

Монголд улс төрийн хилс хэргээр хэлмэгдэж байсан
хоширогчид, тэдгээрийн ар гэр, үр хүүхдэд зориулав.

Цэдэвдалбын Оюунгэрэл, Жеффри Лестер Фолт нар

Нэгдүгээр бүлэг

Бурхны хөрөг

Үзэсгэлэнт сайхан Үүрийн голын эрэг дээрх Ховчилтой хэмээх буйдхан хөндийн цэцэг алагласан нугын өвсөн дээр зуны дэлгэр өдөр лам дээлтэй нэгэн залуу завилан сууна. Түүний цэвэрхэн халзан толгой наранд гялалзан, өндөр хүзүү нь бөхийж, залуу ламтан ямар нэгэн зүйлд хичээнгүйлэн тонгойсон харагдана. Өвдгийг даван унжсан улаан орхимжит өвөр дээр нь дөрвөлжин самбарт дэлгэсэн бурхны зураасан зураг байх ажээ. Залуу ламыг Баасан гэх бөгөөд тэрбээр Даян дээрхийн сахиус хэмээх догшин бурхны дүрийг нарийн үзүүрт бийрээрээ шунхалж буй нь энэ. Будагтай аяга, бийрийнхээ дунд суусан Баасан лам өнгө будгийг нямбайлан оруулж байтал бүдүүн чанга дуутай дүү нь анхаарал хичээнгүйг нь гэнэт сарниулав.

“Битгий эмэгтэй хүн шиг нүдээ аниад бай. Эр хүн шиг байз үз” гэж Баасангийн дүү Болдыг хэлэхэд арван тав орчим насны хүү толгой дохив.

“Надад хутга аваад өг дөө”

“Алийг нь?”

“Хар иштэй богино хутгыг. Би сая хурцалсан юм.”

Өндөр биетэй Болд хэмээх монгол эр, хонины цавин дээгүүр баруун хөлөө хөндлөн давуулж, зүүн гараараа урд хоёр хөлийг нь холбон атгаад гэдсийг нь өрлөн зүсэв. Тэрбээр хутгаа зүлгэн дээр тавиад баруун гараа мэгдэн майлах хонины өрлөсөн хагалбараар оруулав.

“Эндээс” гэж тэр хэлээд, “Энэ хонь бараг хөдөлж чадахгүй. Хэрэв зөв хийж чадвал ер нь өвтгөхгүй. Одоо би хонины нурууг дагасан гол судсыг хуруугаар гогдож тасална. За би ингээд ганцхан хүчтэй татаад

таслалаа” гэж үргэлжлүүлэв. Төдхөн өнөө хонь үл ялиг эвгүй дуу гаргаад амьсгал хураав. “Эр хүн хурдан, хүчтэй хөдлөх хэрэгтэй” гэж тэр дуугаа намсган өгүүлнэ.

Тэгээд хөршийн балчир хөвгүүнд мал муулж төхөөрөх ажлын эрэмбийг хэлэхийн хамт “Эмэгтэй хүнд харуулж болдоггүй юм шүү” хэмээн сургамжилж байлаа.

Удалгүй жижиг гэрээс “Хонио өвчиж дуусав уу?” гэх эмэгтэй хүний дуу гарав.

“Тэглээ, ээж ээ! Та одоо гарч ирж болно” гэж Болд хашгираад хөршийн хүүд хандаж, “Өвчүү түшээрэй” гэлээ.

Хүү өвчсөн хонины хааны хоёр чөмгийг тэгш барин суулаа. Болд шаламгай хөдөлгөөнөөр хонины цоройг хальт хальт зүсэн сөхөөд баруун урд чөмгөнд нь татан углаж, хүүд атгуулаад гэдэс гүзээг нь салгаж эхлэв.

Энэ үед том хацартай, жижиг биетэй, үсээ ганц сүлжсэн Сумъяа гэрээс том том түмпэн сав, гуулин халбага барьсаар гарч ирэв.

Болд дэргэд нь чимээгүй суух хүүд хандаж, “За дүү минь, өвчүүгээ түшиж дуусаад явахаас болохгүй байх. Ээж, аав чинь чамайг үхэртээ яв гэж дуудах цаг нь боллоо. Том, хүчтэй эр болтлоо үүнийг оролдоод ч хэрэггүй шүү. Өвчүү түшсэнийх, гэдэс болохоор ирж үнхэлцгээ идээрэй” гэв.

Хүү хэдэн хормын дараа мориндоо мордож алс харагдах гэрийн зүг явав.

“Хүү минь, цусыг энэ түмпэнд хийгээдхээрэй, гэдсийг нь нөгөөхөд нь хийнэ шүү. Би цус амтлах давс, сонгино аваад ирье” гэж ээж нь хэлээд сав суулгаа Болдын дэргэд тавиад гэр рүүгээ эргэв.

Баасан гэдэс гаргаж, мах эвдэх зэргийг ар араас нь угсруулан хийж байгаа Болдын сурцтай хурдан хөдөлгөөнийг харахгүйг хичээж байлаа. Хонины цусыг ээжийнхээ авчирч өгсөн сонгино, давсаар амтлан базаж буй Болдын шөрмөслөг хүрэн гар нүгэлт энэ ажлаас болж улаанаар будагдсан байгаа нь Баасангийн бодлыг сарниулж, сэтгэлийг хямраана. Дүүгийнх нь саяхан өвчөөд тавьсан хонины арьсны цав цагаан хөрсөн дээр шингэн улаан цус дуссан байх нь улам ч өр өвтгөнө. Ийн тавгүйрхсэн Баасан бийрээ будганд дүрээд авахдаа өөрийн эрхгүй чичрэв. Улаан будаг түүний шар дээлэн дээр дуслаа. *Муу ёрын юм* гэсэн

бодол орж ирэхэд тэрбээр, саяын нүд аньдаг хонь хойт насандаа сайн төрлийг олоосой хэмээн чимээгүйхэн залбирлаа. Тэр харцаа өргөж алсыг ширтэв. Шилмүүст, навчит модод, нугын өтгөн өвс, Үүрийн гол, зуны хөх тэнгэр түүнийг тайвшруулах шиг болов.

Түүний аав Намсрай хэмээх буурал суусан үс нь нэлээд халцарч яваа өндөр эр хоёр гэрийн ард байх модон байшингаас гарч ирэнгээ, “Хөгшөөн, манай Болд хонь мөн ч сайн төхөөрч байна даа, харав уу” гэж хоёр том түмпэнгийн ард суун гэдэс арилгаж эхлээд буй эхнэртээ хандан хэлэв.

Сумъяа арилгаж буй гэдэснийхээ хосыг шувтрангаа эргэж, “Манай Болд ч аав шигээ сайн малч хүн дээ” хэмээн Намсрайд дуулдахуйц хэлээд, “Энэ хониныхоо сайн төрлийн төлөө залбирья даа” гэв.

“Хүү маань сайн малчин байхгүй бол болохгүй шүү дээ,” гэсээр Намсрай дөхөж ирэв. “Турван ах нь лам, аав нь нас дээр гарсан болохоор олон ажил дээр зөвхөн түүний л гарыг харахаас өөр аргагүй байна”. Намсрай ингэж хэлээд хүүгийнхээ нүцгэн мөрийг алгадав. Тэр цааш нь, “Хүү минь чи Ардын цэргээс халагдаад шууд эндээ ирсэн нь сайн хэрэг. Ардын засгийн газрын ажлуудад орчихолгүй гэртээ ирсэнд чинь бид үнэхээр гялайгаад байна. Чамайг хол байх зуур өөр айлын эрчүүдээр туслуулдаг байлаа” гэв. Намсрай толгой сэгсэрснээ, “Сайхан тарган юм. Их борц хийж авна аа” хэмээв.

“Би эргэж ирэх ёстой байсан шүү дээ, аав аа. Би чинь харуул хүн. Энэ нутагтаа бид чинь үүрэг хүлээсэн хүмүүс биз дээ” гээд Болд инээмсэглэв.

Баасан будаг шунхтай сав суулган дундаа босч зогсов. “Аав аа!” гэж тэр дуудав. “Манайд хүн ирж байна.” Тэр, зүүнтээх модтой уулын хормой тийш гараараа заан, “Тэнд! Та харж байна уу?” гэв.

Болд хутгаа газарт тавин холоос наашилж яваа морьтнуудыг харж буй бусдынхаа дэргэд ирж зогсон, “Нэг эрэгтэй хүн хүүхэдтэй явах шиг байна” гэж хэлэв.

Намсрай нүдээ онийлгоод, “Арханы Даваа л нэг хүүтэй ирж явах шиг байх юм. Сүмд шинэ шавь авчирч байгаа юм болов уу, чи юу гэж бодож байна?” гэлээ.

Сумъяа саравчилж харснаа, “Надад бол эмэгтэй хүн шиг л харагдаж байна” гэв.

Эмэгтэй хүний сургаар дүү нь сортосхийхийг Баасан анзаарав. Тэр ч өөрөө сонин сэтгэл нь хөдөлж байгаагаа мэдрэв. *Ингэж эмэгтэй хүний тухай бодох нь зохисгүй хэрэг* гэж тэрбээр өөртөө хэллээ. Тэр зураг руугаа буцаж анхаарлаа төвлөрүүлэхийг оролдов. Гэвч нүд нь ирж яваа морьтонгуудын зүг эргэн харсаар байлаа. *Тийт байна, тэр эмэгтэй хүн байна* гэж тэр боджээ.

“Сайн явж байна уу, Даваа!” гэж морьтнуудыг ойртож ирмэгц Намсрай хашгирлаа. “Ховчилтойн хөндийд тавтай морил!”

“Сайн сууж байна уу, Намсрай? Уулзалгүй удсан байна шүү. Тоос шороо босгож орж ирснийг минь өршөөгөөрэй. Манай морьд урт замд явсан болохоор танайх руу дөхөнгүүт хатирчихлаа. Бидэнтэйгээ адил ийшээ ирэх дуртай байх шиг байна.”

Даваа хэмээх жижиг биетэй, туранхай эр, дагуулж ирсэн урт үстэй залуухан бүсгүйн хамт мориноос буугаад дээлийнхээ тоосыг гүвэв. Намсрай зочноо тэврэн угтав.

“Даваа минь, сайн санаат хүний ёсоор шинэ шөл уух үеэр таарч ирж байна шүү”

Даваа морио уянгаа бүсгүй рүү инээмсэглэж “Бид ч морь сайтай явна гээч” гэлээ.

“За энэ залуухан сайхан бүсгүй чиний охин байж таарнаа даа, хэд дэх хүүхэд чинь вэ?” гэж Намсрай асуухад Даваа,

“Энэ миний хамгийн том охин Сэндмаа л даа” гэв.

“Охиноо дагуулаад ирдэг чинь яасан сайхан хэрэг вэ, Даваа минь” гэж Сумъяа дуу алдав. “Намсрай, наад хоёр хүүтээ Даваагийн охинд танилцуулаач.”

Намсрай Сэндмаа руу инээгээд хоёр хүү рүүгээ эрүүгээ дохин танилцуулав. “Лам хүү Баасан маань 26 настай, Болд маань 24 настай. Нөгөө ноднин цэргээс ирдэг хүү маань.”

Даваа, Сэндмаа нар хоёр залуу руу толгой дохин мөндчилэв.

“Танай хүүхдүүд яг л аав шигээ сайхан залуус болцгоожээ” гээд Даваа мишээв. “Сэндмаа энэ жил 18 нас хүрнэ.”

Сэндмаа газар ширтэв. Тэр “Сайн байна уу” гэж залуустай мөндчилэхийг хүссэн боловч чадсангүй.

Намсрай том гэр рүү зангаад, “За дотогноо оригтоос. Халуун цай бэлэн байгаа, шөл одоохон болно” гэв. Тэрбээр хуучин андынхаа

хажууд алхлаа. “Даваа минь, Даян дээрхийг ямар хэргээр зорьж явна даа?”

Гэрт бүгд орцгоосны дараа эрчүүд монголын эртний заншил ёсоор хоөргөө солилцон мэнд мэдэлцэв.

Баасан, дүүгийнх нь харц залуу эмэгтэйгээс салахгүй байгааг анзаарч байлаа. Тэрээр, *залуу насны тачаал гэгээрэлд хүрэхэд саад болно гэдэг* хэмээн өөртөө хэлээд сүүтэй цай оочлов.

Болд, цай уунгаа хүмүүсийн яриаг чагнан суугаа гоо үзэсгэлэнт залуу бүсгүйг ширтэнэ. Тэр хэзээ ч цайг ийн дэгжин оочилж буй хүнийг хараагүй санагдана. *Их сайхан том нүдтэй юм* гэж Болд бодов. *Бас тийт ч өндөр биш, тийт ч налхан биш биетэй, сайхан гуятай, цэх хүчирхэг нуруутай, тэгшхэн цагаан шүдтэй юм. Тэр бас торь унахдаа сайн юм байна.*

Баасанд энэ зуур элдэв бодол орж ирсээр байв. *Түүний уруул нь уулын сарнай шиг өнгөтэй юм* гэж тэр бараг чанга хэлчихмээр санагджээ. Тэрбээр сүүтэй цайгаа тавиад босов. “Намайг өршөөгөөрэй. Би будаг шунхаа зүлгэн дээр орхичихсон. Хатаж загсахаас нь өмнө ажлаа дуусгая даа.”

Баасанг гарч явахад Болд сая хагас мансуурлын байдлаасаа сэрэх шиг болов. Тэгээд “Өө, би ч бас гаръя. Малаа эргүүлж ирэхгүй бол болохгүй нь” гэж Сэндмаа руу харан хэлээд гарав.

Сэндмаа хоёр залууг гарахад араас нь харсаар хоцров. Арханаас гараад хатуу хүтүү замд явж байхдаа ийшээ явах хэрэг байгаа юм уу гэж эргэлзэж байсан нь одоо бүрэн арилжээ. Аавынхаа үгэнд орж ирсэн нь зөв болжээ гэж бодогдов. Түүнд энд байх нь таатайхан санагдаж эхэллээ.

Сүүтэй цай, халуун шөл, том аяга айраг уусны дараа Намсрай гийчнээ шалгааж гарав.

“Даваа минь, чи хүүтэйгээ уулзах гэж ирээ юу? Охин чинь дүүгээ санаа юу?”

Даваа хоолойгоо засаад, “Тийм ээ, анд минь. Би Нацаг хүүгийнхээ талаар л яриатай ирлээ. Таны хүү Аюуш ламд яаж хэлнэ дээ гэж санаа зовж байна. Ардын багш саяхан Арханы хүүхдүүдийг бүртгээд эцэг

эхчүүд биднийг хүүхдээ заавал ардын сургуульд оруул гэж тушаагаад явлаа. Аз болоход Сэндмаа, Минжүүр хоёр охин маань, бас Бүргэд хүү арван дөрвөн нас хэтэрсэн болохоор тэднийг заавал сургуульд ор гэсэнгүй. Бүргэд маань арван зургаатай болохоор манай гэрийн гол малчин болчихоод байгаа юм” гээд түр дуугүй болов. “Гэлээ ч ардын багш манай бага Нацаг, Мандаа нарыг маань сургуульд бүртгэчихлээ. Нацаг арван дөрөвтэй, Мандаа арван хоёртой. Хэрэв бид тэднийг сургуульд явуулахгүй гэвэл малын татвар гэж зөндөө юм төлөх болох нь. Тэгээд бас Нацаг сургуулийн өвлийн түлээ бэлтгэлийн ажилд явах ёстой гэнэ. Би хүүгээ сумын төв рүү авч очих болоод байна. Надад өөр арга байхгүй болсон юм байна даа, анд минь. Сайн ч бай, муу ч бай хүүгээ тэдэнд өгөөд алдах л болох нь” гэж тэр өгүүлээд бараг хоосон болсон аягаа Сумъяад өгөв.

Намсрай толгой дохин “Манай Аюуш ойлгоно оо. Энд тань шиг байдалд орсон хүн зөндөө бий, Даваа минь. Хүүхдийн инээд шуугиан улам л багассаар байна даа, энд. Даян дээрхийн хүрээнээс хүүхдээ гаргаж, ардын сургуульд явуулсан олон эцэг эх сургуульд зааж байгаа зүйлд их л сэтгэл зовж байцгаах юм. Бид энд хойт нутгийн ой модон дунд, төвөөс их хол байх юм, гэлээ ч улаан гар манайхны гэр дотор хэдийнэ орж ирээд байгаа нь мэдрэгдэж байна шүү” гэв.

“Чиний зөв” гэж Даваа санаа алдав. “Архан маань хувьсгалт засгийн газарт захирагдахгүй удсан юм байх аа. Тэр залуухан багш надад өөрийгөө Монгол Ардын Хувьсгалт Намын гишүүн гэж их л бардам танилцуулж байна лээ.”

“Ардын сургууль хүүхдэд ер нь юу заадаг бол гэж сэтгэл минь зовох юм” гэж Намсрай нэмэв.

“Зарим нэг орос юм л заадаг байлгүй, ямар ч байсан таны хүү Аюушийн миний хүүд зааж байгаа тэр Буддын гүн ухаан, эмнэлгийн талын нарийн зүйлсийг яаж зааж чадав гэж” хэмээн Даваа хэлэв. “Би хүүгийн минь хүзүүг улаан бүчээр ороогоод тавьчих вий л гэж хамгийн их санаа зовох юм. Тэр ардын сургуулийн бүх хүүхэд тамгалуулсан үхэр аятай нэг нэг улаан даавуугаар хүзүүгээ ороосон явах юм билээ. Би хүүгээ Даян дээрхийн хүрээнд үлдээж чадахуйц мал хөрөнгөтэй байсан ч болоосой гэж бодох юм.”

Намсрай хэлэх үгээ хэсэг бодоод, “Даваа анд минь, би ч саяхан болтол лам хүүхдүүд, ах нарынхаа эрдэм, боловсролоор онгирч явдаг

сайхан байж. Тэд нарын маань эрдэм чадал, хэргэм зэрэг нь одоо үед гай ч болж мэдэхээр болоод байгаа юм уу даа. Засгийн газраас өндөр цол хэргэмтэй лам нар залууст ном заахыг хориглосон гэж дуулдах юм, бас лам нар олон хүн цугласан газарт очиж болохгүй ч гэх шиг. Ийм зүйлс сонсохоор байнга санаа зовох боллоо.”

“Тийм ээ. Би ч бас Улааныхан ийм хууль гаргасан гэж дуулсан” гэж Даваа хэлэв.

Намсрай толгойгоо сэгсрэн, “Энэ засгийнхны юу нь ингэж буруугаар эргээд байна даа? Эзэн Чингис хааны үеэс л хууль дүрэм чинь хүмүүсийг сургах гэж гардаг байсансан, одоо хүнд битгий юм заа гэсэн хууль гарах гэж бас байх аа” гэв. Тэрбээр хэсэг чимээгүй суув. Тэгснээ Даваагийн дуугарахыг хүлээлгүйгээр “Энэ коммунизм гээч зүйл чинь одоо нэг шашин юм уу, аан?”

“Өгөөдэй хааны нийслэл Хархорум хот гэж гурван том шашны төв байсан гэдэгсэн. Гэтэл Ардын сургууль Даян дээрхийн хүрээ хоёр маань манай нутагт багталцахгүй болчих гэж дээ” гэж Даваа санаа алдав.

Намсрай халуун шөлнөөс уртаар оочлон балгаад “Нээрэн тийм шүү. Христийн, Буддын, Мусалманы гээд гурван том шашны тэргүүн Хархорум хотод тайван мэтгэлцэж ухаанаа уралдуулж байсан гэж домогт өгүүлдэгсэн.”

Даваа дуугарах төдий зөвшөөрч санаа нийлж байгаагаа илэрхийлээд аягатай шөл рүүгээ гөлрөв. Тэгснээ, “Мхн” гэж тэр толгой дохиод үргэлжлүүллээ. “Нэг ч лам хүн надтай эртээдийн ирсэн тэр ардын сургуулийн багш шиг харьцаж байгаагүй шүү. Миний хүүхэд шиг залуухан эр над руу аравтын цагдаа мэт хашгирахад нь би бүр хэлэх үггүй болсон. Ардын багш нар миний хүүтэй ингэж харьцах юм байх даа.”

“Тэр хувьсгалчид хүнтэй зөв харьцах талаар юу ч мэддэггүй юм, Даваа минь,” гээд Намсрай чанга хөхрөв.

Даваа дагаж инээснээ, “Нээрэн нэг хүүгээ эндээс авч явах гэж ирснээс хойш, түр хутацаагаар ч болов нөгөө нэг хүүхдээ үлдээе гэж бодсон юм сан. Манай тэндхийн Гонгор лам Даян дээрхийн хүрээний бурхан сахиус бүтээхэд хатгамал хатгах уран охид хэрэгтэй гэж хэлсэн юм. Тэгээд би Сэндмаагаа ажилд туслуулъя гээд дагуулаад ирлээ” хэмээв.

Даваагийн ярьж байх зуур Баасан гэрт орж ирэн Сэндмааг ажиглан

суув.

Намсрай хүү рүүгээ эргээд “Тун сайхан сонин байх шив, тийм ээ?” гэв.

“Ёстой сайхан хэрэг байна, аав аа. Зуны саалийн цаг болохоор айлуудаас манайд илүүчлэх охид олдохгүй байгаа шүү” гэж хэлээд Баасан Сэндмаа руу харж, “Шинийн арван тавнаас өмнө ажлаа дуусгахын тулд бидэнд нэмж хэдэн охин хэрэгтэй байгаа. Гэхдээ жил сар нь тохирсон байх ёстой юм л даа. Хэрэв чиний жил сар зурхайд тохирч байвал чамайг авч ажиллуулъя” хэмээв.

Сэндмаагийн харц Баасангийнхтай мөргөлдөв. *Тэр үнэхээр царайлаг юм. Тэгээд орос шиг ногоон нүдтэй юм байна* хэмээн Сэндмаа бодоод ширтэх зуураа бодлоо нууцлахыг оролдлоо. “Тийм ээ, тэгэлгүй яахав” гэж тэр хэлээд, “Хэрэв би тусалж чадахаар зүйл байдаг бол хүрээнд хэр чадлаараа хичээнгүйлэн ажиллая” гэв.

Залуу лам бүсгүйн харцыг ширтсэн хэвээр “Сайн байна” гэж хэллээ. Тэрбээр цааш нь “Цайны дараа би таныг охидын гэрт дөхүүлж өгье. Зарим нь тогооч, зарим нь галч. Бусад нь өөр өөр ажилд дайчлагдсан байгаа. Та Үүрийн голын эрэг дээр байгаа Даян дээрхийн хатгамалч охидын гэрт нэмэгдэж очно. Эндээс холгүй бий” гээд инээмсэглэв.

Энэ хэрсүү лам залуу ямар гоё инээдэг юм бэ гэж Сэндмаа бодлоо.

“Би одоо явж болох уу?” гэж Сэндмаа асуув. “Харанхуй болохоос өмнө бусад охидтой уулзмаар байна.”

“Бололгүй яахав” гэж Баасан зөвшөөрөөд “Би чамайг тийш нь хүргэж өгье. Охид ч шинэ хатгамалчин ирж байгаад баярлах байлгүй” гэв. Сэндмаа, Баасан нар бослоо.

“Даян дээрхийн хүрээндээ сайн ажиллаарай, миний охин. Заавар номыг нь сайн дагаарай. Аав нь Нацагийгаа ардын сургуульд орхичихоод бурхан аравнайлах үеэр эргээд ирнэ.” гэж Даваа охиныхоо араас хэлэв.

Залуу бүсгүй гэрийн эзэнд толгой мэхийн талархаад ногоон нүдтэй ламын хамт гадагш гарлаа.

Нугын дэргэдүүр өнгөрөх зуур үдшийн наран зүүн талын уулсыг ягааруулж харагдана. Сэндмаад бүх зүйл сайхан санагдана. Миний амьдрал өөрчлөгдөх нь, би үүнийг мэдэрч байна гэсэн бодол орж ирэв.

Малчин бүсгүй, лам хоёр чив чимээгүй хэсэг алхлаа. Хааяа тааралдах модноос Сибирийн шинэхэн шилмүүсний үнэр үнэртэнэ.

Би ямар нэгэн юм хэлэх хэрэгтэй байх гэж Сэндмаад бодогдов. “Энэ нутаг...” гэж түүнийг хэлэх тэр мөчид “Чи ер нь...” гэж лам дуугарав. Хоёр залуу инээлддээ.

“Өршөөгөөрэй” гэж бүсгүй хэлэв.

“Зүгээр зүгээр, үргэлжлүүл” гэж лам инээмсэглэв.

Дахиад л нөгөө сайхан дулаахан инээмсэглэл гэж бүсгүй бодов. “Би энэ нутаг үнэхээр сайхан нутаг юм аа гэж хэлэх гэсэн юм.”

“Бурхан биднийг нвээсэн юм даа” гэж лам хэлээд, “Хоёр гол онд нийлдэг. Нугын өвс өтгөн сахлаг ургадаг, ой мод нь уулнаасаа голынхоо бэлчирийг хүртэл дагаж ургасан сайхан нутаг шүү” гээд лам залуу баруун талд харагдах жижиг ойн цоорхойн зүг заав. “Энэ жил өчнөөн олон төрлийн цэцэг цэцэглэсэн байна, зүлэг маань яг л бурхны хатгамал шиг гайхамшигтай болсон доо.”

Сэндмаа ойн цоорхойн солонгорсон олон өнгийг ажиглаж, “Яг л манай Архан шиг харагдаж байна” гэж хариулав. “Манай тэнд жижиг гол, нэг нуур байдаг юм. Би нутгаасаа өөр сайхан газар үзнэ гэж төсөөлж байсангүй шүү. Манайх танайх хоёр ийм сайхан нутагт байгаа нь бурхны хишиг л юм даа.” Тэр ингэж хэлээд лам руу харахад түүний нүдийг лам олзлон авах шиг болов. “Харин та түрүүн юу гэж хэлэх гэж байсан юм бэ, Баасан ламтаан?”

“Би таныг хорвоогийн юмсыг бүтээсэн бурханд итгэдэг үү гэж асуух гэж байсан юм. Гэвч та миний асуултад нэгэнт хариулчихлаа.”

“Бурханд итгэлгүй яах вэ, ламтан минь” гэж Сэндмаа хариулаад, “Гэхдээ Арханд танай эндэх шиг том сүм дуган байхгүй. Манайхан ганц жижиг дацантай. Бид голбуу гэрийнхээ бурханд л залбирцгаадаг юм. Аав маань олон жилийн өмнө лам байсан гэсэн” гэв.

“Даваа гуайг хүн бүхэн л сайнаар ярьдаг юм” гэж Баасан хэлээд, “Манай хүрээнд зүтгэж байгаад гэрлэх болоод гарсан гэж ярьдаг” гэв.

“Арван есөн жилийн өмнө” гэж Сэндмаа тодруулав. “Манай аав надад Даян дээрхийн хүрээ Хөвсгөлд байгаа бүх хүрээдээс хамгийн гоё

суув.

Намсрай хүү рүүгээ эргээд “Тун сайхан сонин байх шив, тийм ээ?” гэв.

“Ёстой сайхан хэрэг байна, аав аа. Зуны саалийн цаг болохоор айлуудаас манайд илүүчлэх охид олдохгүй байгаа шүү” гэж хэлээд Баасан Сэндмаа руу харж, “Шинийн арван тавнаас өмнө ажлаа дуусгахын тулд бидэнд нэмж хэдэн охин хэрэгтэй байгаа. Гэхдээ жил сар нь тохирсон байх ёстой юм л даа. Хэрэв чиний жил сар зурхайд тохирч байвал чамайг авч ажиллуулъя” хэмээв.

Сэндмаагийн харц Баасангийнхтай мөргөлдөв. *Тэр үнэхээр царайлаг юм. Тэгээд орос шиг ногоон нүдтэй юм байна* хэмээн Сэндмаа бодоод ширтэх зуураа бодлоо нууцлахыг оролдлоо. “Тийм ээ, тэгэлгүй яахав” гэж тэр хэлээд, “Хэрэв би тусалж чадахаар зүйл байдаг бол хүрээнд хэр чадлаараа хичээнгүйлэн ажиллая” гэв.

Залуу лам бүсгүйн харцыг ширтсэн хэвээр “Сайн байна” гэж хэллээ. Тэрбээр цааш нь “Цайны дараа би таныг охидын гэрт дөхүүлж өгье. Зарим нь тогооч, зарим нь галч. Бусад нь өөр өөр ажилд дайчлагдсан байгаа. Та Үүрийн голын эрэг дээр байгаа Даян дээрхийн хатгамалч охидын гэрт нэмэгдэж очно. Эндээс холгүй бий” гээд инээмсэглэв.

Энэ хэрсүү лам залуу ямар гоё инээдэг юм бэ гэж Сэндмаа бодлоо.

“Би одоо явж болох уу?” гэж Сэндмаа асуув. “Харанхуй болохоос өмнө бусад охидтой уулзмаар байна.”

“Бололгүй яахав” гэж Баасан зөвшөөрөөд “Би чамайг тийш нь хүргэж өгье. Охид ч шинэ хатгамалчин ирж байгаад баярлах байлгүй” гэв. Сэндмаа, Баасан нар бослоо.

“Даян дээрхийн хүрээндээ сайн ажиллаарай, миний охин. Заавар номыг нь сайн дагаарай. Аав нь Нацагийгаа ардын сургуульд орхичихоод бурхан аравнайлах үеэр эргээд ирнэ.” гэж Даваа охиныхоо араас хэлэв.

Залуу бүсгүй гэрийн эзэнд толгой мэхийн талархаад ногоон нүдтэй ламын хамт гадагш гарлаа.

Нутын дэргэдүүр өнгөрөх зуур үдшийн наран зүүн талын уулсыг илгээж харагдана. Сэндмаад бүх зүйл сайхан санагдана. *Миний амьдрал өөрчлөгдөх нь, би үүнийг тэдэргч байна* гэсэн бодол орж ирэв.

Малчин бүсгүй, лам хоёр чив чимээгүй хэсэг алхлаа. Хааяа таваралдах модноос Сибирийн шинэхэн шилмүүсний үнэр үнэртэнэ.

Би ямар нэгэн юм хэлэх хэрэгтэй байх гэж Сэндмаад бодогдов. “Энэ нутаг...” гэж түүнийг хэлэх тэр мөчид “Чи ер нь...” гэж лам дуугарав. Хоёр залуу инээлдлээ.

“Өршөөгөөрэй” гэж бүсгүй хэлэв.

“Зүгээр зүгээр, үргэлжлүүл” гэж лам инээмсэглэв.

Дахиад л нөгөө сайхан дулаахан инээмсэглэл гэж бүсгүй бодов. “Би энэ нутаг үнэхээр сайхан нутаг юм аа гэж хэлэх гэсэн юм.”

“Бурхан биднийг ивээсэн юм даа” гэж лам хэлээд, “Хоёр гол энд нийлдэг. Нутын өвс өтгөн сахлаг ургадаг, ой мод нь уулнаасаа голынхоо бэлчирийг хүртэл дагаж ургасан сайхан нутаг шүү” гээд лам залуу баруун талд харагдах жижиг ойн цоорхойн зүг заав. “Энэ жил очноён олон төрлийн цэцэг цэцэглэсэн байна, зүлэг маань яг л бурхны хатгамал шиг гайхамшигтай болсон доо.”

Сэндмаа ойн цоорхойн солонгорсон олон өнгийг ажиглаж, “Яг л манай Архан шиг харагдаж байна” гэж хариулав. “Манай тэнд жижиг гол, нэг нуур байдаг юм. Би нутгаасаа өөр сайхан газар үзнэ гэж төсөөлж байсангүй шүү. Манайх танайх хоёр ийм сайхан нутагт байгаа нь бурхны хишиг л юм даа.” Тэр ингэж хэлээд лам руу харахад түүний нүдийг лам олзлон авах шиг болов. “Харин та түрүүн юу гэж хэлэх гэж байсан юм бэ, Баасан ламтаан?”

“Би таныг хорвоогийн юмсыг бүтээсэн бурханд итгэдэг үү гэж асуух гэж байсан юм. Гэвч та миний асуултад нэгэнт хариулчихлаа.”

“Бурханд итгэлгүй яах вэ, ламтан минь” гэж Сэндмаа хариулаад, “Гэхдээ Арханд танай эндэх шиг том сүм дуган байхгүй. Манайхан ганц жижиг дацантай. Бид голбуу гэрийнхээ бурханд л залбирцгаадаг юм. Аав маань олон жилийн өмнө лам байсан гэсэн” гэв.

“Даваа гуайг хүн бүхэн л сайнаар ярьдаг юм” гэж Баасан хэлээд, “Манай хүрээнд зүтгэж байгаад гэрлэх болоод гарсан гэж ярьдаг” гэв.

“Арван есөн жилийн өмнө” гэж Сэндмаа тодруулав. “Манай аав надад Даян дээрхийн хүрээ Хөвсгөлд байгаа бүх хүрээдээс хамгийн гоё

нь гэдэгсэн.”

“Би өөрөө олон хүрээ үзээгүй болохоор харьцуулж чадахгүй л дээ” гээд Баасан инээмсэглэв. “Гэхдээ би хийсвэр төсөөлөлдөө алс холын үзэсгэлэнт газруудаар аялаад түүнийгээ зурдаг.”

“Ямар хачин юм бэ. Би ч бас аялж байна гэж ургуулан бодох дуртай” гэж Сэндмаа инээв. “Харамсалтай нь би зурж чаддаггүй.”

“Гэлээ ч чи хатгамал хатгаж чадна шүү дээ” гэж Баасан хэлэв.

“Зураг нь бэлэн байх юм бол гээч” гэж Сэндмаа хурдхан нэмэв. *Би энэ лам залуутай их чөлөөтэй, зоригтой харьцаж болмоор санагдах юм* гэж тэр бодлоо.

“Бид хүрээд ирлээ” гэж том гэрийн дэргэд ирээд Баасан хэлэв. “Чамтай хамт ажиллах охидыг танилцуулж өгнө өө.”

Сэндмаад хүмүүсийн дуу сонсогдож байв. Лам гэрийн хаалганд хүрмэгцээ онгойлгосонгүй. Харин бүсгүй рүү эргэж, “Чамайг маргааш зурхайч ламтай уулзсаны дараа би хүрээний эргэн тойрныг үзүүлж болно шүү” гэж хэлэв.

“Тэгье. Би үзмээр байна” гэж Сэндмаа хэллээ.

Баасан хаалга онгойлгов.

Өндөр лам залуу бүсгүйн хамт гэрт ороход хүмүүсийн яриа намжив. Мариалаг биетэй залуухан бүсгүй хөөрхөн инээсээр эхэлж дуугарав. “Баасан ламтан, та сайн байна уу. Таныг ирсэнд баярлаж байна.” Охид шивнэлдэн нуг нугхийн инээгээд нэгнийгээ сэм хатгаж харагдана.

“Сайн байна уу, Чулуунжий. Бүсгүйчүүд амгалан сууцгааж байна уу” гэж Баасан мэндчилээд, “Та нарт Арханы Сэндмааг авчирлаа. Хэрэв зурхайч зөвшөөрвөл тэр та нартай хамт Даян дээрхийн сахиус бурхан урлах хатгамлын ажил хийлцэх болно” гэв. Залуу бүсгүйчүүд шинэ танилыг урьж суулгахаар босоцгоов.

Бие галбир тэгширсэн, арван ес хүрсэн болов уу гэмээр нэгэн охин урагш алхаж, “Намайг Дэжидмаа гэдэг” гээд, “Би Зэрлэгээс ирсэн, Арханаас холгүй дээ. Энэ хэлэмгий бүсгүйг Чулуунжий гэдэг юм” гэж танилцуулав.

Сэндмаа өөрөөсөө арай ахмад харагдаж буй тэр бүсгүйд хандаж,

“Сайн байна уу, Дэжидмаа. Би чамайг таних шиг болсон юм аа” гэв.

Чулуунжий лам руу хандаж, “Баасаан, Сэндмаа сайн хатгамалчин байлгүй. Түүнийг нэмж авахаар бидний ажил багасна биз дээ?” гэж асуулаа.

“Хөөе Чулуунжий, чи Баасан лам гээч. Дэндүү танимгайрхах юм.” гэж Дэжидмаа загнаад авав.

Лам гомдсон шинжгүй харагдана. “Сэндмаа сайн хатгамалчин байхаа. Бас бид билигт сайн өдрөөс өмнө ажлаа дуусахын тулд нэг ч гэсэн хатгамалчин нэмж ирж байгаа нь сайн хэрэг.”

Чулуунжий Сэндмааг дэргэдээ суу гэж дохиод, “За хэдүүлээ урлаж гарна даа, Сэндмаа. Хатгамлын ажлаа дуусгаад хамтдаа гол дээр наадаж, жимсэнд цуг явна шүү.”

“Тэгье л дээ” гэж Сэндмаа Чулуунжийн зүг инээмсэглэлээ.

“За сайхан амраарай охид оо” гэж хэлээд Баасан хаалга руу эргэлээ.

“Баяртай, Баасан лам-т-а-а-н” гэж Чулуунжий Дэжидмаа руу харц шидэн хэллээ.

Хаалга хаагдмагц Чулуунжий Сэндмаа руу эргэж, “Чи манай номч залуу ламыг юу гэж бодож байна?” гэж асуув.

“Дэндүү царайлаг залуу юм уу даа” гэж Сэндмаа хэлээд, “Лам байдаг нь ямар харамсалтай хэрэг вэ” гэв.

Охид бүгд нирхийтэл инээлдэв.

“Бүр гэр бүлээрээ ийм гээч” гэж Чулуунжий хэлээд, “Дөрвийн дөрвөн царайлаг өндөр залуу байна, түүний гурав нь лам шүү” гэв.

Охид зэрэг зэрэг уулга алдацгаав. Ийн тэд хөгжилдөн үдэш болтол элдэв зүйл ярилцацгаав.

Сэндмаа гэнэт нэг зүйл санасан мэт хаалга руу эргэлээ.

“Чи хаачих нь вэ” гэж Дэжидмаа асуув.

“Намсрай гуайн тэнд морь, ачаагаа орхичихсон юм байна. Харанхуй болохоос өмнө явж авчиръя.”

Сэндмаа гадаа гартал хөтөлгөө морьтой хүн ирж яваа нь үдшийн бүрийд тодхон харагдав. “Хүүе Сэндмаа” гэж Болд морийг нь авчрангаа дуудаад, “Морь чинь хэцүүдлээ гэж бодоод би аваад ирлээ” гэж хэлэхдээ тэр инээхчээ аядав.

“Гялайлаа, Болд оо” гэж Сэндмаа баярласнаа хэлэв. Охидын

инээлдэх чимээгүй болчихсон байдлаар Сэндмаа тэднийг өөрийн нь араас харж байгааг мэдрэв. “Санаа тавьсанд чинь баярлалаа. Дотогшоо орж бидэнтэй цай уухгүй юу?”

Бүрий болсон хэдий ч Болдын инээмсэглэл, хацарт нь үл ялиг хонхойх нь мэдэгдэж байлаа.

“Өө, яахав яахав. Би чиний морийг л авчирч өгье гэж бодсон юм. Ар талд ажил их байна. Маргааш уулзъя” гэж хэлээд Болд буцаад явчихав.

Хлтт, Энэ хөндийн эрчүүд их элгэтсүү юм аа гэж Сэндмаа бодсоор хоцорлоо.

Түүнийг буцаж алхах зуур Чулуунжий гэрт байгаа охидод “Энд ирээд ганц ч хоноогүй байтлаа энэ Арханы охин манай голын хамгийн сайхан эрчүүдийг уярааж орхилоо гэж үү” гэж хэлэх сонсогдов.

Сэндмаа бусад охидоос хамаагүй эрт сэрчихэв. Тэр нэг хэсэг орондоо хөрвөөн голын урсгал чагнаж гэрээ саналаа. Тэгснээ босч тэрлэг нөмрөөд хөл нүцгэн чигтээ харанхуйд гэрээс гарав.

Агаар цэвэр тунгалаг гэдэг нь жигтэйхэн, зэрлэг цэцэг, шилмүүсний хурц үнэр сэнгэнэнэ. Сэндмаа нүдээ тас анин гүнзгий амьсгаа авлаа. Хэсэг хормын дараа тэр нүдээ нээн хурцаар гялалзах оддыг ширтэв. Тэгээд тэрбээр гол руу явдаг жимийг даган хормойгоо дэрвүүлсээр чийгтэй өвсөн дээр гишгэлэн алхав. Голын эргийн навчит модод сүглийлдэх бөгөөд Сэндмаа гараа усанд дүрлээ. Гэнэт бүдэгхэн гэрэл навчсын дундаас улбартах нь үзэгдэв. *Гэрэл гаргадаг ямар амьтан байдаг билээ, гэхдээ огт хөдлөхгүй юм* гэж бодов. Тэр сониуч зандаа хөтлөгдөн модны дундуур аяархан гэтлээ. Гэрэл рүү дөхөн ирэх үес тэнд дэн барьсан лам хүн суух нь харагдлаа. Лам модны мөчир дээр ном барин суух ажээ.

Сэндмаа аяархан дөхөв. Тэр лам намуухан дуугаар төвд хэлээр ном уншиж байлаа. Сэндмаа алгаа хавсран тэрхүү ламын уншлагын хэмнэлийг чагнав.

Гэвч төдхөн чичирч эхлэв. *Лам нар ямар тэсвэртэй юм бэ, хүйтнийг ер тоохгүй юм* гэж тэр бодоод голын эргээс явахаар эргэв.

Лам түүнийг харжээ. “Тэнд хэн байна?”

Дууны өнгө нь Сэндмаад танил санагдав. “Би Арханы Сэндмаа байна” гэж тэр хариулаад, “Чи Агваан уу?” гэж асуув.

“Тийм, би Агваан байна. Та Сэндмаа эгч гэж үү дээ? Энд юу хийж янаа юм бэ? Эндхийн охидтой хамт бурхны хатгамал хийхээр ирээ юу?” гэж лам асуухад Сэндмаа толгой дохиж харагдав.

“Арван тавхан настай гэхэд чи үнэхээр мундаг болжээ. Би төвд хэл ойлгодог ч болоосой. Чи юун тухай маань уншиж байгаа юм бэ?”

“Өө яахав, жирийн л нэг магтуу, ерөөл юм даа”

“Ямар магтаал?” гэж Сэндмаа асуув.

“Би Нүржан Сольдэв уншиж байгаа юм. Энэ номонд ахин тодрох хувилгаан бие тань саран адил ургах болтугай гэх мэтээр магтан дуулдаг аа” гэж Агваан инээгээд, “Бид энэ номоор Богд хувилгааныг дахин төрөөсэй гэж ерөөдөг юм, гэхдээ тийм ч сонирхолтой зүйл биш л дээ.” Ингэж хэлээд Агваан модноосоо үсрэн буугаад Сэндмаа руу тонгойв. “Сэндмаа эгч ээ, би их сонинтой. Гэхдээ та хэнд ч хэлж болохгүй шүү.”

“Ямар сонин?” гэж Сэндмаа асуув.

“Ирэх сарын шинийн арван таванд маш том ёслол болно. Та нарын урлаж байгаа бурхныг аравнайлж амилуулна.”

“Би энэ тухай мэдэж байгаа шүү.”

“Гэхдээ та нэг юм мэдэхгүй байгаа. Тэр ёслолд Мөрөнгийн хүрээ, Их хүрээнээс том лам нар урилгаар оролцоно гэсэн. Бид нар чухал судар номнуудыг унших юм, тэгээд би тэднийг цээжилж байна. Би шөнөжин номоо давтаад үүрээр хариад унтчихдаг юм. Миний багш лам Бага Дамба гуай намайг үд болтол унтахаар номонд муу модон толгойт гэж загнадаг.”

Хоёр залуу инээлдэв.

“Агваан чи намайг юу хүнд хэлж болохгүй шүү гэлээ?” гэж Сэндмаа асуув.

“Өө тийм, Сэндмаа эгч та намайг энд шөнөөр номоо цээжилж байсан гэж хүнд хэлж огт болохгүй шүү. Би нууцаар хичээл хийж байгаа юм. Би хэзээ нэгэн цагт том хүрээнд, эсвэл бүр Түвдэд очиж суралцана гэж бодож байгаа.”

“Тийм үү, Агваан аа! Чи аавдаа хэлсэн үү?”

“Үгүй үгүй. Яг явах эсэхээ мэдэхээс нааш түүнд хэлж болохгүй.

Гэхдээ надад таны тусламж хэрэгтэй байна.”

“Миний тусламж аа? Би чамд юугаар тусалж чадна гэж?”

“Сэндмаа эгч ээ, та энд байгаа дээрээ надад лам дээл хийгээд өгөхгүй юу?”

Сэндмаа хэсэг чимээгүй болсноо, “Хэрэв хатгамал маань эрт дуусчихвал дээл оёж өгч чадна байх аа. Чамд ямар дээл хэрэгтэй болоов?”

“Хавар намрын дээл. Зузаахан лам дээл хэрэгтэй байна. Би даавуугаа олчихоод танд үзүүлнэ ээ.”

“Чамд туслалгүй яахав, Агваан минь. Би чиний нууцыг хадгална аа” гэж хэлээд Сэндмаа инээмсэглэв.

“Гялайлаа, Сэндмаа эгч ээ. Та одоо даарч байх шиг байна. Таныг гэр рүү чинь дөхүүлж өгөнгөө Арханыхаа сониныг сонсмоор байна.”

Гэрт орж ирээд Сэндмаа нүдээ анин гудсан дээр хэсэг хэвтлээ. Түүнийг нүдээ нээхэд Чулуунжийг дуудаж байлаа. “Сэндмаа, сэрээрэй. Баасан лам ирчихсэн байна.”

Сэндмаа дээлээ өмсөж дурдан бүсээ чангалаад гадагш гарав.

Баасан хаалганы дэргэд зогсож байлаа. “Намайг дагаад яваарай” гэж тэр хэлэв. “Зурхайч ламтан биднийг хүлээж байгаа.”

Тэд нарийн жимээр хурдан алхав. Жимийг дагаж явсаар алтан ганжир нь сүндэрлэсэн Даян дээрхийн хүрээнд хүрэв. Сүмийн алтадсан оройнууд нь өглөөний наранд гялалзана. Бүсгүй тэсэлгүй гайхан дуу алдав. *Энэ үнэхээр Бурхны орон шиг байна* гэж тэр бодлоо.

Лам түүний бодлыг тааварлан, “Үнэхээр сайхан хийд байгаа биз. Бид бурхны ариун шүтээнд ойрхон байгаа юм шүү” гэж хэлэв.

Сэндмаа түүн рүү харж толгой дохилоо.

Тэд сүмийн гол хаалгаар орсонгүй. Баасан Сэндмааг зурхайч ламын суудаг захын нэгэн жижиг дуган тийш дагуулан явлаа.

Жижиг дуганы дотор тал харанхуйлах бөгөөд олон бурхан сахиусын зурмал, наамал хатгамал хөрөг өлгөсөн харагдана. Онгоц

шинээр хийсэн жижиг бойпорт асах арцны утаа Догшин Улаан Сахиус-Жамсран бурхны өмнө суунаглах ажээ.

Баасан жижиг олбог дээр зурхайч ламын дэргэд суугаад Сэндмааг югссон чигтээ байж бай гэж дохилоо.

Баасан эхэлж ярив. “Наваан гуай, энэ бүсгүй өчигдөр Арханаас төрсөн юм.”

Зурхайч, залуу бүсгүй рүү харж толгой дохин, “Суу охин минь” гэж хэлээд, “Даян дээрх хүрээ догшин сахиус залах гэж байгааг та мэдэж байгаа байх. Манай уран гартай номч лам нарын нэг Баасан лам маань сахиусыг Хамба ламынхаа заавар, эртний ном жаягийн дагуу урлаж байгаа” гэв. Зурхайч лам дуугаа хэсэг хурааж залуу бүсгүйд өөрийнхөө хэлсэн үгийг бодох хугацаа олгов. “Гэхдээ” хэмээн тэр үргэлжлүүлээд, “Баасан ламын буулгасан хөргийг биднийгээ хойшид ивээж явах тийм бурхны хөрөг болгоход уран хатгамалчид хэрэгтэй байна. Үүнд л бид та нарын тусалцааг авч байгаа юм. Гэвч би танаас эхлээд асуулт асуух хэрэгтэй болоод байна.”

Сэндмаа зөвшөөрснөө илэрхийлэн мэхийв.

“Надад нэр, нас, төрсөн жилээ болон эцэг эхийнхээ нэрийг хэлээрэй.”

“Миний нэр Сэндмаа, шарагчин хонь жилд төрсөн, удахгүй 18 нас хүрнэ. Аавыг минь Даваа, ээжийг Адъяа гэдэг.” Ингэж хэлэхдээ Сэндмаагийн хоолой чичрэв. Түүнд асуултад хариулахад хэцүү байгаагүй ч Баасан лам бүх бодлыг нь уншаад байгаа мэт цоо ширтээд байх нь хачин санагдаж байв.

“Тэгэхлээр чи манай Даваа, Адъяа нарын охин байх нь ээ? Би аав ээжийг тань сайн мэднэ ээ” гэж Наваан саарал үнсэн самбар дээр юм бичингээ хэлээд, “За одоо дуртай тоогоо хэлээдэх” гэлээ.

“Арван долоо” гэж Сэндмаа хэлээд Баасан руу харж, *миний насны тоо л доо, гэхдээ би хорьтой байсан ч болоосой* гэж зөгнөн бодов.

Зурхайч лам ямар нэгэн тоо бодож байснаа Сэндмааг алгаа харуул гэлээ. Тэрбээр алгаа нээн харуулахад, Наваан Баасан руу харан зөвшөөрөл өгч буй шинжтэй толгой дохив.

“Сэндмаа” гэж Баасан зөөлхнөөр хандан дуудаад, “Даян дээрхийн догшин сахиусыг бүтээнэ гэдэг хүний амьдралд ганц удаа тохиолдох аз завшаан. Магадгүй эмэгтэй хүний нэг насандаа бүтээх хамгийн ариун үйл хэрэг. Үүнийг зөвхөн бие, сэтгэл ариун хүн л хийх ёстой”

гэж үргэлжлүүлэв. Баасан хэсэг дуугүй болсноо зурхайч лам руу харав. Тэгээд дахин Сэндмаа руу хараад чичирхийлсэн намуухан дуугаар, “Тэгэхлээр зөвхөн хөндөгдөөгүй ариун эмэгтэй л энэ гэгээн ажилд оролцох ёстой юм” гэж бушуухан хэлэв.

Сэндмаагийн харц Баасангийнхтай тулгарахад Баасан түүний харцнаас юу ч ойлгосонгүй. Түүний хацар гэнэт ягаарав.

“Тэгэхлээр, хм, за байз юу...би, үгүй ээ та ер нь... эр хүнийг мэдэх үү?” гэж Баасан ээрэв.

“Би олон эр хүнийг мэднэ ээ” гэж Сэндмаа хариулав. “Энэ тийм муу зүйл гэж үү?”

Баасан Наваан лам руу тусламж эрсэн нүдээр харав.

“За байз, манай ламтан таныг онгон биеэрээ байгаа юу гэж л асуух гээд байгаа юм аа даа” гэж Наваан ламтан намуухан хэлэв.

“Өө тийм үү” гэж бүсгүй ичингүйрснээ, “Тийм ээ, би охин биеэрээ... Баасан ламын юу хэлэх гээд байгааг ойлгосонгүй, өршөөгөөрэй” гэж хэлэн Баасан руу харж инээмсэглэв.

Наваан толгой дохиод нухацтай хоолойгоор, “За охин минь энэхүү ариун чухал үйлсийг гүйцэлдүүлж байхдаа элдэв садар самуун бодолд автахгүй байж, бие, сэтгэлээ ариунаар хадгалан хичээхээ амла даа. Бас бурхан урлах хугацаандаа махан хоол идэхгүй, зөвхөн цагаан идээ, хангайн ургамал жимсээр хооллоно гэдгээ амлах хэрэгтэй” гэв.

Баасан түүнийг мөн л нухацтай бүдүүн хоолойгоор үргэлжлүүлж, “Даваагийн охин Сэндмаа та энэ нутагт ариун шүтээний ажилд оролцохдоо бие, сэтгэл ариун байхаа амлаж байна уу” гэж асуув.

“Тийм ээ. Би сэтгэл хоёрдолгүйгээр ариун шүтээн бүтээх ажилд шамдах болно” гэж Сэндмаа дуугарав.

Зурхайч лам Баасан руу эргэж, “Энэ охиноор гар, мэлмийг бүтээлгэе” гэлээ. Баасан толгой дохив.

Хоёр лам босч Баасан Сэндмаа руу зоримог байдлаар хандаж, “Өнөөдөр их дуганд цугларахад би чиний хийх ажлыг охидын өмнө хэлж өгнө” гэв.

Сэндмаа өндийж хоёр ламтанд мэхийлээ.

Бурхан бүтээх хатгамлын ажил тэр өдрийнхөө үдээс хойш

мөхлөлээ. Хүрээнд сүү, тос, ааруул, өрөм хандивлахаар ирсэн малчид холхөлдөгчөөнө. Охид гэрээсээ хүрээ хүртэл хамт алхацгаан хүрээний гол хаалган дээр ирж зогслоо. Лам нар тэдний алганд рашаан дусааж өгөхөд духаа норгон, гараа угааж хүрээний хаалган тушаах том бойпорт уугих арцаар дор бүртээ биесийг ариутгав.

“Гутлаа тайлцгаа” гэж ахимаг лам хэлэв. “Хөлөө рашаанаар угаа.”

Охид зэс домботой рашааныг ээлжлэн авч хөл дээрээ дусаан хөлөө ариутгав. Ариутгах ёслол дууссаны дараа тэд бүсээ чангалцгаан, үсээ хойш нь шидлэн улаан орхимжтой ламыг даган сүм рүү орцгоолоо.

Тэд хийдийн гол хаалганд туслаад сүрдэн зогтусав. Эртний зураг, торгон дээр хийсэн зээгт наамлууд хийдийн хана, таазнаас өлгөөтэй байлаа. Гялалзтал зүлгэсэн шалан дээгүүр торго, зурагнууд дэлгэсэн аж.

“Амьдралдаа ийм олон зураг үзээгүй юм байна” гэж Дэжидмаа дуудав. Охид бие бие рүүгээ шахан өрөөний гол руу дөхөхдөө ариун дагшин хүчнээс чичирхийлэн айцгааж байх шиг харагдав.

Сэндмаа нүдээ том болгон эргэж хараад Чулуунжийд шивнэн, “Чи эндхийнх болохоор үүнийг харсан байх. Харин би хэзээ ч ийм том байшин үзээгүй” гэлээ. Тэгээд энэ лав энгийн бодь хүний амьдардаг газар биш байх, бурхны орон л гэж ийм байдаг байх хэмээн бодов.

“Сэндмаа, наашаа яваарай” гэж Дэжидмаа дуудав.

Лам нар охидыг том өрөөний төгсгөл рүү дагуулан явлаа. Хана дагуулж байрлуулсан тавиурууд дээр торгоны өөдөс, утас, хайч, зүү гээд олон зүйлс харагдана. Газар хэвтэх улаан утсаар боосон хуйлаастай цаасыг дэлгэ гэж нэгэн лам дохив.

Том өрөөний нөгөө талд Баасан завилж суун нүдээ аньсан байв. Гэнэт тэрбээр нүдээ нээн босч, ирсэн охид руу дөхөөд газраар дэлгэсэн зураг, нооргийг хөдөлгөхгүй байхыг анхааруулав.

Баасан охидод хандан мэндчилэв. “Бие, сэтгэлээр ариун залуу охид оо, ариун дагшин ажилд оролцохоор ирсэн та бүхэн Даян дээрхийн хүрээнд тухлана уу. Та бүхний гар бие оролцох ажлын төсөө зургийг үзүүлэхийн өмнө хүрээнийхээ түүхийг ярьж өгье. Зарим тань энэ түүхийг мэддэг ч байж болох юм.”

Охид дуугарсангүй. Мэддэг нэгэн байсан бол энэ тухай хэлэхгүйг эрхэмлэсэн бололтой, ламын үгийг хүндэтгэн сонслоо.

“Зарим хүмүүс энэ бүхэн Чингис хааны үед болсон гэж ярьдаг

юм” гэж Баасан яриагаа эхлэв. “Гэвч бас зарим хэсэг нь түүнээс ч өмнө болсон гэгцээдэг. Нэгэн үзэсгэлэнт гүнж хүч чадлал, ид шидтэй Даян Дээрх гэгч бөө залууд ухаангүй дурласан гэдэг. Хиримсалтай нь, түүнийг Их Монголын өөр нэгэн хан хүүтэй гэрлүүлэхээр сүй тавьсан байж гэнэ.

Хувь заяатайгаа эвлэрэхийн оронд тэр гүнж залуу боотой нийлээд хойт зүгийн түнэр тайга руу оргон зугтаж монгол цэргүүдийн хөлөөс алс орших цаатан омгийнхонд ойрхон амьдрах болжээ. Тэр газар нь олон үзэсгэлэнт гол горхитой, гүн шигүү ойгоор хүрээлүүлсэн огтгон зүлэгт дэнж, аглаг буйд байсан бөгөөд бөө, гүнж хоёр аз жаргалыг эдэлдэг байжээ. Гэтэл сүйт хан хүү цэргээ дагуулан тэднийг нэхсээр олчихож гэнэ. Хайр сэтгэлт хос ойгоос зугтаж хэн ч тэднийг олохооргүй бөглүү газрыг эрж хайж гэнэ. Гэвч тийм газар олж чадалгүй бүслэгдсэн аж.

Гүнжийг баривчилж аав руу нь буцаажээ. Энэ үед бөө цэргүүдэд баригдахаа хайртай хүүхэндээ, “Хоёулаа хойт насандаа заавал уулзаж хамт амьдарна шүү” гэж хашгирч гэнэ. Түүнийг ингэж хэлэхэд хан хүүгийн үнэнч цэрэг бөөгийн духан дундуур сэлмээрээ цавчжээ. Энэ мөчид бөө залуу сүнсээ хадгалж үлдээхийн тулд өөрийгөө чулуу болгон хувиргаж орхижээ. Тэр одоо яг тэр чигээрээ Даян дээрхийн агуйн ойролцоо том чулуун хэлбэрээр амьдарсаар байгаа юм. Та нарын зарим нь агуйн үүдэн дээр сэлэмний ор шиг сорвитой нэгэн чулуу байдгийг мэдэх байлгүй” гэж хэлэв. Нэгэн охин толгой дохив.

Баасан яриагаа үргэлжлүүлэн, “Зуун жилийн тэртээд манай хийд баригдахаас өмнө бид тэр чулууг шүтсээр ирсэн. Чулуун бөө маань олон зуун жилийн турш шүтэгдэж ирсэн юм. Улаан малгайтны шашинтай бид бөө мөргөлийн ёс жаягийг өвлөн авч үргэлжлүүлэн сахидаг уламжлалтай билээ” гэв.

Өндөр залуу лам түр чимээгүй болов. Бүсгүйчүүд үлгэрийн оронд очсон мэт тайван сууцгаана. *Ямар сайн хэрэг вэ, энэ бүсгүйчүүд үлгэр дотгийн ертөнцөд ийн алтархан аялж, тиний яриаг ургуулан бодож чадаж байгаа бол тэд хатгалмаа сайн хийх нь* гэж Баасан баясан бодлоо.

“Одоо би та нарт Даян дээрхийн сахиусыг үзүүлнэ” гэж тэр хэллээ. “Даян дээрх бол энэ хүрээгээ болон энэ хавийнхаа сүсэгтэн олныг хамгаалах хувь тохиолтой сахиус юм.”

Баасанг ёс жаяг, хувь тохиол, үнэн шүтлэгийн тухай ярьж байхад

Сэндмаа нүдээ анин түүний эршүүд дуу хоолойг анзаарахгүйгээр гүн бодолд умбаж байв. Харин түүний эсрэг талд байх Чулуунжий, ламын гоолиг ханагар бие, царайлаг нүүрний хувирал, хөдөлгөөн бүрийг анзаарч суулаа.

Баасан зургийг сая дэлгэж сониуч охидод нүд хужирлах боломж гаргав. Тэд амаа даран мэл гайхав. Тэрхүү зураг есөн төө урт, зургаан төө орчим өргөн байх аж. Баасан зургийн ирмэг дагуулан тайлбар бичсэн байх бөгөөд энэ нь зургийг өргөн торгон эмжээрээр хоёр эмжихийг заасан байв. Түүнээс үзэхэд, гадна талаар нь алтан эмжээр, дотор талаар нь гүн хөх эмжээр байх ёстой ажээ.

Сэндмаагийн хувьд Баасангийн зураг үнэхээр гайхалтай санагдав. Баасан ямар нарийн зураасууд гаргасныг, будаг болгоныг яаж зохицуулсныг болон сахиусын хөргийг хэрхэн хатгах ёстойг нэг бүрчлэн зааж бичсэнийг нь цоо ширтэж байв. *Энэ сахиус бурхан таань яг хэн юм бол? Өөрийн бүтээлцэж байгаа бурхны тухай бүх зүйлийг мэдэхсэн* гэж Сэндмаа бодов.

Даян дээрхийн сахиус нь Баасангийн дүрсэлснээр хар морь унан бараан үүлэн дээгүүр баруунаас зүүн тийш дүүлсэн эр байх аж. Сахиусан бурхны нүүр нь догшин бөгөөд зориг төгөлдөр харагдана. Тэр эрүүндээ бага зэрэг сахалтай боловч уруул дээгүүрээ сахалгүй байх аж. Түүний духан дээр нь урт сорви байх агаад өөрийгөө чулуу болгон илбэдсэн тэр мөчид үүссэн шархных бололтой. Толгой дээрээ гурван оройтой титэмтэй, тэдгээрийн үзүүрт бөө хүний малгай мэт шувууны өднүүд хатган чимэглэжээ.

Тэгэхлээр Даян Дээрх маань өнөөх сорвитой бөө хүн байх нь гэж Сэндмаа бодоод харцаа түүний их бие рүү шилжүүллээ.

Бурхан сахиус нэг талдаа хуйтай сэлэм зүүж, нуруундаа махир нум, ташаандаа саадаг агсчээ. Түүний бие нь чийрэг зузаан, булчинлаг байх агаад тоноглосон ширэн хувцас өмссөн байна. Цамцных нь ханцуйг дагуулан хар, улаан, хөх өнгийн бөөгийн цацаг байх аж. Тэр зүүн гартаа ариун бумба, баруундаа цэргийн хар туг барьжээ. Хар тугийн дэв нь Чингис хааны үеийн билэг тэмдгийн нэг болох хавирган сартай байх юм. Хүзүүнээс суран оосортой бөөгийн толь өлгөөтэй байх агаад цэрэжний голд харагдах энэ толиноос хар цацаг унжих ажгуу.

Тэр бас монгол цэрэгийн дүртэй юм байна. Ямар сонин хэрэг вэ. *Бурхны ташны сахиус гэдгийг яг юугаар нь дүрсэлсэн юм бол* хэмээн

Сэндмаа халт бодоод зураг дээрх бурхны шашны гэх зүйлийг хайж эхлэв. Тийм зүйл маш олон байх ажээ.

Даян Дээрхийн морь ногоон уулсын дээгүүр нисэх ба түүний дээгүүр цагаан үүлс хөвсийнө. Зургийн зүүн доод буланд завилж суусан залуу бүсгүй үзэгдэх ба гартаа лимбэ, мандалин хөгжим барьжээ.

Зургийн баруун доод талд залуу эр зүүн гартаа нум, баруун гартаа сум барин сууж харагдана. Баруун зүүн талд сууж буй энэхүү бүсгүй, залуу хоёр өөд өөдөөсөө ширтсэн байдалтай байх аж.

Сахиус бурхны толгойн орой нь догшин сахиусуудын адил дүрэлзсэн галаар хүрээлэгдсэн байна. Хоёр нар байхын нэг нь зүүн дээд талд, нөгөө нь баруун дээд талд мандан ногоон уулсын дээгүүр байгаа бараан тэнгэрт гялалзах аж.

“Даян Дээрх гэдэг маань бурхны ертөнцөд дахин төрсөн дайчин бөө юм уу даа” гэж Сэндмаа нам гүмийг эвдэн дуу алдав.

Баасан түүн рүү харан, “Яг үнэн. Чи их сайн ажиглажээ, Сэндмаа” гэв.

Чулуунжий мэдэгдэхүйц ярвайн Дэжидмааг нудрав.

Баасан тайван, тод хэрнээ эрх мэдэлтэй дуугаар үргэлжлүүлэн, “Охид оо, та бүхэн бурхны хөрөг бүтээлцэж байгаагаа хэзээ ч бүү умартаарай. Та бүхний ажил бол ариун зүйл. Хатгасан оёдол бүхэн чинь тэгш, нямбай, жигд, зөв байх ёстой. Хэрэв үйл ажлаа ёсоор нь хийж чадвал та бүхний хатгамал холоос ч, ойроос ч яг л зураг шиг харагдах болно. Тэгээд энэ бурхан маань хүрээгээ бүхий л дайсан, аюулаас хамгаалж байх юм шүү дээ” гэв.

Тэр өдрөөс хойш Сэндмаа бусад охидын адил бурхны хөргийг өдөр бүр олон цагаар нямбайлан хатгалаа. Хатгамалчдын ажил хэдэн өдөр оволзов. Ийн нэлээд олон өдөр өнгөрөхөд хатгамалчдын ажил дуусах дөхөв. Нэгэн өдрийн их үдэд Чулуунжий гэртээ ганцаараа унтаж байв. Хэн нэгэн эрэгтэй хүний дуу түүнийг сэрээлээ. “Эгч ээ, эгч ээ, та сэрээч” гэж дуудав.

“Юу вэ” гэж Чулуунжий нүдээ нээхэд нээлттэй хаалга голлон лам хүү зогсож байх нь харагдав.

“Эгч ээ, та Сэндмаа эгчид Агвааны дээлийг оёход бэлэн

болгочихлоо. Маргааш гэхэд Намсрай гуайнд очоод дээл оёод өгөөч гэж байна гээд хэлчихгүй юу” гэж тэр дуржигнуулав.

“Намсрай гуайнд очоод” гэдэг үгэнд Чулуунжий нэгмөсөн сэрж орхив.

“Чи Намсрай гуайн тухай юу хэлчихэв ээ” гэж тэр асуулаа.

“Тийм ээ, би Сэндмаа эгчийг надад дээл хийж...” гэж Агваан тайлбарлав.

“Үгүй ээ, үгүй” гэж Чулуунжий үгийг нь таслаад, “Чи Намсрай гуайн тухай яг юу хэлсэн бэ” гэж шалгаав.

“Өө тэр үү, Сэндмаа эгчийг би өнөө орой тэднийд очоод дээл оёж өгөөч гэж хэлсэн юм. Хэрэв та Сэндмаа эгчтэй тааралдвал намайг өнөө орой очиж чадахгүй нь гээд бас хэлчихээрэй. Би ёслол эхлэхээс өмнө маш их ном унших ажилтай байна” гэж Агваан хэлэв.

“За за ойлголоо” гэж Чулуунжий инээгээд, “Би Сэндмаад хэлчихье” гэлээ.

“Баярлалаа эгч ээ” хэмээн хэвлүүхэн хэлээд Агваан гүйж одлоо.

Чулуунжийгийнхувьд Сэндмаатай хамт дээл оёхыг зөвшөөрүүлэхэд тун амархан байлаа. Тэр Баасанг гэртээ байхад нь, болж өгвөл лам хуврагийн хувцасгүй байхад нь харах гэж адгасан юм. Одоо ингээд Сэндмаатай хамт Намсрайн гэр рүү алхаж явахад түүний зүрх голын боргиотой уралдан дэлсэж байлаа. Яг л энд Үүр, Дээрх голын хооронд Чулуунжий Баасанг биширч өссөн билээ. Тэр Баасангаас дүү боловч хэзээ ч түүнийг бусад хүүхдүүдийн адил “ах” гэж дуудаж байсангүй. Тэр анхнаасаа л түүнийг Баасан гэж дууддаг байсан бөгөөд Баасан ч үүнд нь дуртай байдагсан. Тэрбээр Баасанг лам болоод удаагүй байх үест нь өдөр тутмынхаа залбирал, ёслолыг хэзээ дуусахыг нь тэвчээртэй хүлээж байгаад Дээрх голын эрэг дээр уулздаг байж билээ. Баасан тэнд ирэхээрээ дуу дуулж өгч, бас дуу үлгэрт гардаг олон баатрын тухай ярьж өгдөгсөн. Хангайн зэрлэг цэцэгсийн дунд тэр бас багш нараасаа сурсан шашны зан үйлээс зааж өгдөг байж билээ. Гэвч Баасангийн сурах зүйл ихсээд, зэрэг зиндаа нь нэмэгдээд ирсний дараа Чулуунжий түүнээс холдож эхэлсэн юм. Чулуунжий таван жилийн өмнө Баасанд муухай ааш гарган, чамаар чиний шашны тухай заалгасаар бүр залхаж

гүйцлээ гэж хэлсэндээ одоо ч харамсаж явдаг билээ. Энэ дээлийг оёлцож байх зуур Баасантай дахин ойртох далим гарч магад гэж тэр бодож явлаа.

Сэндмаа ч Чулуунжийн нэгэн адил царайлаг залуусын гэр рүү явж байгаадаа сэтгэл хөдөлж байлаа. Тэр өнгөрсөн хэдэн өдрийг тайван амгалан хэрнээ их ажилд дарагдаж өнгөрөөсөн ч тэр Даян дээрхэд ямар олон эрчүүд байдаг, тэд өөр рүү нь хэрхэн харж байгааг анзаарахгүй өнгөрч байсангүй. Өөрийнх нь төрж өссөн бөглүү Арханы хөндийг бодвол энд тавь гаруй залуу эр байх шиг. Тэгээд ч тэд морьтой явган гэлгүй хажуугаар нь өнгөрөхдөө бүгд эргэж харна. Энэ мөчүүдэд Сэндмаа урт гэзгээ хойш шидлэн нуруугаа цэхлэн алхах бөгөөд жавхайтал ороосон бүс нь гоолиг нарийхан биеийг нь улам тодруулна. Намсрайн гэр рүү алхаж явахдаа Сэндмаа тэдний хөвгүүдийн дэргэд биеэ хэрхэн авч явахаа бодов. Тэр мөрт Баасан, Болд нарыг хамт харна гэж санахаас өөрийн эрхгүй инээд нь хүрэв. Тэд хоёулаа намайг илэрхий шохоорхож байх шиг байсан шүү гэж тэр бодлоо.

“За орцгоо охид оо” гэсээр Сумъяа тэднийг үүдэн дээрээ угтлаа. “Хатгамлын ажил дуусч байна уу” гэж асуунгаа дотогш орохыг дохив. “Манайхан яг л оройн хоолоо зооглож эхэлж байлаа. Орж хамт зооглоцгоо.”

Охидыг гэрт ороход Баасангаас гадна лам Аюуш, Таяа нар болон Болд ээж аавтайгаа хооллон сууж байлаа.

Сумъяа охидод цай аягалж өглөө. Болд их гарын, бусад нь дунд гарын аяганаас хооллож байгааг Сэндмаа анзаарав. Намсрай гуайн дөрвөн хүү үнэхээр өндөр, бас сайхан залуус юм аа хэмээн бодоодхов. Лам нарын дунд суугаа ханхар цээжтэй Болд түүний анхаарлыг илүү их татаж байлаа. Түүн рүү сонирхсон харц чулуудаж байснаа, “Бурхан сахиус урлаж байхдаа самуун бодолд автаж болохгүй” гэсэн Баасангийн үгийг гэнэт санав. Ичсэндээ нүдээ цавчин Баасангийн зүг харав. Тэр үед Баасан өөр рүү нь тийм гэхийн аргагүй сонин харцаар ширтсэн байв. Баасангийн юу бодож харж байгааг ойлгоогүй хэрнээ Сэндмаагийн зүрх булгилаад явчихав. Болдын чанга дуу түүний энэ байдлыг таслалаа.

“Баасан ах аа” гэж Болд лам ах өөдөө хараад, “Энэ охидын талаар та ямар бодолтой байгаа вэ? Тэд сайн хатгамал хийж чадаж байгаа юу?

Над мэтийн хар эрчүүд та нарын хийж байгаа тэр гоё зүйлийг хэзээ харах вэ?” гэж асуув.

Баасан Болдын завилан суусан танхайдуу байр байдлыг нүдний үзүүрт ажиглаад, Сэндмаагийн нүд Болд дүү, өөрийн нь бие хоёрыг жишиж харьцуулан хараад байгааг мэдэрч байлаа. *Тэр тэдээжээр Болдын урт тав гээгийг тиний халзан толгойтой харьцуулж байгаа. Миний цагаан хүзүүний дэргэд Болдын борлосон бүдүүн хүзүү эр хүнийх шиг харагдаж байгаа биз. Бас өлтий шүфгэсэн урт лат дээлэндээ ороолттой би гэдэг хүн булчинлаг цээжээ ил гаргасан Болдтой зүйрлэхийн ч аргагүй хариугүй санагдах буй за* хэмээн Баасан бодов. Тэгснээ намуухан дуугаар, “Охид үнэхээр сайн ажиллаж байгаа. Бурхан сахиусаа бид товлосон хутагаандаа залж чадна” гэж хэлэв.

“Та нар овоо л доо” гэж Болд яралзсан цагаан шүдээ гялалзуулан чангаар хэлэв. “Та нарын бурхан сахиус урладаг тэр жижигхэн зүүг чинь би барьж ч чадахгүй байх. Миний гар гэдэг чинь малтай ноцолдож, сүх далайж, морь уургалахад л таарсан эд болохоор зүү утас барихад даан ч таарахгүй дээ” гэж тэр нэмж хэлэнгээ том аягаа зүүн гартаа бариад, баруун гарын алгыг дэлгэж үзүүлэн чанга чанга инээв.

“Тэр үнэн шүү хүү минь. Чи улам л баавгай шиг болоод байх юм. Наад идэж байгаагаа хар даа” гэж Сумъяа хошигноод, “Алив хольсон тос нэмүүлэх үү” гэв.

Болд аяга руугаа харснаа, “Тэгэлгүй яах вэ ээж минь, энэ сахиус бурхан бүтээх үеийн махгүй хоол чинь хоолой давангуут л шингэчих юм” гэв.

Бурхан минь, энэ залуу ах нараасаа хоёр дахин том аяганд идэж байж бас нэмүүлнэ гэнэ ээ! хэмээн Сэндмаа бодоод Чулуунжийн өвдгийг өвдгөөрөө нудрав. Чулуунжийн инээмсэглэн Болдыг ээждээ том аягаа өгөхийг нь харснаа Сэндмаагийн өвдгийг хариу нудрав.

Хоёр бүсгүй Болдыг биширч байх шиг харагдахад Баасан толгой гудайлган дунд гарын аяга руугаа гөлөрлөө. Түүний аяга хоосрох яагаа ч үгүй байв.

Сумъяа хүү Болдод дахин хоол аягалж өгөх зуур Сэндмаа, “Бид хоёр Агвааны дээлийг хийхээр ирлээ. Хаана оёх вэ?” гэж асуув.

“Би хойно хөвгүүдийнхээ байшинд тэр дээлийг эсгээд тавьчихсан байгаа” гэж Сумъяа хариулав. “Хэрэв та хоёр хоёулаа оёх юм бол өнөө шөнөдөө л дуусчих байх даа. Тусламж хэрэгтэй болбол намайг

дуудаарай”.

“Гялайлаа, Сумъяа эгч ээ” гээд Сэндмаа бослоо. “Бид өөрсдөө хийж чадна аа. Санаа зоволтгүй шүү”.

Сумъяа охидыг модон байшин руу дагуулан явав. Түүнийг гарангуут Намсрай чангаар, “Та гурав өнөө шонго Баасан бид нартай хамт эндээ хоноорой. Шалан дээр зөндөө зай байна” гэж хэлэх нь дуудсан.

“Энд үү?” гэж Болд гомдоллож байна. “Хөл маань гадаа гарчих байх даа.”

Хоёр охин Сумъяаг даган байшин руу явах замдаа энэ яриаг сонсоод нуг нуг инээлдэв.

Намсрайн модон байшин Арханыхны байшин шиг байх ажээ. Түүнийг бүдүүн модон хөлтэй барьсан байх бөгөөд өмнийн цэвдэг, зуны чийгээс хамгаалсан бололтой. Дотор нь гурван модон орыг том биетэй залууст зориулан хийжээ. Хоёр орны өмнө зул, хонх, арц хүж зэрэг лам нарын хэрэглэл бүхий жижиг ширээ байх аж.

“Эсгэсэн дээл маань Болдын орон дээр байна” гэж Сумъяа нөгөөх хоёроос хамаагүй том ор руу заав. “Болд маргааш оглоо орж ирж эмээл сэлтээ авах байх. Түүнээс өөрөөр ийшээ хүн орж ирж та нарыг үймүүлэхгүй.”

Сэндмаа байшин доторхийг гүйлгэн харлаа. Хананд хэд хэдэн бүдүүн модон өлгүүр байх бөгөөд түүнээс сур, ташуур, сүх, хөрөө, эмээл, хазаар, ажлын багаж хэрэгсэл зүүжээ.

“Энэ ч аргагүй эрчүүдийн байр байна даа” гэж Чулуунжий хэлэв.

“Тийм шүү, охид минь. Миний хөвгүүдээс хэн ч гэрлээгүй. Би бэр, ачтай болмоор л байна. Нөгөө гурав нь лам юм болохоор би ганц Болддоо л найдах юм, гэвч өнөөх маань ч гэрлэх шинж алга” гэж хэлээд Сумъяа санаа алдав.

Хоёр охин Сумъяаг байшингийн голд оёдол хийхэд зориулж гудас дэлгэх зуур бие бие рүүгээ хараад хөмсгөө өргөцгөөв. “За охид минь. Лам дээл хийнэ гэдэг ард хувцас шиг хэцүү биш. Хоолойг нь оёхдоо л хичээж үзээрэй. Хоолой нь бүдүүдчихвэл Агваан муухай харагдана. Би яг тааруулаад эсгэчихсэн байгаа.” гэж Сумъяа хэлээд гэр рүүгээ буцав.

“Чулуунжий хоёулаа ажлаа хуваах уу” гэж Сэндмаа асуув. “Нэг нь зах ханцуйны эмжээр наая, нөгөө нь индүү халаа.”

“Би индүү халаа” гэж Чулуунжий хурдхан хариулав. “Чи нарийн оёдолтой хэсгээ хий. Торгоор юм хийхдээ арай туршлагатай юм шиг байна лээ.”

“Энэ дээлэнд торго орохгүй шүү дээ” гэж Сэндмаа инээв.

“Энэ улаан зүйл чинь торго шиг л харагдаад байна.”

“Энэ чинь пүүсүү шүү дээ. Чи пүүсүү мэддэггүй юм уу?” гэж Сэндмаа хариулав.

“За за. Би чам шиг торгомсог хувцас өмсөж өсөөгүй л дээ” гэж Чулуунжий бувтнав.

Сэндмаа Чулуунжийгийн нүүрийг ажиглав. “За би пүүсүүтэй хэсгийг нь оёчихъё, тэгээд индүүдэж дууссаны дараа даавуун их биеийг хамтдаа хийе” гэж хэлэв.

“Тэгье тэгье. Даавуу оёх амар” гэж Чулуунжий дээлний шар даавуут хуруугаараа имрэн Сэндмаа руу харав.

“Чи өнөө шөнө гэртээ харьж хонож болох л байсан. Надад туслахаар ирсэнд чинь гялайлаа” гэж Сэндмаа хэлэв.

Мэдээж би харьчихаж болох л байсан. Энд би чиний торгомсог альдралын тухай сонсох гэж биш, Баасантай уулзах гэж ирсэн юм гэж Чулуунжий дотроо яриад, “Өө зүгээр зүгээр. Энд индүү байхгүй юм шиг байна. Би Сумъяа гуайгаас асуугаадахъя” гэж хаалга руу дөхөнгөө хэлэв.

Чулуунжий Намсрайн гэрээс ширмэн индүү олжээ. Тэр галын дэргэд суугаад халуун цог индүүндээ хийнгээ яриа чагналаа.

Намсрайн хамгийн том хүү, өндөр цол мяндагтай лам Аюуш галын дэргэд өвөр дээрээ нэг юм тавиад уншиж байна. “Баасан, чи миний өнөө өглөөний өгсөн номыг цээжилсэн үү” гэж тэр зөөлөн дуугаар асуув.

“Би ширээ будаж байхдаа цээжилж амжсан” гэж Баасан хариулав.

“Таяа, чи яасан бэ?” гэж Аюуш асуув.

Чулуунжийд Баасангийн ахынхаа өмнө жижиг хүүхэд шиг цуулгавартай байгаа нь сонирхолтой санагдаж байв. *Баасан миний бодож байсан шиг биеэ тоосон, дээгүүр зантай лам болчихоогүй л юм байна* гэж тэр бодлоо.

“Өршөөгөөрэй ах аа, би өнөөдөр юу ч цээжилж чадсангүй. Гадаа сийхан байхаар номоо үзэж чаддаггүйг та мэднэ шүү дээ” гэж Таяа бүгдэд нь эрхэлсэн байдлаар хэлэв.

“Таныг өнөөдөр төвд номоо уншихгүйг мэдсэн бол цуг адуунд

явдаг байж” гэж Болд хэлээд, “Би гандаараа одоогийн мориор сажилж зөндөө уйдсан” гэж ярианд оролцон.

“Уучил дүү минь. Чамтай хамт явдаг байж. Гэхдээ өнөөдөр Үүрийн голд сэлэхэд мөн ч сайхан байсан шүү. Би илүү сайн сэлдэг болсон. Одоо би арван алд газар усан доогуур шумблж чадна. Урсгал нь нирүүн байвал түүнээс ч хол явж чадна. Баасан шинг сайхан зурж чаддаг ч болоосой, тэгвэл би Үүрийн гол доогуур харагддаг гэрлэн загас жараахайг зурах юмсан” гэж Таяа хэлэв.

“Арван алд аа?” гэж Болд хэлээд, “Ёстой муцдаг юм. Усан доогуур яаж шумбадгаа надад зааж өгөөрэй, ах аа” гэнэ.

“Хүүе Таяа хүү минь, чи том ах нараасаа үлгэр дуурийн ав, наад дүүгээ юм юманд бүү уруу татаад байгаарай. Хийдийн том ёслол эхлэхэд чамайг усанд сайн сэлдгээр чинь ярихгүй байх шүү. Чи номондоо илүү анхаар” гэж Намсрай сануулав.

“Надад санаа зоволтгүй ээ, аав аа. Би хот явж том хийдэд шавилах хүсэлгүй байгаа. Баасан л яваг. Би эндээ үлдэж Болддоо тусалж, Даян дээрхдээ сайхан амьдарна” гээд Таяа Болд руу нүд ирмэв.

Намсрай Чулуунжийд халуун цог авч өгөн тусалж суугаа эхнэр рүүгээ эргэж, “Хөгшөөн, энэ хүүхдүүдээ сонсож байна уу. Хонгүүд чинь дуулгаваргүй болж байна шүү” гэв.

“Наадуул чинь одоо том эр болцгоосон. Хүссэнээрээ яваг л дээ. Харин би хэн нэг нь хурдхан гэрлээсэй л гэж хүсч байна. Ганц хүсэх юм маань тэр” гэж Сумъяа хэлэв.

Дөрвөн залуу нирхийтэл инээлдэв.

“Та нар юундаа инээлдээд байгаа юм. Эгч дүү нар чинь бүгд гэрлээд хүүхэдтэй болцгоочихсон байна” гэж Сумъяа индүүний таг хаангаа чанга хэлээд, “Одоо үүнийг аваад гар, охин минь, тэгээд наад индүүгээ сайн халтал савлаадах” гэж Чулуунжийд зөөлөн дуугаар хэллээ.

Чулуунжий Намсрайн гэрээс гарсны дараа Таяа, Болд хоёр ээжийнхээ үгээр тоглоом наадам хийж байгаа нь сонсогдов. “Ээж минь таныг ингэтлээ бэр хүлээгээд байгааг мэдсэнгүй шүү” гэж Болд инээхэд Аюуш, Баасан хоёр дүү нараа дуугүй бай гэж загнах аж.

Чулуунжий гэр байшин хоёрын дунд зогсоод зузаан индүүт урагш хойш савлаж доторхи цогийг нь үлээлгэж байв. Тэгээд индүү сайн халангуут байшинд орохоор завдлаа. Энэ үед Баасан нэг жижигхэн савтай юм барьсаар гэнэтхэн гараад ирэв.

Тэрээр Чулуунжийг харангуутаа, “Ээж та хоёрыг жонхуугаа мартчихаж гэж байна. Би үүнийг байшин руу оруулаад өгөх үү” гэж асуув. Үргэлж хэлэх үг нь бэлэн байдаг Чулуунжий энэ удаад юу ч хэлж чадахгүй дэмий л мэлэрч орхилоо. Түүний зүрх дэлсэж байгаа нь мэдрэгдэж байв. Тэр нүдээ царайлаг лам залууг ширтэхээс өөр зүг рүү хандуулж үл чадан хэсэг зогсов. Баасан түүний хачин чимээгүй болчихсныг анзаараад, “Би индүүт чинь савах уу?” гэж асуув.

Чулуунжий хэлд орж байгаа мэт “Үгүй хэрэггүй, зүгээр зүгээр. Би индүүгээ саваад бас жонхуугаа аваад орё. Наадхыгаа энд тавьчих” гэж хэлэхийг огт хүсээгүй зүйлээ хэлчихэв. Баасан эргэлзсэн байдалтай буцаад гэр рүүгээ эргэв.

“Баасан!” гэж Чулуунжий шивнэн дуудав.

Баасан эргэж харлаа. Чулуунжий түүний өмнө мэлрэн зогсож харагдана.

“Чи сая намайг дуудсан уу” гэж Баасан асуув.

“Тийм ээ, нэг юм хэлэх гээд” гэж Чулуунжий ээрэн түгдэрлээ.

“Юу хэлэх гээ вэ”

“Би чамд таван жилийн өмнө хэлж байсан зүйлийг минь өршөөгөөрэй гэж хэлэх гэсэн юм. Би чиний шашныг үзэн ядахаа больсон. Тэгээд Бурхны хөрөг урлацгааж байгаадаа их догдолж байгаа.”

“Өө тийм үү. Би чамайг шашны маань талаар уурлаж байсныг чинь мартчихсан шүү дээ.”

“Би... Би...” гэж Чулуунжий Баасан руу ширтэн шивнэв.

Баасан Чулуунжийн цоо ширтэх харцнаас дальдчин түүний шивнэх дууг сонсолгүйгээр гэр рүүгээ орж явчихлаа.

Энэ мөчид “Чи... чи... чи надад таалагдаж байгаа учраас... шашин чинь таалагдаж байгаа юм... зөвхөн чи таалагдаж байгаа учраас... зөвхөн чи л таалагдаж байгаа учраас!” гэж Чулуунжий индүү савлах хэмнэлдээ оруулан Баасанд хэлэх гэсэн үгээ шивнэж зогслоо. Нааш цааш хүчтэй савлахад улаан цог дөлшин дүрэлзэж зузаан ширмэн индүү улам илчтэйгээр халж байлаа.

Тэр шөнө Баасан олигтой унтаж чадсангүй. Хэд хэдэн удаа

зүүднээсээ болж сэрэв. Нэг зүүдэнд нь тэр Сэндмааг зурж, Сэндмаа түүн рүү харан инээж байх юм. Харин нөгөө зүүдэнд нь дүү Болд нь нүцгэн цээжээ гарган Сэндмаа руу хар хурдаараа мориор данхиж байв. Гурав дахь зүүдэнд нь Баасан дахин хүүхэд болчихсон Чулуунжийтэй хамт гүзээлзгэнэ түүж явах бөгөөд түүнийг их түүсэн болгож онгиороох гэж Чулуунжийн сав руу гүзээлзгэнээ хийж байх аж.

Сэрээд хэвтэж байхдаа Баасан өчигдөр оройн Чулуунжийтэй тулгарсан мөчөө санав. Тэр хэзээ ч Чулуунжийг эр хүн сонирхох эмэгтэй хүн гэж бодож үзэж байсангүй. Харин түүний булцгар гар, зузаан хөл, хурдан хөдөлгөөн, хурц зан байдал нь үргэлж инээд хүргэдэгсэн гэж бодон дотроо инээв. Тэр олон жилийн өмнөөс Чулуунжийтэй хамт тоглож, инээж наргихаа больсноо гэнэт мэдлээ. Хэдийгээр бурхан бүтээх ажилд хамаг анхаарлаа чиглүүлж байгаа ч тэр Арханы Сэндмаагийн тухай үргэлж бодоод байх болсноо ч санав. Баасан багын найз охинтойгоо хөгжилтэй яриа дэлгэх цаг гаргаж байгаагүйдээ өөрийгөө жаахан зэмлэлээ.

Бодолдоо дарагдаж байх зуур аадрын үүл, салхи айсуу явааг Баасан анзаарсангүй. Салхи гэнэт ширүүсэн тэнгэр дуугарч эхэллээ.

Баасанд *ямар нэг туу юм тохиолдох вий* гэсэн эвгүй бодол орж ирэв. Тооно өөдөө харж, хав харанхуй тэнгэр ширтэв. *Бороо орох нь* гэж тэр бодлоо. Харанхуйд тэр гараараа дэрнийхээ дээш тэмтэрч эрхиэ олж аваад Ум ма ни бад ни хум гэж залбирав. Тэнгэрийн дуу амьтан бүү үргээг, ойд аянга бүү бууг гэж дахин залбирав.

Ажилдаа улайрсан хэдий ч хоёр бүсгүй аянга цахилгаан, бороо наашилж байгааг сонсож байлаа.

“Сэндмаа, удахгүй бороо орох нь. Ээж минь өвчтэй байгаа болохоор юм хүмээ бүтээж чадаагүй байх. Би бушуухан харьж юмнуудаа шалгачихаад ирье” гэж Чулуунжий хэлэв.

“Тэг тэг, яваад ир. Наад дээл чинь харин яасан нимгэн юм бэ. Миний дээлийг аваад яв. Гэртээ хүрэхээс чинь өмнө бороо ороод эхэлбэл толгой дээгүүрээ нөмөр” гээд Сэндмаа дээлээ тайлан Чулуунжийд өглөө.

Чулуунжий Сэндмаагийн дотуур торгон дан дээлийг нь харангаа, “Гялайлаа Сэндмаа, би бушуухан харьчихаад ирнэ ээ. Борооноос түрүүлж харьж чадах байх аа” гээд хаалга дэлгээд гарч гүйв. Тийнхүү

гүйхдээ Наадах чинь торго биш нүүсүү ч гэх шиг. Бас тэгээд халтар тиваан талын ажил хийдэггүй аятай торгон дан дээлтэй байхдаа ямаа дээ гэж Чулуунжий бодов.

Ганцаараа үлдэж оёдол хийж суухдаа Сэндмаа ойртож байгаа тэнгэрийн дуу, борооны үнэрээс нэг л айдас хүйдэс мэдэрч байв. Тэрбээр гэнэт охид агаар оруулна гэж онгойлгосноосоо хойш хийдийн арын цонхыг хаагаагүйг санах. “Бурхан минь, догшин сахиусыг тэнд үлдээсэн шүү дээ” гэж Сэндмаа сэрджийлээ. Тэр дээл оёх ажлаа үтэр югсоов. Намсрай гуайн хөвгүүдэд хэлбэ гэтэл хэтэрхий оройтжээ.

Сэндмаа сандарч мэгдэн хаалгаа ч хаалгүй орхиод хийдийн зүг гүйчихлээ. Түүнийг гарав уу, үгүй юу бороо хувингаар цутгах адил лсгарах нь тэр.

Бороо гэрийн тооноор хувингаар цутгах мэт орж ирлээ. Баасан булгуухан босч гараад өрхөө татах гэж оролдов. Тэр арын байшингийн хаалга онгорхой байхыг харлаа. Баасан өрхөө татаж тооноо битүүлмэгцээ хойт байшин руу орж үзэв. Тэнд охид байсангүй. “Тэр хоёр Чулуунжийгийнх руу борооноос өмнө явчихсан байх нь” гэж тэр өөртэйгөө ярих.

Тэгтэл цахилгаан гялсхийх гэрэлд Сэндмаа хийд рүү гүйж яваа нь харагдав. Бороо улам хүчтэй цутгаж байлаа. Баасан нүдэндээ ч итгэсэнгүй, “Сэндмаа яахаараа хийд рүү гүйж явдаг билээ? Чулуунжийг халчсан юм бол?” гэж дахин өөртэйгөө ярих. Тэгснээ тэр гэнэт гэдэс нь өвдөх шиг болж бие нь арзайгаад ирэв.

“Еэ бурхан минь, Авралт сахиус минь! Цонхыг нь онгорхой орхисон байж таарлаа. Одоо сахиусыг минь норгочихсон бол яанаа. Ийм юм байж болохгүй. Хэрэв сахиуст маань аравнайлахаас өмнө муу юм болбол бидэнд барагдашгүй зовлон ирнэ” гэж тэр үглэсээр гэр рүүгээ оров.

“Чи юу яриад явна даа хүү минь” гэж хагас нойрмог Сумъяа асуув.

“Ээж ээ, би хийд рүү явлаа. Авралт сахиусын өрөөний цонх нь онгорхой байгаа юм байна, би яарахгүй бол горьгүй нь” гэж хэлээд Баасан дээлээ авч хөл нүцгэн гараад гүйлээ. Тэнгэр дуугарч, аянга

цахилгаан цахилан, салхи ширүүссээр, бороо улам л хүчтэй цутгасаар байв.

Сэндмаа хийдэд хүрэхээс өмнө нэвт норжээ. Торгон өмд, дан дээл бороон дунд гүйх зуур биед нь тас наалдана. Түүнийг хийдийн манаачийн хаалгыг нүдэхэд хэн ч хариулсангүй. Хаалганых нь тотгоор “Манаач аа, манаач аа, хаалгаа нээгээч” гэж хичнээн дуудсан ч хүн дуугардаггүй. Хэдий чадлаараа чанга хашгиравч түүний дууг тэнгэрийн дуу, борооны шаагих чимээ шингээн дарчих ажээ.

Сэндмааг хийдийн ар өврөөр гүйх хооронд бороо улам ширүүсэв. Сэндмаа сахиусан бурхан байгаа хийдийн ард очиж цонхыг араас нь хаах гэж үзэв. Цонхыг хаах тоолонд салхи түүнийг буцаагаад онгойлгож байлаа. Түгжээ нь дотор талдаа тул яалтай билээ дээ.

Сэндмаа цонхоор авиран Авралт Бурхны байгаа өрөөнд орлоо. Цонхыг дотор талаас нь түгжээд сая санаа амарч амьсгаагаа дарав. Тэгээд харанхуйд бурхан сахиусын дэлгэсэн зураг дээр гишгэчихгүйг хичээн захлан үүд рүү дөхлөө. Цахилгаан цахих гэгээнд үүдэнд сууж болох жаахан зай байгааг олж харав. Бороо намдтал тэнд суухаар шийдлээ. *Бурхан сахиусын өрөөнд хувцсаа тайлж болохгүй байх, энэ өрөөнд их хүндэтгэлтэй байх ёстой* гэж санав. Тэгээд гараараа өвдгөө тэврэн суулаа. “Дуутай тэнгэр хургүй гэдэгсэн” гэж тэр өөртэйгөө яриад бурхны өрөөнд чичрэн суув. *Бороо дуусахаар нөгөө цонхоороо гараад явчихаас даа* гэж тэр бодлоо.

Гэтэл гэнэт хэн нэгэн хүн хаалга онгойлгов. Энэ бол дээлээ толгой дээгүүрээ нөмөрч, дэн барьсан Баасан байлаа. Тэр дөнгөж орноосоо сугараад наашаа ирсэн шинжтэй харагдаж байв.

Сэндмаа буландаа улам шигдэж чимээгүй суув. Баасан дэнлүүгээ өндөр өргөж сахиус бурхны зургийг тал талаас нь шинжив. Дэнлүүний гэрэлд зураг огт гэмтээгүй харагдана. Тэрбээр цааш явж цонхыг шалгав. Цонхны тавцан норсон байгааг тэр анзаарлаа. *Тэр энд байж таарах нь* гэж Баасан бодоод гэрлээ үүд рүү тусгав.

Баасан натайг заавал олж харах нь гэж Сэндмаа бодоод дотуур дан дээл нь норсноос товойсон хөөрхөн хоёр хөхөө гараараа халхлан өндийлөө. Баасан гэрлээ Сэндмаа руу ойртуулан зогсоод намуухан дуугаар “Хэн бэ?” гэв.

“Би байна, цонх хаах гэж ирээд” гэж Сэндмаа амандаа шивнэх

төдийгөөр гэмшингүй хэллээ. Түүнийг ийнхүү хөөрхнөөр ярьж эхлэнгүүт тэнгэр хүчтэй дуугарч, цочсон Сэндмаа туулай шиг нугдайн суучихав.

Баасан дэнлүүтээ ширээн дээр тавиад түүн рүү дөхлөө.

“Сэндмаа, битгий ай. Би чамайг хараад наашаа ирсэн юм. Бос бос. Хоёулаа сахиус бурхнаа сайн хараадахъя” гэж Баасангийн энхрийлсэн зөөлөн өнгөөр хэлэхэд Сэндмаа бослоо. Түүний биед наалдсан торгомсог хувцасны цаанаас гоо бие нь нэвт харагдаад бороонд норсон хацар нь ягаарч, уруул нь чийглэгтэн буцайж харагдах нь үзэсгэлэнтэй ажээ.

Ярах ажил байхгүйдээ ч тэр үү, лам залуу Сэндмааг хармагцаа нэгмөсөн өөр ертөнцөд яваад орчих шиг болов. Дэнлүүний шаргал гэрэл Сэндмаагийн уран биеийг улам гоёмсог болгон бүхнийг нь тодотгох энэ агшинд Баасан өмнө нь Цагаан Дарь эх зогсож байна хэмээн төсөөлөв.

Энэ бүсгүйн нүд нь оч мэт гялалзах юм. Биенийн галбир нь тэр чигээрээ ариун онгоны гоо үзэсгэлэнг илтгэх мэт. *Агуу Занабазар өөрөө бүтээсэн лугаа тийм тансаг зохицолтой харагдаж байна* гэж тэр бодлоо.

Залуу лам Сэндмааг сахиус бурхны зурагт дөхөж очих хүртэл нүдээ салгаж чадахгүй байлаа. Сэндмаа ч бас Баасангийн сул нөмөрсөн дээлийнх нь цаанаас нүцгэн цээж, өргөн мөр нь цухуйхыг харж басхүү нэгэн соньхон мэдрэмжинд автан байлаа.

Бурхны хөрөг гэмтээгүй байгааг харж санаа амарсан хоёр залуу гарч үүдийг нь түгжлээ. Тэднийг хийдийн том хаалгаар гарахад бороо ширүүн орсон хэвээрээ л байв.

“Дээврийн нөмөрт зогсож бороо намдахыг хүлээе” гэж Баасан шиннэв. Сэндмаа дуутгүй зөвшөөрөн дагалаа.

Сэндмаагийн биений илчээр хатаж эхэлж байсан дотуур хувцас дунхиад л нэвт норсон байв.

“Сэндмаа, миний дээл дулаан. Нааш ороод ир. Хоёулаа цуг зогсвол ларай дээр байх” гэж Баасан хэлээд халхгар өврөө дэлгэв. Түүний цээж одоо бүрэн харагдах ажээ. Тэр том гараараа Сэндмаагийн толгой дотуур дээлээ шүхэрлэн өргөхүйд, бүсгүй биед нь чичирхийлэн ниллахуй залуу эрийн халуун илч шууд мэдрэгдэв.

Баасан энэ мөчид амьсгаагаа дарж дийлэхгүй байв. *Бурхан тинь,*

яасан тансаг үнэр вэ. Надад хүрээч... үгүй ээ, битгий хүр. Бурхан минь натайг өршөө, би тачаадаж эхэлж байх шиг байна гэж лам бодов.

Баасангийн эр хүний төрөлх үнэр арц хүжийн үнэртэй нийлж дээлэнд нь шингэжээ. Сэндмаа Баасангийн дээлийг нүүр рүүгээ нааж, борооноос хамгаалж байгаа дүр үзүүлэн зогсов. Тэр хамраа Баасангийн дээлэнд шургуулан шуналтай гэгч нь уртаар амьсгаа авч байлаа. *Тэр их гоё үнэртэй юм аа, ийм үнэртэй хөнжилд би хичнээн тайван унтахсан бол* гэж тэр бас бодож амжлаа.

“Сэндмаа, чи чичирч байна! Надад ойртоод зогс. Намайг нал” гэж Баасан зөөлөн боловч захирсан, эс захирсан нь үл мэдэгдэх бүдүүн хоолойгоор хэлэв.

Сэндмааг цээжинд нь наалдахад Баасангийн зүрх цээжиндээ багтахгүй болтлоо чанга чанга цохилгов. Сэндмаагийн норсон бие хүйтэн байлаа.

“Чи бүр даарчихжээ” гэж Баасан Сэндмааг дээлээрээ ороохдоо эв хавгүйхэн тэврэхийг аядав.

“Чиний дээл сайхан дулаахан байна” гэж Сэндмаа Баасанд улам налаад өөрийгөө чангаар тэврүүлэв.

Энэ төч хэзээ ч бүү дуусаасай гэж Баасан хүсч байлаа. Тэр хэзээ ч эм хүнтэй ийм ойрхон байж үзээгүй болохоор бүсгүй хүн өөрт нь хүрч, хамар дор нь сайхан үнэр үнэртэж байх нь түүнийг хөлчүүрүүлэн мансууруулж байв. Тэр бороо, хурмаст тэнгэр, бурхан сахиусын тухай бодохыг оролдож байвч залуу бие нь өөрийн эрхгүй байгалийн жамаар лугшин булгилаад байв.

“Сэндмаа, би чамайг харж Цагаан Дарь эх зурмаар байна. Болох уу?” гэж Баасан эрч чадал нь оргилчих гээд байгаа биеэ захирахыг оролдон хэлэв.

“Намайг зурна гэнэ ээ” гэж Сэндмаа Баасан руу харлаа.

“Тийм ээ” гэж Баасан нүдээ аниад өөрийн мэдэлгүй Сэндмаагийн бэлхүүсийг хуруугаараа дагуулан тэмтэрч, бийрээр уран зураас татаж байгаа мэт хөдөлгөв.

“Надад Дарь эхийн шинж тэмдэг байгаа гэж үү?”

“Сэндмаа, чамд тийм шинж тэмдэг үнэхээр байгаа шүү.” Баасанг ингэж хэлэхэд түүний намуухан боловч эр хүний хүчирхэг бүдүүн хоолой хүүхний чихийг зөөлөн илбээд авах шиг санагдаж байлаа. *Зөвхөн бурханд л түүнээс сайхан хоолой байдаг байх* гэж Сэндмаа энэ

сацуу бодов.

Сэндмаагийн толгойд элдэв бодол орж эхлэв. Тэр нүдээ анилаа.

Хүчтэй аадар намжжээ. Тэр энэ лам залуугийн сэтгэл хөдлөм дуу хоолойг үргэлж сонсон түүнд ингэж тэврүүлээд эцэс төгсгөлгүй хамт баймаар санагдаж байлаа.

Гэнэт Сэндмаад Баасангийн оргилсон хүслийн эрхтэн хүрчих шиг болов. Тэрбээр үүнд цочирдон хойш нэг алхаж орхив.

“Өршөөгөөрэй” гэж Сэндмаа гараа савчин, “Би таныг лам гэж бодсоор байгаад эр хүний өвөрт зогсож байгаагаа мартсан байна” гэж хэлэв.

“Сахиус минь, би бүр иччихлээ. Миний нүгэлт биеийг өршөө” гэж Баасан хэлэв.

Сэндмаа Баасангийн дээлнээс сугарч гараад “Би одоо явъя даа” гэж хэллээ.

“Үнэхээр явлаа гэж үү?” гэж Баасан байрнаасаа хөдлөлгүйгээр мөлөн асуув. Сэндмаа түүн рүү юу ч хэлэлгүй харахад Баасан өмнөөс нь таг ширтэж байлаа. Аль аль нь залуу хонгор биесийн гал тачаалаар дүүрсэн байв. Тэдний зүрх, хамаг бие нь “наашаа, наашаа” гэж бие бие рүүгээ хашгирч байх шиг.

“Чи үнэхээр үзэсгэлэнтэй юм аа” гэж Баасан бүсгүйг ширтсэн хэвээр санаа алдан хэлэв.

“Бас шал нойтон, даарчихсан байгаа биз” гэж Сэндмаа өөрийнхөө норгсон хувцас руу харан инээв.

Ингэхийн зуур “Миний дээл рүү ороод ир” гэж Баасан түүнийг өөр рүүгээ хүчтэй татан дээлийнхээ өвөрт оруулаад хоёр хүчирхэг гараараа чанга тэврэв.

“Ийм хатуу гараас би мултарч яахан чадах билээ” гэж Сэндмаа шулууд хэлээд *одоо би түүнийг эр хүн гэдгийг нь мэдэрч лат хуврагийг мартъя. Хэрэв түүний хүсэл тачаалын эрхтэнг дахиад хөндвөл үсэрч гарч гүйхгүй юм шүү* гэж зориглон бодлоо.

Харин Баасан Сэндмааг дахиад айлгачихгүйн тулд өөрийнхөө булчирлаад байгаа хүслээ тайван байлгах гэж хамаг чадлаараа хичээн маань уншиж байлаа. Тэр түүнийг үргэлж ингээд тэвэрч байхыг хүснэ.

Сэндмаа Баасан руу нүүрээ эргүүлэн нүдээ аниад эрүүгээ өргөж

уруулаа түүнд ойртуулав. Хэдэн хором болоход уруулд нь хүрсэнгүйд гайхан нүдээ нээвэл Баасангийн зузаан уруул холдон ямар нэг юм аяархан үглэж байх шиг.

“Чи маань уншаад байгаа юм уу?”

“Тийм ээ... үгүй ээ... тийм л дээ” гэж Баасан эргэлтэв.

Ингэхэд нь “Би явлаа” гэж Сэндмаа огцом хэлээд Баасангийн гарыг биеэсээ түлхэн холдуулав.

“Сэндмаа, хүлээ л дээ. Юу болсон бэ? Битгий яваач. Бороо намдаагүй байна шүү дээ” гэж Баасан Сэндмаагийн бүсэлхийнээс зууран хэлэв.

“Би дээл оёх ажлаа дуусаагүй байгаа”

“Чи замдаа норж даарна. Жаахан хүлээгээч” гэж Баасан царайчлан гуйлаа.

“Би угаасаа нэвт норчихсон. Таны маань мэгцэм намайг илүү сайн дулаацуулж чадахгүй юм байна, Баасан ламтан гуай” гэж тохуурхаж тунисан өнгөөр хэлээд Сэндмаа Баасангийн гарыг хүчтэй түлхэн тавиулав.

Таны маань мэгцэм ээ? гэж Баасан маш хурднаар балмагдан бодоод хариу үг дуугарахын завдалгүй Сэндмаа түүний гараас сугаран гарч байшингийн зүг гүйж одлоо.

“Сэндмаа, бурхан минь. Чи бүр нэвт норчихож! Юу болоо вэ? Чи хаачаад ирээв?” гэж Чулуунжий юм оёнгоо асуув.

“Хийд рүү явах ажил гараад. Бид хойт талын цонхоо хаахаа мартчихсан байна лээ. Ар талаас нь ороод хаачихлаа. Одоо сахиус маань алзахгүй” гэж Сэндмаа хариуллаа.

“Чи чичрээд байна уу даа? Би Намсрай гуайнхаас хуурай дээл аваад ирэх үү? Бид хоёрын дээл шал ус болчихсон байдаг.”

Чулуунжийг суудлаасаа дөнгөж өндийж байтал хаалга онгойн том бор дээл барьсан Баасан орж ирлээ.

“Сэндмаа, энэ миний дээл. Үүнийг нөмөрч жаахан дулаац.”

“Баярлалаа, Баасан.”

Сэндмаа гараас нь дээл авахад Баасан түүнийг цоо ширтээд, “Биеэ бодоорой. Ханиад хүрчихэвзээ, дахин чичиртлээ даарах хэрэггүй шүү”

"Хүүрэй дээл авчирсанд баярлалаа" гэж Сэндмаа сулхан хэлэв.

Ингэхэд нь Чулуунжий доош навтасхийн суулаа. Тэр Баасанг гарч хамт нь хаамагц Сэндмааг эх захгүй олон асуултаар ээрч гарлаа.

"Сэндмаа юу болоод байгаа юм бэ? Чи түүнийг хэзээ ч Баасан гэж дуудаж байгаагүй шүү дээ. Нөгөө хүндэтгэлтэйгээр Баасан лам гэж дуудсан чинь хаачсан бэ. Яагаад Баасан чамайг дахиад бүү чичир гээд байгаа юм? Чамайг даарсан гэдгийг тэр яаж мэдэж байгаа юм бэ? Чи түүнтэй хамт хийд рүү явсан юм уу? Та хоёр яг юу хийгээд ирэв?" гээд асууулж өгөв.

Сэндмаа нойтон хувцсаа тайлан, нүцгэн биеэрээ Баасангийн дээлийн дээлийг нөмрөхдөө аз жаргалтайгаар инээмсэглэж байлаа. Тэр Чулуунжийгийн олон асуултыг тоолгүй нойтон хувцаснуудаа галд өртгүүлэн өлгөв. Тэгээд нүдээ анин Баасангийн дээлийн энгэрийг үнэрлэв.

"Сэндмаа, чи яагаад байгаа юм бэ?" гэж Чулуунжий эгдүүцэн асуулав.

Сэндмаа сая л сэрж байгаа хүн шиг нүдээр Чулуунжийн зүг харж "Ааааа, чи юм хэлсэн үү, Чулуунжий?" гэж асуув.

"Чи чинь галзуурчихаа юу?"

"Үгүй байх аа" гэж Сэндмаа зүүдэлж байгаа хүн шиг инээснээ, "Би зүгээр л байна шүү дээ" гэв.

"Чи зүгээргүй байна даа. Баасангийн дээлийг галзуу хүн шиг л үнэрлээд байх юм."

"Мэдэхгүй л дээ, Чулуунжий. Энэ зүгээр л сайхан үнэртээд байна."

"Чи тэнэг байх аа!" гэж Чулуунжий ууртай хариулаад, "Наадхаа болиж үз. Энэ лам дүүгийн чинь дээлийг бушуухан дуусгах хэрэгтэй байна" гэв. Чулуунжийгийн нүдэнд яахаас ч буцахгүй шийдэмгий байдал тодроод, төдөхнөө хоёр нүд нь нулимсаар дүүрч ирлээ.

Хоёрдугаар бүлэг

Хүрээний дурлалт өдрүүд

Мандах наран өглөөний сэрүүн чийгийг түргэн зуур сарниахад гадаа ажиллахад үнэхээр тааламжтай нэгэн өдөр эхэллээ. Хатгамалчин охид Даян дээрхийн хүрээнд хийхээр ирсэн гол ажлаа дуусчээ. Гэвч тэднийг бурхан аравнайлахын өмнө бас нэгэн ажилд тусалж өгнө үү гэж хийдийн захиргаанаас хүссэн байна. Энэ нь хүрээний хонь хяргах ажил байв. Охид үүнийг дуулаад ихэд баярлав. Ойр хавийн харчуулыг нэг дор харах, тэдэнтэй танилцах энэ сайхан боломжийг алдахгүйн тулд тэд үсээ жимбийтэл самнацгааж, бүсээ чангалан ороож, нүүр амаа янзлан хонины хороо руу хамт явахаар зэхэцгээв.

Сэндмаа гэрийн гадаа үсээ самнаж байтал нэгэн морьтон давхин ирэв. “Сэндмаа, аав чинь сумын төвөөс ирсэн байна. Чамайг Намсрай гуайн гэрт хүрээд ир гэнэ” гэлээ, тэр хүн.

“Сэндмаа чи хонь хяргахгүй юм уу? Их л гоё ажлаас хоцрох нь дээ” гэж Дэжидмаа дээлээ янзлангаа хэлэв.

“Би араас тань очиж чадах байх аа. Эхлээд аавтайгаа уулзаадахъя. Хурдхан эргэж ирэхийг бодно оо” гэж Сэндмаа хэлээд үсээ самнаж дуусангуут Намсрайн гэр рүү алхав.

Чулуунжий нүүрээ угааж байснаа гэнэт болив. Тэр Сэндмаагийн араас харан нүүр угаах усаа газарт цацаж орхиод, “Энэ Арханы охин юм л бол Намсрай гуайн гэр рүү явчих юм” гэж үглэлээ.

Сэндмааг Намсрайнд ирэхэд түүний аав Даваа, лам Аюуш нар гэрт байлаа. Бусад нь хонь хяргах, маргаашийн бурхан аравнайлах ёслолын

бэлтгэл хийх зэрэгт дайчлагдсан бололтой эзгүй байв. Сэндмаа хоёр эргий мэндлэв.

“Охин минь сайн сууж байв уу. Ариун номын ажилд сайн оролцож чадав уу?”

“Тэглээ, аав аа. Байдгаараа л хичээсэн. Харин Нацаг та хоёр сайн ялав уу?”

Аюуш зөөлөн дуугаар ярианд оролцож, “Аав чинь Нацагийг ардын сургуульд орсон, сайн байгаа гэж байна” гэв.

“Тэр үнэн шүү. Би сумын төвийн сониноос Аюуш ламтанд яриад сууж байна. Намайг гадаа хүлээж байгаач, охин минь. Би удахгүй гарланд очъё” гэж Даваа үүд рүү дохив.

“За аав аа” гээд Сэндмаа гадагш гарлаа. Гэрийн ойролцоо ногоон үүдгэн дээр тэр тухлан суув.

Даваа, Аюуш хоёр яриандаа эргэж нийлэх нь Сэндмаад дуулдаж байв.

Аюуш ярианыхаа завсар эрхиэрээ оролдож байгаа нь шажигнан сонсогдоно. “Даваа гуай, тэгээд ардын сургуулийн багш танаас юу юу асууж байна?”

“Тэд нар таны зэрэг дэв хэр зэрэг өндөр вэ гэж асуугаад байсан. Бас таныг манай хүүд яг ямар ямар ном заасан гэдгийг нэгбүрчлэн хэлүүлэх гээд байсан шүү. Би таны зэрэг дэвийг мэдэхгүй, бас яг юу шашныг нь яаж мэдэхэв дээ гэж хэллээ. Хүүгээ шавь оруулахдаа сайхан ашигтай хүн гэж дуулсан учраас итгэж авчирч байсан юм гэж л зүтгээд байлаа” гэж Даваа хариулав.

“Тэд нар Даян дээрхийн хүрээнд шинэ бурхан залах гэж байгаа талаар юм асууж байна уу? Энэ талаар та юм дурсав уу?”

“Үгүй, үгүй. Энэ ёслолынхоо талаар би юу ч дурсаагүй. Хүүгээ ч энэ тухай битгий дурсаарай гэж сайн захисан. Хувьсгалч нар ирээд хамаг ёслолыг маань үймүүлчихнэ гэж айж байлаа шүү дээ.”

“Сайн байна. Нэг талаар ч гэсэн сэтгэл амарлаа.”

“Одоо би охинтойгоо Арханыхныхаа майхан руу очъё доо. Тэднийгээ тараад явчихаас өмнө уулзах хэрэгтэй байна.”

“Тэгж үз дээ, Даваа гуай. Тэд Дээрхийн голын тийш модны захад майхнаа барьсан харагдана лээ. Од бөө бас ирсэн гэж дуулсан шүү.”

“Гийм үү? Бөө маань сайн байна шүү. Түүнийг бурхны шашны ёслолд ирэхгүй гэж бодож байсан юм. Хүрээд ирдэг нь яамай л даа. За

тэгээд дараа уулзъя, Аюуш минь” гээд Даваа босон.

“За маргааш уулзъя даа, Даваа гуай.”

Арханы сохор бөө Од ойн захад байх цэнхэр майхны үүдэнд ганцаар сууж харагдана. Түүний лагс бие, хөлийнхөө ойролцоо танисан таяг нь Даян дээрхийнхэнд ч, Арханыханд ч танил болгоо.

“Од бөө, сайн явж байна уу?” гэж Даваа мэндчилэн.

“Даваа гуай юу даа? Тантай хамт хэн явж байгаа юм бэ? Хөнгөн хөлтэй юм уу даа. Эмэгтэй хүн яваа юм уу?”

“Сайн байна уу Од гуай. Би Сэндмаа байна”

“Хүүе Сэндмаа чи сайн уу? Ойрд уулзаагүй хүн явж байх чинь вэ!” гээд Од гараараа даллав.

“Од минь, чи хаа хол Арханаас мориор энд ирснийг бодоход их л чухал зүйл учрахыг мэргэлж дээ. Таны мэргэнд юу буугаа вэ?” гэж Даваа асуулаа.

“Би л лав Од гуай яагаад ирснийг мэдэж байна” гэж Сэндмаа яриа таслаад, “Яагаад гэвэл шинээр залах гэж байгаа бурхан сахиус бол дахин төрсөн бөө хүн” гэж хэлэв.

Од толгойгоо сэгсрэн таасангүй гэж дохив.

“Охин минь, бид эхлээд хуучлаад орхиё” гэж Даваа зөөлөн хэлэв.

Сэндмаа толгой дохиод өмнө зүг рүү ширтэж олон хүн бужигнаж байгаа хонь хяргах ажил руу нүд алдана. *Би энд юу хийж байгаа юм бэ? Тэнд олны газар очоод үеийн залуустай баясаж байх ёстой биш үү* гэж тэр бодов.

Од Даваа руу налан, “Сүүлийн үед би хүүгийнхээ тухай муу зүүд зүүдлээд байх боллоо” гэв.

“Агваан сайн хүү шүү дээ” гэж Даваа сулхан дуугаар хэлээд, “Ямархуу муу зүүд зүүдлээд байна даа?” хэмээн асуув.

“Би Агвааныг нэг тийшээ явахдаа аавдаа хэзээ ч эргэж ирэхгүй шүү гэж хэлээд байна гэж зүүдлэх боллоо.”

“Хүү юманд явна гэдэг муу зүйл биш шүү дээ” гэж Даваа хэлэв.

“Энэ бол сайн зүүд байна, аав аа” гэж Сэндмаа дахин тэдний яриаг тасаллаа. “Аавын зүүд биелж Агваан мөрөөдлийнхөө газар руу явж суралцаасай.”

“Агваан хол юманд явах гэж байгаа юм уу?” гэж Од асуув. “Чи түүний талаар юм мэдэж байгаа юу?”

“Үгүй ээ” гэж хэлээд Сэндмаа түргэхэн босов. “Би юу ч мэдэхгүй. Ин аа, аав аа, би хатгамалчин охид дээр очиж хонь хяргаж болох уу? Та ниймайг тийшээ явах гэж байхад дуудчихсан. Гэтэл энд надад хийгээд байх ажил байхгүй юм шиг байна.”

“Гэгэлгүй яахав, охин минь. Явж үз” гэж Даваа хэлэв.

“Сэндмаа, чи тийшээ явах юм бол Агваанд намайг ирчихсэн байна гэдэг хэл залгуулаад орхиорой. Би хүүтэйгээ бушуухан уулзах юмсан” гэж Од хэлэв.

“За, Од гуай.”

Сэндмаа хонины хашаа руу яарав. Эргэн тойронд ургасан зэрлэг нэгжлийн үнэр хамар цоргиж, тод өнгө нь алаглана. Алсад байгаа минггаад хонины найрсан майлах дуу хурга ишигний хийгээд хүний дуутай холилдон содон сонин хөгжим мэт нүргэлнэ. *Одоо л нэг саяжуугаар торьтой өнгөрөхдөө сонжиж хараад байдаг тэр олон залуустай нүүр тулж халт ажиллах нь. Баасан ч бас тэнд байгаа байх* гэж Сэндмаа бодов.

Хөгжилтэй, сэтгэл нь сэргэсэн залуучууд хонь бөхөлсөн урт уул хавиар бөөгнөрнө. Зарим нь нэгнийгээ анх удаа харж байгаа аж. Дундхийн голын том биетэй эрчүүд цээжээ нүцгэлэн ханхайлгаад нас бие гүйцсэн том хонинуудыг ганц гараар өргөн тавьж, хүлж харагдана. Ноослоогүй хонинууд дээсэнд уяатай, эсвэл хашаатай байх аж. Хашаанд байгаа хониноос барих гэсэн эрчүүд, хүүхдүүд дуу шуу болон нэгэлдэцгээнэ.

Зарим хүн тэвэр дүүрэн ноос зөөн явахдаа хонь хяргаж байгаа хүн дээр торж уначих шахна. Саяхан ноослосон хонинууд энд тэнд данхилдаж хургаа, хурганууд нь эхээ хайж майлалдах нь эх адаггүй сонсогдоно.

Сэндмаа хүдэр чийрэг эрчүүдийн царайг нэгбүрчлэн харав. Танил царай харагдахгүй байлаа. *Баасан ийтэрхүү ажилд оролцохгүй гэдгийг би таах ёстой байж дээ* гэж бодлоо. Нэгэн лам хүү Сэндмаад хайч,

хоёр хүлэг авчирч өгөв.

“Та хонио хяргачихаад ноосоо тийш нь оноолоорой” гэж тэр нарийн хашаанд хураасан ноос руу заав. “Эрчүүд хорин хонь, хялгамалчид арван таван хонь хяргах хуваарьтай байгаа нүү. Та орой болохоос өмнө дуусгаж чадах уу?” гэж хүү асуув.

“Магадгүй” гэж Сэндмаа хүү рүү харан хариулав. “Хайч маань мохчихвол яах вэ?” гэж асуув.

“Тэр эрчүүдийг дуудаад хурцдуулаарай” гэж лам хүү цээжээ гаргасан хэдэн залуучууд руу заагаад, “Тэд нарын хонь ч хайч хурцалж чадна гэсэн” гэв.

Лам хүүг явсны дараа Сэндмаа гартаа барьсан аварга том төмөр хайчийг нээж хааж үзлээ. Торго дурдан эсгэж байсан үйлшний хайчаас нь огт өөр болхи хайч байв. Хайчны том гарыг бос даануугаар ороож зөөлөвч хийх аяджээ. Сэндмаа хайч, хүлэгний оосроо онсон дээр тавиад хяргах хонь хайж эхлэв. Тэрбээр нэгэн жижиг биетэй хонь барьж авч хүлээд ноосыг нь шалгав. Сайн хөөрөөгүй хонь байна, хөөрсөн хэсэг нь дэндүү богино юм гэж тэр бодлоо. “Хөөрхий энэ хонь онд ядарч орж дээ. Чамайг хэсэг явуулж амраа даа” гэж хэлээд Сэндмаа хонио тавив. Сайн хөөрөөгүй хонь хяргахад хэцүүт тэр сайн мэдэх билээ.

Дараачийнх нь тарган, том хонь таарав. Ноос нь маш сайн хөөрчээ. “Яг таарсан сайхан ноостой хонь байна” гэж тэр ганцаараа ярилаа. Сэндмаа хонийг унагаад нэг хөлөөрөө гэдсэн дээгүүр нь давуулан сууж элгэн тушаа хавиас нь хяргаж эхлэв. Хонины өнжмөл зузаан ноос зунгагтай, бага сага шалзтай байв. Хөөрсөн зузаан ноосыг нь даацтай хайчаар хайчлан сөхөхөд цаанаас нь түрэн ургасан шинэ үзүүрсэг хөвсийх ажээ. Сэндмаа сурмагаар хайчлан хяргахад нүцгэрсэн хоньд зузаан ноосон дахнаасаа салж, цэмбийн цайрч байв.

Сэндмаа эхний хонио хяргаж дуусаад хүлгийг нь тайлчихаад тэвэр дүүрэн ноосоо хашаа руу авч явав. Яг энэ хэмнэл дарааллаар дахин таван хонь хяргалаа. Эргэн тойрны хүмүүс бүгд л ийн ажиллана. Цэвэрхэн цагаан болсон хонь аажим аажмаар нэмэгдэж, зузаан пөөнөгөр хонины тоо цөөрчээ. *Шинэхэн ноослосон хонь үүгээр түүгээр олноор давхилдах нь ямар урамтай юм бэ, ийм байхад хэн энд тэнд очиж цагийг хий үрэх билээ. Энэ хайчийг хурцлуулахаас өөрөөр хавь ойрын хүтүүстэй чалчиж зугаацах боломж олдохгүй нь дээ* гэж Сэндмаа бодлоо.

Ноосны хашааны дэргэд Чулуунжий Сэндмааг олж хармагцаа Болдыг гараараа даллан дуудав.

Болд хяргаж байсан хонио өрөөсөн гартаа сугавчилсаар алхаж ирээд, “Хонио хяргаж дуусаагүй байхад чи юунд дуудаад байгаа юм бэ, Чулуунжий?” гэж асуув.

“Чамд юм үзүүлэх гэсэн юм аа. Тийшээ хар даа! Бидний дунд хэн ирчихсэн байгааг харж байна уу?” гэж Чулуунжий хэлээд хяргаж байгаа хониндоо хамаг санаагаа хандуулж байгаа дүр үзүүлэв.

Болд хонь барих гээд гүйж яваа Сэндмааг хараад, “Сэндмаа л бишнэ. Юуг нь харуулах гээд байгаа юм бэ?” гэлээ.

“Зүгээр л чамд ирээдүйн эхнэрийг чинь харуулж байгаа юм.”

“Хаанаас тийм зүйл сонсчихоо вэ. Хэн тэгж байна?” гэж Болд дуугаа нам болгон асуув.

“Өө, хэн ч тэгж хэлээгүй л дээ. Чамд тэр таалагддаггүй юм уу? Тивэл би өөр залууд Сэндмааг танилцуулъя даа” гэж аалыгүйтээд Чулуунжий эргэн тойрныг харав.

Болдын царай уласхийн, “Надад Сэндмаа таалагддагийг чи яаж мэдэв?”

“Түүнийг ирсэн анхны өдөр л чи араас нь давхиад ирж байсан. Гэхдээ л анзаарчихгүй юу” гэж Чулуунжий шивэгнэв.

“Тийм анзаарагдахаар байсан гэж үү?” гэж Болд хонио хяргаад олж байсан Сэндмаа руу хяламхийнгээ хэлэв.

“Надад анзаарагдсаан. Гэхдээ ганц чи ч биш. Олон залуучууд түүн рүү харц шидэж байгаа шүү.” Ингэж хэлэнгээ Чулуунжий Болдын нүүрний хувирлыг ажиглав.

Болд ажлаа зогсоож хайчаараа хүн бүлэх гэж байгаа мэт гартаа шүгүл барин хэсэг зуур чимээгүй байснаа гэнэт, “Тэгээд чамд ямар санаа байна?” гэж асуулаа.

“Ээжид чинь л туслах санаа байна” гэж Чулуунжий намуухан хэлэв.

“Ээжид ээ? Ээж яачихсан юм?”

“Ээж чинь чамайг бушуухан бэр авчраасай гэж хүсч байгаа. Тэр Сэндмаа бид хоёрт ч үүнийгээ хэлсэн. Сэндмаа одоо хоёрхон хоноод явах гэж байдаг. Түүнийг явахаас өмнө чи гэрлэх үү гээд асуучихад яагаад болохгүй байгаа юм бэ” гэж Чулуунжий Болд руу харахгүйгээр хэлэв. Хөндлөнгөөс харахад, тэд зөвхөн өөр өөрийнхөө хонийг хяргаж

буй ажилсаг хүмүүс байлаа.

“Түүнд гэрлэх үү гэж яаж хэлэх юм бэ? Би гэрлэх тухай ярьж чадахгүй дэг. Ах нар маань бүгд лам болохоор ээж аавд туслах ганц хүн нь би шүү дээ” гэж Болд бувтнав.

Болдын нүд Сэндмаагаас салахгүй байгааг Чулуунжийн анзаарч байв. “Ямар ч зовлон байхгүй байхад битгий ургуулан бодоод бай” гэж Чулуунжийн тас ширвээд, “Хэрэв чи Сэндмаатай гэрлэвэл түүнийг гэртээ аваад ирж чадна. Тэднийх гурван охинтой болохоор Сэндмаа явлаа ч саальчин тэнд мундахгүй” гэв.

“Тийм үү. Наадах чинь харин мэдүүштэй зүйл байна. Гэхдээ түүнийг яаж гуйх вэ?” гээд Болд Сэндмаа тийш дахин харлаа.

“Би ээжид чинь түрүүлж дуулгаж өгч чадна шүү. Чамайг гэрлэх хүнээ олчихсон боловч танд хэлэхээс зовоод байна гэнэ ээ гээд шивнээд өгье л дөө.”

“Болж байна шүү. Гэхдээ би бэрийг хэзээ яаж гуйдгийг ойт мэдэхгүй л байна” гээд Болд хүзүүгээ маажив.

“Хүүхнүүд бидэнд арга их бий. Хэдхэн өдөрт л амжуулчихна” гэж Чулуунжийн инээв.

“Чулуунжийн, чи ч ёстой мундаг юм аа. Гялайлаа” гэж Болд мушийгаад ялаа үргээсээр бослоо.

“Зүгээр, зүгээр Болд минь. Одоо чи өөрөө өөртөө эхлээд тусла. Сэндмаа руу оч. Түүнд сайн хөөрсөн хонь барьж өг л дөө.”

“Тэгье байз” гэж Болд хэлээд, эргэн тойрны хонийг харж зогссоноо сайн хөөрсөн нэгэн хонь бариад Чулуунжигд харуулав. Болд хонио барьсаар Сэндмаа руу дөхөхөө хоолойгоо засч явав.

Сэндмаа дөнгөж барьсан төлгөө хүлэх гэж оролдож суулаа. Тэр өөр рүү нь томоос том хонийг хурга шиг тоомжиргүй сугавчилсан Болд ирж явахыг анзаарчээ.

Сэндмаа дээш харан “Сайн байна уу Болд ах аа” гэхтэй зэрэг Болдын зүрх булгилаад явчихав. Тэрээр үл ялиг инээхчээн аядаад, “Чам шиг жижигхэн бүсгүйд хяргахад амар гэж сайн хөөрсөн хонь авчирлаа” гэж зориг муутай бувтнав.

Сэндмаа инээмсэглэн өөрийнхөө барьсан хонийг тавьж явууллаа.

Болд хонио газар унагаж хүүе гэхийн зуургүй шаламгай хүлээд хяргахад бэлэн болгов. Сэндмаа түүний хурдан, авхаалжтайг ажиглан хонийг хичнээн амархан ид бад хийж байгааг нь харж байв. Гар нь ийн

гялалзтал амжуулах боловч Болд Сэндмааг ширтсээр л байв.

Нүд нь хүүхдийнх шиг зөөлөн юм. Наранд борлосон царай нь харахад их аятайхан юм гээч гэж Сэндмаа бодож амжив.

“Энэ хонины ноос мөн ч сайхан хөөрчээ. Баярлалаа, Болд ах аа” гэж Сэндмаа хэлэхдээ түүний харцтай тулгарав.

Болд Сэндмаагийн уг, харцанд урамшиж тав гээгээ хойш шидлээд, “Наад хайч чинь мохчихвол надад хэлээрэй. Би үтэр хурцлаад өгнө шүү” гэв.

“За тэгнэ ээ. Хайчаа мохчихвол таныг дуудна аа” гэж хэлээд Сэндмаа хонио хяргаж эхлэв.

Яриа ийн дуусахад Болд толгой дохиод явж одов.

Чулуунжий түүнийг даллаж харагдана.

Болдыг ирмэгц тэр асууж гарлаа. “За тэгээд яриа хөөрөө чинь ямархуу болов? Сайн танилцаж чадав уу? Тэр тэгээд таалагдав уу?”

“За даа” гэж Болд Чулуунжийгийн мөрийг алгадаад, “Бид ч гэрлэнэ гэдгээ яриад тохирчихлоо” гээд залж орхив.

“Ямар гоё вэ” гэж Чулуунжий инээгээд, “Чи ч ёстой эр хүн юм аа. Одоо би Сэндмаагаас асуугаадахъя” гэв.

Чулуунжийг Сэндмаагийн тийш ухасхийх гэтэл Болд түүнийг угз татан, “Хүүе дүү минь! Сэндмаатай юу ч ярьж болохгүй шүү” гэснээ нэг хонь шүүрэн авч хүлээд хяргаж эхлэв.

Чулуунжий Болдын энэ үйлдэлд толгой нь эргэж орхилоо. *Энэ нохор тэгээд Сэндмаатай яг гэрлэх болов уу, үгүй болов уу? Болд яагаад ингэхгүй байгаа юм бол? Миний хүссэн бодсоноор тинь болов уу? Энэ тангаар эр яах гэж байгаа нь мэдэгдэхгүй юм* гэж Чулуунжий бодсоор байв.

“Болд ах аа, Болд ах аа” гэж залуу хүүгийн дуу хонь хурганы майлаан дундаас сонсогдов.

“Хэн намайг дуудаад байна? Би энд байна” гэж Болд өндийхөд хонин дундаас Агваан гүйсээр ирлээ. “За лам хүү надаар яах нь вэ?”

Агваан амьсгаагаа дарж ядан, “Таяа лам таныг Үүрийн гол дээр хүрээд ир гэж байна. Таныг яг одоо аваад ир гэсэн” гэв.

“Таяа ах яагаа вэ?”

“Маргаашийн ёслолд зочноор оролцох өндөр мяндагт том лам нар ирж байна. Тэд голын цаана байна. Тэд нарын ачаа бариа, морийг гол гаргахад ирж тусла гэнэ ээ” гэж Агваан хариулав.

“За за тэгвэл очлоо” гээд Болд босч дээлийнхөө тоосыг гөвөөд хяргаж байсан хонио тавилаа. “Хэн нэг нь чамайг барьж аваад бүтэн ноослоод өгөх байлгүй” гэж өгүүлээд хониныхоо хондлогыг алгадав.

Агваан, Болд хоёр Үүрийн гол руу яаран явахдаа үг сольсонгүй. Нэгэн том ламын хамт завь бэлтгэж байсан Таяа тэднийг голын эрэгт угтлаа.

“За ах аа, би юу хийх вэ” гэж Болд асуулаа.

“Намайг голын цаанаас морьд авчрахад цуг яваарай. Энэ бол усны бас нэг дасгал болно. Нээрэн ус их байгаа дээр чамд ногтоох аргаа зааж өгье байз” гэж Таяа инээв.

“Намайг мориноос уначихвал л зааж өгөөрэй, би ч ус руу унамааргүй л байна шүү.”

Таяа, Болд хоёр дээл, гутлаа тайлан Агваан, ахмад лам Цэдэн нарын хамт завинд суулаа.

Голын нөгөө талд зургаан морьтон тэднийг инээмсэглэн хүлээж байв. Даян дээрхийн хүрээний зочид угтах хэсгийнхэн завиараа урагшилна. Зочдыг харахул, тэд үнэтэй эмжээр нударгатай шар дээл өмссөн байх агаад хоёр нь их л өндөр хэргэмтэй лам бололтой.

Таяа, “Дүү минь, Цэдэн лам, Агваан хоёр лам нараа угтаг. Хоёулаа энд суугаад хүлээе. Ийм чухал зочдыг хүлээж авахад бид хоёрын хувцас хунар зохимжгүй байна” гэв.

“Болж л байна” гэж Болд хариулаад мөрөн дээрүүрээ эргэн харж зочдыг ажиглав. “Тэд ч үнэхээр чухал хүмүүс бололтой, тийм ээ?”

Болд, Таяа нарыг голын захад цаг нөгцөөх зуур Агваан, Цэдэн лам хоёр Үүрийн голын эргийн зүлгэн дээр хүндэт зочидтой мэндчилэв.

Цэдэн лам бөхийж, “Эрхэм зочид тавтай морилж ирэв үү?” гэв.

“Сайн явж ирлээ. Сайхан зусч байна уу?” гэж нэг лам хариулав.

“Та бүхний хичээж байгаа бурхны ариун гэгээн үйлс бүтэж байна уу?” гэж Цэдэн дахин нэг мэхийлээ.

“Сайхаан. Та бүхний үйлс сайн биз дээ”

“Гийм ээ, эрхэм Санжид ламтаан” гэж Цэдэн аанай л мэхийгээд нэгэн танихгүй том ламд хүндэтгэл үзүүлэв. “Эрхэм лам багштан, би Цайн дээрхийн хүрээний гэсгүй лам Цэдэн байна. Энэ хүүгийн нэрийг Агваан гэдэг юм. Тэр манай хийдийн шилдэг шавь нарын нэг.” Агваан мэхийн ёслов.

“Гэсгүй ламтан та сайн биз дээ. Танай энд үнэхээр сайхан үүсгэлэнтэй, бас их ариун газар юм байна. Миний нэр Цэрэннадмид” гэж тэр лам хэлэв. “Би Их хүрээнээс ирлээ. Улааныхны өгсөн шинэ нэрээр бол Улаанбаатараас гэх үү дээ.”

Ийнхүү явдал мөрийн утга учрыг хэлэлцсэний дараа Цэдэн лам голд хэрхэн гол гарах талаар тайлбарлав. “Агваан бид хоёр та нарыг гэр завиар аваад гаръя. Хоёр удаа зөөх хэрэг гарах байх. Харин морьдыг чинь Таяа лам дүү Болдтойгоо тэр гармаар аваад гарна.”

“Цэдэн ламтан, та бүхэн их сайхан угтлаа. Манай хүмүүсийн зарим нь морьтойгоо голоор гарчихаж чадах байх. Та нар завиараа ганц л шатахад болох биш үү” гэж Санжид хэлэв.

“Санаа бүү зов, Санжид ламтан. Манайхан энд тусалж чадахуйц олуулаа байхад танай хүмүүс хувцсаа норгох шаардлагагүй.”

“За, гялайлаа.”

Цэдэн лам босч гараараа Таяа тийш даллан дохио өгөв. “Таяа, хүү минь нааш ир. Эндээс морьдыг нь аваад яв” гэж тэр дуудлаа.

Энэ зуур Агваан нийслэл хүрээнээс ирсэн лам руу нууцхан харав. Цэрэннадмид лам өндөрдүү биетэй, туранхайвтар хүн байв. Цайвар шаргал царайтай, дөч орчим настай хүн шиг санагдав. Нарийхан гонзгой нүүрэндээ таарсан урт нарийхан хамартай, өтгөн хөмсөгтэй, онийсон цургар нүдтэй эр байлаа. Энэ төрх нь ламтныг их л боловсролтой, түвшин тохитой болов уу гэмээр харагдуулна.

Таяа, Болд хоёр морьдыг авахаар ирэхэд лам нар завь руу явцгаав. Холын гийчдийн хөтөч нар ах дүү хоёрт унааныхаа цулбуурыг атгуулаад шинд инээмсэглэн сууцгаав.

“Би хөтлөөд урд нь явъя. Чи морьдынхоо араас ороорой” гэж Таяа тушаав. “Намайг харж байгаад дуурайгаад байгаарай, мэдэв үү?”

“Та юу хийх гэж байгаа юм?”

“Усан дотор шинэ мэхээ хийнэ ээ. Чи харж байгаарай.”

Болд морьдын араас туун ус руу орохдоо ахласан нүд салгалгүй харж байв.

Морьд ус руу орсны дараа Таяа эргэж хараад, “Хөөе Болд оо” гэж голын урсгалын шуугианыг нэвт хашгирч, “Энэ хамт ирэнгүүт над шиг ингээрэй. Одоо харж бай” гэв.

Таяагийн хөтөлж яваа морины нуруу аль эрт усан доогуур орсон байх бөгөөд морь толгойгоо өргөн уснаас гарах гэж байдгаараа зүтгэж байв. Гэнэт Таяа алга болчихов. Түүний хөтөлж явсан морь үл үзэгдэгч хүчээр татуулж байгаа мэт урагш огцом ахисаар ногоо талын эрэгт ойртлоо. Таяа харагдахгүй хэвээр байв. Тэр үед Болдын хөтөлж яваа морь Таяагийн гэнэт алга болдог голын хамгийн гүнзгий хэсэгт ирлээ.

“Ах аа, та хаана байна аа? Та хааччихав аа” гэж Болд хашгирав.

“Би энд байна!” гэсээр Таяа хөтөлж явсан мориныхоо доороос гарч ирэв.

“Бурхан минь! Би таныг живчихлээ гэж айлса шүү. Та сая яаж орхив оо?”

“Би мориныхоо цулбуураас барьсан хэвээрээ усан доогуур шумбасан юм” гэж тэр хариу хашгирав. “Эзэн нь жолоо цулбуурыг нь барьсан байхад морь зоригтой ус гаталдаг юм, бас хурдан сэлдэг. Одоо чи тэгээд яв” гэж Таяа хашгирав.

Болд морины доогуур шумбан орлоо. Морь холоороо сэлэхдээ Болдын гарыг өшиглөж орхих нь тэр. Болд тэр мөчид жолоо цулбуураа мэгдэн алдаж, голын түргэн урсгал түүнийг аваад явчихлаа. Болд урсгалын эсрэг усан доогуур шумбаж морио олж барихыг хичээсэн боловч дийлсэнгүй. Урсгал хэт хүчтэй байсан болохоор удсан ч үгүй чадал нь барагдаж бушуухан эрэг дээр гарахыг бодов. Усан дотор зогсох гэж оролдовч ус дэндүү гүнзгий тул түүнийг нгууд л урсгаад аваад явчих нь тэр. Бурхан минь, намайг авраач гэж тэр дөнгөж бодож амжив. Урд нь харагдаж буй усны хүчтэй эргүүлэг түүнийг хадтай ёроол руу юу юугүй аваачаад наачих гээд байх шиг санагдахад Болд усны мандал дээр ил гарч Таяаг дуудах гэж байдгаараа хичээв. Арайхийн усны мандал дээр нүүрээ ил гаргасан ч амьсгаадсандаа ямар ч дуу гаргаж чадсангүй.

“Таяа ах аа, Болд ах тэнд байна!” гэж Агваан голын доод тал руу гараараа заав. “Тэр дөнгөж сая ил гарч ирээд дахиад доошоо орчихлоо. Одоо дахиад ил гараад ирлээ. Дахиад доошоо орчихлоо.”

“Дүү минь тэсээрэй!” гэж голын эрэгт аль хэдийнэ гараад мориор эрэг дагуу явж байсан Таяа хашгирав. Тэр мориноосоо яаран бууж гол руу үсрэн ороод хүчтэй урсгал даган сэлэв.

“Тэр хоёрыг завин дээрээ татаж гаргах уу?” гэж Санжид лам Цэдэн лам руу харан асуув.

“Таяа дүүгээ аварч чадна” гэж Цэдэн лам хариулаад, “Тэд хоёулаа сургамж аваг” гэв.

Болд усан доогуур сүлжилдсэн модны үндсэнд очиж тээглэн том үндэс тэврэн эргүүлэгт оролгүй үлдэв. Таяа тэндээс Болдыг олж авлаа. Таяа хамаг хүчээ гарган дүүгээ голын эрэг рүү чирэн сэлэв. Тэд голын урсгал даган хол явжээ. Тэднийг эрэг дээр гарахад лам нар эгнэн зогсоод ширтэж байв.

Ядарч туйлдсан Таяа хахаж цацан ханиалган, “Дүүг минь зүлэг рүү очиж гарахад хэн нэг нь туслаач” гэж усан дотроос хашгирав.

Агваан Таяа руу ухасхийхэд Цэдэн лам түүнийг угз татан зогсоож тушаангуй дуугаар, “Битгий тусла. Таяа ажлаа өөрөө дуусгаг. Тэр энд битгий тарсан морьдыг ч битгий цуглуул. Тэд өөрсдөө аюултай голд тээглэцгээсэн” гэж хэлэв.

Агваан ахмад ламтны үгнээс гарч чадалгүй цочирдсон хэвээр зогсоно.

Өөрт нь туслах хүн ирэхгүй байгааг анзаарсан Таяа Болдыг уснаас татан гаргаж өвсөн дээр доош харуулан хэвтүүлээд нуруун дээр нь дэрав. Гэнэт Болд ханиалгаж амнаас нь ус асгаран гарсаар байв. Тэр нүдгээ цавчилсаар нээв.

“Ах аа, би амьд уу” гэж Болд шивнэв.

“Дүү минь, ахыгаа өршөө” гэж Таяа Болдын нойтон үсийг иллээ.

“Тэр таны буруу байгаагүй ээ. Намайг морь өшиглөчихсөн” гэж Болд сулхан инээв.

“Мэдсээн. Би чамд тэр аргаа зааж өгдөггүй л байж.”

“За тэр яахав. Амьд л байгаа хойно. Гэхдээ ах минь, та бид хоёр морьдоо гаргаж чадаагүй юу?” гэж Болд асуув.

“Морьдоо гаргачихсаан. Харин лам нар биднийг морьдоо яг хөтөлж авчирч өгөх ёстой гээд хараад л зогсоцгоож байна” гэж Таяа инээв.

“Гийм шүү. Тэгэх ёстой. Намайг татаад босгоодхооч”

Ах дүү хоёр морьдыг цуглуулахаар нойтон өмдтэйгөө алхацгаав.

Цэдэн лам ирсэн зочдын хамт бүх зүйлийг чимээгүй харж зогсов.

Таяа үг ч дуугаралгүй морийг нэг нэгээр нь авчран өгнө. Болд үе үе лам нар руу эргэж харснаа ахынхаа үйлдлийг давтана.

“Энэ залууст ингэж хатуурхах хэрэг байна уу? Бид өөрсдөө морио барьчих нь дээр биш үү?” гэж Цэрэннадмид лам асуулаа.

“Хм” гэж Цэдэн лам хоолойгоо засаад, “Даян дээрхийн хавийн лам хар, эрэгтэй эмэгтэй, хүүхэд хөгшид ялгалгүй бүгд харуул хүмүүс. Хэрэв харуул хүн амласнаа биелүүлж, ажлаа дуусгаж чадахгүй бол ичгүүртэй явдал гэж тооцогддог юм. Бид Таяа, Болд нарт ажлаа хийж дуусгах боломж өгч байгаа юм. Омог бардам харуулын эрс мөн л юм бол тэд биднийг яагаад өөрсдөд нь туслахгүй байгааг ойлгож байгаа.”

“Тийм учиртай юм уу?” гэж Цэрэннадмид хэлэхдээ Агваан руу харан, “Танайх ч үзэсгэлэн төгөлдөр хэрнээ хатуухан дэгтэй газар юм уу даа” гэв.

Агваан хариуд нь инээмсэглэв. *Цэдэн ламтан Таяа, Болд ах хоёрыг шийтгэх гэсэндээ биш харин надад сургамж болог гэсэндээ тэдэнд туслахгүй байна даа* гэж Агваан ухаалгаар бодлоо.

Нэг мянга есөн зуун гучин долоон оны зуны дунд сарын шинийн арван тавны өглөө нарлаг сайхан байлаа. Охид ёслол болох газарт ирэхэд Даян дээрхийн хүрээний гол хийд хүнээр пиг дүүрсэн байв.

Сэндмаа өндөр эрчүүдийн ард хавчигдан зогсов. Тэдний мөр, хүзүүний завсраар өлийн харвал урд талд байгаа хүмүүс суудалгүйгээс газар завилан сууцгаасан байлаа. Эгнээгээрээ сууцгаасан хэдэн эмэгтэй модон аяга дүүрэн шар тос барьцгаажээ. *Хүн болгон өргөл барьц авчрах ёстой юм шиг байна, аав өргөл авчирсан болов уу* гэж Сэндмаа бодон ийш тийш харж эцгийгээ хайв. Аав нь сохор бөө Одтой зэрэгцэн суусан харагдана. Бөө юу ч бариагүй байх бөгөөд харин аав нь алгандаа цэнхэр хадаг хавчуулан залбиран суух аж.

Гэнэт нэгэн өндөр дуутай хүн маанийн уншлага эхлүүлэв. Түүнийг гоцлон уншсаны дараа лам нарын нарийн бүдүүн хоолой түрэн орж ирж нийллээ. Тэгснээ бүх лам нарын дуу сүлэлдэн нэгдэв. Хийд тэр

чигээрээ лам нарын уншлагын дуу, хонх дармар, эвэр бүрээний бие биеэ даган чангарах чимээнд нүргэлэн чичирхийллээ.

Тэгснээ бүх зүйл дахин өөрчлөгдөв. Хонх дармар чимээгүй боллоо. Маанийн уншлага намуухан болж, сүүл сүүлдээ зөвхөн эхлүүлсэн ламтан ганцаараа уянгалуулан уншив. Энэ удаад түүний хоолой өндөр чанга биш харин унзад бүдүүн хэрнээ хүн бүхнийг хөвсдмоор хүчирхэг сонсогдох ажгуу. Гоцлоочийн унзад хоолойг нарийн дуутай лам нар шилэн авч үргэлжлүүлээ. Хонх дармар, эвэр бүрээ дахин дагаж бүх зүйл эхнийх шигээ нүргэлсэн чимээ шуугиантай болж ирэв.

"Пөөх, энэ гоцлол уншигч хэн бэ? Чамд тэр хүн харагдаж байна уу?" гэж Сэндмаа өөрөөс нь урд зогсож байсан Дэжидмаад шивнэв.

"Баасан лам байна. Нааш ир" гэж Дэжидмаа эргэн харж Сэндмааг дуудав.

"Охид оо, дуугаа аядаарай" гэж үүдэнд суусан гэсгүй лам Дэжидмаад анхныруулга өгөв.

Сэндмаа урагш зүтгэн Дэжидмаагийн дэргэд очиж зогслоо. Тэрхүү танхимшигт уншлагатан үнэхээр Баасан байх ажээ. *Чиний дуу яагаад анхалтай содон сонсогдоод байдгийн учрыг одоо л оллоо, Баасан лам минь гэж* Сэндмаа бодов.

Сэндмаа эргэн тойрныг харж хийдийн тансаг сайхныг бишрэн зогсов. Өөрийнх нь хийлцсэн хатгамлыг хоймор талын таазнаас үнжүүлжээ. Модоор хийсэн энэхүү хийдийн дотор талд ганган хээтэй олонширээ, тавиуриуд байх бөгөөд хана, таазаар нь дүүрэн бурхных өрөг, түүнт наамал байх аж. Хийдийн хоймор тэр чигээрээ Даян дээрхийн сахууст зориулагджээ. Сахиусан бурхны доор модны мөчрүүдийг өнөөлж, бас хэдэн чулуу тавьж аягатай устай зэрэгцүүлжээ. Энэ нь бөөгийн ёс заншилд хэрэглэдэг нэг ёсны овоо байх шиг санагдав.

Улаан, шаргал дээл, орхимжтой лам нар зургаан эгнээ болон сууцнаажээ. Дундаа зайтайгаар гурав гурван урт ширээний дагуу өөд өмдөөсөө харан байрлах аж. Улаан эсгийгээр хийсэн хээтэй ширмэл ширдгийг хоёр талын ширээнүүдийн голоор дэвссэн харагдана. Баасан баруун талын эхний эгнээний дээгүүр, настай лам нарын доор суусан байх аж. Маань уншиж байгаа лам нарыг дагуулан харсаар Сэндмаа Агвааныг олж үзлээ. Тэрбээр Баасангийн эсрэг талын гурав дахь эгнээний дундуур суусан харагдана. Агваан алгаа хавсран, нүдээ анин шилэн сууж хонх дармарын дуу, маань мэгээмийн уншлагын хэмнэлд

зохицуулан ганхах аж.

Агваан чи үнэхээр энэ бүх төвд нотыг үүр шөнөөр модон дунд уншсаар байгаад цээжилж чадсан байна шүү. Ийм толгойтой хүн ч хол явна даа гэж Сэндмаа бодов.

Таяа мөн тэр эгнээнд Агваанаас арай доогуур суудалд суух аж. *Таяа тийм ч өндөр хэргэлтэй лам биш бололтой* гэж Сэндмаа сэтгэв. Тэр цааш нь Аюуш ламыг олж харав. Зүүн талын хамгийн урд эгнээнд, хамгийн өндөр суудлын яг дэргэд Аюуш лам танигдахын аргагүй сүртэй малгай, хувцастай суух ажээ.

Арц хүжийн үнэр энд тэндгүй уугина.

Ихэнх сүсэгтний нэгэн адил Сэндмаа төвд хэл дээр уншиж байгаа номын утгыг ойлгосонгүй. Харин уншлагын аялгуу, түүнийг хоолой хоршуулан уянгалуулж байгаа лам нарын дуу Сэндмаагийн сэтгэл рүү нэвтэрч чадаж байлаа. Тэр алгаа хавсран, нүдээ аниад залбирч эхлэв. Тэр өөрийнхөө мөрөөдөл, ирээдүйн хувь заяаг эдгээр ариун номын лам нарт даатган залбирав.

Арван найм наслахдаа Сэндмаа хувь заяаныхаа тухай эргэцүүлэн бодож байсангүй. Өнөөдөр сүр жавхлантай, сүсэг бишрэл дүүрсэн энэ орчинд, Даян дээрхийн сахиусыг аравнайлах мөчид тэрбээр малчны өдөр тутмын амьдралын хэмнэлээ умартан, ирээдүйн тухай тунгаалаа. *Малчид бид чинь бэлчээр хаана байна, цаг агаар яах бол, сүү сааль таань ятар байна, хэзээ хонио хяргахав, хэзээ торь сургах вэ, түлээндээ явах уу, ирэх улирлынхаа хувцсыг оёх уу, хаашаа нүүх вэ, хэзээ нүүх вэ гэж эцэс төгсгөлгүй ажлаа бодсоор өөрсдийнхөө тухай эргэцүүлдэггүй бололтой* гэж Сэндмаа бодолхийлэв.

Залуу насанд нь анх удаа тохиолдож байгаа энэхүү гүн ухаанлаг, анхаарал төвлөрсөн газар Сэндмаад залбирах зүйл олон байлаа. Тэр аав ээж, гэр бүлийнхнийхээ эрүүл мэнд, урт удаан наслахын төлөө залбирав. Бас ирээдүйд өөрт нь заяах үр хүүхдүүд нь азтай байгаасай гэж хүслээ. Энэ бүхнийг тэр бурхнаас гуйв. Бас тэр өөр нэгэн нандин хүслээ бодов. *Бурхан минь, би Баасан ламтай үргэлж ойр байтаар байна...*

Сэндмаагийн хүслийг бурханд тэр дор нь дамжуулж, бурхан хүслийг нь хүлээж авчихав уу гэмээр хонх дарам нүргэлэн дуугарлаа.

Энэ үед Мөрөнгийн хүрээнээс ирсэн Санжид лам Агвааныг анхааралтай ширтэж байлаа. Агвааны онцгой мэдлэг, цээжлэх чадвар нь түүний ирээдүйг яг энэ мөчид шийдвэрлэж байгааг хэн ч анзаарсангүй.

Санжид лам бас хааяа хааяа Баасан лам руу хараа тусгаж, ялангуяа, түүний гайхалтай унзад хоолойн уншлага, түүндээ гүн итгэл үнэмшилтэйгээр нягт нямбай хандаж байгааг нь ажиглаж байв. *Бурхан сахиус бүтээсэн байдал, түүний өнөөдрийн уншлагаас нь харахад Баасан ховорхон авьяастай, төгс төгөлдөр хувраг болж чадах лам гэдэг нь илэрхий байв. Их хүрээнээс энэ алсыг зорьж ирсэн Цэрэннадтид лам ч эндээс шавь олж авч чадах нь тодорхой байна. Гэвч тэр хүн Баасанг сонгох болов уу, эсвэл Агвааныг уу?* хэмээн Санжид бодлоо.

Бурхан сахиус аравнайлах ёслол дууссаны дараа хүрээний жас хатгамалчин охидыг дуудан Хамба ламын өрөөнд оруулав. Тэнд Даян дээрхийн хүрээний том лам нар ирцгээсэн байлаа. Охид бурхны хөрөг алагласан өрөөнд ороход дуганы тааз тулсан олон давхар тавиуриуд нь номоор дүүрсэн харагдав.

“Ямар тансаг гоё, тэгээд нууцлаг маягийн өргөө вэ” гэж Сэндмаа Дэжидмаад шивнээд, “Гаднаасаа ямар ч гоё сайхан юмгүй даруухан л байшин харагдсан” хэмээв.

Номын тавиурууд дээр хуйлсан торго дурдан зэхсэн харагдана. Бас тэнд эртний судар ном зөндөө байх аж. Судрыг шар, улаан торгонд баринтаглаж нэрийг тусад нь торгон дээр бичиж баринтаг бүрийн үзүүрт хавчуулсан байна.

Хамба лам болон Их хүрээ, Мөрөнгийн хүрээнээс ирсэн том лам нар, бас Баасан лам, нутгийн том лам нарын хамт орж ирсэн охидтой толгой дохин мэндчилэв.

Охид Хамба ламын өмнө мэхийлээ.

“За өнөөх авьяас билэгтэй ариун охид маань энэ дээ” гэж Хамба хэлээд, “Манай хүрээний лам, хуврагууд болон сүсэгтэн олон маань ариун шүтээн бүтээсэн та нарын үйл хэргийг үргэлж санаж явах болно. Бидний талархлын тэмдэг болгож өчүүхэн бэлгийг барихаар шийдсэн

юм. Болгоон авна уу” гэв.

Хамба лам торго дурдан, цай сэлтийг тавьсан тавиур, ширээ тийш дохив. Баасан охидод Хамба ламын хишгийг хүртээж эхэллээ. Охид бэлэг аваад нэг нэгээрээ Хамбад мэхийн ёслоод ухран ухарсаар хийдээс гарч явав.

Сэндмаагийн нэрийг хамгийн сүүлд дуудав. Тэр бэлгээ авахаар очихдоо удаан алхав. Түүнд барьсан бэлэг нь торго, цай хоёр байлаа. Гэнэт Сэндмаа доош харан гараа хажуудаа авсан хэвээр атгалав.

“Бэлгээ авна уу” гэж Баасан шивнэлээ.

Сэндмаа бэлгийг авсангүй. Тэр толгой гудайсан хэвээр хойш нэг алхаадхав.

“Сэндмаа охин минь, юу болоо вэ? Өөр өнгийн торго авах уу?” гэж жас лам асуув.

Сэндмаа бараг сонсогдохгүй шахам аяархан дуугаар, “Бэлэг авахгүй байж болох уу?” гэж асуув.

“Охин минь, манай бэлгийг авахгүй гэсэн учир шалтгаанаа тайлбарлаач” гэж Хамба ламтан суудлаасаа асуулаа.

Сэндмаа толгойгоо өргөв.

“Эрхэм Хамба ламтан, Бурхан сахиусын дүр бүтээхэд оролцоно гэдэг миний амьдралд тохиолдсон хамгийн чухал үйл явдал болсон билээ. Урьд өмнө би хэзээ ч ийм ариун үйл хэрэгт оролцож байсангүй, эмэгтэй хүн болохоор дахиад хэзээ ч оролцохгүй байх. Надад тэгж бодохоор их хэцүү байна.”

Сэндмаа гэнэт бүх хүн өөрийг нь цоо ширтэж байгааг анзаарав. Тэр эргэж харж чадахгүй байгаа ч Баасан араас нь ширтэж байгааг бас мэдэрч байв. “Хэрэв би энэ сайхан торгыг бэлгэнд авчих юм бол” гэж Сэндмаа аяархан үргэлжлүүлээд, “Түүгээр би нэг дээл хийгээд дуусгах билээ. Дээл маань элэгдэж дуусна. Ийм учраас би танаас насан туршдаа хадгалж болох, дуусч алга болохгүй нэг зүйл бэлгэнд авч болох уу? Эрхэм дээдэс ламтан минь, надад бүх насаараа дээдэлж явах, элэгдэж алга болдоггүй зүйл өгөөч, хамгийн жижигхэн судар ч хамаагүй” гэж хэлэв.

Хамба холоос ирсэн лам нар руу нэг харснаа дараа нь ханын тавиурууд дээр жирийсэн олон судар руу хараагаа бэлчээв. Тэр баруун гараараа дохисноо, “Баасан лам аа, надад Алтангэрэл судар аваад аль” гэв.

Торго дурдан тавьсан тавиур ширээний дээд эгнээнээс Баасан шар торгонд баринтагласан нэгэн зузаан урт судар гаргаж ирээд Хамбад өглөө.

“Ойртоод ир охин минь” гэж Хамба ламтан Сэндмаа руу дохив. “Судар гардаж авах хадаг чамд байна уу”

“Байгаа, эрхэм Хамба аа” гээд Сэндмаа бөхийн өврөөсөө хадаг гаргаж ирээд алган дээрээ дэлгэн Хамба ламын өмнө өвдөглөн мэхийв. “Энэ их том судар байна шүү дээ. Би жижиг зүйл л авъя гэж санасан юм” гэж тэр зориг муутайхан хэллээ.

“Зүгээр дээ, охин минь. Чиний гүн сүсэг бишрэл хатгамал хийж байсан охидод үлгэр болж байлаа. Май, энэ Алтангэрэл судрыг ав. Бид чамд хамгийн сайхан бүхнийг ерөөж бэлэглэе” гэж Хамба хэллээ.

“Эрхэм Хамба танд үнэхээр гялайлаа” гэж Сэндмаа ихэд бөхийн болоход түүний урт хар гээг шал шүргэн налж байлаа. Сэндмаа судраа духандаа хүргэн адислаад ухран мэхийсээр өрөөнөөс гарч одов.

“Энэ чинь яасан сайхан үнэн сүсэгтэй охин бэ” гэж Санжид лам хэлээд, “Хатгамалчин охин хуучин судрыг торгоноос илүү үзнэ гэж түүдэлсэнгүй шүү” гэв.

“Би ч бас тэгж санасангүй” гэж Хамба лам хэлээд, “Бүр сэтгэл догдлоод хамгийн хайртай судраа өгчихлөө шүү дээ” гэв. Лам нар танилтамжтай инээлдлээ.

“Одоо хэдүүлээ ажилдаа орох уу даа, эрхэм Хамба аа” гэж Санжид хоолойгоо засаад, “Их хүрээнээс ирсэн Цэрэннадмид ламтан маань тун чухал хэргээр тантай санал солилцохыг хүсч байгаа. Үүнийг хэлэлцэж болохсон болов уу” гэж асуув.

Хамба лам энэ үгийг сонсоод нутгийн лам нар руу мэхийж тэднийг гарч болно гэж дохилоо. Баасан тэдний хамт өрөөнөөс гарав.

Цэрэннадмид намуухан дуугаар, “Алс хол орших танай хүрээний нам хуврагууд төдийгүй ард олон нь ч үнэн сүсэгтэн хэвээр байгаа юм байна. Сая үүнийг залуу бүсгүйн байдлаас харлаа. Ийм сайхан газраас нийдэд сайн шавь олдох нь гарцаагүй хэмээн мунхаглаж сууна. Миний бодоход танай лам Баасанг Лхас руу авч явж сургавал болох болов уу гэж сэтгэх юм”

Хамба лам хэсэг бодлогоширов. Тэр суудлаа засч лам дээлийнхээ

товчийг тайлан, халууцаж байгаа мэт сэвэв. Хамба нүдээ анин толгойгоо баруун зүүн тийш, бас дээш доош нь хөдөлгөлөө.

“Баасан таарамжгүй шавь гэж бодож байна уу, Хамба гуай?” хэмээн Санжид асууж Хамбын сонин аяглахыг зогсоох гэж оролдов.

“Тийм ээ, таны зөв, Цэрэннадмид ламтаан. Манай Баасан бол хамгийн сайн шавь. Түүнийг явуулчихвал бид их үгүйлнэ, гэвч би түүний хувь заяаг танд даатгахдаа тайван байх болно” гэж Хамба лам хэлэв.

“Таны санаа зовж байгааг би ойлгож байна” гэж Цэрэннадмид хэлээд, “Та хот хүрээний эвдэрсэн араншинтай залуус түүнийг буруу замаар хөтлөх вий гэж айж байгаа биз дээ. Хэрэв энэ залуу царайлаг лам үнэхээр шашин номын мөрөө үнэнчээр хөөж чадвал хотын хүүхнүүдийн урхинд орчихгүй биз дээ” гэв.

“Үгүй дээ. Би түүнд огт санаа зовохгүй байна” гэж Хамба инээмсэглэхчээ аядаад царайгаа төв болгож, “Баасангийн нас нь тохирохгүй гэж би бодож байна. Тэр одоо 27 настай. Түүнийг ардын цэрэгт хэзээ ч татаж магадгүй.”

“Тийм үү?” гэж Цэрэннадмид гайхаад, “Би түүнийг арай залуу гэж санасан юм” гэв.

“Тэр гадуур ахар бор ажилд явах биш, сүмдээ сууж ихэнх цагийг өнгөрөөдөг болохоор их л бага залуу харагддаг” гэж Хамба хариулав. “Түүнд хоёр удаа цэргийн зарлан дуудах ирсэн. Тэр болгонд манай хүрээнээс багагүй алба татвар төлж байж түүнийг авч үлдэж байлаа. Үнэнийг хэлэхэд, тэр таныг дагалдан явбаас түүнийг Дотоодыг хамгаалах яамныхан амархан анзаарах байх. Тэгээд түүнийг цэргээс авч үлдсэн хүрээний нэр л гарах биз дээ. Энэ жил Баасанг цэргээс авч үлдье гэвэл өмнөхөөс ч өндөр алба төлөх болов уу гэж мунхаглан бодож сууна. Зөвхөн мөнгөний талаар ярихад л ийм байна. Түүнээс бусдаар бол Баасан шиг тохиромжтой хүн гэж хаа байхан.”

Энэ мөчид Санжид ярианд оролцов.

“Ардын цэргийн татлага, ардын сургуулийн бүртгэл хоёр сүүлийн үед хуурай өвсний түймэр мэт ширүүсч байна шүү. Тэр ч байтугай удахгүй дайн болох юм гэнэ гэж хот суурин газруудад нуу тараад байгаа” гэж тэр хэлэв.

“Ямар дайн болох гэж? Хэнтэй дайтах нь вэ?” хэмээн Хамба асуулаа.

"Японы эзэн хаантай юм байх аа" гэж Санжид хариулан, "Минийг чиньгээс цэрэгт татагдсан ихэнх хүн Дорнод аймаг руу, Манжуурын хил оод очигдаж байгаа гэнэ гэж би саяхан дуулсан. Бас түүний өмнөхөн Ерөнхий сайд Гэндэнг Зөвлөлт улсад явлаа гэж дууллаа. Гэндэн сайд япончуудтай хуйвалддаг байсан гэнэ гэж хүмүүс ярьж байсан. Тэр хүн хэргээ эргэж ирэхийг мэдэх хүн огт алга юм байх аа. Сураг сонсохнээ Гэндэнг оросын шоронд байгаа ч гэх л юм."

"Цайны тухай яриа зориуд тараасан цуурхал байж мэдэх юм" гэж Цэрэннадмид хэлэв. "Хувьсгалчдын засгийн газар цэрэг татлагаас чөлөөлдгийг зогсоох арга саам хайж ийм цуурхал тарааж байгаа байх. Бид ер нь болгоомжтой байхгүй бол горьгүй шүү. Ялангуяа, энэ Дотоод яамны шинэ сайд Чойбалсангаас болгоомжлох хэрэгтэй."

"Чойбалсан ямархуу хүн бэ? Тэр Гэндэн сайд шиг малаа өсгө гэж үздэг хүн үү, үгүй юу?" гэж Хамба асуув.

"Тэр бол маш аюултай, юу ч хийхээс буцахгүй эр" гэж Санжид хэлэв. "Тэр хүн арван гурван жилийн өмнө Хувьсгалт залуучуудын байгууллагын удирдагч байхдаа намынхаа дарга Данзантай хурц торчилдож байсан хүн."

"Нээрэн улаан намынхан Данзан даргыгаа 1924 оны их хурал дээрээ алсныг санаж байна уу?" гэж Цэрэннадмид нэмэв. "Чойбалсан тэднийг удирдсан юм шүү дээ. Тэр буу зангасан хэдэн залуу гишүүдийг удирдан оруулж ирээд Ардын Намыг коммунист үзэл сурталтай болгоно гэсээр Монгол Ардын Хувьсгалт Нам гэж нэрийг нь өөрчилсөн гэдэг юм."

"Тэд тэгнэ ээ. Би тэднийг намынхаа анхны дарга Бодоог алчихад нь л сэжиг төрөөд эхэлсэн юм аа" гэж Хамба хэлээд, "Цэрэннадмид ламтан та төв газрын нарийн ширийн мэдээ хүргэж ирсэнд их талархаж байна. Дотоод яам гээч газар яаж ч мэдэхээр болсон юм байна гэж ойлголоо. Оросууд Чойбалсанг Ерөнхий сайд болохыг нь дэмжчихвий дээ, бурхан минь сүсэгтэн биднийгээ өршөө" гэв.

"Үнэн шүү" гэж Цэрэннадмид хариулаад, "Тэр Чойбалсан Сталинтай их ойр гэж дуулсан юм байна" гэв.

"Энэ чинь одоо тэгээд манай хүрээ удахгүй нэг ч залуу ламгүй болно гэсэн үг арай биш биз дээ?" гэж Хамба асуув.

"Тийм зүйл болж магадгүй гэж эмээж байна" хэмээн Цэрэннадмид санаа алдав. "Ямар ч байсан төв газрын хийдүүд одоо тиймэрхүү болчихоод байгаа шүү. Ийм учраас л би энэ холыг зорьж шавь хайж

яваа юм. Улаантнууд төв суурин газрын хийдүүдийг хоцрогдсон гэж нэр хоч өгөх ажиллагаа явуулаад байна. Тэдний гаргадаг сонин хэвлэл, ухуулах хуудсуудад биднийг шар феодал гэж доромжлох болж. Бас Чингис хааны удам судар, тайж язгууртнуудыг хар феодалууд хэмээн зүхэж байна.”

“Өнөөх Ардын цэргийн жанжин Сүхбаатар, наймдугаар Богд хутагт нарын 1921 онд хийсэн гэрээ яагаав?” гэж Хамба лам асуугаад, “Тэд Богд хааныг маань шашны үйл хэргээ чөлөөтэй удирдаж болно гэж хүлээн зөвшөөрсөн байх аа” гэв.

“Тэд тэгсэн нь үнэн” гэж Цэрэннадмид хариулаад, “Гэвч наймдугаар Богд хаан маань ч тэнгэрт хальсан, Сүхбаатар жанжин ч нас барсан. Тэд хоёулаа гэрээгээ мутарласнаас хойш хоёр, гуравхан жилийн дотор өнгөрсөн нь харамсалтай. Одоо бидний хийх хамгийн гол зүйл бол Богд хааныхаа хойт дүрийг үтэр түргэн тодруулж, шашныхаа эрх мэдлийг дахин гартаа авах хэрэгтэй байна. Түүнийг удаашруулж хэрхэвч болохгүй. Энэ бурхангүй хувьсгалч засгийнхан биднийг хамгаалах эзэнгүй, шашины тэргүүнгүй хэвээрээ үүрд байх мэт аяглах нь дэндэж байна” гэв.

“Есдүгээр Богдынхоо эргэн төрөх цагийг наашлуулахын төлөө бид залбирцгаах болно” гэж Хамба хэлэв. “Бид наймдугаар Богдоо таалал болсноос хойш өдгөө арван гурав дахь жилдээ Нүржан Сольдэвийн уншлага үйлдэж байгаа.”

Цэрэннадмид санаа алдан, “Их Богдыгоо эргэж ирэхэд нь аль болох олон сайхан үнэнч, эрдэмтэй хуврагийг сургаж бэлтгэх нь бидний ариун үүрэг юм даа” гэж хэллээ.

Гурван ламтан тус тусдаа дуугаа хураан суув.

Хэсэг хугацааны дараа Санжид нам гүмийг эвдэн, “Нэг аятайхан санаа байна. Цэргийн насанд хүрээгүйгээр нь Агвааныг аваад явбал дээр бус уу” гэв. “Агваан одоо дөнгөж арван тавтай. Түүнийг цэргийн албанд ойрын гурван жилдээ татахгүй. Цэргийн насанд хүрэх үед Агваан Төвдөд номоо сураад байж байх юм байна. Тэгээд эргэж ирээд Монголдоо бурхны шашнаа дэлгэрүүлэх бүрэн боломжтой санагдах юм.”

“Хм. Тийм шүү. Хэрэв та Агвааныг авна гэвэл олон жилийн турш эрдэм номондоо хичээж чадах сайн шавьтай болох нь. Оноодор тэр хүү

бүх номоо цээжээр уншиж байхыг нь та анзаарав уу? Үнэхээр сэргэлэн, толгой байгаа юм” гэж Хамба лам хэлээд Цэрэннадмид руу харлаа.

Цэрэннадмид хэсэг бодлогоширсноо, “Тийм байна лээ. Нээрэн би зовшөөрч байна” гэж хэллээ. “Агваан ч үнэхээр залуу лам нар дундаа цойлохоор харагдаж байсан. Тэгээд ч тэр таны хэлсэнчлэн хүүхдээрээ байгаа. Аав, ээж нь хүүтээ алс газар надтай хамт явуулахыг зөвшөөрдөг болов уу?”

Хамба ламтан бүхий л ярианы турш төвийг сахин байснаа анх удаа тааламжтайгаар инээмсэглэв. “Түүнийг асууя л даа” гэж тэр хэллээ. “Агвааны аавтай та сайн ярих хэрэгтэй. Арханыхан явчихаагүй байх гэж найдаж байна. Өнөөдөр үдээс хойш гэхэд Агвааныг өгч явуулахыг зөвшөөрчихвөл түүнийг тантай маргааш цуг явуулахад шаардлагатай бэлтгэлийг нь хангаж өгөхөд бид туслая. Манай хүрээнээс хэн нэгэнд нь Түндэд сурах боломж олдоно гэдэг үнэхээр бахтай хэрэг” гээд Хамба ламтан Цэрэннадмид руу мэхийв. “Агваан хэзээ нэгэн цагт Их хүрээний том хийдэд тэргүүлэх лам болно гэдэгт би бат итгэж байна.”

“Эрхэм Хамбатан танд үнэхээр гялайлаа” гэж Цэрэннадмид хэлээд, “Агвааны аав үнэхээр зөвшөөрлөө өгчихвөл энэ хүү соён гэгээрэлд хүрэх холын аянд мордоход яах аргагүй тохирно” гэлээ.

Архан, Зэрлэгээс ирсэн гийчид хүрээний хашааны гадаа цугларчээ. Тэд хамтдаа нутгийн зүг өнөөдөр хөдлөхөөр шийдсэн аж. Сэндмаа бэлгэнд авсан торгонд боодолтой судраа богц руу хийв. Өнгөрсөн хугацаанд Даян дээрхийн хүрээнд ажиллахдаа дотно найзууд болж амжсан Дэжидмаа, Чулуунжий нар ямар нэгэн зүйл шивнэлдэн салж явсан “Манайд удахгүй ирээрэй” гэж тэд бие биедээ захиx нь сонсогдож байв.

Орчүүд богц, майхнаа мориндоо ачлаа. Од л юмаа хараахан базааж амжаагүй байв. Тэр хүүтээ ирэхийг хүлээн суулаа.

“Гурхан минь, гурван том лам наашаа ирж явна” гэж хүрээний хашаанаас гарч ирсэн лам нарыг өлийн харангаа Даваа Одын өвдгийг нударав.

“За миний зөн ч биелэх нь дээ” гэж Од бувтнав. “Тэд миний хүүт ирч явах гэж байгаа байх. Би юу гэж хариулах вэ, Даваа гуай минь хэлж

өгөөч.”

“Хэрэв хүүг чинь Их хүрээний номын газар руу авч явбал харин ч нэр төртэй сайхан хэрэг бус уу. Үнэхээр ийм зүйл яриад ирвэл бил л лав үгүй гэхгүй дээ. Чи ч бас мөн адил шийднэ биз дээ?” гэж Даваа хариулав.

Одыг хариу хэлэхээс өмнө лам нар хүрч ирлээ.

“Сайн байна уу, Од гуай. Буян ном нь тэгширсэн энэ сайн өдөр таны сэтгэл санаа тайван амгалан буй за” гэж Хамба лам хэлээд, Одын дэргэд сууж түүний гарыг атгав.

“Таныг над дээр ирээд ингэж мэндчилнэ гэж би мэдээд байсан шүү. Та миний хүүг авч явахаар ирлээ, тийм биз?” гэж Од сандарч тэвдсэн маягийн нарийхан дуугаар асуулаа.

Лам Цэрэннадмид, Санжид нар бие бие рүүгээ харан мушилзав.

“Миний урт үс, сагсгар сарьсан хувцас та нарт энгүй байна уу” гэж Од лам нарын дургүйг хүргэх гэсэн мэт асуугаад өнөөх нарийхан дуугаа гарган инээв.

“Үгүй шүү, үгүй” гэж Хамба хариулаад, “Бид таныг хүрэлцэн ирсэнд харин ч талархаж байна. Таныг бурхан залах өдөр ирэхгүй байх вий гэж бодож байлаа” гэлээ.

“Танай хүрээ Даян дээрхийг маань чулуун хэлбэрээр төдийгүй бурхны дүрд нь оруулан шүтээнээ болгож байхад би яахин ирэхгүй байх билээ. Танай хийдэд заларснаар эртний бөө дайчин маань шинэ амьдралтай золголоо. Гэхдээ та бүхэн хэдийгээр төвд хэлээр номоо уншлаа ч Даян дээрх маань хүчтэй бөө хэвээрээ үлдэх болно шүү гэдгийг саруул ухаандаа санана биз дээ” хэмээн Од хэлэв.

“Түвдийн талаар нэгэнт дурдсаных, энэ Их хүрээ, Мөрөнгийн хүрээнээс ирсэн хоёр ламтан байна, Од бөө” хэмээн Хамба лам хоолойгоо засан хэлээд, “Цэрэннадмид ламтан таны хүү Агвааныг Лхасын орны их Поталад аваачиж сургах хүсэлтэй яваа юм. Бид танаас хүүгээ Түвдэд сургах эсэхийг тань асуухаар ирлээ” гэв.

Од юу хэлэхээ шийдэж ядан Даваагийн өвдгийг хоёронтоо нудрав.

Даваа “зөвшөөр” гэж дохиж байгаа мэт Одын гарыг чанга атгаад тавив.

Одын шийдмэг бус байдлыг харсан Цэрэннадмид, “Би таны хүүг гавж болгохоор авч явах гэж байна. Та зөн билгийнхээ арга ухаанаар хүүгээ алс газар сургуульд явахад сайн эсэхийг мэргэлээд шийд өгч

болно шүү дээ” гэв.

Бөө баруун гараараа нүүрээ арчив.

“Би өөрийнхөө элдэв арга чаргаар олон ч хүнийг мэргэлж явлаа. Харин ганц хүүгийн тухайд шийдэж чадахгүй юм билээ” гэж бөө хэлэв. Түүний сохор нүднээс нулимс урсан хоолой нь чичрэх боловч хүчээр үргэлжлүүлэн ярив. “Тэр бол миний хүү, ганц хүү минь юм шүү дээ. Тийм болохоор элдэв зүйл толгойд орж ирээд амраахгүй юм” гэж бөө үсээ гараараа эрчлэнгээ хэлснээ үргэлжлүүлэн, “Миний хүүг зүгээр л аваад яв. Тэр минь дэндүү нялх юм. Хүү минь өөрийн хувь заяатай байж таарна. Би эцэг хүний аминч бодлоор хүүгийнхээ замд саад болохыг хүсэхгүй байна” гэж шийдмэг дуугарав.

“Гялайлаа, бөө минь” гэж Цэрэннадмид лам Одын гарыг чанга атган хэлээд босов. “Бид маргаашийн морин цагт хөдөлнө” гэж тэр нэмж хэллээ.

Лам нарыг явангуут Од гэнэт тачигнатал инээд алдав.

“Юу болов?” гэж Даваа асуулаа.

Од Даваагийн гарыг хоёр гараараа атгаад, “Сая тэр хотын лам наадтай гар барихад би түүнийг хуврагийн замаар удаан явахгүй хүн байна гэж зөнгөөрөө харсан шүү. Тэр хүн ирээдүйдээ мундаг лам ч биш харин та бид нартайгаа ижилхэн жирийн нэг малчин болох юм байна дээ” гэж шивнэв.

“Жирийн малчин гэнэ ээ” гэж Даваа дуу алдаад, “Ийм байх учиргүй дээ. Сүүлийн үед чиний наад зөн совин чинь нэг л сонин болчихоо юу даа, Од минь. Нэг бол чи хүүтэйгээ дахиад уулзахгүй юм байна гэж яриад л, эсвэл том мяндагтай ламыг лам биш болох юм байна гээд л. Чиний толгой эргээд байгаа бол би Агвааныг сайн явах нь уу, үгүй юу гээд мэргэлээд тайвшруулаад өгөх үү?” гэж Даваа газраас чулуу цуглуулангаа хэлэв.

“Чи юу хийх гэж байна?” гэж Од асуулаа.

“Би өөрийн гэсэн мэргэлэх аргатай” гэж Даваа инээмсэглэн хэлээд, “Дочин нэгэн чулуу татна аа хө. Энэ маань алдуул адуу малаа хайхад болоод л байдаг юм” гэв.

Даваа чулуунуудаа гурван эгнээ, гурван мөрөөр өрж гарав. “Од минь, санаа зовох юмгүй юм байна. Агваан их сайн явна гэж гарч байна”

“Тийм үү?”

“Миний чулуу тэгж л зааж байна” гэж Даваа инээгээд, “Тэр бас их урт удаан, элбэг дэлбэг амьдралтай байна гэж буулаа” гэв.

“За би бүр сэтгэл амарчихлаа” гэж Од инээв. “Агвааны тухай санаа зовохоо больё доо. Хүүгээ ирэхээр нь урам оруулахаа бодъё.” Од Давааг нудраад, “За анд минь өнөөдөр надтай хамт энд үлдэж, маргааш хүүг минь үдэж мордуулчихаад хамт Архан явна биз дээ” гэв.

“Тэгэлгүй яахав энэ чинь” гэж Даваа хэлээд хийдийн зүг нүд алдан суугаа Сэндмаа руу эргэж, “Охин минь, бид хоёр эндээ хонохоор боллоо шүү” хэмээн хэллээ.

Намсрайнх зочдоор дүүрсэн байлаа. Сэндмаа Сумъяа эхнэрт хоол хийх, үнээ саах, аяга угаах, ус авах, түлээ оруулахад болон хоол цай түгээхэд нь туслав.

Сумъяа, Сэндмаа, Таяа, Болд, Баасан, Агваан нар Намсрайн гэрийн гадна, дотор гадаа зогсоо чөлөөгүй ажиллаж, харин Намсрай, Од, Даваа нар гэрт шимийн архи хуваан хүртэж хорол тоглон шуугилдана.

“Удахгүй харанхуй болох нь. Та нар энд багтаад унтчих уу?” гэж Намсрай Даваагаас асуув. “Ойрд та нартай ингэж сайхан хуучилж чадаагүй, уулзахад сайхан байна шүү.”

“Би ч эндээ хонож болно. Харин Од чи яах вэ?” гэж Даваа асуув.

“Болохгүй ч юмгүй л дээ” гэж Од хэлээд, “Тэгвэл би майхнаа энд авчрах хэрэг гарах нь ээ” гэв.

“Хүүе, би бас майхнаа мартсан байна. Одоо түүнийг минь ямаа идэж байгаа болов уу яадаг бол. Сэндмааг явуулж майхнаа сахиулахаас” гэж Даваа эргэн тойрныг харж охиноо хайв.

“Нээрэн, чи охиноо майхан руугаа явуулчих, тэгвэл өөрөө энд надтай хуучилж хоно л доо” гэж Намсрай хэлээд, “Охин чинь ганцаараа хонохдоо айхгүй биз дээ” гэв.

“Юундаа айх билээ” гэж Даваа хариулав. “Сэндмаа! Сэндмаа! Нааш ир” гэж Даваа эргэн тойрныхонд сонсогдохоор чанга дуудав.

Сэндмаа инээсээр ирэв. “Яасан бэ, аав аа”

“Өнөө шөнө майханд очоод хоноодхооч охин минь. Од, бид хоёр Намсрайнд хонолоо”

“За аав аа. Ийм дулаахан байхад гадаа майханд хонох сайхан л байна. Ажил маань дуусчихсан, би одоо явж болох уу?” гэж Сэндмаа асуув.

“Ганцаараа хонохдоо айхгүй биз?”

“Үгүй ээ, яалаа гэж. Өнөө шөнө бүтэн сартай байна. Ганцаардаад байхыг Даян дээрхийн найз нараа ч дуудчихна.”

“Сайн байна. Тэгвэл яв даа охин минь. Өглөө уулзъя.”

Гэрийн ойрхон ажиллаж байсан Баасанд энэ яриа тодхон сонсогдож байна. Сэндмаа бүтэн шөнөжингөө ганцаараа байх нь гэдгийг сонсоод түүний зүрх хүчтэй булгилж байв. Найзуудаа майхандаа битгий дуудаарай гэж Сэндмаад яажшуухан хэлдэг билээ гэж Баасан бодов. Сэндмааг гэрээс гарч явахад тэр өөрийн эрхгүй араас нь дагуулан харав.

Таяаг дуудах Болдын дуу түүний бодлыг сарниуллаа.

“Таяа ах аа, Агвааны юмыг хийж дууссан уу? Сартай шөнө чоно шонь шүү, адуугаа манаж хонох хэрэгтэй байна. Хамт манах уу? Та шоньны ёслолоо дуусгаад надтай хамт адуу манана гэсэн байх аа?”

“Би ч бараг дуусчихлаа” гэж Таяа хариулав. “Агвааны хоол ундыг нь барилаадахъя. Чи энэ хооронд миний морийг эмээллэхч.”

Баасан ээжийнхээ хажууд хийх юмгүй хэсэг зуур зогсов.

“Хүү минь, дүү нартаа хонь малыг нь дөхүүлж өгч чадав уу?” гэж шоньны сав угаангаа Сумъяа асуув.

“Тэгсээн. Тэд нар одоо адуунд явж байна” гэж хэлээд Баасан юмгосоор байв.

“Аав чинь уусаар л байна уу?”

“Тэд уугаад л, хуучлаад л байна. Бид нар ч шөнө унтахгүй юм шиг байна даа.”

“Тэд нартай нийлж хуучлах уу, орондоо орох уу, миний хүү?” гэж Сумъяа дээш өлийн хүү рүүгээ харав.

“Үгүй ээ, би жижиг дацан руу явж зургаа зурьюу гэж бодож байна.”

“Ийм орой болсон хойно уу?”

“Зураг зурмаар л өдөр байна.”

“Тэгвэл тэгээч дээ, хүү минь. Чи тэгээд гэртээ хэзээ ирэх юм?”

“Нэг бол удахгүй эргээд ирнэ, эсвэл өглөө болтол ч зурж магадгүй.”

Харж байж л шийдье.”

“За тэг дээ.” гэж Сумъяа хэллээ.

Баасан “жигжиг дацан” хэмээх байшин руу явлаа. Хүрээний хашаанд байгаа хамгийн хуучин байшингуудын нэг болох энэхүү байрыг Баасан мэтийн хүрээний гурван урчууд урлан болгож ашиглана. Байшинд ширээ, сандал, нэг ор, ажлын багаж хэрэгсэл болон будаг шунх байх аж.

Дацан руу явах замдаа Баасан Дээрхийн голын наанатайх модны зах руу хааяа хааяа хараа бэлчээж Сэндмааг олж харахыг оролдов. Гэвч Сэндмаа харагдсангүй. *Тэдний тайхан руу явах далим яаж гаргадаг билээ. Сэндмааг Архан руу буцахаас өмнө ядахдаа нэг удаа хатт байхсан гэж* тэр хүснэ. Баасан тэр нэгэн бороотой шөнө Сэндмаа хүрээ рүү хэрхэн гүйж байсныг бодлоо. Тэр нүдээ анин түүнийг тодоор төсөөлөв. Гэнэт сайхан санаа орж ирэх нь тэр. Тэр шуудхан харандаа цаасаа жигжиг дацангаас хамж аван, хаалгаа түгжээд Даваагийн майхны зүг гүйхээрээ одов.

Сэндмаа дээлээ тайлан үсээ задгай тавихад урт сайхан үс нь нүцгэн гар, хөлийн нь чигт урсан унжив. Жигжиг майханд тэр чөлөөтэй, аз жаргалтай байлаа. Нар баруун уулын цаагуур орсон ч харанхуй болоогүй байв. Үдшийн сэрүү дөнгөж л эхэлж байлаа. Сэндмаа Одын ачааг майхны булан руу хураагаад аавынхаа болон оорийн гудас хөнжлийг дэлгэн ороо засав. Майхны онгорхой жигжиг хаалгаар гадаах өвс ногоо, цэцэгсийн үнэр сэнгэнэнэ.

“Сэндмаа? Сэндмаа чи майхандаа байна уу? Айх хэрэггүй шүү, би байна” гэх Баасангийн дуу хажууханд сонсогдов.

“Хүүе яадаг билээ... битгий ороорой” гэж Сэндмаа хашгирав. Тэр дээлээ бушуухан олж нүцгэн хөл, задгай энгэртэй дотуур дан цамцтай цээжээ халхлан нөмрөв.

“Намайг орж болох үед хэлээрэй”

Сэндмаа дээлээ өмсөж, үсээ бушуухан сүлжээд майхнаас гарч ирэв.

Баасанг майхны өмнө зогсож байхыг хараад Сэндмаагийн хацар

улайсхийв.

“Га энд юу хийж яваа юм бэ?” гэж тэр асуув.

“Ийм орой ирснийг минь өршөөгөөрэй. Гэхдээ би... би нэг юм санаад... би чамайг тус болох болов уу гэж бодоод...” гэж Баасан мунгиналаа.

“Юугаар тус болох гэж?” гэж Сэндмаа асуув.

“Чи тэр үдшийг санаж байна уу... би чамд тэгж хэлснийг... би ялгаав чамайг... Цагаан Дарь эхийн загвар болгож зурах юмсан гэж бийсныг...”

Сэндмаагийн хацар бүр ч их улайв.

“Га үнэнээсээ хэлж байсан юм уу?” гэж тэр асуув.

“Гийм ээ би тэгсэн. Чамайг маргааш явчихаас өмнө би ноорог гаргаж авахыг хүсч байна. Тэр нооргоосоо би цааш нь зурчихна.”

“Нээрэн үү?”

“Тэгэлгүй яахав. Би зурж болох уу?”

“Болох л байх. Гэхдээ одоохон харанхуй болох гэж байна шүү дээ.”

“Гийм ээ. Би яг одоо зурж эхэлмээр байна.”

Майхны гадаа болсон энэхүү эв хавгүй ярианаас хойшхи бүх зүйл Сэндмаад зүүд шиг санагдаж байлаа. Хувцсаа тайлсан нь, түүний өөрийнх нь хөдөлгөөн, бурхны шашинд ариун онгон байдлын бэлгэдэл нь болсон Цагаан Дарь эхийн байрлалаар сууж байсан нь бүгд л зүүд шиг байв. Баасангийн авьяаслаг уран гар түүний Цагаан Дарь эхтэй төстэй бүхий л зүйлийг дүрсэлнэ. Түүний уруулыг Баасангийн урт хуруунууд жимийлгэн бас урагш нь ялимгүй цорвойлгож өгөв. Тэгээд Сэндмааг майхны үл ялиг нээлттэй үүдээр харагдаж буй ганц цагаан цэцгийг ширт гэж зааварлалаа.

Сэндмаад бие нь өөрийнх биш юм шиг санагдаж байв. Түүний бие дунхон Баасангийн хүслийг дагаж байлаа. Баасангийн гар харандаа шалсан дээгүүр нисэх мэт хөдлөх боловч Сэндмаа түүний юу зурж байгааг харах боломжгүй аж. Харанхуй болсоор л байв. Түүний ширтэж бийсан цагаан цэцэг улам бүдгэрсээр харагдах төдий болов.

“За, бид бараг амжиж дууслаа” гэж Баасан удаан таг чимээгүй, зав чандоогүй зурсны эцэст хэлэв.

“Тэгсэн үү? Би одоо дээлээ өмсөж болох уу?” гэж Сэндмаа асуулаа.

“Тэг тэг. Чамд гялайлаа” гээд Баасан босч майхнаас гарав.

“Таны юу зурсныг би харж болох уу?”

“Би зургаа дуусгаад харуулъя.”

“Хэзээ?”

“Удахгүй.”

“За тэгвэл баяртай. Сайхан нойрсоорой” гэсэн мөртлөө Сэндмаа босч түүнийг даган гарав.

“Өнөөдөр их сайхан үдэш болж байна шүү, тийм ээ?” хэмээн Баасан урган гарч байгаа бүтэн улаан сар руу хараад Сэндмаа руу инээмсэглэв.

“Үнэхээр гайхалтай үдэш байна. Даян дээрх хавийн хоёр гол бүтэн сартайд ид шидийн юм шиг сайхан харагдаж байна шүү.”

“Чи уран хүний мэдрэмжтэй юм аа” гэж Баасан дахин инээгээд, “За би жижиг дацан руугаа явж зургаа үргэлжлүүлбэ дээ.”

“Тэр рүүгээ явахгүй байсан юм уу?”

“Би зургаа нууцаар зурж дуусгах гэсэн юм.”

Баасан нооргоо барин хүрээ рүү эргэж газрын уруу алхлаа.

“Баасаан!” гэж Сэндмаа гэнэт дуудав. Баасан зогтусахад тэр, “Та гэр рүүгээ хэзээ явах вэ?” гэж түүнийг ширтэн асуув.

“Мэдэхгүй ээ. Гэхдээ...”

“Юу гэж?”

“Би... эргээд ирвэл болох болов уу... гэж бодоод л.”

“Тэгвэл сайхан л байна. Би энд ганцаараа жаахан эвгүйцээд.”

“Айх хэрэггүй ээ” гэж Баасан хэлснээ, “Намайг хүлээгээрэй!” гэв.

Баасанг хүлээх нь өнө мөнх үргэлжлэх шиг санагдлаа. *Би яагаад зуруулахыг зөвшөөрч орхив оо? Ичтээр юм!* гэж Сэндмаа эргэж бодлоо. Цаг нөгцөөхийн тулд тэр ороо дахин дасаж, майхнаа шүүрдэн, үсээ нэгэнтээ задалж, бас нэгэнтээ эргүүлж сүлжив. Тэр нэг газраа таван хормоос илүү тэвчиж сууж чадахгүй байв. Майхныхаа гадна гарч хүйтэн зүлгэн дээр алхсанаа гутлаа нэг тайлж, нэг өмсөж байлаа. “Энэ хүн эргэж ирэхгүй юм байна. Түүнийг эргээд ирээч гэж хэлдэг

“Эстой тэнэг хэрэг боллоо. Би орондоо орлоо” гэж тэр ганцаараа ярина. Сэндмаа майхан руугаа нэгмөсөн орж хувцсаа тайлаад хөнжилдөө шурган унтахаар хэвтэв.

Баасан бас л ичингүйрсэн байлаа. Тэр Сэндмаагийн майхан руу хурдхан буцаж ирж чадахгүй байв. Бас гэртээ ч харьж чадахгүй байв. Тэр майхан руу явах замаа тойруу болгож ийн тийш хадуурч явав. Жижиг дацан, цэнхэр майхан хоёрын дунд хэд хэдэн хонины хашаа, үнээний зэл тааралдав. Баасан тэр бүгдэд ажилтай юм шиг дайран очив. Тэр малын дунд жаал алхав. Үнээнүүд тайван хивнэ. Бухнууд нойрмоглон хэвтэнэ. Хоньд нэгнийгээ налан бөмбийжээ. Энэ бүхэн түүнд энгийн, хялбархан байгалийн ёсыг санагдуулна. *Амьтдын өртөнцөд бүх зүйл хялбархан, энгүүн юм, би яахаараа юмыг ийт хэцүү болгоод байдаг юм бэ? Сэндмаа руу зүгээр л очооч, орой болчихлоо гэж тэр оортөө тушааж явлаа.*

Баасанг Сэндмаагийн майханд ирээд гаднаас нь дуудахад хариу сонсогдсонгүй. Тэгээд хатгамалч охидынхоо гэр рүү явчихсан байх гэж бодоод майханд орлоо. Сэндмаа унтаж байв. Баасан түүний дэргэд суулаа. *Сарны гэрэл түүний царайг улам үзэсгэлэнтэй болгох юм аа* гэж Баасан бодов.

Баасан Сэндмаагийн хацрыг хуруугаараа зөөлхөн илэв. “Сэндмаа, чи чамайг сонсож байна уу?” гэж тэр шивнэв.

Бүсгүй нүдээ нээлээ.

“Га ирчихээ юү” гэж тэр шивнэв.

“Гийм ээ, удчихлаа. Чамайг унтуулаад гэр рүүгээ явъя даа” гэж Баасан Сэндмаагийн цоровгор уруулыг хуруугаараа хөнгөн илэв.

“За за” гэж Сэндмаа нойрмоглон хэллээ.

Баасан Сэндмаагийн дээрээс тонгойн уруул дээр нь зөөлхөн үнсэж очиход Сэндмаа нүдээ аньчихлаа.

Баасан босч гадагш гарахаар үүд рүү эргэв.

“Баасан!” гэж Сэндмаа дуулдах төдий дуудав.

“Юу гэнэ ээ?”

“Юу ч гээгүй ээ!”

Баасан хэн нэгний хүнд гараар түлхүүлсэн мэт лагхийтэл суумагц Сэндмаа хөнжлөөсөө өндийж нүцгэн цээжээ ил гаргалаа. Сэндмаа

амаа хагас ангайн Баасанг ширтэхэд залуу сайхан эр хүүхний нүүрийг хоёр том гартаа энхрийхнээр барилан өөр рүүгээ ойртуулав. Сэндмаа нүд цавчилгүй Баасанг цоо ширтсээр байв. Залуу бүсгүйг өөр рүүгээ улам улам ойртуулсаар уруул дээр нь зөөлөн үнслээ.

Тэр дороо залуу хос бие биеэ чангаар тэврэн авав.

Баасангийн чанга тэврэлт, үнсэлт дуусашгүй урт байв.

“Сэндмаа, би чамтай гэрлэхийг хүсч байна” гэж Баасан хэллээ.

“Та надтай хэрхэн гэрлэж чадах билээ дээ. Чи чинь лам хүн шүү дээ” гэж Сэндмаа Баасангийн хүзүүт зөөлхнөөр товшин үнсэнгээ хариулав.

“Би сахилаа орхиж болно шүү дээ” гэж Баасан хэлээд, “Яг л танай аав ээжтэй чинь учраад сахилаа орхисон шиг” гэв.

“Гэхдээ та бол Даян дээрхийн хүрээний гоцлон уншдаг лам шүү дээ” гэж Сэндмаа хэлээд түүнийхээ мөрийг илэв. “Та Даян дээрхийн хүрээнд миний бодь ааваас илүү хэрэгтэй байлгүй.”

“Хэн нэгэн нь намайг орлох байлгүй дээ” гэж Баасан хариулав. Тэгээд тэр Сэндмаагийн нүүрийг дахин гарынхаа алганд энхрийлэн илбэж, “Хэрэв би аав ээжээс тань чамайг гуйвал чи миний хань болох уу?” гэж асуув.

“Болно” гэж Сэндмаа хариулаад залууг өөр рүүгээ татан, “Би таны эхнэр болно” гэж дахин давтан хэллээ.

“Намайг битгий та гэж дуудаач” гэж Баасан инээмсэглэв.

“Тэгвэл би чиний эхнэр болно” гэж Сэндмаа инээв.

Хоёр залуу дахин чанга тэврэлдэх зуур Баасан сэхээ авч дээлээ хурдхан тайлав. Түүний хуримтлагдан дэвэрсэн адгуусан хүсэл, зөөлөн мөртлөө тушаангуйгээр мэдэрч байгаа хүрэлцэхүй бүр, бас сэтгэл хөдлөм уран үгс нь Сэндмааг согтоон мансууруулж байлаа. Тэр хонгорхон охин ойн захад байрлах жижигхэн цэнхэр майхандаа арван тавны саран дор Баасан хэмээх эрд өгч чадах бүхнээ харамгүй зориуллаа.

“Дүүтэйгээ хамт адуу манаж хонох үнэхээр сайхан байлаа шүү.

Чамайг гэрлээд явахаар их л санана даа, би. Тэгээд чи энэ тухайгаа хэзээ ээжид хэлэх гэж байна?” гэж Таяа урдхан талд нь исгэрэн яваа Болдоос асуулаа.

“Мэдэхгүй л байна. Өнөөдөр ч магадгүй, маргааш ч хэлж болох юм. Харж байж л болно. Ямар ч байсан надад хань болоод дэмнээд өгөөрэй, ах аа” гэж Болд хэлэв.

“Дэмжилгүй яахав. Би үргэлж л чиний талд байдаг шүү дээ. Түүгээр ч барахгүй чамтай Сэндмааг булаацалдах хүн алга” гэж Таяа хэлээд, “Хүүе тэр хэний майхан бэ?” гэж асуув.

“Түүний аавынх байх аа”

“Хоёулаа майхнаар орж чиний хадам аавтай үг солих уу?” гэж Таяа илгээв.

“Битгий шоглоод бай. Болох юм болох цагтаа л болог.”

“За битгий ичингүйр дээ, дурлалдаа шатсан дүү минь. Боломжийг ашигла. Юм чинь хэзээ ч зүгээр байж байхад бүтдэггүй юм.”

“Үгүй шүү. Над руу битгий тэгж хараад байгаарай. Эндээс морио түргэхэн шиг холдуулъя” гээд Болд исгэрч, “хаа хүүг” гэж хашгирч гарав.

Ная орчим адуугаа хураасаар хоёр залуу морьтон шуурхайллаа. Морины гурван зуун хорин туурайн чимээнд газар доргиж жижиг цонхэр майхныг чичрүүлэх нь тэр.

“Энэ юун чимээ вэ, Баасан? Өглөө болчихсон уу?” гэсээр Сэндмаа нүдээ нээн, нойрсож байгаа Баасанг харав. Тэр Баасангийн оросынх шиг өндөр хамрыг хурууныхаа үзүүрээр илээд хуруугаа уруул дээр нь авчирлаа. Баасан Сэндмаагийн хурууг гэнэт амаараа шүүрэхэд, “Оо сэрүүн байсан байна, зальтай эр” гэж Сэндмаа Баасангийн эрүүг хурууныхаа үзүүрээр товшин эрхлэв.

Баасан хөдлөлгүйгээр Сэндмааг ширтлээ. “Үүрийн туяанд чи ямар гоо харагдаж байна гээч” гэж тэр инээмсэглэлээ.

“Баасан, чи гэрийнхэндээ энд ирнэ гэдгээ хэлсэн үү?” гэж Сэндмаа түүн рүү харж, бүдгэрч байгаа адууны хөлийн чимээг чагнангаа асуув.

“Цүү нар чинь адуугаа авчирч байх шиг байна.”

“Мэдэж байна аа. Энэ бол Болд, Таяа хоёр л байх. Тэд адуу хамт манана гэж ярьж байсан юм” гээд Баасан хүүхний гоолиг нурууны хөлийг дагуулан илэнгээ хэлэв. “Өнөөдөр би гэртээ харингуут аав,

ээждээ чиний тухай хэлнэ.”

“Чамайг аав ээждээ миний тухай ярьж байхад би энд баймааргүй байна. Намайг Архан явсны дараа хэлчих, тэгэх үү?”

“Хүссэнээр чинь болъё, хонгор минь. Хэрэв намайг гэрлэе гэвэл аав ээж л лав гайхахгүй байх аа. Тэд Түвд рүү сургуульд намайг биш Агвааныг сонгож явуулах болсныг дуулаад дотроо сэтгэл дундуур байсныг би мэдсэн.”

“Чи үнэхээр сэтгэл гонсойсон уу, хайрт минь? Чи өөрийгөө шилэгдэнэ гэж найдаж байсан уу?”

“Тийм ээ” гээд Баасан санаа алдав. “Гэхдээ одоо би намайг сонгоогүйд нь баярлаж байна. Энэ маань сахил санваараа орхиход минь улам дөхөмтэй зүйл боллоо.” Баасангийн нүдэнд нулимс цийлэгнэж ирэв. “Би чамтай гэрлэнэ ээ, Сэндмаа.”

“Би ч чамд бүх сэтгэл зүрхнээсээ дурласан” гэж Сэндмаа хэлэв.

“Би чамайг анх хараад л сэтгэл алдарсан” гэж Баасан хэлээд, Сэндмааг үнсэв. “Чамайг хонь жилтэй гэдгийг чинь дуулаад хичнээн баярласан гээч!”

“Нээрэн үү?” гэж Сэндмаа инээв. “Хонь жил юу нь тийм чухал гэж?”

“Зурхайгаараа чи бид хоёр жинхэнэ тохирсон хос болно гэсэн үг” гэж Баасан Сэндмаагийн хацрыг илэв. “Би гахай жилтэй л дээ.”

“Нээрээ бид тэгэхээр ивээл жилтэй юм байна шүү дээ” гээд Сэндмаа Баасангийн дээлийг авав. “Одоо ч аав ээжийгээ унтаж байгаа дээр гэртээ харьсан нь дээр байх аа. Хэрэв бид хоёрыг хамт хоносон гэж тэд мэдэх юм бол болох ёстой зүйлээ бид бусниулж орхих ч юм бил үү?”

“За би явъя даа Сэндмаа минь. Гэхдээ би чамайгаа өдөржин шөнөжин зүүдэлж мөрөөдөх болно.”

Баасан гэртээ үүр цайж байхад ирлээ. Дүү нарынх нь дуу шуугиан холгүй сонсогдож байв. Түүнийг гэрт орж ирэхэд бүгд хүн унтаагүй нэг ор сул байв. Баасан ч үг дуугүй ор руу оров.

“Болд чи ирэв үү?” гэж Сумъяа босов.

“Би байна, Баасан байна.”

Сумъяа дээл гутлаа өмсөв. Тэрбээр хүү рүүгээ инээж, “Сайхан Дарь их зурж чадав уу, миний хүү?” гэж асуув.

“Миний Дарь эх маш сайхан дарь эх” гэж Баасан хөнжил рүүгээ шургангаа мушилзав.

“За ээж нь үнээндээ гарья даа. Адуу ирчихсэн юм шиг байна, хоёр хүү маань ирж унтацгааг” гэсээр Сумъяа гэрээс гарав.

Ургах нарны улаан туяа баруун уулын оройг эхэлж гийгүүлээд, ой модыг улаан шаргал өнгөөр будаж, тэгснээ ногоон зүлгийг нь гэрэлтүүлэн аажмаар доошлов. Дараа нь бөмбөгөр цагаан гэрийн оройг гэрэл цацрам болгон гийгүүлээ. Тэгснээ Ховчилтойн хөндийг тэр чингээр нь улаан, ногоон, цэнхэр, цагаан өнгөөр будав. Үүрийн гол өргөн цагаан саа мэт харагдах ажээ. Сумъяа улаан үнээгээ саангаа орчныхоо энэ бүх өнгө будгийн найрлыг ажиглаж суулаа. Тэр, хүү Баасангаа өнгө будгийн ийм хувирлыг өөрийн гараар урлаж суухдаа хичнээн их баяр баясгаланг нүд, гар, зүрх нь мэдэрч байдаг бол гэж бодов.

Гурван бүслүүртэй саалийн модон хувин барьсан Чулуунжий түүнд дохож ирлээ. “Сумъяа эгч ээ, танд би туслах уу? Би үнээгээ саагаад дуусчихлаа” гэж тэр мэндлэв.

“Сайн уу, Чулуунжий. Мөн ч сайхан өглөө байна шүү, тийм ээ?”

“Үнэхээр сайхан өглөө байна.”

Чулуунжий жижиг тугал тавьж үнээ ивэлгэв. “Танд Болд үнээ ивэлгэж өгч байгаа болов уу гэж бодсон юмсан” гэж тэр яриа эхэллээ.

“Тэр үдийн халуун, ялаа шумуул ихтэй үед л тусалдаг юм. Даваагийн хүү Нацаг үнээ ивэлгэж өгдөг байсан чинь аав нь ардын сургуульд аваад явчихсан биш гар мухардчихаад байна. Сүүлийн үед хүүхдүүдийг сургууль руу л аваад явдаг болж. Одоо хүүхдүүдийн маань нэг нь гэрлэчихвэл ганц бэртэй болж санаа амрах юмсан” гэж Сумъяа хэлэв.

“Тэр ч удахгүй бүтэх байх аа” гэж Чулуунжий хурдхан хариулав. “Ганайх дэндүү олон үнээ саах юм. Та хүүхдүүдийнхээ нэгэнд нь бэр гуйж өгвөл дээр дээ.”

“Би чаддагсан бол одоо ч гуйчихмаар байна” гэж Сумъяа тас тас

хөхрөөд, “Гэхдээ би хүүхдүүд хэний охиныг харж байдгийг яаж мэдэх билээ дээ” гэв.

“Би мэднэ шүү” гэж Чулуунжий хэлээд Сумъяа руу дөхөн налав.

Энэ охин миний хүүхдүүдийн нэгийг төрөөдөж явдаг юм биш биз дээ гэж Сумъяа тэрхэн зуур бодоод, хэрэв энэ охин миний бэр болчихвол сайхан л байна гэж таашаав. Сумъяа өөрийн бодлоо ил гаргахгүйг хичээн Чулуунжий руу зөөлөн хөдөлгөөнөөр эргэн харж, “Тийм үү? Хэн байдаг билээ?” хэмээн асуув.

“Болд л лав Арханы Сэндмаа охинд сайн юм байна лээ. Тэр танд хэлэхээсээ айгаад байна гэж байсан. Сэндмаа Даваа гуайн гурван охины нэг болохоор танайд ирж амьдарч чадах байлгүй. Тэднийх олон саалчинтай айл шүү дээ” гэж Чулуунжий дуржигнуулав.

“Нээрэн тийм л дээ. Даваагийнх гурван охинтой гэж Нацаг хэлж байсан юм байна шүү” гэж Сумъяа хэлээд, “Чи Болдын тухай хэдийдээ ийм сайн мэддэг болчихоо вэ?” гэж асуув.

“Түрүүн хүрээний хонь хяргаж байхдаа надад хэлсэн юм. Сэндмаа, Болд хоёр тэр үеэр инээгээд л, яриад л, нэг нэгэндээ туслаад л байсан. Хамтдаа их жаргалтай байх шиг харагдсан шүү.”

“Үгүй ер, тэгээ юу? Тэр Сэндмаа охин тэгээд миний хүүд бас сайн гэж үү?”

“Тийм ээ. Тэр Болдод үнэхээр сайн. Болд сүйт бүсгүйтэй болов уу гэж надаас асууж байсан.”

Сумъяа гэнэт босч Чулуунжийг тэврэн авав. “Чи надад өнөөдөр үнэхээр сайхан юм дуулгалаа. Би хүүгээ сэрэнгүүт л энэ тухай яриа өдөж хүүдээ дэм өгье. Даваагийн том охиныг гуйх хүн ч явуулъя” гэж Сумъяа инээв. “Харин Чулуунжий чи яах вэ? Чи хэн нэгнийг мөрөөдөж байна уу? Ээжид чинь ямар нэг айл гуйлга хадаг сүү ирүүлэх нь үү?”

“Сумъяа эгч минь, надад санаа зоволтгүй ээ” гэж Чулуунжий хөгжилтэйгөөр инээгээд, “Би өвчтэй эхийгээ, цөөн хэдэн үхрээ болон өөрийгөө яаж ийгээд л аваад явчихна” гэв. Тэрбээр өөр тийш хэсэг хараад, “Гэхдээ би нэгэн сайхан залууг бодож явдаг юм аа” гэв.

“Мэдээж, тэгэлгүй яахав, Чулуунжий минь. Чам шиг сэргэлэн ухаантай, ажилсаг хүнд хамгийн сайхан хүн л заяах ёстой.”

Сэндмаа нүдээ нээгээд эргэн тойрныг харав. Нар бүр дээр хөөрчээ. Тэр ороо хураагаад баглаж, бас майхнаа буулган эвхлээ. *Аав таань унталтай охиноосоо ичиж байгаа байх даа. Агваан аль эрт явчихсан болов уу* гэж тэр бодов. Аавыгаа ирэхээс өмнө аль болох их зүйл хийчихсэн байхыг бодож түргэн түргэн хөдлөв. Тэр бүх зүйлийг эвхэж баглан мориндоо ачихад бэлэн болголоо. Тэгээд тэр Даян дээрхийн гол руу гүйн нүүрээ угаахаар явав.

Голын эрэг дээр очоод тэр усанд нүүрээ харав. Сэндмаад харж байгаа зүйл нь таалагдаж байлаа. Түүний царай үнэхээр хөөрхөн байх аж. Гялалзсан хар нүд нь эрчүүдийн зүрхэнд гал асаахаар харагдана. Үүнийгээ тэр сайн мэдэж байлаа. Тийм ээ, тэр Дээрхийн голын тунасан тэрхэн толинд харж байгаа царайндаа сэтгэл тун өндөр байв. Хэрэв ингэж өөртөө таалагдах нь зан чанарын дутагдал байх аваас тэр нь насан туршийнх нь дутагдал буй за. Сэндмаа царайлаг, хөөрхөн хүүхнийг усанд харж байгаагаа мэдэж байлаа.

Тэр биедээ өөрчлөлт орсныг мэдэрч өөрийн эрхгүй инээмсэглэв. Баасангийн өнгөрсөн шөнөжингөө шуналтайаа үнссэн уруул хавдсан мэт мэдрэгдэнэ. Бас Баасангийн эрмэг шунаг хүслийн дөлд хөндөгдөж тавирсан бие эрхтэн нь ялимгүй өвчинтэй байх аж. Энэ мэтийг бодонгоо Сэндмаа нүүрээ гээгээрээ халхлан өөрөө өөртэйгөө инээв.

Тэрбээр өөрийгөө усны мандалд тал талаас нь харж шинжин ярина. “Өнгөрсөн хэдхэн долоо хоногт чи их өөрчлөгджээ. Хүнд хайрлагдана гэдэг ямар сайхан зүйл вэ” гэж тэр хэлээд, өөрийгөө Баасангийн эхнэр болсноор төсөөлөн усны хөвөөгөөр донжтой алхан тоглов.

Нүүрээ угааж дуусаад Сэндмаа Намсрайн гэр рүү явлаа.

“Охин минь ганцаараа урд шөнө яаж хонов доо?” гэж Сумъяа их л дулаахан дуугаар асуулаа. *Бурхан тинь, охин тинь гэнэ үү? Баасан аль эрт миний тухай хэлчихсэн ют болов уу?* гэж Сэндмаа гайхан ийш тийш харав. Баасан эзгүй байлаа.

“Би хэтэрхий их унтчихжээ. Морио бэлдэхгүй бол болохоо байлаа” гэж Сэндмаа ичингүйрэн доош харж хэлэв.

“Зүгээрээ. Бүгдээрээ л их унтлаа. Даваа, Намсрай, Од, Баасан нар донгөж сая л босоцгоогоод Агваан, хотын лам нартай уулзахаар хүрээ рүү явчихлаа. Сууж цай уугаад өрөм ид” гэж Сумъяа аягатай өрөм сарвайв.

“Би Агвааныг үдэлцэе гэж бодсон юмсан” гээд Сэндмаа босов.

“Охин минь, тэд үүгээр өнгөрнө. Тэр үед нь гүйцэж очоод үдэхгүй юу даа.”

“За.”

“Болд маань унтаж л байна. Урд шөнө адуугаа шөнөжин манаад ядарч ирсэн байна” гэж хэлэнгээ Сумъяа Сэндмаагийн царайд Болдын нэрийг сонсоод ямар өөрчлөлт гарахыг нь ажиглав.

“Тийм үү? Үүрээр манай майхны хажуугаар адуу өнгөрөв үү гэж би бодсон шүү. Би босч танд үнээ саахад тань туслая даа гэж бодож байснаа нэг мэдэхэд буцаад унтчихсан байна лээ” гэж хэлээд Сэндмаа инээв.

“Санаа зоволтгүй дээ охин минь” гэж Сумъяа аягатай цайгаа соронгоо хэлэв. *Энэ охин сайхан инээх юм. Хүүгийн минь нэрийг сонсоод баярлаж байх шиг байна* хэмээн тэр бодлоо.

Үд дунд гэхэд хотын лам нар дагуулуудтайгаа бас Агвааны хамт Үүрийн гол дээр цугларсан байв.

Даваа Намсрайн гэр өөд давхин ирж Сэндмаад морийг нь өгөв.

“Майхнаа баглачихсан уу, охин минь?” гэж тэр асуув.

“Тэгсээн аав аа” гэж Сэндмаа хэлээд мориныхоо цулбуураас хөтлөв.

“За тэгвэл Агвааныгаа үдэж өгчихөөд шууд Архан руугаа хөдлөнө шүү.”

“Ойлголоо, аав аа.”

Агвааныг үдэн гаргахаар баахан хүн цугларчээ. Энд тэнд сүү цацал өргөн, мориных нь дөрөөг сүүгээр мялааж харагдана. Хүмүүс түүнийг аян замдаа сайн яваад их эрдэм сураад ирээрэй гэж ерөөх аж. Нутгийн айл саахалтын хүмүүс, лам нар, залуу хөгшин гээд янз бүрээрээ тэнд хөлхөлдөнө. “Агваан минь сайн сураарай,” “Лам багшийнхаа үгэнд сайн ороорой”, “Даян дээрхдээ залбирч яваарай” гэх мэтээр ерөөл хэлэн хүүг үдэх ажээ. Хүн бүхэн Агвааны хацрыг үнсэж, тэврэх хүсэлтэй байх шиг санагдана. Агвааны нүд нулимсаар бүрхсэн байлаа.

Сэндмаа Агвааныг үдэхээр ирэв.

“Агваан, дүү минь баяртай. Сайн сураарай” гээд тэр Агвааныг олон хүний дундаас хөтлөн холдуулав.

“Сэндмаа эгч ээ, надад дээл хийж өгсөнд тань их баярласан шүү. Аавыг минь харж хандаж яваарай.”

“Би тэгнэ ээ. Агваан, би чамаар бахархаж байна. Алив баруун хацрыг чинь үнсье. Эргэж ирэхээр чинь нөгөө хацрыг нь үнсэнэ” гээд тэр Агвааныг үнсээд хүмүүсээс холдон алхав.

“Та хүн болгоны хэлдэг л үгийг хэллээ шүү дээ” гэж Агваан инээгээд,

“Та залуу хүн байна, бусдаас арай өөр үг хэл л дээ” гэв.

“За байз бодоодохье” гэж Сэндмаа инээснээ, “Агваан аа, ер нь би чамд их атаархаж байна. Надад чам шиг тийм хол газар явж, нүд тайлах аз таарсан ч болоосой. Би чам шиг лам байсан ч болоосой” гэж хэлээд Агвааны гарыг атгав.

“Одоо л та манай Сэндмаа эгч мөн байна” гээд Агваан инээв.

“За, азтай дүү минь” гэж Сэндмаа Агваан руу ойртон ирээд, “Чи Баасан хаана байгааг мэдээгүй биз?” гэж шивнэн асуув.

“Сэндмаа эгч ээ” гэж Агваан мөн л шивнэн дуудаад, “Баасан лам жижиг дацан руу явчихсан. Сахил санваараасаа татгалзахаас өмнө Цагаан Дарь эхийг зурж дуусгана гэж надад хэлсэн” гэв.

“Тэр чамд нээрэн тэгж хэлсэн үү?” гэж Сэндмаа инээмсэглэв.

“Тэр тэгээд сахил санваараасаа хэзээ татгалзах юм бол, чамд хэлсэн үү?”

“Тэр өнөөдөр татгалзах юм гэнэ лээ. Харин надад номоо сайн сураарай гэж хэлсэн шүү” гээд Агваан ийш тийшээ харав. “Гэхдээ энэ бол нууц шүү, за юу.”

“За ойлголоо, залуу минь. Чи дандаа л нэг нууц хадгалж явах юм аа” гэж Сэндмаа инээв. “Одоо бусад хүнтэй салах ёс хийгээд Түвд рүүгээ морилох аян замдаа сайн яваарай.”

Агваан инээв. “Гэртээ сайн явж хүрээрэй, Сэндмаа эгч ээ.”

Агвааныг үдэж мордуулахаар цугларсан нутгийн олон дунд Даян дээрхийн гурван залуу эр алга байв. Болд, Таяа нар ид нойрсож байсан бол Баасан жижиг дацан руугаа явсан байлаа.

Агваан болон хотын лам нарыг Үүрийн гол гарсны дараа Даваа, Од,

Сэндмаа нар Сибирь нутагтай хил залгаа оршдог Архан харуулынхаа зүг морьдын жолоог залав. Сэндмаа мориныхоо нуруун дээрээс өөрийн охин насаа үлдээсэн Даян дээрхийн зүг эргэн харлаа. Тэгээд тэр урагш эргэж морио давхиулав. Тэр морины хөлийн аясаар уруулдаа инээмсэглэл тодруулан, өөрийнхөө аз жаргалтай сайхан ирээдүйг төсөөлөн урагш тэмүүллээ.

Даян дээрхийн айлууд оройн саальдаа гарах үед Хамба лам нэгэн зургийг ширтэн сууж байв. Уран дархан, мужааны гараар бүтсэн чимэглэл дүүрэн тавилгатай, арц хүжийн үнэр ханхалсан том гэрийнхээ хойморт тэрбээр долоон давхар торгон олбог дээр заларч байх нь эгээ л их хааны дүртэй харагдана.

“Энэ миний харсан Цагаан Дарь эхүүд дотроос хамгийн сайхан нь болжээ, Баасан минь” гэж Хамба лам анир чимээгүйг эвдэн хэлэв.

“Гялайлаа, Хамба ламтан” гэж Баасан мэхийв.

“Би үүнийг хий гэж чамд үүрэг өгөөгүй байх аа, Баасан хүү минь. Чи энэ ажилдаа шагнал авмаар байна уу?” гэж Хамба асуув.

“Надад хүсэлт байна, Хамбатан гуай. Харин шагнал авахгүй.”

“Хүсэлтээ хэлээч, хүү минь.”

Баасан санаа алдаад Хамбын гэрийн эргэн тойронд байгаа бурхад, сахиусын дүрүүдийг ширтсэнээ доош харав. Тэр чичирсэн хоолойгоор, “Хамба лам гуай, би сахил санваараа орхимоор байна” гэж хэлэв.

“Юу гэнэ ээ? Сахил санваараа юу? Баасан минь ... чи юу даа?” гэж Хамба урагш тонгойв.

“Тийм ээ, би” гэж Баасан эгц урагш харан хэлэв.

“Хэзээ?” гэж Хамба асуув. “Яагаад?”

“Одоо. Өнөөдөр” гэж Баасан хэлээд хойш ухран суув.

“Яагаад санваараа орхих хүсэлтэй болсныг чинь мэдэж болохсон болов уу” гэж Хамбын дуу зөөлрөв.

“Би гэрлэхийг хүсч байна.”

“Аан за за. Ойлголоо” гэж Хамба хариулав. “Хүү минь, жирийн үед байсансан бол би чиний хүсэлтийг яг одоо л ёсоор болгомоор байна санж. Манай хүрээний олон залуу шавь нарыг ардын сургуульд авч

одсонтой харьцуулах юм бол чиний энэ шалтгаан хамаагүй дээр зүйл байна” гэж Хамба урьдын тушаангуй дуугаар өгүүлбэрээ дуусгав.

“Тэгэхлээр би сахил санваараа орхиж болно гэсэн үг үү, Хамба гуай? Би өөрийнхөө лам хувцас эдлэлийг маргааш өглөө авч ирж тушаах уу?” гэж Баасан яарсан дуугаар асуулаа.

“Баасан минь, би чамайг яг одоо сахил санваараа орхиж болно гэж хэлээгүй шүү” гэж Хамба хатуу дуугаар хэлэв.

“Юу гэнэ ээ? Өршөөгөөрэй...би”

“Хүү минь. Би чамайг сахил санваараа орхихыг зөвшөөрнө, гэхдээ яг одоо биш. Бидэнтэй хамт хэсэг бай. Чамд явахаасаа өмнө хийх ажил маш их байна.”

“Гэхдээ Хамба гуай...”

“Чимээгүй!” гэж Хамба гараа өргөөд, “Би үгээ дуусгаадахъя” гэв.

“За, хамбатаан”

“Баасан минь, манай улсад аюултай зүйл болж байна. Улаан хувьсгалчид энэ бүхнийг хийж байна. Сүм хийдүүд урьдын адил чөлөөтэй ажиллаж чадахаа больсон. Монгол Ардын Хувьсгалт Нам гээчийн засгийн газар залуу лам нарыг цэрэгт татах болсон. Даян дээрхийн хүрээ чам шиг залуу лам нараа авч үлдэхийн тулд өндөр татвар төлж ирлээ. Чамайг ардын цэрэгт явуулахгүй гэхдээ манай хүрээ жил болгон арван мориор татвар төлж байна” гэж Хамба ламтан хэлэв.

“Би энэ тухай огт мэдээгүй... юм байна” гээд Баасан Хамбыг ширтэн чимээгүй болов.

“Саяхан засгийн газар арван дөрвөөс доош насны бүх хүүхдийг сургуульд оруулахаар болсон. Агваан азтай байлаа. Тэр арван дөрвөөс ах настай ч бас цэргийн насанд хүрээгүй. Тэгээд ч бид түүнийг алсад явуулахаар шийдлээ шүү дээ” гэж Хамба тайван дуугаар үргэлжлүүлэв.

“Ийм учиртай байсан юм уу?” гэж Баасан бувтнав.

Хамба лам үргэлжлүүлэв. “Одоо дөчин таваас доош насны бүх лам нарыг удахгүй цэрэгт татах юм гэнэ гэж дуулдах боллоо. Энэ засгийн газар лам нарыг цэргээс чөлөөлөхгүй, татвар ч авахгүй болох гэнэ. Хэрэв энэ үнэн бол Даян дээрх маань чиний гурван гавж авга ах мэтийн хэдхэн хөгшин ламтай үлдэх болох нь. Энэ улаан хувьсгалчид эцэстээ

түмэн олныг бурхан шашингүй болгох гэж зүтгээд байгаа нь ил байна.

Хамба ламтан уртаар санаа алдав. Баасан тэр хоёр хэсэг дуугүй бодлогоширон суулаа.

“Хэрэв энэ бүх хов яриа үнэн бол, би сүүлд биш харин эртхэн сахил санваараа орхисон нь дээр биш үү, Хамбатаан?” гэж Баасан түрүүлж дуугарав.

“Тэр ч тийм ээ” гэж Хамба хэлээд, “Гэхдээ сүсэгтэн олныхоо дунд шашныхаа үнэт сургаалийг батжуулах эрхэм үүрэг надад бий. Хэрэв дээрх бүх сураг яриа үнэн бол бидний үүрэг улам л чухал болж байна гэсэн үг. Бид харанхуйн хар хөшиг хаагдахаас өмнө сүсэгтэн олноо аль болохоор гэгээрүүлж, итгэлийг нь бэхжүүлэх хэрэгтэй байна. Даян дээрхийн бурхан аравнайлах ёслол маань чухам л ийм үүргийг гүйцэтгэсэн юм шүү дээ, Баасан лам минь. Энэ үйл хэрэгт таны хувь нэмэр маш их орж, хавь ойрынхоо малчин түмэнд их тус боллоо. Гэхдээ манай сүсэгтнүүд сар болгон Даян дээрх рүү ирж бурхандаа мөргөж чадахгүй. Тэд Даян дээрхийнхээ сахиуст гэртээсээ залбирахыг хүсч байгаа.”

“Тийм шүү” гэж Баасан хэлэв.

Хамба лам үргэлжлүүлэн, “Би харуулын айл бүхэнд Даян дээрхийн сахиусыг хийж өгөхөөр шийдлээ” гэв.

“Бидэнд сүсэгтэн айлуудад өгөх Даян дээрхийн бүтээсэн сахиус байхгүй шүү дээ” гэж Баасан хэлээд, “Та ийм учраас намайг хэсэг үлдээч гэж байгаа юм уу?” гэж асуув.

“Энэ бол нэг шалтгаан нь мөн, хүү минь. Би чамаас Даян Дээрхийн хүрээний мөргөлчдийн нэрийн өмнөөс нэг зүйл гуйя. Бид Даян дээрхийн сахиусыг дор хаяж 108 хувийг бүтээх хэрэгтэй байна. Тэднийг энэ хүрээнд мөргөдөг зургаан харуулын айлуудад тарааж өгье” гэж Хамба хэлэв.

“Эрхэм Хамба минь, 108 бурхан зурна гэдэг хамгийн адаглаад 108 хоногийн ажил шүү дээ” гэж Баасан хурдхан хариулав. “Би модон бар сийлээд бурхныхаа хөргийг барлаж болохсон болов уу? Тэгвэл би энэ ажлыг хагас сарын хугацаанд хийж чадна.”

“Болно болно, Баасан минь. Барласан бурхан бүтээгээд орхи. Түүнийгээ барласны дараа сайхан будаарай. Чи энэ ажлыг дараа сарын

шинийн нэгнээс өмнө хийж чадах уу?”

“Чадна аа.”

“Сайн байна. Тэгвэл чи дараа нь тэдгээр бурхныг болон Цагаан Дарь эхийг амилуулах хурал номон дээрээ тэргүүлэн уншлага үйлдэх хэрэгтэй байна. Ирэх сарын шинийн есөнд чиний хийх ажил үндсэндээ дуусна.”

“Гялайлаа Хамба ламтан” гэж хэлээд Баасан босов. “Тэр цагт би сахил, санваараа орхиж зөвшөөрлөө авч болно биз дээ?”

“Өөр бас нэг яриа байна” гэж Хамба хэлээд Баасанг суухыг дохив.

“Ямар яриа, Хамба гуай?”

“Би нэг сайхан мэдээ сонсоод” гэж тэр хариулав. “Маш чухал, маш сайн мэдээ учраас зөвхөн том лам нар л мэдэж байгаа. Чи тэдэнтэй адил том зиндаатай биш ч олон талын авьяастай залуу хүн. Чи бидэнд хэрэгтэй байна.”

Хамбыг юу ч гэж гуйсан би шинийн еснөөс хойш удахгүй дээ гэж тэр бодсон хэрнээ, “Хамба гуай, ямар сонин мэдээтэй билээ?” гэж асуув.

“Одоо маш олон зүйлийг маш хурдан хийх хэрэгтэй байна. Манай хүрээ шинэ хаалгатай болох шаардлагатай болжээ. Шинэ тавилга хийх, будах ажил их байна. Бас барын сүүл бэлтгэж үүдэндээ өлгөх, тэгээд шинэ догшин сахиусаа сүсэгтэн олныхоо сэтгэлд батжуулах ажилтай болоод байна. Чиний уран ухаан, гар бидэнд ирэх саруудад их хэрэг болох нь.”

“Яагаад ингэж яараад байгаа юм бэ, хүндэт Хамба гуай? Яагаад заавал одоо гэж?”

Шивэгнэхээс наахнуур аяархан дуугаар Хамба яриагаа үргэлжлүүлэн,

“Баасан минь, чамд одоо хэлэх гэж байгаа энэ зүйл бол маш нууц. Чи үүнийг хэнд ч хэлж болохгүй. Ойлгож байна уу? Хэнд ч хэлж болохгүй”

“За Хамба гуай.”

“Тэгвэл сонсож бай. Манай төвийн том зурхайч лам удахгүй есдүгээр Богд залрах гэж байна гэж хэлүүлсэн байна. Есдүгээр Богдын залрах цагийг бэлгэдсэн олон үйл явдал нь сударт тэмдэглэсний дагуу болж байна гэнэ. Иймээс нэг хоёр жилээс хэтрэхгүй их Богд маань өргөж төрөх нь” гэж Хамба хэлэв.

“Ээ Даян дээрх минь!” гэж Баасан уулга алдав. “Ямар гайхалтай

мэдээ вэ.”

“Баасан минь, хувьсгалчид өөрсдийнх нь үзэл бодлоос ялгаатай байгаа ямарваа суртлаас айдаг юм. Хувьсгалт засгийн газар есдүгээр Богд хааныг тодруулахыг бүхий л талаар эсэргүүцнэ гэдэгт эргэлзэх хэрэггүй. Гэлээ ч Баасан лам минь, Богд дахин залрах бүх шинж тэмдэг бүрдсээр байна гэнэ. Тэр эргэж тодорч гарч ирэхээрээ хувьсгалчдын хийж байгаа буруу зүйлсийг залруулж үнэн зөв нь ялах болно.”

Баасан хий хоосон зүйлд гөлрөн, “Магадгүй л юм, Хамба гуай” гэж хэллээ.

“Хүү минь, Богдыгоо эргэж ирэхэд лам хувраг бид нарын зүтгэл маш чухал шүү. Би чамд найдаж байна. Чамд бурхнаас заяасан тэр авьяас билэг, үнэнч зан чанар чинь, үнэн сүсэг чинь есдүгээр Богдыг угтах бэлтгэл ажил хийхэд хамгийн чухал байна.”

“За ойлголоо” гэж Баасан хэлээд Хамба ламтныг харав. Хамба ламтан ойрын хэдэн сарын турш харагдаж байснаасаа огт өөр царайтай сууж байв. Тэр инээж байлаа.

Баасан чимээгүй санаа алдав. “Би сайн ойлголоо, Хамба ламтан есдүгээр Богдыг эргэж ирэхэд нь Даян дээрхийн хүрээний хийх бүхий л бэлтгэл ажилд оролцёё. Үнэн сүсэгтэй лам хүнд олдох ховорхон завшаан гэж би үзэж байна.”

Хамба лам Баасангийн мөрөн дээр гараа хүргэв. “Баасан лам минь хүрээндээ хэсэг хугацаанд үлдэхээр болсонд чинь үнэхээр гялайлаа. Даян дээрхэд чи хэрэгтэй байна, хүү минь. Энэ бүх бэлтгэл ажил удахгүй гэж найдаж байна.”

Хамба лам бослоо. Баасан түүнийг дагав.

“Нээрэн хөөе” хэмээн Хамба лам эхэлснээ, “Сахил санваараа орхих тухай шийдвэрээ чи эцэг эхдээ хэзээ хэлэх вэ?” гэж асуув.

“Таныг ном ёсоор нь зөвшөөрлөө хайрласны дараа л хэлье гэж бодож байна.”

“Сайн байна, хүү минь. Хэрэв Богдыгоо эргэж залахад бэлтгэл ажил маань жигдэрч, бас хүмүүс чиний бүтээх барласан бурхдыг аравнайлуулж, Цагаан Дарь эхээ аравнайлж дуусвал чамайг хүрээнээс гарч байгааг анзаарахгүйгээр өнгөрөх байлгүй дээ. Тэр хооронд чамд хүрээнээс тасалж өгөх малаа ч хурааж амжих байх.”

“Жа Хамба лам гуай. Үнэхээр гялайлаа” гээд Баасан хэсэг чимээгүй болов. “Хамба ламтаан, та есдүгээр Богдыг хэзээ заларна гэж бодож

байна вэ?”

“Цаг нь болохоор заларна аа, Баасан минь” гээд Хамба ламтан өмнө хавсран бурхан Буддагийн жижиг барималд бөхийн залбирал. Тэр үүдэнд анин үгээ давтан “Цаг нь болохоор заларна аа” гэлээ.

Баасан гэр рүүгээ инээмсэглэн алхав. *Сахилаа буухаас өмнө Даян дарь бурхныг харуулынхны айл бүрийн тоогоор бүтээнэ гэдэг үнэхээр нар төртэй хэрэг. Бас хүрэнээс явахаасаа өмнө хаалга, тавилгыг нь шинэчилнэ гэж байгаа. Тэгэхлээр би их удахдаа л гурван сараас сөрөхгүйгээр бэр гуйлгаж болох нь. Сэндмаа, хайрт минь. Ямар сайхан сэрлэв! Баасан ингэж бодох зуураа замдаа тааралдах жижиг бут, буллуун дээгүүр үсрэн харайж явав. Бүх зүйл зөв мэт санагдаж байлаа. Давч дээрхийн хөндий түүнд хэзээ ч өнөөдрийнх шиг үзэсгэлэнтэй санагдаж байсангүй.*

Баасанг гэрт орж ирэхэд Сумъяа, “Хүү минь хаагуур яваад ирэв? Давч их баярласан царайтай байх юм бэ, Баасан?” гэсээр угтав.

“Би урд шөнийн зурсан Цагаан Дарь эхийн хөргөө дуусгачихсан. Хамба ламтан түүнийг ирэх сард аравнайлах ёслол хийнэ гэсэн” гэж Баасан инээн хариулав.

“Аяга шөл уугаач, хүү минь. Одоо л нэг махтай хоол идээд сайхан байна” гээд Сумъяа Баасанд аяга халуун шөл өгөв.

“Бид ч бас энд сайхан сонинтой шүү, өнөөдөр” гэж Таяа инээв.

“Тийм шүү, бид” гэж Аюуш Болд руу харан инээмсэглэлээ.

“Юу болоод байгаа юм бэ? Надаас бусад нь мэдчихээ юу?” гэж Баасан ах дүү нар руугаа харангаа ээжийнхээ гараас аягатай шөл авав.

“Миний хүү” гэж Намсрай эхлээд, “Бид нар Болддоо бэр гуйх гэж байна” гэв.

“Нээрэн үү? Ямар сайхан хэрэг вэ” гэж Баасан улаан хацар гунгаруулан мишгээж буй дүү рүүгээ харан хэлэв. “Тэр азтай бэр хэн гэгч вэ?”

“Арханы Даваагийн охин Сэндмаа” гэж Сумъяа мишгээв.

Баасан үүнийг сонсоод учиргүй ханиалгаж халуун шөлөө дээлэн гэрээ асгачихав.

“Яав аа! Алив босоод наад дээлээ цэвэрлээрэй. Чи чинь гэнэт толгой руугаа модоор цохиулсан юм шиг юу болох нь энэ вэ. Дүүгийнхээ өмнөөс тэгтлээ баярлах гэж” хэмээн Сумъяа инээд алдав.

Баасан хурдхан босоод гадагшаа гарав.

Тэр чихэндээ итгэж чадахгүй байлаа. Тэр согтуу юм шиг гуйвж дайван дээлээ дэмий л гүвэв. Баасан гэр рүү буцаж орохыг хүссэнгүй. Харин “Үгүй ээ, та нар болиоч ээ, Сэндмаа миний дүүд хайргүй, тэр надад хайртай” гэж тэнгэр газрыг доргитол хашгирмаар санагдаж байв.

Баасангийн чичирсэн гар дээлийнхээ товчийг арайхийн тайлав. *Тэр надад хайртай гэж хэлсэн ч гэсэн Болдтой ямар нэг учир ургуулж байсан юм биш биз?* гэсэн бодол Баасангийн толгойд орж ирэв. Түүний толгой эргэж тэр гэр налан арайхийн хөл дээрээ тэнцэж үлдэв. *Үгүй дээ, тиний Сэндмаа урд шөнө яах аргагүй л охин онгоноороо байсан шүү дээ* гэж дахин бодлоо.

Гэр доторхи хүмүүс Болдын сонин сайхныг дэмжиж, хөгжиж байгаа нь сонсогдоно. Тэдний ярианаас “Болд, Сэндмаа” гэсэн үгс дахин дахин сонсогдож бүгдээрээ чанга чангаар инээлдэх аж. Баасангийн нүдийг нулимс бүрхэн ирэв. Нэг л мэдэхэд тэр өөрийн эрхгүй ямар нэг тарни уншчихсан зогсож байлаа.

Тарни түүнийг тайвшрууллаа. Тэр гэрийн гадаа хэсэг зогсов. Тэгээд бас л гуйвж дайвсаар гэрт эргэн орж ирлээ.

“Чи зүгээр үү? Яагаад согтуу хүн шиг болчихоо вэ. Халуун шөлөнд гуяа түлчихэв үү?” гэж ээж нь асуулаа.

“Би зүгээр ээ, ээж ээ” Баасан аяархан дуугаар ингэж хариулаад орон дээр дээлээ шидэв. “Миний дээл заваарчихлаа. Маргааш өглөө л сайн цэвэрлэхээс.”

“За тэгвэл дахиад Болдынхоо тухай ярилцъя” гэж Таяа эхлэв. “Аюуш ах чамайг ирэх сард бэрээ гуйвал сайн гэж байна. Шинийн арван долооноос өмнө.”

“Тийм шүү, ерөнхийдөө сайн цаг таарч байна. Гэхдээ Болд бэрийн жил сарыг мэдэхгүй болохоор бэр гуйх цагийг яг товлоход хэцүү байна” гэж Аюуш намдуухан дуугаар хэлэв.

“Болд оо, Сэндмаа чамд хайртай юм уу? Чи түүнийг хайрлаж байгаа юу?” гэж Баасан гэнэт асуув.

Гэр доторхи хүмүүс Баасан руу гайхан харлаа.

“Мэдэхгүй ээ” гэж Болд хариулаад, “Надад хайртай эсэх нь ямар хамаатай юм бэ. Тэр надад таалагдсан, би түүнтэй гэрлэхийг хүсч байна. Хайр гэдэг чинь цаг хугацаа өнгөрөхөөр ирнэ биз дээ” гэв.

“Чамайг түүнтэй гэрлэхийг хүсч байгаа гэж Сэндмаа мэдэж байгаа юм уу?” гэж Баасан шавдуулав.

“Бэр гуйхад л мэднэ шүү дээ. Та яагаад над руу дайраад байгаа юм бэ?”

“Яагаад гэвэл...” гэж Баасан эхэлснээ гэнэт өөр рүү нь хүмүүс хачин хараад байгааг анзаарч, “Яагаад гэвэл тэр эмэгтэй өөрийнхөө сэтгэлтэй хүнтэй гэрлэх нь чухал” гэж хэлэв.

“Тэр надад сэтгэлтэй болно оо. Би бат итгэж байна” гэж Болд хариулав. “Ер нь та хайр дурлал, гэрлэлтийн тухай юу мэддэг юм бэ? Энэ талаар лам хүн надад заах хэрэггүй байх шүү” гэж Болд уурсав.

“Хүүе хүү минь. Ах руугаа дуугаа өндөрсгөж байдаг чинь юу вэ. Битгий тэгж бай” гэж Намсрай тушаав. “Баасан чи ч бас муу дүүгээ битгий тарчлаагаад бай. Тэр өөрийнхөө амьдралыг шийдэж чадна.”

“Сэндмаа Болдтой зохицохгүй” гэж Баасан хэлээд авав.

“Ах аа, та яагаад тэгж хэлж байгаа юм бэ?” гэж Таяа асуулаа.

“Сэндмаа, Болд хоёр харш жилтэй. Сэндмаа хонь жилтэй, Болд үхэртэй” гэж Баасан тайлбарлав. Тэр чичирсэн гараар аяга цай цангиулсаар балгав.

“Харш жилтэй гэнэ ээ? Үнэн үү?” гэж Аюуш асуув. “Болд минь чи өөр хүүхэн олчихож болохгүй юу? Харш жилтэй хүнтэй гэрлэвэл юу ч болоо билээ.”

“Ёстой үгүй шүү” гээд Болд чанга дуугаар хашгиран босоод ирэв. “Тэр ямар жилтэй байх нь надад ёстой хамаагүй. Тэр надад таалагдсан, би түүнтэй гэрлэнэ гэж байна.”

“Болд минь суу. Битгий хашгир. Ярилцъя. Зурхайгаар жил сар нь тохирохгүй байх явдал бол үр дагавартай шүү” гэж Аюуш хэллээ.

“Үгүй гэж байна! Би хүссэн хүүхэнтэйгээ сууж болохгүй юм бол надад зурхай чинь надад хэрэггүй” гэж Болд бүр ч чангаар хашгирав.

“Хүү минь, ах нарыгаа сонсооч дээ” гэж Сумъяа аргадангуй хэлээд, “Наадуул чинь энэ бүхнийг судлаад суралцчихсан улсууд шүү дээ” гэв.

Болд ах нар руугаа эргэж, “Лам ах та нарын болно болохгүй гэсэн олон сургаальд би угаасаа дургүй. Наад зурхайн тэнэг мэргээрээ миний толгойг битгий эргүүлээд бай. Тэр тэнгэрт байгаа нэг цэг миний хувьд

юу ч биш” гээд газар руу хуруугаараа зааж, “Би өөрийнхөө ирээдүйг яг энэ газар дээр шийднэ” гэж цамнав.

Таяа амаа ангайн Болдыг үг дуугүй гөлөрч суув. “Дүү минь, чи юу яриад байна даа. Чи үнэнээсээ ярьж байна уу?”

Болд ээжийнхээ дэргэд гэнэт суучихлаа. “Ээж ээ, та ах нарт намайг зовоохоо болиоч гээд хэлээд өгөөч дээ. Яагаад дандаа надаас бусад нь миний яаж явахыг зааж зааварлаж байдаг юм бэ. Би хэнээр ч юу ч заалгамааргүй байна. Би гэрлэхийг хүссэн хүүхнээ арайхийж олоод хэлж байна. Миний ах нарын хэн нь ч надад зааж чадахгүй биз дээ” гэж гэнэхнээр уйлагнан дуугарав.

Бүгд хэсэгтээ таг чиг болоодхов. Намсрайн хүүхдүүдийн хамгийн том биетэй нь жижигхэн ээжийнхээ өвөрт наалдан сунаж унаад үйлж байв.

“Ишш хүү минь, муу үр минь битгий уйл” гэж Сумъяа Болдын толгойг илэн гэр доторхи эрчүүдийг нэг нэгээр нь дагуулан харав. “Бид чамд шинийн арван долооны өдөр бэр гуйж өгнө дөө. Аюуш минь, дүүгийнхээ жил сарыг бэрийнхтэй нийцүүлж болох арга чарга хийгээч дээ.”

Аюуш лам дүү нар руугаа харав. “За тэгвэл бэрийг ах дүүгийн болон аавын талынхны оролцоогүйгээр гаднын хүмүүс явуулж гуйлгах хэрэгтэй байх даа” гэж тэр хэлэв. “Тэгвэл харшлах зүйлийн нөлөө нь багасах биз дээ.”

“Том ахынхаа хэлснийг сонсов уу, миний хүү?” гэж Сумъяа Болдын мөрийг илэв. “Тэгээд бас Баасан ах чинь чамд хуримын гэр урлаж өгнө дөө. Тийм биз, миний хүү?” гээд Сумъяа Баасан руу харав.

Болд эргэж Аюушийг тэврээд авлаа. Тэгснээ Баасанг тэвэрч авахад Болдын нойтон хацар зовлонт ахынхаа эрүүг норгов.

Баасангийн зүрх өвдөн дотор нь харанхуйллаа. *Яахаараа миний дүү тэнэг бүдүүлэг, эрдмийг үл ойшоосон зангаараа гэр бүлийнхнийгээ дийлж байгаа юм бэ гэж тэр бодон толгойгоо гудайлгав. Энэ төчөөс эхлэн би Сэндтаагийн нүд рүү эгцэлж харах эрхгүй боллоо. Би Даян дээрхийн бурхныг урлаж дуусгая. Тэгээд Сэндтаа, Болд хоёрын гэрийг хийе. Тэгээд энэ хоёрын хуримын шөнө би Даян дээрхийг үүрд орхин явъя. Энд надад багтах зай алга гэж тэр шийдлээ.*

Баасангийн нулимс бөмбөрсөөр Болдын нүүрт нийлэн урслаа.

Болд хацрыг нь дагаж урсан буй нулимсаа ахынхтайгаа хамтнэгмөсөн шударчихаад Баасанг улам чанга тэврэн.

Гуравдугаар бүлэг

(1937 оны зуны адаг сар)

Бэр гуйсан нь

Таяа нойтон дээлээ мушгин усаар цутгах бараан үүл рүү шагайн, "Гурван өдөр зогсолтгүй орлоо! Энэ майханд хуурай хэсэг үлдсэнгүй. Цуган овс ийм өндөр байх нь ч аргагүй юм даа" гэж үглэв.

Болд майхны хаалгаар шагайн, "Энэ зуны бороо зогсохгүй бол хадлан авна гэж байхгүй нь дээ" гээд эргэн тойрноо харж, "Уул нь үнэхээр сайхан газар шүү. Бидний эргэн тойрны энэ ганган тайгыг харнач" гэв.

"Би ойн тухай яриагүй, үүлний тухай ярьж байна. Энэ бороо дахиад лан долоо хоног үргэлжлэх байх аа. Ер нь юмаа баглаад гэр рүүгээ буцши яасан юм бэ? Бороо намдсаны дараа ирж хадлангаа авъя."

Болд гудсан дээрээ хэвтэв. "Одоо хэдхэн өдөр л нар гарчихвал шөлжөөгөө өвсөөр дүүргэчихнэ л дээ" гэж Болд хэлээд, "Наашаа цугалж ирнэ гэдэг бөөн ажил удах юм даа" гэв.

Таяа ус дусалж байгаа модны мөчрийг харангаа, "Ямар их бороотой жил нэ. Зун ч дуусч дээ. Намар үнэртэж байна" гээд санаа алдав.

"Бороонд хамаг жимс уначихлаа" гэж Болд үглэв.

"Бороо хэзээ дуусахыг хэлээд өгдөг мэргэч төлөгч байсан ч болоосой" гэж Таяа эвшээх нь залхуутай.

"Бороо хэзээ эхлэхийг хэлээд өгдөг мэргэч байсан бол илүү дээр байхгүй юу" гэж Болд ахынхаа үгийг давтан хэлснээ, "Нээрэн намайг цэрэгт байхад цаг агаарыг хүний дуугаар хэлээд өгдөг дөрвөлжин хайрцаг байсан шүү. Түүнийг радио гэдэг. Тэр хайрцагт янз бүрийн дуугаар ярьдаг юм. Заримдаа бүр дуулдаг гээч. Бид нар тэр хайрцаг дотор хүн байдаг гэж боддог байсан юм. Манай дарга биднийг шоолж

инээлддэгсэн. Тэр радио гэдэг чинь өөр газар дуугарч байгаа дуу хоолойг авч дамжуулдаг юм гэж байсан. Гэхдээ би яг хаанаас дуу хоолой гараад байгааг нь ойлгоогүй. Тэгээд ч би тэр радиог олон удаа сонсоогүй л дээ” гэв.

“Тэгээд тэр хоолойнууд цаг агаарыг урьдчилж хэлээд байсан уу?”

“Харин тийм, яг л Од бөө мэргэлээд байгаа юм шиг.” гэж Болд хэлэв.

“Би ярьдаг хайрцагны тухай сонссон юм байна” гэж Таяа хэлэв.

“Радио гэдэг гэж сонссон уу? Би хэнд ч хэлээгүй юмсан, та хэнээс радионы тухай сонсоо вэ?”

“Шархүү лам хэлсэн юм. Тэр ноднин жил хийдээ орхиж нэг жил явлаа гэсэн, чи дуулсан биз дээ?”

“Дуулсан. Тэр яагаад явсан юм бол, нээрээ?” гэж Болд асуув.

“Сурч чадахгүй л явсан байх. Хамба лам бидэнд тэр болгоныг хэлэх биш дээ. Ямар ч байсан Шархүү лам Эрдэнэбулган сумын төв ороод хамаатан садныхаараа хэдэн сар байж байгаад хавар буцаж ирээд номондоо эргэж шамдаж эхэлсэн шүү.”

“Тэр яаж радионы тухай мэдсэн юм бол?” гэж Болд асуулаа.

“Нэг радио харсан гэсэн” гэж Таяа хэлээд, “Тэгээд бас хотоос ирсэн сумын сургуулийн багш нар цаг агаар гэх мэт бидний мэдэхгүй олон юмыг сургуульд заадаг гэж хэлж байсан. Бас сургуулийн багш нар лам нарыг хоцрогдсон хүмүүс гэж ярьдаг гэнэ гэсэн дээ” гээд Таяа нойтон дээлээ орныхоо хажууд дэлгэв.

“Ах та тэгээд Шархүү ламын ярьсан зүйлд итгэсэн үү?”

“Ардын сургуулийн багш нар лам багш нараас илүү зүйл мэддэг байх гэж бодсон шүү. Би тэнд очиж сурмаар л санагдсан. Даан ч чамаас өөр хүнд үүнийг хэлэхээсээ эмээгээд байна” гэж Таяа хэлэв.

Болд майхныхаа хормойг сөхөн гадагш хараад, “Энэ бөглүү газар хоёулаа радио ч үгүй, Од бөө ч байхгүй ёстой нэг мухардлаа даа” гэж чанга чанга инээв.

“Чи цэрэгт байсан үеийнхээ тухай бараг ярихгүй юм аа” гэж Таяа хэлээд, “Би чамайг гурван жил адуу маллаж байгаад ирсэн гэхээр нэг л итгэхгүй юм. Өөр ямар нэгэн зүйл хийж байсан байлгүй гэж боддог юм аа” гэв.

“Тэгсэн л дээ” гэж Болд хэлэв. “Заримдаа бид нарт хичээл заадаг

байсан шүү. Тэд нарын зааж байсан юмны хагаст нь итгэдэггүй байсан болохоор тэр тухай олон юм ярьдаггүй юм.”

“Чи Даян дээрхийн лам ах нараа гомдчихно гээд ярьдаггүй юм биш биш дээ?” гэж Таяа асуугаад, “Ардын цэрэгт заадаг ном чинь бид нарын энд ярьдаг зүйлээс их өөр үү?” гэв.

“М-хн” гэж Болд толгой дохив.

“Дүү минь” гэж Таяа эхлээд, “Чи намайг Аюуш ах, Баасан ах хоёр нинг эрдэмтэй лам биш гэдгийг мэднэ. Би зүгээр л бүх юмыг сонирхож ирдэг хүн. Ардын сургууль байна уу, төвд ном байна уу, ардын арми байна уу, ярьдаг хайрцаг байна уу хамаагүй. Би юмны учир шалтгааныг л мэдмээр санагдаад байдаг юм. Аюуш ах, улааныхан залуучуудын өмнө очоон харуулж сүсэг бишрэлийг нь дээрэмдэж байгаа гэж ярьдаг юм. Тэр бурхангүй хувьсгалчид хүн болгоны сэтгэлийг эзэмдэх гэж яарч байна гэх юм билээ” гэв.

“Ардын цэрэгт заадаг номон дотор манай ах нарт таалагдахгүй очоон зүйл байдаг юм” гэж Болд хэлэв.

“Жишээлбэл ямар?”

“Жишээлэхэд, бурхан бид нарыг чиглүүлж заадаг гэдэг худлаа. Бид өөрөө өөрсдийнхөө хувь заяаг Улаан намын тусламжтайгаар гэгдөрхойлдог гэх мэт.”

“Одоо л би чиний Аюуш ах чамайг Сэндмаатай зурхайгаар таарахгүй гэхэд нь уурлаад байсныг ойлголоо.”

“Яг тэгсэн ч юм биш ээ” гэж Болд хэлээд, “Тэр Сэндмаагийн тухай яриж байхад би ардын цэрэгт заалгасан номоо таг мартчихсан байсан. Би зүгээр л түүнтэй гэрлэхийг үнэн голоосоо хүссэн юм” гэв.

“Тэгвэл чи бүр дурлачихсан байх нь ээ?” гэж Таяа асуув.

“Дурлал гэж юу байдаг юм, мэдэхгүй. Гэхдээ би тэр хүүхнийг авч суумаар байна. Тэр мөн гоё бүсгүй шүү, тийм ээ?” гэж Болд мушилзав.

“Яг одоо тэрнийг нэг харах юмсан.”

“Тэр ч үнэхээр сайхан хүүхэн байсан шүү. Тэднийх чиний гуйлгыг лавих болов уу?”

“Энэ л асуулт намайг үргэлж зовоож байна. Би бушуухан шиг хадаг сүй тавих хүмүүсийг явуулаад хариуг нь мэдмээр байна.”

“Хэрэв зөвшөөрөхгүй гэвэл яана аа?”

“Үгүй гэж хэлэхгүй байлгүй дээ. Хэрэв тэгвэл би өөрөө Арханы хондий рүү давхиж очоод өөрийн амаар гуйна даа. Түүнийг авч чадахгүй

бол ирэх ч үгүй. Түүнд таалагдахын тулд бүхнийг хийнэ дээ.”

“Хэрэв тэр бүсгүй өөр залууд сэтгэлтэй байвал яахав?” гэж Таяа асуув.

“Ээ ах минь, намайг битгий тэгж тамлаач дээ. Би ингэж бодохыг огт хүсэхгүй байна. Хэрэв би ингэж бодоод эхлэх юм бол яг одоо Архан руу давхихад бэлэн байна, тэгээд гэрийнхээ бүх ажлыг та хийгээд үлдэнэ шүү” гэж Болд хэлэв.

“Ха ха ха! Дүү минь, чи тэр бүсгүйд үнэхээр их дурлажээ” гэж Таяа дуу алдав.

“Алив гэр рүүгээ бушуухан явж өөрийгөө ажлаар даръя. Ажилгүй суугаад байхаар Сэндмаагаас өөр юм бодогдохгүй бүр зовчих юм” гэж Болд өндийлөө.

Олон хоногоор орсон бороо намджээ. Үдийн наран Арханы голын зусланг тэр чигээр нь ээв. Айл айлын гадаа хүмүүс үзэгдэнэ. Эмэгтэйчүүд, охид архи нэрэх гэж ус зөөж гүйлдэнэ. Буцалсан аарцны хурц үнэр айлын үүдээр ханхлах аж. Зарим нь тогоо нэрэх үеэр гарах халуун усаар сав суулга, хувцас хунараа угаацгаана. Даваагийн охин Сэндмааг авахаар удахгүй бэр гуйх улсууд ирэх гэнэ гэсэн цуу яриа Арханы голоор аль хэдийнэ тархжээ. Гэвч зөвхөн Сэндмаа, Даваа, Адъяа нар л тэр хадаг сүйг Намсрайнхаас ирүүлнэ гэдгийг мэдэж байлаа.

Алсад яваа хүмүүсийн хөдөлгөөн Сэндмаагийн дүү Минжүүр охины анхаарлыг татав. “Ээж ээ, аав аа” гэж тэр хашгираад, “Манайд хүмүүс ирж байна” гэв.

Даваа ирж яваа гийчдийг ажиглав. “Таньдаг хүмүүс арай биш байх чив. Ойроос л лав ирээгүй бололтой.” Тэр гараа саравчлан нарны өөдөөс харж гийчдийн өмссөн хувцсыг шинжлээ. “Танган дээл өмссөн байна, том том богцтой явна шүү.” Даваа барьж байсан мунаа газар алдав. “Нөгөө бэр гуйх улсууд нь ирж явах шиг байна” гэж бувтнаад гэр рүүгээ яарлаа. “Эхнээр!” гэж тэр хашгираад, “Миний шинэ дээл хаана байна? Нөгөө улсууд чинь ирж явна. Алив чи бас хувцсаа солиорой, хө” гэв.

Лавынхаа дууг сонсоод архи нэрж байсан Сэндмаа бүсээ бушуухан орж гэрээс гараад хөршийнхөө гэр рүү хурдан алхав. Бэр гуйх үед гэртээ байж болохгүй гэдэг заншлын дагуу ирээдүйн бэр нь гийчдийг ирэхэд холхон байх ёстой байлаа.

Хөршүүд ч бас ирж яваа гийчдийг харжээ. Тэгээд тэднийг сонжихоор Даваагийнхны хавьд цугларцгаав.

Сэндмаа өөрийн хөрш айл Буучингийн дотор орсон байлаа. Буучин хэмээх анч, малч эр өөрийн эхнэр Маамын хамт гэрээс гарч Даваагийнх руу бэр гуйх үед байлцахаар одов. Сэндмаа тэднийд ганцаараа үлдэв.

Сэндмаа Маамын орон дээр суулаа. Тэр бүсээ дахин нэг чангалаад биеэ цэх болгов. “Баасан минь, хайрт минь” гэж тэр шивнэв. “Амласан ёсоороо намайгаа авахаар гуйлга явуулсанд чинь баярлалаа, хонгор минь.” Сэндмаагийн баяр баясгалан бүх биеийг нь эзэмдэж байв. “Энд би чинь сүй тавих ёслол эхэлж дуусахыг хүлээгээд сууж байна” гэж тэр Баасантай ярьж байгаа мэт хэлээд, “Би энэ гэрээс танай албан ёсны бэр, ирээдүйн гэргий чинь болоод гарна. Ямар гоё вэ, Баасан минь...”

Сэндмаа гадаа шуугилдах хүүхдүүдийн дууг анзаарав.

“Хүүе Улаанаа!” гэж Сэндмаа гэр дотроос дуудлаа. Хаалга онгойж нэг орчим насны хөл нүцгэн хүү цухуйв. “Та намайг дуудсан уу, эгч ээ?” гэж хүү асуув.

“Гийм ээ,” гэж Сэндмаа хэлээд, “Манайх руу очоод аав зочидтой юу ирж байгааг чагнаад ир” гэв.

“Эй, бид нар танайх руу явлаа” гэж балчир хүүг хэлээд, хаалгаа хаалд нь “Хүлээж бай” гээд Сэндмаа Улаанаад дөхөн очиж, “Ойр ойрхон наашаа ирж юу болж байгааг надад хэлээрэй, за” гэв.

“Эй, Сэндмаа эгч ээ” гээд Улаанаа найз нартайгаа гүйж одлоо.

Улаанаа болон түүний нөхөд Даваагийн байшингийн хаалганд хүрэхэд олон том хүн дотор нь сууцгаасан байлаа.

Даваа том мөнгөн аягатай цай барьж албархуу дуугаар, “Хэрэг өөрийг юунд билээ? Уулаар яваа бол анчид гэхсэн, талаар яваа бол аянчид гэхсэн. Манай үүгээр зорьж ирсний хэрэг чухам юусан билээ?” гэв.

Ингэж хэлээд Даваа бэр гуйхаар ирсэн гийчдийн ажлыг албан ёсоор эхлүүлэх нь тэр.

“Бид төрийн их хэргээр ирлээ” гэж зочдын ахлагч Сугар уламжлалт ёсоор хариулав.

“Аан тийм үү. Төрийн хэрэг ч чухал даа” гэж Даваа хариулав. “Төрийн их хэргээр зорьсон замдаа сонин хачин зүйл ихийг үзэв үү?”

“Тэглээ. Замдаа бид алаг цэцэгс дүүрсэн өтгөн сахлаг ойн цоорхойгоор дайрлаа. Тэнд гучин хоёр согоо жаран зургаан янзагатайгаа идээшилж байх юм” гэж энэ асуултад хариулахаар томилогдсон зочин Шийрэв цэцэн цэлмэгээр хариулав.

“Хөөрхий минь бүгд ихэр юм байж дээ” гэж Даваа дуу алдав.

Үүгээр анхны бэлгэ дэмбэрэлтэй үгийн солилцоо өндөрлөв.

Хаалган дээр шавааралдан зогссон хүүхдүүд томчуудын ёсорхог үтсийг сонсон биенээ нудралцан жиг жугхийн инээлдэнэ.

“Тэр гучин хоёр согоо жаран зургаан янзагатай явж байсан гэнэ. Ийм үнэмшилгүй юманд хэн итгэх вэ” гэж Улаанаа шивнэв.

“Битгий шуугиад бай л даа” гэж арай ахмад настай охин хэлээд нудрав.

“Чимээгүй сонсьё л доо. Одоо бүр илүү сонин хачин юм ярих байх аа” гэв.

Энэ мөчид Сугар босч цэнхэр хадаг дэлгэн бариад хадаг дээрээ сүүгээр дүүргэсэн мөнгөн аяга барив.

Тэр Даваад хандан, “Эрээд олддоггүй эрдэнэ, сураад олддоггүй сувд танайд байна гэж бид дууллаа” гэж тэр эхлээд хэлсэн үгийнхээ хүчийг нэмэгдүүлэх гэсэн шиг хэсэг чимээгүй болов. “Тэгээд бид буга намнадаг нь манайд байна, булга зүйдэг нь танайд байна гэж мэдээд Даян дээрхээс наашаа яарч гарч ирлээ. Үүнийг тогтоон авна уу” гээд тэр сүүтэй мөнгөн аягаа хадагтай нь Даваад барив.

Даваа хадаг аяганд хүрсэн боловч шууд авчихсангүй. Тэрбээр эргэн тойрноо тойруулан өөрийн талаас цугларсан хүн болгоныг дагуулан харав.

“Хоёр хүний хэргийг шийдэхээр хорин хүн энд цуглараад байна. Та бүхний бодлыг сонсьё” гэж Даваа асуугаад, “Би энэ хадгийг авах уу, яах вэ?” гэв.

Цугларсан хүмүүс нэг нэгээрээ толгой дохин хадгийг авах нь зөв гэж дохилоо. Улаанаа жиг жуг инээв. Түүний хөрш Буучин, Маам хоёр толгой дохихдоо их л ёсорхуу болчихсон байгаа нь инээдтэй харагдаж байв.

Даваа аль түрүүнээс хойш гараа сунган зогсох зочны дэлгэсэн

хадаг сүүг авлаа.

“За одоо ингээд сайхан цай ууцгаа, хоол ид, сархад зоогло, бас дуу дуулцгаа” гэж Даваа инээмсэглэн хэлээд, “Бид танай хадгийг авлаа, харин одоо та нар манай дайллагыг хүртэнэ үү” гэлээ.

Сэндмаа хөршийнхөө гэрт ганцаардан, сониуч зандаа дийлдэх шахан байж сууж ядна.

Улаанаа сая л мэдээ хүргэхээр орж ирлээ. “Сэндмаа эгч ээ, тэд нар буга согоо, аялал энэ тэр гээд хачин үгээр яриад байсан” гэж тэр хэлэв.

“Тэгээд юу болсон бэ?” гэж Сэндмаа түргэхэн асуув.

“Нэг танихгүй хүн Даваа гуайд хадаг барьсан.”

“Аав тэр хадгийг нь авсан уу?” гэж Сэндмаа асуугаад хариулт хүлээлгүй дахин, “Хэлээч дээ, аав тэр хадгийг авсан уу?” гэв.

“За байз эхлээд зөндөө яриад зогсоод байсан, тэгээд авсан. Одоо тэд нар бүгдээрээ идэж ууж, яриад байна. Би одоохон дахиад үг зөөгөөд ирье.”

“Гялайлаа, Улаанаа” гэж Сэндмаа яаран гарч одох хүүгийн араас хэлэв.

“Гэрийн хаалга хаагдмагц Сэндмаа Буучингийн гэрийн бурхан тахил руу эргэв. Тэр бурхны хөрөгт чимээгүй мөргөн залбирлаа. Тэр голтойгоо өргөн тэнгэрт бас мөргөв. “Аав ээж минь, намайг Даян дээрх рүү илгээх гэж байгаад тань гялайлаа. Та хоёр миний амьдралын замыг илгээж өгч байна.”

Дараагийн хагас цаг орчим Сэндмаа орь ганцаараа байв. Тэр өндрлцөөх гэрт хүмүүс чанга чанга инээлдэн, дуулалдаж байгааг сонсож байв. Гэвч хүмүүсийн яг юу ярьж байгаа нь сонсогдохын аргагүй хол ажээ. Амласан ёсоороо хүү шинэ мэдээ дуулгахаар орж ирлээ.

“Сэндмаа эгч ээ, одоо нөгөөдүүл чинь таны хонь жил, хүргэний үхэр жилийн зурхайн талаасаа таарамжгүй зүйлийг яаж зөөллөх вэ гэж ярьж байна” гэж Улаанаа мэдээлэв.

“Яагаад үхэр жил гэж ярьж байгаа юм бол оо?” гэж Сэндмаа ночирдсон дуугаар асуугаад, “Баасан гахай жилтэй шүү дээ, надтай

зурхайгаар таарахгүй зүйл огт байхгүйсэн” гэж амандаа үглэв.

Хөршийн жаахан хүүгийн царай юу ч ойлгоогүй шинжтэй харагдана. “Би мэдэхгүй ээ” гэж Улаанаа мөрөө хавчив.

“Тэд нар хүргэний нэрийг хэлж байна уу?” гэж Сэндмаа асуув.

“Үгүй ээ” гэж Улаанаа хэлээд, “Хүргэнийг Намсрайн хүү гээд л яриад байсан” гэв.

“Буцаж очоод хүргэний нэрийг мэдээд ир, за юу” гэж Сэндмаа гуйв.

Бас дахин хагас цаг өнгөрсний дараа хүү инээсээр эргэж ирлээ.

“Сэндмаа эгч ээ, нөгөө бэр гуйсан бүх хүн одоо явчихлаа. Танай ээжээс таны нөхөр болох хүний нэрийг асуусан. Түүнийг Болд гэдэг юм байна” гэв.

“Юу гэнэ ээ!” гэж Сэндмаа хашгирав. “Болд оо? Яагаад тэр байдаг билээ?”

Сэндмаа гэрээс хаалга саван гарч гүйв. Тэр аавынхаа байшин руу нулимстай гүйлээ. “Үгүй ээ, тийм байх ёсгүй. Тийм байх ёсгүй!” гэж хоолой зангиран үглэсээр хөршийн бяцхан хүүг алмайруулж орхиод хамаг хурдаараа явчихлаа.

Сэндмаа гэртээ ааг амьсгаагүй ороод эхэр татчихав. Түүнийг үг хэлэхээс өмнө ээж нь тэврэн авч үнслээ. Аав нь байдгаараа инээж харагдана. Сэндмаа ээжийнхээ гараас угзчин, “Ээж ээ, Болд миний суух хүн биш шүү дээ. Та нар яагаад надад Болд гуйлга ирүүлсэн гэж хэлээгүй юм бэ?” гэж уйлав.

Адъяа юу ч ойлголгүй гайхан, “Охин минь, чи чинь Намсрайн хүүгээс гуйлга ирнэ гэж хэлсэн биз дээ. Намсрайнд Болдоос өөр эхнэр авах ямар хүү байдаг билээ? Бусад хөвгүүд нь бүгд лам шүү дээ” гэв.

“Тийм л дээ” гээд Сэндмаа газар ширтлээ. Тэгснээ тэр ээжийгээ тэврэн дахин мэгшив.

“Охин минь, юу болоод байгаа юм бэ” гэж Адъяа хэлээд охиноо хойш түлхэн нүд рүү нь харах гэж оролдлоо.

“Би түүнтэй гэрлэмээргүй байна” гэж Сэндмаа улам чангаар эхэр татан уйлж ээжийгээ тэврэн авав.

“Охин минь, хүнтэй сууж гэрээсээ явах гэж байгаа залуу бүсгүй болгонд хэлцүү байдаг юм. Ийм алс бөглүү амьдардаг чамтай олон залуу

уулзаж танилцаж, гэрлэх гуйлга ирүүлж чадахгүй шүү дээ. Гуйлгыг зөвшөөрөхгүй буцаавал дараагийнхыг нь хүлээсээр хоньд гүйцнэ. Одоо чи ийм гоо сайхан байгаагаа хараач. Чамайг залуу сайхан дээр чинь хэн нэгэн хүн гэрлэе гэж байгаа нь азтай хэрэг шүү охин минь. Тэгээд ч Болд бол өндөр, царайлаг, ажилсаг, удам судар сайтай залуу хүн. Чамд хамгийн сайхан боломж таарлаа, охин минь” гэж ээж нь. Сэндмаагийн толгойг илэн тайлбарлав.

Даваа жирийн үеийнхээсээ хатуу, их л ёсорхуу байдлаар, “Чамд их аз таарлаа гэдэг үнэн шүү” гэж хэлээд охиндоо ойртож ирэв. “Одоо үйлдэхээ боль, охин минь. Муу ёр” гээд Даваа толгой сэгсэрч, “Чи ер нь ялгаад байгаа юм? Өдийд чинь инээж хөхрөөд ээж аавдаа гялайлаа гээд байж байх ёстой бус уу” гэж хатуурхав.

Сэндмаа ээжээсээ дэмжлэг хайн харахад Адъяагийн нүд бас л Даваагийнх шиг хатуу, шийдэмгий харагдлаа.

“Ээж ээ, би яахаа мэдэхгүй байна. Би айж байна” гэж Сэндмаа гэжгийнхээ энгэрийг налан аяархан шивнэв.

“Тэгдэг юм аа. Эхлээд бид чинь бүгд л айдаг юм. Тэгээд удахгүй дурсчихна аа” гэж Адъяа хэлээд охиныхоо толгойг зөөлөн илэв.

Болд гэртээ орж гарч, нэг газраа тогтож суулгүй байж ядна.

“Хөөрхий Болд маань бүр тэсч ядаж байх шив. Зүүн хойт зүгээс ч бүр нүд салгахаа байж дээ. Юу ч харагдахгүй байхад л саравчлаад байх юм. Бэр гуйсан хүмүүс иртэл дахиад нэлээд удах байх даа” гэж Баасан шийлбэр хийнгээ хэлэв.

“Хуримынх нь шинэ гэрийг хийж эхлэхгүй болохоор дүү чинь үнэм л байж ядах юм” гэж Сумъяа загнангүй эхлээд, “Бороо аль нэгт намдчихсан байдаг. Чи энэ сайхан нартай өдрүүдийг ашиглаад дүүгийнхээ гэрийн мод, тавилгыг бушуухан хийчихгүй юм уу? Ер нь чи гүүлийн үед их залхуу болоод байх шиг” гэв.

“Би Даян дээрхийн бурхны бар урлаад завгүй байна” гэж Баасан хариуллаа.

“Яасан удаан урладаг юм бэ?” гэж Сумъяа гайхан асуугаад, “Чи үүнийг долоо хоногт л дуусгачихна гээд байсан яалаа. Одоо бүр дуусахгүй хичнээн удаж байх чинь.”

“Би зөв хийх гэж удаад байна” гэж Баасан сэтгэлийн хөдөлгөөнгүйгээр товч хариулаад, “Алдаа гаргахад их амархан юм. Дахин дахин сийлэх ажил гараад байна” гэв.

“Манай өнөөх хамгийн авьяастай, юмыг зөв, хурдан хийдэг хүү маань хааччихав даа” гэж Сумъяа толгой сэгсрээд, “Чамайг Хамба лам Цагаан Дарь эхийг ганц өдөр зурчихсан гэж магтаад л байсансан” гэв.

“Авьяас алга болчихсоон” гэж Баасан санаа алдан хэлээд сийлбэрийн хутгаа ширээн дээр хаяад гэрээс гараад явчихлаа.

Баасан уртаар амьсгаа аваад Болд руу очлоо. Тэр Болдын ширтээд байгаа зүг рүү харав.

“Сугар гуай нар орой ирнэ дээ. Чи гэртээ орж цай уугаач” гэж тэр дүүдээ хэлэв.

“Ах аа, ах аа” гэж Болд зүүн тийш заан, “Тэнд хэдэн цэг хөдлөөд байна, харж байна уу? Энэ нөгөөдүүл байх аа. Тэд ирж байх шиг байна!” гэж хашгирлаа. “Ээж ээ, тэд нар ирж явна!”

Баасан Болдын заасан зүг рүү саравчиллаа. “Тийм байна” гэж тэр нэмэв. “Энэ удаад чиний зөв байх шиг байна.” Баасангийн зүрх булгилан цохилон. *Сэндмаа Болдын гуйлгыг зөвшөөрсөн болов уу? Хэрэв зөвшөөрөөгүй буцаасан бол би өнөөдөр гэхэд сахил санваараа орхиж чадна. Миний сийлбэр аль хэдийнэ дууссан учир би Хамбад хүлээлгээж өгөөд л чөлөөлөгдлөө* гэж тэр бодов.

Болд Баасанд ойртож ирээд гарыг нь чанга атгав.

“Чи яаж байна аа?” гэж Баасан асуув.

“Ах аа, Сэндмаа ямар хариу өгснийг араас очоод хэлээрэй” гэж Болд шивэгнээд, би Даян дээрхийн агуй чиглээд явлаа. Тэнд таныг хүлээж байа” гэв.

“Яагаад?”

Болд юу ч хэлсэнгүй. Тэр дуугүй мориндоо мордоод давхиад явчихав.

Бэр гуйгаад ирсэн Сугар нар Намсрайн гадаа ирцгээв.

“За сайн яваад ирэв үү? Орцгоо орцгоо. Сониноо орж хуучилцгаа. Архан руу сайн явав уу?” гэж Сумъяа бэр гуйсан багийнхныг мориноос буухад нь утган мэндчилэв. “Болд маань та нарын ирэхийг өдөржин хүлээлээ, тэгсэн мөртлөө та нарын барааг харангуут айгаад давхиад явчихлаа” гэж тэр инээв.

“Болд ингэтлээ сандрах хэрэггүй байсан юм даа” гэж Сугар чангаар хэлж гэрйин зүг гуйван алхав. “Даваагийнх гуйлгыг маань авчихлаа. Сэндмаа охин нэг сарын дараа л танай бэр болоод хүрээд ирнэ.”

Сумъяа баярлан алгаа хавсрав. “Та нар ч бас багагүй найрлаа шив, Сугар аа” гэж тэр инээлээ. “Хэргээ сайн бүтээгээд ирсэнд тань гялайлаа. Би одоо бүгд орцгоо, орцгоо” гэж тэр гэр рүүгээ зочдыг урив.

Сумъяа тэр дороо хөшчихсөн мэт хөдөлгөөнгүй гөлрөн зогсох Баасан руу эргэж, “Баасан хүү минь, дүүгийнхээ гэр, авдрыг бушуухан хэлээрэй. Болохоо байлаа шүү. Бурхан минь, одоо нэг сар гэдэг юухан байхав, өчнөөн бэлдэх ажил гарч ирлээ шүү” гэв.

Баасан үл ялиг толгой дохисон болов. Тэр ээжийгээ болон зочдыг гэрлэж орж хөгжилдөн инээлдэх зуур ганцаар зогссоор байлаа. Түүний гэрлэж цээжин дотроо шатаж байх шиг санагдана. Гэнэт халуурч байгаа мэт нүүр нь чинэрч толгой нь эргэв. Ийн хэсэг зогссоноо, “Би Болдод ингэ мэдээг өөрөө л очиж хэлэхээс” гэж тэр амандаа бувтнаад, “Сэндмаа минь, чи энэ гуйлгыг яах гэж авч байгаа юм бэ? Чи намайг хэлсэн амандаа хүрээгүй гэж шийтгэж байгаа юм уу? Би хэлсэн амнаасаа буцаагүй байсан шүү дээ. Би амнаасаа буцаагүй ээ, Сэндмаа” гэж ганцаараа ярив.

Тэр морио эмээллээд хойт зүгийг чиглэн Дээрхийн голыг даган ургасан ой мод руу гэлдэрлээ.

Болдын морь газрын өөд хурдаа багасгав. Тэр мориноосоо бууж агуйг чиглэн алхав. Голын шуугианаас өөр чимээ аниргүй байлаа. Голын араас ирэх Баасангийн чимээ чад чадхийн дуулдав.

Болд мориндоо мордон ахынхаа урдаас шогшуулав. Тэр Баасангийн ширтэгийг ажиглан харлаа. Баасан уравгар харагдаж байв. *Даян дээрх минь! Тэр надад туу тэдээ дуулгахаар иржээ* гэж Болд бодов. Тэр морио ингэснөөр эмээл дээрээ амьсгаа даран суулаа.

Баасангийн морь Болдынход ойртож ирээд алхаагаа удаашруулав.

Баасанг ойртож ирэхэд Болд нүдээ онийлгон түүнийг ширтэв. Ах цүү хоёр урд урдаасаа уйтгартай ширтэлцлээ.

“За юу, үгүй юу? Аль нь болов, ах аа?”

“Цүү минь” гэж Баасан удаанаар эхлэв. Тэр нүдээ анин эрүүгээ

өргөж бурхнаас өршөөл гуйж байгаа мэт царай гаргалаа.

Болдын морь нааш цааш гишгэлэн тогтож ядна. *За өнгөрчээ. Миний сүйг буцаачихаж* гэсэн бодол Болдод харван орж ирэв.

Баасан гүнзгий санаа алдаад “Чи Сэндмаатай нэг сарын дараа гэрлэх гэнэ” гэж намуухан дуугаар хэлэв.

Болд уулгалан дуу алдаж газар үсрэн буулаа. Тэр Баасанг мориноос нь суга татан буулгаж инээд алдан ахыгаа ноолон газар өнхрөв. “Ах аа, та надаар яасан сүрхий тоглов оо? Таны гунигтай царайг хараад би бүр сандарлаа шүү. Ийм сайхан мэдээтэй ирж байж та яаж инээхгүй байж чадав аа!” гэсээр уруулын нь үзүүр бараг чихэндээ хүрэх нь үү гэлтэй амаа байдгаараа том ангайн инээсээр Болд уулын зүлгэн дээр дээшээ харан тэлж хэвтээд модны орой ширтэв.

Баасан гунигтай байгаагаа хэрхэн тайлбарлахаа олж ядаж байх зуур Болд уул хад цуурайтуулан чангаар хашгичиж гарав. “Би Сэндмаатай гэрлэнэ ээ! Хээ хээ хээ! Би Сэндмаатай гэрлэх гэж байна аа!”

Баасан нүдээ тас аньжээ. Болдын чангаар хашгирах дуу уул хадаар нүргэлэх тоолонд Баасангийн зүрхийг алхаар нүдэх шиг болж байлаа.

“Ах аа, миний гэрийг та яг өөртөө хийж байгаа юм шиг гоё урлаарай за юу” гэж Болд байдгаараа инээн хэлэв. “Би хамгийн сайхан гэрт хуримаа хиймээр байна.”

Баасан юу ч хэлсэнгүй. Болд хариу ч хүлээлгүй босч том том алхан, гуяа алгалан, гараа дэлэн гүйж барилдаанд давсан монгол бөх шиг дэвээ шаваа хийн баярлаж үсэрч цовхчив. “Би энэ дэлхий дээрх хамгийн азтай эр боллоо! Ах минь, би ээжид хуримын дээл хийхэд нь туслах хэрэгтэй юм байна. Би хуримын хоол унд бэлтгэхэд туслах юм байна, бас өглөө оройгүй үнээгээ ч сааж туслая, би бас...” гэж Болд бүтэн сарын турш хийх ажлаа зогсолтгүй төлөвлөж ярихад Баасангийн нүднээс нулимс бөмбөрч байв. Болд ахынхаа нулимсыг анзаарах сөхөөгүй аз жаргалтай байлаа. Тэр дахиад л гэрийн тухай яриа эхэлж, “Тэгээд ах та миний гэрийг хэзээнээс хийж эхлэх юм бэ? Би гэр хийхэд юугаар туслах вэ? Хоёулаа ёстой их ажилтай болох нь ээ, тийм ээ” гэх мэтээр дуржигнуулж байлаа.

“Болд оо, чи заавал г...” гэж Баасан эхэлснээ “гэрлэнэ” гэдэг үгийг хэлж чадалгүй гацав.

“Чи заавал юу гэж?” хэмээн Болд инээлээ.

“Чи заавал хамгийн гоё гэрт амьдрах болно” гэж Баасан хэлэв. “Би

хоргооноос эхлэн чиний гэрийг хийнэ. Өнөөдөр Хамба ламтанд Даян дээрхийн бурхны барыг аваачиж тушаая.”

Минийтал инээсэн хэвээр Болд мориндоо мордлоо. “Ах аа, явъя. Харцаа.”

“Чи явж бай. Би араас чинь очъё.”

“Нини эгч минь, би таныг бүр өрөвдчихлөө. Таны нууцыг бат халгана аа” гэж Минжүүр гүзээлзгэнэ авч хөнгөн модон савандаа нийлгээ хэлэв.

“Миний дүү хэнд ч хэзээ ч хэлж болохгүй шүү. Хэзээ ч!” гэж Сэндмаа хэллээ.

Минжүүрийн нүдэнд эгч нь хөөрхөн хэрнээ гунигтай харагдах өрөөд Арханы уулан дахь алаг цэцэгс, бут сөөгтэй нэг л ижилсэн тохицох аж.

“Та Баасан ламд, нөгөө сүйг аав ээж зөвшөөрөхөд Болдынх гэдгийг нь мэдсээгүй гэдгээ хэлэх үү?” гэж Минжүүр асуув.

“Үгүй ээ.” гэж Сэндмаа хатуу хэллээ. “Баасан бүх зүйлийг мэдэж байсан байж таарна. Мэдсээр байж өөрөө юу ч хийгээгүй шүү дээ. Би Болдтой гэрлэнэ. Хэрэв Баасан сүй хадаг ирүүлээгүй юм бол бурхандаа үнэнч лам хэвээрээ үлдэхээр шийдсэн байх. Тэгээд ч саяхан Даян дээрх өрөөд ирсэн Гонгор гуай Баасан ламыг Даян дээрхийн бурхны хөргийг модон бараар урлаж байсан гэж хэлсэн шүү дээ.”

“Таныг онгон биш байна гэж Болд уурлавал яана аа?” гэж Минжүүр асуун.

“Болд намайг төрсөн ахад нь хайртай гэдгийг хэзээ ч мэдэж чаднахгүй. Би Болдыг ч, Баасанг ч өөрөөсөө болж зовоохгүй. Хэрэв тэр миний бие махбодийн талаар хардвал би хувь заяагаа өөрөө үүрч алдана” гэж Сэндмаа хариуллаа.

Минжүүр жимс түүхээ азнаад эгчдээ ойртож ирэв.

“Та аав ээжид үнэнээ хэлээд Болдын гуйлгыг болиулчихаж болохгүй гэж үү? Нэг л өдөр таныг хэн нэгэн хүн илчилчих юм шиг санагдаад айгаад байна. Та хайртай хүнтэйгээ гэрлэх нь дээр биз дээ. Чи байгаа дээр үүнийхээ учрыг олохгүй юм уу?” гэж тэр хэлэв.

“Одоо хурим болоход хагас сарын л хугацаа үлдлээ. Би яаж Болдын

гуйлгыг болиулж чадах юм бэ? Тэд одоо бараг бүх юмаа бэлдчихсэн байлгүй. Гэр, тавилга гээд бүх л юмаа. Тэгээд бас тэд хуримын тухай хавь ойрынхондоо зарлачихсан байж таарна. Манай ээж аав бас бидэнд эргэнэг, ор дэвсгэр бэлдээд байдаг.”

“Тэгээд юу гэж! Намсрай гуайнх юу ч алдахгүй шүү дээ. Нэг хүүгийнхээ оронд нөгөө хүүгээ л гэрлүүлчихнэ” гэж Минжүүр инээгээд, “Гэр тавилга нь тэртэй тэргүй л таны хуриманд зориулагдана” гэв.

“Минжүүр минь, хүн бүхэн чам шиг бодохгүй шүү дээ. Би л лав эцэг эхийгээ нүүр хийх газаргүй болгож чадахгүй” гээд Сэндмаа хэсэг чимээгүй болов. “Энэ бүх буруу зөрүү болсон зүйлийн үр дагаврыг би л өөрөө нуруундаа үүрэх ёстой. Эцэг эх маань үүрэх ёсгүй. Би Болдтой гэрлэнэ ээ. Би Баасанг сахил санваараа орхино гэхэд нь итгэсэн. Итгэсэн учраас бэр гуйхаас нь өмнө түүнтэй унтсан. Би түүнд сохроор итгэсэн. Бүх зүйл надаас болсон шүү дээ. Миний тэнэглэлээс болж аав ээж минь нэр төрөө алдах ёсгүй.”

“Танд бүх зүйлийг өөрчлөх цаг байна шүү дээ” гэж Минжүүр ятгав. “Даян дээрх хүртэл тийм ч хол биш. Та тийшээ мордож очоод Баасан ламтай нүүр нүүрээрээ уулзаад ярьчихаач. Би таны эзгүйд ажлаа амжуулаад байж чадна.”

“Би эр хүнийг гуйх гэж Даян дээрх рүү хэзээ ч явахгүй” гэж Сэндмаа хэлэв. “Эмэгтэй хүн тэгдэггүй юм. Эр хүн эмэгтэй хүнийг гуйдаг юм.”

“Тэр чинь шударга биш байна” гэж Минжүүр хэлэв.

“Баасан хэлсэн амандаа хүрээгүй нь харин шударга биш явдал.”

“Баасан лам танд одоо болтол хайртай хэвээрээ болов уу?”

“Би яаж мэдэх вэ ээ” гэж хэлэхдээ Сэндмаагийн хоолой чичрэв. “Тэр бурхандаа л хайртай байх. Эсвэл тэр Цагаан Дарь эхэд хайртай биз. Магадгүй дүү Болддоо надаас илүү хайртай байх.”

Сэндмаа ингэж хэлээд өвсөн дээр намсхийн суув. Тэр модон савандаа түүсэн жимсээ атгаж аваад үмхэж гарлаа. Арханы өндөр өвстэй өтгөн ой мод, солонгын долоон өнгөөр алаглах цэцэгс, жимсээр дүүрсэн бутнууд түүнийг түр ч болов ертөнцийн эрээн бараанаас нуун далдалж байлаа.

Дөрөвдүгээр бүлэг

(1937 оны зун, намар)

Нийслэл хүрээ орох замд

Агваан, багш лам Цэрэннадмидын хамт Их хүрээг зорин гарснаас хойш тав хоног өнгөрчээ. Энэ бол танил болсон Архан гол, Даян дээрхэд байгаа гэрээ санасан тав хоног биш харин алс холын адал явдлын тухай мөрөөдөл биелэхийг ойртуулсан баяртай тав хоног байлаа.

Хамт яваа аянчид өгсүүр газар ирэхэд Агваан дөрөөгөө хавиран тэднийг бараадлаа. Эндээс тэр анх удаа аймгийн төв болох Мөрөнгийн хүрээг харав.

Битүү ой модоор бүрхэгдсэн хөхрөн харагдах Эрчимийн нурууны дунд хэсгээр хээлэн урсах Дэлгэрмөрөний хөндийд Мөрөнгийн хүрээ харагдана. Энэ хөндийн өвс ногоо Агвааны төрж өссөн нутгийнхаас их өөр ажээ. Хөхөвтөр хиаг өвс ихтэй, нарийн таана халиурсан Мөрөнгийн хөндийд Даян дээрхийн нутгынх шиг шингэн ногоон өвс үл халиурах. *Хонь, ялаанд л сайхан нутаг юм байна, Арханых шиг үхрийн тансаг бичир ховор юм* гэж Агваан бодлоо.

Мөрөнгийн хүрээний хойгуур захлан явтал тэндхийн лам нар салах бус хийлцгээн гэр гэрийн зүг буцацгаав. Агваан, Цэрэннадмид нар үлдэн цогцон сондгой гэрт буув. “Бид энд яагаад зогсож байгаа юм бэ?, Хүрээ рүү орохгүй юм уу?” гэж Агваан асуув.

“Эндээ хононо оо” гэж Цэрэннадмид хариулаад, “Биднийг хонуулж байгаа айл итгэлтэй сүсэгтэн байгаа юм” гэв. *Мөрөнгийн хүрээнд арван таван настай хүүхдийн толгой эргүүлчих зүйл олон бий. Агваан тэднийгээр шашны үнэнч шавь боловч залуу хүн. Тэр одоогоор ардын сургуулийн хүүхдүүдийг хараагүй, тэднийг улаан бүч зүүж, шашнаас өөр чөл үзэж байгаатай тааралдаагүй байгаа* гэж Цэрэннадмид дотроо тунгааав.

Агваан Мөрөнгийн морьтонгуудыг холоос харна. “Цэ ламтаан, бид

хоёулхнаа Их хүрээ явах юм уу?” гэж тэр асуув.

Цэрэннадмид залуу хүүгийн түгшсэн дуут анзаарч, “Үгүй ээ хө. Бид жинчидтэй хамт явна. Санжид ламтан бидэнд жинчин олж ирнэ гэсэн. Иртэл нь хүлээж байя” гэв.

“Ламтан жинчинг яаж олох юм бол оо? Би цуг явж үзэж болох уу?” гээд Агваан сэргээд ирэв.

“Агваан аа, чи суурин газарт хамаагүй явж болохгүй. Хэрэв ингэж тэнүүчилбэл чиний сүсэг бишрэлд муу болно. Суурин газрын хүмүүс дотор бидэнтэй зөрчилдөж байдаг олон хүн бий. Чи номоо уншаад гэртээ байж бай” гэж Цэрэннадмид зааварлав.

“Ойлголоо, Цэ ламтан” хэмээн хүү санаа алдлаа.

Агваан мориныхоо эмээлийг авч, морио тушин, ачаа бараагаа өглөө авч явахад бэлэн болгож цэгцлэв. Мөн тэднийг хонуулж байгаа айлдаа ойр зуурын ажилд нь туслангаа өөрт нь хориотой тэрхүү хот газрын амьдралын хачин сонин зүйлсийг санаа сэтгэлдээ ургуулан бодож байлаа.

Агваан, Цэрэннадмид нарыг орхин салснаас хойш удалгүй Санжид лам гэртээ ирэв. Тэр дотогш орлоо. Гэр нь дөнгөж саяхан шуурганд автсан мэт ундуй сундуй болон хөглөрчээ. Эргэн тойрноо үл итгэсэн, гайхсан харцаар гүйлгэн харав. “Юу болоо вэ? Яагаад ийм болчихов?” гэж тэр асуулаа.

Охин нь хариулсангүй. Харин чимээгүй хяран сууж, айсан мэт гэрийнхээ шалыг ширтэнэ.

Санжидын эхнэр Цэнд хөгшин рүүгээ хошуу цорвойн, “Өвгөн минь, засгийн газраас шалгалтын хүмүүс ирээд дөнгөж саяхан явлаа. Тэд манайд байгаа бурхныг тоолж бас шашины бусад эд зүйл, гэрийн өмч хөрөнгийг бүртгээд явсан. Тэд нар чиний үстэй дээлийг хүртэл бүртгэж авсан. Би яагаад хувцас хунар бүртгээд байна гэсэн чинь засгийн газраас ирүүлсэн заавар журмын дагуу бүртгэж байна гэж байна лээ” гэв. Тэгээд нөхрөө түшин аваад, “Таныг алсын замдаа аюултай тулгарах вий гэж их айж байлаа. Энэ бүхэн нэг л муу ёрын санагдаж байна. Тэр хүмүүс бүгд цэргийн хувцастай, бас буутай байсан. Өвгөн минь, бид нарыг яагаад ингэж байгаа юм бол оо? Биднийг тэд

лах гэж байгаа юм бол?”

Санжид эд зүйлсийг хойш түлхэж зай гаргаад гэрийнхээ хойморт завилан сууж “Дотоод яамны цэргүүд” гэж амандаа бувтнав. “Чойбалсангийн зулбасагууд.”

Тэр эхнэр, охин хоёроо өрөвдлөө. “Бидэнд айгаад байх зүйл байхгүй. Асгийн газар ажлаа л хийж байгаа биз. Хэрэв тэд эд хөрөнгийг маань хураана гэвэл тэр л биз. Та нар минь тайван байцгаа. Ядарч ирсэн шатайг улам зовоож байхаар ядахдаа аяга цай өгөөч” гэв.

Цэнд мунгинан, “За за тэгье. Таны зөв байх. Би яагаад нээрээ танд одий болтол цай ч өгөхгүй хов хэлээд суугаа юм бол оо” гээд гурван бүслүүртэй зэс домбоо өргөв. Тэгээд халуун цайгаа чичирсэн гараар шатаан нөхөртөө барив.

Цайгаа чимээгүй сорж суунгаа Санжид өөрийнх нь эзгүйд юу болоод онгорснийг бодож олохыг хичээлээ. Эхнэр нь гэрийнхээ эд зүйлсийг хамж аван хурдан хурдан байр байранд нь тавих нь хөөрхийлөлтэй харагдана. Охин нь цэргүүдээс ихэд айсан бололтой чимээгүй мэгшин бишлээ. *Цаг үе ч хэцүү болжээ. Өмч хөрөнгийн тооллого гэгч нь хөрөнгө хураахын эхлэл байх. Иймэрхүү хөрөнгө хураах айтшигт зүйлийг бид нутгийн тайж язгууртнууд, баян харчуудад тохиолдохыг харсансан. Тэр баячуудын хөрөнгийг хураахад л тэдний тэжээдэг байсан айлуудынх нь алдрал орвонгоороо сүйрдэг юм байна лээ* гэж Санжид бодлоо. “Тэр улсууд яагаад манайд ирсэн юм бол? Би тийм баян хүн биш шүү дээ” гэж Санжид өөрөөсөө гайхан асуулаа. Ардын Хувьсгалт Засгийн газрын хүмүүс гэрт нь ирж ийнхүү бусниулсны учрыг олох гээд үл чадав. Тэр анх Монгол улсын тусгаар тогтнолын төлөө хөдөлгөөнд Баатар вангийн цэргийн унаа, хүнсэнд хандив өгч явсан билээ. Бас түүний домжсон Хатанбаатарын цэргүүд Сүхбаатарын цэргүүдтэй хамт улс орныг харийн булаан эзлэгчдээс чөлөөлсөнсөн. Арван зургаан жилийн өмнө болсон энэ явдлын үеэр түүний охин нь төрсөн. Тийм ч учраас тэр охиныхоо ирээдүйг хуучин замаар биш, шинэ бодлогын дагуу байнгаасай гэж хүссэндээ түүнийг уйгаржин монгол бичиг сургахаар ардын сургуульд оруулж билээ.

Санжид бодолдоо улам дарагдав. *Миний охины багш шашин шүтлэгийг их л буруушаадаг гэж сонссон юм байна. Ганц охиныг минь ялтын хүүхэд гэж ад үзээд эхлэх юм биш байгаа даа* гэж санаа нь зовнив. Тэгснээ түүний бодол Агваан руу шилжив. *Даян дээрхээс Их хүрээ,*

Лхасыг зорьж гарсан тэр залуу санваартныг хүрэх газарт нь саадгүй хүргэхэд туслах нь миний ариун үүрэг. Тэр энд байж байгаад морь талаа хураалгавал бэрх ют болно. Тэднийг бушуухан явуулах хэрэгтэй гэж бодов. Санжид цайгаа хурдхан ууж дуусаад охин, эхнэр хоёртоо санаа зоволтгүй хэмээн дохиод, Мөрөнгийн хүрээний зах руу гарч одов.

Санжидыг зах дээр ирэхэд торго дурдан, цагаан идээний худалдаа наймаа хийж буй олон түмний дунд тэмээн жин хөтөлж яваа залуус харагдаж байв. Санжидын харц морио эмээллэж байгаа өндөр эр дээр тусав. Тэр залуу найман тэмээ ачаа ачжээ. Санжид түүн дээр ирж, “Аянчин залуу амар байна уу?” гэж мэндчилээд, “Хаа хүрч явна?” гэж асуулаа.

Залуу эр эмээлийнхээ бүүргийг атгаад эргэн харж мэндчилээд, “Сайн байна уу, эрхэм ламтан. Би Ханхаар дамжиж Буриад орж бараа аваад одоо Их хүрээ тийш явж байна. Би үүгээр өнөөдөр замын хань хайж явлаа. Олдохгүй юм шиг байна. Маргааш ганцаараа л гараад явчихаас даа.” гэж хүнгэнэсэн дуугаар өгүүлэв.

Санжид танихгүй эрийн энэ үгэнд хязгааргүй баярлав. *Хил гарч наймаа хийдэг энэ залуу зоригтой бас нэлээд баян эр байх* гэж тэр бодлоо. Залуу гадна төрхөөрөө яг л тийм эр байх шиг санагдав. “Би хоёр хүнийг Их хүрээ рүү дагуулаад явчих жинчин хайж яваа юм” гэж Санжид хэлээд, “Таны нэр алдар хэн билээ?” гэв.

Өндөр залуу өөрийгөө Төмөрбулагаас гаралтай ч Их-Уулд эхнэр, хүүхдүүдтэйгээ амьдардаг Лувсан гэлээ. Лувсан, Санжид хоёр үг хэлээ шууд л ойлголцож маргааш өглөө Уран Мандалын хормойд уулзацгаах болов.

Агваан аар саар ажил хийн гадаа байж байв. Тэр түр зогсож алсад зэрэглээтэн байгаа Мөрөнгийн хүрээний зүг хараа бэлчээлээ. *Яагаад Цэ лам, Санжид ламтан нар натайг хүрээ рүү оруулахгүй байгаа ют бол?* гэж тэр бодсоор байв. Эд нарт мэдэгдэхгүйгээр хүрээ ороод үзчихэж болох болов уу? Хориотой зүйл рүү сэтгэл татагдах тусам хүрээний зүг ширтэж байв. Зэрэглээн дундаас ганц морьтон наашилж байгаа нь харагдлаа.

Агваан гэрт орж Цэрэннадмидад морьтны тухай мэдээлэнгүүт

хотын лам гадаа гарч саравчлан харав.

“Санжид байх шиг байна” гэж тэр хэлэв. “Яарч явах шиг харагдаж байна. Их хүрээ рүү явах жинчин олчихсон юм байх даа” гээд Цэрэннадмид залуу шавь руугаа эргэж, “Агваан, ачаа бараагаа янзалж морио бэлэн болгоно байгаа” гэв.

Агваан ойрхон идээшилж байсан дөрвөн морио хоёр хоёроор нь авчирлаа. Энэ зуур Санжид давхин ирээд мориноосоо буулгүй нмьсгааж, “Та хоёрыг дагуулаад явах сайн хүн оллоо. Тэр залуу маргааш Их хүрээ явах гэж байна” гэв. Тэгээд мориноосоо бууж Цэрэннадмидыг хоёулхнаа уулзъя гэж дохиод гэр рүү дагуулан оров.

Санжид, Цэрэннадмид нарыг орж ирэхэд гэрийн эзэгтэй том аяга гүрмтэй шөл өгөв. Гэрт байгаа хүмүүс лам нарыг орхин гарч явлаа.

Хүнгүй болонгуут Цэрэннадмид намуухнаар дуутарч, “За хотоос ямар мэдээтэй ирэв? Биднийг эзгүйд элдэв юм болж уу?” гэж асуув.

Санжид илт санаа зовсон дуугаар, “Нөгөө Даян дээрх явахаас өмнө дуулдаад байсан ажил эхэлчихсэн байна. Засгийн газраас хийх гээд байгаа шар феодалуудыг устгах, бурхан шашинд итгэхийг зогсоох ажил гэрч нь улс даяар хийгдэж байгаа бололтой. Ногоон хувцастангууд манай гэрт ирж гэрийнхнийг маань сандаргасан байна. Манай гэрийг бүр буулгаад хаячихаж. Миний бүх хөрөнгийг тоолж бүртгэсэн байна лээ. Би сахил санваараа орхиод хөдөө гарч мал малладаг юм бил үү дээ, эр нь. Мөрөнгийн хүрээнийхэн лам нартаа муугүй сайн байдаг, биднийг гартэхэд хүрээ маань ч татгалздаггүйсэн. Иймээс одоо хүрээнээсээ зогсон мал хуваарилуулж аваад бүрмөсөн сахил санваараа орхидог юм бил үү, яах вэ” гэв. Санжид цайгаа сорон оочлон үргэлжлүүлж, “Би охиноо сургуулиас гаргаж авах уу, энд нь орхиж хар худалчдын нэг болгох уу гэдгээ шийдэх хэрэгтэй болоод байна. Тэр сайн сурч байгаа, сурч элдээ дуртай боловч сайн сурах тусмаа улаантны суртал ухуулгад ангаж миний эсрэг үзэлтэн болж байгаа нь базаахгүй талтай.”

Цэрэннадмид толгой сэгсрэн, “Энэ бүхнийг сонсоход үнэхээр харамсалтай байна, анд минь. Мөрөнгийн хүрээ үнэхээр хэцүү газар болж байгаа бололтой. Хэрэв Их хүрээ шиг болж байгаа бол одоо улахгүй энд тэндгүй мэдээлэгч нар гарч ирнэ дээ. Мэдээлэгч нартай болчихоороо улаантнууд чамайг газрын хаана ч байсан олоод л авчихна. Хүрээ хийдээ орхиж явсан дорвол бурхандаа үнэнчээр сүм шийддэг үлдвэл дээр санагдах юм. Сайн бодож байж шийдээрэй” гэж

хэлэв.

Санжид толгой дохиод, “Нийслэл хүрээ ч Мөрөнгөөс дор болж байгаа байх даа. Сүсэг бишрэлдээ үнэнч зүтгэх нэг хэрэг маань та хоёрыг зам зууртаа саадгүй явж Лхаст хүрэхэд чинь туслах. Их хүрээгээр дайрахдаа болгоомжтой яваарай даа” гээд тэр Цэрэннадмидын гарт хүрэв. “Түвдэд хүрээд биднийгээ дурсаж, бид нарынхаа төлөө залбираарай.” Ингэж хэлэхдээ Санжидын хоолой зангирав. *Лам хүн сэтгэлийн хөдөлгөөнөө харуулж уйлж унжиж болохгүй шүү дээ* гэсэн бодол Санжидыг тэр дорхноо эзэмдлээ.

Лувсан ил гал түлээд цай чанаж байв. Тэр тэмээнийхээ нурууг амрааж ачаа бараагаа буулгажээ. Морь, тэмээ нь тайван идээшилнэ. Үдийн халуун тийм ч их шатчихаагүй байв. Морь малын дэргэдүүр ялаа батгана эргэлдэнэ. Морьд сүүлээрээ ялаа үргээж, тэмээнүүд хүзүүгээ байн байн эргүүлэн нүдэн дээр нь суусан ялаа шумуултай тэмцэж ядна.

Лувсан байн байн алсын бараа ширтэнэ. “Нөгөө үд дунд уулзана гээд байсан лам яачихав аа? Хүлээсээр байгаад хамаг ажлаа алдах нь ээ” гэж ганцаараа ярив. Мөрөнгийн хүрээний зүгээс хэн ч ирж яваа харагдсангүй. Харин Дулааны энгэрийн зүгээс гурван морьтон наашилж байгаа нь үзэгдэнэ. Лувсан Оросоос авсан сайн чанарын дурангаараа тэдний зүг харлаа. Морьтнууд хоёр сул морь хөтөлжээ. Тэднийг ойртож ирэхийн алдад Лувсан Санжидыг таньж ламтан ч холоос хашгиран мэндчилэв. Удсан ч үгүй Лувсангийн буудалласан газар ирж мориноосоо бууцгаалаа. Тэд цөөн үг солилцон аяга халуун цай ууцгаалаа.

“Энэ хүү Даян дээрхээс Их хүрээ орно гэж яваа юм уу? Хүүгийн хэрэг зориг юунд вэ?” гэж Лувсан асуув.

“Цэрэннадмид ламтан Даян дээрхийн энэ шавийг өндөр дээд номын дуу сонсгохоор Их хүрээ авч яваа юм. Тэд цааш бүр хол ч явж магадгүй” гэж Санжид хариулав.

Лувсан ирсэн гурвыг сонжингүй харж цайгаа соронгоо, “Их хүрээг Улаанбаатар гэж нэрлэдэг болсон шүү дээ. Та нар энэ талаар ямар бодолтой байна? Улаан өнгөтэй баатраар хүрээг нэрлэх нь зөв үү?” гэж

асуув.

“Засаг захиргааны төвүүд дандаа л нэрээ өөрчилж байдаг шүү дээ” гэж Санжид болгоомжтой хариулаад, “Миний хувьд Мөрөнгийн нэр өөрчлөгдөөгүй нь л болоо. Их хүрээ тийш олон жил явж чадсангүй” гэв.

Энэ мөчид Цэрэннадмид яриан дундуур орж, “Тэд төрийн хэргийг шашнаас салгах гэж ийм нэр өгсөн байх. Сүсэгтэн надад бол Их хүрээ үргэлж л их хүрээ хэвээрээ байх болно. Манжуудын хэлдгээр Да хүрээ ч биш, улаантнуудын хэлдгээр Улаанбаатар ч биш, Их хүрээ гэдэг нэрээр нь л би дасчихжээ” гэв.

Лувсан дэмжин толгой дохив.

Яриаг улс төр болон Агвааны сэдвээс холдуулахыг хичээж Цэрэннадмид Лувсан руу хандан, “Та олон жил жин тээж байна уу? Хүнтэй хамт явдаггүй хэрэг үү?” гэж асуулаа.

Лувсан аягаа эргүүлж тойруулан ширтэж байснаа, “Би саяхнаас жин тээж эхэлж байна. Урьд өмнө манайх Сэлэнгэ мөрний хөвөөнд амьдарч гурил тээрэмддэг байлаа. Гэвч одоо би их олон хүүхэдтэй болчихоод тэднийгээ тэжээх гэж янз бүрийн ажил хийдэг болоод байна. Аль болох хүний явдаггүй газар явж, хийдэггүй ажлуудыг нь барьж авч байж хэдэн хүүхдээ гэдэс цатгалан явуулж байна даа” гэлээ.

Тэгсхийгээд тэдний яриа өндөрлөж, алсын замд гарах болов. Жинчин залуу ачаа бараагаа тэмээндээ ачиж урт цувааг бэлэн болголоо.

Гурав хоногийн дараа жинчид Сэлэнгэ мөрний эрэг дээр байгаа Лувсангийн дунд ирлээ.

Тэднийг голын баруун эрэг дээрх гурван гэрт ойртох үед “Аав ирлээ, аав ирлээ” гэсээр гурван жижиг хөвгүүн гүйлдэн ирэв.

“Тэр бор гэр манайх” гэж Лувсан инээмсэглэн хуучирсан бор эсгийг гэр рүү заав. “Агваан өлсөж байна уу?” гэж тэр инээгээд, “Одоо ч сайхан иднэ дээ” гэлээ.

“Өлсөж байна шүү” гэж Агваан хариулаад, “Тэр цагаан гэрүүд хэнийх юм бэ?” гэж асуув.

“Баян Түмэнхүүгийнхэн. Тэднийх ганц хүүтэй, манай энэ нүцгэн гүйж яваа нөхөртэй чацуу нэг хүү бий” гээд Лувсан өөрийнх нь хөлнөөс тэвэрч аваад буцаад гүйлдэцгээсэн хөвгүүдийн дотроос дөрвөн настай байрын хүү рүү заав. “Энэ хойноос авчирч байгаа найман тэмээ бараа бүгд баян Түмэнхүүгийнх. Би түүний зарц нь гэх үү дээ. Тэр ч үнэхээр баян эр шүү, баян нэрэндээ яг таарсан хүн байгаа юм. Мал нь бараг л гурван мянга хүрнэ.”

“Нээрээ үнэхээр баян хүн юм аа” гэж Цэрэннадмид лам хэлэв.

“Үнэхээр тийм. Яг л нөгөө Ерөнхий сайд Гэндэнд таашаагдах сайн малчдын нэг дээ. Түмэнхүү ч бас Гэндэн сайдыг ярих дуртай. Та нар сонсоно оо гайгүй” гэж Лувсан инээмсэглэв.

Агваан, Цэрэннадмид нарыг Лувсангийн эхнэр Долгорсүрэн хөл болон уттлаа. Нүцгэн гурван хөвгүүн аавынхаа ирсэнд баярлан гарч орж хөөрөн гүйлдэнэ. Баян Түмэнхүүгийн ганц хүү Лувсангийн гурван хүүтэй тоглохоор ирэв. Бяцхан хүү торгон өмд, орос гутал, цав цагаан даавуу дээл өмсчээ.

Хоол идэж уусны дараа Агваан Лувсангийн гадаа голдуу байж ачаа буулгалцаад дуусахад Лувсан Түмэнхүүд тайлан тавихаар явж одов.

“Хүү минь, Лувсанг тооцоо бодоход нь туслахгүй юм уу? Иймэрхүү зүйлд чи их сайн биз дээ” гэж Цэрэннадмид хэлэв.

“За Цэ ламтаан” гээд Агваан Лувсангийн араас лам багшийнхаа хамт явлаа.

Агваан, Цэрэннадмид хоёрыг Лувсан, баян Түмэнхүү нар дээр ирэхэд Түмэнхүү баярлан инээд алдав. “Хөөе эхнээр!” хэмээн тэр дуудаж, “Энд идээ цагаа, олбог, сандал аваад ирээч хө. Хүмүүс бидэнд туслах гээд ирчихэж” гэж хашгирав. “Та нар ч сайн жинчин олж нөхөрлөсөн байна шүү, лам нар минь. Лувсан бол хамгийн найдвартай хүн.”

Тэгснээ Түмэнхүү Лувсан руу эргэж, “Чи Хатгалд оросуудтай тааралдаагүй биз? Нөгөө Ерөнхий сайд Гэндэн маань юу болж байна, сураг гаргав уу?” гэлээ.

“Би хүмүүсээс асууж л явлаа. Хэн ч түүний тухай ярихгүй юм билээ. Хатгал, Мөрөнгийн хүмүүс намайг танихгүй болоод тэр үү, Ерөнхий сайдын тухай ярихаар цэрвээд байх шиг байсан” гэж Лувсан хариулав.

“Цэрвээд байсан гэнэ ээ? Түүнээс цэрвэх ямар ч учир байх ёсгүй

цээ. Гэндэн сайд өөрийгөө хаана ч аваад явчихна. Сталинтай үг сөрж чаддаг цорын ганц хүн гэж байгаа юм даа. Сталины амнаас гаансыг нь унатал нэг алгасан юм гэдэг шүү” гээд баян Түмэнхүү хэсэг уйтгартай, чимээгүй болчихов. “Түүнийг Орос явсан гэж дуулснаас хойш ямар ч сураг гарахаа байлаа. Ирээгүй л юм шиг байх юм. Яагаад хүмүүс Гэндэн сайдыг маань ярихаа больчихов доо.”

“Түмэнхүү гуай, наадах чинь над шиг хүн ойлгоход дэндүү хэцүү үйл” гэж Лувсан хэлээд, “Та харин Цэрэннадмид ламтнаас асуугаач. Цэ лам бол нийслэлээс яваа өндөр хэргэмтэй лам шүү” гэв.

Түмэнхүү Цэрэннадмид руу харж, “Тэгнэ ээ, би асууна аа” гэв.

Баян Түмэнхүү бараа тоолж байснаа түр зогсоод Агваан руу харан, “Хүү минь чи тоо бодох, юм бичихдээ сайн уу?” гэж асуулаа.

Агваан толгой дохив.

“Алив би Цэрэннадмид ламтантай хэдэн үг солидохъё. Чи энд байгаа бүх барааг нэр, тоогоор нь жагсаагаад бичээдэхээч” гэж Түмэнхүү Агваанд цаас, харандаа өглөө.

Түмэнхүү гудсан дээр тухлан ааруул өрөм зочдод дамжуулав.

Энэ хүн бүхнийг өөрийнхөөрөө хийж сурсан эр юм гэж Цэрэннадмид бодлоо.

“Ерөнхий сайд Гэндэн үнэхээр учиртай зөв хүн юм шүү” гэж Түмэнхүү эхлэв.

“Танд тэгж санагдах нь ч зүйн хэрэг байх даа” гэж Цэрэннадмид хэлээд, “Гэндэн сайдын яриад байдаг хүмүүсийн нэг нь та дүрээрээ мөн шинэ. Тань шиг ийм хүмүүстэй байхад Монгол улс баян болно гэдэг биз лээ” хэмээн инээв.

“Яг үнэн шүү хэ. Гэндэн Ерөнхий сайдын үед миний мал мянгаар өсчлоо. Одоо би чөлөөтэй худалдаа хийж, бага татвар гувчуур төлж байна” гэж хэлэнгээ Түмэнхүү гараа дэлгэн тэврээ томосгосон байдлаар үзүүлэв. “Гэхдээ Ерөнхий сайд маань одоо яг хаана байгаад байна даа. Сүүлийн үед улсууд татвар нэмэгдэнэ, бүр их нэмэгдэж мэднэ, аягүй бол омч хөрөнгө хурааж ч мэднэ гэж ярих болж. Та энэ талаар сураг ажил дуулаагүй биз, эрхэм ламтаан?” гэж Түмэнхүү асуув.

“Би тэр талаар юм сонссонгүй. Харин биднийг Даян дээрхийн сүрэг ороод ирэх хооронд Мөрөнд байдаг Санжид ламтны гэр орон, өд хөгжлийг Дотоод яамнаас шалгаж ухаж төнхсөн байсан гэж дуулсан

юм байна. Дотоод яамныхан буу шийдэмтэй орж ирсэн, их л ихэрхүү байсан гэж Санжид ламтны эхнэр хэлсэн байна лээ.”

“Ямар аймаар хэрэг вэ” гэж Түмэнхүү толгой сэгсрэв. “Гэндэн сайд Оросоос эргэж ирэнгүүтээ энэ бүх аймшигтай зүйлсийн учрыг нь олж, хууль ёсгүй хөрөнгө хурааж байгааг зогсоох байгаа. Түүнийг эзгүйд энэ Дотоод яамны сайд Чойбалсан баруун зүүнгүй, буруу зөвгүй аашилж өөрийгөө Ерөнхий сайд юм уу, бүр эсвэл Сталин шиг л бодох болж.”

“Би ч бас тэгж санаж байна. Биднийг Их хүрээнд очиход бүх зүйл тодорхой болох байх аа” гэж Цэрэннадмид хариулав. “Бид юм дуулбал Лувсангаар хэл хүргүүлнэ ээ.”

“Манай Лувсан улс төрийн ярианд муу л даа” гэж Түмэнхүү жинчин залуу тийш гараа савлаад, “Би ер нь өөрөө Их хүрээ орж өвлийн бэлтгэлээ базааж ирсэн нь дээр байх аа” гэв.

Түмэнхүү Агваан, Лувсан хоёрыг гар нийлэн ажиллаж байгааг харангаа цайгаа сорно. Тэд тоолсон бараагаа нэг талд нь хураасан байх ба энэ нь түүний санаснаас түргэн ахижээ. *Энэ хоёрыг энд яаж шуухан жаахан удаан саатуулж ажиллуулдаг билээ? Лам нар ч уйгагүй ажилсаг хэрнээ бага хэрэглээтэй улс. Энэ хүү их л дориун ажилсаг бололтой хэмээн бодол болон тэр хойт зүгийг ширтлээ.*

Түмэнхүү хоолойгоо засав. “Хойноос бороо орох нь дээ. Борооны үе эхэлж байгаа нь тэр байх” гээд тэр зочид руугаа харав. “Цэрэннадмид ламтаан, надад Лувсан хэд хоногтоо хэрэгтэй байна. Бороо улам ихдэхээс өмнө Лувсангаар хадлангаа авахуулалгүй горьгүй болох нь. Агваан та хоёр эндээ ажил дуустал хэд хоновол ямар вэ? Та нар тусалбал манай ажил ч хурдан ахиж Лувсангаа Их хүрээ рүү хурдхан явуулах бололцоотой байх юм.”

“Би Их хүрээ рүү аль болох хурдхан явмаар байна. Мөрөнгөөс гарахдаа Лувсанг шуудхан Их хүрээ явах юм байх гэж бодоод дагачихсан юмсан” гэж Цэрэннадмид хэлэв.

“Та нарт илүү морь хэрэгтэй бол өгч болно шүү. Харин өвлийнхөө бэлтгэлийг энд базаачихаад надтай хамт Их хүрээ явахын тулд Лувсан эндээ үлдэж ажиллахаас өөр аргагүй байна. Надад нийслэлд болж байгаа улс төрийн үйл явдлыг биеэр очиж тандаж байж арилжаа наймаагаа зохицуулах хэрэг байна” гэж Түмэнхүү хэлэв.

Цэрэннадмид Сэлэнгэ мөрөн тийш харахад голын ус борооноос

өмнө гаталж болмоор намуухан урсаж байлаа. “Тол ч гарчихмаар л харагдаж байна. Гэхдээ нийслэлд цагийн байдал муудаж байгаа бол бид хоёулхнаа явснаас та нартайгаа явсан нь дээр байх. Тэгээд ч номноос оор юм заалгаагүй Агваан маань Лувсангаас хэд хоног ажил сураг дээ. Дараа амьдралд нь хэрэг болох ч юм бил үү” гэж Цэрэннадмид хэллээ.

“Тун догь. Агваан та хоёр манай баруун талын илүү гэрт тухлаарай. Та хоёр энд сар хүрэхгүй байна байх. Лувсан Агваан шиг туслахтай байхад ажлаа эрт дуусгах нь дамжиггүй” гэж Түмэнхүү инээд алдан хэлэв.

Гуч гаруй хоног өвс хадлан хадаж, мал тоолж, эд бараа бүртгэж, баян Түмэнхүүгийн тооллого тооцоог дуусгасны дараа Агваан Цэрэннадмид нар Лувсан ба баян эзнийх нь хамт Их хүрээ рүү хөдөллөө.

Сэлэнгэ мөрөн гаталснаас хойш долоо дахь хоногтоо буюу Даян дээрхээс гарснаас хойш бараг хоёр сарын дараа тэд Улаанбаатар руу орохын өмнөх хамгийн сүүлийн дөрөлжид хүрэв. Намрын өвс тарчиг шаргал харагдах ба дөрөлжийн хавиар мод ургамалгүй халзан харагдана. Тэд замын овоон дээр гарч нар зөв гурав тойрон бэлийн чулуунаас өргөлөө. Тэдний нүдний өмнө өргөн хөндий цэлийн гарч ирлээ. Агваан хөндийн зүг нүд цавчилгүй ширтэв. Баруун гар талд нь, хөндийн өмнүүр битүү модтой уул харагдана.

Уулсын бэлээр их хөндийн дундуур олон эгнээ цагаан гэр, хангаанууд харагдаж байв.

“Цэ ламтан хар даа! Энэ Их хүрээ юу?” гэж Агваан дуу алдав.

Цэрэннадмид, Лувсан нар залуу хүүгийн сая олж харсан зүйлийг бэлтгэн толгой дохицгоов. Урдуур нь Туул гол мяралзах уужим хөндийд Их хүрээ унартан харагдана. Цэлмэг тэнгэр өөд тэмүүлэх хамгийн өндөр барилга болох Мэгжид Жанрайсэг бурхны өргөө, наян тохой Майдарын сүмийн алтан ганжирт орой Гандангийн дэнж дээр тодхон харагдах ажгуу.

“Ээ, Мэгжид Жанрайсэг минь!” гэж Цэрэннадмид алга хавсран мэхийлээ.

Агваан багшийгаа даган мэхийв. Түүний хувьд энэ бол анх удаа нийслэлд хот хүрээ байдгийг, бас асар холоос танигддаг өндөр сүм

байдгийг харж байгаа хэрэг байлаа. “Ямар гайхамшигтай газар вэ!” гэж тэр мөргөнгөө оортоо шинигэ.

Лувсан богцоо уудлан Агваанд дурангаа өгөв.

Агваан дурангаар тухтай сайн харлаа. Их үдийн халуунд униартах хүрээний байшингууд дунд сүм хийдийн орой олон байгааг тэр бахархан ширтэв. Бас олон байшингийн орой дээр далбаа намирах ажээ. “Цэрэннадмид ламтааг” гэж тэр дурангаа өгөнгөө эхлээд, “Тийшээ бушуухан очиж үнэ. Их хүрээнийхэн бүгд хийморийн дарцгаа намируулчихаж” гэв.

Цэрэннадмидын нүд аялчир жинчид рүү туслаа. Баян Түмэнхүү, Лувсан нар таагүй царайтай харагдаж байлаа.

“Таны шавь тэнд хийморийн дарцаг байгаа гэж бодоод байх шиг байна аа даа” гэж баян Түмэнхүү шинигээд, “Та түүнд хот газар өөр төрлийн дарцаг байдгийг хэлж өгөөгүй юм уу” гэв.

Цэрэннадмид түүний хариуд Агваан руу ондор дуугаар, “Хүү минь, баярлах яахав. Нааш ирж цувааныхаа арыг харж яв” гэж тушаагаад Түмэнхүү рүү сая эргэж, “Тэр үнэн шүү. Би Агваанд хэлээгүй юм. Бид хот газраар оролгүй тойрсоор яваад л энд ирж байгаа нь энэ” гэлээ.

Агваан уруу царайлан тэмээн цувааны ард очиж Лувсангийн араас дагалаа. “Хотод ийм ойрхон ирчихээд яасан удаан явдаг юм бэ, юундаа удаад байгаа юм бол?” гэж түүнийг үглэхэд Лувсан дуугарсангүй.

“Улаан дарцаг улам олон, улам том том болцгоосон байх шив. Улаанбаатарыг ийм ч болж байгаа болов уу гэж тааж байсан юм аа” хэмээн Түмэнхүү хэлэв. Тэгснээ тэр дуугүй болж бодлогоширлоо. *Хэрэв лам хуврагийн өмч хөрөнгийг тоолж байгаа бол биднийг энэ лам нартай явж байхыг Дотоод яамныхан харвал лав таатай угтахгүй биз. Эд нарыг дагуулж явсан биш хатаг хөрөнгөө хураалгаж мэдэх юм шүү. Тэгвэл ч том гарз болно хэмээн бодлоо.*

Тэр морио давиран Цэрэннадмид руу ойртлоо.

“Хмм... Энэ намираад байгаа улаан тутнуудын учрыг таны шавьд хэлээд өгөх үү” гэж Түмэнхүү хэлэв. “Энэ хүү Улаанбаатар орохоосоо өмнө юмны учрыг мэдсэн нь дээр байх аа. Ганц хоёр цагийн дараа гэхэд л тэр өөрөө хараад ойлгочихоор боллоо шүү дээ. Та юу гэж бодож байна?”

“Би үүнийг яаж хэзээ хэлэхээ бодож байна” гээд Цэрэннадмид санаа алдав.

Түмэнхүү нухацтайхан юм бодсон хашир хүний царай үзүүлж явлаа.

“Та Агваанд энэ бүх дарцагны тухай тайлбарлах хараахан болоогүй бол хотыг тойроод явахгүй юу даа. Тэр хүү буруу зүйлийг буруу хүмүүсээс эхэлж сонсвол танд ч, хүүд ч базаахгүй хэрэг болох байх.”

Түмэнхүү үнэн сэтгэлээсээ ярьж буй мэт үргэлжлүүлэн, “Цэрэннадмид ламтаан, би та хоёрыг л бодож байна” хэмээлээ.

“Би ч бас иймэрхүү зүйл бодсоор л явлаа, Түмэнхүү минь. Гэхдээ та нараасаа яаж зам салдаг билээ гэж гайхаж, эргэлзэж байсан юм. Та нар бид хоёрт үнэхээр сайхан хань болсон шүү” гэж Цэрэннадмид хэлээд, “Үнэнийг хэлэхэд, бид Их хүрээний зүүн захад, Амгалангийн дэнж орчих л юм бол бараг Түвд рүү шууд гарах унаатайгаа залгах юм. Би хотын төв оролгүйгээр тойрч Амгалан орж хоноод л бушуухан Түвд рүү жолоо залмаар байна” гэв.

“Тэр бололгүй яахав, Цэ ламтан минь. Та өөрийн санаанд тохирох замаа сонгоод биднийг гэж санаа зоволтгүй явж үз. Та хоёр минь замын турш бидэнд ч бас сайхан хань боллоо шүү дээ. Их Хүрээний хойгуур нь, тойрлоо ч та хоёр зорьсон газраа өнөө оройдоо хүрчих байх” гэж Түмэнхүү инээмсэглэв.

“Тэгвэл ч яамай даа. Агваан, бид хоёр одоо салах ёсоо хийгээд хүрээний хойгуур тойроод явъя” гэж Цэрэннадмид мориныхоо амыг татаад буув.

“Агваан, Лувсан хоёр оо, наашаа хүрээд ир” гэж тэр чангаар дуудлаа. *Биднийг Түвд рүү авч явах унаа тал, хоол хүнс, туслах хүтүүс маань аль эрт тэнд бэлэн байж байгаа буй за. Харин хотын хойгуур тойруу затаар явахад тийт ч атаргүй байж тэднэ гэж Цэрэннадмид бодов. Агвааныг эсэн тэнд Лхаст аваачаад номын дээд зэрэгт хүрэх амьд нь оруулчихвал тиний шашиндаа үнэнчээр хүчин зүтгэсний нэг үрэг гарахсан.*

“Цэ ламтан, юу болоо вэ? Та миний морийг бусгатал чанга дуудлаа” гэж тэр Агваан шогшин ирэв. Лувсан ч бас инээсээр мориноос буулаа.

“Түмэнхүү, Лувсан нар минь. Их хүрээ рүү хүргэж ирсэнд тань тийш явлаа. Энэ газар хүрэхийн тулд олон ч өдөр, шөнийг хамт тууллаа. Бид хоёрыг хооллож ундалж хамт ирсэнд тань талархаад баршгүй. Гэхдээ одоо эндээс эхлээд зам маань салах болоод байна. Агваан, бид хоёр хотыг нар зөв тойрч хүрэх газраа хүрнэ” гэж Цэрэннадмид хэлээд,

“Гэхдээ салан явахаасаа өмнө бид та хоёрын амьдрал, гэр бүлийнхэнд тань аз жаргалыг ерөөе. Та нарынхаа эрүүл энх, ирээдүйн аз хийморь, сайн сайхны төлөө бид залбирцгаах болно” гэв.

“Зүгээр дээ, зүгээр ламтан гуай” гэж Лувсан хэлээд, “Баян Түмэнхүү бид хоёр та хоёртой энд салах ёс хийж байхаар хүрэх газар нь хүргээд өгсөн бол дээр биш үү?” гэв.

Түмэнхүү мөрөө хавчисхийн хулмалзаж замчин залуугийнхаа сайхан сэтгэлт үгийг хэрхэн няцаахаа бодолхийлэв.

Аз болоход Цэрэннадмид хурдхан өөрөө хариулж орхих нь тэр. “Түмэнхүү та хоёр биднийг хүрэх газарт минь хүргээд өгчихлөө шүү дээ. Эндээсээ үнэн сүсэгтэн бид нар чинь Мэгжид Жанрайсэгийн сүм рүү шууд л алхаад оччихож болохгүй. Тэнд олон даваа байгаа. Харин Агваан, бид хоёр хотыг нар зөв тойрч залбирч явсаар өнөө шөнөдөө багтаад хотынхоо зүүн талд хүрчихнэ” гэж Цэрэннадмид тайлбарлав.

Түмэнхүү Цэрэннадмидыг тайлбар хэлэх хооронд Лувсан руу харан ламтны үгийг зөвшөөрөн толгой дохиж байлаа.

“Цэ ламтаан, бид хоёр яагаад харанхуй болохоос өмнө Их хүрээнд очиж үзэхгүй юм бэ? Том хотын том сүм хийд рүү очиход тусгай дэг жаягтай байдаг хэрэг үү?” гэж Агваан асуув.

“Лхаст орохын өмнө холоос өвдөг сөгдөн залбирч хүрдэг гэж чи дуулсан уу?” гэж Цэрэннадмид намуухан дуугаар буцааж асуулаа.

“Дуулсаан, Цэ ламтаан. Би дуулсан юм байна” гэж Агваан хариулаад, “Энд бас тийм жаягтай байсан юм уу? Тэгвэл Их хүрээгээ тойроод залбиръя даа” гэв.

“За Түмэнхүү, Лувсан хоёр минь. Биднийг энд хүргэж өгсөнд дахин дахин гялайлаа” гэж Цэрэннадмид нэгэнтээ мэхийв.

“Манайд саатаж бидний намрын их ажлыг нугалалцсанд тань талархаад баршгүй, эрхэм лам нар минь” гэж Түмэнхүү хариу мэхийв.

“Агваан аа, сайн сураад Цэрэннадмид ламтан шиг хүндтэй хүн болоорой” гэж Лувсан хэлээд хүүгийн мөрөөр нь тэврэв. “Энэ зун чи надад үнэхээр их туслалаа. Сэлэнгийн голоор гарах болгондоо манайхаар саатаж байгаарай.”

Нар баруун уулын цаагуур орж үдшийн бүрийн сүүдэр улам

номхгдсээр морьтон лам нарын аялж яваа замыг бүдгэрүүлнэ. Анир чимэггүйг эвдэн Агваан, “Цэ ламтаан, удахгүй харанхуй болох нь ээ. Хоёулаа энэ замаа яаж алдахгүй явах билээ?” гэв.

“Шавь минь, морь шөнийн цагаар хүнээс сайн хараатай байдаг юм. Сар гартал хоёулаа жолоогоо сул тавиад явахад л морь маань жимээ дагнаад явчихна” гэж Цэрэннадмид хэллээ.

Цагийн дараа тэд хожим нь Хамбын Овоо гэж нэрлэгдсэн нэгэн цонорхуу газар ойртож ирэв. Морьд нь гэнэт бусгалаа. Агваан золтой мориноосоо уначихсангүй. Цэрэннадмид “хаая” гэж хашгиран мориныхоо амыг татав.

Агвааны морь дахин бусгах гэхэд нь Агваан түүний амыг чанга татлаа. “Багш аа, морь маань юмнаас үргээд байх шиг байна. Энд юу байгаа юм бол оо?” гэв.

“Мэдэх юм алга аа, Агваан минь. Энэ харанхуй сүүдэрт нэг юм байгаа юм шиг байна,” гээд Цэрэннадмид “хаая, хаая” гэж морио номхруулахыг хичээв. “Хотын хажууханд чоно, ирвэс байна гэж биймааргүй юм даа.”

Морьд ийнхүү бусган цааш явтал анир чимээгүйг эвдэн ноход хуцах дуу дуулдав. Бас сүрэг хэрээ гуаглах нь сонсогдлоо.

“Наах!” гэж Агваан дуу алдаж, “Муухай үнэр үнэртээд байна, багш аа. Бид нар хаана яваад байна вэ?” гэв.

“Мэдэхгүй ээ, Агваан минь. Бид замаа алдчихсан юм шиг байна. Энэ замд яагаад ийм олон нохой, хэрээ байгааг ойлгохгүй л байна. Саяхан нэг орчимд мал нядласан бололтой. Хүрээний олон хүмүүсийн хоолыг бэлдэх гэж их ажил ордог юм, түүний л нэг байх” гэж Цэрэннадмид хэллээ. “Энэ муу ёрын газраас холхон явж үзье” гэв. Ахмад ламтан түүн тийшээ жолоогоо заллаа. Агваан түүнийг хурдхан дагалаа.

“Тэр нохой, хэрээтэй газраас холдонгуут агаар сайхан үнэртэж байна шүү” гэж Цэрэннадмид хэлээд, “Талын цэцгийн үнэр ч мөн дөө” гэв.

Санаа амарч тайвширсан Агваан багшийгаа даган ургаж байгаа гарны чигт явлаа. Гэнэт нэгэн намхан дов давангуут Агваан Их Хүрээний зүг гараараа заалаа. “Багш аа! Тэр юу вэ? Хүрээнээс наашаа гэрэлнүүд ирж явна.”

Цэрэннадмид мориныхоо жолоог татан хүрээний зүг харлаа. “Хмм. Чиний зөв байна. Зургаан гэрэлтэй юм нааш ирж явна шүү.”

Агвааны сониуч зан хөдөлж, “Ингэж хурдан явдаг ийм олон гэрлийг та ер нь харсан уу? Тэр гэрэлнээс ийм чанга дуу гараад байгаа юм уу? Төв газрын бас нэг айхтар шид гээч энэ үү, багш аа?” гэж асуув.

Цэрэннадмид бушуухан морио эргүүлэнгээ ирж яваа гэрлүүдийг ажиглав. “Шавь минь” гэж тэр сандруу дуугаар эхлэн, “Мориноосоо бушуухан бууцгаая. Морьдоо хурдхан замаас гаргаж, тэр хэсэгхэн жижиг модны ёроолд аваачиж сайн уя. Яг юу болоод байгааг би одоо хэлж чадахгүй нь, гэхдээ юу ч байлаа гэсэн энэ гэрэлнүүд аюултай байж мэднэ” гээд үсрэн буулаа. “Хүрээний танихгүй хүмүүст харагдаж болохгүй шүү. Тэр довны ард орж нуугдаад юу болохыг чимээгүй харъя. Тэднийг өнгөрөөд явахаар мордьё хоёулаа.”

“Энэ гэрэл юунаас гараад байгаа юм бол?” гэж Агваан морио уянгаа асуув.

“Дуугаар нь бодвол ачааны машин юм шиг байна” гэж Цэрэннадмид хэллээ.

“Ачааны машин гэнэ ээ?” гэж Агваан шивэгнээд, “Би төмөр тэрэгний тухай дуулсан юм байна. Тэд их чанга дуутай, хурдан унаа гэсэн. Аймаар юм” гэв.

Цэрэннадмид шивэгнэн, “Яагаад ийм олон машин наашаа яваад байгааг би сайн ухаж чадахгүй байна. Тэд биднийг энд байгааг яаж мэдсэн юм бол оо?” гэв.

Агваан нүдээ бүлтийлгэн харав. “Цэ ламтан, би айгаад байна. Бүх төв газрын хүрээ ийм аймаар байдаг уу?”

Цэрэннадмид түүнийг тайвшруулахыг хичээсэн дуугаар, “Бид эндээ хөдлөхгүй суугаад юу болохыг харъя. Морьдоо сайн уяж байж урагшаа явж харна шүү. Морьд маань үргэчихвий. Тэгвэл ч биднийг бариад өгчихнө шүү” гэв.

Агваан морьд руугаа очоод даруйхан эргэж ирэв. “Энэ юм яаж хөдөлдөг бол? Яаж ийм тод гэрэл гаргаж чаддаг юм бол?” гэж Агваан шивнэв. “Тэгээд бас зулын дөл шиг намирахгүй юм аа.”

“Агваан, ийм юм асууж байх цаг биш. Чимээгүй бай. Цахилгаан гэрлийн тухай бодох цаг одоо биш, харин эд нар яагаад ийшээ ирж байгааг бодох нь илүү чухал байна.”

Багшийнхаа тайван дуугаар хэлсэн энэ үгэнд Агвааны ар нуруу руу хүйт оргих шиг болов. Хоёр лам чимээгүйхэн мөлхөж замаас хориод алхмын зайд довны ард нуугдлаа. Эцэс төгсгөлгүй үргэлжлэх мэт хэдэн

хором өнгөрөхөд Агваан нам гүмийг эвдэж, “Цэ ламтан, нөгөөдүүл минь харагдахаа больчихлоо. Тэд нар зогсчихов уу?” гэв.

“Чшш!” гэж Цэрэннадмид шивнээд, “Тэд нар бараг энд байна” гэв.

Тэр дорхноо зургаан машин хотгор дотроос гараад ирэв. Тэд шуудхан л Хамбын Овоо руу явж харагдав. Агвааны нуруу хүйт даагаад ирлээ. Тэр бушуухан босоод гүйчихмээр санагдавч баригдахаас айв. Цэрэннадмид шавийнхаа айдсыг мэдсэн мэт түүний мөрөн дээр дарж доош хэвтүүлэв.

“Зоригтой байгаарай, Агваан” гэж тэр шивнэхдээ хоолой нь чичрэв.

“Хэрэв сайн хэвтвэл биднийг харахгүй байх шүү.”

Цэрэннадмидын үг Агвааныг жаахан тайвшруулав. “Багш аа, төмөр тэрэгнүүд нөгөө муухай үнэртэй газар руу яваад байна. Тэд мал нядлах гэж байгаа байх тийм ээ. Яагаад заавал шөнө мал нядладаг юм бол оо” гэж тэр шивнэн асуув.

Цэрэннадмид хариу хэлсэнгүй. Харин тэр нүдээ аньж, алгаа хавсран амьтдаа маань мэгзэм уншиж эхлэсэн байлаа.

Амьтны амь таслахыг харахгүй гэж багш бодож байх шиг байна гэж Агваан таагаад лам багшийнхаа ийм байдлыг дахин эвдэхгүйг эргэлтээ.

Агваан хажуугаар нь өнгөрч байгаа ачааны машинууд хэрхэн харинхуйг гэрлээрээ зүсэн явж байгааг ажиглаж хэвтэв. *Би амьдралдаа минь гайхалтай тэрэг үзээгүй юм байна. Манай Архан, Даян дээрх хавьд минь зүйл огт байдаггүй шүү дээ* гэж тэр бодов.

Агваан, ачааны тэрэгнүүд өөрсдөөс нь зуу шахам алдын зайд байгаа ажлыг овгор шороотой хонхрын тэнд хагас тойрог үүсгэн зогсохыг харина. Тал тал тийшээ зугтах ноход, хэрээ шувууд хааяа гэрэлд орж гарч байв. Урд урдаасаа тусгасан гэрэл дунд яг юу болоод байгааг харахад хэцүү байв. Гэлээ ч Агваан сайн харахыг хичээж байлаа. “Төмөр тэрэгнүүд бид хоёрт их ойрхон зогсчихлоо, зугтах арга байхгүй байна” гэж Агваан нүдээ анин залбирал үйлдэж буй багшдаа хэлэв. “Багш аа, төмөр тэрэгнээс хүмүүс бууж байна.” Цэрэннадмид энэ үгийг сонссон ч сонсоогүй мэт маань мэгзмээ үргэлжлүүлэн бувтнав.

Агваан Хамбын Овоон дахь сонин үйл явдлыг дахин ажиглав. Тэрэндээ зөвхөн гурав дөрвөн хүн машин бүрээс гарч ирлээ. Гэвч дараа нь машины араас бууж байгаа хүний тоо нэмэгдсээр машины гэрэл рүү олон хүн орж харагдав. “Одоо бүр олон хүн төмөр тэрэгнээс буучихсан

байна” гэж тэр хариу үггүй суугаа Цэрэннадмидад хэмж байлаа.

Хурц гэрэлд орсон хүмүүс нарийн харагдахгүй боловч Агваан нэг зүйлийг гайхан ажиглав. *Ямар сонин юм бэ, тэд нар хоёр хоёроороо нэг л хачин эв хавгүй яваад байх юм* гэж тэр бодов.

Хүмүүсийн дуу холилдон юу ч тодорхой сонсогдохгүй авч нэгэн үл мэдэгдэх зүйлийг цохих чимээ гарч эхлэв. Чулуу төмөр харшив уу гэж таньж ядаж байтал харгис дуугаар хэн нэгэн, “Ух наадахаа! Хэнд ч хэрэггүй шар хувалзнууд минь өөрсдийн булшны нүхээ ухацгаа. Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын нэрийн өмнөөс тушааж байна, ухаад!” гэх нь тодхон сонсогдов.

Энэ тушаал Агваанд тэнгэр ниргэх шиг сонсогдов. “Булшны нүхээ ухацгаа гэнэ үү?” гэж Агваан амаа ангайв. “Багш аа, тэд нар энд хүн алах гэж авчирсан байна шүү дээ!”

Цэрэннадмид дээш харлаа. “Агваан минь чимээгүй бай. Хэрэв тэд биднийг харчихвал бас л алах биз. Тэр хүмүүс буутай байгааг харж байгаа биз дээ” гэв.

“Еэ бурхан минь! Даян дээрх минь!” гэж дуу алдангаа Агваан өөрийн эрхгүй амаа дарав. Агваан *тэр харгис дуугаар тушаал буулгасан хүн энд олонтаа ирж тэр туухай үнэртэй газарт хүн алдаг байсан байх* гэж бодохул хамаг бие нь чичирч орох газаргүй болтлоо балмагдлаа. “Бурхан минь” гэж тэр амандаа үглэнэ. “Тэд хичнээн олон хүнийг энд хороодог бол? Яагаад ингэж байгаа юм бол оо, Цэ ламтан? Яагаад?”

Газар ухах чимээ, цэргийн дуугаар тушаал буулгах дуутай хослон Агвааны чихэнд хүрч байлаа. Гайхалтай нь шийтгүүлж байгаа хүмүүсээс огт дуу гарахгүй байв. *Энэ хүтүүс яагаад чив чимээгүй байгаа юм бол? Тэд яагаад өршөөл гуйхгүй байна вэ?* гэж Агваан гайхан бодоод Цэрэннадмид руу харвал багш нь дахиад л залбирч байлаа. “Булшны нүхээ ухаж байгаа энэ азгүй хүмүүс хэн юм бол оо, багш аа?”

Агваан эргэж гэрлийн хүйтэн гялбаанд болж байгаа аймшигт зүйл рүү дахин харлаа. Тэнд зарим хүн нүх ухаж, зарим нь нүхний аман дээгүүр нааш цааш холхиж харагдана. Тэгтэл гэрэлд тонголзох тэдгээр азгүй хүмүүсийн өмссөн хувцас нь лам дээл байхыг Агваан гэнэт танив. Тэр бутны ёроолд намсхийтэл хярав. “Бурхан минь!” гэж тэр уулга алдаад, “Тэд нар чинь лам байна шүү дээ. Энэ одоо юу болоод байна аа?” гэв.

Цэрэннадмид нүдээ сая нээв. “Агваан минь, тэд том лам нар байна” гэж тэр шивнэв.

“Багштаан, тэр том лам нар ийм аймшигтай шийтгэл хүлээхээр юу хийсэн гэж?

“Агваан, алив чи дуугүй болоод өгөөч.”

Төмөр, чулуу харших чимээ намдсаар удалгүй таг чиг болов. “За болно, наадах чинь та нарыг булахад хангалттай гүнзгий боллоо” гэж чанга дуутай хүн хашгирч байна.

“Агваан, одоо юу болж байгааг хэлээд байгаарай” гэж Цэрэннадмид нүдээ тас аниастай хэлэв.

“Багш аа, олон хүн саяын ухсан нүх рүү цувраад орж байна” гэж Агваан шивнэв. “Эндээс тэд нарын толгой л харагдаж байна. Буутай цөөхөн хүн нүхний амсраар овоолсон шороон дээр зогсож байна.”

Цэрэннадмид Агвааны дээлийн ханцуйнаас татаж, “Хүлээж бай. Одоо ярихаа болиод чагна” гэв.

Агваан амьсгаагаа түгжин Хамбын Овооноос гарах өчүүхэн ч дуу чимээг алдалгүй сонсохоор чагналаа. Цэрэннадмид бас чив чимээгүй суув. Гэнэт Агвааны чихэнд танил хэмнэлтэй олон хүний дуу, бүр маань унших чимээ сонсогдов. “Багш аа, тэд нар ном уншиж байна!”

Хэдхэн хүний бүдүүн цээл дуугаар эхэлсэн тэр уншлагын чимээ тун ч удахгүй гэрэл дотор байгаа бүх лам нарын дуу дуугаа авалцсан найрал болон хувирлаа. Агваан харж байгаа зүйлдээ үл итгэх хэрнээ номын хэмнэл, дуунд илбэдүүлсэн мэт болов. Түүний багш нь хойт төрөлдөө сайн хүн болохын ерөөлийг тэдэнтэй ам нийлүүлэн уншиж байв.

“Багштаан, энэ дэлхий дээр хэн ч уншлага хийж байгаа лам хүнийг алахгүй дээ, тийм ээ? Маань мэгээм, тарни уншихад бүх муу муухай үйлдээс хамгаалдаг, тиймээ багштаан?” гэж Агваан шивнэв.

Гэнэт буун дуу гарч Агваан, Цэрэннадмид хоёрыг цочоов. Дараа нь хоёр дахь буун дуу гарлаа. Харанхуйд модноос уяатай байсан хоёр морь цочин алдуурав. Буун дуу, нүргэлсэн чанга маанийн уншлагын чимээнд морьдын гүйхийг хэн ч анзаарсангүй. Хэсэг зуур лам нар маанийг улам чанга уншлаа.

Үүний дараа ар араасаа угсарсан буун дуу хэд хэдэн удаа гарч цочин цочоов. Тэгснээ үргэлжилсэн буун дуу гарлаа. Дараа нь хаа хол

ноход хуцалдах сонсогдож, бас саяхан лам нарыг буудсан цаазлагчид чанга чанга инээлдэв. Үүний дараа бас цөөхөн хэдэн лам нарын толгой цухалзаж, уншлага хийх нь дахин сонсогдлоо. Хүмүүс ёолж, орь дуу тавьж байв.

“Еэ ариун дарь эх минь” гэж Агваан уулга алдан, “Буудуулсан лам нарынхаа хойдохыг буудуулах гэж байгаа лам нар уншиж байна. Ямар үйлийн үр гээч энэ вэ” гэж тэр шивнээд багш ламтандаа нүүрээ наан унав.

Дахин нэг удаа буун дуу тасралтгүй үргэлжилж хүмүүсийг хядаж дуусгалаа. Удсан ч үгүй цаазлагсад хүрз барин лам нарыг шороогоор булж эхэллээ.

Агваан үг дуугарч чадсангүй. Тэр нүдээ тас анин Цэрэннадмидыг тэвэрчээ.

“Алуурчид” гэж Цэрэннадмид ууртайгаар шивнэв.

Агваан нүдээ нээн алуурчдын зүг харлаа. Тэд тамхи татан, өөр хоорондоо хөөрөлдөн инээлдсээр машин машин руугаа явцгаав.

Хоёр лам машины цуваа хот руу буцаад явахыг дуутгүй харсаар үлдэв. Аллагын газрыг харанхуй нөмөрч, ноход тэнд буцаж ирлээ.

Агвааны хацрыг даган нулимс бөмбөрнө. Тэр Цэрэннадмид руу харж, “Багш аа, энэ аймшигтай хүмүүс хэн байсан бэ?” гэж асуув.

“Муу Чойбалсангийн улаан ноход!” гэж Цэрэннадмид хэлээд машинуудын арын улаан гэрэл рүү харан нулимав.

“Цэ ламтан, Чойбалсан гэж хэн юм бэ” гэж Агваан толгойгоо өргөн хэлэв.

“Дотоодяамны сайд. Тэр цэрэг, цагдаагудирддаг юм. Чойбалсангаас өөр хэн ч ийм мунхаг аллага хийхгүй” гэж Цэрэннадмид хариуллаа.

“Тэд нар бурхны цээрлэлээс айдаггүй юм байх даа”

“Энэ хувьсгалчид бурханд итгэдэггүй юм” гэж Цэрэннадмид гүнзгий санаа алдсанаа уйлж орхив. “Хүү минь, би амьдралдаа ийм аймшигтай зүйл харах юм гэж санасангүй. Тэд манай хийдийн хамаг том лам нарыг сая хороочихлоо шүү дээ. Би Ёнзон хамбынхаа дууг сая танилаа. Бас миний хамт байсан, ном хамт үздэг байсан хүндтэй олон том лам нарын дуу гарч байсан.” Цэрэннадмид нүүрээ гараараа таглав. Түүний нулимс хацрыг нь даган урсана. Энэ мөчид улаан гэрэл сүүмэлзүүлсэн машины цуваа Их хүрээ рүү буцаж яваа нь гэрэлт могой мэт мурилзан харагдав.

Агваан Цэрэннадмидын уйлахыг урьд өмнө харж байсангүй. Тэр ч байтугай Даян дээрхээс гараад хоёр сар болоход түүнийг ийм олонтаа санаа алдаж байхыг ч анзаараагүй билээ. Агваан багшийнхаа мөрөн дээр гараа тавиад залбирч эхлэв. Хэдэн хормын дараа тэр, “Багш аа, бүү уйл. Таныг уйлахаар би айгаад байна” гэв.

“Шавь минь, би...” гээд Цэрэннадмид цааш үг хэлж чадсангүй. Тэр улам мэгшив.

“Багш аа, багштаан” гэж Агваан Цэрэннадмидын чичирсэн гараас атгав.

Агвааны дуу Цэрэннадмидыг сэрээх шиг болов. “Агваан, хүү минь, энэ аллага бид хоёрын хувь заяаг яаж эргүүлэхийг чи мэдэж байна уу?” гэж тэр намуухан дуугаар хэлэв.

Эрүүтээ чичрэхийг тогтоон барих гэж хичээнгээ Агваан, “Тэр хүмүүс бид хоёрыг бас алах уу?” гэв.

Цэрэннадмид, “Хүү минь, бид хоёр үнэхээр алуулж мэдэхээр байна” гэж хэллээ.

Агвааны гар багшийгаа улам чанга тэврэв. Түүний бие муудаж, толгой эргэх шиг боллоо. Тэр арайхийн, “Еэ зайлуул. Хаа хол Арханаас шулуулах гэж энд ирэх хувьтай байсан гэж үү би? Даян дээрхийнхээ хүрээнд үлдсэн бол энэ аймаар зүйлийг тойрч болох байсан бус уу?” хэмээв.

Цэрэннадмид бодолдоо дарагдан шавийнхаа үгийг сонссонгүй. “Түхдээ,” гэж тэрээр өөрийн хэлснийг үргэлжлүүлээд, “Бидэнд үхлээс тугтаах арга байна. Их хүрээг тойрч очих газраа очоод хоол, унаагаа олгож аваад Түвд рүү бушуухан гаръя. Туслах хүмүүс байгаа” гэв.

Агваан толгойгоо сая өндийж, “Тэгье, Цэ багштаан” гэлээ.

“Одоо эндээ байгаад байх юм бол чамд би бурхны ном ч зааж өгч чадахгүй, бас тэгээд үрэгдэж ч мэдэх юм байна” гэж Цэрэннадмид мэлтэд шавийгаа тэврэв. “Чи хол замд ядрахгүй явж чадах уу?”

“Чадна, багш аа. Таны заавраар хамт явж Лхасын алдарт хийдэд хүрч чадна аа” гэж Агваан мэхийв.

Шөнө дунд болжээ. Үүлс нүүж сар улам мэлтийгээд энэ шөнө юу ч болоогүй мэт саруулхан байлаа. Хоёр лам хурдан хурдан дээл хувцсаа гөвөв.

“Багш аа” гэж Агваан чичирхийлсэн дуугаар дуудаад, “Харанхуй байна шүү. Энэ нүгэлтэй газраас морио яаж олох вэ” гэв.

Ахмад ламтан толгой сэгсрэв. “Буун дуунаас аль эрт үргээд явчихсан. Одоо тэд хаана ч явж байж мэднэ.”

“Одоо тэгээд яах вэ, багш аа? Бид хоёрын ачаа, хоол унд, лам хувцас маань алга боллоо. Энд тэд шөнөжингөө эргэлдээд байж чадахгүй байх даа?”

“Үгүй ээ” гэж Цэрэннадмид хэлээд, “Бид ч эндээ байж болохгүй. Хоёулаа алхах хэрэгтэй байна. Морьгүй болно гэдэг харамсалтай юм боллоо. Гэхдээ бид хурдан алхах юм бол газар хорно. Очих газар маань эндээс сайндаа л хугас үдийн газар байгаа. Хэрэв бид сарны гэрэлд амралгүй алхах юм бол үүр цайхаас өмнө Амгалан хүрчихнэ” гэв. Тэрбээр шавийнхаа мөрөн дээр гараа тавиад, “За яваарай хүү минь, алив хөдлөө” гэлээ.

Их хүрээг тойрон явахдаа хоёр лам бараг үг дуугарсангүй. Хүнд харагдахгүйг хичээн хотын хойт гудамжуудын араар тойрч явсаар тэнгэр дөнгөж хаяарч байхад Амгалангийн дэнжид ирлээ.

Шөнөжин нойргүй алхаж ядарсан хоёр Улаанбаатарын энэхүү хэсэгт сэмхэн орж ирлээ. Эргэн тойрны бүх гудамж, зам Агваанд яг ижилхэн санагдав. Гэвч Цэрэннадмид замаа сайн мэдэж байлаа. “Ийшээ” гэж тэр гэнэт хэлэв. “Энэ хашааны цаана ороод дуугүй зогсож бай. Энэ хавьд мэдээлэгч байж магадгүй.”

Агваан харцаа гүйлгэн ийш тийш харав. Тэгээд лам багшийгаа даган нэгэн хашаа руу орлоо. Тэд хойт талдаа нэг гэртэй хашаанд орж ирсэн байлаа. Хүнд харагдалгүй орж ирсэндээ баярлан Цэрэннадмид гэрийн хаалгыг зөөлөн онгойлгохдоо маань уншин залбирч байв.

Тэднийг гэрийн хаалга хаамагц зуугаад метрийн цаана нэгэн гудамжны үзүүрт машины хөдөлгүүр асав. Машины гэрэл хотын төвийг чиглэн явлаа.

Рагчаагийн гэрийн хавьд юун машин дуугарав? гэж Цэрэннадмид бодоод гэрийнхээ тотгоор шагайлаа.

“Агваан аа, хоёулаа энд удаж болохгүй болжээ.”

Гэртээ ороод Цэрэннадмид Агвааныг суу гэж дуугүй дохив. Тэр хоймрын жижиг авдар онгойлгов. Тэгснээ авдар дээрээ өрсөн бурхдын өмнө зул асаан арц уугиулав. Тэгээд ламтан чимээгүй залбирлаа.

“Маргааш шинийн арван долооны өдөр” гэж тэр Агваан руу эргэж намуухан эхлээд, “Өнөөдөр, маргааш хоёр сартай байх нь. Ийм үед үүл гарахгүй л бол хүнд мэдэгдэхгүйгээр зугтаахад хэцүү. Хотоос өдөр гарч явсан нь дээр байх” гэлээ.

“Яаж явах вэ, Цэ ламтан?” гэж Агваан чичрэв. “Биднийг сүсэгтэн гэж таниад баривчлах уу? Тэгээд юу болох вэ?”

“Дотоод яамны ногоон хувцастангууд лам нарыг барьж байгаа байх” гэж Цэрэннадмид хэлээд, “Гэхдээ хоёулаа маргааш ард хувцастай явна. Хоёулаа нутгийн олон дунд анзаарагдахгүйг бодно оо” гэв.

Агваан гайхан, “Их хүрээнийхэн нэгнийгээ сайн мэдэх байлгүй дээ. Тэд гаднын хүмүүсийг анзаарахгүй өнгөрөөнө гэж үү?” гэж айсан байдалтай хэлэв.

“Нийслэл хүрээ бол Даян дээрхээс ч, Арханаас ч хамаагүй том газар. Энд хэн ч хэнийгээ таньдаггүй юм. Тэгээд ч одоо аянчин жинчид ихтэй, намаржаа орох нүүдэл энд тэндгүй сүлжилдэж байгаа. Урдаас малчид хойд зүг рүү туувар хийхдээ үүгээр дайрна. Эдэн дундаас л бид унаа олж авч Хятад ороод цааш Түвдийг зорих болно. Говь зүгийн малчин их дүүс бидэнд их тус болох нь дамжиггүй дээ” гэж Цэрэннадмид тайлбарлав.

Цэрэннадмид гадагш гарч эргэн тойрныг хараад орж ирээд тайвширсан байдалтайгаар яриагаа үргэлжлүүлээ. “За Агваан минь, ямар ч байсан бид энэ хотоос аль болох түргэн гарч явах нь чухал. Энд удах тусам баригдах аюул нэмэгдэнэ.” Тэрбээр ядарч туйлдаж, нойрмоглохын зэрэгцээгээр айсандаа чичрэн дагжиж буй шавиа хараад оровдов. “Хүү минь, одоохондоо тайван байна. Энэ миний найзын гэр. Тэр урьд нь лам байсан юм. Би түүнийг нүүгээд явчихсан болов уу гэж бодсон чинь байж байгаа юм байна. Чи түүнийг ирэх хооронд аяга цай, ус олж уу. Тэгээд нэг гудас олоод унт” гэв. Агваан хөдөлж ядан нойрмоглоно. “Алив хурдан хөдөл. Наад зулыг чинь эртхэн унтраая” гэв.

Агваан хэдэн хором өнгөрөхөд хоёр гудас олж дэвссэн бөгөөд түүн дээр лам нар навс унан бөх гэгч нь унтлаа.

Тавдугаар бүлэг

(1937 оны намар)

Нийслэл хүрээнээс зугтсан нь

Нүдээ нээхэд аль эрт нар дээр хөөрсөн байсан боловч Агваанд дөнгөж унтаж эхлэнгүүт нь хаалга нүдэх шиг санагджээ. Агваан Цэрэннадмид нар гайхан босов. Агваан амаа ангайн мэлийж орхилоо. “Бурхан минь, бид баригджээ!” гэж тэр шивнэлээ. Цэрэннадмид уруулаа хуруугаараа даран чимээгүй бай гэж дохилоо.

“Цэрэннадмид ламтан, та дотор байна уу” гэх зөөлөн дуу сонсогдов.

Хоёр лам өөд өөдөөсөө харав. Гэрээс гарч зугтаах арга байсангүй. “Би байна. Хэн бэ?” гэж ахмад лам хариулав.

Хаалга зөөлөн онгойлоо. Залуу бүсгүй өөртэйгөө үеийн нэгэн залуутай орж ирэхдээ хаалганы гадна хүн байгаа эсэхийг эргэн харж байлаа.

“Би Рагчаагийн охин байна. Энэ миний нөхөр Чүлтэм. Та намайг таньж байна уу?” гэж бүсгүй асуув.

“Тийм ээ, тийм саналаа. Долзодмаа, чамайг сүүлд харснаас хойш ч бүр ч том болчихож ээ.” гээд Цэрэннадмид залуу руу эргэж, “За Чүлтэм хүү, сайн байна уу. Энэ миний шавь Агваан байна” гэв. Цэрэннадмид шавь руугаа харан, “Алив Агваан минь, хүмүүсээс сонин сонсох зуур аяга сүүтэй цай чанаадах даа” гэв.

Залуу хос Агвааны дэргэд ярихаас цэрвэж байгаа бололтой юм ярихгүй суув. Агваан цай аягалж өгөөд гадагш гарлаа. “Хашаандаа байж байгаарай, битгий хүн амьтанд харагдаарай” гэж Цэрэннадмид Агвааны араас зааварчлав.

Цэрэннадмид залуу хосыг ажиглав. Тэд сэтгэлээр унасан царайтай харагдана.

Эмэгтэй эхлээд ярив. “Ламтан, та энд байхад аюултай. Өчигдөр орой хүмүүс том орос ачааны машинтай ирсэн. Тэд Дотоод яамнаас явж байна гээд аавыг минь аваад явсан.”

Цэрэннадмид дуу алдав. “Бурхан минь, Рагчааг минь яаж байгаа нь энэ вэ! Би түүнийг гэртээ байхгүй болохоор нь гайхаад байлаа. Рагчааг надад туслах байх гэж бодож ирсэн юмсан. Ямар бэрх явдал болоо вэ. Та нар бүр хэцүүдэж байгаа юм байна даа.”

Залуу эмэгтэй уйлан ухаан алдаж унах нь уу гэмээр болжээ. Нөхөр нь түүнийг түшиж авлаа. Хэдхэн хоромд тэр эргэж хүч орох шиг болж, “Манай гэр ойрхон байгаа. Бид бүгдийг харсан. Бид цагдаа нараас та нар аавыг минь хааш нь авч явж байгаа юм, яагаад баривчилж байгаа юм гэж асуухад тэд түүнийг Гэндэн, Дэмидийн хэргээр байцаахаар авч илгээ гэсэн” гэж хэлэв. Бүсгүй Цэрэннадмид руу аврал эрсэн нүдээр харлаа. “Лам ах аа, та аавыг минь мэднэ. Тэр сахил санваараа орхих үүртлээ сүм хийддээ үнэнчээр зүтгэсэн. Тэр Чойжин ламын сүмд олон жил ажилласан. Гэхдээ хэзээ ч Ерөнхий сайд Гэндэн, Цэргийн яамны сайд Дэмид нартай уулзаж байгаагүй шүү дээ” гэж хэлэхдээ бүсгүйн хоолой чичрэв. “Бид аавд минь юу тохиолдоод байгааг мэдмээр байна. Та аавын минь хувь заяаг мэргэлээд өгөхгүй юу. Одоо хаана байна? Аавд юу учраад байна, эргэж ирэх нь үү? Үзээд өгөөч.”

Цэрэннадмид татгалзаж чадсангүй. Тэр аавынх нь төрсөн жил гарал асуув. Тэгээд өврөөсөө жижиг зурхайн ном гаргалаа. *Болсон бүх аавыг өөрчилж чадахгүй. Энэ залууст урьд шөнө харсан зүйлээ би огт олж болохгүй* гэж тэр бодлоо.

Хоёр залуу, ламын хариултыг тэсэн ядан хүлээж байгаа харигдана.

Цэрэннадмидын нүдний өмнө урд шөнийн аймшигт явдал зурсхийн шиг орч, хоёр залуугийн аав хэзээ ч эргэж ирэхгүйгээр явжээ гэсэн үг яаманд эер нь гарч ирэх боловч тэр бусдыг тайвшруулахын тулд бүхнийг ширээр хэлэх хэрэгтэй гэж өөртөө тушаав. *Учраад байгаа гай зовлон нь дотроо их байхад тэдэнд үүнийг ойлгох цаг хугацаа хэрэгтэй. Уй минүү нэг л өдөр ирэхээс хойш заавал үүнийг өнөөдөр авчрах гээд яахав гэж тэр бодлоо.*

Тэгээд залуу хос руу тайвнаар харан, “За би нэг зүйл хэлье. Аав чинь үндэн хол байх юм байна. Тэр амьд, сайн яваа боловч та нарт их санаа амьжиргаа байгаа юм байна. Иймээс ард нь үлдсэн та бүхэн амьжиргаагаа

сайн авч явах, бурхандаа сайн залбирах хэрэгтэй гэж бууж байна даа” гэж Цэрэннадмид тайлбарлав.

Нүдээ улайтал уйлсан залуус сэргээд ирэв. Тэд Цэрэннадмидад талархан мэхийлээ.

Хоёр залууг гараад явсны дараа Агваан эргэж орж ирлээ.

Ямар ч тохиолдолд бид хоёр удахгүй баригдах нь. Энэ яатны ноход шөнөөр ирж, хүн амьтанд харагдахгүйгээр хэргээ үйлддэг юм байна. Шөнө болохоос өмнө эндээс явах хэрэгтэй гэж Цэрэннадмид бодоод гараараа нүүрээ таглан нүдээ анив.

“Багш аа, яасан бэ? Энд одоо аюулгүй болсон уу?” гэж Агваан асуув.

Цэрэннадмид дээш харав. “Энэ бурхангүй газрын хаана ч байсан аюул хэвээрээ байх нь ээ, Агваан минь. Бид эндээс маш хурдан явах хэрэгтэй боллоо.”

“Яаж явах вэ, Цэ ламтан?”

“Аз таарвал Рагчаагийн охин, хүргэн хоёр бидэнд найдвартай жинчин олж өгч хамт хотоос гаргах байх. Хэрэв шууд Түвд рүү явж байгаа том жин таарвал бид их азтай байна гэсэн үг. Ямар ч байсан хүлээ.” Цэрэннадмид ингэж хэлээд цай оочлон ууж, хуруугаараа аяганыхаа энд тэнд тоншив.

Агваан жижиг зул асаагаад чимээгүйхэн залбирлаа. Тэгснээ гудсан дээр дээшээ харан хэвтэж унтахыг оролдов. Гэвч нойр нь хүрсэнгүй. Багшийнхаа хажууд үргэлж юмнаас айж хэвтэж байснаас Амгалангийн дэнжийг үзэж сонирхъё гэсэн бодол орж ирлээ. “Цэ багш аа, унаа хүлээх зуураа гадаа хэсэг гарчих уу?” гэж тэр асуув.

Бодолдоо дарагдсан Цэрэннадмид дуугүй толгой дохилоо.

Агваан гэрээс гараад хашааны араар давлаа. Тэр хэдэн хашааны дэргэдүүр өнгөрөхдөө сониучирхан шагайж явав. Тэр Цэрэннадмидыг дуудангуут нь буцаад гүйчихэж болохуйц ойр явахыг хичээх тул тав зургаан хашаанаас хэтэрсэнгүй.

Хэдхэн хашааны цаахна хүүхдийн дуу гарахыг Агваан сонсоодхон. Тэр дуу гарч байгаа зүг рүү ахжлаа. Гэтэл нэгэн хашааны хаалга онгойж арван хоёр, гурван насны гурван охин, гурван хөвгүүн гараад ирэв. Тэд

бүгд ногоон дээл өмсөж, хүзүүгээрээ улаан даавуу уяжээ. Хамгийн өндөр нь гэнэт чанга дуугаар, “За жагсаад! Сургууль орох замдаа дуугаа цуулцгаая!” гэж тушаав.

Тэр дорхноо хүүхдүүд өндөр намаараа цуваа болон жагсаж, Агвааны хэзээ ч сонсож дуулаагүй нэгэн дууг дуулах нь тэр.

*“Бүхий олон багачууд аа
Бүрхсэн улаан цэцэрлэгтээ
Бүрий шөнөөр үүсгэсэн
Бүжиг наадтаа хийцгээе ээ,
Бэлхэн ээ.*

*Ариун улаан цусандаа
Ардынхаа хувьсгалыг шингээгээд
Ариун уураг тархиндаа
Ардын боловсролыг хөгжүүлнэ
Бэлхэн ээ.”*

Агваан энэ дууг шууд сонсоод л сурчихлаа. Түүний ая хэмнэл нь үнэхээр хөгжилтэй, баясгалантай санагдаж байв. *Даян дээрхийн хийдэд уншдаг төвд нотын хэлнэлээс шал өөр юм. Ямар гоё аятай юм бэ* гэж тэр өөрийн эрхгүй бодлоо.

Гэнэтхэн жагсаалын хамгийн ард явж байсан охин Агвааныг хлрчихав.

“Хүүе” гэж тэр охин нөхдөө дуудаад, “Бид нартай тэр хүүхэд нийлэх гээд байх шиг байна” гэв. Энэ үгэнд цочсон Агваан хөшиж орхив. Тэр хүүхдүүд рүү нэг сүрхий харснаа Рагчаагийн гэр рүү хамаг хурдаараа нүгтаалаа.

Охид хөвгүүд Агвааны араас хашгирах нь сонсогдов. “Хүүе банди на, Нааш ир! Бид нартай хамт сургуульд яв. Манай багш шинэ хүүхэд ирэхэд дуртай байдаг юм. Чамтай орос чихрээ хувааж иднэ шүү. Хамт цуулъя!” гэх дуун Агвааны ард үлдлээ.

Агваан Рагчаагийн хашааны араас авирч ороод сандруухан үсрэн буун.

Залуу хос лам нарын замын хүнс сэлтийг аваад иржээ. “Бид нууцхан тохиролцоо хийчихээд ирлээ” гэж бүсгүй хэлэв. “Найдвартай

хоёр жинчин Агваан та хоёрыг авахаар удахгүй ирнэ. Тэд тэмээгээ ачаалж байгаа. Тэд нар аавыг минь сайн мэддэг, хүндэлдэг улсууд. Одоо та хоёр ард хувцас, малгай өмс. Та хоёр халзан толгойгоо сайн хаах хэрэгтэй.

Лам нар Долзодмаагийн хэлснээр хийв.

“Энд бага сага ааруул, замд хэрэг болох жижиг сажиг зүйлс байгаа” гээд залуу бүсгүй бааданд боосон зүйл барив.

“Та хоёртоо гялайлаа” гэж Цэрэннадмид тосон аваад, “Бидэнд туслахын тулд өөртөө ч аюул ирэхийг ч үл огоорон үйл хэрэг бүтээж өгсөнд тань талархаад баршгүй” хэмээн мэхийв.

“Бидний төлөө залбираарай, ламтаан” гэж Долзодмаагийн нөхөр Цэрэннадмид руу мэхийхдээ хэлээд, Лхас руу хийх аян зам чинь саадгүй сайн байх болтугай” гэв.

Цаг хүрэхгүй хугацаанд жинчид ирцгээлээ. Тэдний нэг нь бараг л хоёр алд шахам өндөр хүн ажээ. Цуг явж байгаа жинчин нь намхан булчинлаг эр байв. Тэр залуус ачаатай тэмээгээ өргөчихмөөр бяраа чадалтай харагдана.

Өндөр залуу эхлээд ярив. “Ламтан, бид таныг Лхасыг зорьж яваа гэж дуулсан” гэв.

Цэрэннадмид толгой дохилоо.

“Бид хоёр Рагчаа гуайг сайн танина. Тэр хүн таныг дурсаж байсан. Их сайхнаар дурсдаг юм билээ”.

“Рагчаа миний сайн анд л даа” гэж Цэрэннадмид хэлээд, “Та хоёр Рагчаагийн найзууд юм бол би та нарт бүрэн итгэж болох нь” гэв.

“Гялайлаа, ламтан” гэж намхан залуу өгүүлээд, “Танд зарим нэг зүйлийг хэлэх хэрэгтэй байна. Их хүрээ шашин шүтлэгтэй хүмүүст халтай газар болсон. Ялангуяа, тань шиг өндөр хэргэм зэрэгтэй лам нарт их аюултай. Энд тэнд бурхан тахил хураалаа, нураалаа гэж дуулдах болсон. Алт мөнгө ихтэй, үнэ цэнэтэйг нь улс хурааж аваад бусдыг нь хогон дээр хаяж байна гэж хүмүүс ярих юм. Айл болгон аюулд өртөөд байх шиг байна” гэлээ.

Агваан Цэрэннадмид руу айсан нүдээр харлаа. “Багш аа, бид яах вэ?”

Өндөр залуу үг нэмэрлэн, “Бид хил гараад говийн урд зах орж өвөрлөгч ах дүүстэйгээ худалдаа хийнэ. Тэндээс би та нарыг Түвд рүү дагуулж явах хүмүүстэй холбож өгнө. Гэхдээ та хоёрын замын хамгийн аюултай хэсэг нь энэ Их Хүрээ байгаа юм” гэж хэлэх нь муу хүмүүс биш болов уу гэсэн бодлыг Агваанд төрүүлэв.

Намхан залуу толгой дохиод, “Хотоор дүүрэн Дотоодыг хамгаалахын ногоон хувцастан цагдаа нар байна. Тэд энд тэндгүй шиншилж яваа. Хахууль авсан мэдээлэгч нар ч дүүрэн байгаа. Нүүдэл суудлын замыг ч тэд алдахгүй хянаж шалгадаг болсон байна” гэв.

“Нүүдэл хийж яваа хүмүүсийг зогсоож шалгаж байгаа. Аянчин жинчдийг бүр ч их хянаж байна” гэж өндөр залуу хэлээд, “Эд хогшил, цэвэр таваарыг ч ухах төнхөх болсон” гэв.

“Бајдал үнэхээр хэцүү болжээ” гэж Цэрэннадмид бувтнав.

“Ерөнхий сайд Гэндэнг Москва явснаас хойш улам муудаж байгаа” гэж намхан жинчин залуу хэллээ.

“Их хүрээнээс гадагш байдал ямар байна? Зуунмод, Манзуширийн хийд орчим юу болж байна?” гэж Цэрэннадмид асуув.

“Зуунмод орох замд эргүүл гарсан байгаа” гэж өндөр залуу хэлээд хэсэг дуугүй болсноо, “Одоохондоо Манзуширийн хийдэд юу ч болоогүй байх” гэв.

Цэрэннадмид уртаар санаа алдан, “Тэнд юу ч болоогүй л байгаасай. Манзуширийн хийд надад олон жил орон гэр минь болсонсон. Тэнд би олон лам танина” гэж уярангүй өгүүллээ.

Агваан, “Зуунмод хүртэл тийм олон цагдаа байгаа юм бол бид хотоос яаж мэдэгдэхгүй гарах вэ? Хэрэв Дотоод яамныхан надаас андхийн нүүдэл суудал, аян жингийн тухай асуувал би юу ч хэлж мэдэхгүй баригдах юм байна. Малгайг минь авахад л би лам гэдэг нь мэдэгдэнэ. Тэгээд л бүх юм дуусах юм байна шүү дээ” гэв.

Цэрэннадмид Агваан руу муухай харав.

Өндөр жинчин, “Залуу ламтан та зөв хэллээ. Хэрэв та хоёр бид нартай хамт Их хүрээнээс гарвал замдаа баригдах аюул их. Та хоёр шууд өмнө зүг рүү явах хэрэгтэй. Богд уулын мод руу ор. Бид та хоёрт морьт хотлоод ирсэн байгаа” гэв.

“Тэгээд уулаа даваад цаашаа Зуунмод руу яваарай. Гэхдээ төв рүү нь орж болохгүй, тойрч гараад төвийн зүүн урд зүгт очоод бидэнтэй шингээрэй. Бид та хоёрыг Зуунмодны өмнө зүгт ямар нэг худаг дээр

хоёр өдөр хүлээе та нар хүмүүсээс чанх урд зүгт байдаг худаг асуугаад яваад байгаарй ” гэж намхан жинчин хэлэв.

Агваан шүлсээ залгиад багш руугаа харлаа.

Цэрэннадмид суудлаасаа босохдоо гунигтайгаар, “Бид ингэсгээд явъя даа. Та хоёрыг хоёр хоногтоо багтаад олоод очно гэж бодож байна. Хэрэв биднийг болзсон хугацаандаа ирэхгүй бол ямар нэг юм болжээ гэж бодоод шууд өмнө зүгтээ хурдхан яваарай” гэж хэллээ.

“Говь орох замд уулзацгаая, эрхэм ламтан та хоёр гарч морио ав” гэж жинчид хэлэв.

Жирийн малчид шиг хувцаслан, мориндоо богц дүүрсэн Агваан, Цэрэннадмид хоёр мордоцгоон Рагчаагийн охин, хүргэн хоёртой салах ёс хийлээ.

Тэд хашаанаас гараад Туул голыг чиглэн шогшуулав. Өмнө нь Богд уул дүнхийх бөгөөд тэд түүний цаана гарахаар ийн урагшиллаа.

Тогоо тавьж цай, хоол хийж идэх чинээ хугацаа өнгөрсний дараа Цэрэннадмид, Агваан нар Амгалангийн дэнжээс аль эрт бууж хөндийгөөр өнгөрөх үед Рагчаагийн гэрийн гадаа Дотоод яамны хоёр машин ирж зогсчээ.

“Үүдээ тайл. Дотоод яамны сайдын тушаалтай хүмүүс явж байна” гэж цагдаа нар хаалга балбав. Хэн ч хариу дуугарсангүй. Бууныхаа гохийг атгасан зургаан ногоон хувцастанг ахлаж яваа нэгэн хаалгыг өшиглөж онгойлго гэж тушаалаа. Гэрт хэн ч байсангүй.

Ахлагч гэрт оров. Тэр хар бээлийгээ тайлж ширээн дээр байгаа аягыг барьж үзэв. Мөн зузаан хуруугаараа саяхан үнэртүүлээд орхисон арцыг имэрч үзээд, “Энэ новшийн үнэрт бүр дургүй хүрэх юм” гэж хэлэв. Тэрбээр авдар дээр байгаа бурхан тахилыг гарынхаа араар шудран унагаав. “Яам руу аваад явчихмаар үнэ цэнэтэй зүйл байхгүй бол хая, хая” гэж хэрцгийгээр хэллээ. Тэгснээ дагалдан яваа хүмүүс рүүтээ цочмог харж, “Энэ хэд харагдахгүйгээр хол зайлж чадахгүй. Ямар нэгэн тусламж авсан байна. Рагчаа гэдэг шар феодалын ар гэрийнхнийг олж байцаа. Бүгдийг нь...” гэж хэлээд хэсэг чимээгүй болоод “байцаа!” гэж бахиран тушаав. Гурван цагдаа хөршийнхнийг баривчлахаар гүйлдэн гарахад зарим нь хашааг нэгд нэггүй шалгаж эхлэв.

“Тэд холдоогүй дээ, дарга аа. Хэн нэгэн хүн тэднийг харсан л байж таарна” гэж нэгэн цэрэг хэлэв.

Ахлагч хэсэг нүүрээ атируулан зогссоноо, “Энд зургаан аяга цай уусан байна. Тэд саяхан энд уулзацгаасан нь тодорхой байна” гээд хажлаа имрэв. “Өчигдөр энэ феодал Рагчааг баривчилсан, шөнө нь цай уласан, тэгтэл лам дээл тохсон хоёр морь цаазын газраас холгүй алдсан, тэгээд хоёр сэжиг бүхий этгээд эднийд үүрээр ирсэн...” гэж тэр илүүдлээрээ зөөн удаанаар хэллээ.

“Дарга аа” гэж хашааг шалгаж байсан офицер илтгэв. “Гадаа саяхан алдсон морьдын мөр байна.”

“Хэдэн морь? Тодорхой харагдаж байна уу?”

“Дөрвөн морь байсан шиг байна. Хоёр хоёроороо эндээс явсан юм шиг байна.”

Энэ үед хөршүүдийг байцаахаар явсан цагдаа нарын хоёр нь эргэж ирлээ. “Дарга аа, зам дээр тааралдсан нэг охины мэдүүлснээр арван дөрөв орчим насны халзан толгойтой хүү үүгээр үзэгдсэн гэнэ. Хэсэг шонхорийн гишүүд түүнээс хэн бэ гэдгийг нь Ардын хувьсгалын нэрийн цомоос асуухад энэ хашаа руу зугтаад орчихсон гэнэ.”

“Хэдий хугацааны өмнө?”

“Цаг хүрэхгүй хугацааны өмнө юм байна, дарга аа.”

“Би бас хөршүүдийг байцаагаад ирлээ” гэсээр хоёр дахь цагдаа ирлээ. “Нэг нь хөх, нөгөө нь саарал дээлтэй хоёр морьтой хүн цаг хүрэхгүй хугацааны өмнө урд зүгийг чиглээд гарсан байна. Бас хоёр хүн хот руу явсан гэнэ.”

“Тэдэнд тусласан хүмүүс байх нь гарцаагүй” гэж ахлагч хэлээд хар бэлдлийгээ өмсөв. “Бид төвд болон мэдээлэгчиддээ үүнийг мэдэгдэх заримтай. Одоогоор бид хоёр ламыг хайж байна. Нэг лам нь арван дөрөв, тав орчим насны хүүхэд. Сэжигтэй харагдсан хүмүүсийн малгайг шахуулж үс толгойг нь үз. Хөрш саахалтынхныг үргэлжлүүлэн байцаа. Мэдэж авсан бүх зүйлээ надад илтгэ. Шар феодалууд хаашаа ч зайлах ёстой!”

Ингээд ахлагч жолооч болон хоёр цагдааг машин руугаа дохин суулгав. Бусад нь баривчлах, байцаах, хөрөнгө хураах, тарчлаан зовоох ажлаар ард нь үлдлээ.

Агваан, Цэрэннадмид нар Их хүрээнээс урагш явах замдаа хэд хэдэн гэр, тэдний ойролцоо бэлчсэн малын дэргэдүүр өнгөрлөө. Цэрэннадмид баруун тийш зааж, “Агваан, тэр гоё хаалгатай том байшингууд юув гэдгийг тааж байна уу?” гэв.

“Харлаа харлаа” гэж хойхно нь яваа залуу лам морин дээрээ өлийн хэлээд, “Тэр нээрэн юу вэ?” гэв.

“Наймдугаар Богд хааны зуны өргөө шүү дээ. Манай шашин төрийн тэргүүн байсан хүн. 1924 онд таалал болсон юм даа. Зарим улс түүнийг улаан хувьсгалчид хорлосон гэж ярьдаг юм” гэв.

“Цэ ламтан, та бас тэгж боддог уу?”

“Мэдэхгүй л дээ. Гэхдээ Богд маань яаж таалал болсон бэ гэдгээс илүү тэр хүн дараа хаана яаж төрөх нь илүү чухал болоод байна. Есдүгээр Богдыг тодруулах явдлыг хурдлах хэрэгтэй болж байна. Бид есдүгээр Богдыг хурдан төрөөсэй гэж ном уншдаг, түүнийг чи мэднэ биз дээ.”

“Нүржан Сольдэв уу. Сайн мэдэлгүй яахав дээ, лам багш аа” гэж Агваан хэлээд, “Бүх лам нар түүнийг уншдаг биз. Би л лав Богд хааныгаа эргэж хурдан төрөөсэй гэж, хурдан түүнийг тодруулаасай гэж дандаа залбирдаг” гэв.

“Тэгвэл хоёулаа залбиръя даа, шавь минь. Есдүгээр Богд маань хурдан тодорч сүсэгтэн олон, нийт улс үндэстнээ энэ бурхангүй улаантнуудын бачуурлаас амраагаасай гэж хүсэх юм.”

Жолоо цулбуураа атгасан хэвээр хоёр лам алгаа хавсарч Богд хааны өргөө тийш толгой бөхийлгөн есдүгээр Богдоо эргэн залрахыг хүсч маань уншив.

Гэнэтхэн Агвааны нүдэнд өөр зүйл туслаа. “Цэ ламтан, та урагшаа Туул гол руу хар даа. Тэр малчдын хотны хавьд төмөр тэрэг очоод зогсчихлоо.”

“Агваан наашаа яв” гэж Цэрэннадмид шавдуулав. “Тэр машиныг явтал энэ хотгор руу орьё.” Хоёр лам нэгэн хуурай сайр руу орлоо.

Мориноосоо буунгуут Цэрэннадмид, “Морио эндээ байлгаж бай. Би тэр машиныг хараадахъя” гэв. Цэрэннадмид сайрын урд эрэг өөд мөлхөөд өвс ногоорсон эрэг дээрх малчин айлуудын цаад руу хараад, “Тэр машин хөдөлчихлөө” гэж Агваан руу эргэн хэлэв. “Зүгээр л эргүүл хийж яваа машин байсан байх. Биднийг мэдэж амжаагүй байлгүй.”

Цэрэннадмид сайрын ёроол руу бууж ирлээ. “За Агваан аа, илцгээ.”

“Цэ ламтан, урд байгаа энэ айлуудыг яах вэ? Хажуугаар нь харагдахгүй явна гэж ч байхгүй дээ.”

“Тойроод явчихвал сэжиг төрөх байх. Бид хэтэрхий ойрхон байна. Иймд тааралдсан хүмүүс заавал мэнд мэддэг шүү дээ” гэж Цэрэннадмид хэлэв.

“Бид замаа мэдэхгүй яваа. Тэд биднийг цагдаад бариад өгчих юм биш биз?”

“Ямар ч байсан хүмүүстэй тааралдахаас өөр аргагүй, Агваан аа. Хэрэв бид хүнтэй тааралдаад дуугарахгүй бол ёстой сэжиг бүхий хүн гэж бодогдуулна. Хүмүүсийг ерийн бус зүйл таарвал хэлээрэй гэж анхааруулсан байгаа байх.”

“За ойлголоо” гэхдээ айдаст автсандаа Агвааны зүрх булгилж байлаа. Тэр багшийгаа даган малчдын хотны зах руу орж явчихлаа.

Агваан эргэн тойрноо сайн баримжаалахыг хичээн ажиглав. *Таван өртэй юм, сайндаа л арван тав юм уу хорин хүн, хүүхэд энэ хавьд байгаа байх. Бог, бог малтай айлууд байна* гэж тэр тооцоолов.

Тэднээс нялх тугалын бэлчээрийн дайтай зайд байх хэдэн эрчүүд орж яваа хоёр морьтонг бас шинжиж байлаа. Тэд гэрийн гадаа галын дэргэд тойрон суутал хажуугаар нь морьтнууд явав.

“За аянчид сайн явж байна уу. Бууж цай ууцгаа” гэж цагаан сахалтай, урд хоёр шүд нь унасан нэгэн майга хөлтэй эр мэндлэв.

Хоёр лам морио уяад галын дэргэд ирцгээв. Мань хоёрт аяга дүүрэн сүүтэй цай барилаа. “Танайхан оторлож яваа юм уу даа. Хаанаас хаа хүрч явна?” гэж Цэрэннадмид асуув.

“Бид хойноосоо урагшаа нүүж явна даа. Богд уулын өвөрт гарч салхи багатай газар малаа жаахан таргалуулах санаатай.”

“Та өөрөө тэндхийнх үү?” гэж Цэрэннадмид асуув.

“Би энэ хавийн хүн” гэж цагаан сахалт хариуллаа. “Харин та хаанаас хаа хүрч явна даа.

“Бид хоёр жингээсээ хоцорчихоод гүйцэх санаатай явна. Бид өмнийн говь орох санаатай” гэж Цэрэннадмид хариуллаа.

“Өмнө говь руу ямар бараатай яваа юм бэ” гэж бас нэгэн малчин асуунгаа ойртон суув.

“Хм” гэж Агваан багш руугаа харснаа, “Нөгөө юу л даа. Байдаг л

бараанууд” гэж түрүүлэн дуугарлаа.

“Юм юмнаас жаахан жаахныг авч яваа” гэж Цэрэннадмид тайвнаар нэмлээ. Тэгтэл хоёр малчин эр босч яваад тэдний морь руу алхлаа.

“Жинчдийн зам эндээс баруун өмнөд чигт байдаг юм” гэж урт түрийтэй ганган гутал өмссөн залуу малчин хэлээд, “Та хоёр тэгээд Богд уулаар давах гэж яваа юм биз дээ” гэв.

“Тийм гэж үү?” гэж Цэрэннадмид инээхчээ аядан хэлээд, “Үнэнийг хэлэхэд бид хоёр эндхийнх биш л дээ” гэв.

“Хмм. Бидэн дээр саяхан Дотоод яамны цагдаа нар ирсэн шүү” гэж цагаан сахалт хэлээд хоёр лам руу ойртов. “Та хоёр тэдний машиныг анзаарсан байх тийм үү?”

“Үгүй, үгүй” гэж Цэрэннадмид Агвааны түгшсэн харцыг ажиглан хэлэв.

Өндөр малчин залуу хоёр зочныг сонжин харж байлаа. “Үүгээр явсан цагдаагийнхан хоёр лам хүнийг хайж яваа гэсэн. Нэг нь хүүхэд лам гэнэ лээ. Та хоёртой л төстэй хүмүүсийг хайж явах шиг байна лээ.”

Агваан эргэн тойрноо харав. Тэд зургаа долоон малчдын дунд оржээ. Нэг нь тэдний морины цулбуурыг атгажээ. “Цагдаагаас зугтааж яваа хоёр лам гэдэг аюултай л хэрэг юм” гэж хэлээд цагаан сахалт урагш алхав. “Та хоёр малгайгаа ав даа.”

“Юу, юу? Малгайгаа гэнэ ээ? Яах гэж?” гэж Цэрэннадмид чичирсэн дуугаар хэлэв.

Агваан зугтаад гүйчихмээр санагдавч баахан эрчүүдийн дунд оржээ.

“Тийм ээ, малгайгаа ав даа” гэж цагаан сахалт эелдгээр дахин хэлэв.

Бурхан минь, бид ингээд дууслаа гэж Агваан бодлоо. Тэр багш руугаа хартал Цэрэннадмид малгайгаа авч байв. Агваан түүнийг дагалаа.

Жирийн хар хүний тавьдаг тав гээг гарч ирсэнгүй. Халзан толгойтой хоёр илчлэгдмэгц гэнэт малчид тэдэнд мэхийцгээв.

“Эрхэм ламтан, бид та хоёрыг мөн байх гэж бодож байсан юм” гэж цагаан сахалт хэлээд, “Чойбалсангийн ноход та хоёрыг хайгаад хөндийгөөр нэг тарсан байгаа. Бид та хоёрт юугаар тусалж чадахсан бол?” гэв.

Агваан санаа алдлаа.

Цэрэннадмид баярласнаа илэрхийлж малчин эрийн мөрөөр чанга гүйрэв. “Бид аймшигтай үйл явдлыг нүдээр үзлээ. Намайг Цэрэннадмид ламтан гэдэг. Би энэ залуу шавийгаа Түвдэд сургахаар авч явна. Хамаг юм энд буруугаар эргэж байх үеэр шавь минь цааш сураг. Биднийг Луунмодод жингийн цуваа хүлээж байгаа. Бидний замд цэрэг цагдаа их байгаа тул бид Богд уулаар давах хэрэгтэй байна. Та бидэнд энэ замаар Дотоод Яамныхнаас зугтахад минь тусалж чадах уу?” гэв.

Цагаан сахалт малчин залуу руу заан, “Эрхэм ламтан. Намайг Цорж гэдэг. Энэ миний хүү Түдэв. Бид үнэн сүсэгтэн улс. Түдэв маань Богд уулын ойгоор их явдаг юм. Тэр та нарт зам зааж өгч чадна” гэв. Тэгснээ гэрийн гадаа сууж байсан эмэгтэйг “эхнээр!” хэмээн дуудаад, энэ хүмүүс хүндтэй лам нар байна. Тэдэнд уут дүүрэн ааруул хийж өг. Саланд ус, айраг хийж өгөөрэй” гэлээ.

Удсан ч үгүй эмэгтэй хоёр бортоготой унд, ууттай ааруул авчран хоёр ламд мэхийн гардуулав.

“Та бүхэнд гүнээ талархаж байна” гэж Цэрэннадмид хэллээ.

“За явцгаая” гэж Түдэв мордлоо. “Одоо их үд болж байна. Шөнө гэхэд та нар баригдахгүй болтлоо хол явчихаж амжина. Та хоёрыг би голын сайн гармаар дагуулж гаргаад мод руу оруулж өгье.”

Малгайгаа эргэж духдуулаад хоёр ламтан мориндоо мордлоо.

“Ихасын ариун хийдэд очоод бидний төлөө залбирч байгаарай” гэж Цорж хэлэв.

“Замдаа сайн яваарай” гэж бас нэгэн малчин ерөөлөө.

Хоёр оргодол лам маань дөрөөгөө харшуулан залуу эрсийн араас Туул гол, Богд уулыг чиглэн одлоо.

Түдэвийн тусламжтайгаар Туул голыг гатлахад аюул осолгүй байв. Морьтнуудыг ус гатлахад Туулын загаснууд төрөл бүрээрээ тал тал танин сэлэн үргэж, энд тэндээс үсрэн харагдана.

Үд хэлбийж нар доошлоход тэд ойн гүнд орсон байлаа. “За эрхэм лам нар минь, би одоо буцъя даа” гэж Түдэв хэлээд тэнгэр ажиглав. “Нар удахгүй жаргах нь. Гэгээтэй байгаа дээр сайн явж газар хороогоорой. Нар жаргасны дараа бас үдшийн бүрий удаан үргэлжилдгийг юу эс мандахав. Энэ жим их нарийхан. Үүгээр бараг хүн явдаггүй юм. Хонох

болбол замаасаа холхон гарч унтаарай. Тэгвэл та хоёрт аюулгүй” гэж Түдэв зөвлөв.

“Гялайлаа, хүү минь” гэж Цэрэннадмид хэллээ.

Түдэв инээмсэглэв. “Энэ жимээр явсаар та хоёр уулын цаана гарахдаа Манзушир хийдийн эгц дээрээс шахуу орно. Тэндээсээ Зуунмод руу явна биз. Шууд аймгийн төв орох гэж яараад хэрэггүй байх. Тэнд олон мэдээлэгч байдаг гэж сонссон юм байна.”

“Чи бидэнд үнэхээр их туслалаа” гэж Цэрэннадмид хариу инээгээд, “Бид чамд юугаар тусалж чадахсан бол?” гэж асуув.

“Та нар надад тусалж л байна шүү дээ, ламтан. Бидэнд бурхан байдгийг сануулж, бидний итгэл найдварыг тээж явна та” гэснээ тэр хэсэг чимээгүй болов. “Нээрэн нэг гуйх зүйл байна.”

“Тэг тэг” гэж Цэрэннадмид уриалгахан хэлэв.

Залуу малчин хүзүүндээ байгаа нарийхан оосортой сахиусыг авав. Тэр түүнийг Цэрэннадмидад өглөө. “Энэ Ногоон Дарь эхийн сахиус миний лам ахынх байгаа юм. Бид түүнээсээ сураг сонсохгүй олон хоног өнгөрлөө. Та үүнийг Лхаст аваачиж залбиралтайгаа хамт бурхан Буддагийн өмнө хүргэж өгнө үү” гэж Түдэв гуйлаа.

Ингээд залуу малчин эр морио уулын уруу руу хөтлөн явж, удсан ч үгүй модон дунд уусан харагдахгүй боллоо.

“За шавь минь, хоёулаа ч одоо яваад байна даа. Маргааш Манзуширт очоод миний найз лам нарын дунд сайхан амарна. Тэгээд хоёулаа Зуунмод руу давхиад жинчдээ олчихно. Тэгээд удахгүй цэлийсэн говь талаар аялж өгнө дөө.” Ингэж ярихдаа Цэрэннадмид инээмсэглэсэн баяртай харагдав. “Ямар ч байсан хоёулаа хамгийн их аюултай газраа ардаа орхилоо.”

“Лхас аа! Бид удахгүй очлоо, хүлээж байгаарай” гэж Агваан хөгжөөнтэйгөөр хэлээд морио давриулав. Морь уулын нарийхан жимээр ухасхийлээ.

Онцын үйл явдалгүй хүйтэн шөнө өнгөрөхөд хоёр лам өглөөний нарыг уулын жим дээр угтлаа. Жим дээр унасан цагаан хярунаас харахад тэдний өмнө хэн ч үүгээр яваагүй нь илт. Тэд уулын орой дээр нутгаа харамласан буганд ч саад бололгүй амар жимэр гэлдэрсээр гарч ирлээ.

Тэгээд тэд зогсов. Тэдний өмнө, уулын хормойд алдарт Манзушир анд байгаа бөлгөө. Алс хол тэртээд Зуун мод хот униартана. Тэндээс тэгш тэгш цагаан тал далай мэт харагдаж байв.

Энэ дүр зураг Агвааныг зоригжуулах шиг боллоо. Тэр уулын оргоос нэгэнтээ эргэж хяламхийчихээд урдах зам руугаа нгтгэж шимтэн харав.

Цэрэннадмид уртаар амьсгаа аваад, “Энэ агаар, энэ дүр зураг, энэ үндрийг тогтоож ав, шавь минь. Богд уул маань Их хүрээг энд үүсгэн барснаас хойш дархан цаазтай газар байсаар ирсэн юм” гэж тэр тайлбарлав.

“Энэ газар надад Буурлын өвөлжөө шиг санагдаж байна” гэж Агваан хэллээ.

“Богд хайрхан бол их ойн урд хязгаар, хүү минь. Манзуширийн оргоо амнаас доош ой мод гэж байхгүй шахуу. Цаашлах юм бол хээр тал, тэнд цааш говь үргэлжилнэ. Хятадын хаа нэгтээ л дахин ой мод гарч ирэх дээ” гэж Цэрэннадмид нүд алдам урд зүгийг ширтлээ.

“Багш аа, танд Лхас харагдаж байна уу?” гэж Агваан асуув.

Цэрэннадмид инээд алдан зүүн урд зүг рүү заалаа. “Агваан, тэр минь тийшээ бүр холын хол байдаг юм шүү дээ. Бидний хараа ч үгүй үл хүрэм алсад”.

Цэрэннадмид мориныхоо эмээлийг янзлангаа, “Ирэх зун гэхэд чи Лхасын их хийдэд мөргөж, ном сурч байх вий гээд морио хөтлөн урагшлах шавхуурдав.

Давааны нөгөө талд гарч ирээд Цэрэннадмид гэнэтхэн зогсов. “Агваан аа, мориноосоо буугаач. Хөтлөөд явах нь чамд ч, моринд ч осолгүй.”

Морио хөтөлсөн хоёр лам хадархаг уруу газар руу аажуухан буулаа. Том том хад үе үе тааралдана. Нэгэн том хадны ард очоод Цэрэннадмид бас л зогтусав. “Хүүхээ,” гэж тэр гараар савлан Агвааныг чулууны ард ор гэсэн шиг дохив. “Чи Манзуширийн хийд рүү нэг сайн хар даа.”

Агваан мэл гайхан амаа ангайв. Тээр дор уулын энгэрт нэгэн асар том цагаан хийд байх ба урд нь том талбай, манааны цамхагтай аж. Тэр дуган бусдаас өндөр газар байрлах тул газрыг чулуугаар тэгшлэн оргон шатаар талбай, хийд хүртэл зам тавьжээ. Том хийдийг тойрсон дөрвөн том цагаан дуган, бас зөндөө олон жижиг дацан, том том цагаан гэрүүд байх ба тэдгээрийн баруун, зүүн, урд талуудаар олон эгнээ

гудамжууд ярайн харагдаж байв. Энэ бүхэн хадтай уулын хормойг эмжин шигтгэсэн мэт байх ба тойроод шилмүүст модон ой хүрээлжээ. Уулнаас урсах горхи гудамжуудын баруун талаар жижигхэн саа мэт гялтганасаар модон дундуур орсон харагдана.

“Дарь эх минь! Ийм сайхан хүрээ гэж бас байдагаа!” хэмээн нүдээ баясган ширтэх Агваан дуу алдлаа.

“Чи уулын энгэр өөд тэр том хаднууд руу хар” гэж Цэрэннадмид хэлэв. “Хадан дээр хэдэн бурхан урласан байгааг хараач. Тэгээд тэдний доор байгаа жижиг дэгжин дугануудыг бас хар даа.” Ингэж заах үедээ Цэрэннадмидын царай улам гэрэлтэж байв. “Лам нарын гудамж ой руу дөхөх тусам нарийссан нь янзтай харагдаж байгаа биз?”

“Та ийм гоё газарт сууж үзсэн гэхээр үнэхээр азтай хүн юм аа, Цэ ламтан” гэж Агваан хэлэв.

Цэрэннадмид инээхээ болиод ямар нэгэн юм хайж байгаа мэт хараагаа гүйлгэн зогсов. “Агваан аа, энд нэг л биш ээ” гэж тэр намуухан дуу алдав.

“Яасан бэ, багш аа? Надад бүх зүйл төгс сайхан харагдаж байна. Яг л уран зураг шиг гоё газар байна шүү дээ”

Цэрэннадмид гунигтай царайтай болчихлоо. “Яг тийм байна, Агваан аа.”

“Яг тийм байна гэнэ ээ? Та юуг тэгж хэлэв ээ?”

“Чи сая яг уран зураг шиг харагдаж байна гэсэн шүү дээ”

“Харин тийм.”

“Энэ бүхэн үнэхээр дэндүү зураг шиг харагдаж байна. Юу ч хөдлөхгүй байна. Энд хөдлөх юм алга.”

Агваан хийдийн бүх орчинг дахин гүйлгэн харлаа. “Цэ ламтан, таны зөв ажээ. Энэ тэгээд юу гэсэн үг вэ?”

Цэрэннадмидын царайд сэтгэл зовсны илрэл болсон олон үрчлээ тодрон ирэв. “Лам нар нь хаачаа вэ? Морьд нь хаа байна? Амь амьдралын дуу чимээ нь хаачив?”

Хоёр лам чимээгүй хөндий рүү дуугүй ширтэцгээв.

“Хэрэв энд яамныхан ирж бужигнуулсан бол бид хоёр тэдэнд харагдах ёсгүй” гэж Цэрэннадмид хэлэв. “Хоёулаа морьдоо хөтлөөд энэ энгэрээ дагаж явсаар тэр доор байгаа мод руу бушуухан орж нуугдъя.”

Тэд сэмхэн уруудсаар уулын доохно байгаа хэсэг мод руу орлоо. Хийдийн тушаа ирэнгүүт Цэрэннадмид Агвааныг зогс гэж дохив. “Лам

“Али, цагдаа ч алга. Амьд амьтан алга.”

“Одоо яах вэ, Цэ ламтан?”

“Мэдэхгүй ээ, Агваан минь” гэж өтгөн шилмүүсэн мөчрийн завсар тийсийг ажиглангаа Цэрэннадмид хариулаад, “Миний найз нөхөд, лам нар минь яасан юм бол?” гэв.

“Лам нар гол сүмдээ хурал хурж байгаа юм болов уу?” гэж Агваан асуулав.

“Чи хонх дамар дуугарахыг сонсоо юу?” гэж Цэрэннадмид захын гудамжны урдуур хойгуур ажиглангаа хэлэв.

“Үгүй л дээ.”

“Би ч сонссонгүй.” Цэрэннадмид ингэж хэлээд гол хийдийн өмнөх талбай дээр байгаа манааны цамхаг руу заав. “Тэнд ч бас хүн алга шүү.”

“Багш аа, би явж үзчихээд ирэх үү?”

Цэрэннадмид зэлүүд хүрээ рүү харж байсан нүдээ Агваан тийш шилжүүлж, “Ёстой болохгүй шүү, Агваан аа. Маш аюултай байж мэднэ. Тэнд юу юу болоод өнгөрснийг бид мэдэхгүй байна” гэв. Цэрэннадмид “хүрээ рүү дахин харав.

“Гэхдээ Цэ ламтаан, хэрэв бүх лам нар хурал дээр юм уу, ямар нэг болонд оролцож байгаа бол бид унаагаа юүлэх ганц боломжоо харсаар байгаад алдах нь байна шүү дээ.”

“Юүлэх унаа энэ хөндийд алга даа” гэж Цэрэннадмид санаа алдав.

“Хэрэв хүрээ үнэхээр хоосорчихсон байгаа бол тийшээ очлоо гээд шууд байхгүй юм биш үү. Үнэхээр хоосон байгаа бол дотоод яамныхан уулын амны гол зам дээр эргүүлээ тавих байх. Тэгвэл бид хоёрын хөндийд рүү явах зам удаашрана гэсэн үг шүү дээ. Ядахдаа эндээсээ хүнс хоолоо сэлбэж авах нь илүү дээр бус уу. Лхас орохын тулд замдаа алдах юмтай байх хэрэгтэй байх аа” гэж Агваан хэлэв.

Ахмад ламтан бодлогоширсоор байв. Сайн найзуудтайгаа уулзах, тулаахан оронд ганц шөнө унтах, сайхан хоол идэх, сайхан ярьж хөөрөх гээд хүсэн хүлээсэн бүх зүйл нь ор мөргүй болж дээ гэж тэр бодож байлаа. “За за Чи бушуухан очиж үзвэл үз” гэж тэр сая нэг дуугарлаа. “Болгоомжтой яваарай. Хэрэв ямар нэгэн сэжигтэй зүйл харагдвал бушуухан буцаад ирээрэй. Тэнэг зүйл хийчихэв ээ. Ойлгов уу?”

“Ойлголоо, Цэ ламтан. Би болгоомжтой явна аа.”

Цэрэннадмидад морьдоо үлдээгээд Агваан мод, том чулууны хооронд сүлжсээр явж одов. Тэр модгүй хэсэг газарт чулууны ард бултаганаан явсаар лам нарын хүрээний хойморт байгаа том сүмийн баруун талын гурван дуганы доор ирэв. Түүний зүүн талд нь манааны цамхаг харагдана. Тэр гурван дуганы захынхад нь орлоо. Бүх зүйлийг онгичин бусниулж хаясан харагдав. Дараагийн жижиг дуганд бас л байдал яг ижил байв. Гурав дахь дуганд бас бүх зүйл нь ундуй сундуй. Сүмийн бүхий л үнэтэй эдлэлийг газраар тараан хаясан харагдана.

Хэрэв энэ байдлыг Цэрэннадмид нүдээрээ харсан бол тэр дорхноо байдал хүндэрснийг мэдэж морьд руугаа буцах байлаа. Гэтэл Агваанд энэ тухай бодол орж ирэхээсээ илүү хэн нэгэн ламыг олоод уулзчих юмсангэсэн бодол давамгайлан цааш эрлээ үргэлжлүүлэв. Цэрэннадмид нуугдаж үлдсэн газраасаа залуу ламын юу харж байгааг таах аргагүй тул Агвааныг дэмий л хүлээж зогсов.

Залуу лам томоохон сүм рүү орохоор алхав. Тэгтэл сүмийн дотроос хүний дуу гарах шиг боллоо. *Лам нар эндээ байгаа юм байна* гэж бодсон Агваан сүм руу орж явчихлаа. Эхлээд тэр хэнийг ч олж харсангүй. Сүмийн хойморт Говийн Лха бурхныг залжээ. Түүний ард нэгэн өрөө байх агаад бодвол нутгийн лам нарын үнэ цэнэтэй ном судрыг хадгалдаг өрөө бололтой харагдана. Ийм өрөөнд ихэвчлэн торгонд баринтагласан үнэт судар, үнэ цэнэтэй бурхан тахил, бас угийн бичгүүдийг хадгалдаг билээ. Тоо баримт, оточийн нарийн жорыг ч хадгалдаг байх ёстойсон. Тэнд мөн төвд, монголоор бичсэн судрууд, алт мөнгөн үсэгтэй шашдирууд ч тавиур дээр нь байдагсан билээ. Агваанаас өөр лам байсансан бол энэ чухал өрөөнд сэжиг бүхий юм болж байгааг тааж зугатах ёстой байлаа. Гэвч Агваан тэнд лам нар байгаа гэж гэнэнээр итгэсээр явав.

Энэ мөчид Цэрэннадмид хоёр цэрэг хувцастай хүн хойт захын дуганаас гарч ирээд Агвааны дөнгөж сая орсон дуган руу орохыг түгшин харж зогслоо.

Агваан бурхан тахилын хажуугаар өнгөрч хоёр хүний хөл харагдаж байгаа газар руу тэдний яриаг чагнан урагшлав. Тэдний хөл нь лам дээлтэй хүнийх биш, харин ногоон өмдтэй байв. Гэнэт үүнд цочирдсон Агваан арагшаа яаран буцаж алхав. Тэр хаалгаар гарах санаатай хар хурдаараа зүтгэтэл түүнийг Дотоод яамны цэргүүд барин авлаа.

“Хөөе сайн байна уу. За энд бид чинь юу барьчихав аа?” гэж

Агвааныг барьсан цэргийн дарга хэлэв. Агваан гараа тавиулах гэж зүтгэхэд хоёр дахь цэргийн хүн түүнийг барьж авлаа.

Үүдэнд гарч буй чимээнд сатаарч ажлаа түр зогсоосон хоёр цэргийн хүн ном хадгалдаг архивын өрөөнөөс гарч ирэв. “Энд юу болоод байна вай? Оо, жижиг хулгайч ороод ирээ юу?”

Үүдэнд байгаа хоёр цэрэг гараа тавиулах гэж зүтгэх Агвааныг атгасаар байв.

“Хүүхэд, чи энд юу хийж яваа юм бэ?” гэж архивын өрөөнөөс гарч ирсэн офицер асуулаа. “Эндээс бага сага юм хулгайлж хотод аваачиж гарах гэж явна уу?”

Агваан хариу дуугарахыг хүссэн боловч цэргийн хүн Агвааны нүүрийг атгаж аваад базав.

“Энэ бүхэн төрийн өмч, ойлгов уу! Бид нар Дотоод яамнаас тооллого хийж явна, харин чи энд байх ёсгүй.”

Тэр ингэж загнаад Агвааныг нүүрэн дундуур нь чанга алгадаад авчав. Агвааны малгай үсрэн унаж, уруулаас нь цус гарч эхэллээ.

“Чөтгөр гэж. Энэ чинь өөдгүй муу жижигхэн шар феодал байсан юм уу” гэж гайхсан офицер хэлэв. “Туувар хийж явахдаа чамтай хуучуур нь зөрчихдөг билээ. Энд чи юугаа хийж яваа юм? Чамайг нааш ирээд үнэтэй цайтай зүйлээ цуглуулаад ир гэж хэн нэгэн нь явуулаа юу?” гэж офицер урсгалаа. Тэгснээ тэр дээш харж, “Очир оо, тэр дуганд овоолсон зүйлээс юм алга болж уу, үзээд ир. Юу ч алга болсон бийх ёсгүй шүү. Бүгдийг нь нааш нь зөөгөөд энд оруулаад ир. Тоолно” гэж нэг цэрэгтээ тушаав. Цэрэг гарч явахад тэр араас нь, “Гадуур эргэн тойрноо сайн хараарай. Энэ мулзан толгойтын хамсаатнууд тэнд чинь бийх вий” гэж санууллаа.

“Мэдлээ, гүйцэтгэе. Дорлиг дарга аа” гээд Очир гар буугаа сугалан бариад гарав. “Би эхлээд хадан сүүдрэвчүүд рүү үзээд дараа нь ойр хавийн модыг бас шалгаадахъя.”

“За тэгж үз” гэж дэслэгч Дорлиг хүйтнээр хариуллаа.

Дэслэгч цааш наашаа холхисноо Агвааныг гэнэт эвхэртэл ошиглөв.

“Ёо!” гэж Агваан орилов. Түүний нүднээс нулимс өөрийн эрхгүй урсаад ирлээ. Гэнэт цочир өвдсөнөөс болж амьсгалахад хэцүү санагдаж байлаа.

“Наадахыгаа ингэж жаахан хашраа” гэж хажуунаас нь бас нэг

ногоон хувцастан Дорлигийг дэмжив.

“Пунцаг аа, чи үүнийг тэр манааны цамхаг дээр гаргаадхаач. Ямар нэгэн юмаар тэнд нь хүлчихээрэй. Тэгэхгүй бол тэр тэнгэр рүүгээ нисээд явчих вий” гэж Дорлигийг хэлэхэд ногоон хувцастангууд инээлдэв. “Тэгээд цамхаг руу гардаг шатыг нь хураачих. Юмаа тоолж дуустлаа наадахыг чинь тэнд байлгая. Энэ бүх овоорсон зүйлийг Иваныг машинтайгаа ирэхээс өмнө тоолж бүртгэж дуусгах маш их ажил байна.”

Агвааныг чарлуулан гулдарч цамхаг руу гаргаж байгааг Цэрэннадмид холоос харж байлаа. Тэр юугаар ч тусалж чадахгүй байв. Агвааныг Пунцаг цамхгийн нэг буланд хүлж орхиод шатыг нь хураав. “Дараа ирж чамайг байцаах болохоороо шатыг нь буцааж авчрамз. Наанаа байж бай өчүүхэн мулзан толгойг минь. Наад хүлээс чинь өвдөх юу ч биш, хүлээж л бай” гэж хэлээд Пунцаг инээсээр хийд рүү буцаад орлоо.

Дөрвөн ногоон хувцастан хийдийн дотор гадна орж гаран гүйлдэж үнэтэй цэнэтэй баримал хэрэгслийг тэврэн овоолж тоолж байхыг холоос харсан Цэрэннадмид байдлыг сайн мэдэрч байлаа. *Миний эсрэг дөрвөн хүн тэнд байна. Би тэднийг дийлэхгүй нь тодорхой. Тэгээд ч тэдэн шиг харгис зүйлд суралцаж чадсан биш. Ямар ч байсан Агваандаа хутгаа өгчих ютсан* гэж Цэрэннадмид бодон бүснээсээ зүүсэн хутгаа атгав.

Намхан ургасан модонд хоёр морио сайн уяад Цэрэннадмид модон дундуур явж Агваанд харагдаж болохуйц газар ил гарч ирэв.

Агваан хэдэн минут ийш тийш самгардан харж байснаа Цэрэннадмидыг олж харлаа. Тэр эргэж харан ногоон хувцастангуудыг хаана байгааг шалгатал ойрхон гадаа харагдахгүй байв. Тэгээд Цэрэннадмид руу нэг, гол зам руу нэг эрүүгээрээ дохиж бушуухан зүтгэж ойлгуулахыг оролдов.

Гэвч Цэрэннадмид ойлгоогүй бололтой Агвааны зүг алхлаа. Агваан толгойгоо байдгаар нь сэгсрэн багшийгаа буц гэж ятгахыг хичээв. Цэрэннадмид намсхийн сууж гартаа барьсан хутгаа Агваанд харуулав. Цэрэннадмид Агваантай ярьж болохуйц хэмжээнд ойртохоор дахин хэд алхам урагшлав. Агваан “цаашаа бай” гэсэн дохио өгч толгойгоо улам хүчтэй сэгсрэв. Цэрэннадмид зогслоо. Тэр шавийнхаа хэлээд байгаа зүйлийг сая ойлгосон бололтой царай нь зэвхийн хувирав.

Цэрэннадмид уртаар санаа алдан газар сөхрөв. Агваан түүнд “эндээс яв” гэж ойлгуулахыг хичээн эрүүгээрээ урд зүгийг чиглүүлэн дахин дахин дохив. Цэрэннадмид Агваанд хутгаа дахин үзүүлэхэд Агваан “бушуу яв” гэж дахин толгойгоо сэгсрэв.

Цэрэннадмид сая хойш ухрав. Тэр Агваанд хоргодон хоргодон нутгуссаар хуучин байсан хэсэг мод руугаа орж явчихлаа. Тэгээд тэр буцаж ил гарч харагдахдаа Агваанд морь чинь модон дотор байгаа шүү гэдгийг гараараа занган ойлгууллаа.

Агваан толгойгоо сэгсрэн Цэрэннадмидыг хоёр морио аваад яв гэж ойлгуулахыг хичээв. Бас тэр ойн хавиар дотоод яамныхан шалгана, надад морь хэрэггүй гэж дохиог оролдож байлаа. Гэвч энэ дохиог Цэрэннадмид ойлгосонгүй. Харин ч түүнд нэг морио үлдээлээ шүү гэж зангасаар явав.

Агваан толгойгоо унжуулан багшийгаа баяртай хэмээн гүнээ мэхийлээ. Багш нь шавь руугаа бас гүнээ мэхийсээр модон дотор уусан алга боллоо.

“Ээ Даян дээрх минь, би багшийгаа яагаад явуулчихваа. Надад туслаач дээ” гэж айсан хүү мэгшин уйллаа. “Би энд цор ганцаараа аймшигт алуурчдын гарт үрэгдэх нь тодорхой боллоо. Эд нар хүнийг шонго алдаг” гэж бодон түтшив. Тэгснээ Агваан залбирч гарлаа.

Гол сүмийн дотор дэслэгч Дорлиг уураа баран хашгичиж байв. “Тэгээд наадуулын чинь аль нь угийн бичиг юм бэ? Хаягийг нь хурдан үншчихаж чадахгүй байна уу? Та нар чинь төвд үсэг мэддэггүй юм уу? Тэр хогшин лам нараас нэгийг нь аваад үлдчихсэн бол одоо бид өнөөдөр Балган хурандаад магтуулж суух байсан юм. Энэ нутгийнхнаас хэн нь Чингис хааны удам бэ гэдгийг бушуухан жагсааж олох хэрэгтэй байна.”

“Бид нар алтан ургийнхныг бүгдийг нь олж устгаж чадах болов уу?” гэж Пунцаг асуулаа.

“Хүн болгоныг нь олж чадна. Эргэн тойронд чинь Чингис хааны үшм, Оросын цагаан хааны удам судар эргэлдэж байхыг ч ил лав үншчихгүй болно. Тэгээд ч тэд угийнхаа бичгийг хөтлөх гэж ийм их ажил хэргийг бодоход тэдний үр хүүхдүүд ялт ч үгүй түүгээрээ онгирдог, нөгөө тэд нар феодалуудыг дэмждэг байсан байж таарна. Манай намын

зөв. Хувьсгалын бүх дайснууд, дайснуудын тухай бүх дурсамжуудыг устгах хэрэгтэй” гэж Дорлиг урсгав.

“Устгах гэнэ ээ, дарга аа?”

“Тийм ээ, газрын хөрснөөс арчих, ор мөргүй болгох, алах гэдэг үгийг Пунцаг чи мэддэггүй юм уу, тэнэг минь!”

“Тэр хүүхэд яах бол, дарга аа?”

“Тэр цамхаг дээр байгаа халзан толгойтыг хэлээд байна уу?”

“Тийм ээ, тэр. Тэр хүүхэд энэ номнуудыг уншаад өгч чадах юм биш биз?”

Дорлиг инээмсэглэн цэргийнхээ мөрөн дээр алгадав. “Пунцаг аа, би дөнгөж сая чамайг тэнэг гээд дуудчихсан уу? Чи ёстой ухаантай эр юм. Энэ залуу феоdlууд монгол бичиг, төвд үсэг хэр зэрэг заалгадгийг мэдэхгүй л юм, гэхдээ үзээд алдахад гэмгүй.” Дэслэгч Дорлиг гуран дахь цэрэг рүү дохиод, “Тэр жижиг халзанг оруулаад ир. Буудуулахаасаа өмнө бидэнд жаахан тусалж чадах нь уу үзье” гэв.

Цамхаг дээр хүлээтэй зогсож буй Агваан даарч хөрөх, айдасг автах зэрэгцэн чичирч байлаа. Хүлэгний олс бугуйд нь шигдэж цусыг нь боосноос хуруу гар нь мэдээгүй мэт болсон ажээ. Агваан нүдээ анин бурхнаас зовлон багатай үхэл өгөөч гэж гуйж байв. Мод төмөр харшлах дуун Агвааныг бодлоос нь сэрээлээ. Доош харвал Дотоод яамны хоёр цэрэг шат авчран түүн рүү авирахаар зэхэж байв. “Тэгээн дарь эх минь, намайг авраарай!” гэж Агваан ирж яваа цэргүүдийн ойртох чимээтэй зэрэгцэн түргэн түргэн залбирав.

“Хөөе мулзан толгойт!” гэж цэргийн хүн түүн рүү бахирлаа. “Чамайг би даргадаа аваачиж тушаахаар ирж байна.”

Агваан үсрэн зугтахыг хүссэн ч хүлээтэй болохоор яах билээ дээ. “Би юу ч хийгээгүй. Намайг битгий тарчлаа” гэж тэр өөрт нь тулан ирсэн цэргээс учирлан гуйлаа.

“Тийм гэж үү? Чи чинь амьд байх шив дээ. Энэ чинь наад толгойд чинь сум зооход хангалттай шалтгаан болно. За урд гараад яв.” гээд цэргийн хүн Агвааны хүлгийг тайлан доош нь туун авч явав. “Тэр доор байгаа хүнийг харж байна уу? Тэр чамайг хүлээж байгаа юм. Оргох юм уу надтай ноцолдохыг оролдвол тэр хүн чиний хүзүүг хугална гэж мэдээрэй.”

Агвааны цус нь боогдож оршсон гар шатны бариулаас арайхийн барьж байв. Газар буун буутлаа тэр амьсгалаа түгжин өөртөө дээд

түүнээс өршөөл аврал гуйж байлаа.

Түүнийг газар гишгэнгүүт хоёр дахь цэрэг барин авав. “За гуйгачин минь явж үз. Наад арьсаа хэдэн цаг хамгаалъя гэвэл бидэнд түүнийх болж дээ” гэж тэр Агвааныг урагш өшигчив.

Айсан хөвгүүн дуганы том өрөөнд орж ирэхэд өмнө нь овоолсон их бүрхан тахил, ном судар хөглөрч байлаа.

Дорлиг түүн рүү харав. “За бяцхан хулгайч минь” гэж тэр айн амьсгэнэсэн хүүг цоо ширтээд, “Нэр чинь хэн бэ?” гэв.

“Агваан”

“Агваан гэнэ ээ? Хммм. За чи хаанаас ирсэн хүүхэд вэ, Агваан аа?”

“Би Зуун мо...” гээд өгүүлбэрээ дуусгаж амжаагүй байхад нь Дорлиг түүний нүүрэн дундуур тасхийтэл цохиод авав.

Агвааны өвдөг сөхөрч нүдийг нь нулимс бүрхээд ирлээ.

Дорлиг Агвааны хоолойг боож аваад хөл дээрээ бостол нь суга гатив.

Тэгээд түүний нүүрийг өөрийнхөө нүүрэнд наах шахуу ойр авчраад, “Сонс зулбасага минь, Чи үхмээр байна уу, амьдармаар байна уу?” гэж тэр асуув.

“Би... би амьдармаар байна.”

“Лан хаа. Тэгвэл чи маргааш гэдэг өдрийг харахын тулд надад ажил хийж өгөх болж дээ. Сонсож байна уу?”

“Мэдлээ, ноёнтоон”

“Нэгдүгээрт, надад дахиад хэзээ ч бүү худлаа хэл. Ойлгов уу?” Агваан тэр дор нь хариу өгч амжаагүй байтал Дорлиг түүний хоолойг үлэм чанга боов. “Намайг ойлгов уу гэж асууж байна!” гэж тэр ханингилаа.

“За, ойлголоо. Би ойлголоо” гэж Агваан хахаж цацан ханиалгав.

Дорлиг цэргүүд рүүгээ харж инээмсэглээд, “Сайн хүү байна. Бид ч хичдтэй байна шүү” гэв.

Очир гаднаас орж ирээд бурхан тахилын арын өрөө рүү явахын өмнө Дорлигийн чихэнд нэг юм шивэгнэв.

“Гийм үү? Ганцхан уу?” гэж Дорлиг чанга хариуллаа.

“Гийм ээ, дарга аа.”

Дорлиг олзны хөвгүүн рүү эргэв. “Хоёрдугаарт, манай хүмүүсийн олсон модон дотор байгаа морь чинийх үү?”

Агваан юу хэлэхээ шийдэж ядан дуугарч чадахгүй байлаа.

“Чинийх үү гэж асууж байна. Хариулаач”

“Тийм ээ, ноёнтоон. Миний морь.”

“Намайг дарга гэж дууд.”

“За дарга аа.”

“Чи ганцаараа яваа юу?”

“Тийм ээ ноёнтоон, үгүй ... дарга аа.”

Дорлиг түрүүчийн орж ирсэн цэрэг рүү харав.

“Одоохондоо тийм л байна, дарга аа. Би ганц л морь оллоо. Хадан дунд болохоор өөр морьдын мөр байлаа ч олох боломжгүй байна лээ” гэж тэр хэлээд, “Ямар ч байсан тэр морь их ойрхон байсан. Түүнд идэх уух юм гээд байх зүйл бараг байхгүй байна лээ.”

Дорлиг толгой дохив. “За яахав. Одоо мулзан минь би асуултаа давтъя.

Чи хаанаас ирсэн бэ?”

“Би Мөрөнгөөс ирсэн” гэж Агваан хариулав.

“Мөрөнгийн хүрээнээс үү?”

“Тийм ээ, дарга аа”

“Чи яаж яваад энд ирчихсэн юм?”

“Би Их Хүрээний том ламыг дагаж энд ирсэн юм. Тэр хүн Их Хүрээнд үлдээд би наашаа ганцаараа явсан.”

“Чи яагаад нуугдаж явсан юм, халзан толгойт оо?”

Агваан Манзушир хийдийн лам нарын нэрийг санах гэж оролдов. Тэгээд хамгийн олон удаа сонссон нэг нэр орж ирлээ. “Тэр хүн надад энд ирвэл Манзушир хувилгааны зургаадугаар дүр Цэрэндорж ламтантай уулзаж болно гэж зааж өгсөн юм. Буруу газар ирчихвэл баригдаж магадгүй гэж айж байсан учраас нуугдаж явсан” гэж Агваан арайхийн хэлэв.

“Чи ч зөв газраа ирэх нь иржээ. Даан ч хэдхэн хоногоор хоцорчихож, жаал минь” гэж Очир инээд алдав.

Дорлиг айж мэгдсэн олзлогдогчоо ажиглаж байснаа, “Чи их олон аюултай холбоотонтой сэжиг бүхий нөхөр байна. Гэхдээ нэгэнт энд ирснээс хойш манай ажилд тусалж магадгүй юм” гээд Агвааны хоолойг сулруулав. “Аятайхан байгаарай. Тушаал биелүүл. Зугтах гэж оролдоод ч хэрэггүй, би чамайг алахгүй ч байж магадгүй.”

“За ноёнтоон. Би тушаал дагая, дарга аа” гээд Агваан санаа алдлаа.

“Морины тухайд ярих юм байна” гэж Дорлиг Агваан руу чиглэхийж,

“Тэр морь чинийх биш биз дээ, тийм үү?”

“Юу гэнэ ээ, дарга аа?”

“Улаанбаатараас маргааш хэдэн офицер ирж хүрээний эд хогшлыг тоолж хурааж авна. Тэд нэг жаалхүү ламыг хайж явж магадгүй юм шүү.”

Агваан чичрэв.

“Сонс. Чи бид нар энэ эд хогшлоос аль нэгийг нь хулгайлж аваад энгэд зарахыг оролдвол шууд буудуулна. Гэхдээ морь, морь бол өөр ирлэг. Морийг үргэлж л авч, зарж байдаг шүү дээ. Намайг ойлгож байна уу?”

“Юу гэсэн үг гэнэ ээ?”

Дорлиг гурван цэрэг рүүгээ харав. “Шар феодлууд шинээр шавь өсүүлэх гэж шаар шавхруу л цуглуулж ядаж байгаа юм байна даа” гэж түүнийг хэлэхэд бүгд нирхийтэл инээлдэв.

“За хүүхэд. Бид чиний морийг Зуунмодод аваачиж зарах гэж байна. Чи чинь тэндээс ирсэн гээ биз дээ.”

Цэргүүд даргынхаа арга залиг бахдан инээмсэглэв.

“Чи мориныхоо тухай чалчих хэрэггүй. Чамайг лам нарыг барьсны дараа олсон нутгийн нэг хүүхэд гэж бид хэлье. Чи жимс түүж яваад ч баригдсан байж болох юм, мэдэхгүй. Бид чамайг жаахан өдөөд л бириад авч гэж бод. Биднийг энд ирэх замд хэдэн айл байсан л биз дээ.” Дорлиг ийн хэлээд Агваан руу цоо ширтэв. “Ер нь чи морины тухай бүх зүйл дээр ам ангайх хэрэггүй. Хүн асуувал өөрийгөө эндээс ирсэн гэж хэлээрэй. Цаашилбал...” хэмээн Дорлиг Агвааны нүүрийг гараараа биеэж аваад, “Бид нарт хэрэг болохыг бод. Энэ юмнуудыг таньж өг. Тэр цааснуудыг уншиж чадвал унш. Тэгвэл чи хойтон жилийг ч үзэж магад” гэв.

Агвааны нүд том болов.

“Чи надад тусла, би чамд туслая, ойлгосон уу?”

“Ойлголоо, дарга аа.”

Дорлиг цэргүүд рүүгээ толгой дохичихоод, “За сайн. Одоо суу” гэж ширээ сандал руу заав. “Чи өлсөж байна уу?”

Агваан маш их өлсөж байлаа. “Тийм ээ, дарга аа” гэж тэр хариулав.

“Мэдээж тэгж байгаа байх. Гэхдээ юм хийтлээ ингээд байж бай ойлгов уу?”

“Ойлголоо, дарга аа.”

Дорлиг овоолсон их ном, баримт бичгийг Агвааны зүг түлхлээ. “Энд юу юу байна? Тэднийг төвдөөр бичсэн байна уу? Чи уншиж чадах уу? Энэ цааснуудын аль нь тайж угсаатан, Чингис хааны удмын хүмүүсийн угийн бичиг байна? Тэднийг надад ялгаж өг. Угийн бичиг хөтлүүлсэн гэр бүл, хөтөлсөн хүмүүсийн нэрийг мэдэх хэрэгтэй байна. Тэд хаанахын хүмүүс байна гэдгийг олж өг.”

Агваан хэд хэдэн баримт бичгийг эргүүлж үзэв. “Ихэнх нь угийн бичиг байна” гэж тэр хэллээ.

“Тийм үү? Чи төвдөөр ийм хурдан уншиж чаддаг хэрэг үү?”

“Үнэн хэрэгтээ, эднийг монголоор бичсэн байна.”

Гэнэт Агваанд бултах ч хором өгөхөөргүй хурдан цохилт нүүрэн дээр нь буулаа. Тэр сандлаасаа арагш унаж хамраас нь цус сад тавив.

“Надтай битгий цэц булаацалдаад бай, өчүүхэн муу феодал. Үүнийг гадагш нь авч гараад бууд! Бид түүнийг эндээс алт хулгайлах гэж яваад буудуулсан гээд илтгэж орхино. Хэрэв хүн түүнийг тоож сураглавал шүү дээ.”

“Энэ үнэхээр монгол бичиг шүү дээ” гэж Агваан шалан дээрээ өндийхчөөн аядан хэлэхэд түүнийг хоёр ногоон хувцастан үүд рүү гулдрав. “Наадах чинь соёмбо, дөрвөлжин үсгүүдээр бичсэн монгол номнууд байна шүү дээ” гэж Агваан бачууран хэлэв.

“Хүлээж бай!” гэж Дорлиг хашгираад, “Соёмбо үсэг гэнэ ээ? Наад хүүхдээ буцаагаад аваад ир. Хамрыг нь цэвэрлэх юм өгөөдөх. Энэ угийн бичгүүд дээр хамаг цусаа гоожуулчихна” гэв.

Очир нэгэн зээгт наамал бурхны захын торгон эмжээрээс урж Агваанд өгөхөд хөөрхий хүү хамраа дээлийнхээ ханцуйгаар арчив.

“За жаал хүү. Дахиад эхнээс нь эхэлье.”

Агвааны хамар хүчтэй янгинан өвдөж байв. Тэр амьдрал, үхлийн зааг дээр байгаагаа сайн мэдэж байлаа. Энэ угийн бичгийг уншсан ч, эс уншсан ч ялгаа байгаа гэж үү гэж тэр бодов. “Энэ бичиг нь төвд үсэгтэй төстэй харагддаг юм. Зориуд тийм болгож зохиосон байх” гэж эхлээд Агваан нэгэн угийн бичгийг чангаар уншив. “Цэрэндорж ламтны угийн бичиг энд байна. Түүнээс өмнөх арван найман үеийг

байгаа гэсэн байна.”

Дорлиг түүний яриаг таслав. “Сайн байна! Очир, энэ хүүхдэд цаас хэрхэндээ оог” гэж тэр тушаагаад хамрынхаа цусыг арчиж байгаа Агваан руу үргэл. “Айл болгоны угийн бичгээс аль тал нь эртний язгуурт улсаандаа хүмүүс байна гэдгийг мэдэх хэрэгтэй байна. Тэдний нас, амьдрал байгаа газар гэх мэт энд бичигдсэн бүх л мэдээллийг гаргаж авч бүхнийг ойлгов уу.”

Агваан харандаа, цаас аваад, “Мэдлээ, дарга аа” гэж нусаа татав.

Түүнийг цаасан дээр гаргацтай, дэс дараатай бич. Наад угийн бичиг болгоноо дугаарлаад, дугаарынх нь дагуу цаасан дээрээ бүртгэл хийж Зов буруут нь сайн шалгаарай.”

“Иа дарга аа.”

“Сайн байна. Чи наад арьсаа одоо л аварч байх шиг байна.” Дорлиг нэгнүүд рүүгээ харж, “Одоо бид Улаанбаатарын хөвгүүдийг Ивантай хамт црэхэд жинхэнэ үзүүлэх юмтай байх нь” гэв. Тэгээд тэрбээр Агваан руу хандаж, “Жаал чи наадхаа дуусгачихаад энд байгаа бурхнуудыг үзэж ялгаад өгөөрэй. Тэр бурхдыг юу гэж дууддаг, хэр зэрэг эртний эд байгаа, гэх мэт. Тэгээд тэднийг хэн хийсэн байж болохов, хэний урлал байх? Гэндэнд сонгодог монгол Занабазарын хийцийн бурхад хэрэгтэй байна. Оросууд тийм загварт овоо мөнгө төлдөг юм, мэдээж алт мөнгө, үнэт чулуугаар хийсэн зүйлсийг тусад нь ялгах хэрэгтэй.”

Дорлиг Агвааныг урдаа татаж авчраад, “Наад малгайгаа одоо өмс. Энд сайн ажиллавал Улаанбаатарт ч бас чамд ажил олдож магадгүй шүү” гэв.

Гурван цаг орчмын дараа харанхуйн дунд Агваан хүнд машины дүү гарахыг сонсов. Машин өөрийнх нь сууж байгаа газраас нэлээд зайтай зогсох шиг болов. Агваан зам уулын аманд хүрээд зогсоно гэж Цэрэннадмидын хэлж байсныг санах. Багшийнхаа төлөө тэр сэмхэн алдирлаа. *Багш минь, та хаана явна даа? Эсэн тэнд байгаа болов уу? Тэрхүү битгий хараарай. Тэр чигээрээ яваад бай, багш минь.*

Цэрэннадмид Агвааныг баригдаж, цамхаг дээр хоригдож байхыг гаднаад юу ч хийж чадахгүй байлаа. Агвааны дохионоос тэр зугт гэж

хэлснийг нь ойлгосон боловч түүний нүдэн дээр нэг хэсэг мод руу ороод тэндээсээ мөддөө хаашаа ч хөдөлж чадсангүй. Тэр Агвааныг Лхас явуулна гэсэн бүх мөрөөдөл нь нуран унасанд гутран, бас энэ хүүг ийнхүү үхэлд хүргэх хавханд оруулсандаа шаналж барахгүй байв. Тэр цааш яах ёстойгоо бодлоо. *Би ямар нэг юм хийсэн бол бүх зүйл өөрөөр эргэж болох байсан болов уу?* гэж өөрөөсөө асуув. Бүх зүйл гэнэт гайхалтайгаар өөрчлөгдөх юм шиг санагдаж Агвааны оргоод ирэхийн нь хүлээлээ.

Зөвхөн ногоон хувцастангууд Агвааныг цамхаг дээрээс буулган авч явсны дараа л тэр замд гарлаа. Агвааныг тарчлаан зодож тамлаж байгаад үнэнийг хэлүүлж мэднэ, тэр цагт тэд өөрийг нь болон нөгөөх тэмээн жинтэй хоёр тусч залууг авахаар ирж мэднэ гэсэн бодол л Цэрэннадмидыг урагш хөдөлгөж байв. Тэр эргэж хараад “Шавь минн, баяртай. Бурхан чамтай хамт байг” гэж ерөөгөөд нэгмөсөн явлаа.

Түүний хойно модны мөчир хугарав. Амьтан гэхэд дэндүү чангаар мод хугалж байлаа. Хүн байх шиг. Цэрэннадмид мориндоо мордоод Манзуширын хийдийн урдуур бүрхсэн модон дундуур тас няс хийх чимээтэй зэрэгцэн хурдалж гарлаа. Цэрэннадмид уулын амны урдуур цэлийх ногоон хөндий рүү буусангүй, модон дундуур, хадтай газраар цааш аяллаа үргэлжлүүлэв. *Хэрэв хэн нэгэн хүн натайг хайвал төр үлдэхгүй газраар явсан нь дээр* гэж тэр бодлоо.

Лам морио шавдуулсаар Манзуширийн хийдийн зүүн талын ой руу орохын өмнө хэсэгхэн ил бэлчээр дундуур явав. Тэгээд удалгүй бас нэг хэсэг жижигхэн ой руу орлоо. Тэгээд эргэж харав. Түүнийг хэн ч дагаагүй байлаа. Цэрэннадмид мориндоо мордлоо. Тэр мориныхоо хүзүүг илээд дөрөөгөө давирав. “Бурхан бидэнд ямар хувь заяа илгээснийг үзэцгээе” гэж лам хэлээд эргэж харалгүй өмнө зүгийг зорилоо.

Угийн бичгүүдийн талд нь орж байтал цогчин дуганы гадаа үл таних хүмүүсийн дуу гарахыг Агваан сонслоо. Тэдний дуу чангарав. Гэнэт хурц гэрэл гаднах харанхуйг зүсэж хийдийн цонхоор гялтаганав.

“Энэ миний ярьж байсан нөгөө залуу маань” гэж Дорлиг гурван үл таних хүнтэй өрөөнд орж ирэхдээ хэллээ.

Дорлиг ширээн дээр өрсөн байгаа бүртгэгдсэн угийн бичгүүд рүү
хандаж гээд, “Чиний нэрийг хэн гэлээ, хүүхээ?” гэв.

“Агваан”

“Аан тийм. Агваан чи тэгээд хэдэн угийн бичгийг одоогоор
бүртгэгд байгаа билээ?”

“Арван гурав.”

“Одоо тэдний хэд нь Чингис хааны удам судартай холбогдож
байгаа гэлээ?”

“Арван гурвуулаа” гэж Агваан хариулав.

“Энэ ойлгогдож байгаа биз дээ. Хэрэв чи монголын чухал удам
судартай холбоогүй бол яах гэж угийн бичиг хөтлөх билээ, тийм үү?”
гэж тэр европ царайтай нэгэн албаны хүн рүү харав.

Нөгөөх эр нь хазгай монгол хэлээр, “Жирийн малчин хүү төвд
бичиг уншиж чадахгүй. Энэ хүүг хаанаас олоов? Наадах чинь лам
хүүхэд байна, тийм үү?” гэв.

“Лам гэнэ ээ? За даа, тийм байх аа. Гэхдээ энэ бол худлаа хэлбэл
зү болох вэ гэдгийг сайн мэдэж байгаа хүү л дээ” гээд Дорлиг Агвааны
хүний буй жагсаалтыг авав. “Бид мэдээж танай Эрхүүгээс ирсэн
хүний жилтэнтэй бүгдийг нягталж шалгана. Таны заасан ёсоор хийнэ
гээ” гэв.

Орос эр Дорлигийн барьж байгаа жагсаалтыг авч эргүүлж үзэв.

“Үүнээс гадна” гэж Дорлиг газраар тарсан байгаа бурхны хөөмөл,
хөөмөл, наамал, жаазласан жаазлаагүй бурхан тахилыг хөлөөрөө
айллуулсангаа эхлээд, “Энэ хүү бидэнд ямар нь үнэ цэнэтэй, ямар нь
хэрэгтэй эд болохыг эндээс ялгалцаж тусалж байгаа юм. Бид ялангуяа,
базарын загварыг сонирхож байгаа л даа” гэв.

“Тэр болох л юм” гэж орос хэллээ. “Гэхдээ энэ ламыг ажилд
айлчилж байгаа нь надад нэг л таалагдахгүй байна.”

“Тэгвэл хэнийг ажиллуулах вэ?” гэж Дорлиг асуугаад, “Бид үүнийг
хөдөө дээр аваачиж зохих журмын дагуу мөрдөн шалгуулъя гэж
бодож байна. Хэрэв гайгүй бол өөрийн гэсэн төвд хэлтэнтэй байхад
илүүдэхгүй. Гайтай бол болох ёстой зүйл нь болно доо” гэв.

Агваан Дорлигийн юу яриад байгааг битүүхэн мэдэрч, бас айж
бодлоо. *Би амьдартаар байна, амьдрахын тулд би юу хийх ёстой вэ?*
гэж тэр бодлоо.

“За яахав” гэж орос эр Агваан руу хараад, “Бидэнд цаг бага байна.

Үнэтэй бүх зүйлийг машинд ачаад өнөө оройдоо яаманд хүргэж өг. Юу юу байна, наана чинь?” гэв.

“Энэ хавийн бүх зүйлийг тал талаас нь цуглуулаад овоолчихсон байгаа” гэж Дорлиг хариулав.

Наад хүүхдийнхээ орчуулгыг одоо түр зогсоогоодох. Улаанбаатарт очиж байж үүнийг ярья. Одоо энэ шалан дээр байгаа бүх зүйлийг таних ажил хийлгэ. Үнэ цэнэтэй, хуучны сайн зүйлийг нь ялга гэж хэл. Нууцаар юм авчих вий, сайн хараарай. Гадаа машин ирчихсэн байгаа. Түүн дээр наад бурхдын эд зүйлсийг бушуухан ачаад наад хүүхдээ ачааны тэвшин дээр хүлээд бидэнтэй хамт хот оруулчих” гэв. Тэгснээ орос эрийн дуу чангарч, “Үнэ цэнэтэй зүйлээс бусдыг нь шууд шатаа. Ардаа үлдэж байгаа бүх зүйлийг шатаа. Хүрээнд тэр чигээр нь гал тавь. Толгой нь эргэсэн сүсэгтнүүд дахин ирэх ямар ч шаардлагагүй болтол нь бүхнийг шатаана шүү. Та нарын ажилд тусалж чадах хангалттай их керосин авчирсан байгаа” гэв.

“Арын ууланд байгаа хадан дээр сийлсэн бурхдыг яах вэ” гэж Дорлиг асуулаа.

“Керосин цацаад шатааж орхи. Сайн цацаарай. Ойлгов уу? Коммунист намд хүмүүс ямар ч эргэлзээгүйгээр итгэх ёстой. Тэр итгэлийг ганхуулж болох бүхнийг шатаа.”

Орос эр торгоор баринтагласан хэсэг номыг заан, “Энэ юу вэ” гэж асуув. Дорлиг Агваан руу харлаа.

“Энд эмнэлгийн ном судрыг ялгаж тавьсан юм” гэж Агваан хариулаад, “Янз бүрийн өвс ургамлын тухай судар, өвчний болон эмчилгээний тухай номнууд” гэж тодруулав.

“Устга устга Монголчуудад одоо шинэ эмнэлэг хэрэгтэй” гэж орос эр яриаг нь таслан тушаав. Тэр өрөөнөөс гарч явлаа. Дорлиг түүнийг даган гарав.

Дараагийн хугас өдрийн турш Агваан шалан дээр хөглөрөх бурхан тахилыг ялгах ажил зогсолтгүй хийв. Шөнө орой болсон учир тэр тэсэхийн аргагүй өлсөж бас их даарч байлаа. Гэвч тэр энэ тухай ам нээсэнгүй. Тэр бурхны баримал, зураг, наамал, хатгамал бүрийг хүндэтгэлтэйгээр өргөн, тэдгээрийг үнэ цэнэтэй биш гэх хэсэгт ялган

тгивих бүртээ өршөөл гүйн залбирч байлаа.

Бурхан тахил, угийн бичгүүдийг ийнхүү ялгахын хажуугаар тэр өөрийг нь ажлаа эхлэхээс өмнө хэрэггүй гээд ялгаад хаясан зүйлсийг олгичиж үзэв. Тэнд үйс, мод, зэсэн дээр Өндөр гэгээн Занабазарын соёмбо үсгээр бичсэн хаадын түүх “Алтан товч” номыг олов. Зузаан овоолсон торгон, хатгамал бурхдын доор “Ганжуур”, “Данжуур” судрын хэдэн боть дарагдсан байхыг тэр бас оллоо. Бас тэндээс “Монголын Нууц Товчоо” хэмээх арван гуравдугаар зууны судар гарч ирэв. Энэ бүх үнэ цэнэтэй номыг хэн нэг нь хэрэггүй зүйлсийн жагсаалтад оруулан уран гартнуудын хийсэн хатгамалтай хамт ийн хаяжээ.

Шөнийн дүл болж байхад Дорлиг Очиртой хамт эргэж ирлээ. “За хүүхэд, чи юм ялгаж чадав уу?”

“Дуусч байна, дарга аа”

Дорлиг хоёр хэсэг овоолсон зүйлийг харж, “Энэ олон гялалзсан бүрхадтай хэсэг нь үнэтэй эдүүд нь байх тийм үү?”

“Гийм ээ, дарга аа”

“Очир, энэ хүүхдийг авч гараад ачааны машин дээр хүлээдэх” гэж Дорлиг тушаагаад Агваан руу харж, “Наадхаа сайн харж байгаарай. Ийн тийшээ оргоод явчих вий, алга болсон бурхан тахил, морины гүхэй яриад явчих вий” гэв. “Пунцаг та хоёр ард үлдээд энэ юмнуудын үчрыг олоорой. Морийг нэг нь авна шүү. Намайг хуурах гэж оролдов оо! Морь ямар үнэтэйг би мэднэ шүү. Би та нарт маргааш өглөө машин цуглэмз.” Дорлиг тонгойж атга дүүрэн бурхан тахил базаж авав. “Та хэд өднийг Иваны машины тэвш дээр овоолоорой.”

Залуу лам, дотоодыг хамгаалахын хоёр цэргийн хамт газрын уруу руу эзгүйрсэн гудамжны дундуур алхлаа. Тус бүр том том уут дүүрэн алт мөнгөн бурхан, үнэ цэнтэй эд хогшил, судар номыг даах хэмжээгээрээ үүрсэн байлаа. Тэдний замд орос эр, гурван цэрэгтэй хамт том том сав дүүрэн шингэн зүйлийг дээш нь авчирч байв. “Би танай хүмүүст керосиноо өгчихлөө шүү. Тэд яаж ажиллахаа мэднэ гэж байна. Бид машинаас харж байя” гэж орос хэлээд буцав. “Наад хүүхдээ оруулчихав аа” гэж тэр бас хашгирлаа.

“Ойлголоо, ноёнтоон” гэж Дорлиг хэлээд ачааны машин тийш үргэлжлүүлэн урагшлав.

Модон дундуур хэсэг яваад жижиг горхи өнгөрсний дараа тэд

ачааны орос ЗИС машины дэргэд ирлээ. “За тэвшин дээр гаргаад шидээд бай” гэж Дорлиг тушаав. “Очир, чи бид хоёр дотор сууна.”

Агвааныг хүчтэй гар өргөн тэвш рүү оруулчихлаа. Очир Агвааны гарыг сураар чанга ороож ачааны машины төмөрт хүлэв. “За дүү минь, өршөөгөөрэй” гэж тэр шүднийхээ завсраар сэм шивнэлээ.

Дорлиг машины сандал дээр хуйлаатай байсан туурга шиг том нөмрөгийг аваад, “Аах, энэ яг болох юм байна” гэв. Тэр түүнийг Очирт харуулаад, “Үүнийг наад хэдэн олзон дээрээ хуччих. Тэр хүлээтэй хүүхдийг бас хучаарай, амьтан хүнд хүлэгтэй хүн харуулаад яахав” гэлээ.

Машины урдаас цацрах гэрэлд Агваан орчныг харлаа. Тэр ачааны тэвшин дээр алт, мөнгө, гуулин бурхадтай хамт сууж байлаа. Тэнд торгонд ороосон олон ном судар, эртний сайн хийцийн хатгамал, наамал торгон бурхад ч байлаа. Үнэт чулуугаар хийсэн цамын багууд болон үй олон алтан мөнгөн эдлэл хог мэт энд тэндгүй хөглөрнө.

Очир эдгээр алт мөнгөн үнэт бурхдыг туургаар хучаад Агвааныг үргэлжлүүлэн хучив. Агваан амандаа өөрийн эрхгүй тарни уншиж эхэллээ. “Дүү минь, ингэхээ боль. Манай яамныхан чамайг маань уншиж байгааг харвал шууд л буудаж орхино шүү” гэж Очир шивнэв.

“Гэхдээ та нарын, шидэлж байгаа зарим бурхдын толгой нь салаад унаж байна шүү дээ, нүгэлтэй юм” гэж Агваан хариу шивэгнэв.

“Тэглээ ч гэсэн дээ” гэж Очир хэлээд, “Амьд явахыг хүсч байвал амандаа маань бувтнахаа боль. Надад итгэж үз. Одоо наад туурган дороо ороод дулаахан байж бай” гэв.

“Олзыг харж яваарай, жаал аа. Нэгийг ч унагаах болохгүй шүү” гэж Дорлиг Очирог машины тэвшнээс буух үест хашгирав. “Чамайг бид толиндоо харж яваа шүү.”

Хэдхэн мөчийн дараа гэхэд Агваан дөнгөж өчигдөрхөн зугтаан гарсан тэр хот руугаа хүчинд автан буцаад явж байлаа. Тэр туургаа эрүүгээрээ өргөж зай гаргаад Манзуширын хүрээ рүү эргэн харав. Дуган болгоноос гал улалзаж, гудамжууд бас шатаж байлаа. “Ээ Даян дээрх минь!” гэж тэр дуу алдав. Орос машины ард чанга хүлэгтэй яваа Агваан харжигнан дуугарах бурхдын дунд донслон, найгаж, айн цочиж явлаа.

Хатуу хүтүү замд Агваан унтаж чадсангүй. Хааяа хааяа гулсан доошлох туурганы завсраар тэр бага сага зүйл харж явав. Сартай хэдий ч орчин тойрон сайн харагдахгүй байлаа. Ард нь бас машины гэрэл харагдаж байх бөгөөд их л удаан наашилж байх шиг.

Агваан улам даарч, гарынх нь хүлээс донсолгоонд чангаран улам өртгөж байв. Үүр цайтал дахиад лав гурван цагийн зайтай байх хэрд тэд Улаанбаатарын захад орж ирэв. Агваан өөрийнхөө нууцлаг байрлалаас хотын энд тэнд гялталзах гэрлийг харахад гайхах, айх бодол зэрэгцэнэ. Гудамжаар нь хэн ч үл үзэгдэнэ.

Машин гэнэт удааширснаа булан тойрох шиг болов. Монгол бичгээр бичсэн нэгэн хаяг өнгөрөхөд Агваан уншиж амжлаа. “БНМАУ-ын Дотоодыг Аюулаас Хамгаалах Яам” гэжээ. Бүдэг ногоовтор өнгийн бийшингийн дэргэд машин зогслоо. Иваны машин ч удалгүй гүйцээд ирэв.

“Дорлиг наад ачаа, лам хоёроо оруулж бай” гэж Иван машинаасаа хиллээ. “Би хурандаатай уулзаадахъя.”

Энд тэндгүй цэрэг цагдаа дүүрэн харагдана. Агваанд Дорлигийн хэн нэгэн хүнтэй юм ярьж байгаа нь сонсогдож байв.

“Манзуширийн хүрээнээс олж ирсэн олз энэ байна” гээд Дорлиг туургыг сөхөв. “Энд бас нөгөө лам хүүхэд хамт байгаа.”

Ганган хувцастай дотоодыг хамгаалахын офицер Агвааныг цоо ширтлээ. “Энэ чинь арай бидний хайгаад байсан бяцхан мулзан толгойт лам биш биз.”

“Магадгүй юм шүү” гэж Дорлиг хэлээд, “Гэхдээ түлхүүрийг нь зөв тавируулах юм бол хувьсгалд хэрэг болж магадгүй хүүхэд байдаг шүү” гэв.

“Түүнийг ч мэдэхгүй ээ. Энэ муусайн феоdlуудыг өршөөж болохгүй гэж би хэлдэг шүү дээ. Тэднийг ардын хувьсгалын дайсныг яаж шийтгэх ёстойв, тэр ёсоор нь шийтгэх хэрэгтэй. Сайд ч энэ талаар тун тодорхой удирдамж өгсөн.” гэж ганган офицер хайхрамжгүй хэлэв.

Агваан айсандаа чичирлээ.

“За яахав” гэж Дорлиг хэлээд, “Энэ хүүхдийг дэд хурандаа Балганд хариуцуулчих уу? Хэрэв дэд хурандаа түүнийг хэрэгтэй гэвэл тэр л биз. Энэ зуур хоёулаа хүүг хориод байж байя тэгэх үү?” гэж нүд ирмэв.

“Яг болж байна. Цэрэг” гээд офицер хэдэн цагдаа руу дохив. “Одоо,

хүрээнээс хувьсгалын үйл хэрэгт хандивласан эд зүйлсийг сонирхох уу даа” гэж тэр мушилзлаа.

Агваан гарынхаа хүлгийг тайлуулсандаа яс амарч бугуйнхаа өвчнийг зөөлрүүлэх санаатай үрэв. Цэргүүд бурхдыг буулгаж эхэллээ. Гэнэт хоёр ногоон хувцастан Агваанд тулж ирээд түүнийг шууд л гуд татаад явчихав. Ингэж явсаар түүнийг Дотоод яамны байшинтай залгаа нэгэн байр руу орууллаа.

“Намайг хааш нь аваад яваа юм бэ” гэж Агваан асуув. Хэн ч хариу хэлсэнгүй. Харин түүнийг урт харанхуй хонгилоор гулдарлаа. Нэг цэрэг нь хаа нэгтэй хаалга онгойлгож, нөгөө нь Агвааныг тас зуурч байв. Учрыг нь ололгүй мэгдсэндээ Агваан, “Дорлиг дарга надаар ажил хийлгэнэ гэж авчирсан шүү дээ.” гэв.

“Ха ха” гэж нэг цэрэг инээд алдан, “Энэ жижиг феодал бас гомдол гаргах юм гэнэ” гэв.

Нэгэн харанхуй өрөөний хаалга онгойлоо. “Маргааш чамайг амьд байвал хар цай авчирч өгөмз” гэж цагдаа хэлээд Агвааныг жижиг харанхуй өрөө рүү түлхэн орууллаа.

“Гэхдээ Дорлиг дарга...” гэж Агвааныг эхлэхэд шоронгийн хаалга тас хийтэл хаагдаж хоёр цэрэг хаалганы цаана чанга чанга инээлдэв.

Халтартсан жижигхэн цонхоор сүүмгэр гэрэл орж ирэх ажээ. Агваан байгаа өрөөгөө тойруулан харлаа. Цонхны доор ор шиг нэг урт юм байх аж. Өрөөнөөс тэр чигээрээ өмхий чийг ханхална. Агваан орон дээр байгаа даавууг сөхөж үзэхэд хар будаа шиг олон хорхой тал тал тийш гүйлдэх нь сүүмгэр гэрэлд сүүдэртэн улам томорч харагдав. Агваан чулуун шалан дээр хэвтээд уйлж байтал нэг мэдэхэд унтсан байлаа.

Хэдэн цагийн дараа Агвааныг хүйтэн шалан дээр дун нойрондоо дугжирч байх үес, орос хар машин унасан цэргийн хүн яамны үүдэнд буулаа. Хэдхэн хормын дараа гэхэд тэр яамны арын хаалгаар гарч хашаан дотуур алхаж байв.

Дэд хурандаа Балган бол хүн анзаарахгүй өнгөрч боломгүй нэгэн байв. Түүний Дотоод яамны ногоон дүрэмт хувцас нь цэв цэвэрхэн, нямбай индүүдлэгтэй байх агаад томдсон гэмээр орос маягийн малгай, алтан таван хошуутай мөрдөс, цэрэг цамцных нь хормойг дэрвийлгэтэл чангалсан өргөн суран бүс нь түүнийг улам ганган харагдуулж байв.

Түүний ногоон өмдний гуя нь дэлбийсэн өргөн байх агаад булчин руугаа нарийсчээ. Тэр хар савхин гутал, суран бүсээ гялалзтал нь өнгөлжээ. Бас гялалзсан хар савхин цүнх зүүсэн байх аж. Ясархаг нүүртэй, өндөр биетэй дэд хурандаа тэр чигээрээ эрх мэдэлтэй, өршөөлгүй нэгний дүр төрхтэй харагдаж байв.

Үнэхээр Балган гэдэг хүнийг хаа ч явсан, хэн ч анзаарахгүй өнгөрдөггүй байлаа.

Хурандаа Балган баахан эд зүйл тоолон ялгаж байгаа Дорлиг руу ирэв. “Дэслэгч Дорлиг, та бидэнд юу авчрав?”

Дорлиг хурдхан ёсоллоо. “Нөхөр дэд хурандаа. Бид алт мөнгөн бурхад, эрдэнийн чулуутай цамын баг, хуучны урчуудын хийсэн уран хатгамал, наамал, зургууд, үнэ цэнэтэй харагдаж байсан мөнгөн цуглуулд, эртний ном судар болон хорин угийн бичиг авчирлаа. Би одоо тайж ноёдын удам судар гэгч хүмүүсийн нэрсийг бүртгэж байна. Тэдгээрийн олонхи нь Манзушир хийдийн толгой лам нар нь байна” гэж илтгэв.

“Чойбалсан сайдын сэтгэл амрах юм байна даа. Харин тэр залуу нам гэж юу сонсогдоод байна?”

“Бидэнд хэрэг болж байсан нэг хүүг авчирсан юм. Тэр хүү угийн бичгийг бидэнд уншиж тайлж өгч, бас зарим нэг үнэтэй бурхдыг танихад тусалсан. Тэр хүүгийн зарим эрдэм танд хэрэг болох болов уу гэж бодоод хүрээний олз авчирсан машиндаа суулгаад аваад ирсэн юм.”

Балган дэслэгчийг нэмж юу хэлэх нь вэ гэсэн шиг хүлээж хэсэг илгээв. “Чи өөрийнхөө гурван цэргээр юмаа уншуулахгүй яасан юм?” гэж Балган асуугаад, “Тийм зорилгоор тэднийг шилж аваад явсан бус уу?”

“Царга аа, тэд маань монгол бичгээ уншиж байна. Гэхдээ тэдний үг таних нэр томъёо, үг үсэг гараад ирэхээр удаан байх юм билээ” гэж Дорлиг хариулав. “Надад хурдан мөртлөө зөв уншдаг хүн хэрэгтэй байлаа. Тэнд олон номыг төвд үсгээр, бас соёмбо, дөрвөлжин үсгээр уншуулах хэрэг гарч байсан. Манай хүмүүс тийм ном уншиж чадахгүй байсан.”

Балган юу ч хэлсэнгүй.

“Тэр хүрээнээс ийм олон янзын бичигтэй юм гарч ирнэ гэж хэн таних вэ дээ” гэж Дорлиг буйтналаа.

“Чи хэрэглээд дууссан юм бол шууд тэнд нь буудаад хаячихгүй яасан юм” гэж Балган асуув.

“Учир нь гэвэл нөхөр дэд хурандаа, миний сэжиглэж байгаагаар энэ хүү худлаа хэлж байж магадгүй юм гэж би сэжиглэсэн. Тэр энэ хавийн хүүхэд биш харин холын нэгэн хүрээнээс ирсэн болов уу. Хэрэв тэгсэн бол ийм насны хүүхдүүдээр сүм хийдүүд холбоо бариулж хоорондоо мэдээ хүргэлцэж байгаа юм биш биз гэж бодсон юм. Энэ хүүхэд хувьсгалын эсэргүү том хуйвалдааны гол мэдээллийг мэдэж байж ч болох юм шүү дээ. Гэхдээ миний сэжиг үнэн бол шүү дээ.” Дэд хурандаагийн чулуу шиг хүйтэн нүүрэнд үл ялиг баярласан шинж илрэхэд Дорлиг яриагаа зогсоолоо.

Балган толгой дохиод, “Дэслэгч та үргэлжлүүл” гэв.

“Хүү байдгаараа айчихсан байгаа. Түүнээс одоо ямар ч мэдүүлэг гаргаж авахад амархан болсон байгаа. Тэрний хаанаас ирснийг нь мэдэхэд л тэр хүрээний үйл ажиллагааг зогсоох, эд хөрөнгийг хураах, тэр хавийн хүмүүсийг шарын шашнаас нь урвуулах бүх нөхцөл нээгдэнэ гэж бодож байна.”

“Лам нарыг нь ч бас зайлуулах хэрэг гарах нь мэдээж”.

“Тэр үнэн шүү, дарга аа.” гэж Дорлиг үргэлжлүүлээд, “Гэхдээ энэ жаал бол амьд явахын төлөө юу ч хийж өгч чадах хүн байна лээ. Бичиг үсэг, хэлэндээ үнэхээр сайн байдаг шүү. Хэрэв түр хугацаагаар ч болов түүнийг хувьсгалын үйл хэрэгт ашиглаж чаддаг бол тэгэх юмсан, нөхөр дарга аа” гэв.

“Чиний бодол юу байна, дэслэгч ээ?”

“Түүнийг зодож үнэнийг нь хэлүүлэх хэрэгтэй. Хэрэв амьд гарч чадвал танд боол мэт зүтгэг.”

“Амьд гарч чадахгүй бол?”

“Мулзан толгойт нэгээр хорогдоно л биз дээ, дэд хурандаа” гэж Дорлиг мушилзав.

Хэсэг зуур Балган бодлогоширов. Тэгснээ тэр дэслэгчид дахин хандаж, “За тэгье. Маш сайн байна, дэслэгч ээ” гээд тэр Дорлигийн нүд рүү харлаа. “Намайг хүмүүс юу гэж дууддагийг мэдэх бил үү, дэслэгч ээ?”

“Үгүй, нөхөр дарга аа”

Балган хариу мушилзав. “Мэдээж чи мэдэж байгаа. Битгий жүжиглээд бай. Тэд намайг харгис Балган гэдэг юм. Хэдэн зуун лам

ирийг байцааж цаазлуулж чадсан болохоор тэр” гэж
дэслэгч дуугүй болсноо, “Би хочоо ор үндэсгүй гэж бол
дэслэгч ээ. Хүмүүсийг захиргаандаа оруулахад иймэрхүү
хоч зүгээр юм шиг байна лээ. Чи үүнтэй санаа нийлж байна уу?

“Тийм ээ, нөхөр дэд хурандаа” гэж хариулахдаа Дорлиг
цугаар хүйт даав.

“Гэндэнгийн эдийн засаг, нийгмийн буруу бодлого, хувьсгалын
хүчлүүдийн байдал хувьсгалт өөрчлөлтийг маань удаашруулж,
ах нарын дургүйг хүргээд байна. Хувьсгал ялснаас хойш арван
дөрвөн жил өнгөрч байхад одоо л бид улс орноо хүчтэй гараар
үлдэж эхэллээ. Манай сайд Чойбалсан ч зоригтой хүн шүү. Бид
нийм л удирдагчтайгаар түүхийг бүтээж чадна. Хэрэв тэр жаалхүү энд
хэнд эсэн мэнд хоргодсон шар феодалуудын үүрнээс гарч ирсэн бол
үлдэхгүй тэнд нь очоод түйвээж өгөх болно. Тэгээд ч та биднийг шагнах
медаль зөндөө хүлээж байгаа” гэж Балган нэг хэмийн дуугаар
үргэлжлүүлэв.

Балган цааш нааш алхан, нэг зогтосон нэг хөдөлж байснаа эргэж
ирэв. Тэр Дорлиг руу бөхийгөөд, “Чиний бодол санаа чинь зөв байна
шүү, Дорлиг оо. Хэрэв энэ хүүг байцаагаад олигтой үр дүн гарвал би
чимд талархах болно” гэв.

“Баярлалаа, нөхөр дарга аа.”

“Дэслэгч Дорлиг та саяын яриаг тараах хэрэггүй шүү.”

“Ойлголоо, дарга аа”

“Маш сайн байна, дэслэгч ээ. Дуугүй байна гэдэг алт гэдэг үг
байдаг юм.”

“Би хэнд ч юу ч ярихгүй, нөхөр дэд хурандаа.”

Балган Дорлигийг цоо ширтэж, “За жагсаалт хийж байсныгаа
үргэлжлүүл, дэслэгч ээ. Би олзлогдогчийн учрыг олгоё.”

“За дарга аа.”

Харгис Балганыг яамны байр руу орж явчихад Дорлиг тайвширч
санаа алдлаа. “Дэслэгч Дорлиг та болгоомжтой бай. Чи галаар тоглож
байна шүү” гэж тэр өөртөө шивнэлээ.

Хананы цаанаас “Аа!” гэсэн зүрх зүсэм хашгирах чанга дуу

“Чи хэрэглээд дууссан юм бол шууд тэнд нь буудаад хаячихгүй яасан юм” гэж Балган асуув.

“Учир нь гэвэл нөхөр дэд хурандаа, миний сэжиглэж байгаагаар энэ хүү худлаа хэлж байж магадгүй юм гэж би сэжиглэсэн. Тэр энэ хавийн хүүхэд биш харин холын нэгэн хүрээнээс ирсэн болов уу. Хэрэв тэгсэн бол ийм насны хүүхдүүдээр сүм хийдүүд холбоо бариулж хоорондоо мэдээ хүргэлцэж байгаа юм биш биз гэж бодсон юм. Энэ хүүхэд хувьсгалын эсэргүү том хуйвалдааны гол мэдээллийг мэдэж байж ч болох юм шүү дээ. Гэхдээ миний сэжиг үнэн бол шүү дээ.” Дэд хурандаагийн чулуу шиг хүйтэн нүүрэнд үл ялиг баярласан шинж илрэхэд Дорлиг яриагаа зогсоолоо.

Балган толгой дохиод, “Дэслэгч та үргэлжлүүл” гэв.

“Хүү байдгаараа айчихсан байгаа. Түүнээс одоо ямар ч мэдүүлэг гаргаж авахад амархан болсон байгаа. Тэрний хаанаас ирснийг нь мэдэхэд л тэр хүрээний үйл ажиллагааг зогсоох, эд хөрөнгийг хураах, тэр хавийн хүмүүсийг шарын шашнаас нь урвуулах бүх нөхцөл нээгдэнэ гэж бодож байна.”

“Лам нарыг нь ч бас зайлуулах хэрэг гарах нь мэдээж”.

“Тэр үнэн шүү, дарга аа.” гэж Дорлиг үргэлжлүүлээд, “Гэхдээ энэ жаал бол амьд явахын төлөө юу ч хийж өгч чадах хүн байна лээ. Бичиг үсэг, хэлэндээ үнэхээр сайн байдаг шүү. Хэрэв түр хугацаагаар ч болов түүнийг хувьсгалын үйл хэрэгт ашиглаж чаддаг бол тэгэх юмсан, нөхөр дарга аа” гэв.

“Чиний бодол юу байна, дэслэгч ээ?”

“Түүнийг зодож үнэнийг нь хэлүүлэх хэрэгтэй. Хэрэв амьд гарч чадвал танд боол мэт зүтгэг.”

“Амьд гарч чадахгүй бол?”

“Мулзан толгойт нэгээр хорогдоно л биз дээ, дэд хурандаа” гэж Дорлиг мушилзав.

Хэсэг зуур Балган бодлогоширов. Тэгснээ тэр дэслэгчид дахин хандаж, “За тэгье. Маш сайн байна, дэслэгч ээ” гээд тэр Дорлигийн нүд рүү харлаа. “Намайг хүмүүс юу гэж дууддагийг мэдэх бил үү, дэслэгч ээ?”

“Үгүй, нөхөр дарга аа”

Балган хариу мушилзав. “Мэдээж чи мэдэж байгаа. Битгий жүжиглээд бай. Тэд намайг харгис Балган гэдэг юм. Хэдэн зуун лам

нэрийг байцааж цаазлуулж чадсан болохоор тэр” гэж Балган хэлээд дэслэгч дуугүй болсноо, “Би хочоо ор үндэсгүй гэж боддоггүй шүү, дэслэгч ээ. Хүмүүсийг захиргаандаа оруулахад иймэрхүү сүртэй нэр алт бүтээр юм шиг байна лээ. Чи үүнтэй санаа нийлж байна уу?”

“Тийм ээ, нөхөр дэд хурандаа” гэж хариулахдаа Дорлигийн дурдлагаар хүйт даав.

“Гүндэнгийн эдийн засаг, нийгмийн буруу бодлого, хувьсгалын өөрчлүүлүүдийн байдал хувьсгалт өөрчлөлтийг маань удаашруулж, ямар ч ах нарын дургүйг хүргээд байна. Хувьсгал ялснаас хойш арван дөрвөн жил өнгөрч байхад одоо л бид улс орноо хүчтэй гараар удирдаж эхэллээ. Манай сайд Чойбалсан ч зоригтой хүн шүү. Бид тийм л удирдагчтайгаар түүхийг бүтээж чадна. Хэрэв тэр жаалхүү энд үлдсэн мэнд хоргодсон шар феодалуудын үүрнээс гарч ирсэн бол үлдэхгүй тэнд нь очоод түйвээж өгөх болно. Тэгээд ч та биднийг шагнах одон медаль зөндөө хүлээж байгаа” гэж Балган нэг хэмийн дуугаар үргэлжлүүлэв.

Балган цааш нааш алхан, нэг зогтусан нэг хөдөлж байснаа эргэж үзвэл, Тэр Дорлиг руу бөхийгөөд, “Чиний бодол санаа чинь зөв байна шүү, Дорлиг оо. Хэрэв энэ хүүг байцаагаад олигтой үр дүн гарвал би чамд талархах болно” гэв.

“Баярлалаа, нөхөр дарга аа.”

“Дэслэгч Дорлиг та саяын яриаг тараах хэрэггүй шүү.”

“Ойлголоо, дарга аа”

“Маш сайн байна, дэслэгч ээ. Дуугүй байна гэдэг алт гэдэг үг байдаг юм.”

“Би хэнд ч юу ч ярихгүй, нөхөр дэд хурандаа.”

Балган Дорлигийг цоо ширтэж, “За жагсаалт хийж байсныгаа үргэлжлүүл, дэслэгч ээ. Би олзлогдогчийн учрыг олъё.”

“За дарга аа.”

Харгис Балганыг яамны байр руу орж явчихад Дорлиг тайвширч гарч ирлээ. “Дэслэгч Дорлиг та болгоомжтой бай. Чи галаар тоглож байна шүү” гэж тэр өөртөө шивнэлээ.

Хананы цаанаас “Аа!” гэсэн зүрх зүсэм хашгирах чанга дуу

сонсогдоход Агваан цочин сэрэв. “Юу вэ, би хаана байна аа?” Өмнөх хорин дөрвөн цагийн турш үзсэн, амссан аймшигт үйл явдлууд түүний толгойд аажмаар үерлэн эргэж санагдлаа. Бүхнийг эргэн бодсон нь түүнийг улам ч айлгаж орхив. *Энэ чулуун шал ямар хүйтэн юм бэ, би өлсөж ядарч гүйцлээ* гэж тэр бодов. Үүрийн гэгээ сайн цайраагүй байна. Дахиад унтаж ч болох юм, яагаад би ингээд гэнэт сэрчихэв ээ гэж тэр гайхлаа.

“Бурхан минь, туслаач ээ! Өршөөгөөч! Битгий нэмж зодооч! Болиоч ээ! Аа!”

“Ээ гэгээн дарь эх минь. Энэ байшинд юу болоод байна аа?” гэж Агваан дуугаа өндөрсгөн дуудав. Хариу дуугарсангүй, түүний дуу нь шоронгийн өрөөний хананд шингэн замхарлаа. Агваан босоод хананд чихээ нааж үзэв. Бүх юм сонсогдохгүй авч зарим нэг хүний хэрцгий үг яриа сонсогдож байв.

“Дахиад гэнэ ээ?...муу зулбасга....давстай ус.... Одоо наанаа хүл...”

“Аа!” гэсэн дуу хүний дуу хоолой гэхээсээ шархадсан араатных шиг сонсогдов. “За за гарын үсгээ зуръя. Та нарын хүссэн бүхэн дээр зуръя. Намайг дахиад битгий ингэж тамлаач. Намайг буудаач!” Үүний дараа дахин ёолох дуу гарч хажуугаар нь хүмүүс инээлдэцгээх нь сонсогдов.

“Даян дээрх минь, намайг ивээгээч!” гэж Агваан уйллаа. “Бурхан шашингүй харгис зэрлэг хүмүүсийн гарт тамлагдаж үхэх нь миний хувь тавилан гэж үү? Би ингэж үхэхийн төлөө төрсөн юм гэж үү? Би ийм хувь заяатай байх ямар нүглийг урд насандаа хийсэн юм бэ?”

Хананы цаана хүний ёолох дуу намдав. *Тэд түүнийг аваад явсан байх даа, ямар хувь заяа түүнийг хүлээж байгаа бол?* гэж Агваан бодов. “Хөөрхий амьтан!” гэж хүү эсрэг талынх нь хананд толгойгоо наан өвдөглөн суугаад мэгшин уйллаа.

Хаалганых нь ойролцоо төмөр хангинах чимээнээр Агваан нулимсаа барьж айдаст автан юу болохыг хүлээлээ. Түүний хаалганд түлхүүр эргэлдэв. Хаалгыг нь хэн нэгэн савчин онгойлголоо. Хоёр хуяг харагдав. “Алив мулзан толгойт, чи бос!” гэж нэг цэрэг Агвааныг өшиглөхөд, нөгөөх нь түүний гарыг ард нь зөрүүлж сурмаг хүллээ.

Тэд Агвааныг хаалга руу түлхэхэд Агваан, “Та нар намайг хааш нь авч явах нь вэ?” гэж асуув. “Би яагаа ч үгүй шүү дээ.”

“Өө тийм үү” гэж хуяг хэлээд, “Юу ч хийгээгүй юм бол яагаад энд

ирчихсэн байдаг билээ? Феодал новш минь хариулаач!” гэв.

Агвааныг урт хонгилоор түлхэн, чирэн явуулсаар хэд хэдэн төмөр конилгыг өнгөрөөгөөд яам руу ордог залгаа бололтой нэгэн шинэ конилгын хажуугийн цөөхөн тавилгатай өрөөнд оруулав. Агваан гийхан ийш тийш харлаа. Тэнд цаасанд дарагдсан хоёр ширээ байх аж. Цотоод яамны ногоон дүрэмт хувцастай эр ширээний цаана сууж байв. Түүний мөрдөс дээр алтан таван хошуу гялалзана.

Хажуугийнх нь ширээн дээр нимгэн хар савхин хүрэмтэй гадаадын хүн Агваан руу цоо ширтэн сууж байлаа. *Манзуширын хийд дээр Цорлигийн Иван гэж дуудаад байсан орос арай биш байна. Гэхдээ тогтэй юм* гэж Агваан бодож амжив.

Ногоон хувцастай офицер түрүүлж дуугарлаа. “Агваан лам чи бол миний хувалз” гэж тэр эхлэв.

“За дарга аа” гэж Агваан аяархан хариулав.

Балган бараг эелдэг гэмээр дуугаар, “Залуу Агваан, би чамд хоёр асуулт тавина, түүнд л хариулчих. Чи манай яамны ятгах аргыг амсахыг хүсэхгүй гэдгийг би сайн мэдэж байна. Надад итгэ” гээд тэр албаны цэргийтэй орос хүн рүү зөвшөөрөл хүсэх мэт харлаа. Тэгснээ Агваан руу эргэж, “Миний асуултад чин үнэнээсээ, бүрэн хариул. Надад хэзээ ч бүү худал хэл, бас юу ч бүү нууж авч үлд. Ийм байж чадаж байвал би шууд л мэдэх болно. Ойлгов уу?”

“Ойлголоо.”

“Чи их ухаантай хүү. Би чиний гарын хүлгийг тайлуулна аа.”

Агвааны гарын хүлгийг нэгэн цэрэг тайлахад тэр санаа алдан тайвширав. *Энэ хүн бусдыг ойлгодог сайхан сэтгэлтэй хүн юм* гэж Агваан бодлоо.

“За одоо хэл. Чи эртний үсэг бичгүүдийг хаана ингэж сайн уншиж сурсан юм бэ?” гэж Балган асуув.

Агваан юу хариулахаа хурдхан бодлоо. *Хэрэв энэ яатныхан Цэрэннадтид ламыг, эсвэл бидэнд тусласан хотын хүтүүсийг, эсвэл Миронгөөс ирэх замд тусласан хүтүүсийг барьчихсан бол миний хариултыг тэдэж байгаа байх. Худлаа хэлбэл алуулчихдаг болов уу? Үгүй эхэхийг минь шийдэх асуулт байна* гэсэн бодол түүний толгойд коромхон зуур зурсхийв.

“Яагаад хариулахгүй байна, лам аа?” гэж байцаагч нэлээд ширүүн дуугаар асуув.

“Өршөөгөөрэй ноёнтоон, Би Даян дээрхийн хүрээнд уншиж бичиж сурсан билээ.”

“Тэгвэл чи манай дэслэгчид өөрийгөө Мөрөнгөөс ирсэн гэж худлаа хэлсэн байх нь ээ.”

“Тийм ээ, дарга аа. Би маш их айсандаа толгойд орсон үгээ л хэлчихсэн юм.”

“Тэгвэл чи одоо айгаагүй байх нь ээ.”

“Та хамаагүй ухаалаг хүн шиг санагдаж байна, ноёнтоон.”

Ногоон хувцастай офицер залуу ламын нүд рүү цоо ширтээд, “Хмм” гэхэд Агвааны нүд дальдчив. Балган, “Нөхөр Паша, танд асуулт байна уу?” гэж хамтрагчаасаа оросоор асуув.

Балганы Паша хэмээн дуудсан орос эр, “Даян дээрхийн хүрээ гэнэ ээ? Тэр чинь хаана байдаг юм бэ? Би огт сонсоогүй юм байна” гэв.

“Хөвсгөл аймгийн хойт хил дээр шахуу. Сибирьтэй ойрхон байдаг юм. Их л бөглүү газар даа. Тэр хавийн хүмүүс бүгд л хилийн харуул байх ёстой.”

“Харуул гэнэ ээ?”

“Яахав хил дээр олон үеэрээ амьдарсан малчдыг тэгж нэрлэдэг юм. Тэд өөрсдийгөө хаадын удмынх юм уу, хааны үнэнч албатуудын удмынх хүмүүс гэж итгэцгээдэг.”

“Нэлээд аюултай нөхдүүд байх нь ээ. Би яагаад ийм хүмүүсийн тухай сонсож байгаагүй байдаг билээ” гэж орос хэлэв.

Би маршал Чойбалсангийн оросуудаас нуусан зүйлийг хэлчихэж байгаа юм биш биз? гэж Балган гэнэт бодлоо. Тэгснээ тэр, “Манай монголчуудаас олонхи нь тэд нарын тухай бас мэдэхгүй л дээ. Харуулынхан тэр хавьдаа л байцгаадаг улс” гэв.

Паша залуу лам руу ширтэв. “Чи яагаад энэ харуулын шар феодалтай зууралдаад бидний хамаг цагийг дэмий үрээд байгаа юм бэ” гэж тэр уурслаа.

“Орос ах минь, энэ хүү бидэнд аймагтаа байгаа хувьсгалын эсэргүү аюултай лам нарын тухай мэдээлэл өгч чадах хүүхэд. Хөвсгөлийнхөн дандаа дураараа аашилдаг, хуучны зүйлдээ үнэнч байдаг аюултай хүмүүс. Тэднийг дийлэх амаргүй. Тэд чинь 1932 оны эсэргүү хөдөлгөөний гол цөм байсан. Танк, их буу явуулж байж тэднийг дарсан юм шүү дээ.”

Паша харгис Балган руу сая эргээд инээмсэглэж, “Нээрэн би 1932

шныг саналгүй яахав дээ. Мэдээж ийм байгаа бол нөхөр минь ажлаа үргэлжлүүл” гэв.

Агваан орос, Балган хоёрын яриаг анхааралтай чагнаж байлаа. Тэр тэр хэдхэн үг л сонсож барьж чадсанаас бус юу ч ойлгосонгүй. Энэ тэгийг сурах хэрэгтэй юм байна гэж тэр бодов.

“За лам чи хэл дээ” гэж Балган дөхөж ирлээ, “Чи Ёнзон Хамба тэгийг хүний тухай юу мэдэх вэ?” гэв.

Агваанд уг нэр шууд л танил санагдлаа. Тэр нэг аймшигт шөнө лам нарыг хороож байх үеэр маань уншиж байсан лам нарын дотроос Ёнзон Хамбын дууг таниад Цэрэннадмид багш нь уйлж байсныг бодов.

“Эн тийм хүний тухай дуулаагүй юм байна” гэж Агваан хариуллаа.

Балган хамтрагч руугаа очиж оросоор хэсэг ярив.

Тэгснээ тэр Хөвсгөл аймгийн газрын зураг олж ир гэж цэргүүддээ туншалаа. Удсан ч үгүй хэн нэг нь түүнд газрын зураг авчирч өглөө. Балган Сибирьтэй хил залгадаг хойт хилийг хуруугаараа заалаа. “Энд” гэж тэр хэлээд, “Даян дээрхийнхэн энэ хавьд байгаа” гэв.

Орос эр мөрнийхөө дээгүүр эргэн харав. “Энэ жижиг ламын ирсэн талд байгаа тэр хүрээ нь яг хаана байна?” гэж тэр асуулаа.

“Яг энэ хавьд” гэж Балган заагаад, Үүрийн гол, Дээрхийн голын уулнаар дээр” гэв.

“Энэ хавьд ямар ч зам байхгүй юм аа” гэж Паша хэллээ. “Мориор л тэндээс ирсэн байх даа. Яаж энэ жижиг лам Улаанбаатар хүртэл замаа олж ирдэг байна? Түүнд хүмүүс тусласан байх ёстой.” Орос эр урд нь тэг чимээгүй зогсох Агвааныг тал талд нь гарч сайтар ажиглав.

Балган толгой дохин Агваан руу хандаж, “За хүү, чи залуу бөгөөд танин байна. Чи Улаанбаатар руу ганцаараа хүрээд ирнэ гэж байхгүй. Тэгж яривал бид чам шиг лам бас нэг ламтай хамт нууцаар хотоос гарихыг завдсан тухай мэдээлэл авчихсан байгаа” гэв.

Агваан юм хэлэх гэсэн боловч Балган түүнийг шууд зогсоов. “Чи түүнд Найрамдах Монгол Ард Улсын Дотоодыг Аюулаас Хамгаалах Намд ямар аймшиггүй худал хэлж чадаж байна вэ? Чи бусадтай хамт ирэн ирсэн чинь тодорхой байна, бас Ёнзон Хамбыг ч сайн мэдэж байгаа нь мэдэж байна.”

Агваан амаа ангайхаас өөр хариу хэлж чадсангүй.

Балган инээж Агвааны амыг гараараа жимийлгэв. “Бид одоохон чамнаар яаж яваад Манзуширийн хийдэд хүрсэн тухай бүх үнэнийг

хэлүүлнэ ээ.” Балган ингэж хэлээд орос эр рүү нүд ирмэв. “Чамд Ёнзон Хамбатай уулзах боломж ч гарч магадгүй.”

Энэ мөчид Агваан гэнэт зориг орох шиг болов. *Би хялбархан үхчихэж магадгүй, гэхдээ тиний багш амьд үлдэж тиний хойт насны төлөө залбирах болно* гэж тэр бодлоо.

Харгис Балган ширээн дээр байсан хонхыг цохив. Буу агссан хоёр цэрэг өрөөнд орж ирлээ. “Энэ худалч ламыг эрүү шүүлтийн өрөөнд оруул. Түүнийг хаанаас ирсэн, яагаад Манзуширийн хийд рүү явсан, хэн хэн гэдэг хүнтэй цут явсныг нь асуу. Тэр хүмүүсийн нэр, хэргэм зэрэг, хаана амьдардгийг нэгд нэгэнгүй байцаа.”

“Мэдлээ, гүйцэтгэе!” гэж хоёр цэрэг хариулав.

“За аваад яв” гэж Балган дуугаа намсгав.

“За” гээд цэргүүд Агвааны гарыг ард нь чанга хүлж өрөөнөөс түүнийг гарган шоронгийн урд хонгилоор авч явлаа.

Агвааныг өөр нэгэн том өрөөнд түлхэн оруулав. Шал нь хүйтэн чулуун бөгөөд дөнгөж сая угаасан мэт нойтон байх ажээ. Бас тэр ялимгүй налуу байх бөгөөд ус налууг нь даган урсаж өрөөний буланд байгаа нүхээр гадагшилж байв. Өрөөний энд тэнд төмөр сандал байна. Сандлыг шалтай нааж боосон харагдана. Сандлуудын голд сонин нүхнүүд байв. Мөн ер үзээгүй хачин төхөөрөмжүүд байх ажээ. Агвааны нуруугаар хүйт даагаад явчихлаа.

Хоёр цэрэг Агвааныг өрөөнд ганцааранг нь орхиод гарлаа. Агваан төмөр сандал дээр сууж бодлогоширов. *Би юуг буруу хийчихэв ээ. Юуг хэлж болох, юуг болохгүйг би яаж тэдэх вэ* гэж тэр толгойгоо гашилгав.

Агвааныг дээш харахад хаалганд түлхүүр харжигнаж зузаан биетэй хоёр эр орж ирэв. *Тэд надаас юу асуух гэж байгаа юм бол* гэж Агваан бодсон боловч тэд юу ч асуусангүй. Ямар ч үг сүтгүйгээр тэд Агвааныг сандлаас нь ховх татан босгоод хоёр талаас нь өшигчиж гарав. Агвааныг толгойгоо өндийлгөх гэж оролдох бүрт нь тэд хүнд нударгаар түүнийг эргэн сөхрүүлээд дахин өшиглөнө. Тэгснээ түүнийг татаж босгоод дахиад л эхнээс нь нүдэж гарав. Ингээд хэдхэн минут болоход Агвааны нүүр ам, бие нь цус нөжтэйгөө хутгалдлаа.

Агваан ирж байгаа хүнд цохилтуудаас хамгаалах гэж байдгаараа хичээж байв. Хамаг бие нь гэнэт аймшигтай өвдлөө. Түүний мэдрэлийн бүх суваг доргиж гүйцэх шиг. Тэр ухаан алдахад ойрхон байх шиг байлаа. Гэлээ ч Агваан, “Болиоч ээ, болиоч дээ, би ямар ч буруу юм хийгээгүй”

гэж орилж амжив. Түүний элэг рүү хэн нэг нь асар хүчтэй тийрэхэд тэр арагшаагаа нисч орхилоо. Агваан хананд хүчтэй шидэгдэж очоод гинхсаар шалан дээр уналаа. Тэгснээ түүнийг дахиад л хөл дээр нь татан босгоод тал талаас нь хүнд нударгаар нүдэж гарав. Гар нь ардаа хүчтэй учир тэр өөрийгөө хаах ямар ч аргагүй байлаа. “Аа!” гэж тэр оролдолтэйгөөр ёолоод, “Би гэм хийгээгүй шүү дээ. Намайг явуулаач!” гэж гуйж байлаа. Гэвч хоёр эр үгийн солиогүй зодсоор байв. Нэг нь Агвааны нүдийг бүлтэрчихвий гэмээр хүчтэй цохилоо. Түүний толгой өргөж орчин тойрноо мэдэхээ болилоо. Түүнийг түнэр харанхуй, сүүтэн шал хоёр угтан авав.

Агваан баахан удаж байж ухаан оржээ. Тэр урд шөнө хоносон шонх шоронгийн өрөөндөө сэрэв. Дээл нь цусанд будагдаж биед нь наалджээ. “Аа!” гэж тэр гэнэтийн өвдөлтөөс болж дуу алдав. Хөл нь хөдөлж болохоо байчихсан шиг санагдана. Бүхий л бие нь өвдөж байв. Аймшигт өвдөлтийг тэсвэрлэн тэр дээлээ өргөж хөлөө харахыг оролдлоо. Түүний өмд хөлний нь шуунд наалдаж цус нөжтэй холилдоод үхэлтэл хатжээ. Орос хатуу гутлаар хайр найргүй өшиглүүлснээс болоод түүний шууны мах, булчин няцарч бараг яс нь гарч ирсэн байв. Гүн нь битүү өвчин. Хөлийнх нь цус хатаад хар өнгөтэй болжээ. Агваан шүлсээрээ шуугаа норгож өмдөө хөлөөсөө салгах гэж оролдов. Гэвч түүний амнаас шүлсний оронд цус гарч байлаа.

Агваан аавыгаа бодов. *Тэр ийм шархыг яаж эдгээх байсан бол?* Тэр амьтанхаа бохир зүйл рүү шээ гэж хэлдгийг нь санав. Агваан тэсэхийн аргагүй өвдөж байсан ч шүд зуун бослоо. Хана түшиж ганц хөл дээрээ тогсож шээх гэж оролдлоо. Гэвч шээс гарсангүй. Тэр дүлээд дахин шалх гэж оролдов. Юу ч гарсангүй. *Бурхан минь, туслаач! Дотор минь шүд нэг юм болохоо больсон бололтой* гэж тэр айлаа.

Зогсоход өвдөлт нэмэгдэж тэсэхийн аргагүй болов. Тэр шалан дээр хэвтээд шээсээ хүрэхийг хүлээлээ. Хэдэн цагаар ингэж хэвтэх дүүр түүний ухаан орж, гарч байлаа. Тэгтэл түүний өрөөний хаалга өнгөтэй хурандаа орж ирлээ.

Балган ширэв татаад хармаанаасаа цав цагаан алчуур гаргаж ирээд хамраа дарав. “За лам чи бос, гар!” гэж түүнийг тушаахад Агваан

хамаг хүчээ шавхан бослоо. Түүний толгой эргэж байв. Хамаг бие нь янгинана. Тэр хаалга руу доголсоор удаанаар дөхөв.

Балган Агвааны удаан хөдөлгөөнийг харж зогслоо. “Ингэж зовохгүй байж болно шүү. Мэдэж байгаа бүх зүйлээ л хэлээд өгчих. Заавал ийм там дундуур зүтгэх ямар хэрэг байна?” гэж тэр хэлээд, “Эцсийн эцэст бүхнийг хэлж байж л дуусна шүү дээ” гэв.

Агваан эргэн харав. Хамаг бие нь өвчтэй байгаагаас ч тэр үү, түүнд айх гэдэг зүйл бараг байхгүй болсон байв. “Миний толгой өвдөж байна, бас би шээж чадахгүй байна” гэж тэр ханиалган хэллээ. Амнаас нь цус усчиж байв.

Балган шууд хариу хэлсэнгүй. Тэр хонгилын үзүүрт зогсож байсан цэргийг дуудлаа. “Үүнийг цэвэрлэ. Шээлгэ. Тэгээд ажлын өрөөнд дагуулаад ир” гэж тушаалаа.

Дотоод яамны цэрэг Агвааныг сугадан хонгилоор алхсаар байшингийн өөр хэсэг рүү эргэнгүүт баруун гар талд хоёр хаалга өнгөрч дараагийн өрөөнд нь тулж ирэв.

Агваан цав цагаан өнгөөр хучигдсан нэгэн хоосон шахуу өрөөнд ороод ирэв. Цагаан орос халаадтай хоёр хүн ширээний цаана сууж байх агаад нэг нь монгол эмэгтэй, нөгөө нь орос залуу байв.

Орос эмчийн дэргэд суусан монгол бүсгүй Агвааныг үзээд түүний байдлыг орос хэлээр эмчдээ хэллээ. “Хаана чинь хамгийн их өвдөж байна?” гэж монгол бүсгүй асуув.

“Бүх газарт” гэж Агваан хариулаад, “Би шээмээр байна, гэвч чадахгүй байна” гэв. “Би яг одоо ухаан алдаж унах гээд байгаа юм шиг толгой эргээд байна. Миний хөл бэртсэн байгаа. Намайг хоёр харгис хүн аймшигтай зодсон.”

Эмч Агвааныг орон дээр хэвт гэж дохиод оросоор ярингаа түүнийг үзэж эхлэв. “Шээсний сүв нь хавдаад битүүрчихэж гэж эмч хэлэв.

“Гар хөлийнх нь онгорхой шархыг яах вэ?” гэж сувилагч асуугаад, “Оёх уу, яахав?” гэв.

Эмч дээш харснаа, “Энэ хүү эндээс амьд гарахгүй биз. Нэмж өвтгөөд яахав. Шархыг нь цэвэрлээд боодол хийж өгөөд л явуулъя” гэж хэлээд Агвааны гэдсэн дээр зөөлөн дарлаа.

Сувилагч Агвааны гар, өгзөг зэргийг хурц үнэртэй шингэнээр арчиж эхлэхэд Агваан орь дуу тавив.

Эмч цүнхнээс урт нарийхан зөөлөн гуурс гаргаж ирэв. Түүнийг

хурц үнэртэй шингэнээр арчиж байгаа харагдана. “Нүдээ ань гэж мээдэх дээ” гэж эмч хэллээ. “Наадах чинь бүр болохоо больж байх шиг байна.”

Агваан нүдээ аньсан боловч хурц өвдөлтийг тэсч чадалгүй нүд нь шивчлан харж байв. Эмч урт бүдүүн зүүг гуурсанд залгаад хүүгийн дивсаг тушаа шууд хатгаж орхилоо.

“Ааа!” гэж Агваан өвдөхөөсөө илүү цочсондоо хашгирлаа. “Энэ тиймтэй өдөр хэзээ дуусах юм бол оо?”

“За хар” гэж эмч монголоор хэлэв.

Агваан гуурс дагаад улаавтар өнгөтэй шээс нь урссаар орон доогуурх түмпэн рүү асгарч байхыг харлаа. Бие нь эрс хөнгөрөөд ирэв. “Намайг өршөөгөөрэй” гэж Агваан хэллээ. “Таны эмчилгээ их сайхан байна. Гэхдээ намайг яагаа ч үгүй байхад яагаад зодоод байгаа юм бол оо?” гэж тэр намуухан өгүүлэв.

Эмч, сувилагч хоёр асуултад хариулсангүй. Чимээгүй ажлаа үргэлжлүүлэн Агвааны хөлийн шархыг цэвэрлэлээ. Угааж цэвэрлэсэн шархан дээр тэд нунтаг зүйл цацаад боов.

“Бид эмчилгээгээ дууслаа” гэж сувилагч хэлээд, “Дахиад зовиур бишнэл энд авчраач гэж харгалзагч нартаа хэлж болно шүү” гэж шүүмсэглэв.

Цэрэг орж ирээд Агвааныг аваад гарахад эмч сувилагч хоёр шүүмсэглэсээр үлдэв. Агваан яамны байрны харанхуй урт хонгил руу буцаад явлаа. Энэ яамны байрны баруун жигүүр нь диваажин юм, зүүн жигүүр нь тал ажээ. Би татаас зайлах ёстой. Тэгэхгүй бол үхэх нь гэж гэр бодлоо.

Агвааныг Балганы өрөөнд авчирлаа. “За суу” гэж хурандаа ширээнийхээ өмнөх сандлыг заан хэлэв. “Эмчилгээ ямар болов? Манай өрөөн эмч сайн шүү, чи юу гэж бодож байна?”

Агваан сандал дээр лагхийтэл суув.

“Чи бүр өлбөрөх шахсан харагдаж байна. Юм идмээр байна уу?” гэж Балган асуув.

Агваан толгой дохилоо. “Их өлсөж байна. Миний нэг шүд бас унах ш.”

“Чиний шүд яах нь надад хамаагүй ээ” гэж хурандаа гэнэт загнав. Тиймээ бараг л аав хүний зөөлөн дуугаар, “Хүү минь, чамайг яамныхаа өрөөнд аваачиж болно шүү. Тэнд үргэлж хоолтой байдаг” гээд

Агваан руу харж инээмсэглэв. “Чи идэж чадах хэмжээгээрээ ид. Би зохион байгуулаад өгье. Гэхдээ чи үүнээсээ өмнө надад маш энгийн нэг зүйл өгөх хэрэгтэй. Энэ бол маш энгийн.”

“За дарга аа” гэж Агваан хавдсан уруулынхаа завсраар хариуллаа.

Балган ширээн дээр байгаа цаас үзгийг Агваан руу түлхээд, “Миний заавраар бүх зүйлийг хийвэл юу дуртайгаа идэж уугаад бас шийтгүүлэхгүй байж болно. Агваан би чамтай одоогоор үнэхээр өөр харьцаж байгаа, чи үүнээс ч ихийг тэсч гарч чадах хүн байна. Ойлгож байна уу?” гэлээ.

Дахин зодуулж магадгүй гэж бодогдонгуут Агваан амьсгаа анч чадахгүй болов. “За дарга аа” гэж тэр арайхийн хариуллаа. “Таны асуусан бүхнийг хийе.”

“Сайн байна, лам жаалхүү. Чи юм ойлгодог хүн шиг хариулж байна. Одоо энд хүрээнийхээ нэрийг бичээд, өөрийнхөө хэргэм цол, багш ламтан болон хүрээнийхээ толгой лам нарын нэрийг зэрэг дэв, цол мяндагтай нь бичээдэх” ингэж хэлээд Балган Агвааны өмнө тавьсан цаасан дээр тогшив.

Агвааны гар үзгэнд хүрлээ.

“Чи бас ямар учраас, яаж яваад Манзуширын хийдэд ирснээ бичнэ ээ. Чамд хэн хэн туслав, тэдний хэн нь өндөр мяндаг тушаалтан лам байв гээд бүгдийг нэг сайхан бичээдэх” гээд Балган нүүрэндээ инээмсэглэл тодруулав. “Энэ жаахан ажлыг хийж өгчихөөд чи бүх таагүй зүйлээс чөлөөлөгдөнө гэсэн үг. Тэр ч байтугай чамд ажил өгч, тушаал дэвшүүлж, Орос улс руу сургуульд явуулж ч болох юм шүү. Чойбалсан сайдад хэлэхэд л энэ бүхэн дорхноо бүтэх боломжтой.”

Агваан үзэг аваад цаасан дээр цэг тавьсан боловч юу ч бичсэнгүй.

Балган хөдөлгөөнгүй байгаа үзгийг ажиглан суулаа. “Чамд ямар ямар зам байгааг бодоорой, жаал минь” гэж тэр хэлээд дуутан өндөрсгөж, “Манай эрүү шүүлтийн өрөөнд удаан хугацаанд тамлагдаж үхэх үү, эсвэл их үйл хэргийн төлөө амьдралынхаа турш сайн ажиллах уу?” Ингэж хэлээд Балган Агвааны нүд рүү ширтлээ. “Чи амьдрахыг хүсч байгааг нүүрнээс чинь харж байна. Одоо чи зөв ажиллах хэрэгтэй. Бидэнд тусла, тэгвэл бид чамд туслана. Монгол Ардын Хувьсгалт Намын бүхий л нөмөр нөөлөг ар талд чинь хамгаалж байхад бусдын мөрөөдөөд ч хүрдэггүй амьдралаар амьдрах боломж чамд байгаа. Эрх

мэдэл, нэр төр, эд баялгийн тухай чи нэг төсөөл дөө” гэв.

Балганыг ийн ярьж байхад Агваан элдэв зүйл бодож байлаа. *Би дотнынцтэй танилцах юмсан. Би олон газраар явж, олон зүйл үзэж, үндэс олно төсөөлж байгаагүй зүйлсээ мэдэж авахсан. Би бас орос хэл орчирчин тойронд минь юу болоод байгааг мэддэг болох юмсан.* Агваан мин бодсоор гар дахь үзгээ харлаа. *Би үхтээргүй байна. Би амьдартаар байна! Гэхдээ би ойр дотнынхоо хүмүүсийн нэрийг эдэнд барьж өгч, миний шүтлэгээсээ урвах юм бол татд очих болно* гэж тэр бодов.

Агвааны хацрыг даган нулимс урслаа. Тэр өөрийн зүрх сэтгэл рүү онгийн харлаа. Тэр мөрөөдөл, айдас, хүч, сул дорой байдлаа бас үзэж илүүшлээ. *За яахав* гэж тэр шийдэмгий бодоод, *би татд очъё доо* гэж юуриг шулуудлаа. Чичирсэн гараар тэр бичиж эхэллээ.

“Даян дээрхийн хүрээний толгой лам нар болбоос:

1. Хамба лам Дэмбэрэл гавж.

2. Гавж лам Насанцэрэнгийн Лувсандагва, хүмүүс түүнийг бага Хамба гэж дуудах бөгөөд тэр хүн миний багш ламтан.

3. Гавж лам Насанцэрэнгийн Цагаан, хүмүүс түүнийг Цаг гавж гэнэ.

4. Гавж лам Намсрайн Аюуш

5. Да лам Насанцэрэнгийн Ширнэн

6. ...”

Хэн нэгэн хүн хаалга тогшив. Балган Агвааны дутуу хийсэн амгалантыг хамж аваад, “За ор. Хэн бэ?” гэв.

Нэгэн дэслэгч орж ирлээ. “Нөхөр дэд хурандаа, бид Зуунмодоос мэдээ авлаа. Манзуширийн хүрээ бүрэн шатаагүй гэнэ. Чулуун хананд гал авалцаагүй байна. Нутгийн хүмүүс зарим галыг унтраасан бололтой.”

Балган чангаар хараал тавьж гараа атган ширээ дэлсэв. “Шатаахад аялалдсан хүмүүсийг бүгдийг нь дууд” гэж тэр бархирав. “Тэр муусайн галогчид юу ч олигтой хийж чадахгүй шүү. Шар феодалуудын хүрээг галын хөрснөөс арчаад хаячихлаа гэж онгиоод байсан яалаа!” Балган толгойгоо сэгсрэн шогшроод, “Тэр зузаан ханыг нь баараггүй нураах арга олох хэрэгтэй байна. Нутгийн хүмүүст ялагдсан мэт сэтгэгдэл огт үзүүлж болохгүй.”

“Ойлоглоо, дарга аа” гэж дэслэгч өсгийгөө хавсран ёслоод

өрөөнөөс гарав.

Уурсаж байгаа дэд хурандааг хараад Агваан “Манзуширийн хийдийг бурхан ивээжээ” гэж хашгирмаар санагдсан боловч дув дуугүй байлаа.

“Чойбалсан сайдад мэдэгдэх хэрэгтэй байна” гэж Балган цагаан харангаа хэлэв. Тэр цэрэг рүү хандан, “Энэ ламыг өрөөнд нь буцаагаад аваачаадах” гэлээ.

Агваан догшин цэргийн нударган дор доголсоор там руугаа буцаал алхав. “Тэр намайг чөлөөлнө гээд худлаа хэлчихлээ. Би хүрээнийх бүх том лам нарын нэрийг бичээд өгсөн. Тэр намайг хуурчихлаа” гэж Агваан амандаа үглэн уйлагнав.

Түүнийг шоронгийн тасаг руу нь түлхэн оруулав. Түүний өрөөнд гуч орчим насны нэгэн эр сууж байх нь тэр. “Сайн байна уу? Таны амрыг эрье. Намайг Агваан гэдэг. Энд нэвширтлээ зодуулаад ёстой нэг зовж байна даа.” гэж Агваан мэндлэв.

“Зовоход хань хэрэгтэй гэдэг юм” гэж үл таних хүн инээгээд, “Хоёр хүнийг нэг өрөөнд хорьж байгаа нь сонин юм. Хүмүүс хоорондоо яривал илүү их зоригждог гэдэг. Эдний өрөөнүүд нь дүүрсэн байх аа” гэв. Үл таних хүн хүүг нэлээд эвгүй байдалд зогсохыг хараад, “Найрсаг зангаар хариу мэндлэхээ мартжээ. Өршөөгөөрэй. Би ийм байдалд байж болох хэмжээндээ сайн сууж байна. Намайг Рэнчин Бямбаев гэдэг. За даа ийм албархуу байдлаар танилцуулаад ч яахав дээ. Намайг Рэнчин гэж дуудаж болно. Би Хэл шинжлэл, утга зохиолын хүрээлэнгийн судлаач хүн. Одоо ч судлаач байсан гэж хэлж болох байх” гэж өөрийгөө хариу танилцуулав.

“Би Манзуширийн хүрээний орчим явж байгаад эд нарт баригдаад” гэж Агваан шинэ танилдаа хуучлангаа шоронгийн ханыг цохиж аван, “Намайг барихын өмнө би Лхас руу сургуульд сурах гээд явж байлаа. Намайг энд барьж авчраад нэг өрөөнд оруулаад хоёр аймаар том хүн гарч ирээд тал талаас минь зодож ухаан алдуулсан. Би дотор гаднагүй бэртсэн байх. Бүх бие минь энд тэндгүй өвдөж байна.”

“Наадах чинь ч базаахгүй хэрэг болж дээ, залуу Агваан минь.” гэж Рэнчин хэлээд, “Наад толгойноос чинь харахад Дотоод яамныхан чамтай яагаад ингэж харьцаж байгааг төвөггүй мэдэж болохоор байна. Чи тэдний хувьд сүрхий аюул занал агуулж байгаа юм” гэв.

“Би юу? Яагаад? Лам багш нарыг цаазлаж байхыг харчихлаа гэж

үү? Лам нар маань уншсаар байгаад цаазлуулж байна лээ. Ер нь нар яахаараа тэдэнд аюултай болчихно гэж? Улаантнуудад буу шин, машин байна, эрүү шүүлтийн өрөө гээд бүх зүйл байна. Бидэнд ямар ч өөр юу ч байхгүй шүү дээ.”

“Гэхдээ та нарт ертөнцийг үзэх үзэл санаа, амьдрал ба түүний утга учрыг оорөөр тунгаах байр суурь байгаа юм шүү дээ. Залуу минь, надад итгэл үнэмлэх санаа гэдэг ямар ч буу, ачааны машинаас илүү хүчтэй байдаг шүү. Энэ тамлан зовоогч нар шинжлэх ухаан, түүх тэдний талд байгаа гэж бодож байгаа биз, гэвч энэ тийм биш. Тэд шинээр дарангуйлал татчихын төлөө л дайрч давшилж байгаа нь энэ. Тэдний дарангуйлал дуурааг халж байгаа дэглэмээсээ илүү харгис, илүү бусдыг үл хайхарсан шувуугүй байгаа. Тэд хоосон дотортой хүмүүс.”

“Би юу ч ойлгосонгүй” гэж Агваан хэлээд хөлнийхөө өвдөлтөд байх шахан царайгаа үрчийлгэв.

“Чи хүрээнийхээ хашааны гаднах ертөнцтэй нэлээд танилцах хэрэгтэй хүүхэд байна даа, залуухан лам минь. Хэрэв тэд биднийг энд улаанхон хамт хориод өгөх юм бол би чамд мэддэг зүйлээсээ нэлээд ярих ёгч амжина шүү.”

“Тантай нэг өрөөнд байгаа нь үнэхээр сайхан хэрэг болжээ, Рэнчин гуай. Би өөрийнхөө сүсэг бишрэлийн тухай сайн мэдэх боловч хүрээнийхээ хананаас гадагш амьдралын харгис хэрцгий, аюултай зүйлсийн талаар бараг юу ч мэдэхгүй шүү, үнэндээ” гэж Агваан хэлэв.

“Тэгвэл хоёулаа сайхан амраад эцсийнхээ хугацааг хүртэл тайван амриалъя. Тэгэх үү?”

“Эцсийн хугацаа гэнэ ээ? Юу гэсэн үг вэ?”

“Дотоод яамны байшингаас дэндүү цөөхөн хүн амьд гардаг юм, дүү минь. Гэхдээ юмыг яаж мэдэх вэ. Бид хоёр илүү азтай ч байх юм бил үү. Гэхдээ танихгүй хүнтэй юм ярихдаа болгоомжтой байж үзээрэй. Энэ амьттай коммунистууд өрөө рүү чинь мэдээлэгч оруулж байгаад миний байцаалт дээрээ хэлээгүй зүйлсийг хэлүүлээд авна гэж мэд.”

Агваан амаа ангайн гайхшрав.

“Ха ха! Гэхдээ надаас айгаад хэрэггүй дээ, залуу минь. Энэ шувуунууд миний толгойг авах гэж хэдэн удаа оролдож байгаа юм. Би тэд нарын хуурамч бурханд нь мөргөдөггүй, түүнийгээ хэнээс ч шуудалгүй болохоор тэр. Хэрэв би орчуулагч биш байсан бол намайг ямар эрт танилгах байсан байлгүй. Энэ яамны ёзоорт хөрсний тэжээл

болчих байсан үе олон бий. Түүнээс гадна мэдээлэгч хүн чамайг юманд хүнд битгий яриарай гэж сануулахгүй биз дээ. Би л лав мэдээлэгч байсан бол тэгэхгүй. Гэхдээ зарим хүн тийм ч ухаантай биш л дээ” гэж Рэнчин наргиантай хуучлав.

Рэнчин босч цонх руу догolon явлаа. “Харанхуй болж байна” гэж тэр хэлээд орон дээр гарч зогсон цонхоор гадагш харав. “Энэ бөөс хорхой шавсан орон дээр ч унтахгүй биз дээ” гэж тэр хэллээ.

Агваан өрөөний хүнээ нэлээд ажиглав. Түүний нүүрэн дээр саяхны бололтой сорви харагдана. Тэр баруун хөлөө илүү том алхаж зүүн хөлөө чирч доголох ажээ. *Гэхдээ энэ хүн ерөөсөө хувь заяандаа гомдохгүй юм. Гомдол өгүүлэл тавихгүй байгаа нь сонин хэрэг* гэж бодоод “Бямбасн гэдэг чинь буриад нэр шиг сонсогдож байна” гэж Агваан дуугарав.

Рэнчин цонх руу харахаа больж эргээд, “Тийм шүү” гэв. “Би буриад хүн л дээ. Чи харин хаанахын хүн гэлээ?”

“Би Даян дээрхийн хүрээний лам. Арханд төрсөн” гэж Агваан хариулав. “Манай тэндхийн ойд буриадууд их байдаг юм аа” гэв.

“Аан тийм үү. Даян дээрх, Архан гэнэ ээ. За тэгвэл учир нь олдод явчихлаа” гэж Рэнчин Бямбаев орноосоо босч өмд гутлаа гүвээд Агвааны ойролцоо ирж суув. “Тэгвэл чи харуул айлын хүү биш биз?” гэв.

“Би сайн мэдэхгүй юм. Намайг бага байхад өргөж авсан аавын минь Од гэдэг. Тэр аав минь яах аргагүй харуул хүн, бас алдартай бөө хүн л дээ.”

“Бөө гэнэ ээ” гэж Рэнчин инээмсэглээд өрөөнийхөө хүү рүү ширтэн “Чи аавынхаа ид шидийн хүчийг авчихаагүй биз? Тийм хүч чадал энд хэрэг болж мэдэх юм шүү.”

Агваан инээсэнгүй. “Надад аавынх шиг бөөгийн чадал угаасан байхгүй. Тийм хүч чадал хэзээ нэгэн цагт гэнэт илэрдэг, заавал цусан удмаар дамжих албагүй гэдэг юм билээ. Надад тийм хүч чадал илрэхгүй нь мэдээж. Харин би бурхны шашны зам мөрийг сонгосон” гэж хүү хэллээ.

“Хм. Тайван, өршөөнгүй зам мөр шүү. Ийм зан чанарыг хүмүүс бид олон зүйл дээр хэрэглэж болохсон гэдгийг бурхан мэдэж байгаа. Чи харин буриадуудыг яаж мэддэг юм бэ? Олон буриад хүнтэй уулзаж байсан гэж үү?”

“Би уулзаж байсан” гэж Агваан хариулав. “Заримдаа буриадууд

Сийрүүлж худалдаа хийж ирдэг юм. Манай тэндхийнхэн Буурлаар орж үнэг том том үнэгэн малгайтай буриадуудтай наймаа хийдэг. Бас Хужир гэдэг газраар хил даваад харахад буриадын хөндий гэж нэрлэх хөндий ч харагддаг юм. Би багадаа тэндээс Байгаль нуурыг хараж байна гэж тоглодогсон.”

“Намайг чам шиг байхад бид оросын большевикуудаас зугтаж ирсэн юм. Бид улаантнуудаас үүрд холдлоо гэж бодож байсансан. Тэднээр тайван байдал маань гуравхан жил үргэлжилсэн” гэж өгүүлээд Рэнчин санаа алдав.

“Яагаад одоо тийм олон буриад ууланд байдаг юм бол?” гэж Агваан асууна, “Тэр буриадууд манай урьдын худалдаачин буриадууд биш. Тэд нар их л ядуу, идэх ч хоолгүй явцгаадаг юм. Ан агнаж л амьдардаг байх. Хүмүүс ууланд байхаар гөрөөс дүрвээд ангүй болчихоод байна гэсэн Миний аав, манай Арханыхан ууланд байгаа буриадуудад хоол өгд, сүү цагаа дөхүүлж өгч байгаа гэж дуулдах болсон байна лээ” гэв.

“Тэд нар худалдаачид байх учиргүй ээ. Тэд оргодлууд байх даа хөөрхий” гэж Рэнчин хэлэв.

“Оргодлууд гэнэ ээ?”

“Эцэг Сталины хийж байгаа ажил” гэж Рэнчин хариулав. “Тэр хүн бүхнийг эрхэндээ байлгах гэж бүр улайрдаг юм. Сталин буриадуудыг өөрт нь үнэнч биш цөөнх ястан гэж ад үздэг. Тэр тэднийг Зөвлөлт Холбоот Улсынхаа нутагт мөрдөж мөшгиж, дараа нь энэ засгийн газраас, ялангуяа, Чойбалсан сайдаас дэлхий нийтийн социалист хувьсгалын үйл хэрэгт үнэнчээ харуулахын тулд биднийг намна гэж шаардсан гэдэг юм. Хувьсгалд үнэнчээ харуулна гэдэг нь Сталинд үнэнчээ харуулна гэсэн үг. За тэгээд өнөөх хөөрхий айлууд маань уул дотор оргож босч зугтааж, алх хадууранд өртчихгүй хаагуур нь явбал амьд мэнд үлдэх вэ гэж яваа нь тэр.” Рэнчин ингэж хэлээд уртаар санаа алдла. “Би ч бас тийм л хүн шүү дээ.”

“Энэ их харгислал мөд дуусах болов уу?” гэж Агваан асуув. “Бурхан тэр тэрэг удаан нойрсох болж байна аа?”

“Манг их удах болов уу гэж эмээж байна даа. Коммунистууд хүний амьдас хүйдэс дээр цэцэглэдэг юм байна. Тэдэнд хэн нэгнийг үзэн ядаж, хүчээр далайлгаж байж өөртөө бусдыг татаж, хяналтдаа оруулах юм даа”

“Яг хэр зэрэг удах бол?”

“Сайн цагийн бүхий л дурсамжууд устаж алга болтол удаан үргэлжлэх вий. Гэхдээ залуу Агваан минь, чи мартаж болохгүй шүү. Хэзээ ч харуул нутгийн лам байснаа бүү мартаарай” гэж хэлээд Рэнчин босч цан цохисон цонх руу ширтэв. “Харанхуй болсон байна. Чиний нүд анилдаад байх шиг байна. Хоёулаа жаахан дугхийе. Биднийг зовоогоогүй байгаа дээр амарч авъя. Тэд нар хүнийг унтуулахгүй байлгаж тамлаж элийрүүлдэг юм шүү.”

“За” гэж Агваан хэлээд, “Хэвтэхэд бүх л бие өвдөж байна, гэхдээ нойрондоо дийлдэх юм шиг байна” гэлээ.

Хоёр хоригдол чулуун шалан дээр хэвтээд нүдээ анилаа. Агваан шууд унтаж чадсангүй. Харин харгислал, тамлал болон өөрт нь зайлшгүй ирэх гэж байгаа үхлийн тухай бодлоо.

Хоригдлууд үүрийн гэгээнээр сэрэв.

“Би ингэж бодлоо шүү” гэж Рэнчин эхлээд, “Энэ гэмт хэрэгтэн Чойбалсан маань бүх лам, бүх буриад, бас Чингис хааны удмынхныг бүгдийг нь хороох бодолтой юм шиг байна” гэв. Тэгээд тэр Агваан руу харж, “Би бол буриад хүн, чи лам хүн. Одоо бид хоёр дээр Чингис хааны удмын хүн хүрээд ирвэл бид гурав жинхэнэ сайхан дайснуудын чуулал болох нь. Хэрэв тийм гурван хүн Чойбалсантай зам дээр тааралдвал царай нь ямар болох бол? Төсөөлж байна уу?” гэв.

Аргагүй байдалд байгаа ч энэ яриа Агвааны инээдийг хүргэв. Хоёр хоригдол шархаа өвдтөл инээлээ.

Рэнчин Бямбаев гараа өргөн толгойныхоо ард салаавчлаад шоронгийн хана налав. “Би түүх, шашин, итгэл үнэмшлийн тухай бичгийн дурсгалын зүйлсийг судалдаг. Тийм ч учраас би алуулах гээд энд ирчихээд байгаа юм” гэж тэр инээв.

“Би огт ойлгосонгүй” гэж Агваан хэлээд, “Та алагдах гэж байгаагаа яасан тайван инээж ярьдаг юм бэ? Тань шиг ийм зоригтой байж чаддаг ч болоосой” гэж нүдээ том болголоо. “Гэхдээ би яасан ч тийм зориг гаргаж чадахгүй. Би дахин зодуулахаас үхтэлээ айж байна. Би тани шиг биш юм. Бас үхлээс их айж байна. Өвдөнө гэж бодохоос бүр ч их айж байна.”

“Мэдэж байна аа, Агваан” гэж буриад эр хэлээд, “Чиний бүх айлдсн

“Гүдгээс чинь харж байна” гэв.

“Би амьдрахыг хүсч байна” гэж Агваан үнэнээ хэлээд, “Гэхдээ би амьд үлдэхийн тулд өөрийнхөө сүм хийд, лам багш нараасаа урвачихсан. Би тамд очно” гэв.

Рэнчин хэсэг бодлогоширсноо, “Хүн бүхэн үхэлтэй тулгарвал өөр өөрийнхөөрөө хамгаална. Би л лав энэ муусайн могойнуудад айдсаа үзүүлж бахыг нь хангахгүй. Хэрэв намайг үхэл рүү авч явах юм бол би тэдний нүүр рүү инээж байгаад явна. Тэд гэртээ харьсан хойноо миний нарийг дахин дахин санах болно доо” гэв. Тэгээд тэр залуу лам руу харснаа. “Гэхдээ үхлээс дор юм гэж бас байдаг юм шүү.”

“Мэднэ ээ, мэднэ” гэж Агваан хэлээд, “Гэхдээ би ийм эрт үхмээргүй байна. Би хэнд ч гай болохыг хүсэхгүй байна. Би амьд гарахын тулд л тэр бүхнийг мэдээлсэн, үүнийхээ төлөө би хэзээ нэгэн цагт тамд унах болно” гэв.

Рэнчин чимээгүй болж дахин бодлогоширлоо. “Чамд нэг гарц байна, Агваан аа. Чамайг тамаас аврах нэг арга бий” гэж тэр гэнэт хэллээ.

“Яаж тамаас гарах гэж, Рэнчин Бямбаев гуай? Би яавал тамаас ангигдаж чадах вэ, хэлж өгөөч.”

“Танцхан арга байна” гэж Рэнчин хэллээ. “Хэрэв энэ шуламнууд чамайг дуртай үедээ хэрэглэж болохуйц, олон дахин ашиглаж болохуйц тийм авьяас чадвартай юм байна гэж тооцох юм бол чи тэдэнд ажиллахынхаа хажуугаар хэн нэгэн хүнийг аварч болох юм.”

“Юу гэнэ ээ?” гэж Агваан хэлээд, “Би юу хийсэн нь дээр гэж та бодож байна?”

“Тэдний хатуу цохилтыг зөөлрүүлэх арга ол.”

“Тэгж байгааг минь мэдвэл намайг ална шүү дээ”

“Ням эрсдэл гаргахаас өөр аргагүй болно доо. Дандаа зөв сайн үйл хийхийг хичээ. Хэн нэгэн хүний амийг авар, чадвал олон хүний амийг авар. Сэргэлэн бай. Ухаантай бай” гээд Рэнчин хэсэг бодлогоширлоо. Тэгээд хэзээ ч өөрийнхөө сэтгэл зүрхийг бүү алд. Тэгж чадвал чи чамайг халуун галаас аврагдаж чадна.”

“Энэ бүхэн нэг л хэцүү санагдаж байна” гэж Агваан хэлэв.

“Мэдээж” гэж Рэнчин хэлээд, “Тамаас амархан гарчихна гэж байхгүй шүү дээ. Чиний бичиж өгсөн мэдүүлэг өдийд хүмүүсийг алах үндэс унагасан байхыг үгүйсгэх аргагүй.”

“Та ерөөсөө айхгүй юм аа. Таныг тэд нар над шиг зодож тамласан уу?”

Шавхайтай шалан дээр тухгүй завилан сууснаа Рэнчин Бямбаен, “Тэд нар надад өөрсдийнхөө арга залиг үзүүлсэн, би хариуд нь өөрийнхийгөө үзүүлээд авсан” гэв.

Агваан энэ ер бусын хүнийг гайхан ажиглав. Үхлийн өмнө хүртэл амгалан тайван байж чадсан энэ хүн дэндүү гайхалтай санагдаж байлаа. “Танд хүч өгч байдаг нэг юм байдаг байх аа” гэж Агваан хэлэв.

“Хм” гэж Рэнчин хариулаад, “Намайг цаазлах тушаал аль эрт гарчихсныг би мэдэж байгаа. Хэдхэн цагийн дараа тэд намайг хашаа руу авч гараад буудна биз. Чи буун дууг сонсож ч магадгүй” гэв.

Агваан гайхаж байснаа айдаст дахин автлаа. “Хэн таныг алах тушаал гаргасан юм бэ? Намайг яах бол?”

“Би энэ муусайнуудаас айхгүй байна” гэж Рэнчин хэлээд, “Тэд нар намайг тамлах гэж оролдоход нь би шоолж инээсэн юм. Хариуд нь миний цаазын тушаалыг нүүрэн дундуур минь ороолгож харуулж байна лээ” гэв.

“Надад тэдэнтэй тэрсэлдсэн ямар ч үйлдэл байхгүй. Гэхдээ та бүр ч гэм зэмгүй хүн байна. Тань шиг ийм эрэлхэг, сайн хүнийг ална гэдэг үнэхээр бурангуй хэрэг.”

“Бидэнд жаахан цаг байна” гэж буриад эрдэмтэн хэлэв. “Монгол улсын засгийн газрын албаны хүмүүс Америкийн Нэгдсэн Улсаас тусламж гуйж байсан гэж чи мэдэх үү?”

“Америкийн Нэгдсэн Улс аа? Юуны тусламж? Хэзээ гуйж байсан гэж?”

“Хятадад Манжийн ноёрхол унасны дараа болон Орост большевик хувьсгал ялсны дараа болсон явдал.”

“Эдгээрийн талаар би бараг юу ч мэдэхгүй юм байна” гэж Агваан хэлэв.

“Энэ тухай хэн ч ил ярихгүй болохоор аргагүй шүү дээ, залуу лам минь” гэж Рэнчин өрөөнийхөө хүү рүү хараад, “Чамд эрдэм мэдлэгээрээ онгирох гэсэндээ үүнийг яриад байгаа юм биш шүү. Лам нар хойт насандаа яаж хүрэх вэ гэдэг замаа сайн судалдаг хэрнээ энэ насанд болж байгаа улс төрийг сонирхохгүй байна. Би чамд жаахан зүйл нэмж ярьж өгөх үү?”

“Тэгээч” гэж Агваан хэлэв. “Таныг юм ярихаар өвдөлтөө мартаад

“...үхлийн тухай бодохоо больчих юм.”

“Гэгвэл чи миний хамгийн сайн сонсогч байна” гэж Рэнчин инээв. Тэгээд 1911 онд Хятадад ардчилсан хувьсгал гарч, хэдхэн жилийн дараа Орост коммунист хувьсгал ялсан юм. Энэ хоёр хөрш орон манай олон жилийн турш дотоодын хямралдаа нэрвэгдсэн. Гэхдээ манай Монголыг сонирхдог орнууд байлаа, одоо ч тэр хэвээрээ. Манай газар нутагт Цагаан хааны цэргүүд орж ирж, дараа нь хятад, манжийн цэргүүд, бас японы цэргүүд ч халдаж эхэлсэн. Хятадууд Манжийн эсрэг хувьсгал хийж байсан яг тэр үед манжуудыг Монгол дахь засгийн эрхээс зайлуулж гарч ирсэн манай Богд хааны засгийн цэргийг энэ орнууд албан ёсоор хүлээн зөвшөөрөхгүй байсан юм. Дайн, хувьсгал гээд эмх замбараагүй зүйл болохын хажуугаар манай хоёр их хөрш биднийг дунд нь залгих төлөвлөгөө хийсэн байсан.”

“Тэгээд юу болсон бэ?” гэж Агваан асуув.

“Богд хааны сайдууд Америк болон бусад оронд тусгаар тогтнолоо хүлээн зөвшөөрүүлэх гэж хандсан юм. Гэвч тэр улс орнууд Япон, Хятад, Оросуудтай орооцолдохыг хүсээгүй. Хаант Орос хүртэл энэ орнуудад оролцохоос татгалзсан билээ. Миний бодлоор тэд Монголын хэргийг Орост, өмнөд хэсгийг Хятадад хувааж өгөөд тохиролцсон байсан байх. Монголын төв хэсгийн газар нутаг автономит эрхтэй болж үлдээд Гадаад Монгол гэж нэрлэгдсэн. Аль аль хөршийн хувьд манай нутаг хамгаалалтын бүс маягийн нутаг болсон. Тэр үед Сүхбаатар гарч ирсэн юм. Чи Сүхбаатарын тухай сонссон биз дээ?”

“Баатар ван уу? Манайхан Баатар вангийн цэрэгт хүн хүч, хандив өгч байсан гэдэг юм байна лээ”

“Үгүй ээ, Хатахбаатар Магсаржаваас залуу, ардын цэргийн жанжин Сүхбаатар” гэж Рэнчин хэлээд, “Сүхбаатар жанжин одоо үеийн Монгол орны эцэг нь болсон хүн дээ. Тэр Монголын ардын армийг байгуулж болшевикуудыг урьж ирж, тэдний тусламжтайгаар цагаантнууд, Хятад, японы цэргийг хөөж гаргаж чадсан” гэв.

“Тэгээд Сүхбаатар яасан бэ?”

“Сүхбаатар Монголыг төрийн хар хүмүүс удирдах ёстой гэж үздэг байж. Тэр үед төр, шашны хэргийг хослон барьж байсан Богд хаанаас төрийн хэргийг салгаж, түүнд шашны бүх хэргийг үргэлжлүүлэх эрхийг нь үлдээсэн байсан. Энэ үед л болшевикууд болон түүний заавраар ажиллаж байсан Монгол Ардын намынхан Сүхбаатарын шийдвэрт

дургүйцэж эхэлсэн юм. 1924 он гэхэд гучин хоёрхон настай Сүхбаатар хордож нас бараад жил болж байлаа. Богд хаан ч бас нас барсан байв. Тэгээд Коминтерний тусламжтайгаар улаантнууд Сүхбаатарын чөлөөлөгч армийн бүх эрхийг гартаа оруулаад Ардын Намыг Монгол Ардын Хувьсгалт Нам гэж өөрчлөн нэрлэсэн байдаг юм.”

“Тэгээд яасан бэ?” гэж Агваан улам сонирхлоо. “Өөр юу юу болсон бэ?”

“Түүнээс хойш болсон үйл явдал бараг л хамаагүй дээ” гэж Рэнчин хэлэв. “Монгол улс, эсвэл түүнээс үлдэж хоцорсон хэсэг маань тэр чигээрээ Зөвлөлтийнхний гарт бүрэн орсон доо. Сталин юу гэж хэлнэ монголчууд дагадаг болоод байна. Сталин гуай ганц биднийг ч биш хөөрхий Оросын ард түмнийг ч бас яг ингэж зовоож байгаа”

“Тийм үү?”

“Тийм ээ, чи бид хоёр шиг ингээд шоронд хатаж суугаа олон мянган орос хүмүүс бий гээд бод доо”.

“Ямар аймаар юм бэ?”

Хоёр хоригдол хэсэг зуур чимээгүй суув.

Тэгснээ Агваан ярьж эхэллээ. “Рэнчин Бямбаев гуай, хэрэв ямар нэгэн гайхалтай тохиолоор та бид хоёр энэ аймшигтай газраас амьд гардаг юм бол манай нутагт очоорой. Манай Даян дээрх, Арханд та очоорой. Тэнд их гоё шүү.”

“Чи ч бас, залуухан лам найз минь. Хэрэв чи амьд гардаг юм бол намайг газар дээр байсан ч, доор байсан ч олоод очоорой.”

Хаалганы гадаа дуулдах хөлийн чимээ, түлхүүр шажигнах дуу хоёр хоригдлын яриаг таслав.

Ногоон хувцастай, мөрдөс дээрээ дөрвөн жижиг таван хошуутай цэргийн хүн хаалган дээр харагдлаа. “Танд би юугаар тусалж чадахсан бол, ахмад аа” гэж Рэнчин асуув.

Алуурчинтайгаа ингэж чөлөөтэй алиалж байдаг ямар зүрхтэй эр вэ гэж Агваан бодлоо.

“Рэнчин Бямбаев” гэж ахмад хариу дуудаад, “Бид таныг Хэл шинжлэл, утга зохиолын хүрээлэнд хайгаад байсан чинь та цоожлуулчихсан байж. Өнөөдөр л мэдлээ. Нөхөр минь, маш чухал орчуулгын ажил гараад байна. Иймээс таныг одоо эндээс суллаж хүрээлэн дээр чинь дахин ажиллуулах боллоо.”

“Таны тушаалыг биелүүлж чадахгүй нь, өршөөгөөрэй ахмад аа. Намайг цаазаар авах тушаалд танай эрхэм сайд Чойбалсан гарын үсэг зурчихсан байгаа. Бид түүний удирдаж байгаа Онцгой Бүрэн Эрхт Комиссын шийдвэрийг зөрчиж болохгүй шүү дээ”

Офицер Рэнчингийн ёгтлолыг үл тоомсорлон, “Тушаал алдаатай болжээ. Одоо үүнийг бүгд мэдэж байгаа. Би Чойбалсан сайдад учрыг ойлгуулсан. Сайдын хүсэлтийн дагуу Намын Төв Хороо таны ялыг хөнгөлөх тусгай арга хэмжээ аваад байна” гэв.

Рэнчин суусаар байлаа. “Миний ялыг хөнгөлнө гэдэг бол намайг ямар нэгэн буруу хэрэг хийсэн гэж үзсэн хэвээр байгаа гэсэн үг. Би ямар ч хэрэг хийгээгүй. Намайг энэ тарчлаан зовоох газраас бүрмөсөн чөлөөлсөн шийдвэр авчирч байж гаргаж аваарай” гэж тэр хэлэв.

“Аах, муу их зантай хөрөнгөтөн тэнэг! Эндээ үхвэл таарна!” гэж хэлээд улаан царайтай цэргийн дарга шоронгийн хаалгыг тас хийтэл хайгаад тог тогхийн явж одов. Агваан хаалга хүчтэй хаасан чимээнээс шогсондоо хаалга салаад унаад ирэх нь үү гэж бодов.

“Таны омог бардам байдгийн нууцыг мэдлээ” гэж Агваан хэлээд, “Орчуулга хийж чаддаг мэдлэг чадвар тань таныг хамгаалдаг юм байна” гэв.

“Дээр нь зарчимтай байр суурийнхаа төлөө үхэж чадах зориг зүрх” гэж Рэнчин Бямбаев нэмлээ.

“Надад таных шиг хамгаалалт байдаг ч болоосой” гэж Агваан нэмлээ.

“Тэгвэл юм сур. Өөрийгөө бусдаас илүү үнэ цэнэтэй болго, лам шийнз минь” гэж Рэнчин хэлэв. “Харин сэтгэл зүрхээ өөртөө хадгалж үлдээхээ мартав аа. Хэрэв чи тэдэнд зүрх сэтгэлээ өгчихвөл тэнэг хэрэг болно шүү.”

Рэнчин гэнэт чанга чангаар хөхөрч гарав. “Чи чихэндээ итгэв үү? Манай хөөрхий Хувьсгалт Намын Төв Хороо миний хэрэгтэйг гэнэт санаж гэнэ. Бодвол Москвагаас нэг яаралтай бичиг ирээд түүнийхээ нарийн учрыг олохгүй сайн орчуулагч хайгаад харайгаа биз дээ.”

“Та хэдэн гадаад хэл мэдэх вэ?” гэж Агваан асуув.

“Орос, Унгар, Герман, Франц, Англи хэлээр чөлөөтэй. Тэгээд бас нэлээд хэдэн өөр хэлийг ойлгоно.”

“Орос хэл сурахад хэцүү юу?”

“Чамд бол хэцүү биш дээ. Орос дүрэм нь хэцүү боловч чам шиг

төвд хэл сурч байсан хүүхдэд тийм ч хэцүү биш байх ёстой. Хэрм чамайг Лхаст сургах гэж онцгойлон сонгож байсан юм бол чи гарамгай мундаг сурагч байж таарна. Гэхдээ юм сурахад авьяасаас илүү зорилго, сахилга чухал. Алив би чамайг туршаад үзье. Би чамд оросоор арван үг хэлнэ. Чи хэр зэрэг сайн тогтоодгийг шалгая” гэж Рэнчин баясгалантан дуугаар хэллээ.

Рэнчин орос үг хэлэнгээ янз бүрийн зүйл рүү хуруугаараа заан “Рука, нога, глаза, нос, ухо, губы, пол, дверь, стено, окно, таз” гэж тэр зааж өгөөд, “За одоо би монголоор үг хэлэхэд чи орос болгоно шүү” гэлээ.

Рэнчин хаалга руу заалаа. Агваан “двер” гэж зориг муутайхан хэллээ.

“Сайн байна Агваан. Зөв хэллээ. За нүдийг юу гэх билээ?”

“Глаза”

“Маш сайн байна, за одоо бүгдийг нь нэрлэ.”

“Рука, нога, глаза, нос, ухо, губы, пол, дверь, стена, окно, таз”

“Үнэхээр догь. Одоо, залуу анд минь, нэмж хэдэн үг зааж өгье” гэж инээгээд Рэнчин нэмж арван үг хэллээ.

Эрдэмтэн, лам хүү хоёр дараагийн хагас өдрийг үг цээжилж, давтахад зарцуулав. Энэ хугацаанд Агваан оросоор зуугаад үгтэй болж авчээ.

Тэдний орос хэлний хичээл цагдаагийн өндөр ахмад орж ирснээр тасалдав. “Рэнчин Бямбаев, үүнийг ав!” гэж тэр Рэнчингийн завилан суусан өвдөг дээр нэгэн цаас шидлээ. “Таныг ямар ч хэрэгт яллаагүй гэдгийг наанаасаа харж байгаа биз дээ. Та түр саатуулагдаж байцаагдаад суллагдсан гэж тэмдэглэгдсэн байгаа.”

Рэнчин Бямбаев удаан хөдөлгөөнөөр босоод дээлээ гүвэв. “Агваан дүү минь, би одоохондоо эрх чөлөөтэй болж байгаа юм шиг байна. Хэдийгээр баяртай байгаа ч чамайг энд үлдээж байгаадаа харамсаж байна” гээд Агвааны гараас нь татаж босоход нь туслав. Буриад эрдэмтэн, хүү хоёр тэврэлдлээ. “Хүчтэй, зоригтой байгаарай, залуу минь. Зориг тэвчээр чамд туслана” гэж хэлээд Рэнчин ханцуйгаараа нулимсаа дарлаа.

“Сайн суугаарай, Рэнчин гуай. Бурхны тааллаар дахин уулзахын ерөөл дэвшүүлье” гэж Агваан хэлэв.

“Чойбалсаны тааллаар” гэж Рэнчин инээмсэглэн хэлээд Агваантай

мөнхийн салах ёс хийгээд үүдэн дээр хүлээж байсан ахмад руу явж очлоо. Ахмад шоронгийн өрөөний хаалгыг тасхийтэл хаав.

Агваан хаалганы гадаа хонгилоор явж буй хүмүүсийн яриаг хагас дууу сонсов. “Чи дэндүүлж байна шүү. Дахин их зан гаргавал чинь буцаагаад аваад ирнэ гэж мэдээрэй.”

Агваанд Рэнчингийн хариулт сонсогдсонгүй.

Өрөөндөө ганцаараа сууж байхад Агваан аймшигтай ганцаардаж байлаа. “Би одоо яах бол? Балган дэд хурандаа яагаад надад худлаа хэлсэн юм бол?” гэж хэдхэн асуултыг тэр амандаа дахин дахин үглэв. Хүлэнт сонссон хүнд Агваан маань юм уншаад байна уу даа гэмээр үймгэлтэй байв.

Шинэхэн зохиосон тэр тарниа ийн уншиж байхдаа Агваан хөлийнхөө боодолд наалдаж хатсан цусыг харав. “Юу болох бол? Тэр дарга намайг дуудаж баримт бичиг орчуул гэх болов уу, эсвэл энд нь үхүүлэх болов уу? Би үхмээргүй байна шүү дээ” гэж тэр мэгшин үйлэв.

Балган Манзуширын хүрээнээс саяхан машинаар ирээд сайдад хэлэлцэхээ дүнг илтгээд өрөөндөө орж ирэх үест их үд болж байв. Яг энэ мөчид түүнийг шинэ даалгавар хүлээж байлаа.

Балган ширээнийхээ ард суухдаа залхсан байртай дуу алдав. Тэр үрүүгээ гараараа түшин толгойгоо сэгсрэв. “Орчуулга, тооцоо хийх, орчуулбар бичиж авч үлдэх, албаны бичиг цаас хөтлөх...” гэж тэр үглээд ширээн дээрээ байсан хонхыг цохилоо.

Нэгэн ажилтан нь орж ирэв. “Дарга аа”

“Дэслэгч Дорлигийг дууд.”

“Гүйцэтгэе, дэд хурандаа.”

Балган дэслэгч Дорлигийг хаалга тогшиж орж иртэл ширээн дээрх цаасаа дэмий л нааш цааш хөдөлгөн байрыг нь янз бүрээр өөрчлөн тавьж байлаа.

“Дэд хурандаа, дэслэгч Дорлиг би ирлээ.”

Балган түүнийг харав. “Дэслэгч ээ, тэр лам хүүгийн бичсэн мэдээллийг шалгаж дууссан уу?”

“Бид шалгаж л байна, хурандаа. Одоохондоо мэдээллүүд нь зөн, сайн таарч байна.”

“Тэр одоо хаана байна?”

“Тэр хүүхэд үү?”

“Тийм ээ, дэслэгч ээ. Тэр залуу лам, за байз нэр нь хэн билээ. Агваан хаана байна?”

“Зургадугаар тасагт, дарга аа”

“Түүнийг дахин нэг удаа эрүүдэж чадсан уу?”

“Амжаагүй байгаа, дарга аа. Таны тушаалыг хүлээгээд байж байгаа.”

“Түүнийг нааш нь аваад ир.”

“Мэдлээ, дарга аа.”

Хэдхэн хормын дараа дэслэгч, бас нэг цэрэг, Агваан гэсэн бүрэлдэхүүн дэд хурандаагийн өрөөний хаалгыг тогшиж байв.

“Ор ор” гэж Балган тушаав.

“Та хоёр цаанаа байж бай.”

“Мэдлээ дарга аа.”

Балган Агвааныг орж суу гэж дохилоо.

“Бидэнд хурдан шийдэх асуудал гарсан учраас чамайг энд авчраад байна” гэж Балган хэлээд, “Өнөө шөнийн дотор надад энэ баримт бичгүүдийг тайлж, буулгаж өгч тусла” гэв.

Агваан өлсөж даарсандаа чичирч байв. Хөлийнх нь судас хаа нэгтэн таталдаж, биеэ хөдөлгөх бүрт энд тэнд өвдөнө. “Би оролдоод үзье” гэж Агваан шивнэв.

“Дэслэгч Дорлиг!” гэж Балган арай зөөлнөөр дуудлаа.

“За дарга аа” гэсээр Дорлиг түүний өрөөнд орж ирэв.

“Энэ хүүхэд даарч өлссөн байна. Өнөө шөнө түүгээр ажил хийлгэх хэрэгтэй тул чи түүнд идэх юм олж өг. Юу ч хамаагүй” гээд тэр салганан чичирч байгаа хүүд хандан, “Бас энэ хүүхдийн биед тааруулаад цамц, хүрэм, өмд олоод ир” гэлээ.

“Ойлголоо, дарга аа” гэж дэслэгч ёслон хэлээд өрөөнөөс гарч одов.

“Би одоо гэр рүүгээ явна” гэж Балган хэлээд, “Чи намайг дагаж очоод өнөө оройдоо энэ бүх баримт бичгийг тайлж орчуулж өгөх ёстой. Яамны машин гадаа байгаа. Биднийг хувцас хүлээж байх зуур

чамайг би боолтын өрөөнд хүргээд өгье” гэв.

Сувилагч Агвааны шархны боолтыг сольж дуусах үед түүний хувцас ирэв. Агваанд дээл хувцсаа хий гэж нэг уут өгөв. Уутанд гурван үүтэн бууз байлаа.

Сувилагчийн өрөөний хаалга гэнэт онгойв. Харуул үүдэнд зогсоод, “Туншуухан яваарай. Дэд хурандаа машиндаа хүлээж байна” гэлээ.

Агваан Дотоод яамны гадна гарахад үдшийн бүрий болж байв. Гурхан минь, агаар гэдэг чинь ийм сайхан үнэртэй байдаг бил үү гэж тэр бодлоод уртаар амьсгаа авав.

Балган хар машины арын хаалга руу зааж “Тэнд суу” гэлээ. Балган ширээ урд суудал дээр суухад жолооч хоёр хаалгыг нь хаав.

Машин хөдөллөө. Тэдний замд хүмүүс, ганц нэг машин өнгөрөх бөгөөд албаны хар машинд зам тавьж өгөх аж. Агваан машины арын суудал дээр амандаа хийсэн буузаа зажлангаа Рэнчин Бямбаевын зааж өссөн орос үгнүүдийг давтаж явлаа. *Би энэ хэлийг ямар ч байсан сурна гэж тэр өөртөө хэлээд Рэнчин Бямбаев гуай шиг мэдлэгтэй хүн болж амьда амьд гарна даа* гэж бодлоо.

Арваадхан минут яваад машин Гандангийн дэнжид хүрэв. Тэгээд дотроо гэр, байшинтай нэгэн хашаа руу орлоо. Жолооч машинаа унтрааж хаалгыг нь онгойлгож өгөхөд “Явъя” гэж Балган хэлэв.

Агваан түүнийг даган байшин руу орлоо. Өндөр туранхай эмэгтэй халуун цай аягалан Агваанд барив. Залуу ламын нүдэнд байшин ихэд тохирог санагдаж байлаа. Түүний урьд өмнө харж байгаагүй олон зүйл гэнэд байх ажээ. Янз бүрийн хэлбэртэй толь энд тэндгүй харагдана. Балганы эхнэр тайрмал богино үстэй байх агаад өвдөгнөөс арай доогуур урт цайвар улаан даашинз өмсчээ.

Балган Агваанд бөөн цаасан, даавуун баримт бичиг, хуйлаастай цуглас өгөв. “Эндээ дэн барьж суугаад угийн бичгүүд дотроос эрэгтэй хүмүүсийн нэрийг ялгаж хуудсанд буулга” гэж тэр хэлэв. Агвааныг баримт бичгүүдийг онгичиж эхлэхэд Балган эхнэрийн хамт хоолны ширээний ард тухлан цай ууж, халуун бууз, лууван идлээ. Тэд өдрийнхөө ажлыг хоорондоо хуучилна.

“Оноодөр Манзуширийн тэнд та нар руу буудсан гэж үнэн үү? Гурхан минь, чамайг яаж оночихсонгүй вэ!”

“Гийм жижиг юм болсон” гэж дэд хурандаа хэлээд, “Тэртэй тэргүй

одоо феодалынхаа амьдрал руу эргэж орж чадахгүй гэдгийг олон хүн ойлгоод, эсэргүүцээд нэмэргүй юм байна гэдэг нь харагдаад ирэхээр тиймэрхүү эсэргүүцэл төгсгөл болно” гэв.

Балган лууван авч хүр хүрхийтэл зажлаад, “Манжуурын хил дээр манай яамны цэргүүд хагас өлсгөлөн зогсож байхад Гэндэнгийн тарган хөрөнгөтнүүд хонио шилж гаргаад л сууж байна. Хувьсгалын эсэргүү том толгойтнуудыг шар феодалуудтай хамт устгах хэрэгтэй” гэв.

“Тэр солиотой хүмүүстэй тулгарахдаа болгоомжтой байгаарай даа” гэж эхнэр нь хэлэв.

Оройн хоол дуусмагц Балган Агваанд дараагийн бөөн баримт бичиг, хавтастай цааснууд, баринтагтай ном судруудыг авчирч өгөв.

“Эндээс түүх нэрийг цагаан толгойн дараалалд оруулаарай. Зөвхөн арван таваас дээш насны эрэгтэй хүний нэрийг газар нутгийн байршил бүрээр нь ялгаж бичих хэрэгтэй шүү” гэв. “Энэ ажил бараг бүтэн шөнийг авах байх.”

“Энэ хүмүүс бүгд монголын ноёд, тайж нарын удам уу?” гэж Агваан асуув.

“Тайж, ноёдоос ч дор” гэж Балган хэлээд, “Алтан ургийнхан” гэв.

Балган хэдэн хуйлаастай даавуу сугалж аваад, “Энэ угийн бичгүүдийг Манзушир шиг хэд хэдэн сүм хийдээс цуглуулж ирлээ” гэж хэлэнгээ тэднийг газар шидэв. “Хувьсгалын амжилт ялалтад Их Монгол улсын үеийн хаадын үр удмынхныг эхлээд дарж авах нь чухал. Тэр Чингэс гэгч өвгөний нэрийг үгсийн сангаас арилгаж мартуулах хэрэгтэй.”

Рэнчин Бятбаев гуай улаантнууд Чингис хааныг үзэн яддаг гэж үнэн хэлсэн байна шүү гэж Агваан бодлоо. Энэ цусанд шунасан хувьсгалчид натайг хэрэггүй гэж үзэх үедээ шууд л алах юм байна. Өнөө шөнө энэ ажлыг дуусгангуут таргааш алах байх. Ингэж шаналан бодоод Балганы байшинг эргүүлж тойруулан харав. Балганы гэр үнэхээр ганган ажээ. Хэрэв би Рэнчин гуай шиг эрдэлтэй, зоригтой байсан бол, эсвэл Балган шиг эрх тэдэлтэй, харгис хэрцгий байсан бол ингэж зовохгүй байж болох нь ээ гэж бодлоо.

Удсан ч үгүй Балган ажлаа сонирхохоо больж эхнэрийнхээ хамт дулаан гэр рүүгээ явлаа. Явахын өмнө тэр Агвааныг байшиндаа гаднаас нь түгжив. “Би ирж ажлын явцтай танилцана шүү” гэж тэр хэлэв.

Агваан эхний угийн бичгийг нээлээ. Тэнд Боржигин овгийн Гончин

Хамгийн хүн гурван хүүтэй гэсэн баримт байлаа. Хамгийн том хүү Алтангэрэл нь 1877 оны улаагчин үхэр жил Засагт хаан аймгийн Далай Гончигийн хошуунд төржээ. Хоёр дахь хүү Гончигийн Төмөр мөн нутагт 1880 оны цагаан луу жилд төрсөн аж. Хамгийн бага хүү Доржбат нь 1885 оны хөхөгчин тахиа жилд төрсөн гэжээ. Тэднийг барсан тухай ямар нэг мэдээлэл алга байх бөгөөд бас тэд бүгд 15-аас дээш настай учир тэднийг шинэ жагсаалтдаа Гончигийн Алтангэрэл 60 настай, Гончигийн Төмөр 57 настай, Гончигийн Доржбат 52 настай гэх мэтээр бүртгэлээ.

Энэ мэтээр Агваан угийн бичгүүдийн хамгийн сүүлийн эгнээнээс нь ургийн хөөн нас бараагүй хүмүүсийг нэр, насаар нь бүртгэх нь хамгийн хялбар арга гэж үзэж ажлаа түргэсгэв. Монгол бичгээр бичсэн угийн бичгүүд том, гэрийн туурга шиг дэлгэсэн даавуун дээр бичээстэй болонхон хүний нэр байх тул уншиж тайлахад амархан байв. Харин хамбо болон дөрвөлжин үсгээр судар мэт бичсэн угийн бичгүүдийг уншихад нэлээд цаг орж байлаа. Тэднийг “Монголын Нууц Товчоо”-ны хамбоорээр бичиж, хүн болгоны тухай танилцуулга хийж нямбайлсан байх агаад ийм судар шиг угийн бичиг дотроос заавал эрдэм номтой, шашны том хэргэмтнүүдийн нэр гарч ирж байлаа. Нэгэнт ажил нь хурдтай урагшилж байгаа тул Агваан урамшин улам шаргуу ажиллав.

Балганы тооцоолж байснаас хамаагүй хурдан хугацаанд тэр эхний цаг зуун нэрийн жагсаалтыг гаргасан байлаа. Агваанд хийж байгаа ажил бүхэлд нь ажиглах цаг гарав. Тэр гэнэт сонин зүйл ажиглалаа. Нэгэнх угийн бичгийн сүүлийн мөрүүдийг Богд хаант засгийн үед болон түүнээс өмнө бичиглэсэн байв. Мөн тэр Чингис хааны алтан ургийн хүмүүсийн, тэр тусмаа монголын төрд үе удам дамжин үнэнчээр зүтгэж байсан ноёд, тайж нарын удам судрын бүртгэлийг хийж байлаа.

Энэ жагсаалтад байгаа эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийг аль эрт угтгачихсан болов уу? гэж Агваан өөрөөсөө асуув. Би тэднийг ийм нөхцөлд яахан аварч чадах билээ? Ямар ч байсан эд нарын хий гэсэн бүхнийг сайн гүйцэтгэж байгаад амьд гарахаа л эхлээд бодъё гэж тэр шийдлээ.

Балган архи хундагалав. “Би их сайхан сонинтой шүү, найз аа.

Удахгүй манайх их дэлгүүрийн ойролцоо томчуулын амьдардаг орчин үеийн байранд орох болсон.”

“Хонгор минь, нээрэн гэж үү? Чи яаж мэдээ вэ?”

Сайд намайг ажлаа маш сайн хийдэг гэж магтаж байна лээ. Тэгээд бас удахгүй намайг цол, тушаал ч ахиулах юм шиг байна.”

“Ямар сайхан мэдээ вэ, чи минь. Үнэхээр сайхан мэдээ байна. Тэгээд сайд үнэхээр тэгж хэлсэн үү?”

“Янз бүрийн байдлаар хэлсэн л дээ. Гэхдээ ойлгомжтой байсан” гэж дэд хурандаа инээмсэглэв. “Цол, албан тушаалаа ахиулах нэг эвтэйхэн арга бол өгсөн үүрэг даалгаврыг нь сайдын бодсоноос хурдан сайн гүйцэтгэх.” Ингэж хэлээд тэрбээр сэтгэл хангалуун инээмсэглэн нуруугаа цэх сууж, мөрөө тэгшлэн хурандаа юм уу, эсвэл бүр генералын мөрдөс зүүх гэж байгаа мэт чухал царай гаргав. “Дэд хурандаа Балган” гэж тэр дуугаа намсган жүжиглээд, “Би чамайг ажиглаж байгаа шүү. Чи хувьсгалын хэрэгтэй газар бүхэнд явж байгаа!” гэж өөртэйгөө ярих.

Эхнэр, нөхөр хоёр инээлдэж хундагатай архи руугаа сарвайлаа.

“Хайрт минь” гэж Балганы эхнэр эрхлээд, “Энэ хойно ажиллаж байгаа хүү чинь хэн бэ? Түүнийг өмнө нь хараагүй санагдаж байх чинь. Цэрэг гэхэд дэндүү бага юм аа.”

“Энэ хүү хоригдож байгаа юм. Хэрэв сайн ажиллаж чадвал би түүний орчуулах, бичих чадварыг ашиглаж өөрийнхөө ажлыг хурдан амжуулж байа гэж бодоод байна. Одоохондоо манай тасагт тооцоо, хуучны номын бичиг цаасны ажилд туслаад өгчих хүн байхгүй. Гэтэл цаасны ажил улам нэмэгдээд байдаг. Тэгээд чи сайдыг мэднэ шүү дээ. Тэр бүх зүйлийг өчигдөр гэхэд дуусгасан байх ёстой гэж шавдуулдаг хүн.”

Балган санаа алдав.

“Юу болов, хайрт минь?” гэж гэргий нь асуулаа.

“Би оросуудын утсан хүүхэлдэй баймааргүй байна” гэж тэр хэлэв.

“Оросын утсан хүүхэлдэй гэнэ ээ? Энэ чинь юу гэсэн үг вэ?”

“Мэдээж хэрэг би, манай орос ах нар хувьсгалыг ялуулахад тусалж байгаад нь туйлаас баяртай байгаа л даа.”

“Тэгээд чамайг юу зовоогоод байгаа юм бэ?”

“Хоёр даргатай байж, хажуугаар нь өөрийнхөөрөө ажиллах гэж хэцүү юм” гэж Балган хариулав.

“Хоёр дарга гэнэ ээ? Чи сайдыгаа, орос зөвлөхүүдтэй нь хэлж байна уу?”

“Тэгж байна” гэж Балган хариулаад, “Сайд хийж байгаа бүх ажлыг минь хянана, бас энэ Оросын Ардын Комиссар Паша гэдэг зөвлөх юм бүүр минь хянана.”

“Паша гэж хэн билээ?”

“Паша хэн ч биш” гэж Балган хариулаад, “Манай яаманд ажилладаг зөвлөлтийн зөвлөхүүдийг бид ганцхан нэрээр нь дууддаг юм. Чойбалсан хотод биднийг зөвлөлтийн мэргэжилтнүүдийг бүртгэхийг оролдох, тэдний тухай мэдээлэл авахыг биечлэн хориглосон байдаг юм даа. Тэд нар ямар ч бичиг баримтад гарын үсэг зурахгүй. Тэд бүх тушаалаа бидэнд зөвхөн амаар өгдөг.”

“Пашагийн тушаал сайдынхтай зөрдөг үү? Энэ чамайг зовоож байгаа юу?”

“Би Пашагийн аргаар өнөөдрийн энэ хүүг айлгасан юм. Паша түүнийг морь сургах арга гэдэг юм.”

“Хүүд хэцүү л байсан байх даа.”

“Мэдээж хэцүү байсан биз. Гэхдээ үр дүн нь хүссэнээр гарсан болохоор би Пашагийн заавраар хоёр дахь эрүү шүүлт хийхээс татгалзсан. Энэ хүү бичиг номонд сайн, их толгойтой юм байна. Би түүгээр бичиг хэргээ хөтлүүлэх, бүртгэлийн ажлаа хийлгэх гээд цлон зүйл дээр ашиглаж болохоор байгаа юм. Амьд байлгаж ажлаа хийлгэхгүй бол үхчихсэн хойноо надад хэрэггүй шүү дээ.”

“Паша юу гэх бол? Түүний үгэнд орохгүй бол чамд муугаар тусах юм биш биз?”

“Паша ч Агвааныг хоёр дахь удаагаа эрүүдээгүйг дуулбал уурлах байх. Гэхдээ энэ хүүхэд дэндүү залуу учир амархан гарт ороод ирлээ гэдгийг тайлбарлаад болчихно. Түүнийг бүрмөсөн өөрийн талын хүн болгоход амархан. Ингэж чадвал энэ хүүгийн авьяас чадварыг өөртөө ашиглаж хэнээс ч санаа зоволгүйгээр ажиллаж чадна.”

“Тэгээч дээ, ямар ч байсан зөвшөөрүүлээд ав” гэж гэргий нь шандуулав.

Балган гэрээс гарч ид ажилдаа байгаа Агваан дээр очлоо.

Агваан угийн бичгээс нэр уншаад бичиж авч суув. Балганыг орж ирэнгүүт тэр түргэн босов.

“Суу суу” гэж Балган хэлээд, “Ажил ямархуу явж байна?” гэж асуув.

“Сайн явж байна, дарга аа. Гэхдээ зарим бичиг нь уншигдахгүй байна. Тийм хэсэг дээр жаахан удаж байлаа.”

Балган Агвааны ажлын явцыг эргүүлж тойруулан үзээд гараа Агвааны мөрөн дээр тавив. “Хүүхээ, чи хэдэн настай вэ?”

“Удахгүй арван зургаа хүрнэ, дарга аа.”

“Чиний ирээдүйн талаар ярилцъя” гэж Балган гэнэт хэлээд, “Чи яах бодолтой байна?” гэв.

Агваан Даян дээрхийн тэртээх өдрүүдийг болон Түвдэд очиж суралцан эрдэмтэй лам болно гэж мөрөөддөг байснаа санах. Тэр нь одоо мянган жилийн өмнө, урд насанд нь болсон явдал шиг хол болжээ. Даян дээрхээс мордохдоо салах ёс хийж байсан олон хүний нүүр царай, хөдөө нутаг нь түүний нүдний өмнүүр урсах шиг боллоо. Тэгээд тэр Балганы асуултад, “Би сурахыг хүсдэг” гэж арайхийн хариуллаа.

“Чи юу сурмаар байна?” гэж Балган асуув.

Агваан Рэнчингээр хэл заалгаж эхэлж байснаа санаж, “Би орос хэл сурмаар байна, дарга аа” гэж хэллээ.

“Тийм үү?” гэж Балган хэлэв. Тэр аман дотроо “Энэ ч харин яагаад энэ хүүг авав гэдгийг Пашад тайлбарлахад сайхан шалтаг байна даа” гээд өөрийн мэдэлгүй хэлж орхив.

“Юу гэнэ ээ, дарга аа?”

“За энэ чухал биш, Агваан” гэж Балган хэлээд өмнөө байгаа залууг ширтэв. “Би чамайг орос хэл сурахад чинь тусалж амьдралын зөв замд оруулж өгч чадна. Харин чи миний тушаалыг ёсчлон дагах хэрэгтэй. Миний хий гэсэн ажлыг сайн хийж чадвал чамайг би өөрийн туслахаар авна.”

Агвааны инээхчээ аядахыг Балган анзаарсангүй. “Ирэх хоёр жилийн турш сайн ажиллаж чадвал чамайг Зөвлөлт Холбоот Улсад сургуульд явуулж ч болох юм” гэж тэр хэлээд хэсэг чимээгүй болсноо, “Болж байна уу?” гэв.

Агвааны гэдэс гүйлгэх нь үү гэмээр эвгүйцээд ирэв. *Балган надаар сүт хийд шатаалгах нь. Тэр аягүй бол гэтгүй хүмүүсийг шоронд хорьчихоод надаар тануулж, эрүүдүүлэх гэж байгаа юм болов уу. Ийм*

гүйнэс аль болох хол байх юмсан гэж тэр бодлоо.

Агваан Балганд юу гэж хэлэхээ мэдэхгүй хэсэг бодлогоширлоо. Түүнд өөр сонголт байхгүй байлаа. Гэхдээ Балганы саналыг дуртайяа зохиоорч Дотоод яамны муу ёрын ажилд гар бие оролцоно гэдэг нүтэл санагдлаа. *Нөгөө талаар, намайг хамт ажиллая гэж санал тавьж байгаа хүн бол монголын хамгийн эрх мэдэлтэй, нөлөө бүхий, бас шалтгаан буутай хүтүүсийн нэг шүү дээ. Тэгээд ч тэр надад үнэхээр сайхан ирээдүйн зам нээж өгөх ч юм бил үү* гэж Агваан бас бодлоо.

Агвааныг элдвээр эргэцүүлэн зогсох зуур Балган хариугаа хүлээв. Тэвчээр нь барагдсан Балган Агвааны шууг базаж аваад, “Надад санал байна. Хэрэв чи надтай хамтарвал айл гэр, сүм хийдүүдийг байршиж ажилд чамайг авч явна шүү” гээд, “Чи сонсож бай, чи олсон алт монгонийхөө хорьны нэгийг ав. Тэр бол маш их мөнгө. Чи маш хурдан байжиж чадна. Би чамайг баян хүн болоход чинь туслая” гэв.

Тэгснээ инээгээд, “Сайн бодоорой, Агваан. Чиний хүүхдүүд, хүүхдийн чинь хүүхдүүд баян тарган амьдрах болно. Та нар бүгд элбэг байн амьдрал, эрх мэдэл амталж амьдарна. Та нар энэ шинэ нийгмийн дэвсгэрт нь болно, хамгийн дээд давхаргад хүрч чадна. Энэ тухай бод, хүү минь. Сайн сайхан амьдралаа өнөөдрөөс эхэл” гэв.

Хурандаа Агвааны шархтай шууг улам чанга атгав. Агваан ёоллоо. Балган Агвааны гарыг өвдөж байгааг мартсан мэт, өвтгөө гэж санаагүй улам улам чанга атган, хэрэв түүний саналыг үл зөвшөөрвөл ямар хувь амьдрал хүлээж байгааг ингэж сануулав.

Агваан шарх нь задарч эхлэхийг мэдрэв. Ханцуйн доогуур нь цус урсгана. Үхэх шахталаа зодуулсан нь дахин бодогдож түүний зүрх цэвэрлэхийг бүрэн мохоож орхив. Тэр дахин хэзээ ч зодуулахгүй, хэзээ ч туслахгүйн аргагүй аймшигтай тамлуулахгүйг хүслээ. Тэр шээж чадахгүй болтлоо зовж давсаг руугаа том зүүгээр хатгуулж байж сулласнаа гэнэв. “Би зөвшөөрч байна, хурандаа” гэж тэр хэллээ.

“Сайн хүү” гэж Балган хэлээд, “Чи маш зөв шийдвэр гаргалаа” гэв. Балган Агвааны шууг тавив. “Наадах чинь цус гараад эхэлсэн байна, хүү минь” гэж тэр хэлээд цагаан алчуур халааснаасаа гаргаж Агваанд өгөөд, “Одоо сайн сонс” гэж гэнэт хүйтэн дуугаар тушаав. “Хэрэв чи үгэндээ хүрч чадахгүй намайг хуурч, нэг цэн ч болов алт надаас хуурайлбал чамтай би амаараа ярихгүй энүүгээр ярина шүү” гэж тэр гар буугаа харууллаа.

“Яг энэ мөчөөс эхлэн чи ямар ч найзгүй, хамаатан садангүй, хөршгүй гэж мэд. Чи өөрийнхөө өнгөрсөн амьдралаас хэнийг ч санахгүй, хэнийг ч танихгүй” гэж Балган хэлэв. “Намайг ойлгов уу? Одоо чи Дотоод яамны лам нарын тасгийн туслах ажилтан. Өөр юу ч биш.”

Балган цагаа харав. “Энэ ажлаа маргааш дуусга. Чамд миний өрөөний тийшээ тусад нь өрөө гаргаж өгнө” гэж хэлээд Балган гар буугаа далд хийв. “Чамд ойр зуурын хэрэгтэй бүх юм, гэр, дүрэмт хувцас бас өгнө. Өнөө шөнийг шоронд өнгөрөө. Чамайг одоо хүргээд өгнө. Цаашдаа яаж илүү сайн ажиллаж болохыг бодож хоноорой.”

Удсан ч үгүй Балган сайхан гэргийтэйгээ бөх нойрсож, харин Агваан шоронгийнхоо өрөөнд машинаар хүргэгдлээ.

Цаг хүрэхгүй хугацааны дараа Агваан шоронгийн хүйтэн шаланд дээр хэвтэж байв. Тэр болоод өнгөрсөн бүх зүйлийг эргэцүүлэн бодлоо. *Хм бичгийнхээ чадвараар би төсөөлөө ч үгүй байсан амьдралаар амьдрах нь. Би яатны ажилтан болчихно гэж зүүдэлсэн ч үгүй. Надад эрдэмт заасан сайхан лат багш нар, ах дүүс, найз нөхдийн минь эсрэг миний гараар нүгэл бүү хийлгээрэй гэж бурхнаасаа гуйя* гэж тэр залбирав.

Агваан Дотоод яамны залуу ажилтан болон сэрсэн тэр өдрийн үдэх хойш ядарсан морьтой тоосонд дарагдсан нэгэн лам зах хязгааргүй талд тааралдсан худаг дээр буулаа. “Тэд намайг ирэхээс өмнө явчихжээ” гэж тэр хэнтэй ч юм яриад, “Жинчид явчихаж. Бид хоёр төөрч будилж яваад сүүдрээс өөр нөхөргүй үлдэж, морь минь” гэв. Ламтан хоосон болсон усны арьсан саваа эмээлийнхээ сагалдрагаас аваад худгийн сайтар ажиглав.

Худгийн эргэн тойронд нэг ч мод үгүй агаад хааяа нэг дов толгодын даган бут, харгана үзэгдэнэ. Газар нь хуурай ургамалгүй болжээ. Ганц худгаас өөр энд хүн байдаг гэсэн шинж тэмдэг алга байв. *Ийм эзгүй зэлүүд газар цаанаа нэг сүртэй шүү* гэж тэр бодоод толгойгоо сэгсрэн, “Энэ худгийн таг нь ч бүр хуучирчээ. Нэг хаврын салхинаар л яваад өгөхөөр болж. Харин яаж алга болчихоогүй байж байгаа хэрэг вэ” гэж үглэв.

Хуучирсан олсны үзүүрт том чулуу зүүж газар тавьсан байлаа. Цэрэннадмид олсны нөгөө үзүүрт зүүсэн ямааны арьсан ховоон

хүрэнхуй нүх рүү шидэв. “Ховоо ч гэж дээ, усаа цалгиулаад дуусдаг ад байна. Гэхдээ болгоно оо” гэж тэр морьтойгоо дахин ярив. Тэр ус татан гаргаж ойролцоох суваг руу гоожууллаа. Морь нь шуналтайгаар үс үүж гарлаа.

Хоёр дахь татлагатай усаа юүлж байхад нь морь гэнэт ус уухаа зогсон чихээ баруун тийш соотойлгохыг Цэрэннадмид анзаарав. “Юу болон?” гэж Цэрэннадмид хүн шиг асуулаа. Морь нь чихээ сортойлгосон тэнгэр усаа үргэлжлүүлэн уув.

Тэгт Цэрэннадмид нэгэн нарийхан дуу “Хөөж, хаа!” гэж тэнгэрийг сонсов. Бор толгодын цаанаас тоос гарч байхыг тэр харлаа. Тэгтэл үхэр, хонь ямаа, тэмээн сүрэг толгодын уруу орж ирлээ. “Дуугаад мал байна” гэж тэр баримжаалав. Ганц хүн ард нь цаашаа явснаа шоволзоно. Мал худаг руу шогшицгоов. “Тэд ус үнэрлэчихлээ. Одоо ч хоёулаа эндээс явсан нь дээр байх аа” гэж Цэрэннадмид морьтойгоо ярин эмээлээ тэгшлэв.

Ламтан мориндоо мордохын өмнө ирж яваа малчны зүг дахин буцаж харлаа. Түүний нүд цавчрав. “Эмэгтэй хүн байна” гэж тэр хэлээд, “Тэгт унасан залуу бүсгүй байна” гэж ганцаараа ярилаа.

Бүсгүйн чанга цээл хоолой талын дунд хадаж эр хүний дотор зогшиж сэрээв. Цэрэннадмид тэнгэр өөд харлаа. “Бурхан минь” гэж тэр тэнгэрийнхөө, “Та намайг сахил санваараа орхих бодолгүй байсныг мэднэ. Тэгт би хүчинд автаад байгаа билээ” гэв. Тэгээд тэр өөр рүү нь улам ойртож яваа бүсгүйг дахин ширтлээ. “Хэрэв миний лам хувраг байх үүднээс үнэхээр дуусч, хар хүний ёсоор амьдрах цаг ирсэн бол би энэ хэрэгсэл дэглэм нуран унасан эхний мөчөөс эхлэн буцаад тандаа үйлчлэх болно, бурхан Будда минь” гэж Цэрэннадмид амаллаа.

Малчин бүсгүй сүргийнхээ хамт тоос татуулан ирлээ. Бүсгүй Цэрэннадмидтай тэмээн дээрээсээ мэндчилэв. Цэрэннадмид түүний нүүр рүү эгцлэн хараад нүд алдлаа. Гоолиг, царайлаг бор бүсгүй нүүрээр хар нүдээрээ инээмсэглэн түүн рүү ширтэж байлаа.

Цэрэннадмид хариу мэндийн үгийг амнаасаа арайхийн унагаад үүсгэлэгт малчин бүсгүйг харав. Түүний зүрх арван зургаан настай бүсгүйнх адил түг түг цохилон цээжиндээ багтаж ядав.

Бүсгүй тэмээгээ хэвтүүлээд хөнгөн сийрэг хөдөлж буулаа. Тэр тэнгэрийнхөө жижиг чулуу авч худаг руу шидэж үзэв. Усны чимээ гүнээс цогцолдоо. “Азтай яваа юм байна. Өнөөдөр хангалттай устай байх нь.

Ихэнхдээ усгүй болчихоод байдаг худаг байгаа юм” гэж хэлэнгээ тэр Цэрэннадмид руу харлаа.

“Би шөнө болохоос өмнө харих гэж яарч явна. Малаа усалчихаад явмаар байна. Та усаа авч амжсан уу?” гэж тэр асуугаад урт оосортой ямааны арьсан ховоо худаг руу унагав.

“За тийм ээ, би морио усалчихсан.” Цэрэннадмид бүсгүйн хөдөлгөөн бүрээс нүд салгаж чадалгүй зогссоноо, “Хүүе хүүе, би туслая” гээд бүсгүйн гарт эв хавгүйхэн хүрлээ.

“Хүлээгээрэй” гэж бүсгүй хэлээд, “Энэ усаа татаад гаргаадахъя. Та дараагийнхыг нь тат” гэв.

“Тэгье, тэгье” гэж Цэрэннадмид хэлээд ухрав.

Бүсгүй инээмсэглэн, “Ээж хоёр хүүтэй минь хамт гэртээ хүлээж байгаа. Тэд нар маань гэрээ барих гэж хөглөж байгаа байх даа. Дандаа надаар бариулдаг болохоор” гэв.

“Туслаад өгчих эр нөхөр байхгүй юм уу?” гэж Цэрэннадмид асуучихав.

“Нөхөр байхгүй ээ” гэж бүсгүй хариулаад Цэрэннадмидад ховоо өгөнгөө “Та хаанахын хүн бэ? Хаанаас хаа хүрч явна? Таныг энэ хавьд огт хараагүй юм байна” гэв.

“Би гэдэг хүн хол газраас ирээд муу муухай зүйл их үзэж явна даа” гэж тэр хариулав.

“Өө зайлуул” гэж бүсгүй нарийн учрыг үл мэдэх атал өрөвдөсхийсэн өнгөөр хэлэв.

Цэрэннадмид өөрийгөө оргож яваа лам хүн гэж танилцуулахыг хүссэнгүй. “Эхнэр маань намайг хаяад явчихдаг юм байна” гэж худал хэлээд, “Би түүнийгээ явснаас хойш орох байх газаргүй болж уул хад, тал нутгаар гэр хийж явна. Одоо ч бараг сар боллоо доо” гэлээ.

Бүсгүй Цэрэннадмидыг анхааралтай ажиглав. “Таны хувцас тоос шороо болж, морь чинь их ядарчээ. Бодвол та үнэн хэлж байгаа юм шиг байна” гэж хэлээд, “Тэгээд та ганцхан морьтой л яваад байгаа хүн үү? Та юу хийдэг хүн бэ? Хаагуур амьдарч байсан бэ?”

Цэрэннадмид инээмсэглэж, “Юу ч гэсэн би өөрийгөө танилцуулъя. Миний нэрийг Цэрэннадмид гэдэг. Би Хөвсгөл аймгийн Бүрэн суманд Дэлгэрмөрөний эрэгт амьдардаг байлаа. Хэдэн жил завьчин хийсэн. Хүн, мал, ачааг голоор гаргадаг ажлаар л өл залгуулдаг хүн байсан.

Амьдрал дээшлэхгүй болохоор эхнэр минь хаяад явсан. Бид хоёр хүүхэдгүй байсан болохоор салах ч амархан байлаа. Тэгээд би явсаар нусаар нэг мэдсэн чинь төөрч орхисон. Морь минь л намайг энэ худаг дээр авчирлаа” гэж залав. *Говь тал нутагт усчны ажил хийж үзүүлэхгүй тул ингэж залахад болоод явчихна* гэж Цэрэннадмид бодож амжив.

БүсгүйЦэрэннадмидынустатажбайгаагаажиглангаа, “Цэрэннадмид ан, таны гар чинь ажил хийдэг хүний гар шиг биш, юунд ч хүрч үзээгүй хүнийх шиг юм аа” гэв.

Цэрэннадмид хаашаа ч хөдөлж чадахгүй болж гараа дэмий л нуув.

“Зовох хэрэггүй дээ” гэж малчин бүсгүй ховоог Цэрэннадмидаас янаад сурмагаар усаа өөрөө татаж эхлэв. “Тал нутаг гэдэг ганцаардмаар гарч шүү дээ. Өнгөрсөн амьдрал тань ямар ч байсан гэлээ би таньтай учирсандаа баярлаж байна. Намайг Цагаанчулуу гэдэг. Би гэрлэж байгаагүй боловч миний хоёр хүүгийн аав лам хүн байсан юм. Хүүхдүүд маань түүнийг танихгүй л дээ” гэж бүсгүй ховоогоо ус хурдан хурдан татангаа ярилаа. Тэгээд ховоогоо Цэрэннадмидад өгч, “Одоо таны ээлж” гэв.

Цэрэннадмидыг ус татаж байх зуур Цагаанчулуу яриагаа үргэлжлүүлэв. “Би хүүхдүүддээ аав нь холын хол байдаг, тэгээд нэг ч одор тэр хүүхдүүдтэйгээ амьдарна гээд хүрээд ирнэ дээ гэж ярьдаг байсан юм” гэж хэлээд бүсгүй уртаар санаа алдлаа. “Саяхан би түүнийг баривчлагдаад явсан гэж сонссон. Тэр хааяа манайхаар ирдэг сайхан хүн байсан юм. Одоо би хүрээ хийдийн газраас холхон байя гээд нүүж явна. Энэ газар би дахин эргэж ирэхгүй” гээд бүсгүйн хоолой чичрэв.

Цэрэннадмид бүсгүйн сэтгэлийн хөдлөл шаналалыг тодоос тод анхараан мэдэрч байлаа.

Түүнээс хойш хэдэн хормын турш хоёр шинэ танил үг дуугүй дор цорынхоо бодолд автан усаа ээлжээр татсаар байв.

Тэгснээ Цэрэннадмид, “Малыг чинь усалж дуусчихаад танайх руу нүг явбал яах бол? Надад очих газар байхгүй. Би танайд саатаж малын ажилд тань тусалбал болох уу?” гэж асуув.

Цагаанчулуу нүүр дүүрэн мишээв. *Энэ сайхан дөлгөөн нүдтэй хүн манар гоё дуутай юм бэ* гэж тэр бодлоо. “Хэрэв та манайд өвөлжинө гэнэ авч явж болох л юм” гэж тэр хэлж орхилоо.

Цэрэннадмид “би бүх насаараа үлдэхэд бэлэн байна” гэж хэлмээр байсан авч “Тэгье, танайд өвөлжиж чадна чадна” гэж хэллээ. Өөр

зүйл ярилгүйгээр тэр хоёр жижигхэн худаг дээр овоорсон малаа туун хөдлөв.

Нар нэлээд доош хэвийж их үд дууссаныг илтгэх үес Цагаанчулуу тэмээндээ мордов. “Би үхэр тэмээгээ тууя, Цэрэннадмид аа” гэж хэзээний ойр дотно мэт тэр хэлээд, “хонь ямааг туугаад ирээрэй” гэлээ.

Цаг гаруй болж нар шингэж эхлэх үед мань хоёр хүрэх газраа иржээ. Тав, зургаа орчим насны хоёр хүү ганц гэрийн гадаа тоос татуулан барилдаж байснаа больж ээжийнхээ урдаас гүйцгээв.

“Энэ чиний хүүхдүүд үү?” гэж Цэрэннадмид асуулаа.

“Тийм ээ” гэж Цагаанчулуу хариулав.

Жар орчим насны эмэгтэй гэрээс гарч ирж солгой гараараа саравчлан харав.

“Тэр миний ээж” гэж Цагаанчулуу хэлэв. “Тэр таныг таних гэж ядаад байх шиг байна. Би өдөр болгон эрэгтэй хүн дагуулж ирдэг биш.”

Цагаанчулуу тэмээнээсээ буугаад түргэн түргэн алхаж очоод ээжийнхээ чихэнд ямар нэг юм шивнэв. Тэгснээ тэр эргэж ирээд Цэрэннадмидыг эмээл богцоо авахад нь туслалаа. Цэрэннадмид эмээлээ гэрийн ойролцоо газар тавих гэхэд Цагаанчулуу, “Алив эмээлийг чинь би гэрт оруулчихъя” гээд авав.

Цагаанчулуугийн ээж зээ хөвгүүдээ дуудаж, “Хүүе та хоёр барилдахаа одоо боль. Цаад аав чинь ирчихэж, явж азолгооч” гэв.

Цэрэннадмид гайхан цочирдсондоо Цагаанчулуу руу харахад тэр, “Би ээжийг хүүхдүүдэд ингээд хэлчих гэж гуйсан юм. Тэдэнд аав хэрэгтэй байна” гэж шивнэв. Цэрэннадмидын толгой эргэн балмагдаж уначихмаар болж ирсэн ч, “Аан тийм үү” гэхээс өөр үг хэлж чадсангүй.

Хоёр хүү дээлийнхээ тоосыг гөвөнгөө бие бие рүүгээ харж байснаа Цэрэннадмидын зүг ухасхийн гүйв. Тэд түүний хөлийг хоёр талаас нь тэврэн авч “Аав аа, аав аа” гэж хашгиралдав.

Цэрэннадмид хөдөлж чадсангүй. Дэмий л амандаа “Ээ бурхан минь, ээ хөх тэнгэр минь” гэж үглэлээ. Тэгснээ тэр газар өвдөглөн суугаад хоёр хүүг тэврэхэд тэд ч хариу чангаар тэврэхэд нь лам нүдээ аниад “Бурхан минь, гялайлаа танд” гэж шивнэж байлаа.

Цэрэннадмидын залбирал хийх гүн бодлыг Цагаанчулуугийн

төжгийн үг тасалдуулав. “Бид гурав гэрээ буруу барьчихжээ. Ийм гэрээг хинд яаж тогтох вэ. Шөнө болохоос өмнө гэрээ дахиад барьж амжих болов уу?”

“Чадалгүй яах вэ, ээж минь” гэж Цагаанчулуу хариулаад, “Цэрэннадмид бид хоёр аяга цай уучихаад наадхыг чинь янзалчихъя” гэв.

Цэрэннадмид хоёр хүүгийн толгойг эрхлүүлэн илнэ. “Бурхан минь, та хоёр чинь ямар том болоо вэ. Яасан сайн барилддаг юм бэ. Хүүрэд ир, хэдүүлээ гэртээ орж цай унд ууя. Тэгээд ээждээ туслая.” Хоёр гартаа хүүхэд хөтөлсөн Цэрэннадмид Цагаанчулуугийн гэрийн дундээстэй хаалгаар алхан орлоо. Үдшийн сэрүүн агаар цээж дүүрэн сийхан мэдрэгдэх агаад жаргаж байгаа нарны туяа эргэн тойрны бүх зүйлийг алтлаг өнгөтэй болгожээ.

Зургадугаар бүлэг

(1937 оны намрын эхэн сар)

Хуритын шөнө

Даваа чих дүлийрэм муухай хашгирах дуунаар цочин сэрлээ.

“Юун чимээ вэ, эхнээр?” гэж тэр харанхуйд асуув.

“Манай бөө” гэж Адъяа нойрмог хариулаад, “Нүдгүй Од муухай зүүд зүүдлээд байх шиг байна” гэв.

“Бурхан минь, ямар муухай чанга хашгирдаг юм бэ, хүн унтуулахгүй юм” гэж Даваа үглэв. Тэр “Голоор нэг хашгираад хамаг хүн амьтан сэрээхээс нь өмнө очиж Одыг сэрээхгүй бол горьгүй нь” гээд жижиг дэн бариад дээлээ нөмрөн гутлаа углалаа.

“Түүнийг сэрээх гэж яваа бол болгоомжтой байгаарай. Нөгөө ид шидийн зүүдээ зүүдэлж байх үедээ тэр чинь галзуу хүн шиг хүчрэгддэггүй шүү. Чамайг зүүдэндээ оруулчих юм бол дайрч давшлаад унана. Холхон байгаарай, өвгөөн” гэж Адъяа сануулав.

“Санаа зовох хэрэггүй дээ” гэж Даваа хариуллаа.

Даваа сартай шөнийн бүрий харанхуйд гарч одлоо. Бөө хааяа нэг цовхорч дэвхцэн ямар нэгэн зүйлийг хөлөөрөө дэвсэлж байв. “Зайл! Надаас холд! Нүднээс далд ор!” гэж тэр хашгирна.

Даваа Од руу дөхөж очиход тэр чоно мэт юм шиншлэн огт хөдөлгөөнгүй болчихов.

“Од оо, чи зүгээр үү?” гэж Даваа аяархан асуув.

“Аахааа! Муу алуурчин, чи нааш ир! Чамайг алаад өгье!” гэж тэр хашгираад урагш бөхийн Даваа руу дайрав. Даваа амандаа үглэн, “Од оо, би байна шүү дээ. Даваа байна. Битгий хүн айлгаад байгаач!” гэж зугтаав.

Урт сэгсгэр үстэй лагс бүдүүн Од Даваа руу дөхөн хамраараа наан

Одын үнэртэв. Даваа хаашаа л хөдөлнө, Одын толгой, чих нь яг тэр зүгт сүртэлзож байлаа. Гэнэт Од түлээн дээр байсан сүхийг барьж аваад толгой дээрээ далайлаа.

Даваа цочин арагш ухрахдаа унаад “Туслаарай” гэж байдгаараа хингирав. “Од намайг аллаа! Хэн нэг нь туслаач ээ” гэж Даваа оршилоо.

Ойр хавийн гэрүүдийн хаалга онгойж хөршүүд тал талаас цугларан доо, айсан эр хоёрыг бүчиж авав.

Од энд тэндгүй гарч байгаа чимээ, хүмүүсийн шуугианд зүт чигээ алцав бололтой нэг газраа хөдөлгөөнгүй зогсоод уйлж гарав.

“Хөөрхий муу лам нар минь!” гэж сохор эр уйлангаа газар навсхийн үншлээ. Тэр сүхээ ч газар алдав.

“Од минь яагаад уйлаад унав?” гэж Даваа Одын галзуурлыг дахин сүртээчихгүйг хичээж түүн рүү аяархан дөхлөө.

“Төмөр хорхойнууд зөндөө олон ламыг идчихлээ. Би тэднийгээ ширч чадсангүй!” гэж Од уйллаа.

“Ямар төмөр хорхой? Юун лам нар?” гэж Даваа асуунгаа бөөд дохон очлоо.

“Олон төмөр хар хорхой... олон олон том лам нарыг тэнд!” гэж Од ооринхөө дэвхцэн бужигнуулж байсан шороо руу гараараа заав.

Даваа тэр хэсгийн шороог очиж үзэв. Тэнд ямар ч хорхой харсангүй. Одын дэвхцэн талхисан мөр л тэнд байлаа.

“Од минь, хорхойнууд бүгд явчихсан байна. Одоо чи харьж орондоо ор” гэж Даваа Одын гарыг барьж аваад хөршийнхөн рүүгээ харж, “Би Одыг оруулаад өгчихье.” гэв.

Од гэнэт доголж Давааг түшин авлаа. Даваа түүнийг гэр рүү нь ширч явав. *Од дахиад л сохор болчихлоо. Хүн түшихгүйгээр нэг ч алхаж чадахгүй болчих гэж* гэж Даваа бодов.

Бөөг гэрт нь оруулж өгөөд Даваа гэртээ санаа алдсаар орж ирэв. “Хөөрхий Од” гэж Даваа хэлээд, “Тэр яахаараа ийм хачин хачин зүүд үүдэлдэг юм бол доо. Олон том лам нар төмөр хорхойд идүүлж байна гэж зүүдэлсэн гэнэ” гэв.

“Чааваас даа” гэж Адъяа орон дотроосоо хариулав. “Тэр хүн түмэн мянган зүйл хий харах юм.”

Даваа ор руугаа ороод, “Тэр их хачин юм аа. Зүүдэндээ галзуурч бийхдаа яг л хараатай хүн шиг гүйж харайх мөртлөө сэрэнгүүтээ буцаад

сохор болчих юм” гэв.

“Харин тийм ээ. Одоо унтаж үз. Маргааш охиноо айлд өгөх гэж байдаг. Их урт өдөр болно, Сэндмаад минь бүр ч урт өдөр болно” гэж Адъяа бувтнаад нойрсож байгаа Сэндмаагийн духыг илэв. Тэгээд дэнгээ үлээн унтраалаа.

Сэндмаагийн дүү Минжүүр гэрийнхээ дээвэр дээр сууж баруун урд зүгийг тасралтгүй ширтэнэ. Тэр ирэх зочдыг бусдаас түрүүлж олж харахыг хүсэх аж. Баян давааны ой модон дундаас морьтой хүн нэг үзэгдээд нэг далд ороод байх шиг болов. Минжүүр босч улам лавшруулан харлаа. Яах аргагүй гурван морьтон ирж яваа харагдлаа.

“Ээж ээ! Аав аа! Бэр авах хүмүүс Баян давааны модон дотроо гараад ирлээ!” гэж тэр хашгирав.

Даваа, Адъяа нар охиныхоо дуунаар гарч ирцгээн зочдыг саравчлан хараад хувцсаа солихоор яаран буцав.

“Сэндмаа, дээлээ өмсөөрэй” гэж Адъяа шавдуулахад Сэндмаа санаа алдаж суулаа.

Минжүүр эгчийнхээ дээлийг авчирч өгөхөд Сэндмаа дүүгийнхээ нүд рүү хараад уруулаа унжуулан суусаар байв.

“Эгч ээ, хувцсаа өмсөөч дээ. Таныг авах гээд хүмүүс ирж явна.”

“Би энэ хүнтэй гэрлэмээргүй байна” гэж Сэндмаа бувтнахад Минжүүр эгчийнхээ сулбагар гарыг өргөж дээлийг нь дуугүй өмсүүллээ.

Хайртай дүү нь дээлийг нь товчилж дуусахад Сэндмаагийн нүднээс нулимс бөмбөрлөө.

“Пөөх, чи чинь шинэ дээлтэй ямар гоё харагдаж байна вэ, охин минь” гэсээр Адъяа охин руугаа алхан ирээд, “Ээж нь дээлийг нь мялаа” гэлээ.

“Хэрэггүй ээ, ээж” гэж Сэндмаа хариулав.

“Мялаах ёстой юм” гэж Адъяа хэлээд Сэндмаагийн урд сууж охиныхоо гадаад хормойноос барив.

“Надад энэ ёс сайхан санагдахгүй байна” гэж Сэндмаа хэлээд хойш нэг алхаадхав.

“Чи чинь юу яриад байна аа, охин минь” гэж Адъяа босов.

"Ээж...ёс заншил, ёс заншил л гэх юм. Миний сэтгэл санаа огт замаагүй юм уу?" гэж Сэндмаагийн хоолой нь зангиран нулимс урсан нүднээ.

"Ямар ёс заншил чамд тохирохоо больчихоов?"

"Эрэгтэй хүнтэй гэрлэх..."

"Ээ охин минь" гэж Адъяа хэлээд, "Юундаа чингэнэ вэ чи. Хүн бийгон хадамд гардаг юм. Одоо чамтай нялуурч байх цаг алга" гээд мориндоосоо бууж байгаа гурван хүн рүү заалаа. "Манайд зочид ирэхнээд байна. Наад нулимсаа хурдхан арчаад хуримандаа явахад бэлтгэ. Монгол хүн шиг аятайхан байж үз."

Даваагийн байшинд нэлээд зочилсны дараа бэр авахаар ирсэн гүмүүсийн мордох цаг боллоо. Сэндмааг гэрийнхэн нь болон Арханы хөршүүд нь ээлжлэн тэврэн үнсэв. "Охин минь, үхэр тэрэгнээсээ өмнө очиж болохгүй юм шүү. Эд хогшил чинь бэрээс өмнө хүрэх учиртай" гэж Адъяа зааварлаад, "За одоо явъя" гэв.

Сэндмаагийн аав түүнийг хамгийн сүүлд үнсэв.

"Хол явахдаа хэзээ ч бүү уйл, охин минь" гээд Даваа охиныхоо нулимсыг арчив. "Аав нь охинтойгоо хамт явж болдогсон бол одоо мордохмоор л байна. Гэвч аав хүн охиноо хадамд хүргэж өгөхийг нэгддэг шүү дээ."

"Мэднэ ээ аав аа" гэж Сэндмаа нулимсаа шудрангаа хэлэв. "Яагаад бүх юманд ёс заншил дагах ёстой юм бэ?"

"Ёс заншлаа дагавал аюул багатай байдаг юм, охин минь. Бидний өвөг дээдэс бүгд л ёсоо дагаж ирсэн. Чи ч дагах ёстой, үр хүүхэд чинь ч бус."

"Баяртай аав аа" гэж Сэндмаа арайхийн хэлээд уруул нь чичрэв. "Миний араас ирээрэй."

"Хоёрхон охин минь, аав нь очилгүй яахав."

Сэндмаа эргэж харлаа. Даяндээрхээс ирсэн гурван морьтон, Арханы гурван морьтон нар явахад бэлэн болжээ. Арханаас Сэндмаагийн ээж, дүү Минжүүр нар болон хөрш айлынх нь Буучин нар бэр хүргэж өгөхөөр тохоогдсон байлаа. Сэндмаа мориндоо мордож зургаан морьтны араас явцлав.

Минжүүр Сэндмаатай зэрэгцэн явж байснаа нуг нуг инээв.

“Яасан?” гэж Сэндмаа бувтналаа.

“Нэг инээдтэй юм бодоод.”

“Хэл л дээ. Намайг жаахан инээлгээд өгөөч.”

Минжүүр Сэндмаа руу тонгойсноо, “Хэрэв Баасан лам дүүгийнхээ эхнэрийг хулгайлах гэж оролдвол би л лав талд нь орж таныг оргуулнаа” гэж шивнэв.

“Чи галзуураа юу?” гэж Сэндмаа инээлээ. Тэрхэн зуур дүүгийн нь энэ санаа Сэндмаагийн толгойд хадагдаж орхив. Сэтгэлд нь энэ явдал зөгнөгдөж цувааг гэнэт хаа нэгэн газраас дайрч нүүрэндээ багтай эрэгтэй хүн Сэндмааг булаагаад нүдийг нь боож нэгэн нууц газар руу хөтлөөд явав. Гэнэт тэр зогсож Сэндмаагийн нүдний боолтыг авлаа. Ой модны завсраар нарны гэрэл нүд гялбуулан цацарна. Тэгтэл түүний харц өөрийг нь булаасан тэр залуугийн харцтай анх тулгарлаа. “Сэндмаа, чи надтай гэрлэх үү?” гэж Баасан асуув. “Тийм ээ” гэж Сэндмаа инээмсэглэв. “Үгүй ээ, бүтэхгүй!” гэж Сэндмаа өөрийн зөгнөлийн жигүүрээ таслан зогсоолоо.

“Та бүтэхгүй гэв үү?” гэж Минжүүр асуув.

“Баасан хэзээ ч, юу ч хулгайлах хүн биш. Тэр бол лам хүн, лам хэвээрээ үргэлж байна.” Ингэж хэлээд Сэндмаа нүдээ аниад, “Одоо тэрний тухай яримааргүй байна” гэж өөртөө тушаав.

Намсрайнхан Болдын шинэ гэрийг бариад завгүй байх аж. Тэд гэрийн ханыг дугуйлан, унь өлгөж, бүрээс туурга бүтээж, бүслүүр татлаа. Гэрийн доторхи эд хогшлыг ч бас бус газарт байрлуулжээ. Ойр хавийн хүүхдүүд ч гэрийн ажилд туслан гүйлдэнэ. Гэрийн модыг уран гараар хээлжээ. Наян найман улаан унь углуургадаж, цэнхэр үүлэн хээтэй тооно нь дээр харагдах цэлмэг тэнгэртэй гайхалтай зохицож харагдана. Болд нэг ажлаас нөгөө рүү гүйж нүүр дүүрэн инээн ал жаргалаа багтааж ядах бөлгөө.

Гэр барихын зэрэгцээгээр хэсэг хүн хуримын ёслолын бэлтгэл ажилд дайчлагджээ. Эмэгтэйчүүд туслахаар ирцгээсэн бөгөөд Чулуунжий тэдний дунд ирсэн байх аж. Тэр хээгий нь нийлүүлэн оёсон шинэхэн дээл өмсөн бүсээ чанга ороожээ. Түүнийг гэрт орж гарах

болгонд урт гэзэг нь урагш даван унжиж, хөхөн дээгүүр нь тэгнэн намирч харагдана.

Баасан гэр дотор тавилга янзалж байлаа. Чулуунжий орж гарах болгондоо түүн рүү харц шидэх боловч залуу эр түүнийг ер анзаарахгүй байлаа.

Чулуунжий Намсрайн гал тогооны гэрээс цай, тавагтай идээ барисаар гарч ирэв. Тэр Баасанг Болдын гэр рүү жижиг ширээ барин үүдлэж явахыг харлаа. Баасан гэрийн гадаа дэвссэн цагаан эсгий дээр ширээгээ тавихын өмнө Чулуунжид зам тавьж өгөв. Чулуунжий шомботой цай, тавагтай идээг ширээн дээр тавингаа түүн рүү харан л инээмсэглээд, “Баасан ламтан, та энэ гэрийн модыг үнэхээр гүн хийжээ. Ялангуяа, өнгө хээ нь янзтай зохицжээ” гэж хэлэв.

“Чамд үнэхээр гоё харагдаж байна уу?” гэж Баасан асуув.

Чулуунжийн зүрх тэрхэн хоромд булгилаад явчихлаа. Тэр ямар нэгэн ухаалаг, аалгүй үг зөндөө олныг хэлээд амжмаар байсан боловч амнаас нь, “Энэ хурим чинийх байсан бол ямар гоё вэ, тийм ээ” гэсэн үг уначих нь тэр.

Баасан тэр дороо шал өөр тийшээ хараад Чулуунжийтэй харц тулгарахаас илт зугтаж босон, “За за, би тийш явж өөр ажил амжуулъя” гээд яваад өглөө.

Би ямар тэнэг юм бэ! Шал мэдээжийн юм хэлчихлээ. Надтай ариххийж аятай харьцаж, над руу харж инээж байсан юмсан гэж хүүхэн бодож Баасангийн араас урвайн ширтлээ. Тэгээд олон таван үйл бодолгүйгээр тэр Баасангийн араас алхаад гүйцэн очиж хоолойгоо авсан.

“Баасан, би утгагүй зүйл хэлчихлээ. Би чамайг гомдоочихсон уу? Би лам хүнтэй дахин ингэж харьцахгүй ээ, мэдэж авлаа” гэж Чулуунжий уучлал гуйлаа.

“Би уурлаагүй ээ, Чулуунжий. Ер нь чиний зөв. Надтай хэн ч гэрлэх биш” гэж Баасан нэгэн ширмэл ширдэг өргөнгөө хариулав.

“Хэрэв чамайг эхнэр буулгахыг хүсдэгсэн бол хүүхнүүд гэрлэнэ” гэж Чулуунжийг хэлэхэд лам бодлогоширч орхилоо. “Би нэг талаас нь өргөх үү” гэж Чулуунжий том ширдэгний үзүүрээс өргөлөө.

“Гусалсанд гялайлаа. Чи сайн бүсгүй шүү, Чулуунжий” гэж Баасан шигээд, “Энийг өргөхөд хүнд байгаа биз дээ” гэлээ.

“Үгүй ээ, хүнд биш байна. Хамт өргөх юм бол гайгүй л юм байна”

Баасан, Чулуунжий хоёр гэрт ширдэг дамжлан орж ирээд хоймор дэлгэлээ.

“Энд шинэ хосууд маань унтана, гоё байгаа биз?” гэж Чулуунжий Баасан руу харан хэлэв.

Баасан Чулуунжийгаас дахин харц буруулан өөрийн ертөнц рүүгээ одоод ширдгийг хоёр гараараа удаанаар илээд, түүнд наалдсан өвсийг түүв.

Чулуунжий Баасангийн буруулсан харцанд эгдүүцэн гэнэт босч гэрээс даруй гарч хаалгыг нь савлаа.

Энэ үед үхэр тэрэг хөтөлсөн хоёр морьтон Үүрийн голын эргээр явж харагдав.

“Хүүе, бэрийн хогшил ирж байна” гэж хэн нэгэн хашгирлаа.

“Болд, хүү минь, яваарай. Бэрийнхээ хогшлыг гэртээ оруулаарай” гэж морьтон дуудав.

Үхэр тэрэг шинэ гэрийн өмнө сажлуулан ирж зогслоо.

“Энэ ширдгийг гаргаж байгаарай” гэж Намсрай хүүхдүүд рүүгээ хандан тушаагаад, “Бид үүнийг бэрийн хогшлыг байрлуулсны дараа дэвсье” гэлээ.

Таяа, хөршийн нэг хүүгийн хамт ширдгийг хуйлан гэрээс гаргалаа. Баасан Болдын гэрээс гарч үхэр тэрэгнээс ачаа буулгалцаж, гэрт оруулж эхлэв.

Гурвантаа цай чанах хугацаанд хуримын гэрт бүх зүйл бэлэн боллоо. Хоол унд, хогшил тавилга, хүргэний хувцас хунар гээд бүх зүйл ян тан ажээ. Зочид ч цугларчээ. Одоо бэр ирэхийг л бүгд хүлээж байлаа. Эрчүүд, бүсгүйчүүд хамгийн ганган дээлээ өмсөж Болдын гэрийн гадаа бөөгнөрчээ. Намсрайн уяаны урт хэцэнд олон морьт зэрэгцэн зогсч толгойгоо хаялаж харагдана.

Чулуунжий Сэндмаагийн ирэхийг хүлээж уйдсандаа хүмүүсийн дунд нааш цааш холхиж байтал нүдэнд нь хэдэн морьтон туслаа.

“Сумьяа гуай, бэр ирж байна” гэж тэр хашгирлаа.

Хуримын гэр дүнхийх бараанаар Сэндмаагийн сэтгэлийн хямрал

“Болоо алдах шиг болов.”

“Ээж ээ, би тантай ярьж болох уу?” гэж тэр дуудахад Адъяа Сэндмаагийн зүгт шогшин ирэв.

“За одоо бас юу болоод байна, Сэндмаа?”

“Би харимаар байна.”

“Битгий тэгж үз, охин минь” гэж Адъяа зандраад, “Хэрэв бид амласандаа хүрч чадахгүй бол ичгүүртэй явдал болно” гэв.

“Тэр чинь буруу амлалт байсан” гэж хэлээд Сэндмаа уйлж эхлэв. “Би Болдод хайргүй.”

“Тэгвэл чи яагаад биднийг хадаг авахаас өмнө хэлээгүй юм бэ?” гэж Адъяа асуугаад, “Чамайг Намсрайнхаас хадаг сүй ирнэ гэхээр чинь бид чамайг тэдний хүүд сэтгэлтэй болжээ гэж бодсон шүү дээ” гэлээ.

“Би тэгсэн л дээ” гээд Сэндмаа Даян дээрхийн хүрээний зүг харц шилжүүлж, “Би Баасангаас сүй хүлээж байсан юм” гэж шивнэв.

“Чи Баасан ламыг хэлж байна уу?” гэснээ Адъяа алгаа хавсран, “Турхан минь, чи одоо болсон хойно ингэж ярьж яаж болох билээ” гэл.

“Би харин...”

“Яагаад?” гэж Адъяа үгийг нь тасласнаа, “Баасан лам амандаа хүрээгүй хэрэг үү? Чи түүнийхийг хүлээж байсан юм уу? Тэр чамд амласан байсан уу? Яагаад тэр өөрийнхийгөө явуулахгүй дүүдээ чамайг гуйсан юм бэ, тэгвэл?” гээд урсгаж гарлаа.

Сэндмаа ээжийнхээ ууртай харц, хурдан хурдан хөдлөх уруул руу гарлаа. *Еэ дарь эх минь, би Баасанг ховлочихсон зогсож байна шүү дээ. Энэ таань одоо түүний тухай хэдэн голоор цуу тараах нь. Ингүүлж өрт болохгүй* гэж бодлоо.

“Ээж ээ” гэж Сэндмаа Адъяагийн байцаалтыг таслаад, “Баасан лам нийдэд хэзээ ч юу ч амлаагүй ээ. Хэн ч хэлсэн амнаасаа ухраагүй” гэв.

“Тэгвэл чи чинь юугаа яриад байгаа юм?” гэж Адъяа дахин дуугаа шидрангуй болгоод, “Чамд юу ч амлаагүй эр хүнийг битгий бодож бай. Нийдэд маяглах чинь дэндээд хүний толгой эргүүлж орхилоо. Яахаараа одоогийн охид хуримынхаа өдөр өөр хүний тухай бодож явдаг байна л” гэснээ тэр толгой сэгсрэв. Тэгснээ, “Алив Сэндмаа, миний сайхан охин, мориноосоо буугаадах. Цагаан уул цэцэг түүгээд эмээлийнхээ галзаганаас зүү” гэж тэр хэллээ.

“Яах гэж?”

“Болдтой гэрлэх хоёргүй ганцхан үнэнч бодолтой гэдгийг харуулахын тулд.”

“Гэхдээ би түүний тухай бодохгүй...”

“Ирээдүйн нөхрийнхөө тухай бодохгүй байна гэдэг муу, Сэндмаа минь” гээд Адъяа дууныхаа өнгийг дахин өөрчилж, “Өөрийнхөө гарааг наад цэцгээ тасдаж аваад ганзагандаа уя. Алив яг одоо!” гэж тушаав.

Сэндмаа мориноос бууж цагаан уул цэцэг түүлээ. Цэцэг эмээлийнхээ ганзаганд уяж байхдаа түүний гар чичрэв. Адъяа охиныхоо хөдөлгөөн бүрийг мориныхоо нуруун дээрээс ажиглаж сууснаа Намсрайхны зүг заав.

“Эрчүүд олон янзын бодолтой явдаг юм шүү, охин минь” гэж тэр охиноо мориндоо мордох үед нь хэлээд, “Тэдний ихэнх нь сонгосон ганц замаараа явж чаддаггүй юм. Хүүхнүүд бид илүү суурьтай, илүү үнэнч тууштай байж л амьдралыг утга учиртай хэвээр нь байлгадаг билээ. Хэрэв чи сэтгэл зүрхээ хоёр хуваахгүй явж чадвал чиний хүч чадал тэр байх болно. Бас өвөг дээдсийнхээ намтар түүхийг үр хүүхэддээ яриж өгөх нь чиний эх хүний үүрэг. Чи бол харуул эмэгтэй. Одооноос эхлээд наад зүрх сэтгэлээ манаж сур. Бидэнд амласан амлалт, хүлээсэн үүрэг байгаа гэдгийг санаж яв” гэж эрсхэн хэлэв.

Сэндмаа ээжийнхээ үгэнд хариу хэлэлгүй цагаан уул цэцэг рүү хараад, Цагаан уул, цагаан уул, цагаан уул... гэж дотроо шивнэж байлаа. *Хүтүүс чатайг үндсээсээ салсан ч хэзээ ч үхдэггүй төнхийн цэцэг гэдэг билээ. Би чат шиг байж чадах болов уу?*

“Одоо тийшээ хар” гэж Адъяа Сэндмааг бэр авчирч байгаа багийнхан тийш шавдуулангаа хэлээд, “Энэ бүх хүн чиний өмнөөс хичнээн баяртай байна гээч. Жаргалтай байж, жаргалтай гэрлэ, миний охин” гэхэд Сэндмаа санаа алдлаа.

Сэндмаа Болдын шинэ гэрт хүрэхэд баяр баясгалан, дуу хуур болсон хүмүүсийн дунд орж явчихлаа. Бүх зүйл нэгэн зэрэг болж байв. Хорвоо дэлхий тэр чигээрээ утга учиргүй үйл явдлууд, чимээ шуугиан болчих шиг санагдаж байлаа. Эргэн тойронд нь хүмүүс юу яриад байгааг Сэндмаа бараг ялгаж сонсохоо болив. Гэрийн гадаа хэн нэгэн хүн морин хуур тоглоно. Түүний аялгуу нь давхиж буй морины явдлыг

шингэдуулна.

Гин яг одоо давхиад алга болж болдог ч болоосой гэж Сэндмаа ноодлоо. Тэгснээ тэр Болдыг олж харав. Болд Сэндмаа руу шууд чиглэж орлоод түүнийг эмээлээс нь өргөн буулгахыг завдав.

Зочид хашгиралдаж эхэллээ. “Бэрийг эмээлтэй нь буулгаж ав!”

“Эмээлийг нь мориноос буулга!”

“Наад хүүхнээ буцаагаад давхиулчихаж болохгүй шүү!”

Сэндмаа мориноосоо өөрөө үсрээд буучихмаар, эсвэл ганц “чү” гэж морио ороолгоод хүмүүсийн нүдэн дээр ингэж үзмэр бололгүй шууд буцаад давхичихмаар санагдаж байлаа. Болд түүнийг эмээлтэй нь өргөж бөөгнөрсөн хүмүүсийн дунд хүртэл авч яваад цагаан эсгий гэр буулгаж тавилаа. Цугларсан олон эргэн тойронд баярлан шуугина. Сэндмаа Болдын хүчтэй гарт баригдсан өчүүхэн, хүч чадалгүй амьтан буулчих шиг санагдав.

Болдын гэрийн гадаа дэвссэн цагаан эсгий дээр эмээлтэйгээ сууж байхдаа Сэндмаагийн хоолой гашуу оргиж нүд нь чийгтээд ирэв. Хүмүүс үлэмж хөөрцөглөн нэгнийгээ дэврээх аж. Хэн нэг нь Сэндмаагийн морины хазаар, ногтыг тайлахад нөгөөдүүл нь “Наад морио сул тавь! Нард морь үлдээж болохгүй ёстой! Яг зөв!” гэж хашгиралдана. “Сайн байна, наад хазаар ногтоо цааш нь аваад яв!” гэх бас нэг хүний дэвэргэн дуу хадна.

Болд Сэндмаад гараа өгөв.

Сэндмаа нулимсаа нуухыг оролдож хүмүүс рүү ч, Болд руу ч харчгүйгээр түүнийг сугадав. Тэр өөрийгөө салхинд хийсч яваа нэгчлээр төсөөлж байлаа.

Болд Сэндмааг гэр рүүгээ авч орлоо.

Гэрийн доторхи тод өнгө будаг алагласан тавилга, элбэг дэлбэг нэгэ будаа, өнгө зүс бүрийн дээл малгайтай зочид гийчид, хүүхэд хөнгөлд гээд... Сэндмаа хэн нэгэн хөндлөнгийн хүний зүүдний үйл явдалд оролцож байх шиг. Түүнд энэ бүгдийг анзаарах сөхөө алга байлаа. Хурилын эхлэл, зочдын суудлыг хуваарилан энд тэнд суулгах, ахмад зочдыг дээш залах гээд бүх зүйл зогсолтгүй хөвөрнө. *Энэ бүхнийг дуустал сууж чадах тэсвэр тэвчээр хайрла* гэж тэр залбирч байлаа. Гэтэл хэн нэгэн хүн дуучныг дуудахад Сэндмаа манаран үймэрсэн байдлаасаа гэнэт гарлаа.

“Манай уртын дууч хаачив аа?” гэж хуримын даа Цоодол чанга дуудав. “Хэн нэг нь Баасан ламыг хараагүй биз?”

Болд Сэндмаа руу налан зөөлнөөр, “Би Даян дээрхийнхээ хамгийн сайн уртын дуучнаар хуримаа эхлүүлье гэж гуйсан юм” гэж хэлэв.

Сэндмаагийн зүрх булгилав. Энэ мөчийг хүртэл тэр ёс заншил бүхнийг хүндэтгэн дагасны учир нь Баасантай нүүр тулж амжаагүй явдал байлаа. Тэр одоо Баасанг дуулаад эхлэх юм бол тогтож сууж чадахгүй болчих юм шиг санагдав. Сэндмаа үүд рүү яажшуухан явбал сэмхэн гараад явчихаж болох бол хэмээн зам хайлаа. *Би энд гацчихаж*. Түүний нүд дахиад л нулимсаар дүүрээд ирэв. *Энэ хуудуутай хуримыг өөрчилж өгөөч гэж би ээж аавдаа эртхэн хэлэх минь яав даа*.

Нэгэн эр Цоодолын чихэнд юм шивнээд гарч одов. Цоодол инээмсэглэн толгой дохиод алгаа ташин дохио өгөв.

“Манай гараанд өөрчлөлт орлоо” гэж тэр том хултай айраг бариад. “Баасан лам дараа биднийгээ сайхан дуугаар хөглөж өгнө байх аа. Харин одоо энэ хулыг манай морин хуурчид өгч ерөөл магтаалаа эхлээд хүсье” гэлээ.

Дунд насны нүүр дүүрэн инээсэн хөгжимчин морин хуураа хөглөөд магтаал ерөөл урсгаж гарав.

“Зээ, Даян дээрхийн энэ сайхан нутагтаа

Дээрх, Үүр голынхоо дундаа

Хоёр сайхан залуу хотол олноо шинэ гэртээ цуглуулаад

Хурим найраа хөгжөөнтэйеэ эхлэе гэсэн юм гэнэ ээ

Зээ, энэ сайхан гэрт ороод эргэн тойрноо харвал...” гээд уламжлалт магтаалын үгийг уянгалууллаа. Ерөөлч шинэ гэрийн бүхий л хэсэг, зочдын баясгалант царай зүс, ширээн дээр дэлгэсэн хоол ундыг дэс дараалан магтав. Тэр мөн газар нутгийнхаа гоо сайхан, мал сүргийн өнгө зүс, хуримын өдрийн гайхалтай цаг агаарыг магтаж хуримлаж байгаа хос хоёрт аз жаргал, олон хүүхэдтэй болохын ерөөлийг дэвшүүллээ. Хундага өргөж, хоол унд идэж уух, чанга чангаар дуулах хөгжилдөх хавтгайран үргэлжлэв.

Сэндмаа Баасанг орж ирээд олны дунд суухыг анзаарахдаа зүрх нь зогсчих шиг боллоо. Баасан лам хувцастайгаа байлаа. *Тэр одоо болтол лат хэвээрээ байгаа юм байна. Натайг ийт байдалд хүргэтэл яриад байсан хэрнээ сахил санваараа орхиж чадаагүй байх нь*. Сэндмаа ийн бодоод айраг уруулдаа хүргэх зуураа хулны амсар дээгүүр Баасангийн

үг харлаа. Лам хүн хуриман дээр ямар ч дуу дуулах юм билээ дээ гэж тэр өөрөөсөө асуулаа. Бурхны тухай дуу дуулах юм болов уу? Эсвэл Богд хааны тухай дуулах нь уу? Лам хувраг хүний ариун явдлын тухай дуулдаг Тэгш Таван Хүсэл гэх мэтийн дуугаа дуулах нь уу?

Хэдэн цаг үргэлжлүүлэн наргиж цэнгэсний дараа Болдыг гал цолмтоо асаа гэж дуудав. Сэндмаа ёсын дагуу түүний асаасан гал дээр цай чанаж бэлэн болголоо.

“Сэндмаа охин минь, цай нь сайхан үнэртэж байна. Одоо анхныхаа цайг нөхөртөө бариарай” гэж Цоодол зааварчлав.

Сэндмаа халуун цайг мөнгөн аяганд хийгээд хойморт суудлаа эрдийнээ эзэлсэн Болдод барилаа.

“Охин минь, доошоо битгий хар. Цайгаа өгөхдөө нөхөр рүүгээ хар” гэж Цоодол хэлэхэд ичимхий бэрийг шоолж гэр дүүрэн зочид ширхнйтэл инээлдлээ.

Болд цайгаа авахдаа босов.

Хуримын ёслолын турш анх удаагаа Сэндмаа Болдын нүүрийг эргэн харлаа. Болд Сэндмаа руу энхрий харцаар ширтэх бөгөөд нүд нь нулимстай ч баяраар дүүрсэн байв. Тэр Сэндмаагийн нөхөр гэж дуудуулж байгаадаа үнэхээр аз жаргалтай харагдана. Болд халуун цайг хоёр гараараа аваад суухын өмнө нэг балгалаа.

“Одоо Сэндмаа охин минь, аав ээждээ, тэгээд ахмадаас нь эхлээд бүх зочинд цайгаа аягалж өгөөрэй” гэж Цоодол хэллээ.

Сэндмаа цай аягалан Намсрай, түүний эхнэр Сумъяад болон гэгдээ өглөө. Дараа нь тэр Намсрайн гурван гавж ах том Дамба, дунд Дамба, бага Дамба хэмээх хочит өндөр хэргэмт эрхмүүдэд цай аягалан барилаа. Олон давхар олбог дээр сууцгаасан эрдэм номын амгалан шалгоон царайтай, жагссан том биетэй өнөөх гурван ламтан хүзүүндээ том том эрхи зүүцгээн, хөх үйтэн хуар нударгатай шар өнгийн лам тангээр ижилсцгээжээ. Тэднээс нэлээд доохно Болдын гурван лам ах болох Аюуш, Баасан, Таяа нар мөн л лам дээлээр ижилсэн сууцгаах нь сондон байлаа.

Хорь гаруй хүнд цай аягалсны дараа Баасан руу очин, “Баасан ах минь, та цай уу” гэж Сэндмаа зөөлөн хэллээ.

Баасан аяга цайг дуугүй авангуут доош харлаа.

Ламд цай өгөх мөч ганц нэгхэн хором үргэлжилсэн боловч

Сэндмаагийн гар чичрэв. Тэрбээр домбо руугаа бушуухан эргэн дараагийн цайгаа Чулуунжид аягалан барилаа.

“Сэндмаа, Болд та хоёр үнэхээр сайхан таарсан хос харагддаг байна.” гэж Чулуунжий Сэндмаагийн гараас аяга цай авангаа шивнэн.

Сэндмаа нөхөр рүүгээ харав. Болд мөнгөн аягатай цайгаа оочлонгочоо эхнэрийнхээ хөдөлгөөн бүрийг ажиж суужээ.

Тооноор гэрэлтэх нарны туяа гэрийн зүүн талын орны хөлд тусах үед зочид ихээхэн дуу шуу орж, найр хавтгайрахын дээд болцгоосон байлаа. Сэндмаагийн хувьд эцэс төгсгөлгүй дуу хуур, хундага өргөлт, ерөөл магтаал, хоол унд, дуусашгүй их айраг, архийг яахан тэснэ дэг гэмээр залхуутай санагдана.

Бурхан минь, энэ хурим гээч зүйл ер нь дуусах болов уу? гэж өөрөөсөө асуун *би энэ их чимээ шуугианаас холдож нэг амрах юмсан. Ёс заншил гээчийг бүгдийг нь дагавал ер дуусна гэж үү гэж тэр бодлоо.*

Наргиан цэнгээн болохын язгуур шалтгаан Болд тэр хоёрт байгаа тул хаяад гарах эрх байсангүй. Тэр дуулж хуурдагсдыг сонсон, хажуугаар суух хүмүүстэй хэдэн үг солихоос үл хэтэрнэ. Гэрийн баруун зүүн жигүүрээр суусан хүмүүс дуугаар мэтгэлцэн уралдаж нэгнийг нь давах гэж хоолой чангарч, үг хурцдаж эхэлснээр наадам оргилдоо хүрлээ.

Эцэст нь хуримын даа Цоодол босов. Тэр гэрийн баганыг хоёр гараараа түшин зогсоод чанга дуугаар, “Орсон бороо арилдаг, ирсэн гийчин буцдаг билээ” гэв.

“Буучин, Минжүүр хоёр оо” гэж Адъяа шивнээд, “Бид нарыг хэлж байна. Хэдүүлээ буцах цаг болсон байна” гэв.

“Ээж ээ, яагаад? Эрт байна шүү дээ” гэж Минжүүр асуулаа.

“Охин минь, хуримын дааг тушаахад бид явах ёстой байдаг юм. Зочдыг яв гэсний дараа үлдэх муухай. Одоо явъя” гэлээ.

“Бусад нь явахгүй байна шүү дээ” гэж Минжүүр шивнэв.

“Бүх хүн яв гээгүй. Багана түшээд зарлахаараа бэр хүргэж ирсэн зочдыг яв гэж хэлж байгаа юм”

Адъяа, Буучин, Минжүүр нар бослоо.

“Буучин, би уйлчих гээд байна. Чи нэг үг хэл” гэж Адъяа хөршөө

үүдэрлээ.

Буучин хоолойгоо засан, “Хуримын даагийн түмэн зөв. Бидний тарих цаг боллоо. Хурим найр сайхан болж байгаа ч холоос ирсэн бидний зам урт. Эртний заншил ёсоор бэрийн маань аав хүрэлцэн өртөггүй учир бэрийн талыг төлөөлж анд намайг үг хэлүүлж байгаа юм шүү” гэж Буучин хэлээд хэсэг дуугүй болов. Тэгээд тэр, “Бидний хүргэж ирсэн охиныг эндээ сайн тогтоож аваарай та бүхэн минь. Араас минь дагаад явчихвий, мэдээрэй” гэж сүртэй дуугаар үгээ зөөж хэлэв.

Найранд оролцогсод нэгэн зэрэг шуугилдаж, “тэгэлгүй яахав”, “хүхэм зөв”, “бид охиноо тогтоож авна аа” гэж Буучингийн үгийг амжилээ.

Бүх хүн босоод ирлээ, би ч бас босох ёстой байх гэж Сэндмаа бодов. Тэр Болдын босохыг хүлээж байгаад түүнийг даган өндийлөө. Гэтэл Болд Сэндмаагийн мөрөн дээр зөөлөн дарж буцаан суулгаад, “Намайг эндээ хүлээж бай” гэв.

Сэндмааг хариу хэлж амжаагүй байтал хэн нэг нь Болдод хувин дүүрэн сүү өглөө. Хувинтай сүү барьсаар Болд Сэндмаа руу эргэж, “Миний гэргий наанаа сууж байгаарай” гэж зааварлав. “Хөдөлж болохгүй шүү.” Ингэж хэлээд тэр хүнд савтай сүүгээ Сэндмаагийн хормой дээр тавьчихав.

“Маш сайхан боллоо” гэж нэгэн зочин чанга хэлэв. “Одоо ч бэр минь зугтаад явчихааргүй боллоо доо” “За гарч бэр авчирсан улсуудаа үнэс дээ” гэж хүмүүс үг нэмэв. “Хүргэн хүү сайн байна” гэж бас нэг нь хэлэхэд хүмүүс инээлдэж үүд рүү зүтлэцгээлээ.

Гэнэт Сэндмаа гэрт ганцаархнаа, урд хормой дээрээ том хувин дүүрэн сүүтэй үлдсэн байлаа. Тэр босох гэж оролдох юм бол сүү асгарч том нүгэл болохоор байв. Сэндмаа өөрийнх нь оролдох эрхгүй үйл явдал гадаа болж байгааг гэр дотроосоо сонсож суухаас өөр аргагүй болов.

“Болд оо, хүү минь Сэндмаагийн цагаан морийг бариад ир” гэж Адъяагийн хэлэх нь захирангуй сонсдов.

Сэндмаа морин төвөргөөн, адууныянцгаах чимээ, хүмүүсийн баясан хангиралдах холилдохыг чагналаа. “За, одоо бариад ав наадхыгаа!”, “Гэрийн ээжид нь авчраад өг”, “Зөв зөв, хүү минь наад морийг нь пуцаагаад өгөөд явуул”, “Бэрд ямар ч морь үлдээдэггүй юм, охиныг

оргох аргагүй болгож байж авч үлдэнэ шүү” гэх хүмүүсийн хөгжилтэй хэрнээ Сэндмаагийн эсрэг хавсайдсан мэт үгс гадаа ноёлно.

Ээж, дүү нар нь буцах гэж байгаа энэ мөчид гарч үдэж чадахгүйдээ бачимдсан Сэндмаагийн хайрыг даган нулимс урсав. Болд Сэндмаагийн морийг шаламгай барьж ээжид нь гардуулж өгсөнд баяр хүргэсэн хүмүүсийн шуугиан Сэндмааг улам ч ганцаардуулав.

Энэ мөчид Баасан гэрт орж ирэв. “Зочдыг буцаж орж ирэхээс өмнө чамтай ярих яриа байна, Сэндмаа” гэж тэр хэллээ.

“Гэрийнхнийгээ буцах үед нь би гэрт ганцаараа үлдэх учиртай” гэж Сэндмаа хариулаад хормой дээрээ байгаа хувин дүүрэн сүү рүү харан, “Намайг ганцааранг нь үлдээчихгүй юу” гэлээ.

“Би чиний хуриманд Хүрэн толгойн сүүдрийг дуулах гэж байгаа гэдгээ хэлэх гэсэн юм” гэж Баасан хэлээд, “Цоодол мэдэж байгаа” гэв.

“Яах гэж?” хэмээн Сэндмаа Баасан руу харлаа.

“Азгүй дурлалт залуу хуриман дээр үүнийг дуулдаг заншилтай.”

“Азгүй залуу гэдэг чинь бүсгүйн хайрыг татаж чадаагүй хүнийн хэлдэг биз дээ” гэж Сэндмаа хэлээд, “Битгий тохиромжгүй дүрд тоглоод бай. Чи бол азтай залуу, гэвч чи өөрөө надтай хамт байхыг хүсээгүй” гэв.

“Би чамтай гэрлэхийг хүсч байсан, Сэндмаа. Би одоо ч хүсч байна.”

“Битгий дахиад худлаа хэл.”

“Чи намайг үзэн ядаж байна уу?”

“Битгий асуу.”

“Хэрэв чи намайг үзэн ядаж байгаа бол би өнөө шөнө чиний нүднээс далд орлоо.”

“Өөрөө л мэд.”

“Сэндмаа, чи надтай битгий ийм хүйтэн харьцаач. Хадаг сүйгээ хүргүүлэх гэтэл онцгой гэмээр шалтгаантай улс төрийн саад гарсан тухай чамд хэлэх гээд амжаагүй.”

“Онцгой улс төрийн саад аа?” гэж Сэндмаагийн хоолой чичрээд, “Юу яриад байгааг чинь би огт ойлгохгүй байна, Баасан ламтан.”

“Би ч гэсэн тэр үед энэ саад тотгорын тухай юу ч мэдэхгүй байсан. Гэтэл Хамба лам...”

Баасанг өгүүлбэрээ дуусгаж амжаагүй байтал хүргэний талын

бичд гэрт буцаж орж ирцгээж эхэллээ. Болд Сэндмаагийн хормой дээрх хувинтай сүүг авахдаа уучлал хүссэн царайгаар инээмсэглэв. Илэр үргэлжиллээ.

Шөнө дундын үед Цоодол найган ганхсаар босч, “Хотол олон, айл галахыгынхан минь. Одоо хүргэн, бэр хоёроо амрааж, та бүхнийгээ үдэхээс өмнө сэтгэл нь шархалсан аавын хүүд дуугаа өргөх боломж гаргая. Дууны дугараа” гэлээ.

“Яг үнэн” гэж зочид хөгжилдөв. “За тэгээд Хүрэн толгойн сүүдрийгээ хэн нь дуулах гэж байна?”, “Тэр сайхан дууг нэг сайхан дуулж өгөөд гэр гэртээ харьцгаая” гэж тэд шуугилдлаа.

“Энэ үзэсгэлэнт залуу бүсгүйн гэрлэлтэд сэтгэл нь шаналж шархирсан хэн байна? Аавын тэр хүү гарч ирээд дуугаа дуул, сэтгэлээ шигийлго, гэрлэж байгаа залуу хосдоо аз жаргал ерөө” гэж Цоодол жаргалаа.

Хэн ч боссонгүй.

“Бэр маань ч сайхан бүсгүй байна даа” гэж Цоодол Сэндмаа руу шигэмсэглэснээ, “Ийм сайхан бүсгүйд зориулж дуу дуулах зоригтой эр гарч ирэхгүй бол хүргэний ах дүүгийнхэн өмнөөс нь дуулж өгч болно шүү. Танайхны хамгийн сайн дуучин хэн билээ” гэв.

“Баасан лам! Баасан лам!” гэж хуримын зочид шуугилдав. “Тэр миний Даян дээрхийн хамгийн сайн дуучин!”

“Маш зөв хүнээ оллоо” гэж Цоодол инээгээд Баасан руу толгой дохио.

Баасан дуу дуулахаар босоход Сэндмаа түүнийг ажиглав. *Баасан мин ямар зальтай юм бэ! Чи энэ бүхнийг сэтгэсэн байх аа, тийм биз! Чи азгүй эрийн дүрд тоглохгүйгээр ах дүүгийн хүний дүрээр энэ дуугаа дуулья гэж Цоодолд хэлсэн байна. Хэрэв чи хүсэх юм бол юу ч хийх сийрэг сэрлэн ухаантай л юм байна. Энэ сэрлэн зангаа намайг гуйхдаа иргэхгүй яасан юм бэ? Онцгой бас улс төрийн асуудал гэл үү? Чатайг минь сэтгэл, хэлсэн атнаас нь урвуулж чадах ямар зүйл байдаг билээ? Гаж гэр бодлоо.*

“Ах аа” гэж Болд дуудаад, “Хүрэн толгойн сүүдрийг миний эхнэрт илэрлээд сайхан дуулж өгөөрэй. Бид таныг түрье” гэлээ.

Сэндмаа Баасангийн царай сэтгэлийн хөдөлгөөнгүй номын лам хүний дүрээс хэдхэн сарын өмнө өөрт нь дурлан байсан тэр залуу эрийн дүрд хувирахыг анзаарав.

“Хүрэн толгойн сүүдэр ээ” гэж Баасангийн эршүүд содон хоолой уянгалахад гэрийн тойрог дүгэрэг түүний чанга дуунд хэтэрхий жижигдэж байлаа. Аялгуу, нугалаа болгонд нь унь хана чичрэх шиг болж, зочин олон нэг хэсэгтээ түүнийг даган аялахаа мартан уяраад таг болцгоож орхив.

“...Хөндийгөө дүүрээд хүүшлэнэ дээ, ай хө

Хүний жаалхан чамтайгаа

Сэтгэлээ юундаа ч даслаа даа, ай хө

Алаг толгойн...” хэмээн тэр үргэлжлүүлсээр.

Хоёр дахь бадгийн хэсгээс хүмүүс түүнийг даган шуранхайлцгаан.

Сэндмаа ч хүмүүсийг даган аяархан амандаа аялав. Танил уртын дууны сайхан аялгуу түүнийг түр ч болов тайвшруулах шиг боллоо. Баасангийн удаанаар тогтоон барьж байгаа хөг бүрийн тоогоор тэр хүч орж байх шиг санагдав. *Ямар сонин юм бэ, уртын дуу надад амьдрал гэдэг урт шүү, юу ч боллоо гэсэн сайхан зүйл байдаг юм шүү гэсэн бодол төрүүлээд байх чинь* гэж Сэндмаа бодлоо. Сэндмаа Баасанг дуугаарин зүгээр нэг ёс гүйцээхээс хамаагүй илүү зүйл хийж байна гэдгийг мэдэрч байлаа. Тэр дууныхаа үг бүрийг үнэн сэтгэлээсээ Сэндмаад зориулж хэлж байв. Сэндмаа түүний хэлсэн бүхнийг сонсож, бүрэн мэдрэх шиг боллоо.

Гурван бадаг дуулаад дуу жаргалаа.

“Энэ сайхан дууныхаа уянгалаг хөгөөр найр наадмаа өндөрлөцгөөс” гэж Цоодол зарлалаа. “Бүгдээрээ сайхан амраарай.”

Зочид хөөрөлдсөөр гэрээс цувран гарлаа. Энэ үес Үүрийн голын өмнөд эрэг дээр зургаан морьтон хүрэлцэн ирэв. Тав нь хоёр хоёр хөтөлгөө морьтой байх аж. Голын хойт талыг гэрээс гялалзах дэнгийн гэрлүүд чимж, тал тал тийш таваргах морьд, найгаж ганхах хүмүүсийн чимээ хөглөнө. Хамгийн гүн сүүдэртэх газраас бусад хэсгийг тэргэл саран гийгүүлэх аж.

Морьтон эрчүүдийн тав нь ногоон өнгийн дүрэмт хувцастай, нэг

тэд дээлтэй байх агаад тэд Үүрийн голын шуугиан дор чимээгүйхэн нэрнээсөө бууцгаалаа. Моддын мөчир доогуур голын нөгөө эрэг рүү нүхтэй нэг нь, “Энд чөлөөтэй ярьж болох нь. Голын чимээ бидний түүг хангалттай халхалж байна” гэв. Тэр нөгөө эрэг рүү үргэлжлүүлэн өргөлд, “Тэнд ямар нэг найр болоод байгаа бололтой. Хүн амьтан таргал мэдээ хэсэг байя. Буугаа далд хийцгээгээд хэсэг юм идэж ууцгаая” гэв. Тэгээд тэр лам дээлтэй хүн рүү эргэж, “Цэрэг Шархүү, бид хаагуур гол гарнах вэ?” гэж тушаангүй асуув.

“Дарга аа” гэж дээлтэй лам хариулаад, “Голын өргөн байгаа тэр агаар гарахад хамгийн найдвартай. Энэ сард гол туушдаа гүехэн байгаа. Ус морины гэдсэнд ч хүрэхгүй” гэв.

“Тэнд хэнийхэн найрлаад байгаа юм? Чи таньж байна уу?”

“Аан тэр шинэ гэрт үү? Намсрайн ганц хар хүү нь гэрлэж байгаа бололтой” гэж Шархүү хариулаад, “Гэхдээ өнөө шөнө түүний хамгийн том хүүг нь бид аваад явна” гэв.

“Тэгвэл ч тэднийх удаан баярлахгүй нь дээ, хөөрхий” гэж нэгэн нэрлэ гэрээс гарч байгаа зочдыг харангаа эрүүгээ маажин хэлэв.

“Тэгэлгүй яахав” гэж Шархүү бувтнаад, “Өнөө шөнө Намсрай гэдэг хүн бүх насаараа хүндлүүлж, онцгойрч явсныхаа горьг амсах болно. Түүний гурван ахыг бид баривчлана. Энэ хүрээний есөн гавжийн гурав нь Намсрайн ах” гээд голын нөгөө эрэг рүү хяламхийв. “Намсрайнх дорнон гавж ламаа алдана. Тэр олон шар феодлуудын хойтохыг үзэх болж дээ. Дулаан Бошготын удам, Насанцэрэнгийн хүү гэдгээрээ даан ч их онгирдог хүн дээ” гэж Шархүү үглэлээ.

“Насанцэрэн, Дулаан Бошгот гэж хэн байдаг юм?” гэж нэг цэрэг нинигэн асуув.

“Насанцэрэнг нутгийнхан Үнгээ өвгөн гэдэг юм. Архан хариуулынхны дунд хамгийн их нэр хүндтэй өвгөн байлаа. Харин түүний нэг дээдэс Дулаан Бошгот нь бүр ч их домогтой эр. Бүр Чингис хааны үнэнч албатуудын үр удам гэдэг юм. Тэгээд бас их том бөө байсан гэж ардаг юм билээ.”

Шархүү цааш нь ярихын өмнө газар хүчтэй нулимав. “Дулаан Бошгот гэж баян, нөлөөтэй эр байсан болохоор буриадууд хүртэл түүнийг хүндэтгэж жил болгон Орос, Монголын хил дээр түүний ардын хийдэг эв модны наадамд ирж оролцдог байсан гэдэг юм.”

“Тэгэхээр тэр Үнгээ өвгөн Насанцэрэн гэдэг чинь гурван гавж

хүүтэй, нэг гавж ач хүүтэй байсан байх нь ээ” гэж офицер эр хэлээд, “Тэр хүн амьд байгаа юу? Түүнийг барьж аваад явмаар байна” гэв.

“Байхгүй ээ. Хүүхдүүд нь бүгд жар гарчихсан. Өвгөн өөрөө урт насласан л даа, хэдэн жилийн өмнө өнгөрчихсөн. Түүнийг өөд болоход Хамба лам Дэмбэрэл очиж хүндэтгэл үзүүлээд тэр гэр бүлийнхнийг олны өмнө бүр ч их маадгар болгосон. Хамба ч яахав өөрөө адилхан харуул айлын хүн учраас тэгж байхгүй юу” гэж Шархүү тайлбарлав.

“Хөөе Шархүү” гэж бас нэг цэрэг дуудаад, “Энэ шар феодалууд тэр гавж гээч цолыг авах гэж хэдэн жилийг дэмий номонд үрдэг юм бэ?” гэж асуулаа.

“Хмм” гэж урвагч лам хэсэг бодлогоширсноо, “Гавж гэдгийг ертөнцийн ухаан, оточийн анагаах ухаан, гүн ухаан, урлахуйн ухаан гээд өөр өөр чиглэлээр хүртэнэ л дээ. Оточ гавж болохын тулд найман жил сурдаг гэж байгаа юм. Гүн ухааны гавж бол зургаан жил сурна. Урлахуйн ухаанаар таван жил сурна. Аюуш гавж шиг зарим гавж нар Даян дээрхдээ гавжийн дацан барьчихсан байгаа. Бусад нь Мөрөнгийн хүрээ, Нийслэл хүрээ гээд явж сурсан. Энэ хүрээний ганц оточ Цаг гавж гэхэд Түвдэд очиж анагаахын ухаанд суралцсан хүн” гэж Шархүү хариулаад, “Бид нар бүгдээрэнтэй нь өнөө орой уулзана аа” гэв.

“За болоо болоо” гэж офицер эр хэдэрлээд, “Хэдэн шар феодалууд хаана яаж суралцсан нь хэнд хамаатай юм. Бүх шашин тэр чигээрээ мөлжлөг. Чойбалсан сайд үүнийг бидэнд хатуу ойлгуулсан. Тэр оросуудтай хамт сурсан шүү дээ. Чойбалсан сайд хэлэхдээ, шашин гэдэг бол уураг тархины хор мөн гэсэн. Шашин бидний хамаг нөөцийг сорон мөлжиж байдаг. Та нар Улаан гэрийнхээ хичээлд анхааралтай сууж бай. Чойбалсан сайд бүгдийг тайлбарласан байдаг юм” гэв.

Офицер байраа сэлгэн хэвтрээ засаад, “Хөөе чи” гэж нэг цэргийн дуудав. “Тэр хуримын хүмүүс тарж дуусах нь уу, сайн харж бай. Энэ айлуудын дэн бөхөж дуусаад чимээ аниргүй болмогц биднийг сэрээгээрэй. Бүх зүйл нам жим болсны дараа Шархүү биднийг лам нарын гудамж руу эхлээд авч очоод дараа нь энэ Намсрайн байшинд ирэмц.”

“Ойлголоо, дарга аа” гэж цэрэг хариулав.

“За бүгдээрээ хэсэг дугхийгээд ав. Удахгүй их урт өдөр эхлэх гэж байна” гэж офицер тушаагаад өвсөн дээр дээш харан хэвтлээ. Тэр оддын зүг хоромхон ширтсэнээ нүдээ анив.

Хурилын зочид шөнө дундаас хойно гэхэд арайхийн гарч дууслаа. Гарч, бас бага зэрэг согтсон Болд сүүлчийн зочноо үдэж мордуулаад рүүтээ орж ирэв. Тэр Сэндмааг жижиг ширээний дэргэд цомцойн дуугаад аяга тагш угааж байхыг харснаа хаалга руу эргэн хяламхийв.

Болд амьсгаа нь дээрдэж Сэндмааг араас нь тэврэн авахдаа, "Сэндмаа, хонгор минь" гэж аль болох зөөлөн уяхан хоолойгоор хэллээ. "Аяга тагш одоо угаах хэрэггүй. Над руу ойртоод суу" гээд тэр гэрийн үүн талын орны захад суув.

Сэндмаа аяга угаахаа үргэлжлүүлсээр үлдэв.

"Наад аягаа орхи оо. Орон дээр ирээд суугаач" гэж Болд Сэндмаагийн гараас нь татан авчирлаа.

Сэндмаа Болдын дэргэд суув.

"Алив би гэргий рүүтээ нэг хараад, таалаад орхив" гэж Болд хэлээд, "Хосулаа орондоо орох уу?" гэж асуув.

"Умм" гэж Сэндмаа үүд рүү хараад санаа алдлаа.

"Би ойлгож байна" гэж Болд хэлэв. "Анхны удаагийнхаас өмлөтэйчүүд их айдаг гэсэн." Болд Сэндмааг өөр рүүтээ ойртуулж тагаад илэн таалав.

"Үгүй ээ, би тэгж хэлэх гээгүй юм" гээд Сэндмаа Болдын гараас мултрав.

"Юу гэх гэсэн юм?"

"Би чамд үнэнийг хэлэх... үнэнийг л хэлэх гэсэн юм. Би эр хүнийг нэг удаа үзчихсэн. Би онгон биш" гэж шийдсэн дуугаар хэлээд Сэндмаа доош харлаа.

"Надад тэр огт хамаагүй ээ, Сэндмаа" гэж Болд ер тоомжиргүй хэлээд Сэндмааг улам өөртөө ойртуулав. Тийм л их хайртай ажээ. Тэр Сэндмаагийн нүд рүү цоо ширтлээ. Тэгснээ Болд гараа сулруулан, "Гайз байз. Чи чинь хэдхэн сарын өмнө Даян дээрхийн хүрээнд ирж амжилласан биз дээ. Тэр үед чи онгон биетэй байсан гэсэн үг. Ямар эр шиддээс түрүүлж амждаг байна аа?" гэв.

"Гийм ээ, сүүлийн хэдэн сард надад нэг хүн байсан юм" гэж Сэндмаа аяархан хэлээд, "Гэхдээ чиний сүйг авсныг дуулаад намайг тэр хүн орхисон" гэв.

Болд тайвширлаа. “Тийм үү? Ийм сайхан хүүхнийг орхидог ямар тэнэгэр вэ. Тэр хүн галзуурсан байх аа” гэж Болд инээгээд Сэндмаагийн үсийг илэв. “Миний сүйг зөвшөөрч авсанд чинь гялайлаа.”

Сэндмаа нөхрийнхөө нүд рүү харав.

“Сэндмаа минь, чи юу ч хийх хэрэггүй. Би бүхнийг чиний өмнөө хийчихье” гэж Болд хүүхдэд үг зааж өгч байгаа юм шиг үгээ зөөн хэлэв.

Сэндмаа дэнгийн гэрэл рүү харлаа. Шинэхэн хосын сүүдэр гэрийн хана туурганд тусан харагдана.

“Би галд түлээ нэмчихсэн” гэж Болд хэлээд, “Ийм халуунд хувцас өмсөх хэрэггүй” гэв. Болдын гар Сэндмаагийн дээлийн товчинд хүрлээ.

Хуурай түлээ шажигнан халуун оч тулганаас үсэрнэ. Болд Сэндмаагийн бүх хувцсыг тэртээ өдөр цэнхэр майханд Баасан хэрхэн тайлахыг яг харсан мэт тийм л янзаар зөөлөн тайллаа. Сэндмаагийн нүд нулимсаар бүрхэгдэв. Түүний уруул чичирлээ. Тэр Болдын хүчтэй гар биеийг нь хэрхэн залахыг мэдэрч дуутгүй дагалаа. Тэр Баасанд Цагаан Дарь эхийн дүрээр зуруулах гэж байгаагаар төсөөлөн хувцсан нэг нэгээр нь тайлууллаа. *Үгүй ээ, энэ Баасан биш. Тэгээд ч би Цагаан Дарь эхийн эх болохуйц ариун онгон биетэй биш болсон* гэж Сэндмаа бодлоо.

Тэр бүгдийг мартахыг хүсэв. Харин зүгээр л эр хүнээр дахин нэг удаа тэврүүлж, үнсүүлмээр ч юм шиг санагдлаа. Болд дээлээ тайлахад түүний хөлөрсөн цээжнээс хурц үнэр үнэртээд хүсэл нь бадран бадрахыг мэдрэв.

“Сэндмаа, чи надтай хамт унтахаас айж байна уу?” гэж Болд Сэндмаагийн нүд рүү харан асуув. Асч байгаа дэн, тулгатай галын дөлийн гэрэлд Болд эртний баатар мэт сүртэй харагдана. Түүний урт тав гээг, наранд борлосон царайлаг нүүр, гялалзсан нүд... бүгд хараа булаам зохижээ. “Хэрэв чамайг айж байгаа бол... хонгор минь...” гэж тэр эхлэхэд, бүсгүй тосгуулан, “Одоо айхаа больчихлоо” гэж шивнэлээ.

Баасан харанхуйд нүдээ нээлттэй хэвээр бүхнийг эргэцүүлэн

бодож, харамслаа барж ядан хэвтлээ. Түүний нойр хулжиж, Аюуш ах, Таяа нарыгаа унтахыг хүлээж байлаа. Энэ зуур тэр Сэндмаагийн хуримын сүүлийн мөчүүдийг дахин дахин бодож байв. Баасан дуугаа дуулж дуусаад Сэндмаа руу харсан билээ. Тэр бусадтай хамт даган дуулсансан. Баасан аягатай шимийн архиа уухдаа аягаараа нүүрээ хийхлав. Хүмүүс хуримын гэрийг орхин гарч эхэллээ. Гэвч Сэндмаа суусан хэвээр байв. Баасан Сэндмаа руу сүүлийн удаа ширтээд, “Баяртай Сэндмаа минь” гэж хэлэв. Сэндмааг хуримын зочид үдэлтийн үнсэлт, аз жаргал хүссэн ерөөлөөр булж байсан тул тэр Баасанг анзаарах завгүй байлаа. Болд ч бас ийн завгүй. Баасан гэрийг орхин гарлаа. Шөнийн цэнцэг агаар түүний бодлыг тэгшитгэв. *Би өнөө шөнө эндээс явна* гэж тэр бодоод, *бүх зочин явж дууссаны дараа* гэж төлөвлөсөн билээ.

Хуримын шөнийн явдлыг ийнхүү бодонгоо Баасан өнөө шөнө бол Даян дээрхийг орхин явах хамгийн зөв өдөр гэдэгтээ бүрэн итгэлтэй болов. Тэр ах дүү хоёр руугаа харлаа. Аюуш, Таяа нар бөх нойрсчээ. Баасан сэмхэн босч хөнжил доогуураа дэр хийн хүн унтаж байгаа мэт болгов. Тэгээд тэр том хар дээлээ өмсөөд өөртөө бэлтгэж тавьсан болцгоо авав. Мөн хазаар, ногтоо хананаас авлаа.

Баасанг байшингийнхаа гадна гарч ирэхэд Даян дээрх тэр чигээрээ ням гүм болсон байлаа. “Хайрт Сэндмаа минь, би яаж яваад чамайгаа алдчихав аа? Чи одоо өөр хүний гэргий болчихлоо шүү дээ” гэж тэр шимээгүйхэн уyllлаа. Баасан зүг чиг зааж өгөөч гэж гуйх мэт тэнгэр рүү харав. *Тэнгэр, сар, арван мянган од тичид болон надаас өөр зүйл энэ тавьд алга. Тэртээх тэнгэрт байгаа өөр газар над шиг хайртай хүүхнээ алдсан эрчүүд байдаг болов уу? Эсвэл энэ гялалзсан одод газрын бидний жаргал зовлонг дуугүй ширтэж сууна уу? Одод минь, Долоон бурхан од минь, зүг чигийг минь зааж өгч чадах болов уу?* гэж бодлоо.

Баасангийн морь ойрхон үүрсээд хаа нэг тийш давхицыг хүссэн мэт дуугарлаа.

Лам дуу гарсан зүг рүү явлаа. Тэр Болдын гэр рүү гүйчихмээр, түүний хөнжлийг хуу татаж аваад Сэндмааг булаачихмаар санагдаж байлаа. Тэр Сэндмааг тачаадан санагалзаж, түүнтэйгээ хамт Даян дээрхээс оргохыг хүсч байв. “Хүрээд ирээч, намайг одоо дагаач” гэж тэр Сэндмаад дуулдахаар хашгирмаар бодогдоно. Тэр өөрийнхөө лам болговч эршүүд биеийг Сэндмаагийн өмнө дэлгээд, “Над руу хараач, би ч бас эр хүн. Би чамд хайртай. Чи үүрд минийх байгаач” гэмээр

санагдлаа.

Гөвч тэр түр зогслоо. *Даян дээрх минь! Би дүүгийнхээ гэргийн тэчъяадаад байна.* Баасан тэргэл сартай тэнгэр рүү дахин харлаа. *Хүрээ рүү очиж өөрийгөө тайвшруулж төргөл үйлдье. Эндээс нэгтөсөн явахын өмнө өөрийн нүгэлт бодлоо зайлуулъя* гэж шийдлээ.

Баасан цулбуураа өвсөн дээгүүр чирэн аяархан алхсаар Болдны гэрийн араар өнгөрч хүрээ рүү морио аван чиглэв. Тэр нүгэлт бодлоо өвөрлөж байсандаа хүлцэл өчин бурхандаа залбирсаар явлаа.

Баасанг хүрээний хашаанд дөхөх үест түүний араар байрлах лам нарын гудамжинд юм хум унах чимээ гарав. *Ийт орой болсон хойно хэн энд юу хийж байдаг билээ?* гэж Баасан бодлоо. Тэр хүрээний хашаанаас морио уяад лам нарын гудамж руу алхав. Гудамжинд ойртох зуур түүний хэн нэгэн хүний ууртай дуу сонсогдов.

“Наадхаа хүл. Бушуул! Морин дээр нь ачаадах. Эмээлтэй нь хүлээрэй” тэр хүн муухай дуугаар шивнэн тушааж байлаа.

“Дарга аа, Цаг гавж өвчтэй гэж баашилж байна. Орноосоо босохгүй байна” гэж өөр нэгэн хүн хэллээ.

“Зодоод босго. Чирээд гаргаад ир” гэж эхний дуу арай чангахан дуугаар тушаалаа. “Хүмүүс сэрчихнэ гэж айлтгүй. Тэд бүгд согтоод нам унтаа биз.”

“Цаг гавж гэнэ үү? Цаг ах уу? Юу болоод байгаа нь энэ вэ?” гэж Баасан буйтнаад авга ахынхаа хашааны зүг сүүдэр даган аяархан урагшлав.

Сарны саарал гэрэлд буу барьсан хэдэн морьтой хүн харагдлаа. Тэд Хамба ламын гэрийн үүдэнд овоорсон харагдана. Бас найм ес орчим хүнийг морин дээр баглаж орхисон байв. Хүмүүсийн хөл сарвалзах, морь нааш цааш хөлөө зөөх нь сүүдэртэнэ. Баасан тэдэнд нэлээд ойртлоо. Бага Дамба ахтай нь төстэй нэг хүн морин дээрээ илүү их сарвалзах бөгөөд дуу чимээ гаргах гэж ядаж байгаа бололтой.

“Тэрний аманд нэмээд ноос чихээд орхиё, дарга аа” гэж нэгэн үл таних эр хэлээд хэсэг ноосыг хүлээстэй хүний аманд чихэв.

“Шархүү” гэж хэн нэг нь дуудлаа. “Цэргүүд эд нарыг гол гаргаж байх хооронд надтай хамт яв” гэж тэр тушаагаад гурван цэрэгт хандаж, “Та гурав Үүрийн голын цаана гараад биднийг хүлээж бай. Нэг нь Шархүү бид хоёртой хамт явж Аюуш гавжийг барь” гэв.

Өндөр биетэй цэрэг, дээлтэй эр, цэргийн дарга нар Баасангийн үүдэрт нь зогсож байсан гудамжийг зорин хөдөллөө.

Баасан ахынхаа нэрийг болон хуучин лам байсан Шархүүгийн нэрийг тус тус сонсоод цочин хашгирмаар санагдлаа. “Миний ах, миний авга нар” гэж Баасан шивнэн сөхрөн суув.

Цэргүүд дагуулж яваа дарга Баасангийн зогсож байгаа хашааг яг мэдэжээ. Тэр хүн духан дээрээ таван хошуутай малгай өмссөн байх мэт буугаа агсан барьжээ. *Сахиус тинь! Хатба ламын яриад байсан өвчтөн аюул ингээд ирчихлээ гэж үү!* гэж тэр бодлоо.

Баасан цэргүүдийг ойртож ирмэгц газарт наалдан суув. Тэр ламын шургаагнаас ургасан мэт тас наалдлаа. *Яагаад энэ хүтүүс миний ахыг тинь барих болов?* гэсэн бодол толгойноос нь салж өгөхгүй байлаа. *Тэд яагаад хөгшин гавж лам нарын тинь аманд ноос чихээд морин дээр хүлчихээ вэ?* гэж өөрөөсөө асуув.

Гурван морьтон хашаатай наалдан хагас сууж буй Баасанг харахгүй өнгөрдөө. Нэг хөтөлгөө морины цулбуураас сүүлийн хүн нь атгажээ.

Удсан ч үгүй цэргийн хувцастай дараагийн гурван морьтон тус бүр гурван хөтөлгөө морь барин хажуугаар нь өнгөрлөө. Хөтөлгөө морь бүхэнд нэг нэг ламыг хүлжээ. Цэргүүд бүгд буугаа бэлэн барьсан баригдана.

Хамгийн урд яваа цэрэг эмээл дээрээ эргээд, “Энэ гудамжаар гарцхан өнгөрье” гэв.

“Энэ хөгшин лам хүнд өвчтэй байх шиг байна” гэж хоёр дахь цэрэг эргээд, “Мөрөн орох замдаа үхчихвэл яана аа?” гэв.

“Хүүе” гэж арын цэрэг тушаангуй хэлээд, “Битгий хүний инээд үүргээд бай. Тэгвэл ч хэдүүлээ хавийн бүх хүнийг сэрээчихнэ шүү” гэв.

Урд яваа цэрэг дахин эргэж хараад, “Энэ муусайн нохдын их хушаахыг яана. Бушуухан шиг гол руу очье” гэв.

Хамгийн ард яваа гурван олзны лам нарын нэгний царай Баасанд тод харагдав. Тэр бол түүний авга Ширнэн Да лам байлаа.

Да лам нүдээ том нээжээ. Түүний хамар, хацар нь татганаж юм хийх гээд байх шиг харагдав.

Цэргүүд рүү хялам хяламхийсээр Баасан сүүдрээсээ сэмхэн гарч хамгийн арын морийг дагав. Тэгээд тэр Ширнэнгийн ам, чих рүү

чихсэн ноосыг ганц татаад авчихлаа.

“Баасан минь” гэж Ширнэн аяархан шивнээд, “Эд нар Хамба лам болон бүх гавж нарыг барьчихлаа. Биднийг эх орноосоо урвасан гэгдэж байна. Бидний хэн нь ч эх орныхоо эсрэг хийсэн зүйлгүй, нутаг үг гэр бүлийнхээ ариун нэр төрийг гутаагаагүй гэдгийг ах дүү нартан хэлээрэй” гэв. Ширнэнгийн дууг хашаануудын завсраар хуцах нохдлын дуу халхалж дөнгөв.

“Юу гэсэн үг вэ, ах минь” гэж Баасан шивнээд, “Яагаад ингэж байгаа хэрэг вэ? Би бүх айлыг сэрээж та нарыгаа аваръя” гэв.

“Битгий баригдчихаарай дүү минь. Тэдэнд буу байгаа шүү” гэж Ширнэн шивнээд, “Бид бүгд буруугүй гэдгээ мэдэж байгаа. Өөрсдийгөө шүүх дээр хамгаалаад гарч чадна. Харин чи минь битгий баригдаж буудуулчих. Чамд би нэг л зүйл хэлье, сайн сонс” гэж Ширнэн Да лам морины явдалд тааруулан зөөлөн шивнэлээ.

Баасан олзлогдсон ахдаа чихээ ойртуулан наалаа.

“Болгоомжтой байгаарай, Баасан минь. Энэ адгууснуудад бүү баригдаарай. Үлдсэн лам нараа уриалаад удахгүй эргэн залрах есдүгээр Богдыгоо угтахад Даян дээрхийн хүрээгээ бэлтгэ. Бүгдээрээ Нүржан Сольдэвээ сайн уншаарай. Богд ирж яваа шүү. Бэлэн байгаарай, Баасан минь. Хүрээгээ бэлэн байлгаарай.” Ингэж хэлээд ахмад лам цэргүүд рүү нэг хяламхийгээд эргэж Баасан руу харан, “Одоо хашааны сүүдэр дуусах нь, харагдчих вий, эндээс холд” гэв.

Баасан толгой дохилоо. Тэр хашааны сүүдэрт үлдэхэд, *Би одоо яах вэ?* гэсэн асуулт нулимстай хамт уралдан гарч ирэв. Харанхуйн дуу авга ах нар нь морины нуруун дээр хүлээтэйгээ уусан алга болоход түүний гашуун нулимс хацрыг нь даган урслаа.

“Еэ бурхан минь, нээрээ Аюуш ах!” гэсэн үг Баасангийн амнаас унав. Тэр хүрээний хашаанд уяатай морио мартаад гэрийнхээ зүг хар хурдаараа гүйчихэв.

Аюушийг хэн нэгэн мөрнөөс нь сэгсрэн шивнэх чимээнээр тэр сэрлээ.

“Аюуш аа, чамтай ярих гэж ирлээ. Гэрт чинь шөнө орж ирснийг өршөөгөөрэй. Хаалга чинь онгорхой байна” гэж Шархүү лам хэлэв.

“Иөөх. Хэр орой болчихоо вэ? Чи Баасан уу?” гэж Аюуш Шархүү рүү эргээд нойрмог дуугаар, “Баасан, дэн асаагаадхаач” гэв.

“Би Баасан биш ээ. Шархүү лам байна. Хамба ламтан таныг дуудаж байна. Чимээ гаргалгүй намайг дагаад яваарай. Хурдлаарай.”

“Хамба ламтан гэнэ ээ?”

“Гийм ээ. Тэр тантай уулзъя гэнэ ээ. Одоо” гэж Шархүү шивнээд, “Би дүүг чинь сэрээмээргүй байна” гэлээ.

“Чи Даян дээрхэд хэзээ буцаад ирээв?” гэж Аюуш шивнээд, “Чамайг би Мөрөнгийн хүрээнд амьдарч байгаа гэж бодсон юмсан” гэв.

“Би буцаад ирсэн” гэж Шархүү хэлээд, “Хамба ламд яаралтай мэдээтэй ирсэн. Түүнийг Хамба өөртэй чинь зөвлөлдье гэж байна” гэлээ.

Аюуш сууж гутлаа углалаа. Шархүү байшингийн үүд рүү өмнийгөөрөө явав. “Таяа сэрэхгүй ээ. Тэр яг л ичээндээ байгаа бийнхэй шиг унтдаг юм” гэж Аюуш хэлээд, “Хамба лам үүнийгээ мцргааш ярьчихаж болохгүй байсан юм байх даа?” гэж асуулаа.

“Даян дээрхийн хүрээний ирээдүйтэй холбоотой яаралтай асуудал бийгаа юм” гэж Шархүү хариулав.

“Хүрээний маань ирээдүйтэй холбоотой гэв үү? Бурхан минь!” Аюуш ингэж хэлээд түргэхэн бослоо. Тэр дээлээ бүслээд үүд рүү алхав. “Хэрэв тийм чухал юм бол явалгүй яахав.”

Аюуш, Шархүү нар гадаа гарлаа. Урвагч лам Шархүү Намсрайн гэрээс чанадах зүг рүү зааж “Аюуш ламтан, тэнд морь бэлэн байгаа” гэнэ.

“Надад сайн харагдахгүй байна.”

“Жаахан цаашихнаа явахаар харагдана.”

“Хаана? Энэ хавьд морь байхгүй л байна даа.”

“Чөтгөр гэж. Би морио алдчихсан юм болов уу? Алив тийшээ минаад хараадахъя даа. Энэ хавьд байх л ёстой. Хэдхэн хормын өмнө нид үлдээсэнсэн” гэж Шархүү үглэн хамсаатнуудынхаа байгаа зүг рүү Аюушийг дагуулан явсаар байв.

“Шархүү, би морийг чинь харлаа. Тэнд хэд хэдэн морь...” гэж Аюушийг Шархүүгийн хажуугаар өнгөрөнгөө хэлж дуусаагүй байтал түүний толгой дээр хүнд цохилт бууж тэр газар навсхийн унав.

“За аманд нь энэ ноосыг чихчих” гэж офицер тушаагаад, “Буцуулаарай, хүл наадхыгаа. Чангахан, сайн хүл. За одоо та хоёр

наадхыгаа морин дээр баглаадах” гэв.

Хоёр залуу ухаан алдсан ламыг морин дээр давуулан тохов. “Поох, том нөхөр байна” гэж цэрэг үглэлээ.

“Эмээлтэй нь сайн хүлээд мориндоо морд. Бушуухан эндээс зайлъя” гэж дарга нь тушаалаа.

Гурван харгис эр олзны хүнээ аваад харанхуйн дунд бушуухан уусан алга болов.

Баасан байшиндаа амьсгаадсаар орж ирлээ. “Аюуш ах аа, Ах аа, ах аа!” гэж тэр ахынхаа орыг сөхөн сөхтөлөө дуудав. “Хоосон байна” гэж тэр хашгирлаа.

“Аюуш ах аа! Та хаачив аа! Тэд таныг яаж авч орхив оо” гэж Баасан хашгирлаа.

“Хүүе Баасан ах, та юу? Юу болоод байгаа юм. Шөнө болж байхад чинь” гэж Таяа өндийн дэн барингаа асуулаа.

“Таяа аа, Аюуш ах хаана байна? Тэд түүнийг хааш нь аваад явчихав! Чи ахын гарахыг сонсоогүй юм уу? Ээ, Даян дээрх минь. Чи ахыг хэл авч гарахыг хараагүй юм уу?” гэж Баасан учир зүтгүй орилсоор байв.

“Хүүе, хүүе, хүүе. Баасан ах минь! Та юугаа яриад байна вэ? Тайван байж үз. Тэд гэж хэнийг хэлээд байна?” гэж Таяа Баасангийн гарыг барин авав.

Баасан санаа алдаж ийш тийш харлаа. “Буутай хүмүүс. Цэргийн хүмүүс. Тэд манай хүрээний бүх том лам нарыг бариад явчихлаа. Аяга ах бага Дамба, Ширнэн ах, Цаг гавж ах, бас Аюуш ах, тэр ч байтугай Хамба ламыг хүртэл бариад явчихлаа.”

“Юу юу гэнэ ээ?” гэж Таяа гутлаа углав. “Баасан ах аа, та зүүдлээд байгаа юм уу даа?”

“Үгүй ээ, зүүдлээгүй! Ийм юм болоод байна. Бушуухан гараад ир. Үүрийн гол руу очиж харъя” гэж Баасан шавдуулав.

“За за. Би Болдын бууг авадахъя.”

“Буу?”

“Буу. Алив та ч бас нэгийг авчих!”

“Таяа аа, бид чинь лам шүү дээ. Хэн хэн нь яаж буу барьдгийг ч мэдэхгүй.”

“Бид мэднэ ээ, Болд надад зааж өгсөн. Алив явъя” гэж Таяа хэлээд, Хоёулаа Болдыг сэрээх үү?” гэв.

Баасан зогтуслаа. *Би эр хүн. Би үүнийг Болдгүйгээр хийж чадна* гэж тэр бодов. “Түүнийг сэрээх цаг алга!” гэж тэр хэллээ.

Гартаа буу барьцгаасан Баасан, Таяа нар хаалгаа саван гарч гүйлээ.

Хоёр лам Үүрийн гол дээр уралдан ирэв. Тэднийг гол дээр ирэхэд цэргийн цуваа голын цаана гарсан байлаа. Хамгийн сүүлийн модны дундуур орж байв.

“Даян дээрх минь. Бид оройтжээ. Тэд мод руу орж явчихлаа” гэж Таяа үглээд голын эргийн чулуун дээр унасан дархи модны ард хэллээ. Тэр бууныхаа гохыг дарахад сум голын цаадах модны мөчрийг онолоо.

“Битгий бууд!” гэж Баасан хашгираад, “Эндээс юу ч харагдахгүй байна. Чи лам ах нарыгаа оночих шахлаа шүү дээ” гэв.

Таяа буугаа барин өндийж, “Би оносонгүй, ах аа” гэв. “Гэхдээ ах минь сонс. Тэд нар ийм олон олзны хүнтэй хол явж чадахгүй. Гол гарцад тэд нарыг араас нь хөөе” гэж Таяа хэлээд дээлээ тайлж эхлэв.

“Дүү минь, гол руу бүү ор. Сарны гэрэлд тэд чамайг дорхноо харчихна. Чамайг оноход амархан болчихно шүү. Тэд нар бүгдээрээ буугай” гэж Баасан чанга хэлэв.

Баасангийн үгийг Таяа үл тоон буугаа толгой дээрээ бариад ус руу алхан орлоо.

Гэнэт буу тачигнаж гурван сум Таяагийн ойр тойронд гол руу үрчилэв. “Аа, аа” гэж хашгиран Таяа буцаж голын эрэг рүү гүйн гарч ирэхэд Баасангийн дэргэд хэвтэв.

“Бурхан минь, ах аа, тэд нар намайг буудаж байна” гэж Таяа дуу алдан нойтон нүүрээ Баасангийн дээлэнд арчив.

“Алив эндээс зайлъя” гэж Баасан буугаа цэнэглэнгээ шивнэв. “Тэд нар гив зургуулаа, бүгд зэвсэгтэй” гэж тэр хэлээд голын цаана байгаа модны орой руу ширтэв. “Тэгээд тэд нар бүгдээрээ Дотоод яамны цэргүүд, ардын намынхан. Биднийг бодвол байлдаж сурсан улс. Арван долоон жил буу барьсан хүмүүс. Харин бид хоёр буугаа яаж зөв барихаа мэдэхгүй. Харьцгаая” гэж Баасан учирлалаа.

“Муусайн зулбасганууд. Та нар ахыг минь аваад явна гэнэ ээ!” гэж Таяа байдгаараа хашгираад Үүрийн голын нөгөө эрэг рүү газраас чулуу

авч хамаг хүчээрээ шидэхэд “Даян дээрх минь, тэднийг минь амаар хайрла” гэж Баасан нулимс бөмбөрүүлж байлаа.

Хэн нэгний хүчтэй гар Баасангийн мөрийг базаад авав.

“Хуримын шөнийг минь яаж мялааж байгаа чинь энэ вэ, ах нар минь! Та хоёр гэргий бид хоёрыг сэрээж орхилоо” гэсээр Болд инээмсэглэн зогсож байв.

“Дүү минь” гэж Баасан хөл нүцгэн зогсож буй Болд руу дуу алдлаа. “Дотоод яамны цагдаа нар Аюуш ахыг хүрээний бусад том лам нарын хамт бариад аваад явчихлаа” гэв.

“Яамны цагдаа гэнэ ээ? Яма...? гэж Болдыг асуултаа дуусгаж амжаагүй байтал тасхийсэн буун дуу нөгөө эргээс дахин гарч Болдын зүүн чихний хажуугаар сум шунгинан өнгөрөв.

“Ээ сахиус минь” гэж Болд дархины ёроолд хэвтлээ. “Баасан ах аа, надад буугаа өгөөдөх. Алив Таяа ах аа, буугаа энэ дархин дээр барьж Хэрэв тэднийг дахиад буудах юм бол би хариу барина аа” гэв.

Буун дуу дахин тасхийлээ. Болд хариу галлав. Тэр онов бололтой голын эргээс хүний ёолон хашгирах дуу сонсогдов. Болд цахиур буугаа дахин цэнэглэх гэж ноцолдож эхэллээ. Удсан ч үгүй голын цаана байгаа буун дуу зогсож морьдын төвөргөөн холдох нь сонсогдлоо.

“Тэр муусайнуудын зугтаж байгааг сонсож байна уу” гэж Таяа инээд алдаад дүүтээ тэврэн авав.

“Гол гарцгаах уу? Тэд лам нарыг маань үлдээгээд явчихсан биш байгаа?” гэж Баасан хэллээ.

“Олон морь цаашаа явсан даа” гэж Таяа хэлээд, “Тэхдээ би гол гараад үзээд ирье” гэлээ.

“Тэд нар хуурч байгаа юм биш биз. Биднийг голын цаана гаргаж байгаад барьж авах вий” гэж Болд сануулав. Тэгснээ тэр бууныхаа чагтыг мултлав. “За бидний сум дууссан байна. Би чоно, хярс үргээх гэж цөөхөн хэдэн сум бэлдсэн байсан чинь бүгд дууслаа.”

“Би голын цаана гараадахъя. Ядахдаа түрүүн оносон нэг олзоо олж ирье” гэж Таяа хэлээд ах дүү хоёрыгоо хариу хэлэхийн зуургүй ус руу яваад орчихлоо.

Болд, Баасан нар Таяаг зогсоох санаатай өндийх гэтэл ард шэмэгтэй хүний дуу гарав.

“Энд юу болоод байна аа?” гэж Сэндмаа асуув.

Хоёр залуу зэрэг эргэн харлаа. Баасан гараа савчин “Сэндмаа хэвт,

“Дотоод Дотоод хэвт” гэж учир зүтгүү хашгирав.

“Нагаад?” гэж тэр асуунгаа хоёр залуугийн зүг алхав.

Болд Сэндмаа руу ухасхийж барьж аваад түүнийг дархины дэргэд суулгав. “Бид нар Дотоод яамны цагдаа нартай буудалцаж байна, Лав нэгийг нь оносон байх аа” гэж Болд хэллээ.

Сэндмаагийн нүд том болж, “Та нар яасан гэнэ ээ? Галзуураа юу? Нагаад?” гэж асуув.

“Гэд Аюуш ахыг бариад явчихлаа” гэж Баасан шивнээд, “Бас бид барил буудаж байна” гэв.

“Бариад явчихлаа гэнэ ээ? Буудаад гэв үү? Бурхан минь, юу болоод байгаа юм бэ?” гэж Сэндмаа тэдний яриад байгаа зүйлийг бүрэн ойлгох гэж ядав. Тэгснээ тэр гэнэт айн хашгирч, “Хараач, тэнд нэг нь ирж байна!” гэж заалаа.

Бол дотроос өндөр хүн гараад ирж явав.

“Наадах чинь Таяа” гэж Баасан хэлээд, “Тэр нөгөө эрэг рүү гарчихаад ирж байгаа юм, тайвшир” гэлээ.

Сэндмаа дуугүй болж ах дүү хоёр руу ээлжлэн харлаа. Тэгээд тэр ардлаа байгаа нуга руу харав. Гэрүүдэд дэнгийн гэрэл ээлжлэн асаж байлаа. Гэр гэрийн хаалга онгойж хүмүүс ганц нэгээрээ гарч ирцгээх нь харагдав. Намсрай, Сумъяа нар ч гэрээсээ гарч ирцгээжээ.

“Ийм л юм оллоо” гэсээр Таяа нэг зүйл газар шидэв.

Баасан Таяагийн шидсэн зүйлийг газраас авахад духан дээрээ танин хошуутай ногоон өнгийн цэрэг малгай байлаа.

Намсрай энэ үед тэдэн дээр ирэв. “Улаан цэргийн малгай” гэж тэр болтол Баасангийн гараас түүнийг авав. Шөнө хотноос хонь хулгайлдаг чоно шиг хамаг том лам нарыг сорлоод аваад явдаг болоо шив” гэж шүд зуун өгүүлэв.

“Чононууд! Муусайн чононууд юм даа” гэж Намсрайн араас ирж байсан малчид бас чанга чанга үглэв.

“Гийм ээ, яг л чоно шиг юм!”

“Ямар муухай цөвүүн цаг гээч энэ вэ!”

“Ээ бурхан минь” гэж Сэндмаа уулга алдсан олныг даган амандаа үглэв. “Биднийг яалаа гэж ингэж байгаа юм бэ?”

“Ямар нэгэн эндүүрэл болсон байлгүй дээ” гэж Намсрай цугласан олонд хандан хэллээ. “Манай том лам нар эх орноосоо урвасан гэж яллагдах учиргүй.”

Баасан урагш алхав. “Би сумын төв рүү очиж юу болсныг асуун. Сумын дарга энэ аймшигт явдлын тухай сонсох ёстой. Тэр хүн учрыг нь олж өгөг.”

“Үгүй, үгүй, Баасанг явуулахгүй. Миний хүү сумын төв рүү явж болохгүй шүү. Чи эргэж ирэхээ байчихвал яана, би их айж байна” гэж Сумъяа дуу алдлаа.

Намсрай Сумъяагийн гарыг атгаад, “Эхнэр минь санаа зоволтгүйн. Сумын төв рүү би явъя. Би ямар лам биш. Надтай ярих улс төрийн асуудал тэдэнд үгүй” гэв.

“Улс төрийн асуудал” гэдэг үгийг сонсоод Сэндмаа хөшиж орхин. *Баасан ийм айхтар улс төрийн асуудалтай тулгарч байсан хэрэг үү? Ээ гэгээн минь, би өчигдөр түүнд уурлаж байсандаа гэтшиж байна. Ийм айлаар юм байсан тухай Болдтой нэгэнт гэрлээд, түүнд бие тушаасны дараа тэддэг нь ямар харатсалтай хэрэг вэ?* гэж Сэндмаа бодлоо.

“Нээрэн Намсрай сумын төв рүү явах нь дээр юм байна” гэж хүмүүс ч зөвшөөрөв. “Лам нар очвол байдал хүндэрч магадгүй.”

“Алив өнөө шөнө тэд хэн хэнийг бариад явчихав, хэн хэн гэрт байхгүй байна, тоолъё” гэж Намсрай хэлээд, “Лам нарын гудам руу явцгаая. Болд чи эндээ үлдээд арын ажлаа хийж бай. Адуугаа хураагаад ир” гэлээ.

“За аав аа” гэж Болд хэлээд, “Сэндмаа явъя. Би харьж гутал хувцсан өмсөхөөс” гэв.

Сэндмаа толгойгоо сэгсрээд муурч унан алдаж буй Сумъяагийн тохойг түшиж, “Ээж ээ, явах уу даа” гэв. Сэндмаа Сумъяаг түшин гэр рүүгээ эргэлээ.

Сумъяа гэртээ орж ирэнгүүтээ “Миний хүү! Аюуш минь” гэж дуудан гэнэт чангаар удтал цурхиран уйлаад Сэндмаагийн гар дээр ухаан алдан унав.

Лам нарын гудамж нам гүм байлаа. Гудамжны зүүн захаас баруун

хүртэл гавж лам нарын хашаанууд хамарлан үргэлжилнэ. Баасан, Таяа, Намсрай нар хашаанууд руу захаас нь эхлэн оров.

“Аав аа, миний орсон гурван хашаа эзгүй байна” гэж Таяа хэллээ.

“Миний орсон хашаанд ч хүн алга. Шуламсууд” гэж Намсрай хашгирав.

“Аав аа, бага Дамба ахын гэр бөөн цус болсон байна. Түүнийг их модсон бололтой” гэж Баасан хэлэв.

“Бурхан минь, муу ахыг минь яаж байгаа юм бэ? Алив би орж үзье” гэж Намсрай хэллээ.

Гурван эр бага Дамба ламын даруухан гэрт оров. Босго, шал нь улаан өнгөөр будагджээ.

“Ум ма ни бад ни хум...” гэж Баасан, Таяа нар нүдээ анин шибирав.

“Баасан хүү минь, намаржаа руу нүүтэл миний хүү гурван авга ачынхаа гэрийг өдөр болгон эргэж тойрч, янзалж бай даа. Тэднийгээ эргэж иртэл орон гэр, эд хогшлыг нь сайн хамгаалах хэрэгтэй” гэж Намсрай хэлэв.

“За аав аа” гэж Баасан хэлээд, “Би эндээ үлдэж цэвэрлэгээ хийе. Гом Дамба ах, Ширнэн Да лам ахынхыг бас янзалъя” гэлээ.

“Гялайлаа хүү минь. Таяа аа, харьж аавынхаа унааг бэлтгэ. Би сумын төв рүү бушуухан мордъя” гэж Намсрай хэллээ.

“Очлоо аав аа.”

Тэд Баасанг гунигт ажилд нь үлдээгээд явцгаалаа.

Үд дунд гэхэд сумын төвийг зорьсон Намсрай тал талаасаа шигүү модоор хүрээлүүлсэн ойн цоорхойд хүрлээ. Тэрбээр амандаа залбирал татан явангаа хүний дуу гарахыг анзаарсангүй.

“Зогс гэж байна шүү!” гэж хэн нэгэн хашгирлаа.

Намсрай жолоогоо татан морио зогсоов. Тэгээд ийш тийш харлаа. “Хэн бэ?” гэж тэр бас дуудав.

“Харин чи өөрөө хэн бэ?” гэсээр ногоон дээлтэй, суран бүстэй залуу гүн модны цаанаас гарч ирлээ.

Намсрай мориноос бууж зүлгэн дээр завилан суугаад гэмгүй нуулын хүн гэдгээ илэрхийлэв.

“Хүү минь, намайг Намсрай гэдэг. Чи үүгээр юу хийж яваа юм бэ?” гэж тэр асуув.

Хариу хэлэхийн оронд өнөөх залуу чанга исгэрэхэд дөрвөн залуу ойр тойрнын модны араас гүйлдэн ирэв. Хоёр нь эмэгтэй байлаа.

“За залуус минь. Хаанаас хаа хүрч яваа юм бэ, та нар?” гэж Намсрай асуулаа.

“Бид Даян дээрх рүү явж байна” гэж анх гарч ирсэн залуу хариулаад, “Намайг Тагдан гэдэг. Би Хувьсгалт залуучуудын бүлгийн ахлагч” гэлээ. Тагдан дээлээ сөхөн өмднийхөө халаасанд гараа хийв. Түүний бүсэнд гар буу харагдана. “Бид тэнд тун чухал даалгавар биелүүлэхээр явж байна.”

“Даян дээрх гэнэ ээ?” гэж Намсрай босч ирээд, “Хүүхдүүд минь, би Даян дээрхээс явж байна” гэж хэлэв.

“Нөхөр Намсрай!” гэж Тагдан захирангуй дуугаар эхлээд, “Нөхөр Намсрай та биднийг хүү, охин гэж битгий дууд. Бид нар танай нутагт засгийн газрын нэн чухал даалгавар гүйцэтгэхээр явж байгаа албаны хүмүүс шүү” гэв.

“Нөхөр өө?” гэж Намсрай үл тоомсорлон хоолойгоо зөөлрүүлээд “Хүүхдүүд минь, охид минь, та нар чинь миний бага хүүхдээс ч балчир юм. Яахаараа та нар намайг нөхөр гэж дууддаг билээ, ингэхэд? Ахмад хүнээ хүндлэх монгол ёс заншил маань хаагуур алга болчихоов?” гэж мушилзав.

“Нөхөр Намсрай, та залуу хувьсгалчид биднийг насны эрэмбээр тооцож, далимдуулж үл тоомсорлохыг тэвчихгүй” гэж Тагдан дуугаа өргөн. “Энэ мөчөөс эхлээд та засгийн газраас томилогдсон төлөөлөгчид бидний үгийг үт дуугүй дагах ёстой.”

Намсрай инээд алдав. Тэр босч олмоо чангаллаа.

“Нөхөр Намсрай, та хаашаа явна гэж бодоод байна?” гэж өөр нэг залуу асуув.

“Сумын төв” гэж Намсрай ёжтойгоор хэлээд хөлөө дөрөөнд хүргэв.

Тагдан тэр дорхноо гар буугаа сугалан авч Намсрайг онилоод, “Ардын хувьсгалын нэрийн өмнөөс тушааж байна, зогс!” гэж командлав.

Намсрай мориноосоо алхам холдлоо. “Хүүхдүүдийн гарт буу өгнө гэдэг тэнэг л хэрэг дээ” гэж тэр үглэв.

"Та сумын төв рүү явахгүй шүү. Харин биднийг Даян дээрх рүү шуугуулаад яв. Хэрэв та түрүүчийн малчин шиг биднийг төөрүүлэх гэж оролдох юм бол духанд чинь сум зооно гэж мэдээрэй."

Намсрай гараа өргөөд, "Хүүхдүүд минь, байз байз" гэв.

"Давтан хэлье, нөхөр Намсрай. Бид таны хүүхдүүд биш. Намайг дарга гэж дууд. Би Тагдан дарга, ойлгов уу?" гэж Тагдан гар буугаа Намсрай руу даялан хэлэв.

"За за тэгвэл, Тагдан дарга аа" гэж Намсрай хариулаад, "Та нартай маргаад яахав дээ. Та хэдийг Даян дээрх рүү газарчилж өгчихөөд л сумын төв орохоос доо. Харин наад буугаа буулгачих. Эвгүй харагдаад байна" гэв. Энэ залуустай ярилцах арга алга. Тэдэнтэй тааралддаг нь эвгүй юм боллоо. Намайг Эрдэнэбулганы төв ортол хүү Аюуш болон ах нарыг минь ивээлдээ байлгаж үз, бурхан минь гэж Намсрай бодлоо.

"Гажид, Намчин хоёр нөхөр Намсрайгийн хоёр талд гараад яв. Гажид, Надмид хоёр ард яв. Би урд явъя" гэж Тагдан тушаалаа.

Хувьсгалт залуучуудын бүлгийг Даян дээрх тийш газарчилж буулгаа Намсрай, Энэ улаан хувьсгал чинь залуу үеийг таань юу л боллоод орхив доо гэж толгой сэгсрэн бодож явлаа.

Тэр өдрийн үдээс хойш Сэндмаа ганцаараа үнээнд гарахаар гэрийн гадна хувин саваа бэлтгэж байлаа.

"Сэндмаа, чамд үнээ саахад чинь туслах уу?" гэж Болд асуулаа.

"Санаа зоволтгүй дээ, хань минь. Чи ээжтэйгээ байхыг бод. Ээжид хөөц цай хийж өгөх юм уу? Толгой нь өвдөөд байх шиг байна. Дахиад уначих вий дээ" гэж Сэндмаа хариуллаа.

"Сэндмаатай гэрлэсэн чинь сайн болжээ. Ээжийг ийм хүнд байх үед хамаг саалийн ажлыг амжуулаад байх бэртэй байх сайхан юм байна" гэж Таяа Болдод шивнэв.

"Харин тийм ээ" гэж Болд хариу шивнээд гэргийгээ олон хувин тохойлдож аваад үхрийн зэл явахыг нь араас нь хараад "За орж ээжид гусдая" гэв.

Доч шахам үнээг саана гэдэг дор хаяж хоёр цагийн нөр их ажил үзгээ. Сэндмаа үнээ саангаа өчигдөрхөн болсон хуримынхаа тухай хааяа бодож Хүрэн толгойн сүүдрийг аяархан аялж байв. Тэр Чулуунжийн

ирэхийг ч анзаарсангүй.

“Сэндмаа, хадмуудыгаа уйлж унжиж байхад дуу дуулаад л анжаргалтай байх шив. Ямар ч хүн чанаргүй юм билээ дээ” гэж Чулуунжийн чанга хэллээ.

“Хүүе ээ, Чулуунжий ч намайг цочоочихлоо” гэж Сэндмаа инээгээд, “Чи үнээгээ саагаад дуусчихаа юу?” гэв.

“Би чинь цөөхөн үнээтэй шүү дээ. Эрт сааж дуусдаг болохонд Сумъяа гуайд туслах гээд хүрээд ирдэг юм. Тэгтэл Сумъяа гуан залуухан бэртэй болчихоод миний туслалцаа шаардлагагүй болчихсон байна” гээд Чулуунжий Сэндмаа руу харлаа.

“Харин тийм ээ. Би тус болж чадалгүй яахав. Гэхдээ чи их тусч юм. Ээжийн чинь бие сайн уу?”

“Ээж маань хэцүүхэн л байна. Цаг гавжийг явснаас хойш эм тангуйн болох шинжтэй. Цаг гавжийн бэлтгэдэг эм тан л ээжийг минь тогтоож байсан юм.”

“Тэгээд одоо яана даа” гэж Сэндмаа сааж дууссан үнээнийхн тугалыг тавингаа хэлээд хүрээний зүг харж, “Хүмүүс бүгд л тийш явцгаасан, юу хийж байгаа юм бол?” гэлээ.

Чулуунжий хүрээний зүг харлаа. “Хурал цуглаан болж байх шиг байна. Би тийшээ яваад үзээд ирье байз” гээд Чулуунжий явлаа. Тэгсн тэр эргэн хараад чанга дуугаар, “Баяртай Сэндмаа. Сайн бэрийн ажлаа ганцаараа хий дээ. Баян айлын бэр болох ч ажил ихтэй хэцүү байгаа биз дээ. Хи хи хи” гээд алхаж одов.

Сэндмаа хашаанд үлдсэн тугалнуудыг “нэг, хоёр, гурав...” гэж тоолсноо, *Бурхан минь, дахиад таван үнээ саах нь. Тэнд юу болж байгааг очиж үзэж чаддаг ч болоосой. Энэ хэдхэн үнээг шувтарчихаад тийшээ хурдхан явъя байз* гэж бодлоо.

Сэндмаа хол байгаа бөөгнөрсөн хүмүүсийн барааг харан санаа алдав. “За дуулья, дуулья, үнээгээ хурдхан саая” гэж тэр өөртөө хэлэв. Дуу аялах гэж хэд хэд оролдов. Гэвч олигтой ая гарсангүй.

Арайхийн үнээгээ сааж дуусаад Сэндмаа саваа юүлэх гэж гэрийн зүг яарав. Намсрайн гэрт ороход тэнд хэн ч байсангүй. “Хммх” гэж Сэндмаа хоолойгоо засаад орлоо. Гэрт хүн байсангүй. “Би бушуухан хүрээний тийш явж үзье” гэж ганцаараа ярин гараад морины уяа руу харлаа. Морь байсангүй. Сэндмаа дээлийнхээ хормойг гөвөөд бүслэв. Чангалж бүслээд хүрээний зүг гүйв.

Сэндмаа амьсгаадсаар лам нарын гудамжинд хүрлээ. Тэр олон хүний дунд орж амьсгаагаа дарав. Даян дээрх хавийн орчмын жар дугуй хүн чулуу шиг чимээгүй зогсоцгоож байв. *Юу сонсоод ийм нам болчихсон байгаа юм бол* гэж Сэндмаа гайхан бодлоо.

Хүмүүс тал дугуй маягаар зогссон байх бөгөөд урд талд нь хэдэн болохгүй залуус харагдана.

"Тэдгээр хувьсгалын эсэргүүчүүд эх орноосоо урвасан гэдгийг та хүн одоо мэдэх тул өөрийн нутагт байгаа эсэргүү үйл ажиллагааг халж, таслан зогсоох, мэдээлэх үүрэгтэй боллоо" гэж гар буу барьсан хатуу хүн чанга ярилаа. "Хэрэв Даян дээрхийн хүрээний орчим ийм хүн талын эсэргүү явдал гарвал засгийн газрын албаны хүмүүст даруй мэдэгдэл өгөх нь та нарын үүрэг хариуцлага мөн."

"Энэ солиотой хүн чинь хэн бэ?" гэж Сэндмаа дэргэдэх эмэгтэйдээс асуув. Эмэгтэй Сэндмаа руу хяламхийн хачин харснаа түүнээс холдон өөр газар очиж зогсов. Сэндмаа тодорхой сонсох гэж хичээж байв.

"Нохөр Гажид, Намчин нар" гэж гар буутай залуу дуудав.

"Нохөр Тагдан, би" гэж тайрмал үстэй залуу бүсгүй, ногоон дээлтэй залуу хоёр урагш алхав.

"Намбараа асаа. Энэ гудамжинд байгаа шар феоцлуудын хөрөнгийг шатаа" гэж Тагдан тушаав.

"Болохгүй ээ" гэж хэн нэг нь олны дундаас хашгирав. "Ах дүү нарынхаа өмч хөрөнгийг бид цуглуулж авъя. Та нар түүнийг шатааж болохгүй."

Хүмүүс Намсрай руу гайхшран харж байснаа гэнэт түүний талд зогсов.

"Намсрайн зөв" гэж нэг хүн хашгирав.

"Гэнд ч бас ах дүү нарынхаа хөрөнгийг шатаалгахгүй" гэж өөр нэг хүн хэллээ.

"Ариун шүтээнээ хамгаалцгаая л даа" гэж эмэгтэй хүн хашгирав.

Хүмүүс лам нарын гудамжаар таран гүйлдэж айл болгоны хашааны хаалгыг хаан урд нь зогсоцгоолоо. Хэдхэн хормын дотор лам нарын гудамжны хашаануудыг даган хүмүүс эгнэн зогсов.

Гажид хэмээх эмэгтэй гар буугаа сугалан Намсрай руу чиглүүлж, "Түүнийг буудчих уу, Тагдан дарга аа?" гэж асуув.

“За яахав” гэж Тагдан урагш хойш алхлаа. Тэгснээ тэр зогсон уул хилэнтэй харцтай олон малчин эрийг ээлжлэн харав. Түүний мөр унжин шиг боллоо. Дарга залуу өндөр нарийхан дуугаар, “Ардын дайсан хувьсгалын эсэргүү, эх орноосоо урвагч нарын тухай миний ярьсан бүхэл бүтэн суртал ярианы дараа та нар хувьсгалын эсэргүүчүүдийн өмч хөрөнгийг ариун шүтээний зүйл гэж нэрлэлээ. Энэ бол байдал болшгүй явдал” гэж загнав.

Тэр гар буугаа цэнэглээд Намсрай руу тулгаж, “Нөхөр Намсрай ч нутгийн олныг бидний эсрэг турхирч маш буруу зүйл хийлээ дээ. Үүнийхээ төлөөсийг чи нэг л өдөр төлнө дөө. Харин Намсрайгийн ийм үйлдлийг дэмжиж байгаагаараа та нар бүгд шийтгэл хүлээх болно. Хувьсгалын эсэргүү бүх хүнийг бид шийтгэнэ. Тэдний хөрөнгийг хураахдаа л хураана, тэднийг цаазалж дуусгана. Хувьсгалын эсэргүүд тусалсан, эсэргүүг хамгаалсан, бүх хүн ардын дайсан, хувьсгалын эсэргүү мөн” гэж чанга чанга ярилаа.

Тагдан, хүмүүс түүний үгнээс айхгүй байгааг олж харлаа. Тэр ч байтугай тэд Намсрайд ойртон нягтарч зогсов.

“Яахав энэ удаад чамайг өршөөе, нөхөр Намсрай” гэж Тагдан буугаа Намсрайд тулгасан хэвээр хэлээд, “Биднийг төөрч явахад наан ирэх зам зааж өгснийг чинь бодлоо. Тэр ажлаараа чи хувьсгалт засгийн газарт тусалсан билээ. Засгийн газарт тусалсан бүх хүнийг хувьсгалт төр засаг үнэлдэг юм. Ард түмний ийм тусламжтайгаар бид олон ардын дайсныг устгаад байна” гэв.

Тагдан үгээ үргэлжлүүлж, “Монгол орныг оросын цагаантай, японы түрэмгийлэгчид, манжийн дарлал, хятадын цэргийн дайралтаас чөлөөлж өгсөн алдар суутай Ардын Хувьсгалт Намд итгэдэг хүмүүс та нарын дотор байгаа бол биднийг явсны дараа энэ гудамжийг шатаагаарай. Ийм хүмүүс та нарын дунд байгаа гэдэгт эргэлзэхгүй байна. Өчүүхэн ч эргэлзэхгүй байна. Тийм хүмүүс тань шиг хүмүүст талархах шаардлагагүй байдаг юм, нөхөр Намсрай!” гэж тэр хэлээд гар буугаа хуйнд нь аяархан буцааж хийв.

Тагдан хүмүүс хоорондоо шивнэлдэж эхлэхийг анзаарав. Тэгснээ тэд бага багаар бөөгнөрөн Тагдан нар руу дөхөж байгааг бас харлаа. Тэрхэн зуур Тагдан хөлөө алцайн зогсож буугаа сугалахад бэлэн хэвээр “Морь!” гэж тушаалаа.

Тагдангийн хамтран зүтгэгч Намчин түүнд морь авчирч өгөн

Тагдан нар мориндоо зэрэг зэрэг мордоцгоолоо.

“Энэ хувьсгалын эсэргүү нарын үүрнээс зайлцгаая” гэж Тагдан гуйлав. Тэр Намсрай нар руу хяламхийн харж мориндоо мордоод бидний хамт давхин одлоо.

“Ахаа, тэд зугтаах нь, энэ залуус руу дайраад барьчихъя л даа. Тэд минь цоохүүлээ байна шүү дээ. Бид чадна” гэж Таяа шивнэв.

“Үгүй ээ дүү минь. Бид тэдэн шиг биш” гэж Баасан хэлээд, “тэд явж байгаа” гэв.

“Баасангийн зөв” гэж Намсрай хэлээд, “Хэрэв бид тэднийг дайрах юм бол тэд олон цэрэг дагуулж ирж хариугаа авна. Манай Хөвсгөлийн Рашмантад тавхан жилийн өмнө яг тийм явдал болсон юм” гэв.

Сумъяа эрчүүдийнхээ ярианд оролцож, “Ёох ёох, тэр хүүхдүүд биднийг буудчихна гэж үхтэлээ айж зогслоо шүү” гэв.

“Тэд ч ингээд дуусахгүй байхаа даа. Эргэж хэзээ л ирдэг бол доо” гэж Намсрай хувьсгалт залуучуудын алсалж байгаа морьдын тоос руу харан хэллээ.

Хүмүүс тарцгааж эхэллээ. Сэндмаа Цаг гавжийн гэрийн гадаа очгож байлаа. Баасан түүн рүү алхан ирэв.

“Манай Даян дээрхэд хоносон хуримын чинь анхны шөнө айхтар муухий үйл болсонд сэтгэл их шаналж байна” гэж тэр хэлээд, “Манай цутгил уул нь дэндүү сайхан тайван газар юм шүү дээ” гэв.

“Гн түүнийг мэднэ ээ, хадам ах минь” гэж Сэндмаа санаа алдав.

“Намайг хадам ах гэж битгий дуудаач, гуйя” гэж Баасан Сэндмаа руу харан хэлээд, “Би чамайг үүрд хайрлаж явах болно, намайг Баасан гэж дуудаж байгаач” гэв.

“За ойлголоо, Баасан лам аа” гээд Сэндмаа эзгүй болсон гудамж руу харлаа. “Чи цаашдаа лам байх хэрэггүй юм байна гэж бодож үзэж байсан уу? Лам байх чинь аюултай болж байгаа юм биш үү? Нэг л өдөр чамайг ах нар шиг чинь бариад явчихвал яана? Би л лав тийм юм үзмээргүй байна. Өөрт чинь хайртай хүмүүсийг бодоод чи сахил хашаараа орхиоч” гэж Сэндмаа түргэн түргэн ярилаа.

“Эндээс бүрмөсөн явах тухай би өнгөрсөн шөнө бодож байсан. Хаашаа ч юм, хаашаа ч хамаагүй би явмаар байсан” гэж Баасан санаа алданд, “Гэхдээ бүх зүйлээ багличихсан байх тэр үед ямар нэгэн зүйл чамайг буцаагаад чангаалаа” гэв.

“Өчигдөр шөнийн баривчилгаа юу?” гэж Сэндмаа асуув. Би “Баасан, ийм аймаар зүйл эргэн тойронд чинь болоод байхад чи яагаад одоо болтол лам хэвээр яваад байгаа юм бэ” гэж тэр амьсгал дээртэй өгүүлээд, “Хүмүүс бүгд айж байна. Олон хүн эндээс бушуухан нүүж өөр газар зусъя гэж ярьж байна” гэв.

“Би ч бас сонссон. Гэхдээ би явахгүй.”

“Яагаад?”

“Сэндмаа минь, маш чухал зүйл удахгүй тохиох гэж байгаа. Манай хүрээ хийд түүнд бэлэн байх ёстой. Би эндээ үлдэж түүнд бэлтгэж, хүрээ хийдээ манах ёстой.”

“Юунд бэлтгэх гэж? Юу гээч болохоороо чи энд ганцаараа хоосон хүрээ сахиж үлдэх гэдэг байна аа? Бүх лам нь дайжаад явах тухай ярьж байхад чи хоосон хүрээ сахиад ганцаараа энд үлдэх гэж үү?”

“Бурхан эргэж ирэхэд бэлтгэнэ ээ.”

“Бурхан эргэж ирнэ гэнэ ээ? Юу гэсэн үг вэ, тэр чинь?”

“Би үүнээс цааш нь хэлж чадахгүй. Би амлачихсан. Шашиндаа би хэрэгтэй байна. Эндээ би хэрэгтэй.”

“Баасан, би чамайг хэзээ ч бүрэн ойлгохгүй байх аа. Чиний ярьж байгаа зүйл дандаа л миний төсөөлдөг ертөнцөөс агуу том байх юм” гэж тэр толгой сэгсрээд, “Чи өөр ертөнцөд хэрэгтэй хүн байна, хайрт минь. Би яагаад гэдгийг нь тайлбарлаж чадахгүй ч чиний хийж байгаа үйлсийг чухал гэдгийг мэдэрч, хүндэлж, биширч байна.”

“Чи намайг зүгээр л хүндэлж, биширч байгаа хэрэг үү, Сэндмаа? Өөр зүйл байхгүй юу?” гэж Баасан Сэндмаагийн нүд рүү харав.

“Нэг юм байгаа л даа...”

“Чи надад хайртай хэвээрээ гэсэн үг үү, Сэндмаа?”

“Тийм ээ”

Баасан урагш алхаж Сэндмааг тэврэх нь үү гэмээр ойртоход Сэндмаа ухарлаа.

“Гэхдээ дүүд чинь амласнаасаа няцна гэсэн үг биш шүү” гэж Сэндмаа хэлээд дахин арагш алхан “Би одоо харилаа” гээд эргэлээ.

Хурандаа Балган Чойбалсан сайдын өрөөнд баяр баясгалантайгаар дөхөж очив. *Сайд ч гэнэт ааш нь хувирдаг хэцүү хүн шүү гэж тэр*

Балган, түүний ивээлээс нэг гарчихвал эргэж түүнд нь багтана гэдэг
хүндшгүй зүйл. Гэлээ ч сайд ажил сайн хийдэг хүнд дуртай, тийм ч
учраас над шиг хүн түүнд хэрэгтэй гэж өөртөө саймширлаа. “Зоригтой
байж үз. Зоригтой ор” гэж тэр шивнэв.

Чойбалсангийн шадар залуу Балганы гарыг атгаж сайдын
хөнгөнхөөс алхам холдохыг түүнд дохив.

“Дарга өнөөдөр бүх хүн рүү хашгичиж загнаж байгаа, та аятайхан
харицрайт”

“Түүнийг хэн тэгтлээ уурлуулчихаа вэ?”

“Хөвсгөл аймагт гарсан хувьсгалын эсэргүүчүүдийн хийсэн
ажилд оросууд их бухимдсан бололтой юм. Тэрнээс л болоод дарга
өнөөдөржин ууртай байна. Оросуудыг гарангуут л таныг дуудсан.”

“Сануулсанд баярлалаа” гэж Балган хэлээд урт амьсгал авч сайдын
хөнгөнхөөг тогшив.

“За, дэд хурандаа юу” гэсэн дуу хаалганы цаанаас гарав.

“Гийм ээ, сайд аа” гэж Балган хариулан хаалгаар цухуйв.

“Тэгээд бушуухан орооч дээ!”

Цотоод яамны сайдын өрөөнд оронгуут Балганд сайд суудал
хураан боловч харин өөрөө суусангүй. Сайд Чойбалсан цонхныхоо
омниүүр холхиж зогсов. Тэр гараа нуруундаа авч намрын цас будрахыг
харажиглана.

Сайд цэргийн хувцсаа өмсчихөж гэж Балган ажиглалаа. *Ийм
хувцастай үедээ шийдэмтгий зүйл хийх дуртай хүн дээ* гэж тэр бодов.

Чойбалсан баруун гараа цэрэг бүсэндээ хавчуулан эргэж
хариулгүйгээр, “Чи Хөвсгөл аймаг руу хэр зэрэг хурдан хүрч чадах вэ?”
гэнэ.

“Ганцаараа юу?”

“Ганцаараа биш ээ!” Сайд эргэж харлаа. “Тэнд юм юм болоод байна,
мөнш ноцтой байдал үүсээд байна!”

“Гийм үү?”

“Тэндхийн том толгой лам нарыг баривчлах үеэр өргөн
хэрүүлцэлтэй тулгарсан тухай мэдээ авлаа. Тэндхийн Рашаант, Намнан,
Морон, Даян дээрх, Тэс, Зөөлөнгийн хүрээ гээд олон газар том толгой
лам нарын хөрөнгө хураах ажиллагаа амжилтгүй болсон байна. Зарим
тохиолдолд нутгийн феодал сүсэгтнүүд тэнд даалгавар биелүүлэхээр
орцсон Хувьсгалт залуучуудын байгууллагын төлөөлөгчид, цэргүүдийг

доромжилж, айлган сүрдүүлжээ.”

Чойбалсан хүнд сандал татан суугаад, “Тэр ч байтугай, Балган минь, Хөвсгөлийн зүүн хойт захаар бүр зэвсэгт эсэргүүцэл хүртэл гарсан байна шүү. Хөвсгөлд байгаа манай хүмүүс ч бас дэндүү олхиогүй байна.”

Балганы нүд том болов. “Зэвсэгт эсэргүүцэл гэв үү, дарга аа?”

Сайд нүдээ анин санаа алдав. “Ардын Хувьсгалт цэргийн төлөөлөгч хувьсгалын эсэргүү лам нарыг Даян дээрхийн хүрээнд хуулийн дагуу баривчилж явахдаа буудуулсан байна. Нэг офицер маань шархдан өнгөрч. Аз болоход, тэр маань одоо эдгэрч байгаа.”

“Сайд минь, энэ чинь Хувьсгалын эсрэг гарч байгаа жинхэнэ гэмт хэрэг бус уу!” гэж дэд хурандаа хэлэв. Дотоод яамны сайд сонсоогүй мэт хариу хэлсэнгүй.

Тэгснээ тэр дуугаа намсган ширээн дээрээ овоолсон цаас руу ширтэнгээ, “Хэрэв бид энэ эсэргүүцлийг нам дарахгүй юм бол 1932 оны хөдөлгөөн шиг зүйл тэнд үүсч болзошгүй байна” гэлээ. Тэрбээр хэсэг дуугүй байснаа, “Бид зөвлөлтийн ах нартаа хойт хязгаарын аймгаа захирч чадахгүй байгаа мэт харагдаж огт болохгүй. Японы түрэмгийлэгчдийн аюул занал хаяанд ирээд байхад манай хязгаар нутгуудаар дотоодын үймээн самуун гарахыг Иосиф Сталин л лав тэвчихгүй биз. Хойт хязгаарт үймээн самуун хэрээс хэтэрвэл Буриадад нөлөөлж мэднэ. Тэндээс Сибирийн төмөр замын дагуу юу ч яаж ч тарж болно.”

“Тийм зүйл болох магадлал дэндүү бага шүү дээ, сайд аа. Оросын төмөр зам манайхаас их хол гэж би төсөөлөх юм.”

Сайд толгойгоо сэгсрэв. “Зөвлөлтийн эцэг Сталин дэндүү хартан эр шүү дээ. Тэр хэнд ч итгэдэггүй юм. Бүхнийг хяналтдаа байлгаж байж л санаа нь амардаг. Түүний илгээсэн цэргийнхэн намайг амрахгүй байна.”

Чойбалсан гэнэт босч ирээд нааш цааш алхаж гарав. Балган сайдыг үгээ үргэлжлүүлэхийг нь хүлээсэн боловч сайд дэндүү удаан дуугүй байх шиг санагдлаа. Тэгснээ сайд арайхийн дахин дуугарлаа. “Хурандаа аа, япончууд Манжийг эзлэхээр дайрч байна. Энэ бол цаашлаад Хятадыг эзлэх, тэгээд бас арван есөн жилийн өмнө хийж чадаагүйгээ гүйцээхээр Монгол, Сибирь хоёрт санаархаж байна гэсэн үг. Бид хоёрыг энд сууж байх хооронд тэдний цэргүүд Монголын зүг

улам улам ойртсоор байна.”

“Үүнд оросууд мэдээж их дургүй байгаа даа” гэж Балган хэлээд, 1905 онд Артурын боомтоо алдсаныхаа төлөө оросууд ч энэ далиманд шонхчуудыг харин нэг болгоод өгье гэж бодож байгаа биз” гэв.

“Түүнээс гадна Европ даяар дайны хар үүл суунаглаж эхлээд байна” гэж сайд хэлэв. “Цаад талд нь ийм ноцтой байдал бий болж байгаа учраас оросууд Японы эсрэг манайхыг хамгаалж байлдлаа гэхэд маш богино хугацааны дайнд орж л чадахаар байгаа юм. Тэгээд ч бас дайнд оролцох тэдний зардлыг манайх өөрсдөө гаргах ёстой гэдгийг бидэнд хатуу ойлгуулаад байна.”

“Оо тийм үү” гэж хурандаа хэлэв.

“Энэ бол тэр муусайн шар феоdlуудыг маш хурдан дарах нэг шалтгаан. Тэдний хуримтлуулсан мал сүрэг дэндүү их хэрнээ хийд дээрээ биш, сүсэгтэн олондоо тарааж байрлуулсан байгаа. Тэр сүм дугануудад алт эрдэнэс, үнэ цэнэтэй урлагийн бүтээлүүд овоолоостой байж байдаг. Тэднийг хурааж алт мөнгийг нь бушуухан хайлуулах зорилготой байна. Ийм учраас би чамд итгэж чамайг дуудуулсан юм, хурандаа Балган!” гэж сайд хэллээ.

“Би хэзээд бэлэн, сайд аа”

“Хөвсгөлийн орон нутгийн Хувьсгалт залуучуудын эвлэлийн болон цэргийн хувьсгалт цэргийн цөөхөн бүрэлдэхүүн энэ ажлыг дангаараа гүйцэтгэж хүчрэхгүй байна. Тэнд байгаа манай хүмүүс залуучуудад хэвх туслалцаа үзүүлж чадахгүй арчаагүй амьтад. Тэднийг бүгдийг нь солиод тань шиг жинхэнэ чекист хүмүүсийг явуулахаас өөр аргагүй болоод байна” гээд сайд холхихоо зогсож Балганы нүд рүү цоо ширтээд, “Дэд хурандаа Балган, өвөл дөнгөж дуусмагц Хөвсгөл аймаг рүү Цотоод яамны цэргийг авч яв. Тэндхийн орон нутгийг бүрэн тайван болго. Хувьсгалын эсэргүүт нэгмөсөн дарж, шар феоdlууд, буриадууд, их орноосоо урвагчид, хар феоdl тайжуудыг болон харуулуудыг дар. Бүгдийг нь!” гэлээ.

“Ойлголоо, нөхөр сайд аа” гэж Балган хурцаар хариулав.

“Энэ ажлыг хурдан, сайн амжуулахад шаардлагатай бүх зүйлийг хийж болно. Ойлгов уу, дэд хурандаа?”

“Ойлголоо дарга аа. Маш тодорхой ойлголоо” гэж Балган мушийв. *Ин энэ даалгаврыг биелүүлчихвэл тиний тушаал ахих ч атархан болох юм байна даа* гэж Балган бодож амжив.

Сайд зузаан гараараа Балганы гарыг атгав. “Бид хойт, зүүн хязгааруудыг аль болох эрт хяналтдаа бүрэн оруулж чадвал улам сайн байхаар байна. Монгол хүн бүр хувьсгалтай эвлэрэхээс өөр ямар ч арга байхгүй юм байна яс махаараа мэдрэх ёстой. Үүнээс өөр ирээдүй бидэнд алга гэдгийг тэд ойлгох хэрэгтэй байна. Шар феодалууд бол өнгөрсөн үе, тэднийг тоос шороотой нь хамт ардаа үлдээе.”

“Ойлголоо дарга аа.”

“Суртал ухуулгын яамныхан Чингис хааны бий болгосон төрийн сүлдийг номлол болгохоор ажиллаж байна. Төрийн сүлдэнд залбирин гэдэг нь удахгүй ардын хувьсгалд залбирахаар солигдох болно. Ардуудын зүрхэнд байдаг Чингисийн сүлдийг улаан тугаараа солино. Заавал ямар нэгэн юманд залбирах дуртай ард түмнийг хувьсгалд төрдөө сохроор залбируулж байх нь бидэнд илүү хэрэгтэй байна.”

“Сайхан санаа байна шүү, сайд аа” гэж дэд хурандаа хэлэлд өөрийнхөө үүрэг даалгавраа хэрхэн биелүүлэхээ эргэцүүлж суулаа.

“Энэ лам нарын үеийг тэр чигээр нь устгах шаардлагатай байгаа юм” гэж сайд инээмсэглэн үргэлжлүүлэв. “Тэгж чадвал тэдний үр хүүхдүүд намд орохгүйдээ яадаг юм. Зөвхөн намд элссэн хүмүүст ажил өгч, зөвхөн намын гишүүд хоолтой хонодог болоод ирэхээр тэд манай намд орьё гэж өөрсдөө гуйгаад ирнэ. Манай нам хүссэн хүсээгүй тэд нарын залбирдаг бурхан нь, хүсдэг диваажин нь болно доо. Тэгээд дараагийн үе нь өнгөрсөн үеийнхнийхээ тухай юу ч мэдэхгүй байх ёстой. Үүнийг манай Суртал ухуулгынхан янзтай хийгээд өгнө. Бүхном зохиол, сонин бичиг, ший жүжиг, чанга яригч радиогоор бид өөрсдийн хүссэнээр түүхийг тайлбарлана шүү дээ. Тэгсний дараа хөгшчүүл нь алга болчихсон тэд бидэнд итгэхгүйдээ яав гэж.” Чойбалсан ингэж ирээдүйн тухай инээмсэглэн хөөрөөд Балганы мөрөн дээр алгадан. “Дэд хурандаа, би чамайг энэ ажилд яг тохирох хүн гэж итгэж байгаа шүү” гэлээ.

“Баярлалаа, дарга аа” гэж Балган хэлэв. “Би хүмүүсээ аваад явахад бэлэн.”

“Энэ бол маш том ажиллагаа шүү, дэд хурандаа. Чи Хөвсгөлд дор хаяж мянган ламтай нүүр тулгарна гэж мэд. Түүнээс хоёр дахин их ч байж магадгүй. Тэднийг маш богино хугацаанд дарах хэрэгтэй. Энэ ажиллагаанд бэлтгэх явдал бол танай тасгийн хамгийн чухал ажил. Зохион байгуулалтыг нарийн хийх хэрэгтэй. Чи тасгаа ажиллагаанд

...ан болтгэж, авч явж чадна биз дээ.”

“Маш сайн чаднааа, сайдаа” гэж Балган хэлээд, “Би ажиллагааныхаа төлөвлөгөөг нарийвчлан гаргаж танаар батлуулъя.”

“Сайн байна. Маш сайн. Төлөвлөгөөгөө бэлэн болонгуут надад үзүүл. Шаардлагатай бол хүн хүч, хөрөнгө нэмж гаргах асуудлыг би шийдвэрлэж өгөмэ.”

Сайдын хүйтэн бор нүдэнд нулимс бөмбөрөх шиг харагдав. *Ямар гэнэ хэрэг вэ, энэ харгис хүн яагаад гэнэт уяраад явчихав* гэж Балган бодлоо.

“Нөхөр дэд хурандаа Балган, би чамд хамгийн хүнд аймгаа хариуцуулж өглөө. Дорнод аймгийн буриадчууд гэж бас нэг сэтгэл зогсоосон асуудал байгаа. Гэхдээ би түүнийг өөр хүнд хариуцуулахаар бодлоод байгаа. Чиний гол үүрэг бол Оростой хил залгаж байгаа хойт хилсгаарын эсэргүүт дарж номхотгон Оросын тусламжийг Японы эсрэг дайнд авах эрхийг миний гарт оруулж өгөх явдал.” Чойбалсан ингэж сэтгэлд Балганыг үүд рүү хүргэж өгөв. Тэгснээ Чойбалсан хаалган дээр нэгтгусан эрүүгээ өргөн нэгэнтээ урт амьсгал аваад, “Дэд хурандаа, оросууд өнөөдөр бас нэг маш нууц мэдээ авчирсан” гээд Балганыг цоо ширтэв.

Балган хаалганы бариулаас барьж байсан гараа тавин номхон нэгсөж сайдын үгийг хүлээлээ.

“Хэд хоногийн өмнө Зөвлөлт Холбоот Улсын дээд шүүхийн цэргийн трибуналын шийдвэр гарч Ерөнхий сайд асан Гэндэнг Москвад алдгавсан байна. Түүний найз Дэмид генерал хоолны хордлогоор үхсэн. Тэгэхлээр одоо бидэнд Гэндэн, Дэмид нар саад болохгүй гэсэн үг. Гэнднийг одоо яаж ч гүтгэж, ашиглаж болохоор боллоо” гэж жигд хөргөж хүйтэн дуугаар аяархан хэлэв.

“Иөөх, Гэндэнг хэзээ хороочихоо вэ?” гэж Балган өөрийн эрхгүй омголлон байдлаар цочирдон асуулаа.

“Арван нэгдүгээр сарын хорин зургаанд. Манай тусгаар тогтнолын ндөр” гэж Чойбалсан зуунгадуу байдлаар үтээ зөөж хэлээд, “Гэхдээ энэ одоо чухал биш. Бид л ажлаа хийх нь чухал. Ажил хийж чадахгүй хүнийг хатуу хувь тавилан хүлээж байгаа шиг, юм хийж чаддаг хүнийг ганцаа шагнал, нэр төр, эд баялаг хүлээж байгаа гэж мэд” гэж юу ч болоогүй юм шиг урсгав.

“За дарга аа” гэж хэлэхдээ Балган бараг л инээх шахав. “Та надад

бүрэн найдаж болно.” Балган ингэж нахилзаад сайдын өрөөнөө гарэхдаа хөл нь газар хүрэхгүй байлаа. Тэр бараг л агаар дээр нигд шахам хөнгөн хөнгөн алхалсаар өрөөнийхөө үүдэнд ирлээ.

Долдугаар бүлэг

(1937-38)

Дайрлага

Баасангийн эргэн тойрны хүмүүсийн нүдэнд айдас хүйдэс хуржээ. Ийн дээрхийнхэн зуслангаа сольж нүүхээр яарч сандарцгааж эхлэв. Хүрээнд үлдэхийг хэн ч хүссэнгүй. Хүрээний манаачаар өвөлждөг ахууд ч нүүдэлд бэлтгэж байлаа. Ийм хөл хөдөлгөөн дунд Баасан хүрээндээ үлдэх ёстой гэж шийдвэрлэв. Тэр бурхандаа залбиран хүрээнийхээ хаалга үүдийг шинэчилж гоёно гэдгээ амлав. Үүдэнд нь барын сүүл урлаж тавиад, шинэ тавилга хийж будан есдүгээр Богдыг Ийн дээрхэд залрахад нь хүрээгээ бэлэн болгосон байна даа гэж тэр өөртөө андгайлсан юм.

Баасан намар, өвөл, хаврыг үнэхээр хүрээндээ өнгөрүүлэв. Тэр лам нарын гудамж дахь авга ахынхаа гэрт унтаж, хааяа хааяа түүний үлдээсэн эмнэлгийн ном судрыг уншина. Энэ бол урт удаан ганцаардмал цаг үе байлаа. Тэрбээр цай оочлон, хатсан жимс хүлхэж Богдын авчирч өгсөн шарын хөлдүү махаар хоолоо залгуулна. Баасан хүүтэй бараг тааралдахгүй бөгөөд ховорхон ярина. Тэр дуулна гэдгийг бараг мартжээ. Түүний өдөр тутмын хийдэг ажил нь хоосон хийд рүү очиж галлах, хүрээний дацангуудын хаалга үүдийг урлах, хуучирсан сондал ширээ, тавиурыг будаж гоёх байлаа. Бас тэрбээр хийдийнхээ том лам, гавж нарыг эсэн мэнд эргэж ирээсэй гэж өдөр бүр залбирал үйлдэнэ. Энэ хүрээнд үлдээд байгаа ганц ламын хувьд би хүрээнийхээ бүх үүргийг цэгцэлж есдүгээр Богдын залрах өдөрт бэлэн байлгах үүрэгтэй гэж Баасан өөртөө шивнэнэ.

Цаг хугацаа ийн өнгөрсөөр байгаа нь Сэндмааг өөр хүний хүүхэн болсонтой эвлэрэхэд нь тусалж байлаа. Сэндмаагийн биеийг эзэмдэх үүн нь би биш гэж Баасан бодох болсон буюу, үгүйдээ л тэгж өөртөө

нэгэнт хэлсэн байв. Тиймээс Баасан өдөр бүр Сэндмаа, Болд нарын тэр бүлийн амьдрал аз жаргалтай сайхан байгаасай гэж хүсэх болжээ.

1938 оны тавдугаар сарын эхээр түүний ганцаардлын нам гүмийн нэгэн дуу чимээ эвдэх нь тэр. Үхэр малын туурайн чимээ бөглүүхэн алсад нүргэлэх шиг болоход малчны цангинасан хоолойгоор “Хаяа хөөж” гэж хашгирах дуулдлаа. Даян дээрхийн хүрээний ойролцоо Ховчилтойн хөндийд зуслангийн айлууд буухаар ирж байгаа нь тэр ажээ. Ховчилтойд айлууд буцаж ирснээр Баасангийн уйтгарт амьдрал өөрчлөгдлөө. Тэр танил айл хөршийнхөнтэй уулзан баяр хөөр болон мэндчилнэ. Мөн өөрийнх нь гэрийнхэн ирэх үед тэр угтан авахаар очлоо.

Хуучирсан лам дээлтэй, уйтгартай царайлсан Баасан Сэндмаа, Болд нартай нүүр тулгарахад биеэ бэлтгэсэн байв. Тэр одон Сэндмаагийн хадам ах гэдэг дүрдээ итгэл дүүрэн байгаа гэж өөрийнхөө тайвшрууллаа.

Намсрайнхан нүүж ирсэн үдэш Баасан тийш алхсаар очвол Болд гэрээ барьж дуусаад тугалынхаа зэлийг хатгаж, үхрээ туусан байлаа.

Баасанг гэрт орж ирэхэд бүгд халуун шөл оочлон зуслангийнхаа гэрийн хаяагаар сэнгэнэх шинэхэн ногооны үнэрт баясан суулаа.

“Бүгдээрээ амар сайн уу” гэж Баасан мэндчилэв. Тэгснээ тэр амаа ангайн гайхан зогтусав. Сэндмаа их том гэдэстэй тулгар болсон харагдах нь тэр. *Бурхан минь, тэр нярайлах болчихжээ* гэсэн бодол орж ирэхэд зүрх нь хүчтэй цохилгов. *Сэндмааг эмэгтэй хүн гэж бодом ч хэрэггүй. Түүн рүү урьдынх шигээ харж хэрхэвч болохгүй* гэж Баасан өөртөө арайхийн тушаав.

“Хүү минь, сайн уу. Бидэнд ирж туслахгүй яагаа вэ?” гэж Намсрай асуунгаа Баасанг хоймор суу гэж дохилоо.

“Та нарыг ирснийг дуулсан л даа аав аа” гэсхийгээд Баасан дуугүй болов.

“Баасан ах аа, Аюуш ахаас сураг гарав уу” гэж Таяа асуулаа.

“Сураг байдаггүй” гэж Баасан толгой сэгсрээд, “Ямар ч хэл чимээ алга. Та нарыг нүүснээс хойш үүгээр хэн ч ирсэнгүй” гэлээ.

“За хүүхдүүд минь, муу үг модон улаатай гэдэг юм. Муу юм сонсогдохгүй байна гэдэг чинь сайн л байгаа байж таарна” гэж Намсрай цайгаа оочлонгоо хэлээд хөвгүүдээ тойруулан харав. “Том ах

“Мэдэхгүй ирэх байлгүй дээ л гэж залбирах юм. Түүн шиг цэвэр ариун хүн гэж үгүй л юмсан. Хүн бүхэн ахыг чинь ямар хүн гэдгийг мэднэ. Тэгээд ирэх цагт нь бүх үлдээсэн зүйлийг нь номын дагуу байлгаж байх л чухал юм даа.”

“Хүүе та минь ээ” гэж Болд Баасан руу харангаа Сэндмаагийн том гэдсэнд дээр гараа тавьж, “Миний хүү тонгочиж өгч байна” гээд хүд хүд ингэв.

Баасан санаа алдав. Тэгээд Таяа руу эргээд, “Энэ хавьд эргэж очоон айлууд дунд хэдэн залуу лам нар байна. Бүгдээрээ нэг цугларч түшигнийхээ бэлчээр ус, хүмүүсийнхээ эрүүл мэндийг тэгшитгэж хамбирал үйлдэх хэрэгтэй байх гэж бодох юм” гэв.

“Би ч уншлага хийлгүй бараг жил болчихсон байна шүү” гэж Таяа хариулав. “Хүрээнд ном хурвал очиж тархиа нэг цэнэглэнэ шүү.”

“За сайн байна, дүү минь. Бидэнд чи хэрэгтэй шүү” гээд Баасан басч, “Аав аа, өршөөгөөрэй. Би одоо айлуудаар орж лам нараа хүрээнд цуглааж авчрах талаар ярих хэрэгтэй байна” гэлээ.

“Тэгэлгүй яахав хүү минь, лам нарынхаа хамтын дуу хоолой, уншлагыг дахин нэг сонсвол их л сайхан болохоор байна” гэж Намсрай хэлээд, “Хүүхнүүд үүнийг зөвшөөрнө биз?” гэж Сумъяа, Сэндмаа нар руу харлаа.

“Тэгэлгүй дээ” гэж Сумъяа хэлээд, “Даян дээрх минь эргээд тайван байхан болж байхад хүрээ рүү явж номын дуу сонсолгүй яахав” гэв.

Харин Сэндмаа Баасан руу харан, “Мэдэхгүй л дээ. Лам нар чиний үүсгэл ороод цугларвал болох л юм. Гэхдээ өнгөрсөн жилийнх шиг зүйл болбол хэцүү еэ гэж санаа зовж байна” гэж санаа алдав.

“Энэ ч хэцүү л дээ” гэж Баасан бас санаа алдав. “Миний хэргэм тэрэг хүрээний лам нарыг цуглуулж ном хуруулах хэмжээний өндөр болно ч гэлээ бидэнд нарийн ярих зүйл гарч ирээд байгаа юм.”

“Ямар асуудал гараад ирэв?” гэж Болд тэр дор нь асуув.

“Хүрээний мал, өмчийн тооллого явуулж, төл малыг дансалж бүртгэж авах гэх мэт зүйл байгаа” гэж Баасан хариуллаа.

Хэдэн өдрийн дараа Баасангийн цуглуулсан гучаад лам Даян тэрхийн хүрээний гол сүмд цугларчээ.

“Ноднин болсон явдлаас хойш хүрээ маань Хамба болон Да лам үн болчихоод байна” гэж Баасан яриагаа эхлэв. “Гэлээ ч бидэнд үүр гүйцэтгэж, номоо хурах өрөө сав маань хэвээрээ байна. Айлуул зусландаа бууснаас хойш хүрээнд ирж хандив өргөж эхэллээ. Бас лам нар та бүхэн дангаараа тус тусдаа өргөл барьц авч, уншлага ёслолын ажилд залагдаж байна. Түүнээс гадна айл өрхүүдэд байдаг манай хүрээний мал өсч шинэ төл олноор нэмэгджээ. Энэ бүх орлого, өмч хөрөнгийг Да лам бүртгэж хүрээний дансанд оруулах ёстой байлаа. Тэгвэл энд өвөлжих зуураа Ширнэн Да лам ахын бүртгэл данстай танилцана. Энэ дансыг шинээр түр сонгогдох Да ламд хүлээлгэн өгмөөр байна” гэж тэр хэллээ.

“Баасан ламтан, шинээр Да лам сонгоод тавьж орхитол танай авга ах шиг баригдаад явчихвал яах вэ?” гэж нэгэн залуу лам асуув. “Тан сумын төв орж Ширнэн Да ламд юу тохиолдсоныг эхлээд сурагчид болохгүй юу? Энэ засгийн газрынхан бид нарыг яах бол гэдгийг нь эхлээд мэдмээр санагдах юм.”

“Би Хамба ламын нэр дээр Хувьсгалт засгийн газраас ирүүлсэн хуулийг нарийвчлан уншлаа” гэж Баасан хариулаад зузаан цаасан дээр бичсэн бичиг харуулав. “Энэхүү шинэ хуулиар сүм хийдүүд 18 насанд хүрээгүй хүүхдийг шавь оруулахыг хориглосон байна. Өөр юу ч хориглоогүй байна. Тэгэхлээр бид хүрээнийхээ санхүүгийн хэргийг өөрсдөө шийтгээд, шинэ Да ламаа сонгоод явж болох юм байна лээ. Эг тэгвэл манай хүрээний сангийн нөөц эзэнгүй болж болзошгүй байна.”

“Надад нэг үг байна” гэж залуу лам гар өргөв.

“За хэл хэл” гэж Баасан дохилоо.

“Таяаг Да ламын оронд түр томилъё. Танай авга ах эргээд ирүүл хамаатных нь хүн байхыг үзээд гомдохгүй байх биз. Бид нар Да лам болчихсон байвал хөгшинд таагүй байх байх” гэж лам залуу хэлэв.

“Чухам болж байна”

“Би ч бас дэмжиж байна” гэж лам нар дор дороо хэлцгээв.

Баасан дүү рүүгээ харав. “Чи энэ ажлыг хийж чадах уу, Таяа аа?”

Таяа босов. “Би чадна гэж бодож байна. Надад итгэвэл би Да ламын хийдгийг хийе дээ” гэж Таяа хариулаад суулаа.

“За за, бид чамайг дэмжиж байна.”

“Болж болж, ажил эзэнтэй боллоо” гэж лам нар дуугарав.

“За тэгвэл Ширнэн Да ламыг эргэж иртэл Таяа манай Да лам

“Одоо шүү” гэж Баасан зарлав. “Одоо бүгд өөр өөр дээрээ байгаа тугал барьц, орлогын зүйлсээ маргааш өдөр Таяад данслуулцгаа.” Ийнхүү зарласнаар цуглаан дуусч лам нар Таяад мэхийгээд хийдээс гарцгаагаа.

“Таяа аа” гэж Баасан дүүдээ хандан, “Хүрээнийхээ мал тооллогыг өөрөө эхлээрэй. Урьдын Ширнэн Да ламын тооллогоос хойш хэрхэн мал өссөнийг мэдэх хэрэгтэй байна. Маргааш гэхэд лам нарыг хайрчилж туслуулж ч болно шүү дээ” гэж зөвлөв.

“Манайд байгаа малыг би цээжээрээ мэднээ. Манайд хүрээний найман морь, хорин хонь, таван үнээ байгаа. Энэ жил гурван үнээ үрчлэлд, хоёр хусран саана. Тугаллах гурван үнээний нэг нь хэзээ ч үрчлэхгүй болчихсон байгаа. Магадгүй маргааш өглөө гэхэд хүрээнд маань найман толгой мал нэмэгдсэн байх биз” гэж Таяа дуржигнуулав.

“Маш сайн. Чи ч өнгөрсөн өвөл мал сайн маллажээ. Хүрээний мал өсч өсгөрсөн болов уу?” гэж Баасан асуулаа.

“Хэдэн унага, хонио чононд алдсанаас өөр хорогдол гараагүй ээ. Хүнхэн өвөл болсон болохоор зуданд хорогдоно гэж айх зүйл алга байсан.”

Ийн ярилцаад ах дүү хоёр хүрээнээс хамт гарч гэрийн зүг гарцгааав.

“Сэндмаа, гарч ирээд энэ гунжийг жаахан илээдхээч. Тугаллаж хайрчихгүй тарчлаад байх шиг байна” гэж Болд гэрийнхээ зүг хашгирав.

Сэндмаа тулгар гэдсээ түшин гэрийн хаалгаар багтаж гарах гэж хайрчихэн бөхийгөөд дүлэн тэлчилж буй залуу үнээ рүү харав.

“Бурхан минь, наад тугал чинь буруу талаараа гарах нь. Хөл толгой нь хамт цухуйчихаж” гэж Сэндмаа уулга алдлаа.

“Буруу байрлалтай байгааг нь харж л байна. Зүгээр харж зогсоод алхав, ямар нэгэн юм хий л дээ” гэж Болд адган хэлээд цухуйж байгаа тугалын толгойноос татаж үзэв.

Сэндмаа нөхрийнхөө дэргэд суугаад, “Байж бай Болд оо” гэж ноолон дуугаар хэлээд нойтон тугалын хошуунд гараа хүргэнгүүтээ гарцгаа. “Болд минь, наад тугал чинь амьсгалахгүй байна” гэж тэр хэлэв.

“Ээ тэнгэр минь, тэгвэл бушуухан хөлийг нь түлхэж оруулна” толгойноос нь татаж гаргая” гээд Болд тугалын хөлийг түлхэн буцан оруулаад тугалын толгойноос татав. Сэндмаа энэ зуур үнээний хүн толгойг илж зовж байгаа залуу эх малыг тайвшруулахыг оролдов байлаа.

Нойтон тугал газар унамагц Болд тугалын хошууг дээлийн ханцуйгаар арчаад ам руу нь үлээлээ.

“Фүү, Фүү” гэж Болд тугалыг хүчээр амьсгалуулахыг оролдов.

“Наадах чинь хөдөлж байна. Хөл нь сая хөдөллөө” гэж Сэндмаа чанга хэлээд, “Үлээгээд байгаарай” гэв.

Болд тугалын ам руу хэд хэдэн удаа үлээлээ. Гэнэт бяцхан нойтон тугал ханиалгах нь тэр!

“Болчихлоо шүү!” гэж Сэндмаа Болд дээр бараг мордох шахан гүйж очив. Баярласан хоёр малчны уруул хальт нийлээд авлаа.

“Паах” гэж Сэндмаа өвсөн дээр шүлсээ хаян уруулаа арчиж, “Наад ам чинь цус амтагдаж байна” гэв.

“Ха ха ха!” гэж Болд инээгээд гадаа байгаа савтай усыг балгаж амаа угаалаа.

“Бяцхан хар тугал маань эр юм байна шүү дээ. Тэр ээж нь үрээ долоож байгааг нь хараач” гэж Сэндмаа инээмсэглээд, “Болдын сүрэл ингээд нэгээр нэмэгдлээ дээ” гэв.

“Энэ мал манайх биш шүү дээ” гэж Болд хэлэв. “Наадах чинь хүрээний мал байхгүй юу.”

Хүрээний шинэхэн өмч хөл дээрээ зогсох гэж тэнцэж ядан харагдана. Түүний эхийнхээ хөхийг хар зөнгөөрөө зүглэн майцагнах, хошуугаа уургаар дүүрэн хөхөнд хүргэж хөхөхийг нь ажиглаж зогссоор ойрхон байгаа Үүрийн голоор хүмүүс гарч ирж байгааг Сэндмаа анзаарсангүй.

Энэ мөчид Болд савтай усаа барьсан чигээр хөшиж орхисон байв. “Эхнэр, хар даа!” гэж тэр арайхийн дуугарав.

Сэндмаа гол руу харав. Буу үүрсэн эрчүүд тэднийг зүглэн ирж явлаа. Сэндмаагийн царай хувхай цагаан болов.

Тэр нөхрийгөө ямар нэг юм хэлээсэй гэсэн шиг гайхан харлаа. Болдын харц ирж яваа морьтнууд дээр тусаад хөдөлгөөнгүй болжээ.

Шинэхэн төрсөн тугал эхийнхээ уургийг шуналтайяа хөхөж амнаа

нх хоёс сахарна.

Сэндмаа Болдын гараас зуурч авав. “Тэд нар яг наашаа чиглээд ирж явна!”

“Тэр мэдээж” гээд Болд барьж байсан устай саваа газар алдав. Минийх яг голын хажууд буудаг буруу юм боллоо. Муу мэдээг бид гүрүүлж сонсох нь” гээд Болд эргэн тойрноо харав.

Морьтнууд голоос гарч ирээд гэнэт чигээ өөрчилж хүрээг чиглэсэн нарийн дөрөлжийн зүг явж одов. “Нэг, хоёр, гурав арав... арван нийм, арван ес, хорь” гэж Сэндмаа тоолов.

“Сэндмаа, тэр дунд нь яваа залуу их танил царай байна. Хэн билээ?” гэж Болд гар занган шивнэв.

“Гийм байна. Ноднин зун ирсэн залуучуудын дарга шив дээ. За бид нэрийг нь Тагдан гэл үү, яалаа” гэж Сэндмаа хариу шивнэв.

“Ланхаа, өнөөх лам нарын гудамжийг шатаах гэж ирдэг онгируо залуучууд эргэж ирж байгаа юм бий вий. Тэднийг буцаж ирлээ гэж бид бушуухан хэл хүргэхээс” гээд Болд үнээний эхсэнд норсон дээлээ тийлснээр гэр рүүгээ оров.

Баасан, Таяа нар Ширнэн Да ламын хашаанаас гарцгаалаа. “Ах аа,” гэж Таяа эхлээд, “Тэгэхээр маргааш хүрээнийхээ хөрөнгийг тоолж дуусаад ажлаа Ширнэн Да лам ахын гэрт үргэлжлүүлэх үү дээ” гэв.

“Тэг тэг. Чи ахыг иртэл гэрийг нь сахих уу, яахав гэдгийг өөрөө шийд” гэж Баасан хариулав.

“Өнөө орой энэ жагсаалтыг сайн харж авна аа” гээд Таяа барьсан хэсэг цаасаа савчив. “Эндээс хэнийх хэнийх гэдэг айлаар очиж малаа тоолохоо мэдэж авч замаа тооцохоос.”

Баасан гэнэт зогтусав. “Хүлээгээрэй... хүлээ... тэр юун хүмүүс ирэх?”

“Аль?” гээд Таяа урагш харав. “Аа тэр морьтонгууд уу?” гээд нарийн доролжөөр даван ирж байгаа морьтон эрсийн зүг тэр ширтлээ.

“Ээ Даян дээрх минь! Өнөөх буутай хүмүүс дахиад ирлээ гэж үү!” гэж Баасан дуу алдав. “Тэд яг биднийг чиглээд ирж явна!”

“Ах аа, одоо бид яах вэ? Эндээ зогсож байх уу, нуугдах уу?” гэж Таяа асуув.

“Наад дансаа бушуухан нуу. Тэднийг чиглэж очоод яах гэж ирснийг нь асууя.”

Таяа Ширнэн Да ламын хашаа руу орж дансаа түлээний завсар чихэж орхилоо. Тэгээд буцан гарч ирээд ахыгаа даган лам нарын гудамж уруудан тайван алхав.

Хамгийн түрүүнд явсан морьтон том лам нарын гудамж руу морио эргүүлж Баасан, Таяа нарыг чиглэн ирэв.

“Хөөш лам нараа,” гэж морьтон цэрэг дуудав. “Энэ хийдийн түлхүүр хаана байна?” гэж тэр Даян дээрхийн гол хийд рүү зангалаа.

Таяа Баасан руу харав. Баасан морьтны үүрсэн урт буу, бүсэндээ зүүсэн гар буу, энгэрээрээ дүүрэн бэхэлсэн сумнуудыг ээлжлэн харлаа. Цэргийн хүн ногоон дүрэмт хувцас, урт түрийтэй хар савхин гутал өмсчээ.

“Хөөш чи, чамтай хүн юм ярьж байна. Юундаа таг болоод гөлтрөө байгаа юм. Наашаа хараадах” гэж тэр хүн Таяа руу дохилоо. “Чаман хийдийн түлхүүр хаана байна гэж асууж байна!” гээд тэр гар буугаа сугалан Таяа руу чиглүүлэв. “Хэрвээ Дотоод яамны төлөөлөгчдөд худал хэлбэл чамайг газар дээр нь шийтгэх онц эрх надад бий шүү.”

“Надад түлхүүр байна!” гэж Баасан чанга хариулав.

Морьтон эр гар буугаа гялалзсан хар уутанд нь буцаан хийгээд инээмсэглэлээ.

“Нэр чинь хэн бэ?” гэж тэр асуув.

“Баасан.”

“За Баасан, чи сонс. Бид Дотоод яамнаас ирсэн хорин төлөөлөгч байна. Танай ийшээ ирэх гэж нэлээд ядарлаа. Та нар ажилд садан болохгүй байх ёстой шүү, ойлгов уу?”

Баасан толгой дохив.

“Надад наад түлхүүрээ өгөөдөх. Бас өөр ямар л түлхүүр байсан ч яг одоо өг” гээд морьтон эр духаараа харлаа. “Биднээс юу ч бүү асуу. Тэгэх юм бол та нарт улам л муу юм тохиолдоно гэж мэдээрэй.”

Баасан гараа өвөртөө хийгээд хийдийнхээ түлхүүрийг чанга атган Тэр түлхүүрээ өврөөсөө гаргаж чадахгүй таг зогслоо.

Баасангийн дээлийн өвөрт төмөр түлхүүр харших дуунаар цэргийн дарга нөхөд рүүгээ дохив. Хоёр цэрэг мориноос үсрэн бууж Баасангийн хоёр талаас зууран авч түүнийг юу юуны туханд хүрэлгүй газар дарж

шигав. Тэгээд нэг нь түлхүүрийг Баасангийн өврөөс хүчээр татан гаргалаа.

Морьтнууд тэр дороо Даян дээрхийн хүрээ рүү явж одлоо.

“Ах аа, босоорой” гэж Таяа Баасанг татан босгож дээлийг нь гөвөв.

“Тэгсэргүүцээгүй нь сайн боллоо. Тэгсэн бол буудуулах байсан юм.”

“Тэр цэргийн дарга их хатуу хүн бололтой, тийм ээ” гэж Баасан түүгэд цаашилж байгаа морьтнуудын араас харлаа. “Дотоод яам гэнэ үү” гэж тэр амандаа бувтнаад, “Чойбалсангийн ноход гэж Хамбын цэргийн улсууд энд ирчихсэн байх нь?” гэв.

“Ах минь, гэртээ бушуухан харья” гэж Таяа хэлээд, “Аавд очиж хэлэхгүй бол болохоо байлаа” гэв.

Баасан, Таяа нар Намсрайн гэрт бөөн хөлс, тоос шороо болсоор орж ирэв.

“Аав аа, аав аа” гэж Таяа дуудсаар эхэлж орж ирлээ.

“Аймаар юм болох нь ээ, аав аа” гэж Баасан араас нь орж ирэв.

“Хөвгүүд минь, сууж үз” гэж Намсрай Болд, Сэндмаа нарын сууж зогсондогдож дохиод урт иштэй гаансаа нэрэв. “Хэн ирснийг бид мэдэж байна үү. Хүү, охин хоёр маань та нараас өмнө ирээд хэлчихсэн.”

“Тэгэхээр та мэдэж байгаа байх нь ээ” гэж Баасан хариулаад, “Тэд миний хийдийн түлхүүр гаргаж өг гэж байна лээ” гэв.

“Харин тийм. Баасан ах хоёр цэргийн хүнийг яаж ч чадалгүй түлхүүрээ алдаад явууллаа” гэж Таяа ярианд оролцов.

“Даян дээрх минь, юу л болоод байна даа” гэж Сумъяа уулга алдав. Тэр өвдөглөн ор руугаа очиж эрхийг шүүрч аван амандаа маань үглэж очлэв.

“Ах нар минь” гэж Болд санаа алдаад, “Цаана чинь Дотоод яамны цэргийн цэрэг буу зэвсэг агсаад ирчихэж. Тэдэнтэй бид яаж байлдах вэ? Хүчдүүлээ ямар нэгэн зүйл сэдье. Ихэнх айл буутай шүү дээ” гэв.

“Бас цөөхөн хэдхэн сумтай” гэж Баасан нэмээд, “Энэ цэргүүд бидэнд бэлтгэгдсэн хүмүүс байна лээ. Байлдвал бөөн цус урсах нь шалхмжиггүй” гэв.

“Гэхдээ л ямар нэгэн зүйл хийх хэрэгтэй шүү дээ” гэж Таяа хэлэв.

“Бид юу ч хийж болохгүй ээ, хүүхдүүд ээ” гэж Намсрай хариулав.

“Бид Сэндмаа шиг маань гэмгүй харагдаж байсан таван залуу хүүхдийг эсэргүүцээд явуулсан. Тэдний оронд өнөөдөр хорин зэвсэглэсэн цэр ирлээ. Хэрэв бид энэ цэргүүдийг эсэргүүцвэл маргааш бидэн рүү жаран цэрэг илгээх биз. Тэр бол энэ хавийн эр хүн болгонд нэг цэрэг явуулсан гэсэн үг болно.”

“Энэ цэргүүд лам ах нарын байр байшинг шатаагаад эхэлбэл яааа” гэж Сэндмаа асуув. “Түрүүн ирэхдээ лам нарын гудамжийг тэр чигээр нь шатаана гээд байсан шүү дээ.”

“Сэндмаа!” гэж Сумъяа галын дэргэдээс дуудаж, “Чи хэзээ мөдүүл амаржих гэж байж өөрийгөө ийм зүйлд битгий хутга. Наад хүүхдүүд бодоод аль болох тайван бай. Одоо угаасаа чи гэртээ харьсан нь дээр. Аймаар юм сонсож энд суух хэрэггүй” гэв.

“Ээж ээ, би” гэж Сэндмаа юм хэлэхийг оролдов.

“Ээжийн зөв” гэж Болд яриаг нь тасаллаа. “Чи минь гэртээ харна хар үнээгээ сааж байгаач. Энэ танихгүй хүмүүс юм асуувал юу ч битгий яриарай.”

“За за” гэж Сэндмаа зөөлөн хэлээд бослоо.

Сэндмааг гэрээс гарангуут ногоон хувцастай морьтон эр түүн рүү ирэв.

“Намайг сайн сонс, зарыг цааш тараа” гэж тэр хэлэв. “Цаан дээрхийн хавийн бүх эрэгтэйчүүд хоёр морьтой хүрээн дээр өнөө орон цуглар. Гурван удаа буудах чимээнээр хүрээ рүү ирцгээ.” Цэргийн хүнийн зарлах хооронд морь нь байж ядан нааш цааш холхиж байлаа.

Сэндмаа Намсрайн гэр рүү буцаж орлоо.

“Дотоод яамны цэрэг сая намайг зогсоож зар хэллээ. Энэ хавийн эрчүүд бүгд хоёр морьтой хүрээн дээр цуглар гэж зарлаж байна. Гурван удаа буун дуу гарахаар цугларах ёстой юм гэнэ” гэж тэр хэлээд дагжин бушуухан суув.

“За тэр” гэж Баасан санаа алдаад, “Хүрээний хашаан дотор буун дуу гаргах нь. Энэ бүхэн хэзээ юугаар төгсөх бол?” гээд тэр толгойгоо базлан сэгсрэв.

“Түрүүний Сэндмаагийн хэлснээр энэ хүмүүс биднийг цуглуулж лам нарын байшин яаж шатдагийг харуулах гэж байгаа юм байлгүй дээ” гэж Намсрай санаа алдав. “Хүү минь, лам ахынхаа эмнэлгийн номуудыг холхон нууж чадсан уу?”

"Иадаг билээ. Чадаагүй шүү дээ, аав аа" гэж Баасан хэлээд гэмшин хэлэв. "Бүх зүйл тайван байсан, хэн ч сумаас ирж биднийг үймүүлээгүй болохоор би ёстой санасангүй."

Намсрай гаансаа угалзтай монгол гутал руугаа цохин үнсийг нь унагаав. Тэр дээшээ өлийн тооно руу ширтлээ. Зуны эхэн сарын тэнгэр цэлмэг харагдана. Нэг бүлийн зургаан хүн дор дороо нам гүм болжээ.

Нар баруун уулын цаагуур ороход цугларах зар ирлээ. Гурван галаагийн буун дуу ойр хавийн уулыг цочоон хадав. Буун дуун зар ирэх мөчид Болд, Сэндмаа нар ааруул идээгээ оруулж байлаа. Сэндмаа барьж явсан дэлгэцтэй ааруулаа алдан асгаж, Болд руу гэмшингүй нүүдээр харлаа.

Болд газар унасан ааруулаас авч амандаа хийгээд "За эхнэр минь, би тэр цуглаанд нь очоод ирье. Тайван байж байгаарай" гээд Сэндмаагийн гэдсийг илэв.

"Хурдан эргэж ирээрэй. Удахгүй харанхуй болох нь" гэж Сэндмаа хэлээд газар сууж, "Хоёр морь авч явахаа мартав аа" гэлээ.

"Санаж байна аа" гэж Болд хэлээд, "Энэ До яамныхан ийм олон мориор яах гэж байгаа юм бол оо. Хөрөнгө хураах гээгүй л байгаасай" гэв.

Болд дээл малгайгаа тавиад нэг морио унан, нөгөө морио хөтөлсөөр нүүрээг чиглэн одлоо.

Түүнийг хүрээнд ирэхэд хүрээний хашааны өнцөг булан, хаалга бүрийг буутай цэргүүд манан зогссон байв. Өндөрлөг дээрээс хэн нэгэн хүн түүн рүү тушаал буулгаж, "Хөөе чи, наад морио хашааны гадаа уя" гэж байх аж.

Болд морьдоо хашааны гадна уяад хүрээний хашаа руу алхан оров. Хийдийн дацангуудын хаалга онгорхой харагдана. Дацан, хийд бүрийн гадна талд алт, мөнгөн бурхдыг овоолсон байх аж. Бас тэдгээрийн дотор талаас гадагш нь бурхдыг шидэлж байв. "Ээ Даян дээрх минь, энд чинь юу болоод байна даа" гэж тэр амандаа бувтнаад хийдийн хашааны голд бөөгнөрч зогссон хүмүүс рүү очив.

Эхэндээ тэр хавьд арван хоёр гурван эрэгтэй хүн цугларсан байлаа.

Удсан ч үгүй гаднаас нэмэгдэж ирсээр тавь илүү хүн болов. Болд анх хоёр ахынхаа ойролцоо газар суулаа.

Хүмүүсийг эргэн тойронд буутай таван эр цэх зогсож манах агнаа духаараа харсан цэргийн дарга тэд нарын өмнө сандал дээр сууж байв.

Баасан Болд руу налан, “Дүү минь, тэр сандал дээр сууж байгаа цэргийн дарга надаас хийдийн түлхүүр авсан хүн мөн байна” гэлээ.

“Эд нар яах гэж хамаг бурхдыг газар шидлээд байгаа юм бол?” гэж Болд хариу шивнэв.

“Алт мөнгөн бурхдыг шилж шидлээд байна. Талж байгаа нь энэ бололтой” гэж Баасан амьсгаагаа даран шивнэлээ.

“Бүгд чимээгүй байцгаа!” гэж муухай харцтай цэргийн дарга гэнэт тушаав.

Хүмүүс дуугаа хураацгаалаа.

Цэргийн дарга босч нааш цааш алхан дараагийн хэлэх үгээ бодон. Энэ хооронд төмөрлөг эдээр хийсэн бурхдыг шидлэх дуун жингэнэн сонсогдоно.

“Алт, мөнгөн хийцтэй зүйлийг ялгаж дуусав уу?” гэж цэргийн дарга хашгирав.

“Дууслаа, дэд хурандаа. Бүх алтыг хурааж авлаа. Одоохон жагсаалт бэлэн болно” гэж нэгэн цэрэг хүмүүсийн ар талаас хашгиран тайлагнав.

“Буу өгөөдөх дөө! Надад буугаа өгөөдөх” гэж дэд хурандаа шаардан Ойрхон зогсох нэг цэрэг даргадаа буугаа бушуухан аваачиж өгөн. Хурандаа том калибр бууг цэнэглээд хашааг тойруулж харав. Тэгснээ нүдээ дээгүүр харан онийв. Тэр буугаа мөрөндөө тулган шагайлаа.

Баасан цэргийн даргын шагайж байгаа зүгийг дагуулан харвал Даян дээрхийн сүмийн орой байх нь тэр. “Бурхан минь” гэж тэр өөрийн мэдэлгүй дуу алдав. Баасанг маань уншиж ч амжаагүй байхад буун дуу тасхийж хийдийн алтан ганжир орой эвгүй тахийгаад үлдэв.

“Чөтгөр гэж!” хэмээн цэргийн дарга хараал тавиад алтан ганжирын зүг хэд хэдэн удаа буудлаа. Цэргийн даргын олон суманд оногдсон хэрнээ алтан ганжир тасарч унахгүй байв.

“Болиоч та минь ээ!” гэж нэгэн ууртай эрийн дуу гарлаа.

“Та болиоч ээ” гэж хүмүүс нэмж дуу дуугаа аван хашгирав. “Хүрэн хийд сүйтгэхээ болиоч” гэгцгээлээ.

“Сүйтгэх гэнэ ээ? Харуулынхны нэг муу хийдийг яасан ч яадаг юм!” Цэргийн дарга буугаа эргүүлэн хүмүүсийн зүг чиглүүлэхэд “тас өд” гэсэн дуу гарч хүмүүсийг цочоов. Сум эхний эгнээний хүмүүсийн өмнийн яг урд тусчээ.

Цэргийн дарга буугаа хүмүүс рүү өндийлгөн онилоод, “Одоо үг өгсөн хүнийг шууд цээжинд нь буудна!” гэв. Тэр буугаараа цугласан хүнийг нэг бүрчлэн чиглүүлж дохиод, “Та нар наад амаа татаад нүдээ нээгдэг. Хувьсгалын эсэргүүтэй яаж ярьдгийг би та нарт үзүүлээд өгөм. Дор дороо суу.” гэж хашгирлаа.

Алж сандарсан эрс дор дороо газар суув. Заримынх нь уруул хөдлөн нааш мэгээм уншиж байлаа.

“Хөөе чи!” хэмээн цэргийн дарга нэгэн цэрэг рүү дохиод, “Тэр дээр гарнад цаадхаа цохин унагаагаад авчир. Сүх аваад гар!” гэв.

Цэрэг тушаалыг тэр дор нь гүйцэтгэв. Баасан чихээ бөглөн алтан ганжирыг цавчих аймшигт дууг сонсохгүйг хичээсэн боловч нүдээ гүүнээс салгаж чадсангүй. Гэнэт алтан ганжир тасран дээврийн уруу өнхөрсөөр шороон дээр, хүмүүсийн урд нүдхийн уналаа. Цэргийн дарга үүнийг өшиглөж холдуулснаа өргөх гэж үзэв.

“Энэ чинь цул алт биш байх шив” гэж тэр үглээд, “За за, алтадсан хүнийг ч юугаа хийхэв!” гээд тэр алтан ганжирыг дахин цааш өшиглөв. Үүнийг хая хая!” гэж тэр хашгирлаа.

Цэргийн даргын дэргэд зогсож буй цэрэг гутлаа хавсран ёслоод, “Дэд хурандаа Балган, үүнийг хааш нь хаях вэ?” гэж асуулаа.

“Тийш нь!” гэж Балган Үүр тийш заав. “Наадхаа тэр голд хаячих. Харгалзахгүй бүх зүйлийг гол руу чулуудаж орхи” гэж тэр нэмж тушаалааад, “Тэхдээ энэ эсэргүүнүүдийн учрыг олсны дараа шүү” гэв.

“Мэдлээ, дэд хурандаа!” гэж цэрэг эр ёслоод гол хийдийн ганжирын дэргэд зогслоо.

“Хашааны хаалга хаа. Хэнийг ч бүү оруул. Энд ирээгүй эр хүн цаана минь, үлдсэн эсэхийг одоо явж шалга. Тийм хүн байвал миний тушаалыг хүлээлгүйгээр шууд газар дээр нь бууд” гэж дэд хурандаа Балган нэг цэрэгт тушаал буулгаад, “Найдан чи таван цэрэг аваад яв. Эргэн тойрны илүүдийг очиж шалга. Залуу хөвгүүд таарвал цэрэгт элс гэж ятгахаа мартав. Энд үлдвэл тамд хоцорно гэж мэдээрэй гэдгийг сануул” гэв. Балган зөвхий царайлан зовж зогсоо малчин эрс рүү харж мушийгаад,

“Та нар ардын засгийн хууль танай энэ хязгаарт үйлчилдэггүй бодож байсан биз? Үгүй шүү гэдгийг бид одоохон харуулаад өгнө гэлээ.

Балган өндөрлөг дээр зогсож буй залуу цэрэг рүү дохиод түргэхэн бууж ирэв.

“Хөөе тэнэг малнуудаа! Тийм ээ, тийм та нарыг хэлж байна. Даян дээрхийн та нар энэ залууг таньж байна уу” гэж Балган залуу цэргийн мөрийг алгадан хэлэв.

Болд аав руугаа налан, “Ноднингийн ирдэг залуу байна, тийм гэж шивнэлээ.

Намсрай толгой дохив.

“Та нар бүгдээрээ Тагданг таньж байна уу? Энэ хүн өнгөрсөн жилийн засгийн газрын чухал даалгавар биелүүлэхээр ирсэн шүү дээ. Та нар, та нарын зарим чинь түүнийг бага гэж басамжлан ажлыг нь хийлгэлгүй буцаасан байсан” гэж Балган баруун зүүн тийш холхингоо хэлэв. “Монгол Ардын Хувьсгалт шинэ засгийн газрын ямар ч даалгаврыг биелүүлэхгүй өнгөрөөж болохгүй гэдгийг хэлэх гэж би энд ирсэн юм. Засгийн газарт ажиллах боловсорсон хүмүүс дутагдаж байна. Яагаад гэдгийг та нар мэдэх үү? Яагаад гэвэл та нар мэтийн үл тоомсорлогчид залуу эрчүүдийн хамаг насыг феодалын хоцрогдсон сүм хийдэд өнгөрөөж гэж ядаж байна. Юуны тулд ингэж зүтгэдэг байна аа?” Балган нийн асуугаад хэсэг дуугүй болж хүмүүсийг ажиглав. “Сүсэг бишрэл, энэ тэрээ гэсэн шал дэмий зүйлд та нар хамаг насаа барж байгаагаа мэддэг үү?” гэж тэр дахин асуув.

Дэд хурандаа Балган ярих зуураа урт буугаа савчин, “Монголын засгийн газарт залуу хүмүүс, цэргийн залуучууд хэрэгтэй байна. Манай батлан хамгаалах хүчийг бэхжүүлэхэд хөрөнгө хэрэгтэй болж байна. Маш их хөрөнгө мөнгө хэрэгтэй. Японы эзэн хаант улс манайх руу хэзээ мөдгүй дайрах гэж байдаг. Ардын засгийн газар улс орноо японы түрэмгийлэгчдээс хамгаалахын тулд маш их бэлтгэл хийж байна. Бид урьдын адил эх орноо түрэмгийлэгчдээс хамгаалж чадна гэж итгэж байгаа. Ингэхлээр манай цэргүүд одоо Даян дээрхийн хүрээний бүх алт, мөнгө, мал хөрөнгийг болон Хувьсгалт засгийн газрын эсэргүү болсон бүх айл өрхийн малыг хурааж авах болно” гэв.

“Биднээс гуйгаад авч болдоггүй юм уу? Эх орныхоо төлөө бид юугаа ч харамлахгүй өгнө шүү дээ” гэж Намсрай огцом дуугаар хэлээд

"Сая хэн цор цор гэв? Амаа тат!" гэж Балган хашгираад "Бүгд аацгоо!" гэж дуугаа улам бархируулан тушаалаа.

Даян дээрхийн эрчүүд босцгоолоо.

"Нэг эгнээнд жагсаад зогс!" гэж тэр дахин хашгирав. "Ардын ажилчид та нараас юу ч гуйхгүй. Бид авах юмаа хүчээр авна гэж мэд!" Балган ийн цухалдангуй хэлээд хоолойныхоо товчийг тайлан хүзүүгээ ажилгөлөө.

Хөдөөгийн эрчүүд нэг нэгнээ түлхэн цэргүүд шиг эгнэн зогсох гэж ажилгөл цэг удав.

"Одоо намайг сонс!" гэж Балган үгээ үргэлжлүүллээ. "Би танай ажилд дэг журам тогтоохын тулд ямар ч арга хэмжээ авах бүрэн эрхтэй төлөөлөгч. Чойбалсан сайдын хууль ёсны үүрэг даалгаврыг хангасал аймагт хэрэгжүүлж, танай аймаг дахь шар феодализмыг устгах ажиллагааг тэргүүлж яваа цэргийн дарга байна. Би үүрэг даалгавраа бүрэн төгс, хурдан гүйцэтгэнэ. Миний ажилд садаа болсон аливаа ажилчдийг газар дээр нь ямар ч асуултгүйгээр буудах болно."

Балган дахин хэсэг чимээгүй боллоо. Тэр урдаа зогсож байгаа хөдөөгийн эрчүүдийн царайд айдас хурсан байгааг тааламжтай харж эргүүлэн эргүүлж өргөв.

"Яг одоо би сайдын тушаалыг биелүүлэх болно" гээд Балган Тагдан руу харав. "Тагдан, ноднин зун чиний өөдөөс эсэргүүцэл зохион байгуулсан хүн эдний дотор байна уу?" гэж тэр асуув.

"Байна, нөхөр дарга аа. Энэ хүн зохион байгуулсан" гэж Тагдан Намсрай руу шууд заалаа.

"Аан чи саяын цор цор гээд байсан эр байх шив дээ!" гэж Балган Намсрай руу заагаад, "Арагшаа нэг алхаад!" гэж тушаалаа.

Намсрай арагшаа нэг алхлаа.

"Одоо та нарын дотроос хийдэд шавилж байгаагүй, буриад биш, Чингис хааны удам судрын биш, хар феодал тайж байгаагүй хүмүүс үүснэ нэг алхцгаа" гэж Балган тушаалаа.

Болд цөөн хэдэн эрчүүдийн хамт урагш алхлаа.

"Нэг, хоёр, гурав... арван тав, арван зургаа, арван долоохон хүн байна гэж үү?" гэж Балган тэдний өмнүүр алхсанаа, "Байлдагч Шархүүтүүд" гэж хашгирлаа.

Шархүү лам нэгэн дацангаас гүйсээр гарч ирэв. Тэр цэргийн ногоон

дүрэмт хувцсаар гоёжээ.

“Байлдагч Шархүү,” гэж Балган эхлээд, “Энэ хүмүүс хийгээд шавилж байгаагүй гэж байдаг. Тэд үнэн хэлж байна уу, эсвэл худал уагш алхав уу?” гэв.

Шархүү дүрэмт хувцсаа янзлаад нутгийн эрчүүдийн урдуур алхаж хүн бүхний царайг ажиглав. “Дарга аа, тэд бүгд хар байсан хүмүүс байна” гэж тэр илтгэв.

“Сайн байна” гэж Балган хэлээд, “За тэгвэл хар байсан бүх хүн одоо эндээс гарцгаа. Гэр гэртээ харь. Өнөөдөртөө багтаж бүх мал хашиж хоно. Маргааш өглөө ямар ч мал бэлчээрт гаргаж болохгүй шүү. Хэрэв та нар өнчин ганц ишиг нуусан байх юм бол хатуу шийтгэлтэй гэж мэдээрэй. Ойлгов уу!” гэв.

Эрчүүд толгой дохилоо.

Болд цөөн эрчүүдийн хамт хашаанаас гарч явав. Гэвч тэр гэр рүүгээ шууд явчихаж чадсангүй. *Миний аав, ах нарыг эд яах гэж байна* гэсэн бодол салахгүй байлаа. Тэр хийдийн хашааны ойролцоо хөлхөж дотор юу ярьж байгааг сонсох гэж чихээ хашаанд наан зогсов. Тэр лам нарыг нэгэн дацан руу тууж оруулахыг харлаа.

“Хөөш чи!” хэмээн харуулын цэрэг Болд руу буу тулгаад, “Хашаанаас холд. Зайл одоо!” гэж хашгичив.

Болд эргэж харан харан мориндоо мордлоо.

Малчин эрсийг хийдийн хашаанаас гаргасны дараа Балган цэргүүд рүүгээ дохиход тэд тал талаас давшлан ирж Даян дээрхийн лам нарыг нэг дор бөөгнөрүүлэн шахав. Дараа нь тэднийг гараа шилэн дээрээ анх суу хэмээн тушаасан бөгөөд ингэсний дараа цэргүүд лам нарын гарыг хүлэв. Лам нарын ар гэрийнхнийг хашаанаас хол байлгахыг гаднах цэргүүд оролдож хашгичиж байгаа нь дуулдаж байлаа.

“Та нар бүгдээрээ” гэж Балган хашгиран лам нар руу чичлэн, “Хувьсгалын эсэргүү хэргийн сэжигтэн этгээдүүд. Та нарыг Хөвсгөл аймгийн төвд аваачиж хэрэг шүүх болно. Одоо харанхуй болох гэж байгаа тул бид унтаад өглөө та бүхнийг Мөрөн рүү авч явна. Өнөө шөнөдөө эндээ хоноцгоо” гэв. Балган сүүлийн өгүүлбэрээ хэлэхдээ

дуу шавь нарын хичээл хийдэг жижиг дацан руу хуруугаараа заалаа.

“Би Мөрөнд очиж хэрэг шүүлгэх юу ч хийгээгүй. Ингэж хүлүүлэх өмнө гэм хийчихсэн юм?” гэж Намсрай гэнэт хашгираад, “Энд байгаа хүмүүсийг нохой шиг үзэж байна. Бид ямар ч гэм хийгээгүй, биднийг гудамж!” гэв.

“Амаа тат! Бид чиний бодлыг асуугаагүй.” гэж Балган дуугаа өндөрсгөөд дэргэдэх цэрэг рүүгээ дохив.

Цэрэг гүйн ирж Намсрайн толгойг бууны бөгсөөр чанга цохилоо. Намсрай навсхийн унав. Таяа цэргийг барьж авах нь уу гэмээр үхсэхийхэд Баасан түүний дээлэн дээр гишгэн зогсоов. “Зүгээр аавдаа тусла” гэж Баасан хурдхан шивнэв. Таяа аавдаа туслах гэж гараа туслахыг оролдсоноо тохойгоороо Намсрайг түшин суулгав.

Намсрай ёлон толгойгоо базлав. “Цуст хувьсгалч ноход!” гэж тэр амнидаа үглэлээ.

“Наадуулынхаа нэр, нас, гэр бүлийнхнийг нэгбүрчлэн бүртгэж ав” гэж Балган нэгэн цэрэгт тушаалаа. “Би маргааш болтол амрах хэрэгтэй байна. Тэр Хамба ламын гэр нь хаана байна?” гэж Балган асуув.

“Гийшээ байгаа, дарга аа” гэж өөр нэгэн цэрэг Балганд зам заав. “Танд танд хоол хийчихсэн байгаа.”

“Ойлгомжтой” гэж цэргийн дарга хариулаад лам нарын гудамж руу зурвас харлаа.

“Дарга аа, өнөө шөнө хүрээг шатаах уу?” гэж гуравдагч цэрэг ёслол асуулаа.

“Болохгүй” гэж Балган мориндоо мордонгоо хэлээд лам нар руу харж, “Энэ хүрээг бид шатаахгүй. Хүрээ голд хэтэрхий ойрхон юм. Гэнэт мулгуу сүсэгтнүүд давхиж ирээд гал унтраачих ч юм бил үү. Бид өмнө ч чадахгүй шөнөжин сахиx хэрэгтэй болно. Би Даян дээрхийн хүрээнд тохирох өөр мэргэн санаа олсон” гэлээ.

“Мэдлээ, дарга аа” гэж цэрэг ёслолоо.

“Намайг амрах хойгуур лам нарыг сайн харж бай!” гэж тэр тушаав. Хүрээний хашааны хаалгыг хоёр цэрэг нээлээ. Балган гурван цэргийн хамт хүрээний хашаанаас гарч Хамба ламын гэр рүү явахад хашааны хаалга хаагдав.

Баасан нутгийн эрчүүдийн хамт жижиг дацан руу туугдав. Хүлэгтэй гарцаараа тэр аавыгаа тулж босголоо. Таяа ч бас аавдаа туслалаа. Даян

дээрхийн лам нарыг дацан руу орж дуусмагц хаалга хаагдаж, тэдний гаднаас нь түгжив.

“Бид ямар нэгэн юм хийх хэрэгтэй!” гэж Намсрай харанхуй шивнэнгээ саяхан дохиулсан толгойгоо илэв.

“Аав аа” хэмээн Баасан шивнээд, “Танаас бусад нь дандаа лам нар байгаа шүү дээ. Огт байлдаж сураагүй номын хүмүүс” гэлээ.

“Богд хааны удирдсан лам нар тусгаар тогтнолынхоо төлөө 1911 онд байлдсан л юм даа” гэж Намсрай хариулав.

“Тэр бол өөр хэрэг” гэж Баасан хариу шивнээд, “Тэр үед Манжийн эсрэг Монголынхоо тусгаар тогтнолыг олох гэж байлдсан. Хэрэв бид энэ засгийн газрын эсрэг байлдвал тусгаар тогтнолынхоо эсрэг тэмцсэн хэрэг болно” гэлээ.

“Баасан ахын хэлдэг зөв. Бид сайн ч бай, муу ч бай Монголынхоо засгийн газрын эсрэг байлдаж болохгүй” гэж Таяа хэллээ.

“Чи чинь ноднинхон Аюуш ахыгаа аваад явсан цэргүүдийн аранг буудаж байсан биз дээ?”

“Тийм ээ гэхдээ...”

“Рашаант сумын лам нар 1932 онд энэ улаан хувьсгалчдын эсрэг буу барьж тэмцсэн. Одоо ч бид тэмцэх ёстой. Та нар чинь залуу улсууд байж ямар унхиагүй юм бэ!” гэж Намсрай сөргөв.

“Рашаантын лам нарыг төмөр хуягтай машинаар буудаж дуусгасан гэдэг” гэж Баасан хариулаад, “Манай хүрээний Хамба 32 оны хөдөлгөөнд оролцохгүй гэдэг шийдвэр гаргасныг та мэднэ. Харуулынхан бид аль ч төрийн үед төрийн эсрэг үймээн самуунд оролцохгүй, орноо хамгаалах үүргээ биелүүлж ирсэн гэж та сургадаг сан бус уу. Харуулынхан тэр тангаргаа бидний үед зөрчих юм гэж үү?” гэж тэр дуугаа удаашруулав.

“Аав та нээрээ тэгж зөндөө сургадаг шүү дээ. 32 онд намайг Рашаант явъя, тэндхийн хийдэд хүчээ өгье гэхэд та ингэж ятгаад явуулаагүй билээ” гэж Таяа нэмэв.

“Бурхан минь! Яаж энэ муусайн ноход Монгол улсын засгийн газраас ирсэн төлөөлөгчид байж таарав аа! Яаж энэ дээрмээ тусгаар тогтнолын төлөө гэж нэрлэж чадав аа! Хэрэв тиймгүйсэн бол би тэдэнтэй улаан гараараа алалцахсан!” гэж Намсрай шүднийхээ завсраар хэлээд, “Энэ муусайн улаан хувьсгалчид манайхны Монголын төрд үнэнч зүтгэж ирсэн тангарагийг ашиглаж биднийг дарлаж байна!” гэлээ.

"Монгол улсын төр өө гэж. Ийм ч байгаагүй л юм даа. Үнэнчээр үүтгэж болдог л төр байсансан. Цаг их өөр болжээ" гэж Даржаа хэмээх ням тэдний ярианд оролцон санаа алдав.

"Аав аа, та тайван бай. Бүх зүйлийн учир Мөрөнд очиход олдох байлгүй. Бид ямар ч гэмгүй гэдэг нь тогтоогдох нь дамжиггүй" гэж бичсэн хэлэв.

"Хүүхдүүд минь, өнөө шөнө ч ээж нь огт унтахгүй байх даа. Бүгдээр бүгдээрээ ийм жижиг өрөөнд баригдаад сууж байх ч гэж дээ" гээд Намсрай нулимс бөмбөрүүлэв. "Хөөрхий муу Сумъяа минь дээ..."

Болд нарын тав зургаахан эрчүүд хүрээнээс ирэнгүүт тэднийд нугиарчээ. Гаднаас хөршийн авгай хүүхнүүд цувж орж ирсээр байв. Тэндмаа галын дэргэд гэдсээ цүдийлгэн суугаад ирсэн хүн бүхэнд цай амгайлж өгнө. Шөнө дүл болж байсан ч бүгд өвч бүрэн хувцасласан, шөлт, ташуур барьсан байх агаад хаашаа ч юм явахад бэлэн болжээ. Гэгсэн хэрнээ тэд хоорондоо бараг ярихгүй аж. Хааяа хаалгаар хүүхэд шигайх үед бүгд шивнэн "цаашаа харьж унт" гэж тушаана. Ийн гэр дотор арваад эмэгтэй, зургаан эрэгтэй хүн гал тойрон сууна.

"За одоо бүгдээрээ яах вэ?" гэж Болд яриа эхлэв. "Намайг хамгийн үүлд хийдийн хашаанаас холдоход нөгөөдүүлийг маань жижиг дацан руу тууж явна лээ. Тэнд л чихэлдээд байж байгаа байх."

"Яг хэдэн буутай цэрэг хийдийг манаж байна?" гэж Сумъяа асуулаа.

"Арав гаруй хүн."

"Тэгвэл бид тэднийг яагаад ч дийлэхгүй юм шив дээ. Бидэнд ямар хүрнэн буу байх биш. Гэхдээ яаж ийгээд хоёр хүүгээ л хорионоос гаргаад авахсан." гэж Буд хэмээх өвгөн тооцоолов.

"Буд гуай минь, зарим нь цэргүүдийн анхаарлыг сарниулж, зарим нь хашаа давж байгаад хүмүүсийг аваръя гэсэн юм" гэж Болд хэллээ.

"Болд оо, наадах чинь бүтэхгүй хэрэг" гэж Даль гэдэг настай эмэгтэй гээгээ шидлэн ярианд оролцоод, "Бид нарын хэн нь тэгж гаранхуйд буутай цэргийн өөдөөс явж чадах юм бэ. Бид нарыг хар тугаа Залуу хүүхнүүд нь жирэмсэн, хөгшин бид нар гүйж чадахгүй, эрчүүд гээд байх юм бараг алга. Та нарын буу ч гэж буу. Ганц ганц

тугалган сумаар бууддаг. Ийм байж бид нар Дотоод яамныхантай тэрслэнэ гэж ёстой бүтэхгүй. Гучин хоёр оны Рашаантын хүрээнийхөн шиг хүйс тэмтрүүлэх бус уу” гэв.

“Би ч бас Даль эгчийн санааг дэмжиж байна. Буутай цэргүүд рүү очиж байсанд орвол хэдэн малаа яаж нууж авч үлддэг билээ л гэж бодож байна. Маргааш гэхэд өнөөх хөрөнгө хураана гэгч нь эхлэх байлгүй. Малгүй болчихвол бид чинь юугаараа амь зогоох билээ” гэж Норов хэмээх бүсгүй хэллээ.

Сэндмаа ярианд оролцолгүй чагнаж байлаа. Түүний нүдний өмнүүр тэртээ дөрөлжийн цаана харанхуй дацанд хоригдож буй Баасангийн дүр хөврөн байв. *Даян дээрх минь, түүнд минь туслаач. Манайхны битгий татлан зовоогооч* гэж тэр залбирлаа. Хүмүүсийн яриа нэг тодрон, нэг бүдгэрнэ. Гэдсэн доторхи хүүхэд нь хааяа нэг түлхэн дотор талаас өшиглөнө. Сэндмаа хөмсгөө зангидаж уруулаа тас жимийн амандаа аягатай цай барин суух ба түүнээсээ нэг ч балгасангүй.

Сэндмааг хэн нэгэн хүн дуудах шиг болов.

Сэндмаа өөр рүү нь хөршийнхөн нь харж байгааг сая анзаарав.

“Юу гэнэ ээ” гэж тэр Болд руу харан хэллээ.

“Чи зөвшөөрөх үү?” гэж Болд асуув.

“Юуг?”

“Саяын бид нарын тохирсныг.”

“Юу тохирсон гэж?” гээд оныхоо яриаг чагнаагүйдээ бантан Сэндмаа цайгаа том балгав.

“Эрчүүд бид өнөө шөнө адуугаа нуух гэж байна.” гэж Болд шингэн хэлээд, “Хүүхнүүд та нар юу ч болоогүй юм шиг байцгаана. Маргааш өглөө та нарыг үнээндээ гарах үед цэргүүд аав, ах дүү нарыг маань голоор аваад гарах байлгүй. Харин бид аль эрт голын цаана адуутайгаа нуугдсан байж байх болно. Тэнд модонд цэргүүдийг отож байгаад ах дүү нараа чөлөөлье. Би хэдэн сайн морь, уурга, бугуйл буу шийдмэл аваад тэднийг отохоор боллоо.”

“За ойлголоо” гэж Сэндмаа толгой дохив. “Ингээд бид нар жинхэнээсээ хувьсгалын эсэргүү гэгч нь болох гэж байгаа юм уу” гэж тэр инээлээ.

“Тэгье. Дүүрсэн хэрэг. Тэртэй тэргүй биднийг хувьсгалын эсэргүү гэж цоллосон биз дээ” гэж Буд өвгөн хүд хүд инээлээ.

“Тэгвэл одоо цэргүүдэд хар өгч энд бөөгнөрөөд яахав. Хүүхнүүд минь, харьж унтацгаая” гэж Даль хэллээ.

Яах ийхийн зуургүй өглөө болжээ. Сэндмаа хэн нэгэн хүн дуудах шиг болоход гэнэт сэрлээ. Болд орондоо байсангүй. Сэндмаа хувцсаа өмсөөд гэрээс гарч айл хөршийнхний гэрээс утаа гарч буй эсэхийг харав. Бүх айлын тооноор утаа суунаглаж байв. *Би ганцаараа ийт их унтчихаа юу?* гэж Сэндмаа өөрөөсөө асуулаа.

Сэндмаа үүдэнд байгаа эс данхтай усаар гараа бушуухан угаагаад, гэрт орж хувин шүүрэн авч үхрийнхээ зэл рүү гарлаа.

Түүнийг зэлэн дээрээ ирэхэд Сумъяа үнээгээ саагаад эхэлчихсэн байв.

“Болд маань морьдоо авч гол гарч чадаа болов уу?” гэж Сэндмаа тугал гаргангаа асуув.

“Чшшш” гэж Сумъяа хэлээд, “Битгий чанга ярь. Дотоод яамныхан цана чинь ирж байна” гэв.

Сэндмаа улаан тугал даган үнээн дундуур явангаа хартал Буд хэмээх хөрш нь хоёр цэрэг дагуулан тэдний зэл рүү морьтойгоо ирж ирлаа.

“Буд гуай Болдтой хамт яваагүй юм уу?” гэж Сэндмаа уулга шидэв.

“Мэдэх юм алга аа. Хэн нь дайсан, хэн нь нөхөр гэдэг нь мэдэгдэхээ болиод байна” гэж Сумъяа амандаа бувтнаад үнээгээ хурдан хурдан шувтарч үнээнийхээ цавинд шигдлээ.

“За Сэндмаа, үнээгээ саах гэж байна уу?” гэсээр Буд хоёр цэргийн хамт мориноос буулаа.

“Та чинь, та чинь...Дотоод яамны хүн болчихсон юм уу” гэж Сэндмаа арайхийн хэллээ.

“Үгүй дээ. Намайг энэ цэргүүд мал туу гэж тушаасан юм. Тэгээд л гуух малаа авах гэж явна” гэж Буд ичингүйрэн тайлбарлаад, “Нэгэнт цэргийн улсуудын тушаалыг биелүүлэхгүй бол ахынх нь хар толгой морон дээрээ үлдэхгүйгээс хойш ийм нүгэлтэй ажил хийж явна даа” гэлээ.

“Ямар нүгэлтэй ажил?” гэсээр Сумъяа үнээнийхээ араас босч

ирэв.

“Өө, Сумъяа чи байсан юм уу?” гэж Буд инээгээд, “Харин ч бүр амар боллоо. Танай хоёр гэрийн малыг бүртгэж хурааж ав гэсэн” гэв.

Сумъяа Буд руу муухай харж хөмсгөө зангидаад гараа атгав. Бул хойшоо нэг алхам ухарснаа эргэж харлаа. Сумъяа Будын ард буутан тулган зогсож буй хоёр цэргийг хараад сүүгээ газар тавив.

“За тэгээд хэдэн мал авах гэж ирсэн юм, чи?” гэж Сумъяа Буд руу ташаа тулав.

“Бүх малыг чинь.”

“Бүх малыг гэнэ ээ? Юу ч үлдээхгүй авах гэж байгаа юм уу?” гэж Сэндмаа уулга алдав.

“Ганц ганц тугалтай үнээ, нэг нэг морь үлдээж болно гэнэ лээ” гэж Буд сулхан хэлээд, “Би олон юм ярих эрхгүй, цэргийн тушаалаар янж байна шүү дээ, Сумъяа минь” гэв.

“Чамайг яаж яваад До яамны цэрэгт орсныг чинь мэдэх юмсан” гэж Сумъяа хөмхийгөө зуун хэлээд ийш тийш харав. *Болд минь хаана байгаа юм бол оо? Бас ингэж баригдчихсан айлын тал хураагаад нүгэл хийж яваа юм биш биз?* гэж тэр бодлоо.

Буд хариу хэлэлгүй шууд тугалын хашаа руу очиж хаалгыг нонгонгойлголоо. Эхийгээ хөхөх гэж яарсан хориод тугал уралдан гарч ирж нийлцгээв.

“Авч үлдэх үнээ, тугалаа буцааж хашаандаа хийвэл хий. Тэгэхгүй бол туугаад явлаа шүү. Цаана нь зөндөө айлаар орох цаг алдаад байна” гэж цэргийн нэг залуу Сэндмаа руу буугаа тулган хэлэв.

Сэндмаа бууны амнаас ихэд цочин өндөсхийнгээ тугалын хашаанд ойрхон байсан хоёр үнээг тугалтай нь бушуухан хашаа руу тууж оруулаад хаалгыг нь хаалаа.

Сумъяа сүүгээ хашааны дэргэд тавиад бас нэг үнээг нэмж хаших гэж туув. “Энэ муу маань өрөөсөн нүдгүй үхэр байгаа юм. Та нарын гарын аяг даахгүй” гэж тэр нэгэн хүрэн үнээг илэн хашаа руу дөхүүлэв.

Гэнэт ташуурын чанга сур хүрэн үнээн дээр тасхийж Сумъяагийн гарыг золтой л ороолгочихсонгүй. “Хаая, хөөж” гэсэн чанга туул орчныг цочоов. Яах ийхийн зуургүй цэргүүд элэн дээр байсан бүх үнээ тугалыг Үүрийн голын зүг эргүүлж эхэллээ. Үхрийн ээлний уралтын том хашаанд тайван нойрсож байсан хонин сүрэг мал туултын хөлд цочин сэрцгээв.

“Тэр хонийг бас туугаад яв” гэж нэг цэрэг Будад тушааж байв. Буд түрүүлж шогшин хонины хашааны үүдийг нээж Намсрайн, Болдынхны хонийг гаргалаа. “Эдний адуу нь хаана байна?” гэж тэр цэрэг асуух нь сонсогдлоо.

“Голын цаана байгаа” гэж Буд хариулж байв.

Сэндмаа үхэр, хонин дунд нааш цааш алхах гэж оролдон ийш тийш харвал мал сүрэг Ховчилтойн жижиг хөндийг бүрхсэн байлаа. Алл бүхний малыг голын зүг тууж байгаа ажээ. Олон малын оволзсон нурууны цаагуур өөрийнх нь гэр дөнгөн данган харагдана.

“Хөөе, Болд оо!” гэж тэр дуудав.

Туугдаж яваа мал Сэндмааг хаман голын эрэг рүү шахав.

“Хөө хүүг, хөөж хаа!” гэсэн эр хүний дуу хажууханд нь дуугарахад том гэдэстэй Сэндмаа арав гаруй морьдын хөл дор золтой л орчихсонгүй.

“Хүүе чи хэн бэ?” гэж Сэндмаа дуудлаа. “Энэ олон малыг хааш тууж яваа юм бэ?” гэж тэр хашгиран асуухад хажуугаар нь нэгэн морьтон үгийн солиогүй өнгөрөв.

Сэндмаа хадам ээж рүүгээ харав. Хадам ээж Сумъяа нь эзлэн тэрээ ухаан алдан унасан байлаа.

“Ээж ээ, ээж ээ” гэж Сэндмаа Сумъяаг сэрээв. “Та зүгээр үү? Бүх малын малыг гол гаргах нь” гэв.

Сумъяа нүдээ нээгээд нүүрээ дарав. “Өвөг дээдэс, аав ээжийн минь үлдээсэн буян ингээд дуусдаг байжээ” гэж тэр уйлав. “Намсрайгаа нрхэд нүүрийг нь би яаж харна даа. Тэрнийхээ барааг би хэзээ харах юм бол доо?”

“Аав, ах нарыг өнөөдөр манайхан отоод оргуулчихна. Одоо хоёулаа гартээ орж хоол цайгаа бэлдье.”

“Болд оргуулж чадахгүй байх аа” гэж Сумъяа улам чанга уйлав.

Түүний уйлах чимээ малын хөлийн нүргээн, хонь ямаа майлах, үхэр тугал мөөрөлдөх дуунд дарагдаж байв.

“Яагаад та тэгж хэлэв?” гээд Сэндмаа Сумъяаг дугтарлаа.

“Муу совин татаад. Энэ Буд урваад хүүг минь барьж өгсөн байх. Би одоо ингээд хүү ч үгүй, нөхөр ч үгүй, мал ч үгүй болж байх шиг байна” гэж Сумъяа улам уйллаа.

“Үгүй байлгүй дээ” гээд Сэндмаа Сумъяаг татан босголоо. “Арай ч

үгүй байлгүй дээ” гэж давтан хэллээ.

Мал сүрэг туутдсаар Үүрийн голын гармаар цуван гарч голын цан талын өргөн хөндийг аажмаар дүүргэж байгаа нь харагдав.

Саяхан малын хөлд доргиж байсан ээлний ойр орчмын газар намгүм болжээ. Сэндмаа нэг мэдэхэд гараа чанга атгасан байлаа. Тэгснээ малынхаа хашаанууд руу харав. Тэдний хонины хашаа, үхрийн зэл, адууны зэл хов хоосон болжээ. Хажуугийн айлын зэл бас хоосорсон харагдана. Сэндмаагийн хараа хүрэх газар бүх зэл хоосон байх агаар айл болгоны үүдэнд хөдөлгөөнгүй болж хөшсөн гэрийн эзэд зогсож харагдана.

“Охин минь, гадаа юу болоод байна аа? Энэ юун их чимээ нэ?” гэж хэвтэрт байгаа Янжмаа охин Чулуунжийг гаднаас орж ирэнгүүт тэсгэлгүй асуулаа. “Манай мал хөөгдөөд байна уу даа, хэдэн мал маань хаана байна?”

“Манай мал зүгээр ээ, ээж ээ. Гэхдээ зарим айлын малыг тууж авч яваад байна. Норовынх, манайх хоёрын мал зүв зүгээр байна.”

“Даржаагийн мал хаана байна?”

“Тэдний малыг цэргүүд ирээд туугаад явсан. Энэ хавийн баруун бүх айлын малыг тууж яваад байна. Лам нарын голдуу мал туутдаг байна.”

“Ээ Даян дээрх минь. Тэр их малаар яах гэж байгаа юм бол доо Алив ээжийнхээ эрхийг аваад өгөөч” гэж Янжмаа хэллээ.

“Ээж минь, бусад хүмүүсийн малд тэгтлээ санаа зовоод яахав даа. Та биеэ бодсонд тайван байхыг бод. Баасан ламыг хийдийн хашаанаас гаргангуут би таньд дахин уух эм авч ирье. Манайх малаа өнөөдөртөө бэлчээрт гаргах хэрэггүй байх. Гадуур явж байгаад хураагдчихаж мэднэ” гээд Чулуунжийг гэрээс гарав.

“Охион” гэж Янжмаа түүний араас сулхан дуудаад, “Цэргийн эрчүүдээс болгоомжтой байгаарай...” гэж гадаа дуулдахуйц хэллээ.

Чулуунжийг Дээрхийн голын баруунтайх, хүрээний хашааны зүүнтэйд зусч буй найман хөршийнхнийхөө зэлийг эргүүлж тойруулж

ажиглав. Хамгийн их малтай зургаан айлын зэл юу ч үгүй хоосорчээ. Гангийнх бололтой олон малыг хүрээний хашаа өнгөрөөгөөд Ховчилтой тийш тууж яваа нь харагдав. Мал туугчдыг сонжиж харвал хоёр нь тийш залуус байх ажээ. Чулуунжий хамгийн захын морьтон руу хурдан ахаж очлоо. Малын хөлийн тоосонд бусад морьтон тийм ч амархан тийнгуудахааргүй байв.

“Хүүе чи Буд гуайн хүү Данзан лам мөн үү?” гэж Чулуунжий түүнийг гүйцэн очиж дуудав.

Данзан хэмээх арван долоо орчим насны халзан толгойтой өндөр мал туу эргэн харлаа. “Чи өчигдөр шөнө энэ хүрээний хашаанаас яаж гарчихав аа? Бусад лам нар бас гарчихсан уу?” гэж Чулуунжий хурдан асуулаа.

“Гараагүй” гэж Данзан товчхон хариулаад малаа туун урагшлав.

“Чи тэгвэл яаж гарсан юм бэ? Аргаа зааж өгөөч. Би Баасан ламыг гаргаж авмаар байна” гэж Чулуунжий түүнийг тоосон дунд дагав.

“Намайг мал туу гэж тушаасан” гэж Данзан хэлэв. “Тав зургаан мал туу лам нарыг мал туу гээд хашаанаас гаргасан” гэлээ.

“Баасанг гаргасан уу?”

“Гаргаагүй.”

“Та нар наад малаа хааш нь туух юм бэ?”

“Мөрөн рүү. Цэргүүд ирлээ, одоо надаас холдоорой” гээд Данзан талынхын малын араас шогшив.

“Баасанг яаж гаргах вэ?” гэж Чулуунжий Данзангийн араас хангиргаад хариу сонсолгүй хоцров.

Хүрээний хашааны хойт тал, лам нарын гудамжуудыг мал дүүргэж тийш талынх нь нарийн дөрөлж өөд чихцэлдэн тоос татуулан явж очлоо.

Эргэн тойрон нь нам гүм болов. Чулуунжий зэл рүүгээ эргэлээ. Түүний өмчилдөг цөөхөн хэдэн үнээ, тугал хашаандаа хурган зогсоно. Чулуунжий үхэр тугалаа нийлүүлээд тугалынхаа бяцхан хашаанд хангивж үүдийг нь баглажээ. Тэр баглаасыг тайлж үхэр тугалаа бэлчээрт нь гаргах гэснээ болив. Гар нь хашааны үүдийг бөхөлсөн дээсийг татаж эхэлснээ улам чангаруулан уялаа.

Сэндмаа хадам ээжийгээ гэрт нь оруулж суулгаад аяга цай өглөө “Ээж минь одоо уйлаад яахав” гэж тэр хэлээд гэрийн хоймор дахь Даян дээрхийн сахиус руу харлаа. Сахиусан бурхан тэднийг нүд цавчилгүй ширтэнэ. Сэндмаа хоймрын авдар дээр байгаа бурхандаа мөргөн залбираад гэрээс чимээгүйхэн гарав.

“Би ус аваад ирье” гэж тэр Сумъяад дуулдахаар хэллээ.

Сэндмаа хувин шанага барин голын эрэг рүү шуудхан алхлан Саяхан туугдаж гарсан малын хөлд Үүрийн гол булингартжээ. Болд морио өчигдөр орой тэнд аргамжсансан гэж Сэндмаа бодоод гарамны доод талын хэсэг мод руу зүглэв. Модон дунд Болдын морины аргамжаа тэр чигээрээ байж байв. Түүнийг барьж хэсэг суулаа. *Болд ямар ч байсан морио аваад явж чаджээ* гэж Сэндмаа бодон голын цаад тал руу харав. Болд хаана байгаа нь мэдэгдэхийн аргагүй ажээ. Голын цаад хөндий саяхан хураагдаж авсан малаар дүүрч малыг цааш нь тууж байгаа арваад тооны хүн морьтойгоо нааш цааш хөлхөлдөж байна.

Сэндмаа аргамжаагаа эвхэн гэр рүүгээ явахаар өндийв. Гэнэт түүний хөлд нэг хатуу зүйл туллаа. Голын овгор сондуул дор Болдын цахиур буу хэвтэж байв. Сэндмаа аргамжаагаа алдан бууг шүүрэн авлаа. Тэр ийш тийшээ харав. “Болд оо, Болд оо” гэж тэр шивнэн дуудлаа.

Сэндмаа буу, аргамжаа, хувингаа нэг дор тавиад Болдыг хайж эхлэв. *Буугаа орхиж явна гэж байхгүй, түүнд туу юм тохиолдож, Ээжийн совин зөв байж* гэж Сэндмаа бодон Болдыг модон дундуур хайж нааш цааш гүйв. Гэнэт голын өндөр эрэг дороос монгол гуталтай төстэй зүйл цухуйхыг тэр харлаа. Тэр тийш очин харав.

Болд нэл цус болчихсон эрэг дор ухаангүй хэвтэж байв. Толгойноос нь ихээхэн цус алджээ.

“Болд оо, хонгор минь! Чи амьд байна уу?” гэж Сэндмаа түүний толгойг өргөн авав.

Болд дөнгөж амьсгаатай байх агаад ухаан орсонгүй. Сэндман гол руу гүйн атгандаа ус аваад Болдын нүүр рүү цацав. Болд цочин толгойгоо хөдөлгөөд нүдээ нээлээ.

“Хань минь, та юу болоо вэ? Хэн чамайг цохьчихоо вэ?” гэж Сэндман асуулаа.

“Аа?”

“Намайг сонсож байна уу? Чамайг хэн цохиж орхио вэ? Чи яагаад

болон цус болчихоо вэ?”

“Мммм” гээд Болд нүдээ нээгээд эгц дээшээ харав.

“Болд минь, гэртээ харья. Босоорой” гэж Сэндмаа нөхрийнхөө хөлөөс татав. “Босохыг оролдоод үз дээ, ямар ч хүнд юм бэ дээ, чи” гэж Сэндмаа зөөлөн ярих.

Болд аажмаар ухаан оров. Тэр Сэндмаагийн гар хөлийг нь татаад бийгааг бүдэг бадаг мэдэрлээ.

Болд Сэндмааг харав. “Сэндмаа юу? Би хаана байна аа?” гэж тэр асуув.

“Чи голын захад байна. Яаж яваад ингээд цохиулчихаа вэ?” гэж Сэндмаа хариу асуулаа.

“Урвагч нар” гэж Болд ханиалгаад өндийв. Тэр толгойныхоо шархыг гараараа дарж үзээд, “Бидний дотор мэдээлэгч байсан байна лээ. Биднийг шөнө морьдоо гол гаргах гээд ирэхэд цэргүүд отож байсан” гэв.

“Тэгээд бусад чинь амьд уу?”

“Мэдэхгүй. Намайг цохиж унагаачихаад Буд гуайг л лав баривчлаад авчихсан. Тэд маань хаана байгаа бол?”

“Буд гуай буутай хүмүүстэй ирээд манай малыг хураагаад авчихсан. Буд гуайд хоёр цэрэг буу тулгачихсан явна лээ.”

“За тэр” гэж Болд ханиалгав. “Хэн бид нарыг барьж өгсөн юм бол, мэдэх юмсан.”

“Хэрэг шүүх яахав, Болд минь. Чи амьд мэнд л бол болоо. Амьд захад учир начир нь олдох байлгүй. Одоо гэртээ харья” гэж Сэндмаа шигдүүллээ.

“Муусайн ногоон малгайтнууд!” гэж Болд өвс рүү нулимав. “Тэд бүх зүйлийг эртнээс бэлтгэсэн байж. Би мэдээлэгч байгааг даан ч мэдсэнгүй” гэв.

“Аз болоход тэд чамайг буудчихсангүй орхижээ” гэж Сэндмаа хэлэв.

“Тэд намайг буудаж чадахгүй байсан биз. Нэг л буун дуу гарсан бол энэ хавийн хүн, мал үргээд сүртэй юм болох байлаа. Харин би л түрүүлээд буудчихдаг байж” гэж Болд мушйв. “Тэгээд манайх одоо ямар ч малгүй болчихсон уу?”

“Гараг л тийм” гээд Сэндмаа санаа алдан голын цаад эрэг рүү

хараа бэлчээж, “Тэр мал сүргийг нэг сайн хар даа. Ийм олон малыг бид амьдралдаа дахиад харахгүй ч байж мэдэх юм” гэлээ.

Болд санаа алдан олон малын араас ширтэв. “Мал гэдэг өснө чиг, бид өсгөнө чиг. Харин муу аав, ах нар минь яаж шуухан байдаг бол?”

Болдын асуултад хариу бодож амжаагүй байтал Сэндмаагийн нүдний үзүүрт усанд урсаж яваа юм торов.

“Яана аа, тэр юу вэ? Хүрээний юм уу даа?” гэж Сэндмаа Үүрийн голын тэг дунд зугуухан урсаж яваа том дамрыг гараараа заан хашгирав.

Болд огло үсрэн бослоо.

“Тэнд бас нэг том мод урсаж байна! Бурхан минь, хүрээний гол хийдийн хаалга тэнд урсаж байна шүү дээ!” гэж Болд угсруулан хашгирлаа.

Болд, Сэндмаа хоёр бие биеэ харснаа, “Тэд нар хийдийг нурааж байна! Ээ сахиус минь!” гэж гэнэт зэрэг хэлэв.

Юм нүдэж нураах чимээ гарч байгааг тэд анх удаа анзаарлаа.

“Яадаг билээ!” гэж Болд дуу алдаад, “Сэндмаа минь, нээрээ хийдийн маань нурааж байна шүү дээ. Бас юм шатаж байна. Чамд утаа үнэртэж байна уу? Нөгөө аав, ах нарыг минь хорьсон байшинг шатааж байгаа юм биш байгаа даа. Би явж тэднийгээ аврах хэрэгтэй байна” гэж угсруулан сандран үглэв. Болд хойшоо бушуухан эргэлээ.

Сэндмаа нөхрийгөө гүйцэх гэж араас нь дагасан боловч чадсангүй. “Чи хаашаа яваад байна аа?” гэж тэр Болдыг дагав.

“Сүх аваад явъя” гэж Болд хариу хашгираад, “Явж гал унтраа” гэлээ.

“Ёо!” гэж Сэндмаа гэнэт чанга дуу алдлаа.

“Яасан бэ?” гэж Болд эргэж харав.

“Яагаа ч үгүй ээ.” гэж Сэндмаа хариу хашгираад, “Хийд рүү хурдан яв яв. Шатаж байгаа хүмүүсийг суллахаа бод. Явж үз. Тэднээс эвтэйхэн гуйгаарай, битгий сөргөлдөөрэй” гэж хэлж амжив.

Болд гэртээ ч оролгүй түлээн дээрээсээ сүхээ аваад хийдийн зүг гүйчихлээ.

Сэндмаа Болдын өөдөөс бас нэг сүрэг мал ирж, замыг нь бөглөж байгааг харж зогслоо. Тэгж байтал гэнэт “ёо!” гэтэл өвдөхөд Сэндмаа суун алдлаа. Түүний өвчин нэмэгдсэн байлаа.

“Яадаг билээ, бурхан минь. Хүүхэд маань төрөх гэж өвдөөд байгаа юм болов уу. Дараа болдог ч болоосой” гэж Сэндмаа өвчнөө тэсэхийг хичээн нуруугаа илэхчээн аядав. “Ёо ёо!”

Болдыг утаа гарч байгаа дөрөлжийн цаад руу өөдөөс нь ирж яваа мал дундуур зүсэн гүйсээр далд ороход Сэндмаа өвсөн дээр суун өвчнөө мартахыг хичээж байлаа. Түүний нүд Үүрийн голд урсан одож байгаа хүрээний эд зүйлс, түүнийг хөндлөн туучин цувран гарч байгаа нутгийн мал сүргийн аль алиныг нь дагуулан ээлжлэн харж байлаа.

Би хэнд ч тусалж чадахгүй нь гэж тэр гутрав. Хүрээг галаас аварч чаддаг ч болоосой. Баасангаа, хадат аавыгаа, Таяагаа очоод аврах хүч байдаг ч болоосой. Нутгийнхаа энэ олон малыг эргүүлээд эздэд нь авчраад өгч чаддаг ч болоосой. Ер нь надад ямар ч хүч тэнхээ, эрх чадал болж алга тэр харамслаа. Даян дээрх шиг бүхнийг чадагч шидтэн байсан бил ч... Нээрэн, Даян дээрхийн сахиус! гэж тэр гэнэт бодлоо таслав. “Би Үүрийн голын дэргэд байж Даян дээрхийнхээ сахиусыг аврах ёстой. Хэрэв сахиус урсаад ирвэл би очиж авах ёстой юм байна!” гэж тэр өөртөө чанга хэлэв. “Сахиус минь аврагдаж чадвал бид нар бүгдээрээ эхлээ нэгэн цагт аврагдана.”

“Одоо юу харагдаж байна?” гэж Намсрай байшингийн дүнзний нутгийг цавчиж гаргасан жижиг цонхоор гадагш ширтэж буй Таяагийн нүднээс нударав.

“Тэд нар сүх авцгаачихсан байна” гэж Таяа хэлэв.

“Ар талаар мал туугаад байх шиг байна. Хүмүүс гуугалаад, морьт малыг пижигнээд байна” гэж байшингийн хойт талд зогсож буй лам мэдгээлэв.

“Би аймаар өлсөж байна” гэж Таяа хэлээд, “Баасан ахаа, энэ байшинг дотор талаас нь эвдээд энэ дуу чимээ, малын хөл хөдөлгөөнийг цогцолдуулаад оргож орхиё л доо” гэв.

“Тээр дээр зургаан харуул гарчихсан байгаа, оргох гэдэг бүтэхгүй хэрэг” гэж Баасан хэлэв.

“Хүүе хүүе, сонсож байна уу? Цаадуул чинь хийд нураагаад эхэллээ” гэж цонхны дэргэд зогсох лам чанга зарлав.

Хүн бүхэн таг чиг боллоо. Лам нарт гадна талд болж буй жигд

хараа бэлчээж, “Тэр мал сүргийг нэг сайн хар даа. Ийм олон малыг бид амьдралдаа дахиад харахгүй ч байж мэдэх юм” гэлээ.

Болд санаа алдан олон малын араас ширтэв. “Мал гэдэг өснө чинь бид өсгөнө чиг. Харин муу аав, ах нар минь яаж шуухан байдаг бол?”

Болдын асуултад хариу бодож амжаагүй байтал Сэндмаагийн нүдний үзүүрт усанд урсаж яваа юм торов.

“Яана аа, тэр юу вэ? Хүрээний юм уу даа?” гэж Сэндмаа Үүрийн голын тэг дунд зугуухан урсаж яваа том дамрыг гараараа заах хашгирав.

Болд огло үсрэн бослоо.

“Тэнд бас нэг том мод урсаж байна! Бурхан минь, хүрээний гол хийдийн хаалга тэнд урсаж байна шүү дээ!” гэж Болд угсруулан хашгирлаа.

Болд, Сэндмаа хоёр бие биеэ харснаа, “Тэд нар хийдийг нурааж байна! Ээ сахиус минь!” гэж гэнэт зэрэг хэлэв.

Юм нүдэж нураах чимээ гарч байгааг тэд анх удаа анзаарлаа.

“Яадаг билээ!” гэж Болд дуу алдаад, “Сэндмаа минь, нээрээ хийдийн маань нурааж байна шүү дээ. Бас юм шатаж байна. Чамд утаа үнэртэж байна уу? Нөгөө аав, ах нарыг минь хорьсон байшинг шатааж байгаа юм биш байгаа даа. Би явж тэднийгээ аврах хэрэгтэй байна” гэж угсруулан сандран үглэв. Болд хойшоо бушуухан эргэлээ.

Сэндмаа нөхрийгөө гүйцэх гэж араас нь дагасан боловч чадсангүй. “Чи хаашаа яваад байна аа?” гэж тэр Болдыг дагав.

“Сүх аваад явъя” гэж Болд хариу хашгираад, “Явж гал унтраах” гэлээ.

“Ёо!” гэж Сэндмаа гэнэт чанга дуу алдлаа.

“Яасан бэ?” гэж Болд эргэж харав.

“Яагаа ч үгүй ээ.” гэж Сэндмаа хариу хашгираад, “Хийд рүү хурдан яв яв. Шатаж байгаа хүмүүсийг суллахаа бод. Явж үз. Тэднээс эвтэйхэн гуйгаарай, битгий сөргөлдөөрэй” гэж хэлж амжив.

Болд гэртээ ч оролгүй түлээн дээрээсээ сүхээ аваад хийдийн түг гүйчихлээ.

Сэндмаа Болдын өөдөөс бас нэг сүрэг мал ирж, замыг нь бөглөж байгааг харж зогслоо. Тэгж байтал гэнэт “ёо!” гэтэл өвдөхөд Сэндмаа суун алдлаа. Түүний өвчин нэмэгдсэн байлаа.

"Надаг билээ, бурхан минь. Хүүхэд маань төрөх гэж өвдөөд байгаа болов уу. Дараа болдог ч болоосой" гэж Сэндмаа өвчнөө тэсэхийг хүсэлтэй нуруугаа илэхчээн аядав. "Ёо ёо!"

Болдыг утаа гарч байгаа дөрөлжийн цаад руу өөдөөс нь ирж яваа бол дундуур зүсэн гүйсээр далд ороход Сэндмаа өвсөн дээр суун хичээж байлаа. Түүний нүд Үүрийн голд урсан одож байгаа хүрээний эд зүйлс, түүнийг хөндлөн туучин цувран гарч байгаа нутгийн мал сүргийн аль алиныг нь дагуулан ээлжлэн харж байлаа.

Би хэнд ч тусалж чадахгүй нь гэж тэр гутрав. *Хүрээг галаас аварч байгаа ч болоосой. Баасангаа, хадам аавыгаа, Таяагаа очоод аврах үү?* *Би байдаг ч болоосой. Нутгийнхаа энэ олон малыг эргүүлээд эздэд нь өгч яриад өгч чаддаг ч болоосой. Ер нь надад ямар ч хүч тэнхээ, эрх чадал байхгүй арга тэр харамслаа. Даян дээрх шиг бүхнийг чадагч шидтэн байсан үү?* *Би ч...Нээрэн, Даян дээрхийн сахиус!* гэж тэр гэнэт бодлоо таслав. "Би Үүрийн голын дэргэд байж Даян дээрхийнхээ сахиусыг аврах ёстой. Хүрэн сахиус урсаад ирвэл би очиж авах ёстой юм байна!" гэж тэр өөртөө чанга хэлэв. "Сахиус минь аврагдаж чадвал бид нар бүгдээрээ амьдрах нэгэн цагт аврагдана."

"Одоо юу харагдаж байна?" гэж Намсрай байшингийн дүнзний хэсгийг цавчиж гаргасан жижиг цонхоор гадагш ширтэж буй Таяагийн ирээдүйг нүдэрлэв.

"Гэд нар сүх авцгаачихсан байна" гэж Таяа хэлэв.

"Ар талаар мал туугаад байх шиг байна. Хүмүүс гуугалаад, морьт мал ижилжигнээд байна" гэж байшингийн хойт талд зогсож буй лам хэлж эхэллээ.

"Би аймаар өлсөж байна" гэж Таяа хэлээд, "Баасан ахаа, энэ байшинг дотор талаас нь эвдээд энэ дуу чимээ, малын хөл хөдөлгөөнийг танимдуулаад оргож орхиё л доо" гэв.

"Тээр дээр зургаан харуул гарчихсан байгаа, оргох гэдэг бүтэхгүй хэрэг" гэж Баасан хэлэв.

"Хүүе хүүе, сонсож байна уу? Цаадуул чинь хийд нураагаад эхэллээ" гэж цонхны дэргэд зогсох лам чанга зарлав.

Хүн бүхэн таг чиг боллоо. Лам нарт гадна талд болж буй жигд

хэмнэлээр нүдэх, хагалах, хугалах чимээ тодхон сонсогдож байв. Тэд тушаал авсан мэт бүгд алга хавсран зогслоо. Итгэл бишрэл бүгд бүтээсэн хийдийг нь хэсэг хэсэг, гуалин гуалингаар нь салган нуруу байв. Тэдний итгэдэг, биширдэг, дээдэлдэг салаа мөчир бүхний нурааж, сүйтгэж, зомгол болгож байлаа. Гаднах чимээний хэмнэл бүгд тэд амандаа Даян дээрхдээ залбирч эхлэв.

“Даян дээрх минь мөнхрөх болтугай”

“Даян дээрх минь өршөө. Таныгаа хамгаалж өмгөөлж чадалгүй өршөө”

“Даян дээрх минь эргээд таныгаа босготол нүгэлт орчлонг өршөө”

“Даян дээрхийн сахиус минь...”

“Даян дээрх минь...”

“Тэд нар зөндөө олон морь аваад ирлээ” гэж хойт талын хангаар завсраар харж байсан лам шивнэлээ.

“Хэдэн морь?” гэж Намсрай асуув.

“Зөндөө олон. Зөвхөн хөлнүүд нь харагдаж байна. Бид нарын байгаа дацан руу авчирч байна.”

Хэдхэн хормын дараа лам нарын хоригдож байгаа жижиг дацангийн үүдний гадна хүний хөлийн чимээ гарч цоож, түлхүүр харжигнаж сонсогдов. Хаалга гэнэт онгойж нарны хурц гэрэл нүд гялбуулахад лам нар нүдээ онийлголоо.

“Бүгд сууцгаа” гэж үүдэн дээр ирсэн цэрэг тушаалаа.

Лам нар багтаж ядан суув.

Цэрэг үүд рүү улам ойртсоноо ярвайж, “За феоdlууд сонс. Гарна өргөөд нэг эгнээнд жагсаад зогс” гэлээ.

Лам нар гарч зогсоцгоов. Хутга барьсан нэгэн цэрэг тэдний гарын хүлгийг хурдан хурдан огтлон алхаж өнгөрөв.

Тэдний өмнө хэд хэдэн эмээлтэй морь, лам нар руу буугаа тулгасан дөрвөн цэрэг эгнэсэн байх нь харагдав.

“Хүн бүхэн нэг нэг моринд мордоцгоо” гэж цэрэг үргэлжлүүлэн тушаалаа. “Энэ мөчөөс эхлэн та нарын унах морьд, түүнд тохсон эмээл, ганзагаласан эд хогшил бүгд Монгол ардын хувьсгалт засгийн өмч байх болно. Хэрэв зугтаах оролдлого хийвэл улсын өмч хулгайлсан

“Энэ тэр дор чинь буудна шүү” гэж тэр анхаарууллаа.

Лам нар мордоцгоов. Морьд нь тэдний өчигдөр үдэш гэрээсээ гарсан уналга байв.

Баасан цагаан моринд мордлоо. Түүний эмээлэнд том богц гарцагиласан байх ба дотор нь хатуу зүйл чихсэн байгаа нь мэдрэгдэв. Хатуу юмс хөлийг нь ихэд эвгүй нухах ажээ. Баасан ганзагалааг мордоо эвтэйхэн болгох санаатай богцтой юмсыг оролдож амыг нь нийлгэж болоо.

“Эх бурхан минь!” гэж өөрийн эрхгүй дуу алдав.

“Хөөе, чи юугаа хийгээд байгаа лам бэ?” гэж нэг цэрэг Баасан руу таван ирлээ.

“Энэ чинь бурхад байна шүү дээ!” гэж Баасан чичирсэн хоолойгоор харуулахад цэрэг инээд алдав.

“Бурхны баримлын толгой тархи нь уруугаа харчихсан байна. Яадаг билээ. Даян дээрх минь. Ум ма ни бад ни хум...” гэж Баасан ганцаараа дуулав. Ядаж нэг бурхны толгойг дээш харуулчих санаатай гарынхаа үзүүрээр богцны гаднаас тэмтэчлээ.

“Наад богцондоо бүү хүр!” гэж цэрэг Баасан руу буу тулгаад, “Удсан омчид бүү гар хүр. Наад хөрөнгө чинь Чойбалсан сайдад очих ёстой эд, та нар гараа бүсэлхийнээс доош оруулбал буудна шүү” гэлээ.

Баасангийн хөлийг ямар нэгэн бурхны олон гар хөл нухаж байлаа. *Бурхан минь өршөө. Бид юу гээчийг үзэх нь энэ вэ! Хөөрхий Даян бурхний хүрээг минь тонож дээрэтдлээ, шорон болголоо, тэгээд одоо одоо хэсгээр нь тасчин нурааж байна. Хүрээ хийдээ ийм байдалд байхыг өөрөө гэдэг юутай гашуудалтай хэрэг вэ!* Баасан ингэж бодонгоо нүдээ нээж чимээгүй залбирал үйлдлээ. Түүний унасан морь авч давхичих үед ихэд ширүүн цочимхой байх аж.

“За феодалууд сонс” гэж урд яваа цэрэг хашгирав. “Одоо та нар ард орон харж болохгүй. Та нар ярьж болохгүй. Бас ямар нэгэн хөдөлгөөн хийж болохгүй. Хэрэв та нар энэ зааврыг зөрчвөл бид та нартай ярихыг оролдсон хэн бүхнийг шууд буудна. Та нарын урд бидний дөрвөн цэрэг байна, ард чинь таван цэрэг яваа” гэж тэр цэрэг зааварлалаа. “За одоо тогтооцгоо!”

Баасангийн морь бас л үргэж цогих гээд байв.

“Наад галаа олигтойхон нэмээч!” гэж нэг цэрэг ард нь хашгирах сонсогдоо.

Хуурай мод, даавуу шатаж буй хурц үнэр Баасанд хойт зүгт үнэртэв. Урд зүгт нь байшин нурааж буй чанга дуу сонсогдоно.

Даян дээрхийн хүрээг минь нурааж байна. Лам нарын гудамжинд шатааж байна. Ах лам нарын минь гэр орныг талж байна шүү дээ гэж Баасан болж буй үйл явдлыг өөртөө шивнэнгээ унаж яваа цагт мориныхоо дэлийг хөмсөг зангидан ширтлээ. *Ийл айлшигтай зүйлийг тартаж болно гэж үү?*

“Эргэж харахыг хориглоно! Дахин хэлье, эргэж харж болохгүй шүү. Зөвхөн урагшаа харцгаа. Үргэлж урагш харж явцгаа!” гэж цэргүүд энд тэндээс тушааж байлаа.

Хуурай модны шатаж тас нясхийх чимээ Баасангийн чихинд дөжрүүлэн үргэлжилнэ. Түүний ар талаас нь халуу төөнөж, утаан хурц үнэр хамрыг цоргиж байв. Лам нарын гудамжинд үнэхээр их гар асч байгаа бололтой. Дэргэдээс нь нураалгаж байгаа Даян дээрхийн хүрээний моднуудын унаж, нүдүүлэх чимээ зүрх зүсэм сонсогдоно. Үүрийн гол руу тэднийг шидэж байгаа бололтой. Ус руу байсхийх том том зүйл цүлхийтэл унаж байгаа нь бас дуулдаж байна.

Баасан нүдээ тас анин залбирлаа. *Эх болсон Үүрийн гол минь, эх болсон Даян дээрхийн агуй минь, хүрээнээс минь ют үлдвэл нуугаад хадгалж байгаарай. Бурхны тааллаар би эргэж ирвэл Даян дээр таныхаа сахиусыг дахин бүтээж хүрээ хийдээ сэргээх болно.*

Болд хүрээг зүглэсэн ганц хүн биш байлаа. Түүний ээж Сумъяа бас тийш алхав. Удсан ч үгүй Ховчилтойнхон бүгд хүрз хувин, нойтон эсгий зэргийг агссаар шатаж буй хүрээний тийш явцгаав.

Малчид хүрээ ордог нарийн дөрөлж дээр гарч ирэнгүүтээ зогтусацгаав. “Ээж ээ, хийд маань байхгүй болчихож!” гэж Болд хашгирлаа. “Тэд нар хүрээг бүр буулгаад хаячихсан байна. Хүрээний хашааг хараач ээ, бөөн замбараагүй юм болчихож!”

“Тэр лам нарын гудамжуудыг хараач!” гэж хөршийн эмэгтэй дуудав.

“Яадаг билээ та минь,” гэж Сумъяагийн хоолой чичирлээ. “Намсран минь хаана явна аа, хүүхдүүд минь хаачив аа? Тэднийг минь шатааж орхио юу? Алив хүү минь, хурдхан явъя, нөгөө хэдийгээ олж авъя!”

Малчид хүрээний хашаа руу ойртож ирэхэд цэргийн морьтон эрс гарч ирж нь явж угтав. Дөрвөн цэргийн араас баахан морьтон цувсаар хүрээний хашаанаас гарч ирж байх ба хүрээний хойт болон баруун талд улаан гал оволзож байлаа. Урт цуваа гал, утаан дундаас гарч ирж байгаа мэт харагдана. Өөр хэдэн цэрэг Дээрхийн хүрээний барилгыг нэвтрээж, барилгын гадна дотроос гарсан зүйлийг Үүрийн гол руу буулдуулаж байх аж. Зарим цэрэг лам нарын гудамжийг тойрон гал тунгш гүйлдэж байв.

"Хоригдлуудад зам тавьж өг!" гэж хамгийн урд яваа цэргийн хүн гар буугаар занган хүмүүсийг замаас холдуулж явав. Болд болон цэргийнхөн хөдөлгөөнгүй зогслоо.

"Даржаа!" гэж Болд анхны гарч ирсэн морьтонг танин дуудав. Даржаа Болд руу харсангүй. Гал унтраах гэж ирснээ таг мартаад Болд цуваагаар ирж яваа лам нарын нүүрийг нэгбүрчлэн харж гэр бүлчлэхнийгээ хайв.

"Баасан ах аа!" гэж Болд Баасанг харангуутаа дуудлаа. Баасан түүн рүү харсангүй. "Таяа ах аа!" гэж Болд бас дуудлаа. Дараа нь тэр аавыгаа харав. "Аав аа!" гэж тэр хар чадлаараа хашгиран Намсрайг дуудлаа.

Намсрай, Баасан, Таяа нарын царай ихэд зовж шаналсан, ядарсан харагдав. Баасан Болд руу хормын төдий нүд гүйлгэн хараад залбирч байгаа дүрийг үзүүлэв. Энэ мөчид морьтнуудыг түргэн яв гэж цэргүүд захиж шаардав. Морьтон лам нар болон тэднийг туусан цэргүүд өнгөрөн одлоо. Гал дундаас хоёр цэрэг гарч ирж тэдэнтэй нийллээ.

"Ах аа, аав аа, та нар яагаад юу ч дуугарахгүй байгаа юм бэ? Би одоо яах вэ?" гэж Болд бувтнан одож буй морьтнууд, ирж буй улаан улааг ээлжлэн ширтэв.

Салхинд эрчээ авсан гал лам нарын гудамжийг тэр чигээр нь бүрхээд байлаа. Гал хүрээний гол хашаа руу ойртож байв. Хүрээг нуртаж дууссан бололтой гурван цэрэг хэсэг бөөн зүйлс гол руу шидээд мориндоо мордон цувааг гүйцэн ирж нийлэв. Тагдан тэдний дунд даххин нийлэв. Хүрээний гол багануудыг нураалгүй үлдээсэн байх ба баганын эргэн тойронд ном судар, хатгамал болон зээгт наамал бурхад тоглож байв. Мөн өчигдөрхөн хурандаа Балганы үг хэлж байсан тэр үгийг хуучирч муудсан буюу гологдсон хямд хийцийн бойлор сэлт тогтоосон харагдана.

Болд хаашаа харж, юу хийхээ мэдэхгүй цочсон гөрөөс мэт хөшиж

зогслоо. Аав, ах нар руугаа нэг харж, өөрийгөө нэг хараад хоолой шиг гашуу оргив. Болд шүлсээ залгин гараа атгаж газар нулимав. Тэгтэй нурсан хүрээ рүүгээ дахин нэг харлаа.

Тэр өмнө нь хэзээ ч ийм хүчин мөхөс байж үзээгүй билээ. Болд гэр бүлийнхнийгээ аврах зэвсэггүй, хүрээ хийдээ нураалгахгүй үлдээх хүчгүй, усанд урсан одож байгаа бурхдыг сэлээд цуглуулчихаад чадахгүй, авга ах нарынхаа шатаж буй гэрийн галыг унтраагаад аварч ид шидгүй байв. Бүх үнэ цэнэтэй зүйл нь нэгэн зэрэг аюулд нэрвэгдэж байхтай тэр урьд өмнө огт тулгарч байсангүй.

“Хүү минь, одоо хэдүүлээ яах вэ? Шийдээч!” гэж ээж нь түүний ханцуйнаас татав. “Тэхдээ цэргийн цувааны араас битгий яваарай хүү минь. Буудуулна шүү. Ус руу битгий үсрээрэй. Усанд урссан бүх зүйл хэзээ нэгэн цагт эрэг дээр гарна. Ээжтэйгээ байгаарай.”

Болд юу ч дуугарсангүй. Тэр алслагдан буй лам нарын цувааны араас ширтэн зогсов. Тэгснээ лам нарын араас алхахад Сумъяа хүүгээ дагав. Тэр хавьд ар гэрийнхнийгээ хүлээж цугларсан хүмүүс Болдын араас чимээгүйхэн дагалаа. Гуч гаруй лам, арваад цэргийнхний урт цувааны араас Ховчилтойн хөндий, Дээрхийн голынхны айлуудад жараад хүний явган цуваа дагав.

“Ээж ээ, энэ цэргүүдтэй яаж яривал аав, ах нартайгаа хэдэн үг сольж болох бол?” гэж Болд ээж рүүгээ тонгойн асуув.

“Мэдэхгүй л дээ хүү минь. Ээж нь үнэхээр ухаан хүрэхгүй байна” гэж Сумъяа толгой сэгсрэв.

“Манайхан өчигдөр тэднийг зарлахад цуглахгүй зуттаачихдаг байж” гэж Болд хэлэв.

“Ийм юм болно гэж хэн мэдэх вэ дээ, үр минь” гэж Сумъяа санал алдлаа.

Болд газар ширтэн явсаар Ховчилтой руу урууддаг нарийн дөрөлж дээр гарч ирэв. Түүний урдаас бууны ам угтлаа. Явган хүмүүс рүү буу тулгасан гурван цэрэг нарийн дөрөлжийг эзлэн зогсчээ.

“Цувааг гол гартал ийшээ явахыг хориглоно!” гэж нэг цэрэг хэллээ. “Та нар холдоцгоо” гэв.

“Яана аа, дөрөлж дээр цэргүүд жагсчихаж” гэж Болдын ард байгаа хүмүүс шивнэлдэж эхэллээ.

“Цаашаа байцгаа! Дөрөлжөөс буу!” гэж буутай цэргүүд янгил

хүмүүсийг Даян дээрхийн хүрээний зүг туув.

"Бид нар гэртээ харьж явна!" гэж Болд зориглон хэллээ.

"Манай цувааг гол гартал хэнийг ч ийш явуулахгүй. Цаанаа байж лан!" гэж цэрэг хүйтнээр тайлбарлаад, "Урагш нэг л алхвал буудна шүү" гэлээ.

"Болд оо! Туслаарай!" гэж хүмүүсийн арын эгнээнээс эмэгтэй хүүний дуу гарав.

Болд эргэж хартал Чулуунжий шатаж буй лам нарын гудамж руу өөр өрчээрээ гүйж яваа харагдав.

"Чулуунжий, чи хаачих нь вэ?" гэж Болд хашгирлаа.

"Миний ээжийн эм тэнд шатах гэж байна. Ээжийн эм!"

Болд яах ийхийн зуургүй буутай цэргүүдийн урдуур гүйн хүмүүсийг гэнэрт Чулуунжийн араас гүйв.

Сэндмаагийн өвдөлт ойр ойрхон чангарч байсан боловч тэр үүрийн гол руу ширтэн Даян дээрхийн сахиус урсан ирэхийг анан үзэж байлаа. Малын хөл шингэрсээр нутгийн хураагдсан сүрэг голын цаана гарч дуусмагц нүднийх нь өмнүүр хүрээний бүх эд зүйлс урсан өнгөрч байгаа нь улам тодхон болов. Хүрээний дацан хийдүүдийн ханга, шал байсан том том гуалин мод урдаа байгаа жижиг зүйлсийг хаман урсаж байв. Будаг хээлсэн хаалга, тааз, ном, бурхны тавиурууд, баримтагласан ном судар гээд бүх зүйл голын урсгалд туугдан өнгөрч байлаа.

Сэндмаа гол руу орж торгон дээр нааж, зурсан сахиус, дарь эх, бурхныг татан эрэг рүү гаргаж эхлэв. Торгон дээр урласан бурхад, баримтагласан ном, лам дээл, хөгжмийн зэмсгүүд уралдан урсах бөгөөд гол гарт тааралдсаныг нь авч байлаа. Усны түргэн урсгал түүний гуяар татаж ирэв. Цааш алхвал аюултай байлаа. Сэндмаагийн гар хүрэмгүй сууруур бас л олон зүйл урсана. Зарим нь хэтэрхий том хэмжээтэй үсрэн татаж гаргах аргагүй байв. Даян дээрхийн хийд хэсэг хэсэг болон урсгал усанд туугдсаар хоромхон зуур холдон одно.

Түүний нүдэнд цэнхэр ногоон өнгө хосолсон зүйл өртлөө. *Сахиус миний!* гэж Сэндмаа таниад хүчтэй урсгалыг сөрөн хурдтай урсаж байгаа

хатгамал бурхан руу тэмүүлээ. “Үүрийн гол минь, тайван үрнэ. Бурхныг минь битгий аваад явчихаач!” гэж Сэндмаа ганцаараа ирэн тэр усан дотор тэнцвэрээ олж ядан чулуу гишгэлэн урагш зүтгэлээ.

Сэндмаа гараа байдгаар нь сунгав. Гэнэт хүчтэй өвдөлт эхлэв. Түүнийг золтой л унагачихсангүй. “Яадаг билээ! Битгий ондоо дээ, жаахан хүлээгээч.” гэж тэр төрж амжаагүй хүүхэдтэйгээ ирэн Сэндмаа гэдсээ зүүн гараараа дараад баруун гараараа сахиусанд хүрч гэж зүтгэлээ. Сахиус түүнийг хүрч амжаагүй байхад урсаад өнгөрсөн Сэндмаа усны гүн рүү нэг хүчтэй алхаж ороод гараа дахин сунгав. Торгон дээр урласан сахиусын үзүүрээс зуурч авч чадав. Энэ мөчөө тэр усан дотор хөл алдав. Нэгэн хоромд тэр бүтэн биеэрээ усанд урсав. Хаашаа ч юм өөрийн мэдэлгүй бурхадтай цуг туугдаж байгаагаа мэдсэн Гэнэт Сэндмаагийн хөл дахин газар хүрэв. Тэр сахиусаа гараадаа салгалгүй зууран эрэг рүү зүтгэв.

Уснаас гарч ирэхэд Сэндмаа шалба норж, туйлдталаа ядарсан байлаа. Тэр сахиусаа духандаа хүргэв. Сэндмаагийн толгой ялимгүй эргэж унах нь уу гэмээр ганхлаа. Гэнэт “Битгий эргэж хар!” гэсэн хахир дуу түүнийг цочоов. Морьтнуудын урт цуваа Даян дээрхийн зүгээс Ховчилтой руу орж ирж яваа нь харагдав.

Пөөх, тэд үүгээр гол гарах гэж байна! гэсэн бодол зурвасхийн орж ирэв. Сэндмаа эргэн тойрныг хурдхан гүйлгэж харав. Сахиусын хурдхан нуух хэрэгтэй, хаана нуух вэ? гэж тэр бодов.

Сэндмаа голын эрэг даган гүйгээд гармын ойролцоо жижиг элсэрхэг хэсэг олов. Тэр элс ухаж Даян дээрхийн сахиусаа тэнд нуулаа. Түүнийхээ дээрээс хэдэн чулуу олж хучив. Хүний анхаарлыг танин татахгүйн тулд Сэндмаа сахиус нуусан газраа орхин эргийн зүлэг рүү авирч гэрийн зүг явлаа.

Гэнэт Сэндмаагийн өвдөлт дахин эхлэхэд тэр суун туслаа. “Ээж ээ!” гэж Сэндмаа өөрийн эрхгүй дуудав. Эрэг дээр гарч ирж чадсан боловч хүчтэй өвдөлт өгснөөс хөдөлж чадахгүй боллоо. Тэгтэл ямар нэгэн зүйл түүнийг доош нь чангааж амьсгал авахад хэцүү болж эхлэв. Тэр сонин өвдөлт зогсохгүй, улам нэмэгдэх аж. Сэндмаа урагш хэдхэн алхаж үзсэн боловч тэнхээ нь суларч сөхөрч орхилоо.

“Ээж ээ!” гэж тэр нүдээ тас аниад ёллоо. Голын эрэг дээр гараад ирсэн атал түүний хөл усанд норж эхлэв. Ус халуун байлаа. Сэндмаа дөрвөн хөллөж мөлхлөө. Алхаж явах ямар ч арга байсангүй. Тэр

...ар амьсгална. Бүх зүйл харанхуйлан манарлаа.

Сэндмаа нүдээ нээв. Ганц хором л өнгөрсөн бололтой. Түүний
түүний өмнүүр ямар нэгэн зүйлс хөвөрнө. Тэр бол морьдын хөл байх
... Сэндмаа дээш өлийн харав.

Түүний үс нь сэгсийж, дээл нь халтартсан байх ба бас шал нойтон
... Нүүр нь сааралтаж хөхрөөд хамаг бие нь хүчтэй өвдөлтөд
... шана.

"Ээж ээ!" гэж тэр дахиад л ёолов. Хамаг бие нь дотроосоо гадагшаа
... байгаа мэт тэсгэлгүй өвдөх ажээ. Түүнийг дүлүүлэн, байж ядуулж,
... на, яана аа, ээж ээ. Надад туслаач ээ" гэж хашгирууллаа.

Нэгэн морьтон түүний дэргэд зогсоод доош харж байлаа.

"Надад туслаач дээ" гэж Сэндмаа хүчгүйхэн давтав. "Миний хүүхэд
... гээд байна" гээд нүдээ тас анин ёолов.

Гэгтэл ч морьтон өнгөрөөд явчихав.

"Туслаач дээ" гэж дахин гуйгаад Сэндмаа нүдээ нээв. Олон сүнс
түүний нүдний урдуур урсаж байв. Үнс шиг царайтай хүний сүнснүүд
... урагшаа харан чив чимээгүйгээр явж өнгөрөх агаад усны гялбаанд
... сүүдэр шиг арилж байв. Сэндмаа толгойгоо сэгсрэн нүдэндээ
... даж байгаа сонин зүйлийг тодорхой харахыг оролдов. Өвчин нь
... үргэлжилж байвч энэ мөчид Сэндмаа хүний нүүрийг таньж
... шиг боллоо.

"Баасан уу даа?" гэж тэр муухан дуугарлаа. Гэнэт түүний өвдөлт
... рүүсэв. "Оох оох!" гэж Сэндмаа орилов. "Ээж минь, ээж ээ!"

"Би энэ эмэгтэйд тусалж чадна, тэр амаржиж байна шүү дээ" гэх
... ангийн дуу гарлаа. "Би тусалж чадна."

"Хөөе лам чи зогс!" гэсэн хахир дуу гарч буу тасхийлээ. Хөлийн
... дуу шуугиан Сэндмаагийн эргэн тойронд зэрэгцэн гарав.

Сэндмаад түүний дэргэд юу болж байгаа нь огт хамаагүй болжээ.
Тэр нүдээ анив. Хүчтэй өвдөлт, дүлэлт хоёр түүний хамаг анхаарлыг
... мдсэн байлаа. Сэндмаа гараа доош явуулж үзтэл хүүхдийн толгой
... хуйж байв. "Ээж минь, надад туслаач" гэж тэр дахин гуйн урд
... мойгоо дотогш нь дэвсэн өвдөг дээрээ зогсов.

Эрэгтэй хүний зөөлөн том гар түүний гуянд хүрч, "Одоо ганц удаа
... хүчтэй дүлээрэй" гэх нь сонсогдов. Тэр хүн бол Баасан, түүний яг
... рчихсэн тусалж байлаа.

Сэндмаа хамаг хүчээрээ нэг дүлээд хүүхэд өөрөөс нь зөөлөн тасран

унахыг мэдэрч бас дараа нь нялх хүүхэд часхийтэл уйлахыг сонсон Баасан унаж ирсэн хүүхдийг гар дээрээ зөөлөн тосч авчээ.

“Сэндмаа, Сэндмаа минь, нүдээ нээгээч. Хар даа! Хүү төрлөө шүү дээ!” гэж Баасан нүцгэн, нойтон нялх хүүг гартаа барин хэлээд, “Хүү нь юугаар тасладаг билээ!” гэж уулга алдлаа.

Хүүхдийн уйлах дуут сонсоод Сэндмаа хүч орох шиг болон Тэр эргэлзэж тээнэгэлзэлгүй урт гээгнээсээ тасдан авч Баасанг өгөв. Баасан хүүхдийн хүйг эхийнх нь үсээр таслаад бяцхан нойтон хүүг ээжийнх нь өвөрт хийв. Сэндмаагийн цээжинд нялх хүүхэд наалдангуутаа хөх рүү нь хушуугаа зүтгүүлэв.

“Одоо дахиад нэг дүлээд эхсээ гаргачих” гэж Баасан юм мэддэг хүн шиг хэллээ.

Сэндмаа түүний үгээр нүдээ анин дүлэхэд эхэс нь нойт оргин гажар уналаа.

“Болоод явчихлаа” гэж Баасан тайтгаран инээмсэглэв.

Сэндмаа энгэртээ нялх хүүгээ тэврээд хариу инээлээ.

Баасан, Сэндмаа хоёрын харц тулгарав. Ганцхан хором ч хүрэхгүй хугацаанд тэр Баасангийн нүдийг ширтэж амжлаа. “Гялайлаа” гэж Сэндмаа Баасангийн нүд рүү нь харсан хэвээр шивнэх төдий хэлгэн. Түүнийг Даян дээрхийн сахиус урлахаар энд анх ирж байхад өөр рүү нь харж байсан өнөөх оросынх шиг сайхан ногоон нүдний дөлгөөн харц хариу ширтэж байлаа. Гэнэт цэргийн хүний хүйтэн дуу тэдний ширтэлтийг тасалдуулав.

“Хөөе лам чи!” гэж ногоон хувцастан хашгираад, “Ажил удахаа больж үз. Дахиад нэг харуул боож авч амжих шив! Одоо бос, мориндоо!” гэж тушаав.

Сэндмаагийн тамир сэргэжээ. Саяхан биеийг нь хэдэн хэсэг тас татчих гээд байсан өвчин ор мөргүй арилсан байв. Баасан мориндоо мордох зуураа Сэндмаа руу инээмсэглэнэ.

“Баасан, та нар хаашаа явж байгаа юм бэ?” гэж Сэндмаа дуулдах төдий асуув.

“Мэдэхгүй л дээ” гэж Баасан хариулаад, “Гэхдээ би эргэж ирнэ ээ, Намайг хүлээгээрэй!” гэж ганцхан Сэндмаад дуулдахаар хэлээд нүүр дүүрэн инээв. Тэр хайртай хүүхнийхээ хүүхдийг энэ цөвүүн цагт гардан авсандаа ингэж баярласан юм.

Ногоон малгайтан бууны үзүүрээр Баасангийн араас нудран түүнийг урагш нь туулаа. “Хөдөлж үз, муу лам чи!” гэж тэр хахир дуугаар тушаагаад, “Дахин миний зөвшөөрөлгүй мориноос буувал нүднээсээ нам буудуулна гэж мэдээрэй!”

Баасан морио давиран урагшлах зуураа арагшаа хяламхийн сэндмаа, түүний шинэ төрсөн хүүг харлаа. Нойтон, улаан царайтай хүү толгойдоо хэсэгхэн жаахан үстэй байх агаад нүдээ тас анин сэндмаагийн цээжинд наалдан унтаж байв. Сэндмаагийн бүх хувцас тас нойтон аж.

Баасанг морьтойгоо Үүрийн гол руу ороход Сэндмаагийн нүд талдон одож байгаа морьтнуудаас салахгүй байв. Урдхан талд нь урт цуцаагаар жагссан лам, цэрэг эрчүүд Үүрийн голоор мөн л гарцгаах агаад, харин баруун талд нь өтгөн хар утаа холоос тэнгэр өөд суунаглаж байв. Хурдан урсгалт голын дээд талд хүмүүсийн хашгирах дуун сонсогдоно.

Сэндмаа морьтнуудын араас дахин ширтлээ. Морьд саяхан түүний нүүсн Даян дээрхийн сахиусын байгаа газраас өнгөрөөд Үүрийн голын гол цунд зөөлөн урагшилж байв.

“Даян дээрхийн сахиусыг морьд гишгэсэнгүй шүү! Миний хүүгийн оноо, авга ах нар нь явчихлаа. Тэднийгээ нэг хар даа, хүү минь” гэж Сэндмаа дөнгөж төрсөн хүүдээ шивнээд хүүгийнхээ нүүрийг лам нарийн цувааны зүг чиглүүлэхэд хүү нарийхан дуугаар уйлагнав.

“Бүү ай, бүү ай, бүү ай” гэж Сэндмаа хүүгийнхээ анхны бүүвэйн дууг зөөлөн эхлээд түүнийг цээжиндээ дахин наав. “Бүү ай, бүү ай.”

Сэндмаа хүүгээ ийн бүүвэйлэнгээ алслан буй Баасангийн зүг гар дашан хөдөлгөөнгүй зогсов. Баасан цувааны сүүлд яваа, том биетэй болохоор араас нь тууж яваа цэргээс ч тод харагдаж байлаа. Сэндмаа Баасанг нүднээсээ салгахгүйг хичээн хүүхдээ тас тэврэн урагш ширтсээр байв.

Гэвч голын цаадах хөндий эцэс төгсгөлгүй биш ажээ. Даян дээрхийн лам нар сахлаг хөндийг тэгсхийгээд гаталж дуусан, цаана нь байгаа ой мод руу орж явчихлаа. Одоо тэр Баасангаа хичнээн ширтээд ч олж харж чадахгүй болов.

Сэндмаа сая л бүх хувцас нь нороод биеийг тас барьж байгааг

мэдрэх шиг болж нойтон хувцаснаасаа салж, биеэ хурдхан цэвэрлэх гэр рүүгээ хоёр алхав. Гэнэт ард нь эрэгтэй хүний уужим цээлхэн хоолойгоор Тэгш Таван Хүсэл хэмээх уртын дуу хангинуулах сонсогдов.

“Баасан уу даа?” гэж Сэндмаа зогтусан эргэж харлаа. Лам нарын цуваа харагдахгүй болсон байв. Баасангийн Богд лам багшийгаа магтан дуулсан уртын дуу модон дундаас цуурайтаж байлаа.

“Баасан лам мөн байна” гэж энэ мөчид Сэндмаа руу гүйхээр ирсэн хөршийн эмэгтэй нотлов. “Хөөрхий минь, эргэж ирэх хүн байна даа. Дуу нь мөн ч сайхан сонсогдож байна” гэж тэр нэмээд Сэндмаагийн дэргэд зогсов.

“Мөн ч дураараа зоригтой хүн шүү. Баригдаж, буу тулгуулж янж байж ингэж чанга дуулах гэж” гэж Сэндмаа толгой сэгсрээд хоолой нь зангирав.

“Харин тийм ээ” гэж хөршийн эмэгтэй инээмсэглэхдээ нүдэндээ итгэл найдварын оч гялалзуулаад, “Сэндмаа минь, малаа хураалгаад уйлж, ойчиж унасан эмээтэйгээ зууралдаж байгаад чамайг энэ амаржихыг огт сонссонгүй өнгөрчихлөө. Ямар гээч бяцхан улаан хүүхэд төрчихөө вэ? Хүү юу, охин уу?” гэв.

“Хүү” гэж Сэндмаа нүдэндээ нулимстай инээмсэглэв.

Баасангийн чанга цээл хоолой Даян дээрхийн уул усыг доргион хадаж,

“...Дээд богдын дэргэд

Салалгүй дагая

Энэ жарган суугч маань

Номт тэнгэрийн жаргал буй” хэмээн дуулсаар байлаа. Хааян нэг цэргийнхний “Боль! Дуулахаа зогс!” гэж хашгичин тушаах нь бүдэг бадаг сонсогдоно.

Болд, Чулуунжий нар гүйхээрээ ирж том Дамбаагийн хашаанд орлоо.

“Ээжийн эм гэрт нь байгаа” гэж Чулуунжий хашгирав. “Нүг улаан хайрцагт байгаа шүү. Хайрцаг нь мөнгөн цоожтой!”

“За ойлголоо” гээд Болд асч эхэлж байгаа том Дамбаагийн гэр

рүү хурдаараа гүйн оров.

Болд гэрт байсан хувин савыг гадагш нь шидэхэд Чулуунжий түүнийг шүүрэн авч нэмэгдэн ирж байгаа хүмүүст өгөөд “бушуухан ус шанаад ирээрэй” гэв. Гал Болдын байгаа гэрийг бүрхээд ирлээ. Хашааны тойронд энд тэндгүй байшин, амбаар шатаж тэсэхийн аргагүй халуун болж байв.

Чулуунжий галын өөдөөс ганц нэг атга, хормой шороо цацаж үгэв. Түүнийг дийлэх аргагүй ажээ. “Ээжийн эмийг олж байна уу, Болд оо?” гэж тэр хашгирлаа.

“Гэр дотор юу ч харагдахгүй байна, чи эмийн хайрцаг яг хаана бийдгийг мэдэх үү?” гэж Болд хахаж цацан дотроос хариулав. Гэр дотор галтай унь унах тас няхсийсэн чимээ сонсогдов.

“Хүү минь гал дотроосоо гараач ээ, дээрээс чинь гэр нурлаа” гэж Сумъяа гэрийн галыг эсгийгээр балбангаа хашгирав.

“Болд оо, одоо гараарай, болохоо байлаа” гэж гэрийн нөгөө талаас Чулуунжий хашгираад, “Бид галыг дийлэхгүй байна, гараарай” гэл.

Болд хариу дуугарсангүй.

“Хүүе, хүү минь, гараач ээ” гэж Сумъяа байж ядан орилов.

Болд гэр дотор бөхийн ийш тийш тэмтэрч байлаа. Тал талаас үүгэх халуун, битүү утаан дундуур тэр том Дамбаагийн авдар, туннуруудыг барилж үзэн эмнэлгийн ном, эмийн зүйлс хайв. Болдын гар хүрсэн юм бүхэн шатаж байх шиг санагдаж байлаа. Гэрийн хоёр баганад гал авалцсан байв. Тооноор улаан гал улалзана. Болд хажуугийн орон дөррээс дэр авч амаа таглаад ханиаж, замдаа тааралдсан галыг мөнөөх дөррээрээ цохин унтрааж эмтэй хайрцгийг эрэв. Бас олбог, хөнжил гээд гарт тааралдсан зүйлсээ авч авдарт асч эхэлсэн галыг дарж унтраав. Гэрээр дүүрэн утаа бүрхэв. Болд хахаж цацан ханиалгалаа. Түүний араас халуу шатаж эхлэв. Болд барьж байгаа дэрээрээ нуруугаа цохиж галыг унтраагаад хөлөөрөө авдар сав тэмтэчлээ. Түүний хөлд нэг жижиг хайрцаг туллаа. Болд түүнийг авч үзтэл битүү утаа манан дунд хайрцагны улаан өнгө, жижиг мөнгөн цоож нь цухуйж харагдав. Болд дэрээ хаяад улаан хайрцгийг элгэндээ тэвэрч үүд рүү урагшлав. Түүний арван тойронд унь унаж, Болд галтай унин дээгүүр доогуур сүлжин ханилгаар гарав.

Болдыг гэрээс дөнгөж гарч амжих мөчид гэрийн тооно нуруун доош унаж том Дамбаагийн гэр тэр чигээрээ улаан галд хучигдлаа. *Ин шатаж байна уу даа, миний сахал, хөмсөг дээгүүр гал илээд байх юм. Галд үнсүүлж байгаа юм шиг ямар сонин өвчингүй байх юм бэ* гэж Болд шатаж буй гэрээс холдон гүйнгээ бодож амжтал хэн нэг нь түүний нүүр рүү ус цацаж орхилоо.

“Ха, оох, аах” гэж Болд ханиалгаад, “Ёох” гэв. Тэгээд тэр дахин нэг ханиалгаад агаар амьсгалав.

“Чи бүр норчихлоо, хараач” гэж Чулуунжийн инээгээл, “Хайрцгаа авч чаджээ, чи!” гэж баясан хэллээ.

“Энэ нөгөө хайрцаг чинь мөн үү? Үүнээс өөр юм олсонгүй” гэж Болд хэлээд Чулуунжий руу хайрцгийг сарвайв.

“Мөн байна. Яг мөн!” гэж Чулуунжий хэлээд, “Ээж минь аврагдлаа” гэв.

“Чи ус цацаад цочоочихлоо шүү” гэж Болд инээв.

“Чиний нүүр шатаж байхыг хараад сандарсандаа усна цайчихлаа. Чи амьдаараа шатаж байсан.”

Болд нүүрээ арчингаа ээж рүүгээ эргэж, “Ээж ээ, та бас энд юу хийж яваа юм бэ?” гэв.

Сумъяа хүүгийнхээ нойтон нүүрийг илээд, “Ээж нь хүүгээ галд алдчихав уу гэж хичнээн их айв аа! Битгий ийм амь өрссөн юм руу орж байгаач миний хүү” гэв. “Өнөөдөр чинь юу гээчийн аюултай өдөр нэ!” гэж тэр ганцаараа ярин хүүгээ дагуулан хашааны хаалгаар гадагшлан.

Малчид том лам нарын гудамжнаас бага сага зүйл чадлынхан хэрээр аварч үлдсэн боловч хоёр мянган жилийн мэдлэг хуримтлагдсан номын хуудас, ухаан шингэсэн урлалууд, итгэл сэтгэлээр бүтсэн бүтээлүүд хахир улаан галын оволзсон дөлд хамагдан үнс нурам болж байв. Өтгөн хар утаа, дүрэлзсэн их гал хөндийг тэр чигээр нь бүрхэж үдийн нарыг халхаллаа.

Хэдхэн хормын дотор Даян дээрхийн хүрээнээс аварч үлдэх юм юу ч үгүй боллоо. Лам нарын гудамжинд нүүрс, үнс л үлдэв. Даян дээрхийн үзэсгэлэнт хийд, сүм, дацангуудын байрнаас дөрөв тавхан мод, хоёр багана л хоцорчээ. Хиншүү хярвасны үнэр хөндийг бүрхэж, утаа, үүлний аль нь үл мэдэгдэх манан нарыг халхалжээ. Үд дунд ч болоогүй

байхад шөнө болох нь уу гэмээр Дээрхийн хүрээний орчин тэр чигээрээ харанхуйлж байлаа. Лам нарын гудамжны улаан гал аажмаар хар нүүрс болон өнгөө хувиргахад өвөр дүүрэн ном, судар, бурхан тахил тэвэрсэн лутгийнхан аварсан эрдэнэсийн зүйлсээ тавих газар эрэн хүрээний байшингийн ором дээр цугларцгаажээ. Малчид аварч үлдсэн зүйлсээ хийдийн тавиур дээр тавьж байгаа мэт нямбайлан нэг дор бөөгнүүлэн цохийв. Тэгээд тэднийхээ өмнө сөхрөн сууцгаалаа.

Сумъяа хүрээний хамгийн өндөр баганын хажууханд газар суув. Тэр нүдээ анин залбирлаа. Бусад нь ч түүнийг тойрон сууцгаав. Хүмүүс хүрээнийхээ үлдсэн баганыг түшин мөргөөд газар суун залбирал үйлдцгээв. Болд ээжийнхээ дэргэд суулаа. Тэр алгаа хавсран мөргөл залбиралд оролцов. Нурж унасан хийдийн шалны доорхи нойтон газар түрц үнэртэж байлаа. Болдын бие чичирхийлж эхлэв. Тэр өөрийгөө ташируулахыг оролдон уртаар амьсгалав. Гэвч тайвширч чадсангүй, үйлж эхэллээ.

Хэсэг хугацаа өнгөрлөө. Залбирч байгаа хүмүүсийн хэн нь ч босохыг яарсангүй. Болд уйлж байгаа нулимсаа хүнд харуулахгүйг эргэж нүдээ аньжээ. Тэр бас л босохыг яарахгүй байв.

Түүний уруул дээр борооны дусал гэнэт уналаа. Тэгтэл борооны дусал олширч эхэллээ. Тэглээ ч хэн ч боссонгүй.

Гэнэт хүүхдийн цангинасан дуу орчны чимээ аниргүйг эвдлээ.

"Болд гуай, Болд гуай..." гэж Ховчилтой талын дөрөлжөөр даван ирж буй найм орчим насны хүүхэд зогсоо зайгүй дуудаж байв.

Болд аажуухан өндийн өвдөглөж суугаад хүлээлээ. Сумъяа өндийв. Бусад хүн ч өндийлөө. Хөл нүцгэн хүү хурдаараа жирийн ирлээ.

"Болд ах аа, таны эхнэр амаржчихлаа. Хүү төрсөн гэнэ. Эхнэр чинь таныг дуудаж байна!" гэж тэр хашгирав.

"Юу гэнэ ээ?" гэж Болд хөл дээрээ үсрэн бослоо. "Би хүүтэй болчихсон хэрэг үү? Даян дээрх минь, би хүүтэй болчихлоо гэж үү!"

Болд гэрийнхээ зүг ухасхийснээ эргэж нэг алхан Даян дээрхийн зүрхлээс үлдсэн баганад бөхийн нэг мөргөв. Тэгснээ тэр баганаас толгойгоо салгаж чадалгүй уйлав. Том том нулимс борооны дусалтай хамт болд түүний үрчийн уйлж байгаа нүүрийг даган урсав. Тэр

амандаа ямар нэгэн юм бувтнаснаа мэдээ дуулгасан хүүд хангай
“Ахдаа саяынхаа хэлсэн бүх үгийг дахиад нэг хэл дээ!” гэж хоолой
зангируулан хэлэв.

“Болд гуай, манай ээж танай эхнэр Сэндмааг хүүтэй болсон гэж
хэлсэн. Тэгээд таныг дуудаад ир гэсэн” гэж хүү бороонд норсон нойтон
сормуусаа цавчин байж хэлэв.

“Ээж минь, би бушуухан явалгүй болохоо байлаа” гэж Болд нүүр
хоёр гараараа үрж арчив. Тэгснээ тэр ээжийнхээ өмнө сөхрөн суугаад
түүнийг тас тэвэрлээ.

Сумъяа хүүгийнхээ толгойг илэв. Бороо ширүүслээ. Болд дуугүйгээр
босч том том алхан явж одлоо. Хүмүүс Болдын араас гар даллан дохио
хийдийнхээ баганад бөхийн мөргөж залбирлаа үргэлжлүүлэв.

Сумъяа амандаа ерөөл уншин Даян дээрхийн хүрээний багана
тойрон алхсаар хоцров. Сумъяагийн алхаа нутгийнхаа хүмүүсийнхтэй
адил жигд бөгөөд удаан байх ба нүд нь Үүрийн голын гармын тэртээ
алсыг нэг ширтэж, хийдийн суурин дээр бороонд шавшигдан байх
бурхан тахил, ном судрыг нэг ширтэх ажээ.

“Хөдөлж үз, му лам чи! Дахин миний зөвшөөрөлгүй мориноосон
буувал үнэнээсээ нам буудуулна гэж мэдээрэй!” гэж ногоон малгайтай
цэрэг Баасангийн нуруу руу бууны үзүүрээр хүчтэй нударлаа.

Баасан өвсөн дээр сууж буй Сэндмаа руу харангаа мориноосон
аажуухан мордов. Бүсгүй уртаар санаа алдаж байлаа. Тэр нялх нойтон
хүүхдээ өвөртөө наажээ. Нар ч үгүй, сүүдэр ч үгүй, эргэн тойрон хачин
бараан болсон байх аж.

“Хөдөл хөдөл! Яв!” гэж цэрэг түүний морийг шавхуурдангаар
шавдуулав.

Баасан морио давирав. Түүний ард буутай цэрэг байгаа ч тэр
эргэж харлаа. Сэндмаа тэр хоёрын хоорондох зай аажим аажмаар
хэрхэн холдож байгааг Баасан ажиглав. Сэндмаа аажим өндийж
байна. Сэндмаагийн дээлийн энгэрт нялх хүү эхийгээ хөхөж байгаа нь
харагдлаа. Ховчилтойн хөндий, Даян дээрхийн хүрээ, хөөрхөн Сэндмаа
болон түүний нялх хүүхэд...бүгд чив чимээгүй. Түүний араас хэн ч
уйлсангүй, хэн ч түүнийг дуудаж хашгирсангүй. Чихнээ сонсогдох

онхон зоримог чимээ нь Дээрхийн хүрээний цавчигдаж, таслагдсан үзүүдийг авч одох Үүрийн голын урсгал ажгуу.

Баасангийн морь гарман дээр бусгав. Баасан доош харж *Могой юу?* гайхлаа. Мориных нь хөл дор эргийн хайрганд булсан цэнхэр, өөр онгийн зүйл цухуйж байв.

"Зогсохгүй яв! Яваач!" гэж цэргийн ширүүн дуу ард нь сонсогдлоо.

"За" гэж Баасан инээмсэглэв. *Даян дээрхийн сахиус! Сэндмаа өгүүнийг уснаас гаргаж авч чаджээ!* гэж тэр бодлоо. Баасан баярлан цинж харлаа. Сэндмаа хүүтээ тас тэврэн зогсоно. Баасан түүн рүү инээмсэглэв. Сэндмаа нэг гараараа хүүхдээ тэврээд нэг гараараа даллах аядав. Баасан хариу даллаад голоор гарч лам нарын цувааг тодонгүй гүйцэн очлоо.

Баасангийн урд хойно цэргүүд тууж яваа ч тэр яагаад ч юм инээмсэглэлээ барьж чадахгүй байлаа. Тэр дөнгөж саяхан боож авсан морьт хүү, цэргүүдээс нууж авч үлдэж чадсан Даян дээрхийн сахиусын гүүний зурвасхан бодох зуураа байн байн толгойгоо эргүүлж Сэндмааг голын эрэг дээрээ байгаа эсэхийг харна. Баривчлагдсан лам нар урд нь хуурай гундуу, толгой унжуу явна. Цувааны түрүүч модны зах руу орж цувч. Баасангийн морины хөл дор хуурай гишүү чад чадхийн, эргэж гарахад Сэндмаа тод харагдахаа больж эхлэв.

"Хүмүүс ээ, би сая нэг хүүг эх барьж авлаа!" гэж Баасан чангаар ариваад тэр дороо уртын дуу эхлэв. "Дээд богдын дэргэд салалгүй дагня..." гэж тэр уянгатуулав.

"Наад дуулахаа зогсоо!" гэж цэрэг тушаав.

"...Энэ жарган суугч маань..." гэж Баасан үргэлжлүүлэхдээ ямар ч гэнэтээс илүү чангаар дуугаа хадаалаа.

"аан...Номт тэнгэрийн жаргал буй" хэмээн Намсрай хүүгээ даган дуулав. Удсан ч үгүй лам нар дууг нь даган дуулав. "Зээ тэгш талан хүсэл нь Эрдэм бүрэн гүйцсэн..." гэж тэд хоолой нийлүүлэн шуранхайлцгаав.

Цэргийнхэн сандралдан лам нарыг нүдэж эхлэв. "Дуулахаа больцгоо! Дуулахаа больцгоо муусайн эсэргүүнүүд!" гэж тэд хашгиран цувааны урд хойно бууныхаа бөгсөөр лам нарыг тааралдсан газар нь нүдэж байв.

Баасангийн ам руу бууны бөгс тасхийв. Уруулаас нь цус гарч эхлэв. Баасан дуугаа улам чангарууллаа. "...Тэнүүн уужим хангай

маань тэнгэрийн оронтой адил” гэж тэр найран дээр байгаа юм үү? Үргэлжлүүлж эхэлсэн бадгаа дуусгалаа. Уртын дууны танил анддаа Даян дээрхийн тэнгэрт тогтож, газар унахыг огтхон ч яарахгүй байгаа мэт мод хаданд удаан цуурайтав.

Цувааны түрүүнд явсан дэд хурандаа Балган гэнэт зогсож гарал өргөн цувааг зогс гэж дохилоо. Цуваа модот уулын дундах донсондуулыг захласан хадтай хавчиг зам дээр зогсов. Балган цуваа даган Баасанг чиглэн, замдаа таарах модны мөчрийг арагш нь шилжүүлж явлаа. Тэр Баасангийн өмнө ирж мориныхоо амыг татаад түүний нүд рүү цоо ширтэв. Тэгээд Баасангийн эрүүнд хуруугаа хүргэлээ. Балган хуруу улаан боллоо.

Балган цус болсон хуруугаа харангаа, “За чи сонс. Ам чинь цусаар будагдчихаад байхад дуу дуулж чаддаг хүн юм байна. Би дуулдаг хүнийг үзэн ядахгүй ээ. Харин миний тушаалыг зөрчсөн хүнийг би үзэн яддаг” гэж чангаар хэлэв. Тэгснээ Баасан руу ойртон налж, “Чи их зоригтой эр гэл үү. Чамайг бусад лам нар дагаж байна гэнэ ээ! Чам шиг хүн гэдэг би ажлаа нураалгадаггүй байх шүү!” гэж шивнэх шахам хэлэв. Балган эмээл дээрээ эгц суугаад “Наад мориноосоо одоо буу, эсэргүү лам чинь” гэж тушаалаа.

Баасан мориноос буув. Тэр Балганаас нүд салгахгүй харан зогслоо.

“Замаас холд! Тэр модны дэргэд зогс!” гэж Балган тушаалаа. “Тушаал биелүүлэхгүй бол буудна гэдгийг миний цэрэг чамд анхааруулсан. Тэгсээр байтал чи голын захад тэр нэг эмэгтэйд тусал гэж бууна гэнэ ээ! Бас зөвшөөрөлгүйгээр дуу дуулна гэнэ үү! Одоо би чамайг цэргээрээ буудуулаадахъя!” гэж Балганы нүд гялалзав.

Баасанг битгий дуул гэж тушааж байсан арын эгнээний цэрэг Балган руу гөлсхийн харав.

“Түүнийг буудаадах одоо” гэж Балган цэрэг рүү толгой дохилоо.

Бусад цэрэг нь буугаа цуваанд байгаа лам нар руу тулгалаа.

Шигүү модон дотор буун дуу тасхийв. Баасан уналаа.

“Баасан, хүү минь!” гэж Намсрай хашгирав. “Та нар хүүт минь яаж орхих нь энэ вэ. Яасан муухай хэрцгий улсууд вэ?”

Хоёр дахь буун дуу тасхийж модон доторхи шувууг үргэлж дэрхийлгэлээ.

Гаяа аавыгаа мориноос унахыг харав. Таяа мориноосоо буух гэтэл түүн бөгс түүний нүүрэн дээр падхийлээ. “Бүү хөдөл!” гэсэн тушаалыг түүн эр чихэн дээр нь хашгирав.

Балган ойролцоо харуулдаж буй нэг цэрэг рүү эргээд, “Энэ хоёрыг шалгах” гэж хэллээ.

Цэрэг эхлээд Намсрайг буугаараа хөдөлгөж үзлээ. “Энэ хүн шалхаж, дарга аа” гэж тэр илтгэв.

“Наадхыгаа замаас зайлуул” гэж Балган хэлээд, “Тэр хадны ард аахичиж орхи” гэв.

Цэд хурандаа хавтгай, хар хад руу заалаа. “Одоо түүнийг шалга” гэж тэр Баасан руу заалаа.

Баасанд нэг цэрэг ойртож ирлээ. “Нэг хөл нь шархадсан байна. Түүнийг дуусгачих уу?”

“Моринд нь мордуул” гэж Балган тушаав. “Амьдаар нь авч очоод моринд даа нэмсэн нь дээр.” Балган Баасанг буудсан цэрэг рүү хялайн ариулав.

Баасан шархтай хөлөө чирэн моринд арайхийж мордлоо. “Аав минь, шалга аав минь” гэж тэр шүднийхээ завсраар үглэн ам нь өмөлзөв. *Аав минь натайг ячихав гэж асуусныхаа төлөө буудуулчихлаа. Та надаас даагаад алагдчихлаа. Натайг алчихгүй яв даа* гэж тэр хад руу чирэгдэн очж буй өөд болсон аавынхаа араас сэтгэлдээ мэгшив.

Баасан, Намсрай хоёрыг буудсанаас хойш лам нар дуугаа дураацгаав. Баригдсан хүмүүс Дотоод яамны цэргүүдийн тушаалыг үг дуугүй биелүүлэх болов.

Баасангийн нүд чийгтэж ирсэн ч тэр нулимсаа барив. Баруун бодогнийх нь доор туссан шарх аймшигтай өвдөж байлаа. Ой тэр цэргээрээ шөнө болох гэж байгаа мэт харанхуйлав. Баасан тэнгэр өөд ариулав. Гэнэт нүүрэн дээр нь бороо дусав. Даян дээрхийн тэнгэрийн нулимс үүнээс илүү тэсч чадахгүй гэсэн шиг хур болон асгарлаа.

Наймдугаар бүлэг

(1938 оны зуны эхэн сар)

Цаг бусын нүүдэл

“Сэндмаа минь, шинэ хонины шөл ч үгүй байдаг минь тоогүй өдөр Борцтой шөл л хийчихлээ. Үүнийг уу даа” гэж Болд эхнэртээ хоол аягалав.

“Сайхан үнэртэж байна” гэж Сэндмаа хэлээд хоёр гараараа аягатай хоол авлаа. “Гар чичрээд байх чинь. Өнөөдрийн бүх үйл явдал санаанаа гарахгүй байна.”

Сумъяа нялх хүүг хурганы арьсанд өлгийдөв. “Цаг сайхан байхад нялх биетэй хүүхэн хүнд шинэ хонь гаргаж шөл өгдөгсөн. Энэ хүү ийм хүнд цагт төрж байгаа нь өрөвдмөөр юм даа” гээд тэр Сэндмаа руу эргээд, “Сайн идэж ав, охин минь. Өнөөдрийн болсон бүх зүйлний болоогүй мэт бод. Хүүгээ бод. Чи л сүү орохгүй бол энэ хүүхэд хүн болохгүй.”

Сэндмаа шөлөө сороод гэрээ тойруулан харлаа. Болд утаа торгон болсон дээлтэй хөлөө нугалан суух аж. Нүүр нь хөөнд халтартаг, толгой дээрх шарх нь улаан, хар холимог өнгөтэй болжээ. Түүний хувцас шал нойтон байх ба нүдэнд нь гүн гуниг хурсан харагдана. Тэр өчигдрийн Болдоос даруй арван насаар хөгширсөн царайтай байх аж. Сумъяа ч бас хөө тортогт халтартсан байх ба нялх хүүхэд рүү тонгойн инээмсэглэж сууна. Сэндмаагийн хүү хурган өлгий дотроо тайван нойрсож байлаа. Гэрийн хаалга онгорхой байх бөгөөд өрхийн битүүлжээ. Гадаа ширүүн бороо орно. Хаалгаар Үүрийн гол харагдана. Гол улам хүчтэй шуугин урсаж байв. *Бүх зүйл өнөөдөрхөн болсон гэж үү гэж Сэндмаа бодлогоширов. Айхтар үер болчихвий дээ.*

Сэндмаа гэнэт огло үсрэн бослоо. “Болд оо, би хэлэхээ мартчихаж

“Даян дээрхийн сахиусыг уснаас гаргаж авсан юмсан!”

“Яасан гэнэ ээ, Сэндмаа?” гэж Болд санаа алдав.

“Нөгөө хатгамлыг. Би хүүгээ гаргахаасаа өмнө гол руу ороод унахад өлгөдөг хэдэн бурхан сахиусыг уснаас гаргаж авч чадсан юм. Түүнийг би голын хайрган дор нуучихсан!”

“Гийм үү?” гээд Сумъяа нялх хүүг орон дээр яаравчлан тавив. “Яг санаа нуусан бэ, охин минь?”

“Тэр гармын наад талын хайрганд” гэж Сэндмаа гараараа заав.

“Ээж та гол руу явж болохгүй ээ. Олон цаг бороо орлоо. Та одоо түр рүү зүглэлтгүй” гээд Болд гутлаа тайлав. Тэр бороонд гүйн гарлаа. Болд усан бороонд шал шалхийтэл дуугарган өвсөн дээгүүр том том аялгангаа чанга дуугаар, “Өнөөх хайрга маань усанд бараг автсан байна” гэж хашгиран цааш гүйн одов.

Нэлээд хэдэн хормын дараа Болд гартаа Даян дээрхийн сахиус, гурван баринтагтай ном, гурван өөр хатгамал бурхдын зээгт наамал барисаар орж ирэв.

“Хонгор минь, чи сайн нуусан байна шүү. Миний хүү яагаад заавал номодор хорвоод төрөх ёстой байсны учир начрыг би одоо л ойлголоо. Хүү минь Дээрхийнхээ сахиустай холбоотой байж!” гээд Болд норсон сахиусан бурхныг гэрийн унинд дэлгэн зүүлээ. Тэр бас баринтагтай номнуудыг задалж үзэв. “Бурхан сахиус, ном судар маань гэмтээгүй байна шүү” гэж тэр хэлэв. “Одоо дулаахан гэрт удахгүй сайхан хатна л дээ.” Болд номнуудыг баринтагнаас нь задалж хуудаснуудыг хоймор дэлгэв.

“Даян дээрх минь” хэмээн Сэндмаа алгаа хавсран нүдээ анилаа.

Сумъяа, Болд хоёр ч бас алга хавсран унинд татаж дэлгэсэн бурхандаа мөргөв.

Дараа нь Сумъяа Болдод хандаж, “Хүү минь, ийм том бурхныг хэргээ байлгана гэдэг хүнддэх вий. Даян дээрх маань бүх нутаг усаараа мөргөдөг том бурхан. Үүнийг чи хүн бүхний очиж мөргөж чадах газарт анхачвал дээр биш үү” гэв.

“Хаана?” гэж Болд, Сэндмаа нар зэрэг асуулаа.

“Даян дээрхийн хүрээг нураачихсан шүү дээ” гэж Болд тодруулав.

Сумъяа ач хүү рүүгээ харснаа түүнийг зөөлөн бүүвэйлэн хөдөлгөхөд нүүдэнд нь нулимс дүүрлээ.

“Ээж минь, бүү уйл” гэж Сэндмаа хоолой зангируулан хэлээд нулимсаа арчив.

“Хүүгээ хөхүүлэхээс өмнө уйлж болохгүй шүү, Сэндмаа. Сүү нь зовчихно” гэж Сумъяа хэлээд нулимсаа арчив. Сумъяа босч ач хүүгээ Сэндмаагийн гар дээр өгөөд, “Одоо түүнийг нэг хөхүүлээд үз дээ” гэлээ.

Сэндмаа дан дээлээ нээж хүүгээ хөхөндөө наалаа. Хүү хөхөж эхлэв. Сэндмаагийн нөгөө хөх нь зэрэгцэн ивлэж дан дээлийнх нь энгэр норлоо.

“Ээ Даян дээрх минь! Чи минь ёстой сайхан ивлэж байна” гэж Сумъяа инээгээд нулимсаа шударлаа. “Хүү чинь өлсөхгүй нь гэдгийг хараад сэтгэл амарлаа” гэж тэр хэлэв.

Болд инээмсэглэн цай аягаллаа. “Ээж та цай уу” гэж тэр хэлээд, “Энэ том бурхдаа бид хааш нь аваачих вэ? Танд бодол байна уу?” гэв.

“Надад нэг санаа байх нь байна” гэж Сумъяа хэлэв. “Даян дээрхийн агуй. Даян дээрхийн өөрийнх нь чулуун хөшөө байдаг агуй маань л улаан хувьсгалчдаас бурхдаа нууж болох аюулгүй газар байх байх.”

“Нээрэн тийм байна. Аюул ах тийшээ очиж бясалгал хийдэгсэн” гэж Болд хэлээд, “Агуйд очоод юм олоход хэцүү шүү. Нээрэн агуй бурхдыг маань сайн нууж чадах газар яг мөн байна” гэв.

“Улаан намын хүмүүс агуйг нэгжих юм биш биз?” гэж Сэндмаа асуув.

“Хэрэв бид сайн нуугаад хүмүүст хэлэхгүй байж чадах юм бол хувьсгалчид тийм ч амархан мэдэхгүй. Тэгээд бас хааяа нэг тийшээ очиж бурхдаа эргэж байя” гэж Сумъяа хэлэв. “Бас дандаа мөргөж, залбирч байя.”

“Зөв үг байна, ээж ээ. Би аваачаад нуучих уу?” гэж Болд дэмжлээ.

Сумъяа зээгт наамал бурхны торгон захыг хурууныхаа үзүүрээр илэв. “Галын илчинд хатаж эхэлж байна. Ийм бороонд юм нуухад ял таарна. Миний ганц морийг унаад яв хүү минь” гэж Сумъяа шавдуулан “Бурхны хөрөг, наамлаа бүгдийг нь аваад яв. Ном судрыг ч бас аваад яв. Агуйн үүднээс хол нуугаарай. Агуйн сувгаар дээшээ их өгсөж байж бурхнаа аюулгүй газар байрлуулаарай. Явж үз. Могой, хорхойноос болгоомжтой яваарай”. Сумъяа Даян дээрхийн сахиустаа духаа наам ихэд удаан залбирлаа.

Сэндмаа ч бас бурхандаа духаа удтал наан аврал хүсэв. Мөн шинэхэн төрсөн хүүгийнхээ өчүүхэн гарыг сахиусанд болон судар номонд хүргэлээ.

Болд Даян дээрхийн сахиус болон судар ном, зээгт наамал үрлалуудыг борооноос хамгаалан том хүрэн дээлэндээ өвөртлөөд гэрээс гарлаа.

Өглөөний нар ханын толгойд тусч гэр халуун болжээ.

“Миний хүү шээж байна, хар даа!” гэж Болд Сэндмаагийн оронд ойртож суугаад хүү рүүгээ бахархалтайгаар инээв.

“Урьд шөнө огт сэрэлгүй унтсан шүү” гэж Сэндмаа инээв. “Сайн хүү дээ. Одоо сэрж мээмээ хөхөх болсоон. Хөх маань бүүр чинэчихэж.”

“Үнээ малгүй байхад эхнэр минь сүүтэй байдаг нь аз юм даа” гэж Болд санаа алдав. “Ээж одоо хоёр үнээгээ сааж байгаа.”

“Бид нар ч хөөрхий болтлоо ядуурч дээ” гэж Сэндмаа гуниглав. “Өглөө болгон олон үнээ саадаг айлд хоёр үнээ гэдэг хоосонтой адил юм даа. Хоёр гэрийн дунд хоёрхон үнээгээрээ бид яажшуухан өл нигүүлдэг билээ. Өөрсдөө сааль их авмаар байдаг, өвөл идэш идмээр байдаг, гэтэл бас хоёрхон малаа өсгөх хэрэгтэй болно шүү дээ. Ингэж байхаар Архан руу нүүх үү? Манайх хангалттай олон малтай байгаа.”

Болд гал руу ширтэн зомгол оролдов. “Хоолгүй болчихлоо гээд идмьнх руугаа нүүж очно гэдэг санаанд багтахгүй байна. Ичмээр юм.” гэж тэр хэллээ.

“Бидэнд ичээд байх явдал байхгүй. Залхуугаасаа болоод малаа үхүүлчихсэн биш. Буу тулгасан улаан хувьсгалчид хураагаад авчихлаа. Түүний төлөө бид ичнэ гэж үү? Даян дээрхийн бүх айл энэ өвөл яаж онд прохоо бодож эхлээд байгаа байлгүй” гэж Сэндмаа хэлэнгээ хүүгээ олгийдон мээмэндээ барилаа. “Хүүгээ нэг сар хүрэнгүүт нь Архан руу нүүцгээе.”

“Мэдэхгүй л дээ. Би ганцаараа байсан бол ч яая гэхэв. Ээжийгээ ачаад хадмын зуслан руу нүүж чадахгүй л болов уу. Тэгж түүнийгээ амьтны нүдэнд шоовдор харагдуулж болохгүй байх. Ер нь наадах чинь ариад баймааргүй зүйл байна. Дараа бодож байж больё” гээд Болд алгуурхан босоод гэрээс гарчихлаа.

Сэндмаа хүүгээ орон дээр тавив. Тэр эргэнэг рүүгээ алхаад сүү өрөм хайлаа. Хоосон аягыг нааш цааш хурааж, модон тавагнуудыг ээлжлэн үзээд шинэ өрөм олсонгүй. Сэндмаа нүдээ анин хоёр гартаа хувин дүүрэн сүү цалгиулан үхрийн зэлнээс ирж яваагаар төсөөлөн Алхаа гишгээ болгонд нь дээлийнх нь хормой руу сүү цалгина.

Гэнэт хаалга онгойлоо. Сэндмаагийн нүд хувин дүүрэн сүүн дээр тусаад түүний хөдөлгөөн болгоныг дагав. “Аах,” гэж тэр дуу алдаад. “Би сэрүүн зүүдэлж байх шиг байна” гэж бувтналаа. Дөнгөж тэр мөчид л үүний өмнө Чулуунжийн инээмсэглэн зогсож байгааг тэр анзаарлаа.

“Сайн уу, Сэндмаа. Хүү нь сайн уу? Ээж бид хоёр өнөөдрийнхөө саалийн хагасыг танайд авчирч өгье гэж яриад. Хүүхэд хөхүүлж байгаа хойно чи сүүгээр цангаж байгаа байлгүй. Тийм биз?” гэж Чулуунжийн асуув. “Танай хадам ээжтэй сая тааралдлаа. Тэгээд өнөөдрийнхөө сүүг танайд өгөлгүй өнжөөрэй, бид сүү өгч байгаа гээд хэлчихлээ.”

“Чулуунжий, чи яаж ийм их сүүтэй байгаа юм бэ?” гэж Сэндмаа асуугаад, “Наашаа суугаач” гэв.

“Энэ их биш ээ. Өнөө өглөөний сүүний л хагас. Зургаан үнээ сааж байгаа болохоор ээж, бид хоёр хангалттай сүүтэй байгаа.”

“Танай мал үлдсэн нь ямар азтай хэрэг вэ” гэж Сэндмаа инээв. “Би Даян дээрхийн бүх айл малаа хураалгасан гэж бодож байлаа.”

“Цэргүүд лам нарын малыг их хураасан шүү. Аз болоход манай лам байхгүй, тэгээд ч бид цөөхөн малтай болохоор аврагдлаа.”

“Болд, бид хоёр ч бас лам биш шүү дээ” гэж Сэндмаа хэлэв.

“Тэр ч тийм. Гэхдээ танайд хүрээний мал нэлээд байсан, бас Намсрай гуайн малтай ойр байгаа шүү дээ. Манайх, танайх хоёрын аз буян солигдож байх шиг байна даа, тийм үү?” гэж Чулуунжийн Сэндмаагийн сүүтэй хөхийг ажиглангаа палхийтэл хэлэв.

Сэндмаа дээл рүүгээ тонгойн хараад, “Миний дээл хөхний сүүнд халтартчихаж уу?” гэж тэр Чулуунжийгийн үгийг сонсоогүй мэт яриад нь дүйвүүлэв.

“Үгүй, үгүй” гэж Чулуунжийн инээгээд, “Би чиний хөхийг л харж байна. Ямар хурдан том мээмтэй болчихоо вэ, гоё харагдаж байна” гэв.

“Аан. Би халтар харагдсан юм болов уу гэж айлаа” гэж Сэндмаа хариулаад, “Аз болоход мээм минь овоо сүүтэй байгаа” гэлээ.

“Сэндмаа, би нэг сониуч юм асуучих уу?” гэж Чулуунжийн хэлэв.

“Чамайг хүүхдээ гаргахад хэн тусласан бэ? Бараг бүх хүн дөрөлжийн цаана хашигдчихсан байхад чи яаж ганцаараа хүүхдээ төрүүлчихсэн юм бэ?”

“Баасан тусласан юм” гэж Сэндмаагийн нүүр гэрэлтэв. “Тэгээд яараа нь голын цаана явж байхдаа тэр дуу дуулсан гээч.”

“Тийм үү?” гэж Чулуунжий сулхан дуугарлаа. “Чи хадам ээждээ хэлсэн үү? Болдод хэлээ юу?”

“Хэлэлгүй яахав. Ээж энэ бүхнийг сайны ёр гэж байна лээ. Эсэн мэнд эргэж ирэхийн цондон гэж хэлсэн” гээд Сэндмаа инээн галаа түлэхээр тонгойв.

“Хэрэв Баасан эргэж ирдэг л юм бол...” гээд Чулуунжий тооно ширтэн уртаар санаа алдаад, “Би түүнтэй гэрлэнэ ээ” гэлээ.

“Юу гэнэ ээ” гэж Сэндмаа уулга алдаад барьж байсан түлээгээ алдав. “Лам хүнтэй юу?”

“Тийм ээ” гэж Чулуунжий нүдээ онилгов. “Тэр эргэж ирэхдээ мин биш болсон байна. Манай энд хүрээ гэж байхгүй болсон болохоор эрчүүд бүгд хар болсон гэсэн үг.”

“Хүрээний тухайд нээрэн тийм л дээ” гэж Сэндмаа түлээгээ авахдаа шуулдах төдий хэллээ.

Чулуунжий Сэндмаа руу дээрээс доош нүд салгалгүй ширтэв. “Сэндмаа, чи жаахан сандраад байна уу даа. Чамайг юу зовоогоов?”

“Би юу? Сандраагүй ээ. Нутгийн эрчүүд эсэн мэнд эргэж ирээсэй л гэж залбирч байна.”

“Нээрэн миний ээжийн эмийн хайрцгийг том Дамбаагийн гэрээс авчирсан гэж Болд чамд хэлсэн үү?” гэж Чулуунжий дууныхаа өнгийг нэрчиллөө.

“Хэлсэн шүү. Яамай л даа. Ээж чинь их баярлаж байгаа байх даа.”

“Ээж маш их баярлаж байгаа. Баасан том Дамбаагийн эмийн ном судрыг судалсан байна лээ. Ээжийн эмийг нэгбүрчлэн тайлбарлаж олгосон Баасангийн тайлбар дотроос нь гарч ирсэн.”

“Тийм үү?”

“Яг тийм. Би бүр Баасанд хичнээн их хайр хүрсэн гээч. Баасангийн тайлбар бичгийг хараад зүрх минь дэлсээд явчихсан.” гэж Чулуунжий баясан хэлэх зуураа Сэндмаагийн нүүрийг ажиглав. “Түүнийг эргэж ирдэг л юм бол би өөрөө эргүүлж байгаад сууна гэж бодож байгаа. Лам байсан болохоор хүүхэн эргүүлж мэдэхгүй байлгүй хөөрхий.”

Сэндмаагийн нүүрний ягаан туяа арилан зэвхий даав. “Эргэж ирж л байвал хэнтэйгээ ч суусан яахав дээ. Эсэн мэнд л ирээсэй” гэж Сэндмаа хүйтнээр хэллээ.

“За за, би ч хувингаа аваад явъя даа. Чи суллагчихсан уу?” гэж Чулуунжий суудлаасаа босоод хаалга руу алхлаа.

Сэндмаа хувинд нь ааруул хийж өгөв.

Чулуунжий хаалгаар гарах гэж тонгойсноо эргэж харан, “Баян байсан айл ядуурч, ядуу байсан хөрш нь сүү зөөж ирэхийг харна гэдэг хэцүү л байгаа байх даа, тийм үү?” гэж мушийв.

“Өглөгч сайхан сэтгэлд чинь гялайлаа” гэж Сэндмаа хариулав.

“Тусламж хэрэг болбол хэлж байгаарай” гэж Чулуунжий хэлээд хоромхон зуур хаалгаар гарч алхав. Сэндмаа түүний араас “гялайлаа” гэж хэлэх нь бүдэгхэн сонсогдлоо.

Арханы өглөө хөхөөн дуугаар эхэллээ. Хөндийн эргэн тойрны уулсыг битүү бүрхсэн ой модноос жигд донгодох уянгалаг энэ дуу бүхий л зунжингаа сонсдог жирийн л нэгэн аялгуу билээ. Адъяа сэрдгээрээ сэрж босоод дээлээ өмслөө.

“Ээж ээ, та хаашаа явах нь вэ?” гэж Даваагийн том хүү, арван долоон настай Бүргэд орон дотроосоо асуулаа.

“Би юу?” гэж Адъяа нойрмогдуу хариулаад, “Гарч үнээгээ саах...” гэснээ дуу нь тасалдан хоолой нь сааралтав.

Бүргэд босч суулаа. “Ээж ээ, саах үнээ байхгүй болсон шүү дээ. Үлдсэн ганц үнээ маань тугаллаагүй байгаа.”

“Би мэдэж байна” гээд Адъяа гэнэт нам суулаа. “Гэхдээ л ээж нь хөхөөн дуугаар сэрээд үнээндээ гараад сурчихаж.” Тэр арайхийн ингэж хэлээд уйлж эхлэв.

Адъяагийн хүүхдүүд ээжийнхээ мэгших дуунаар сэргээв. Бүргэд, Нацаг, Минжүүр, Мандаа нар чимээгүйхэн хувцсаа өмсөв.

Нацаг чимээгүйг эвдэж, “Ээж ээ, манайд гурван морь, дөрвөн хонь үлдсэн тийм ээ” гэв.

“Нацаг, дуугүй гэм.” гэж Минжүүр дүүгээ нудрав. Тэр мэгшин уйлж байгаа ээжийнхээ дэргэд суугаад түүнийг тэвэрлээ. “Ээж ээ, бид нар бүгдээрээ сумын төв орж улсын малыг маллавал болох юм биш үү?

Манай малыг хурааж аваад улсын өмч болгосон гэсэн биз дээ. Бид нар малаа буцааж авч маллаад улсаас цалин авчихъя.”

“Улс мөнгөөр мал маллуулна гэж чи яаж мэдэж байгаа юм?” гэж Бүргэд асуув.

“Тэр бүх малыг алчихвал утгагүй. Тэгэхлээр хэн нэгэн хүн тэднийг маллаж, сүү сааль авах хэрэгтэй болно байх гэж бодож байна” гэж Минжүүр хариуллаа.

“Ээж ээ, аав хэзээ эргэж ирэх вэ?” гэж найман настай Мандаа охин асуув. “Ээж ээ, миний өглөөний өрөм хаана байгаа юм бэ?”

“Өнөөдрөөс эхлэн чи өглөөний өрөм нэхэж болохгүй мэдэв үү!” гэж Минжүүр Мандааг загнав.

“Яагаад?” гэж Мандаа асуугаад, “Би өлсөж байна” гэлээ.

“Өнөөдрөөс эхлээд сүү ч байхгүй, өрөм ч байхгүй. Ийм учраас мэдэв үү” гэж Минжүүр дуугаа өндөрсгөлөө.

“Минжүүр минь, дүүгээ битгий зандар” гэж Адъяа зөөлөн хэлэв. “Хүүхдүүд минь гол руу явцгаа. Нүүрээ угаацгаа. Нүднийхээ нуухыг ч цэвэрлээгүй байж хэрэлдэцгээх муухай.”

Бүргэд дүү нараа дагуулан Архан гол руу явлаа. Тэр түр зогсож эргэн тойрноо ажиглав. “Саах үнээтэй үлдсэн айл ч алга шив дээ” гэж гэр хэлэв. “Бүх айлын тугалын хашаа хоосон байх ямар эвгүй юм бэ. Өглөөний үнээнд гарч байгаа нэг ч айл алга.”

Гэнэт эмэгтэй хүн “Ха!” гэх нь дуулдлаа.

“Минжүүр ээ! Нацаг!” гэж Бүргэд хуруугаараа голын дагуу заагаад, “Тэр доошоо хар даа. Нэг айл үнээ сааж байна!”

“Аа, тэр Равдан гуайнх байна” гэж Минжүүр хэлэв. “Тэднийх үнээ саах нь аргагүй шүү дээ. Тэднийхийг арван үнээ авч үлдэж болно гэж байсан.”

“Арван үнээ гэнэ ээ? Равдан гуайн дүү нь баригдсан ч гэлээ юу? Яагаад тэднийхийг ингэж харж үзсэн юм бол?” гэж Бүргэд яаран асуулаа.

“Тэдний хүү нь цэрэгт байдаг болохоор тэр. Равдан гуайн хүү Бадарч ардын цэрэгт байгаа гээд арван үнээ үлдээсэн гэнэ лээ.” Минжүүр ингэж хэлэх зуураа нүүрээ голын хүйтэн усаар шавшиж суулаа.

“Дүү минь, чи яаж энэ бүхнийг дуулаад авдаг билээ?” гэж Бүргэд асуув. “Өчигдөр баривчилгаа болж, малаа хураалгаад бүгд сандарч мэгдээд яахаа мэдэхгүй байх зуур чи их олон юм мэдэж авч амжжээ.”

“Би л лав өчигдөр тэгтлээ сандраагүй дэг” гэж Минжүүр хэлэв. “Ээж та нар гэртээ уйлж суух хооронд чинь би голынхоо бүх айлаар орсон. Равдан гуай надад тэднийх хүүгээ цэрэгт явуулсан байсан тулдаа аз таарлаа гэж хэлсэн. Өчигдөр мал хураах гэж ирсэн цэргүүдэл хүүгийнхээ цэргээс ирүүлсэн захиаг үзүүлж аврагдсан гэж байна лээ.”

Бүргэд Минжүүрийн яриаг амаа ангайн сонслоо. Тэгснээ гэнэт үсрэн босоод гэр рүүгээ эрчээрээ гүйчихэв.

“Хүүе ах аа, хаашаа яараа вэ? Та нүүрээ ч угаасангүй” гэж Минжүүр араас нь хашгирав.

“Би цэрэгт явлаа!” гэж Бүргэд эргэж харан хашгирав.

“Цэрэгт гэнэ ээ?” гэж Минжүүр, Нацаг нар хоолой нийлүүлэн дуу алдлаа. “Яах гэж?”

“Ээжид үнээ авч өгье” гэж тэр гүйх зуураа хариулав.

“Ах аа, намайг хүлээ!” гэж Минжүүр Бүргэдийн араас ухасхийлээ.

Минжүүр морь унасаар ой модноос гарч ирэв. Тэр цэнхэр дээлэн дээр шар дурдан бүс живхийтэл ороож хүзүүндээ шар алчуур зангидсан байх аж. Тэр нарыг гараараа саравчлан хаагаад алсыг ширтлээ. Тэгээд эмээл дээрээ эргэн ардаа яваа ах руугаа харж мориныхоо амыг татав. “Бүргэд ах аа, хар даа. Тэнд! Та харж байна уу?” гэж тэр Булган талын урд үзүүрт цухуйж буй Эрдэнэбулган сумын төв рүү заав. “Та бүртгүүлэх гэж их яарч байна уу?” гэж тэр асуулаа.

“Яараагүй ээ” гэж Бүргэд хариулаад, “Цэрэгт орж чадах юм бол манай гэрийнхэнд арван үнээ өгөх болов уу, аавыг суллах болов уу гэдгийг л бодож байна” гэлээ.

“Ах аа” гэж Минжүүр эхлээд, “Цэрэг татлагын газар очоод аавын тухай битгий яриарай. Таныг хувьсгалын эсэргүү, харуул энэ тэр гээд авахаа больчихно. Та сэргэлэн цовоо, баясгалантай байна гэж тохирсон биз дээ. Бас ардын засагт үнэнч байна гэж хэлэх ёстой гэдгээ санаарай. Аавыг бодохын оронд ээжийг бод. Тэгээд гэр бүлээ тэжээх мал авна гэдгээ бас бодоорой” гэв.

“За ойлголоо. Би санаж байна” гэж Бүргэд хэлэв. “Тэр намын хүмүүсийг хараад би яаж баясгалантай царай гаргахаа бодоод бодоод олохгүй байна. Тэд миний аавыг бариад явуулсан хүмүүс шүү дээ.”

“Та дахиад л өнөөхөө яриад уналаа. Боль л доо!” гэж Минжүүр хэлэв. “Энд та бид хоёр арван үнээ авах гэж ирж байгаа болохоос хэрэг шүүх гэж ирээгүй. Та яг л ээж шиг юм дахин дахин яриад байх юм. Тантай цуг ээж ирсэн бол та хэзээ ч цэрэгт явж чадахгүй, бид хэзээ ч малтай болж чадахгүй гэж би мэдээд энд цуг ирлээ. Би таныг цэрэгт явахад чинь туслана, та аавыг аврах талаар дараа нь бод. Таныг цэрэгт очоод хүнд ярих гавъяатай болоод ирэх тэр цагт аавыгаа гаргуулж авах талаар хөөцөлд. Тэр болтол аавыг март. Та тэдэнд үнэнч зүтгэж байгаагаа харуултлаа өнгөрснийг бүү дурс.”

“Дүү минь, чи аавыг баривчилж явсныг яаж өнгөрсөн юм гэж хэлж түрхэлж байна аа! Хоёрхон хоногийн өмнөх явдал шүү дээ!”

“Хоёр хоногийн өмнө гэдэг бол өнгөрсөн үе гэсэн үг” гэж Минжүүр хатуу дуугаар хариулав. “Та Равдан гуайн өчигдрийн зааж өгсөн үгнүүдийг цээжилсэн үү? Яагаад цэрэгт явахыг хүсч байна гэж асуувал юу гэж хариулахаа та мэдэж байгаа юу? Бадарч гуайн бичсэн захианд байсан шинэ үгнүүдийг хэрэглэж чаддаг болсон уу?”

“Дүү минь” гэж Бүргэд санаа алдав. “Тэр үгнүүдийг Арханаас Зэрлэг ортол тоть шиг давтсаныг чи сонсоо биз дээ. Сэтгэл уймраад байхад битгий хажууд яншаад байгаач. Би та нарыг орхиод явах гэж байна, хэзээ эргэж ирэх юм бүү мэд” гэхдээ Бүргэдийн хоолой зангирав.

Ах дүү хоёр таг дуугүй дөрөө харшуулцгаав.

Үдээс хойш гэхэд тэд Эрдэнэбулган сумын төвд ирсэн байлаа. Тэд дээрээ улаан туг хатгасан модон байшингийн урд зогсов.

Байшингийн үүдэнд нэлээн олон морьтон цугларчээ. Тэд бүгд залуу эрчүүд байхыг Минжүүр анзаарав.

Бүргэд, Минжүүр нар морио хашааны модноос уяад байшинд оров. Минжүүр ахыгаа улаан таван хошуутай өрөө рүү түлхээд хаалгыг нь хаалаа. Тэр ахыгаа эргээд гараад ирчихвий гэсэн шиг хаалгыг налан хэсэг зогслоо.

Өрөөний дотор талд Бүргэд том биетэй, цэргийн хувцастай даргын олон асуултад хариулж байв. Бүргэдийн амнаас гарсан үг бүрийг цэргийн даргын бичээч тэмдэглэж авч байлаа.

“Чи дэндүү намхан байна. Биеэр тэнцэх юм болов уу даа. Тэгээд ч 1933 оны хүн амын тооллогын бичиг баримтаас үзэхэд чи хойтон жил

18 хүрэх юм байх чив. Заавал одоо Ардын Хувьсгалт Армид явна гээд байх ямар шалтгаан байна, хүү минь?” гэж цэргийн дарга шалгаав.

“Монгол улсын тусгаар тогтнолд япончууд заналхийлж байна гэж би сонссон. Тэгээд эх орноо хамгаалахыг хүсч байна” гэж Бүргэд цээжилсэн үгээ ягштал хэллээ.

“Сайн байна” гэж цэргийн дарга инээмсэглээд, “Чи бүр япончуудтай тулалдах тэргүүн шугамд байлдахыг хүсч байна уу?” гэв.

“Тийм ээ, дарга аа.”

“Чи Монгол Ардын Хувьсгалт Намд элсэж, машин жолоодох гэх мэтийн мэргэжлийн тусгай бэлтгэл сургуулилт хийхийг хүсч байна уу?”

“Машин жолоодох оо?”

“Тийм ээ, хүмүүсийн ярьдаг өнөөх төмөр тэрэг гээчийг.”

“Тэгье дарга аа. Би машин жолоодож сурмаар байна.”

“Залуу Бүргэд чи их сайн байна” гэж цэргийн дарга асуултынхаа хүснэгтийг тонгойн хараад, “Чи аавынхаа талаар юу гэж бодож байна? Түүнийг яах бол?” гэж дууныхаа өнгийг өөрчлөн асуулаа.

Бүргэд хэсэг чимээгүй болов. “Мэдэхгүй ээ, дарга аа. Гэхдээ улс орныхоо тусгаар тогтнолыг аврахын тулд шаардлагатай бүх зүйлийг манай орны удирдагчид хийнэ гэдэгт би итгэж байна.”

“Малыг чинь хурааж авсныг танайх юу гэж үзэж байна? Танайх малаа хураалгахгүй гэж тэмцэлдсэн үү?”

“Үгүй” гэж Бүргэд хүчээр инээмсэглэв. “Тэнд очсон цэргийн дарга энэ мал сүрэг Монголын ардын армид бэлтгэх хоол хүнс болно гэж тайлбарласан.”

“Сайн байна” гэж цэргийн дарга туслах руугаа хандав. “Түүнийг элсүүл. Дажгүй хүүхэд байна. Тэгээд төлөөлөгч нарт хэлээд энэ хүүгийн ар гэрт мал хуваарилж явуул.” Ингэж хэлээд цэргийн дарга Бүргэд рүү эргэлээ. “За хүү минь, нэрийг чинь дуудтал гадаа хүлээж бай. Тэнд хэдэн залуус хүлээж байгаа, тэдэнтэй хамт нэрийг чинь дуудна. Та нарт удахгүй хоол өгөөд улсын нийслэл Улаанбаатар хот руу аваад явамз. За ямар санагдаж байна?”

“Гялайлаа, дарга аа!” гэж Бүргэд товчхон хариулаад гадагш гүйн гарлаа.

“За яав, ах минь?” гэж Минжүүр догдлон асуув.

“Намайг авчихлаа” гэж Бүргэд инээлээ.

“Ямар гоё вэ. Гялайж дээ, ах минь!”

“Би түүний асуултад их сайн хариулсан л даа. Яг л Равдан гуайн хүү шиг байсан байх аа” гэж Бүргэд нуг нуг хөхрөв.

“Тэд нар Бадарч гуайг аавдаа урт урт захиа бичдэг гэж мэдэхгүй байлгүй” гэж Минжүүр инээмсэглэв.

Хоёр залуу зэрэг тас тас хөхөрлөө.

“Хүүе та хоёр” хэмээсээр нэг өндөр залуу алхаад ирэв. “Чи цэрэгт явах гэж байгаа юм уу?” гэж өнөөх залуу Бүргэд рүү гараа сунгангаа хэлээд, “Миний нэрийг Мишиг гэдэг. Удганаас явж байна.”

“Намайг Бүргэд гэдэг. Би Арханых. Энэ миний дүү Минжүүр” гэж Бүргэд Мишигийн гарыг атгангаа хэлэв.

Мишиг Минжүүр рүү харангаа толгой дохиод, “Дүү чинь хөөрхөн юм аа” гэлээ.

“Миний дүү арван зургаатай” гэж Бүргэд нэмэв.

“Цэрэгт яваагүй байсансан бол би танайхаас очиж бэр гуймаар санж” гэж Мишиг Минжүүр рүү харц шидсэн хэвээр хэлэв.

Минжүүр ичисхийж хацар нь ягаарлаа. Тэр, хоёр эрэгтэй хүний яриаг сонсохгүйг хичээн эргэж харав.

“Миний дүүг битгий өдөөд бай. Наадах чинь ийм яриа огт сонсож үзээгүй хүүхэд” гэж Бүргэд хэлээд, “Дүү маань эндээс мал авч явах гэж ирсэн юм. Цэрэгт татагдсан хүмүүст хаанаас мал өгч байгаа юм бол, чи мэдэж байна уу?” гэж асуув.

“Дүү рүү чинь гөлөрсөндөө хүлцэл өчье. Би ч бас ийм хөөрхөн охин харж байгаагүй юм байна” гэж Мишиг намуухнаар хариулаад, “Тээр тэнд Эгийн голын эрэг дээр том хашаа байгаа биз. Дүүгээ чи тийш нь явуул. Гэхдээ чамайг цэрэгт татсан нь үнэн гэсэн тамгатай бичиг авч очих ёстой. Чи тэр бичгээ эхлээд ав” гэж зөвлөв.

Бүргэд захиргааны байшин руу бичгээ авахаар явахад Мишиг Минжүүр рүү очив. Охин гайхсан нүдээр өндөр залуу руу харав. Залуугийн том мөр Минжүүрийн чихэнд шүргэх шахам байв. Түүний зүрх хүчтэй дэлсэж байлаа.

“Минжүүр ээ, чи Арханд сүйт залуутай юу?” гэж Мишиг асуув.

Минжүүр дуугүй толгойгоо сэгсэрлээ.

“Тэгвэл байна аа” гэж Мишиг Минжүүрийн гарыг шүүрч аваад, “Би чамаас нэг юм гуйчих уу?” гэлээ.

“Юу?”

Мишиг Минжүүрийн нүд рүү ширтээд, “Намайг хүлээгээрэй гэж гуйвал болох уу?” гэлээ.

“Чамайг уу?” гэж тэр гайхлаа.

“Яахав дээ, цэрэгт явж байгаа эр хүнд чинь ард нь хүн хүлээж байгаа гэж бодож явахад гоё шүү дээ” гэж Мишиг тайлбарлав.

“Чи нутгийнхаа охидоос тэгж гуйхгүй яагаав” гэж Минжүүр асуулаа.

“Манай Удганд миний үеийн охид ховор. Дандаа хөвгүүд л байдаг юм. Байгаа хэдэн охид нь бид нартай ноцолдсоор байгаад эр хүн шиг болцгоочихсон. Чи манай голын охидоос өндөр, гоолиг юм аа” гэж Мишиг цайлганаар хэлээд инээв.

“Өө тийм үү. Бусдаас туранхай учраас чамайг хүлээх гэж үү?”

“Үгүй ээ, яг ч тийм биш. Өчигдөр орой би нэг зүүд зүүдлээд. Би нэг цагаан морь унаад шар алчуур гартаа бариад давхиж байна гэж зүүдэлсэн. Чиний зүүж байгаа наад алчуур чинь яг миний зүүдэнд байсан шиг юм” гэлээ.

“Энэ ч алчуур биш л дээ. Би аавын хуучин лам дээлний өөдсөөр алчуур хийчихсэн юм” гэж Минжүүр хэлэв.

“Аав чинь лам байсан юм уу?” гэж Мишиг шивнэн асуулаа.

Минжүүр эргэн тойрноо үг дуугүй харав. *Яадаг билээ! Миний энэ түргэн ал уу. Би юу хэлж орхив оо* гэж тэр бодлоо.

Мишиг Минжүүрийн нүүрний хувирлыг анзаарав. “Санаа зоволтгүй ээ” гэж тэр хэлээд, “Миний аавыг бас л аваад явсан. Тэр дээр үед лам байсан юм л даа” гэж Мишиг санаа алдлаа. “Тэгээд ч зогсохгүй дарга нар ирээд малыг маань хуу хамаад явчихсан. Би ээждээ хэдэн мал авч өгөх санаатай цэрэгт явж байгаа юм. Ээж тэр голын тэнд малаа тоолж авч байгаа. Би айлын ганц хүү болохоор ээжид минь ямар нэг муу юм тохиолдвол хорвоо дээр өөр хүлээх хүнгүй гон бие гозон толгой болно.”

“Би чамайг хүлээнэ ээ!” гэж Минжүүр гэнэт хэлэв.

“Нээрэн үү? Чи үнэхээр намайг хүлээнэ гэж үү?” гэж Мишиг асуулаа.

“Тэгнэ ээ. Чамайг эргэж иртэл чинь л хүлээе.”

Мишигийн нүд Минжүүрийг ширтэн гялтаганав.

“Гэхдээ нэг болзолтой” гэж Минжүүр нэмлээ.

“Хэл л дээ.”

“Чи надад явсан газар бүрээсээ сонин ихтэй захиа бичиж байх юм бол би чамайг хүлээж чадна.”

“Би бичиж чадахгүй шүү дээ. Чи уншиж чаддаг байсан юм уу?”

“Чамайг захиа бичих юм бол би уншиж сурна.”

“За тохирлоо! Чи уншиж сур, би бичиж суръя” гэж Мишиг инээмсэглэв.

Чулуунжий дөрөв дэх өдрөө дараалан Сэндмаад сүү авчирч өгөв.

“Найз минь, чиний буянаар сүүтэй байх үнэхээр сайхан байна. Гэхдээ манайх хариу барих юм байхгүй байгаа болохоор санаа минь үргэлж зовох юм. Чи маргааш сүү авчрахгүй байвал болно шүү дээ” гэж Сэндмаа хэллээ.

“Санаа зоволтгүй ээ” гэж Чулуунжий инээгээд, “Манайхад ойр дотно айл хэрэгтэй байгааг чи мэднэ шүү дээ. Айл болгон л нүүгээд байх юм. Танайд сүү авчирч өгөхөд надад их сайхан байна” гэв.

Сэндмаа санаа алдав. “Айл саахалтынхныгаа нүүгээд явчихаар гол харлах юм. Энэ хавь маань тэр чигээрээ гунигт дурсамжийн газар болжээ.”

“Хүү чинь яаж байна даа? Болд түүнд нэр өгөө юу?” гэж Чулуунжий дуугаа цовоо болгон асуув.

“Амарбаяр” гэж Сэндмаа товч хариуллаа.

“Монгол нэр өгчихөө юу” гэж Чулуунжий дуу алдаад, “Намсрай гуайн үр удмынхан төвд нэртэй байх юм л саналаа шүү. Хэн ийм нэр бодож олоо вэ?”

“Би тэгсэн юм.”

“Яаж байгаа чинь тэр вэ? Чамд төвд нэр таалагдахаа болио юу?”

“Монгол нэр өгөхөд яагаад болохгүй байхав. Хүүгийн минь нэр нь сайхан утгатай байгаа биз дээ. Тэр амар мэнд баяртай уулзахыг сүрөөсөн.”

“Тийм учиртай юм уу. Баасантай л амар мэнд уулзах юмсан гэж мөрөөдөж байгаа юм биз дээ.”

“Чи яагаад миний хүүгийн нэрэнд тэгтлээ санаа зовоод байгаа юм бэ?” гэж Сэндмаа дуугаа ялимгүй өндөрсгөв.

“За яршиг даа” гэж Чулуунжий санаа алдаад, “Амарбаяр ямар миний хүүхэд биш. Би ч хүүгийн чинь нэрийг гол нь сонирхох гээгүй юм. Өөрөө хүүхэдгүй болохоор, бас ээж минь удахгүй өнгөрөөд би органцаараа үлдэх гэж байгаа болохоор л элдэв юм ярьчихлаа” гэв.

“Юу гэнэ ээ, чи юу хэлчихэв ээ?”

“Ээж минь ирэх сард нас барна.”

“Чулуунжий, ингэж ярьж яахан болох вэ!”

“Болдын авч үлдсэн эмийн хайрцаг дотор гучин эм л байсан. Бусад эм нь шатсан юм шиг байна.”

“Яана аа. Ямар золгүй хэрэг вэ. Тэгээд ээж тань үүнийг дуулаад яаж байна?”

“Ээж мэдээгүй байгаа. Би түүнд эм бэлтгэх жорыг олсон, одоо эм бэлдэж өгнө гэж хэлсэн. Сарын дараа гэхэд л үнэн учрыг мэдэх байх даа” гээд Чулуунжий санаа алдлаа.

“Бурхан минь. Түүний насыг уртасгахын тулд бид яах хэрэгтэй вэ?”

“Мэдэхгүй. Би их айж байна” гээд Чулуунжий тооно ширтэв. Түүний нүд чийгтэж норсон байлаа. “Сэндмаа, хэрэв ээж минь өнгөрчихвол энэ хорвоо дээр намайг гэх өөр хүнгүй болчихвол би их ганцаардах байх даа” гээд Сэндмаагийн гарыг атгалаа. “Би танай хаяанд нүүж ирж болох уу?”

“Бололгүй яахав” гэж Сэндмаа хариулаад, “Бид юу гэж татгалзах билээ” гэв.

“Ямар сайн юм бэ” гэж Чулуунжий инээмсэглэв. “Хэрэв би танай хаяанд буувал Болдоор хааяа хүнд хүчир ажилдаа туслуулаад бас танайд сүү саалиа илүүчилж байхад хэн хэндээ дэмтэй л юм.”

Сэндмаа Чулуунжийгийн харилцан дэмтэй байх тухай хэлсэн үгийг таслан “Үгүй ээ” гэж хашгирмаар санагдсан ч тэр хэлээ хазаж хүүгээ бооцийлөх гэсэн дүр үзүүлэн нялх хүү рүүгээ эргэв.

Чулуунжий босч, “Би маргааш сүү аваад ирье” гэж чанга хэлээд гарав.

Арханы хөндий дуниартан ногоорч айлуудын гэрийн хаяа сөхөөстэй харагдана.

“Ээж ээ!” гэж гэрийн гаднаас Нацаг чанга хашгирлаа. “Сэрээрэй, сэрээрэй. Минжүүр эгч Нарийн даваагаар тугалтай үнээнүүд туугаад гараад ирлээ.”

“Үнээ, тугал ий?” гэж Адъяа огло үсрэн босоод гэрээс гарав. Тэр хүүгийнхээ зааж буй зүг рүү саравчлан харлаа. “Ээ, Даян дээрх минь! Тэд хүүг минь цэрэгт татаад авчихжээ!” гэж уулга алдав. Тэгснээ тэр хөтөлгөө морьтой үхэр туун ирж яваа охиноо харан инээмсэглэв.

“Би эгч рүү явлаа!” гэж гэрийн гадаа тоглож байсан Мандаа охин чавхдав.

Үнээ тугалыг ялгаж хашсаны дараа Адъяа охин руугаа очив.

“Ишш, муу нялх охин минь. Чи минь яаж чадав аа?”

“Бид хэзээ ч өлсөх ёсгүй гэж бодоод,” хэмээн Минжүүр хээвнэг хэлээд, “Би бас Монгол Ардын Хувьсгалт Намд бүртгүүлчихлээ. Тэгсэн чинь надад хамгийн тарган сүүтэй үнээнүүдийг нь өгсөн. Би бүр өөрөө хохийг нь шувтарч үзэж байж авсан” гэв.

“Чи улаан хувьсгалт намд элсчихлээ гэж үү? Яаж байгаа чинь тэр нь охин минь!”

“Ээж минь, би сумын төвд байдаг олон хүнтэй уулзлаа. Тэд нар ном сурчихсан, гоё хувцасладаг бас намд элсээд ажилтай болчихсон хүмүүс байдаг юм байна. Тэгээд л би бас элсэх өргөдлөө өгчихлөө. Би сургуульд сураагүй ч уншиж, бичиж сурах гэж байгаа. Тэд нар удахгүй намайг намын хуралд дуудаж элсүүлнэ гэсэн.”

“Энэ үнээнүүд ч уул нь сайхан тарган юм аа. Хэнийх гэдэг айлын мал байсан бол доо, хөөрхий” гэж Адъяа санаа алдан өгүүлэв.

“Манай тавин морь, гучин үхэр хаа нэгэн газар бас л явж байгаа. Бид наян мал хураалгаад хорин мал эргүүлж авлаа. Тэгэхээр бид бусдын төлөө санаа зовж байх хэрэг байхгүй биз дээ” гэж Минжүүр өгүүлээд, “Га тэгээд шинэ үнээ тугалаа хараад баярлахгүй байгаа юм уу?” гэв.

“Баярлаж л байна л даа. Би баярлаж байна, охин минь” гэж Адъяа санаа алдлаа. “За үхрээ нэг тийш нь тууя. Маргааш өглөөнөөс эхлээд сайхан сааль сүү авцгаая даа.”

Есдүгээр бүлэг

(1938 оны зуны эхэн сар)

Нүүгэн сүнс

Лам нарын цувааны түрүүч Эгийн голд тулж ирмэгц “Зогс!” гэж Балган командлав. “Бүгд мориноосоо буугаад олмоо чангалцгаа!”

“Мориноосоо буу! Олмоо чангал!” гэж цэргүүд түүнийг давтан тушаацгаав.

Баасан өөр рүү нь тулж ирсэн цэрэгт, “Хөл минь хавдаад хөдлөхөө байчихаж” гэж өчлөө.

“Ах аа, би таны олмыг чангалаад өгье” гэж Таяа Баасангийн морь руу ухасхийлээ.

“Тэг тэг, наадахдаа тусла” гэж хажуугаар өнгөрөх цэрэг зөвшөөрлөө.

Таяа ахынхаа морины олмыг чангалангаа Баасанг тонгойж ойрт гэж нүдээрээ дохив.

“Ах аа, надад ямар нэг юм тохиолдвол сэтгэл бүү зовоорой. Намайг усанд сайн гэдгийг та мэднэ шүү дээ” гэж тэр шивнэлээ.

“Юу гэнэ ээ?” гэж Баасан хариу шивнэв. “Чи оргох гэж байгаа юм уу? Битгий тэнэглэ. Чамаас болоод гэмгүй хүнийг албал яана?”

“Би хэнийг ч хэрэгт хийхгүй. Тэд намайг осолдлоо гэж бодох болно. Хэний ч буруу биш болно. Надад итгэ. Би яг одоо л өөрийгөө аврах хэрэгтэй байна. Хэрэв сайн болж чадвал тантай хожмын өдөр баяртай уулзъя.”

Баасан Таяагийн гарыг зөөлөн атгав. Таяа морь руугаа буцлаа.

Баасан дүүгээ мориныхоо олмыг сулруулж байгааг нь сэмхэн ажиглалаа.

“Ар араасаа цуваад” гэсэн тушаал жагсаалын түрүүчээс ирлээ. “Урд яваа хүн чинь сандарвал ард яваа нь туслах ёстой.”

Хүмүүс нэг нэгээрээ эрчлэн урсах тэсгим хүйтэн Эгийн гол руу орж эхэллээ. Саяхан бороо орсон болохоор голын ус үертэй, булингартай байлаа. Морьд эздээ тээн толгойгоо өргөн урагш тэмүүлж байв.

Баасан дүүгийнхээ ард явж байлаа. “Таяад ямар нэг зүйл тохиолдвол би сандрахгүй юм шүү” гэж тэр өөртөө хэлэв. Голын дундах хамгийн гүнзгий хэсэгт ширүүн урсгалтай нэгэн зурвас ойртов. Эгийн голын түргэн урсгал Баасангийн шархыг аль хэдийнэ давжээ. Шархтай хөлөө усанд байлгах сайхан санагдаж байлаа. *Ээж минь, өвчин нь намдаад яасан сайхан юм бэ* гэж Баасан нүдээ анин бодов. *Мөрөн хүртэл усан дунд яваад байвал атар юм биш үү.*

Таяагийн морь гэнэт үсчин Баасангийн нүүр рүү ус цацаадхав. Баасангийн морь үүнд сандарч эргэж бусгах нь тэр. Баасан усанд шидэгдэж орхив. Тэр мориныхоо эмээлээс бушуухан барьж аваад жолоогоо олж авахаар тэмтчив. Энэ мөчид Таяа мориноосоо унаж байгаа мэт хазайгаад мориныхоо гэдсэн доогуур орж явчихыг Баасан харж амжлаа.

Баасан нэг ил гарч, нэг далд орон усан доогуур морио тэмтэцсээр жолоогоо олж авав. Тэгээд эргэн тойрныг харлаа. Хүн бүхний морь л гонгочиж эздээ сандаргаж байлаа. Баригдсан лам нар айж балмагдан хашгирцгааж байв. Цэргүүд хараал тавьцгаана. Харин Таяа л хаачсан нь мэдэгдэхгүй алга болжээ.

Голын эрэг дээр гарч амжсан нэг цэрэг ус руу буу тавив. Дахиад нэг цэрэг буудлаа. “Новш гэж! Тэр хаачив?!” гэж хашгирлаа.

“Би морийг нь оночихлоо” гэж эхний цэрэг хашгирав.

“Морийг нь яагаад буудаж байгаа юм бэ, тэнэг минь” гэж бас нэг цэрэг бачимдлаа.

Баасангийн ойр байсан цэрэг усны урсгал даган ажиглаж буугаа онилоод нааш цааш эргийн хооронд хараалав.

Дүү минь, толгойгоо бүү цухуйлгаарай. Тэд чатайг буудах гэж байна гэж Баасан бодлоо.

Таяагийн морь аль эрт амьгүй болжээ. Түүний бие хөвөн гарч ирээд ширүүн урсгалд хамагдан одлоо. Харин лам залуу л гарч ирсэнгүй. Баасан нарыг морио эргүүлж хөдөлцгөө гэж тушаав. Баасан жолоогоо чанга атган морио давирлаа.

Хагас цагийн дараа гэхэд баригдагсад өндөр өвстэй толгой өөд цуваагаар өгслөө.

“Бид эндээ буудаллана” гэж Балган зарлаад, “Бүгд мориноосоо бууцгаа. Эмээлээ дэрлээд эндээ хоноцгоо” гэв. Тэгээд Балган хоёр цэргийг дуудаж ирээд, “Цаадах чинь зориуд уначихлаа. Та хоёр голын хоёр талд гарч эргийн дагуу самна. Ямар нэгэн оргодлын мөр байна уу үз. Хувцасны өөдөс, хугарсан мөчир юу л байна, шалга. Урсгал уруудаад яв. Сэжигтэй юм олбол шүтэлдэж дохио өгөөд биднийг дуудаарай. Түүнийг барьж авч чадахааргүй бол шууд бууд” гэв.

Баасан нэгэн ламын тусламжтайгаар мориноос буухад мэдээгүй хөл нь сөхөрч газар пидхийн уналаа. “Дүү минь, амьд мэнд байгаа бол бурхны авралаар эдэнд бүү харагдаарай” гэж тэр шивнэлээ.

“За муусайн феодалууд, сэригээ” гэсэн хахир дуу гарлаа.

“Ёо ёох” гэж Баасан дуу алдав. Түүний хавдсан хөл хэдийнэ бутлажээ. Шархандаа хүрч үзлээ. Яс нь хугарсан юм уу, цуурсан юм шиг байна гэж тэр бодлоо. Босохын аргагүй өвдөж байв.

“Босч мориндоо мордоод!” гэж цэргүүд тушаав. Баригдсан лам нар босоцгоож морьдоо эмээллэж эхлэв.

Баасан босох гэж хэд хэд оролдоод бүтсэнгүй, эргэж унасаар байв.

“Босооч, залхуу минь” гэж нэгэн цэрэг түүн рүү хашгичив. Баасан уруулаа тас зуун босч ирэв. Өвчтэй хөлөө чирэн тэр морь руугаа бага багаар урагшлав. Тэр замдаа нохойн хошуу, таван салааны навчис түүж авав. Тэгээд жолоогоо атгалаа. Дөрөөн дээрээ гарах гэж шүд зуун зүтгэж эхэллээ.

“Баасан ламтан, би туслая” гэсэн дуу гарч нэгэн хүчтэй гар түүнийг сэвхийтэл өргөн морин дээр нь гаргачихав.

Баасан өөрт нь тусласан хүний зүг харлаа. “Аан Сүрэнхорлоо лам уу? Гялайлаа чамд” гэж тэр инээв. “Над шиг хүнийг өргөж мордуулах гэдэг хялбар ажил биш шүү.”

“Та үхрийн ороолөөс хүнд биш байна” гэж лагс чийрэг биетэй Сүрэнхорлоо үргэлжлүүлэн нуг нуг инээв. Тэгээд тэр цуваа руугаа харав. “Тэнд нэг юм болох гээд байх шиг байна. Би дараа ярья” гээд

Баасанг орхин морь руугаа эргэлээ.

Баасан янгинатал өвдөж байгаа хөл рүүгээ харав. Шархнаас нь гарсан шинэхэн цус эмээлийг нь даган урсаж байлаа. Баасан шархан дээрээ навч тавиад дээлийнхээ хормойгоор хөлөө хучив.

Цувааг араас нь нэгэн цэргийн дарга гүйцэж ирээд, “Дэд хурандаа Балган. Арханаас барьсан эсэргүүнүүд гарман дээр ирлээ” гэж илтгэв.

“Сайн байна дэслэгч ээ. Гол руу яв. Арханы эсэргүүнүүдээс нэгийг ч оргуулж болохгүй шүү” гэж Балган ядарсан гэмээр дуугаар хариулах нь сонсогдлоо.

Арханыхан гэв үү? гэж Баасан гайхшраад, *Тэнд Гонгор гуай тэтийн хөгшин лам нараас өөр лам байхгүйсэн. Тэд арай Гонгор гуайг барьчихсан юм биш биз дээ?* гэж бодов.

Удсан ч үгүй шинэ баригдагсад хэдэн цэргийн хамт ирцгээлээ. Тэднийг цувааны ард жагсааж үлдээгээд дэслэгч залуу Балганыг гүйцэн ирж илтгэв. “Бүгд бүрэн гарч ирлээ, дарга аа!”

Баасан шинээр ирэгсдийн зүг харахад тэд бүгд толгойгоо унжуулсан хөгшин хүмүүс байв. Цувааны хамгийн ард яваа жижиг биетэй настай хүн Баасангийн анхаарлыг татав. Тэр хүн нүдээ анин амандаа маань уншиж байх аж. *Даваа гуай юу даа? Ээ бурхан минь. Тэд Даваа гуайг барьчихаж. Аавыгаа баригдсаныг Сэндтаа лав тэдээгүй байгаа даа. Ямар их зовлон гээч вэ* гэж Баасан бодлоо.

“Хөдөлцгөө!” гэсэн тушаал цувааны эхнээс ирлээ. Цуваагаар жагссан эрс хувь заяа нь хэрхэхийг үл мэдэн Мөрөнгийн зүг алгуур хөдөллөө.

Баасан Даваад харагдахыг хичээж эмээл дээрээ эргэв. Даваа нүдээ нээн Даян дээрхийн лам нарыг харлаа. Тэр алгаа хавсран мэхийж Баасантай дуугүй мэндчилэв.

Баасан хөл рүүгээ заагаад, “Та миний хөлийг эмчилж чадах уу, Даваа гуай?” гэж амаа хөдөлгөн асуулаа. *Би таныг чангаар дуудаж чадахгүй нь. Аавд минь тохиолдсон шиг зүйл давтагдаж хэрхэвч болохгүй. Та энэ чононуудын атнаас амьд гарч Сэндтаа охиндоо очих ёстой гэж* Баасан бодов. Баасан дүүгийнхээ хадам аавын зүг дахин нэг толгой дохиод урагш харлаа.

Хэдэн цаг гэлдэрсний эцэст гэнэт Баасангийн чихэнд уртын дуу

сонсогдов. Эрэгтэй хүний хүнгэнэсэн хоолойгоор “Сэр сэр салхи нь ...” гэж хаа нэгтээ довын цаана дуулах аж.

“Ямар сайхан дуулдаг юм бэ. Эрх чөлөөтэйсөн бол дагаж түрэхсэн” гэж Баасан ганцаараа шивнээд хөх тэнгэр өөд харан санаа алдав. Түүний дээгүүр элээ шувууд эргэлдэж байлаа. “Даян дээрх минь. Миний хөл үнэр орж байгаа юм байх даа. Тэд намайг үхэхийг хүлээж байх шиг байна” гэж Баасан толгой сэгсрэн тэнгэртэй ярив.

Махчин элээдийн эргэлдэж байгааг ажиглаж байтал “Бүгд зогсоцгоо!” гэсэн тушаал жагсаалын эхнээс дуулдлаа. Баасан жолоогоо татаж дахин нэг удаа дээш харлаа. Гурван элээ чимээгүйхэн эргэлдсээр л байв.

Уртын дуу гарч байсан толгодын зүг рүү хоёр цэрэг давхин одлоо.

Удсан ч үгүй уртын дууны аялгуу хэн хүний ханширан бачимдах дуугаар солигдов.

“Ээ чааваас минь. Тэд бэлчээртээ яваа малчныг барьж байгаа юм биш биз?” гэж Баасан урдаа яваа Сүрэнхорлоогоос асуухад, тэр эргэж хараад мөрөө хавчлаа.

Хоёр морьтон наашилж яваа нь харагдав. Балган тэднийг тосон очлоо. Бас нэг морьтон бэлчээрт байгаа малыг Мөрөнгийн зүг тууж эхлэв.

“Түүнийг авчирч жагсаалд оруул” гэж Балган тушаав. “Ус руу унаж алга болсон оргодлыг наадах чинь нөхөг. Ингээд нийт дүнгээ алдахгүй барьж байгаа нь тэр.”

“Мэдлээ, дарга аа!” гэж цэрэг хариулаад малчныг Сүрэнхорлоо, Баасан хоёрын дундуур жагсаалд оруулав.

“Голд шумбасан оргодол маань эргээд ирлээ шүү дээ” гэж цэрэг Баасанд зориуд дуулдахаар хэлээд түүн рүү мушилзав. “Урдаа яваа хүнээ сайн харж яваарай, шар хувалз минь. Хоёр дахь удаагаа цуваанаас хүн алдвал чи хариуцна шүү.”

Баасан шинээр ирсэн эрийг харлаа. Тэр эрүүл саруул, өндөр биетэй сайхан залуу ажээ. Түүний борлосон царай дэлбэртлээ уурласнаас улаан хүрэн өнгөтэй болжээ.

Баасанд үг хаясан цэрэг малчин эрийн унаж яваа мориных нь цулбуурыг Сүрэнхорлоогийн эмээлээс бэхлэв.

“Бидний замд тааралдах заяатай байж дээ, чи. Энд байсан хүн усанд живж үхсэн болохоор яая гэхэв” гээд цэрэг чанга чанга хөхрөн

Баасан руу дахин хараад, “Тэр хүн үхсэн нь дээр дээ. Амьд гарч чаддаг юм бол чамд л гай болно шүү дээ. Чи хуйвалдсан хэргээр яаж ч мэднэ” гэлээ.

“Та нар надаар яах гээд байгаа юм? Намайг хааш нь авч явж байна? Миний малыг хааш нь тууж байнав? Энэ юун хүмүүстэй намайг нийлүүлчихэв?” гэж баригдсан эр зайгүй хашгичлаа.

“Амаа тат тэнэг амьтан” гэж цэрэг малчны тав гээгнээс татан хойш нь гэдийлгээд богцноосоо атга ноос гаргаж ирээд ам руу нь чихэж орхив.

Малчин эр толгойгоо савчин бөглүү авиа гаргаж ямар нэг юм нэмж хашгирлаа.

Цэрэг үг дуугүй малчны нүүрэн дундуур цохиод авав. Тэгээд гээгнээс нь зууран нүүрийг нь хойш эргүүлээд Баасангийн цусанд будагдсан дөрөө, гөлөм рүү заан, “Тэрний цустай хөл рүү харж байна уу чи?” хэмээв. Дараа нь малчны толгойг дээш нь огцом өлийлгөв. “Бас энэ феодалын үхлийг хүлээж байгаа тэр хэдэн элээг хар. Хэрэв чамайг дахиад нэг дуу гаргах юм бол чиний хоёр хөл, хоёр гарыг буудаж орхиод энэ хэдэн шувуунд хаяж өгнө шүү. Ойлгов уу чи” гэлээ.

Малчин толгой дохиод Баасан руу харахад лам гүнзгий санаа алдлаа.

Таяа амьсгаагаа түгжин аль болох удаан усан доогуур шумбасны дараа усны мандалд цухуйлаа. Тэр усан дотор удаан хөдөлж байхын тулд саад болж байсан бүх хувцсаа тайчин хаясан байв. Залуу лам нэг сайн урт амьсгал аваад эрэг рүү тэмүүлэв. Ойр хавьд хэн ч байхгүй байх шиг байлаа. Түүний дээл гутал ч бас голд хамагдан алга болжээ.

Би голын урсгал дагаж болохгүй. Цэргүүд удахгүй эрэг дагуу нэгжих байх. Бушуухан урсгал сөрж өгсөе гэж Таяа бодлоо. “Хаа нэгтээ Хатгалын тэрээд энэ гол урсана. Түүнийг дагаад явахад би Цэвэл эгчийн байгаа газарт хүрч чадна. Хатгалд л маш түргэн хүрэх хэрэгтэй. Хатгалд хүрэх хамгийн найдвартай зам бол Эгийн гол” гэж тэр ганцаараа ярив.

Таяа гол даган ургасан бөөн моднуудтай хэсэг газар олов. Усны цараа их тул моднуудын хагас нь гол дотор оржээ. Цэргүүдийг холдтол

модны ёроолд буй тэр хэсэг усанд байхаар шийдлээ. Ингээд тэр нүүрээ дөнгөж амьсгал авахуйцаар цухуйлгаад модны иш налан усан доогуур хэвтлээ. Энэ зуур голын урсгал хажуугаар нь өнгөрсөөр, тэр тайван болохыг хүлээсээр цаг өнгөрөөв.

Удсан ч үгүй морины хөлийн чимээ ойр хавьд дуулдаж эхэллээ. Хүмүүс түүний ойрхон ирэв. Тэр зөөлөн доошилж ус руугаа орохдоо уруулаа дөнгөж цухуйлган хөндий навчаар хаав.

“Бие нь энэ хавьд тээглэсэн байж магадгүй шүү” гэж цэргийн хүний дуу гарч голын эрэг ирмэгт бут сөөг хугарах чимээ гарав. “Наад хавьдаа сайн үзээрэй” гэж бас нэг нь хэлж байна.

Таяа уртаар амьсгаа авч усны ёроол руу арай гүнзгий шумбаж нуугдав. Тэр дээшээ хөвчихгүйн тулд хөл гараа модны үндэс ёроолд тээглүүлж байлаа.

“Энэ муу бороо орж ус булингартуулаагүй бол ч Эг шиг цэнгэг голд зүү ч олж харж болдогсон” гэж нэгэн цэрэг Таяагийн яг дээр гомдоллох нь сонсогдов. Цэрэг доош бөхийж Таяагийн байрлаж байгаа модны ёроол руу ширтэн ажиглалаа.

“За за явъя. Хэн ч усан доогуур ийм удаан байж чадахгүй. Тэр үхээ биз. Амьд байгаа бол уснаас олдохоосоо өнгөрлөө. Манайхан бүр хөл яваад өглөө” гэж нэг цэрэг хэлэв.

“Үхсэн гэж бодож байгаа бол хурандаад цогцсыг нь олж аваачиж өгье л дөө. Чи түүний ямрыг мэднэ шүү дээ” гэж усан дээр тонгойсон цэрэг хэлээд эргэн мориндоо мордлоо.

“За яваад үзье” гэж эрэг дээр холхон байгаа цэрэг хариулав.

Таяа толгойгоо уснаас хоромхон зуур гаргаад аминаас үнэт агаарыг балгаж аваад дахин доош шумбав. Тэр эргээс холдох морины хөлийн чимээ чагналаа. *Натайг усандаа нуусан Эгийн гол тинь гялайлаа таньдаа, Даян дээрх тинь атийг тинь хатгаалж хайрла* гэж Таяа баясан бодов.

Харанхуй болоход Таяа голын эргээр сэмхэн гүйж анх оргосон газрынхаа дээш өгсөв. Голын нөгөө эргийн тэртээ алсад гал харагдана. “Ах минь баяртай” гэж тэр шивнээд түргэн урсгалт Эгийн эргийн гүехэн усан дундуур гүйлээ. Хөлийнх нь мөр төдхөнөө усанд уусан үгүй болж байв. “Гол өгсөөд!” гэж тэр өөртөө дуулдахуйц хэлээд, “Эрх

чөлөө рүүгээ, эгч рүүгээ гүйгээд!” гэж цэргийн хүний тушаангуй чанга дууг дуурайн элэглэв.

Таяагийн Эгийн гол дээр оргосон явдлаас хойш зургаа хоногийн дараа Цэвэл хэмээх том биетэй эмэгтэй Хатгал хотын Монгол-Зөвлөлтийн хамтарсан өргөн наймааны дамжлага баазад ажилладаг нөхрөө хүлээн гэрээ цэвэрлэж суулаа. Цэвэлийн ганц охин таван настай Дагий ээжийгээ дуурайн ороо засч байв.

“Ээж ээ, аав яагаад өнөөдөр оройтож байгаа юм бол?” гэж Дагий асуугаад, “Би таны өвөрт унтаад аавыг хүлээж болох уу?” гэв.

“Болохгүй ээ. Өөрийнхөө оронд унт охин минь. Аав нь өнөөдөр Орос руу явуулах гэж байгаа зөндөө олон малыг тоолж хүлээлгэж өгөх гээд маш их ажилтай.”

“Яг хэдэн мал тоолохийн?”

“Чи байтугай би ч тоолж барахааргүй тийм олон мал байгаа, миний охин.”

“Тийм их мал хаанаас ирсэн юм бэ? Аавд тийм олон мал байгаагүй тийм ээ?”

“Аавынх нь мал биш ээ. Улсын мал юм байхгүй юу. Улс маань зөндөө олон малтай юм гэнэ ээ” гэж Цэвэл тайлбарлаад, “За одоо унт унт” гэлээ.

“Яг хэдэн мал явж байгааг мэдмээр байна шүү дээ!”

“Чамайг би унт гэсэн шүү. Хэдэн мал Орос руу явж байгааг хэн мэдлээ. Аавыгаа ирэхээр нь асуухгүй юу.”

“Аан та юу ч мэддэггүй юм байна!”

“Дуугүй орондоо ор!”

Дагий ор руугаа ороод нүдээ анив. Тэгснээ гэнэт нүдээ нээж ээж рүүгээ харлаа. “Ижий!” гэж тэр шивнэв.

“Яав миний хүү? Юу болов?”

“Манай байшингийн ард нэг хүн яваад байна. Надад хөлийн чимээ нь сонсогдоод байна. Би таны өвөрт унтъя.”

“Битгий зохиогоод байгаарай хонгор минь. Гадаа хэн ч байхгүй. Нохой маань хуцахгүй байна шүү дээ.”

Дагий буцаж хэвтлээ. Тэгснээ тэр босоод суучихав. “Ээж ээ!” гэж тэр чанга хашгирлаа. “Яг миний орны ард хүн яваад байна. Та намайг орондоо оруулаач!”

Цэвэл толгой сэгсрэв. “За за охин минь. Аавыгаа ирэнгүүт ганцаарцаж унтана шүү, ойлгов уу?” гээд тэр Дагийг ор руугаа оруулж хучлаа.

Хормын төдийд мань хоёр хаалга зөөлөн тогших чимээг зэрлэ сонсов.

“Тадаа хүн байна гэж би танд хэлсэн биз дээ” гэж Дагий хэллээ.

“Хэн бэ?” гэж Цэвэл захирангуй өнгөөр асуугаад “Манай нохой яагаад хуцахгүй байна” гэж үглэв.

Хариу дуу гарсангүй боловч хаалга тогшилт нь чангарав.

“Хаалга онгорхой байгаа, ор ор” гэж Цэвэл хашгирлаа. Тэгээд тэр галынхаа дэргэд сууж гартаа том түлээ атгаж авлаа.

Хаалга эхлээд зөөлхөн нээгдсэнээ том онгойв. Үдшийн сүүдэр дундаас шалдан эрэгтэй хүн сүүтэгнэн ороод ирэх нь тэр.

“Ээ бурхан минь! Яана аа сүнс! Сүнс!” гэж Цэвэл хашгираад барьж байсан бүдүүн түлээгээ түүн рүү чулуудчихав.

Дагий чарлан толгой дээгүүрээ хөнжлөө бүтээн нуугдлаа.

Цэвэл нүдээ тас аниад түлээнийхээ хайрцаг руу тэмтчин хаалганы зүгт түлээгээ шидлэн “Гар! Зайл! Нүцгэн сүнс зайл! Би харж чадахгүй нь, зайл чи!” гэж хашгичив.

“Цэвэл эгч ээ, би байна аа” гэж эрэгтэй хүн үл дуулдахуйц шивнэв.

Өндөр тарган биетэй Цэвэл урагш хойш гүйн шалдан эрийн хаалга руу нүдээ анин түлхэв. Өнөөх эр урдаас нь тэмцэлдэж байснаа Цэвэлийн гарыг хүчээр барьж нүүр рүү нь нүүрээ ойртуулж өөрийн гоо харууллаа. Тэр толгойгоо сэгсчин, “Над руу хар даа, над руу хар” гэж арай чангаар шивнэлээ.

Цэвэл нүдээ нээв. Тулганд нь асч буй ил галын гэрэлд сүнс шинэ эрийн нүүр харагдав.

“Чи юу?” гэж тэр гэнэт уулга алдав. “Таяа минь мөн үү?” гэж Цэвэл арайхийн шивнэлээ.

Таяа толгой дохив.

“Дүү минь! Шалдан нүцгэн юу хийж яваа чинь энэ вэ?”

Таяа хоолой руугаа зааж ярьж чадахгүй байгаагаа дохиод “хоолой

сөөчихсөн” гэж шивнэлээ. Тэгээд тэр Цэвэлийн дээл рүү гараараа заав.

Цэвэл орон дээр байгаа дээлээ ухасхийн аваад Таяагийн чичирч буй нүцгэн биед нөмрүүлэв.

“Дээшээ суу, өлсөж байгаа биз дээ” гэж тэр хэлээд, “Юу болоов дүү минь?” гэж яаран асуулаа.

Таяа гал руу дөхөж суугаад, “Ишш эгч минь, юу болсон гэж санана...” гэж шивнэлээ.

Аравдугаар бүлэг

(1938 оны 5-6 дугаар сар)

Цагаан гэр

Цуваа Мөрөнд шөнө дундаас хойхно ирлээ. Цэргүүд өндөр шургаагаар барьсан том хашааны гадаа тулав. Хашааны эргэн тойронд дэнлүү асаажээ. “Мориноосоо буугаад жагсацгаа!” гэж Арханыхныг баривчилж ирсэн дэслэгч тушаав. “Хашаа руу орцгоо.”

Хашаан дотор оронгуут эгнээ эгнээгээр гэр ярайж байв. Тэднийг бор эсгийгээр бүрсэн байх агаад дэнгийн бүдэг гэрэлд гялайх зүйлгүй бөгтгөр хар овоохойнууд адил харагдана. Бас хашааны хойт захад тахир урт байшин байх аж. Хэдэн цэрэг гэнэт гарч ирээд лам нарын унаж ирсэн морьдыг авч явлаа. Баасан үхтэлээ ядарч байсан тул морно булаацалдах ямар ч тэнхээгүй байлаа. Тэр шархалсан хөлөө дааж ядан арайхийн зогсож байв. Лам нарыг хооронд нь холбон хүллээ. Тэгээд тэднийг гэр, байшин хоёрын хоорондох зайд зогсож буй хүлээтэй олон хүн рүү тууж нийлүүлэв.

“Энэ эсэргүүг хаалганы ойр хүлчих. Хөл нь шархтай хүн оргоод хаа зайлахав” гэж нэг цэрэг нөгөөдөө хэлж байх нь сонсогдлоо.

Баасан хашааны хаалганы ойр хоцорлоо. Тэр хаалганы цаад талын түнэр харанхуй руу ширтэв. Тэгээд “Сахиус минь, яг одоо би хөлтэй байсан ч болоосой. Оргочих юмсан” гэж амандаа үглэв. *Хүлгээ тайлж хаяад шууд гараад зугтааж болмоор санж. Даан ч энэ хөл...* гэж тэр санаа алдлаа. Хэсэг хугацааны дараа хаалганы цаадах чөлөөт харанхуй орчлон руу гөлрөхөө зогсоож эргэн тойрноо шинжлээ.

Дэд хурандаа Балган дүрэмт хувцасныхаа тоосыг гүвэн зогсоно. “Нөхөр Нямжав!” гэж тэр дуудав. “Манайх хэдэн хоригдолтой байна?” гэж тэр асуулаа.

“Сайн явж ирэв үү, дарга аа. Өнөөдрийн нэмэгдлийг оруулаад манайх битүү дүүрчихсэн байгаа. Яг одоо нийт мянга гаруй хоригдол цуглараад байна. Таны тушаалыг хүлээж байна” гэж өндөр залуу цэрэг ёслолоо.

“Мянга аа?” гэж Балган хашгираад, “Намайг эзгүйд та нар чинь үхсэнээ хийж байсан юм бэ? Нэмж хүн авчирч байгааг мэдсээр байж байцаалтаа явуулаад хоригдлуудаа далд оруулаад байж чадсангүй юу?” гэв. Балган өөрийнхөө авчирсан хоригдлуудын урдуур алхан сонжиж үзсэнээ, “Шинэ ирсэн хүмүүст зай гаргах хэрэгтэй байна. Ачааны машинаа авч ир. Багтах хэмжээгээр нь ачаад яв. Дор хаяж зуун хүн ач. Бушуул!” гэж чангаар тушаав.

“Дарга аа,” гэж цэргийн дуу солонгорсноо, “Бид ердөө гучхан хүн байцаасан байгаа шүү дээ. Түүнээс эрүүл саруул арван нэгэн залуу хүнийг хорих ялаар шийтгэхээр болоод байна” гэв.

“Та нар эндээ мянган хүн овооруулж идүүлж уулгуулаад, байр сав бөглөөд байж байж ядахдаа зуун хүнийг байцаачихаж чадсангүй юу? Дэндүү арчаагүй юм! Улаанбаатараас миний захисан бичээч нар юу ч хийгээгүй зүгээр суусан хэрэг үү? Тэд нар юугаа хийгээд хаана байгаад байгаа юм?” гэж Балган дуугаа улам чангаруулав.

“Дарга аа, Улаанбаатараас хэн ч ирээгүй. Өнөө орой ирэх байх гээд хүлээж байна” гэж Нямжав илтгэлээ. Түүнийг ёсолж дуусаагүй байтал гадаа машины дуу гарав. “Балган хурандаа, энэ манай ачааны машины дуу биш байна, яамны хүмүүс ирж байгаа бололтой” гэж тэр нэмлээ.

“За явж болно!” гэж Балган хэллээ. “Улаанбаатарынхныг би өөрөө угтъя. Гэхдээ дараа чамтай дахиж ярина аа.”

Балган хашааны хаалгаар гадагш гарлаа. Тэр ГАЗ машинаас яамны хүмүүс буухыг харан зогсов. “Миний бичээч нар шив дээ. За ашгүй дээ!” гэж Балган дуу алдав. “Энд хийх зүйл маш их байна. Өнөө оройдоо багтаж зуун хүний зай чөлөөлөх хэрэгтэй байна санж.”

Яамны хүмүүс Балгантай мэндчилэн гар барьж байх зуур ачааны машин хашаанд тулан ирлээ. Машины моторын чанга дуутай зэрэгцэн цэргүүдийн нааш цааш гүйлдэх, тушаал авах, ёслох чимээ олширлоо. “...бас энд хагас жилээс дээш хугацаагаар сууж байгаа бүх хүнийг гаргаад ир. Тэднийг байцаах албагүй” гэх мэтийн тушаал зааврыг Балган өгч байгаа нь бүүр түүр сонсогдож байлаа.

Шарх нь лүг лүгхийн шархирч, хол замд ядарч туйлдан ирсэн

боловч Баасан болж байгаа үйл явдлыг ойлгохыг хичээн ажиглав. Гэрүүдээс болон байшингаас хоригдлуудыг туун гаргаж ирж байна. Туугдан гарч буй хоригдлууд түүний хажуугаар өнгөрөхөд нь Баасан чимээгүйхэн тоолов. “Нэг, хоёр... тав, долоо... тавь, тавин нэг... дал, далан гурав... зуу, зуун нэг, зуун хоёр... зуун арав.”

Энэ зуур өөр дуу чимээ ачааны машин дээрээс сонсогдоно.

“Битгий суугаад бай феодал чи. Босоод яв.”

“Энд өөр зай алга аа.”

“Наадуулыгаа дээр дээрээс нь давхарлаад ачихгүй юу.”

“Машинадаа бүгдийг нь багтаа.”

“Аяархан яваарай. Бид араас чинь морьтой дагана.”

“Улаанбаатараас ирсэн машин удахгүй араас чинь очно.”

Сүүлийн хоёр хоригдлыг харуул туусаар хашааны хаалганы ойр авчирлаа. Тэднийг хажуугаараа өнгөрөхөд Баасан нүдэндээ итгэхгүй цавчрав. “Аюуш ах уу даа!” гэж тэр дуу алдав.

Аюуш толгойгоо өндийлгөн дүүгийнхээ нүд рүү харж амжив.

“Баасан” гэж түүний ам дуугүй хөдөллөө.

Аюуш турж эцээд хүн танихын аргагүй болжээ. Түүний бие нь амьд хүнийх гэхээсээ араг яс явж байх шиг харагдав.

Энэ мөчид Балган Улаанбаатараас ирсэн бичээчтэйгээ хашааны хаалгаар орж ирж зам бөглөж байсан тул Аюуш, Баасан хоёрын нүд бие биеэ ширтэх мөч жаахан ч болов удаашрав.

“Дэд хурандаа!” хэмээн хоёр хоригдлыг туун яваа цэрэг илтгээд, “Зургаан сараас удаан хугацаагаар хоригдсон хүмүүсийн сүүлийн хоёр нь энэ байна” гэв.

“Аа тийм үү” гэж Балган Аюушийн дэргэд яваа эрийн нүүр рүү дөхөж хараад, “Энэ чинь таньдаг царай байх чив. Нөхөртэй минь уулзуулж өгөөч гэж үүгээр эргэлдээд байдаг өнөөх хөөрхөн хүүхний нөхөр мөн шив дээ” гэв.

“Тэр мөн, хурандаа. Түүний эхнэр таныг Даян дээрх явахын өмнө ирж уулзаад явсан” гэж цэрэг хариулав.

“Чиний эхнэр надад таалагдаж байсныг би их сайн санаж байна” гэж Балган Аюуштай хамт явж буй хоригдолд хэлээд, “Тэр чамд хайртайгийнхаа шанд уулзалтын төлбөрөө надад сайхан төлсөн шүү” гэж инээв. Тэгснээ Балган гэнэт эргэн яваад өглөө.

Хоригдол Балганы араас хашгирч, “Харгис Балган чи нэг л өдөр цээрлэл хүлээнэ дээ” гэж занав.

Балган эргэж хараад тайван дуугаар, “Хөөе араг яс аа” гэж инээмсэглээд, “Чиний алтан ургийн цус чинь сайн сайхан юм авчрахгүй болсон. Чам шиг нь хээр талын хөрс бордож байх зуур над шиг нь гавьяа шагналд хүрдэг болсон цаг. Ойлгов уу” гэв. Тэгснээ тачигнатал инээд алдаж, “Эхнэрийг чинь санаж орхилоо байз” гэлээ. “Наадхыгаа бушуу ач!” гэж Балган урагш харан тушаав.

Аюуш нарын хоёр хоригдлыг цэргүүд шоронгийн хашааны хаалгаар гартал түлхлээ.

Баасангийн нүд ахынхаа араас салахгүй дагав.

Аюуш харанхуйд уусан алга болохоосоо өмнө нэг удаа эргэж харав.

“Ах минь...” гэж Баасан шивнэлээ.

Хоёр машины мотор зэрэг зэрэг асч муухай үнэртэй утаагаар орчныг утав.

“Сумаа хангалттай авсан уу? Хамаагүй олон бай буудах нь байна шүү.” гэж асуух дуун ачааны машины зүгээс сонсогдлоо.

“Та нар биднийг буудах гэж байгаа юм уу?” гэх сулхан дуу бас дуулдав.

“Тэнгэрийн нэр барин тангараглая. Бид ямар алуурчид биш дээ” гэсэн хариултыг нэг нь хэлэхэд цэргүүдийн нуг нугхийх инээд дагалдав.

Тэд худалч! Тэд миний ахыг хороох гэж байна! гэсэн бодол орж ирэхэд Баасан чичирч толгой нь эргэв. Цус алдалт, өлсгөлөн, нойргүйдлээс гадна ахыгаа цаазын тавцан руу явж байгааг харж цочирдсоноос түүний зүрх хөшиж, хамаг бие нь хүйт оргижээ.

“Агваан наана чинь байна уу?” гэх Балганы дуу харанхуйд сонсогдлоо.

“Би энд байна, дарга аа” гэж нэгэн эр хүүхдэрхүү дуугаар хариуллаа.

“Чи цаас, харандаа ихийг авчирсан биз?”

“Тэгсээн, зөндөө ихийг авчирсан.”

“Манай цэрэг та нарт байрлах гэр зааж өгнө. Та нарыг нүүрээ угаамагц Тахир Ногоон руу оруулж дайлна.”

“Агваан гэнэ үү?” гэж Баасан өөрт үлдсэн бүх хүчээ тавин чагнаад, “Арай ч манай Агваан лам биш байлгүй, гэхдээ дуу нь ямар адилхан юм бэ” гэж бувтнав. Хямралт бодол өөрийг нь улам хүчгүй болгох шиг, Хашаа хороо тэр чигээрээ найгаж эхлэлээ. Баасан бачимдан хүлээ тайлах гэж нэг таталдсанаа ухаан алдан уналаа.

Буутай цэргүүд энд тэндгүй хөлхөлдөнө. “Тавиас доош насны эрүүл хоригдлууд зүүн тийшээ алх” гэж Дотоод яамны цэрэг хашгирав. “Та нарыг гэрүүдэд хуваарилна” гэж өөр нэг цэрэг нэмлээ.

Баасан залуу лам нарын эгнээг дагахыг оролдов. Түүний доголж байгааг анзаарсан нэг цэрэг гараас нь угз татан авч, “Хөөе лам чин, монгол хэл мэддэггүй юм уу. Наад тархи чинь хөл шигээ болчихоо юу. Ийшээ яв. Хөгшин лам нартай хамт баруун тал руу алх” гэв.

“Бид хоёр энэ хавьд хамт байх юм шиг байна, хүү минь” гэсээр Даваа Баасангийн дэргэд очив.

Баасан өөрийнхөө хэсэгт хуваарилагдсан лам нар руу харж гүйлгэн тоолов. “Бид нар хорин тавуулаа юм байна, Даваа гуай. Нөгөөдүүн маань илүү олуулаа байна.”

“Хөөе хөгшин шар феоdlууд аа” гэж цэрэг хашгичлаа. Гурван буутай цэрэг хөгшин лам нарын тал талд гаран тэднийг архан талд нь туушдаа дагтаршсан багахан хэмжээний овгор шороо, намхан бололтой нүхний амсар дээгүүр туусаар хачин тахир хэлбэртэй байшин руу авчрав. “Тахир Ногоонд морилцгоо” гэж цэрэг хэлээд лам нарын хаалганы цааш түлхэн оруулав.”

Баасан, Даваа болон Даян дээрх, Арханы бусад лам нар ганц дэнлүүгээр гэрэлтүүлсэн бүүдгэр өрөөнд орж явчихав. Хамгийн түрүүнд өмхий шавхайн үнэр нэвт сэнгэнэж дотрыг нь муухай оргиулав. Өрөөн жар орчим тооны ядарч туйлдсан, эмгэг өвчтэй царайтай хүмүүс шалан дээр шахалдан овоорох ажээ.

“Би их ядарч байна” гэж Даваа хэлээд, “Энд дэндүү муухай юм. Бид өтөг шээс болсон энэ заваан газар яаж суух юм. Энд хажуулдах ч зай алга” гэв.

Шалан дээр байгаа хуучин хоригдлууд шинээр ирэгсдэд дургүй

байгаа аж. Тэд юу ч дуугарахгүй, мэндлэхгүйгээс гадна “Энд зай байхгүй шүү” гэж ганц нэг хүн нэгнийгээ түлхэх аядав.

Хуяг гартаа дэн барин хоригдлуудыг улам урагш нь түлхэнгээ, “За тэсээд ганц хоноцгоо, маргааш та нарт зай гаргаж өгөмз” гэв. Шалан дээр хэвтэж буй хоригдлууд хажуу тийш хөдлөн бага багаар зай гаргаж огч эхэллээ. “Хонх дуугарангуут дэнгээ унтраагаарай” гэж хуяг цэрэг хэлээд хаалга тасхийтэл хааж, цоож цуурганы хангинах чимээ гадаа сонсогдлоо.

“Маргааш зайтай болгоно гэв үү?” гэж Баасан гайхаад, “Юу хэлчихэв ээ” гэв.

“Хөөе та нар битгий яриад бай” гэх дуу гаднаас сонсогдов. “Хэн нэг нь зөвшөөрөлгүй яривал бүх өрөөгөөр нь шийтгэнэ гэж мэдээрэй.”

Нэгэн настай лам Баасанг тонгой гэж дохив. “Тэд биднийг энэнээс илүү яаж шийтгэж чадах вэ дээ” гэж тэр шивнээд, “Бид гурав хоногийн турш хоол идсэнгүй, балга ус хааяа нэг ууж байна” гэв. Тэгээд хажуу тийш хөдөлж жаахан зай гаргаад, “Энд хэвт. Жаахан зай байна” гэлээ.

Баасан Даваагийн гарыг дугтарч, “Даваа гуай, тэнд хэвтэх зай байна, алга болохоос нь өмнө та хажуулаад ав” гэв.

“Чи өөрөө яах вэ, хүү минь?” гэж Даваа асуунгаа шалан дээр суугаад, “Наад хөл чинь болохоо байлаа даа” гэв.

“Надад зоволтгүй дээ. Би хана налаад хөлөө амраая.”

“Би оточ хүн шүү дээ” гэж Даваа шивнээд, “Чи ч өөрөө отчийн ном уншаа биз дээ хүү минь. Энэ хавьд хэрэгтэй ургамалтай хүн байдагсан бол наад хөлийг чинь жаахан домнох юмсан.”

Хонх дуугарлаа. “Гэрлээ унтраа. Гэрлээ бушуу унтраа” гэж Тахир Ногооны гаднаас тушаал буулгалаа.

Цагаан сахалтай хүн босч дэнгийн гэрлийг гурав үлээж байж унтраахад тэнд дүн харанхуй нөмрөв.

Улаанбаатараас ирсэн яамны ажилтнуудыг Балганы цэргүүдийн нэг нь Тахир Ногоон хэмээх байшингийн захын хэсгийн том өрөө рүү дагуулан явлаа.

“Энэ хаалга руу...” гэж цуг ирсэн яамны ажилтан хэлээд, “Дэд хурандаа бидэнтэй түрүүлж уулзана гэсэн” гэв.

Тайвшир. Хөлрөх хэрэггүй. Чи ядарсан байна. Өөрийгөө сайн гэдгийг эхлээд харуул. Энэ хүн туршуул байлаа ч гэсэн тиний тухай хурандаад илтгэх нууц юу мэдэхсэн билээ гэж Агваан элдвээр бодов.

Балган ирсэн залуус руу харлаа. Тэр тэднийг суу гэж дохив. “Шууд унтана гэсэн бодлоо хаяцгаа, залуус аа. Өнөө орой бид маш их зүйл амжуулах хэрэгтэй болоод байна.” Ингэж ярингаа тэр өрөөнд нь байсан ажилтнууд руугаа хандаж, “Эрдэнэбулганаас ирсэн нөхөд өө, Улаанбаатараас ирэх ёстой хэсэг маань ирчихлээ” гээд Агвааны мөрөн дээр алгадав. “За энэ залуу ид шидийн үзэг цаасаараа энд байгаа эмх замбараагүй байдлыг арилгаж бүх зүйлийг журамлана” гэлээ.

Балган хотын хэсэг рүү дахин харж, “Ахмад аа, Чойбалсан сайдаас захиа ирсэн үү?” гэж асуув.

“Тэгсэн, нөхөр дэд хурандаа. Захидал энд байна” гээд яамны ажилтан энгэрийнхээ дотуур халааснаас дугтуйтай бичиг гаргаж Балганд өгөв. Балган захидлыг тэр даруй задаллаа.

Агваан сайдын захидал дээр байгаа лац ломбоны дэргэд намын тамга дарсан байхыг анзаарав. Дугтуйн дээр сайдын гараараа бичсэн “маш нууц” гэдэг үг дурайна.

Балган захидлыг нээлээ. Тэрбээр зочдоосоо холдон түүнийг ганцаараа чимээгүй уншлаа.

Захидал “Нөхөр дэд хурандаа Балган,” гэсэн үгээр эхэлжээ. “Онц Бүрэн Эрхт Хорооны саяхны шийдвэрийн дагуу Та үүргээ ёсчлон биелүүлж яваа гэдэгт би бат итгэлтэй байна. Харамсалтай нь, таны хийх ажлын төлөвлөгөө, авах арга хэмжээндээ эцсийн шийдвэрийг хүссэн бичиг тань Улаанбаатарт ирж Хорооны гишүүдэд хүртлээ маш их цаг алдаж байна. Бидний баталсан ажлын заавар хэрэгжүүлэхэд дэндүү удаан, төвөгтэй байгаа нь батлагдлаа.

Цаг хугацаа бол хамгийн гол зүйл, нөхөр дэд хурандаа Балган. Хөвсгөл аймаг дахь хувьсгалын эсэргүүний үйл ажиллагаа үргэлжилж байгаа нь сэтгэл маш их зовоож байна. Иймээс та Ёнзон Хамбын удирдлага дор хувьсгалын эсэргүү үйл ажиллагаа явуулж байсан том толгой шар феодалуудыг шүүх ажиллагааг удаашруулах шаардлагагүй.

Та долдугаар сард болох улсын баяраас өмнө хариуцсан аймгийнхаа хувьсгалын эсэргүүг үндсэнд нь устгах хэрэгтэй. Үүнийг удаашруулбал сөрөг эсэргүүцэлтэй тулгарна гэдэгт би эргэлзэхгүй байна.

Ийм яаралтай ажиллагаа явуулахад тань туслах үүднээс Онц Бүрэн Эрхт Хороо танд баривчлагдсан хүмүүсийг орон нутагтаа таслах эрхийг олгож байна. Бидэнд долоо хоног бүр шийтгэгдсэн хүмүүсийн жагсаалтыг явуулж бай.

Улсын баяраас өмнө устгасан байвал зохих эсэргүүнүүдийн тоо нэг мянга орчим гэж тооц. Алах ялаар шийтгэхдээ нас, ажлын чадварыг үл харгалзаж болно. Гэхдээ онцгой авьяастай, уран гартай, эсэргүүнүүдтэй дотно хамтарч байгаагүй хүмүүсийг хорих ялаар шийтгэж ирүүл. Хэнийг ямар ялаар шийтгэхийг чамд эцэслэн даатгая.

Дэд хурандаа Балган, ажлын заавар ийн өөрчлөгдсөнийг чандлан нууцлахыг захъя. Энэ захиаг уншиж дуусмагц шатааж устга.

Х.Чойбалсан.”

Балганы нүд захидлаас хөндийрлөө.

Сайн тэдээ ирэв үү, туу тэдээ ирчихэв үү? гэж Агваан бодлоо. Тэр дэд хурандаагийн нүүрний хувирлаас үүнийг таахыг хичээсэн боловч мэргэжлийн нууц хадгалагчийн хөлдүү царай өөрчлөгдсөнгүй.

Балган асч байгаа дэн рүү очоод захидлыг дээр нь барьж гал авалцуулав. Хормын дотор сайдын захиасыг улалзсан дөл идэж нурам болгоход Балган газар унасан үнсийг гутлаараа дэвслэв. “Энэ хэсгийг” гэж тэр инээгээд, “цаазаа хүлээсэн хөгшин феодалар дараа шүүрдүүлнэ ээ” гэв.

Хэдийгээр Балганы инээмсэглэл хуурамч санагдсан ч Агваан бусдын адил түүнийг дагаж инээв. Ингэх нь түүний хувьд ухаалаг явдал байлаа.

Балган Агвааны зүг рүү дохиод, “Та нар бүгд ядарч ирснийг мэдэж байна. Гэхдээ яг одоо бидэнд бага сага туслалцаа хэрэг боллоо” гэв. Тэрбээр үгээ үргэлжлүүлэн, “Та нар эхлээд жаахан цай унд уучих. Тэгээд гэрүүддээ очиж байрлаад амарцгаа. Өглөө хүн нэг бүрт ажил хариуцуулж өгнө. Харин Агваан надтай үлдээрэй” гэв.

Агваан өөрийн эрхгүй эвшээлгэж өрөөнөөс гарч буй яамны нөхдөө харан үлдэв. Хаалганы гадаа байсан цэрэг тэднийг дагуулан одоходоо Агваан рүү сүрхий харж байлаа. Агваан цэргийн ямар зорилгоор ийн ширтсэн учрыг олж чадах тэнхээгүй нойрмог байв. Хотоос гараад удсан болохоор үнэхээр их ядарч байлаа. Тэр яамнаас ирсэн нөхдийнхөө хамт идэж уугаад бушуухан амрах гэр рүүгээ явмаар байлаа. Гэвч дэд

хурандаа түүнд өөр ажил төлөвлөжээ.

Балган түүнд ойртож ирэв. “Агваан, бид хоёрт өнөө орой хийх ажил их байна. Маргаашнаас эхлээд чи хоригдлуудын бүртгэл хөтлөгч болно. Улсын баяраас өмнө амжиж мянган хэрэг шийдэх ажил бидэнд байна. Мөрдөн байцаах, таслан шийтгэх заавар журмуудыг сайн унши. Тэнд бидний хувьд ажиллагааг нь товчилчихмоор, хялбаршуулчихмаар ямар зүйл заалт байна гэдгийг бод. Ямар нэг байдлаар ажлыг хурдасгах санаа байвал надад хэл.”

Агваан аман дээрээ гарч ирсэн эвшээлгээ залгиад, “За дарга аа” гэж хэллээ.

“Хоёулаа мянга орчим хүний хэргийг хөтөлж бэлэн болгомоч чамайг би Улаанбаатар руу буцаана” гэж дэд хурандаа хэлэв.

“Одоо хэр зэрэг их баривчилгаа хэрэгтэй байгаа юм бэ?”

“Тэр хэсэг ерөнхийдөө цэгцэрсэн” гэж дэд хурандаа хариулав. “Би шаардлагатай тооны хүмүүсийг бариад ирчихсэн байгаа. Хоёр зуу орчим хэрэг таслагдчихсан. Үлдсэн тооны хэргүүдийн цаасны ажлыг чи гүйцээж өгөх хэрэгтэй байна. Бид яам руу ялтнуудын нэрс, ял хийж байсан ажил, албан тушаал гээд бүх жагсаалтыг явуулах ёстой.” Агвааны нүд ядарсан байхыг харсан Балган, “Сайн ажиллаарай, залуу Агваан минь. Ажлаа маш түргэн сайн хийвэл чамайг Зөвлөлт Холбоот Улсын шилдэг сургуульд явуулна шүү” гэв.

Агваан Балганы үгэнд талархал илэрхийлэх ёстой байх гэж сэтгэсэн боловч түүний амнаас огт өөр үг унаж орхив. “Бид хэзээ унтах вэ?”

Балган цагаа харснаа, “Цагийн дараа шинэ гэртээ ороод жаахан амарч авна даа. Хоол хийж байх зуур хоёулаа өнөөдрийн ажлыг дуусгана. Намайг цаана чинь зуу гаруй хүн хүлээж байна. Тэдэнтэй эхлээд уулзах ёстой” гэснээ Агвааны гарыг атгаж, “Хоёулаа жаахан зугаалаадахъя” гэлээ.

Агваан дэд хурандаа Балганы хар машинд суухад цэргийн даргын хувцастай хүн тэр хоёрт машины арын хаалгыг онгойлгож өгөөд тэвхийтэл ёслолоо. Машинд суумагц хаалга онгойлгож өгсөн офицер жолоочийн дэргэд суулаа. Балган жолоочид хаашаа явах чиглэлийг хэлэх нь Агвааны огт дуулаагүй газрын нэр байлаа.

“Хар зураа руу!” гэж дэд хурандаагийн үгийг урд суудалд байгаа офицер давтав.

Балган Агваан руу хараад, “Манай цэргүүд хүлээж байгаа. Тэд

ажлаа ямар сайн хийдгийг чи одоохон харна аа” гэв.

Машин Мөрөнгийн өргөн хөндийн зүүн талыг чиглээд давхилаа. Удсан ч үгүй тэд Уран мандал уулын хормойд байдаг Хар зураа хэмээх нарийн ам руу орж явчихлаа. Мөрөнгийн төвөөс гялтаганах гэрлүүд далдарчээ. Эргэн тойронд нь зөвхөн хав харанхуй нөмөрлөө.

Морь унасан цэрэг машины гэрэлд орж ирэв. Цэрэг ч бас дэнлүү барьсан байх агаад тэднийг зогс гэж дохиж байлаа.

Балган машиныхаа хаалгыг онгойлгов.

“Нөхөр дэд хурандаа. Доошоо хавчиг руу хоригдлуудыг туугаад явсан. Машин явах зам байхгүй дэндүү эгц жалга байна. Энэ дээгүүр ачааны машиныг дагаад яваарай” гэж цэрэг зам заагаад жолоочид хандаж, “Болгоомжтой яваарай. Цаашаа буухад эвгүй шүү” гэлээ.

Машин эгц өөдөө чулуурхаг замаар дондогонон өгсөж эхлэхэд Алваан цонхоор харвал хав харанхуй л үзэгдэнэ. Тэр нүдээ анилаа.

“Агваан, чи яасан бэ?” гэж Балган инээгээд, “Үхэх нь гэж айгаа юу?” гэв.

Хэдэн минутын турш нэг хойшоо, нэг зүүн тийш, нэг урагш уначих гээд байгаа мэт аймаар замаар явсны дараа машин нөмөр, тэгш газар ирж зогслоо. Машины гэрэлд бөөн хүн тусав. Овоолсон шороонуудын хооронд хүмүүс цөөн цөөнөөрөө бөөгнөрсөн урт цуваа үүсгэн зогсчээ. Тэднийг эгнээ цэргүүд манаж байх аж.

Балган ядрангүй дуугаар, “Энд яг хэдэн хүн байна. Яг таг тоог нь мэдмээр байна” гэв.

Урд суудал дээр сууж буй офицер цаас эргүүлж үзсэнээ, “Нэг чуун арван хоёр” гэлээ. Тэр морьтой хөлхөлдөж буй цэргүүд рүү заан, “Манайхан нэг ч хүн оргуулахгүй манаж сурцгаасан” гэв.

Машины гэрэл сүүмгэр цагаан туяа тусган сүнс мэт өнгөгүй болцгоосон олон хүн, овоолсон бор саарал шорооны урдуур өнгөрлөө. Энд тэнд газар шааж үлдээсэн шинэхэн хүрэнний ишний улаан, шар өнгө гэр хавьдаа л хамгийн өнгөлөг, тод харагдана.

Агваан гэнэт Хамбын Овоог харж байснаа санав. Тэр аймшигт шөнийг бодонгуут бараг бөөлжих шахан дотор муухай оргилоо. Машин зогсоход тэр бушуухан гарч агаар амьсгалав.

“Агваан нааш ир!” гэж Балган зандрав. “Унтах болоогүй шүү. Чи Ховсгөл аймагт хувьсгалын эсэргүүт дарах сайдын тушаал хэрхэн биелэгдэж байгааг нүдээрээ хар. Бас энэ ялтнуудыг өөрөө тоол. Би

чиний тоонд итгэнэ.”

Агваан машины гэрлээс зугуухан холдож харанхуйд оров. *Бурхан гэж байдаг бол тэр натайг аль эрт мартсан байх. Би түүнээс урвачихсан шүү дээ* гэж тэр бодов. Энэ аймшигт үйл явдлыг би нүдээр харах ч гэж дээ.

Машины хурц гэрлийн ард зогсч байхдаа өөрийг нь хэн ч харахгүй, танихгүй гэж Агваан жаахан тайвширлаа. Түүний өмнө хоёр ч машины хурц гэрэл хоригдлууд дээр туссан байлаа. Хоригдлууд ихэвчлэн лам дээлтэй хүмүүс байв. Тэдний нүүрэнд үзэн ядалт, хорсол, уй гуниг айдас, ядарч туйлдсан шинж нэвт шингэжээ.

Агвааны гэдэс өвдөх шиг боллоо. Тэр зүүн гараараа гэдсээ даран тонгойж нүүрээ гэрэлд оруулахгүйг хичээн бас нэг алхам хойшилж харанхуй руу оров. Түүний нүдэнд хоригдлуудын ард байгаа том нүх харагдаж байлаа. Тэр нүх бараг л хорин алхам урт, таван алхам орчим өргөн ажээ. *Там л ийт байдаг байх...* гэж тэр бодлоо.

Овоолсон шороонууд хоригдлуудын хоёр талд уул шиг өндөр ханга босгожээ. Хоригдлуудын зогсч буй газар нь тэгш байх агаад яг нүхний ирмэг дээр байв. Хүмүүсийг тав, зургаагаар нь хооронд нь хүлжээ. Олон хүн цус шороо холилдсон царайтай, нэвширтлээ зодуулсан бололтой харагдана. Зарим нь хүлгэндээ л торж байх агаад аль эрт ухаангүй болсон юм уу гэмээр сульдсан байх аж. Нэлээд лам амандаа маань уншиж байна. Ихэнх нь дуугүй айсан, хорссон байдлаар гэрлийн өөдөөс духаараа харна. Агваан хэнд ч харагдахааргүй газар бат зогссондоо сэтгэл амар болов.

Балган халааснаасаа цаас гарган чанга дуугаар шийдвэр уншиж эхэллээ. “Та нар бүгдээрээ Ёнзон хамба Лувсанхаймчиг, дэд хамба Дамдингийн удирдсан хувьсгалын эсэргүү Төв хэмээх байгууллагад ажиллаж байсан, Гэндэн, Дэмид нарын удирдсан Японы тагнуулын бүлэгт оролцож эх орноосоо урвасан тул, мөн та нарын дотор харь феодал болон эсэргүү буриад нарын ардууд байгааг бид нотолсон” гэж тэр тасалдуулалгүй урсгав. Балган цаасаа гэрэлд ойртуулан бариад үргэлжлүүлэн, “Онц Бүрэн Эрхт Хорооны дугаар тогтоолоор хавсралтад заасан нэр бүхий 112 хүнийг ардын хувьсгалын эсрэг гэмт хэрэг үйлдсэн тул цаазлан хороох ялаар шийтгэсүгэй!” гэв.

Хэсэг хүн хашгиран эсэргүүцэхэд зарим лам нарын уруул нь хөдлөн маань уншиж эхлэв. Ихэнх хоригдол цаазын ялаа эр зоригтой,

нд харсан хэвээр чимээгүй сонслоо. Гэвч чимээ аниргүй байдал удаан үргэлжилсэнгүй. Хоромхон нам гүм элдэв янзын дуу авиагаар нүдэгдэв.

“Цаазын ялыг гүйцэтгэ!”

“Монгол улсаасаа би хэзээ ч урваагүй!”

“Бурхан шашингүй буруу номтнууд сөнөтүгэй!”

“Тас! Тас!”

“Бурхан минь, би ингээд дууслаа. Миний үр хүүхдийг үеийн үед шээж яваарай!”

“Ах дүү нар аа, Бурхан бидний гэм зэмгүй гэдгийг гэрчилнэ. Бид бүгдээрээ диваажинд очно. Харин алуурчид та нар хэзээд тамд очно!”

“Буудаад бай, наадуулыгаа!”

“Бузар хувьсгалч яргалал Монголд хэзээ нэгэн цагт дуусч бүх үйлийн үнэн мөн нь сэргэж, учир нь олдono гэдэгт итгэж байна. Үүний голөө залбирцгаая, лам нар аа!”

“Тэр юм яриад байгаа нөхрийг буудаад унагаа!”

“Чойбалсан сөнөтүгэй!”

“Би эх орноосоо хэзээ ч урваж байгаагүй!”

“Тас! Тас!!”

“Тас тас!”

“Лам нар аа, Есдүгээр Богдыгоо дуудаж магтъя! Тэр бидний эцсийн үгийг сонсох нь дамжиггүй!” гэж багш хүн шиг бусдыг ятгасан чанга хоолойтой өндөр цагаан залуу лам уриалав.

“Ээ бурхан минь!” гэж Агваан шивнэв. “Тэр чинь таньдаг хүн байна. Аюуш гавж байна. Баасангийн ах! Яаж яваад энд ирчихдэг байна аа?” Агваан харанхуйн дунд улам нугдайн нуугдлаа.

“Энэ одоо бүр дэндлээ!” гэж Балган хашгирав. “Цэргүүд ээ, буугаа гэрэг онилоод!”

Энэ мөчид лам нар нүдээ аньсан байх нь харагдав. Тэд есдүгээр Богд хааныг түргэн залраасай гэж дуулдаг Нүржан Сольдэв хэмээх номноос уянгатуулан урсгаж эхэллээ.

Маанийн уянгалаг дуун хоршиход Агваан тэднийг даган уншлагад хөг нэммээр санагдаад явчихлаа. Энэ хүмүүс бүгд өлсч, зодуулж, айсан, ювсон хэрнээ сэтгэл нь огтхон ч тохоогүй байна гэж тэр бодлоо. Сахиус минь, тэд үхэхдээ яаж ийт зоригтой байж чадаж байна аа?

Агваан чичирлээ. Ичихдээ тэр байж ядан нүдээ анин нүүрээ даран. Тэр хоригдлуудыг тоолох ажлаа ч мартжээ.

Гэнэт олон буун дуу зэрэгцэж мөндөр буух адил нижигнээд явчихлаа. Агваан өндийв. Урт буу агсацгаасан цэргүүд лам нарын толгой тархи, нүүр рүү онилж хиаруулан унагаажээ. Лам нарын зогсч үлдсэн зарим хэсэг нь нүдээ аньсан байлаа. Зарим нь гэрлийн өөдөөс ширтэн маань уншсан хэвээр байв. Нэг хүн толгойгоо эргүүлж суманд духаа өгөхгүй гэсэн шиг зогсох аж. Унасан хоригдлуудтай хүлгээр холбоотой байгаа зарим нь уяандаа татагдан хагас суугаа байдалтай байх аж. Тэд гараа суллах гэж оролдовч чадахгүй байгаа нь харагдана.

Агваан огиулав. Тэр үүнээс цааш харж чадахгүй болжээ. Агваан машины арын харанхуй руу гүйн очив. Тэгээд бурхнаас аврал эрэн чимээгүйхэн маань уншиж эхэллээ. Тэр юу болж байгааг харахгүй байгаа ч хүмүүсийн ёолох, амь тавин хашгирах, пидхийн нүхний ёроол руу унах чимээг сонсч байлаа. Буун дуу ч үргэлжилсээр байв. Удалгүй цэргүүд хиарч унасан хоригдлуудыг бөөнөөр нь нүх рүү өшигчин унагааж буй, хааяа нэг гар буугаар буудах, бууны бөгсөөр хүн цохих чимээ сонсдов.

Буун дуу удалгүй намдлаа. Нүхний ёроолоос хүмүүсийн орь дуу тавих нь бүдэг сонсогдоно. “Одоо шороогоор бул. Хэтэрхий зузаан булах хэрэггүй шүү, наад шороог чинь дараа олон хэрэглэнэ” хэмээн Балган тушаав. Шороог хүрзээр, хөлөөрөө нураах, доош цацах чимээ гарч эхэллээ. Энэ чимээ эрчимжихийн хэрээр амьд хүний ёолон гинших дуу нүхнээс гарах нь цөөрсөөр анир чимээгүй болов.

Агваан харанхуйгаас сэмхэн гарч ирж машины гэрлийн хаяанд сая зогсов. Тэр хоригдлуудыг тоолж байсан дүр үзүүлэхийг хичээн бие, хараагаа цэх болголоо. Огиудас хүрч байгаагаа яаж нуухаа, хэнэггүй жишим байхаа мэдсэнгүй. Тэр арайхийн хөл дээрээ тогтож байлаа. Бие нь өөрийн мэдэлгүй чичрэн, хүрз чулууны хяхрах чимээ болгонд зүрх нь бөмбөлзөж байв.

Энэ үдшийг хүртэл Агваан өөрийнхөө үүргийг байцаалтын үеэр хурдан бичлэг хийх, өмч хөрөнгө тоолох, бүртгэх зэрэг бичиг цаасны ажил төдийхнөөр хязгаарлагдана гэж итгэж явсан билээ. Түүний энд харж байгаа үзэгдлүүд Хамбын Овоонд харсан зүйлээс ч аймшигтай байлаа. *Ийм олон гэт зэтгүй хүнийг харгислах хэрэг юу байдаг юм бол* гэж Агваан бодоод бодоод олсонгүй. Гэнэт Балган түүн рүү ирж юу ч

болоогүй юм шиг дуугаар ярьж эхлэв.

“Өнөөдөр бид дөнгөж нэг зуун арван хоёр хүн цаазалж чадлаа. Сайдын хугацаатай үүрэг даалгаврыг биелүүлэхийн тулд бид долоо хоногт хоёроос гурван зуун хүний учрыг олох хэрэгтэй болоод байна” гээд дэд хурандаа нуруугаа үүрэв. “Энэ том нүхийг ухуулна гэдэг хэдэн өдрийн ажил болсон гэж санана аа. Ухаж байгаа хүмүүс учрыг нь мэдрээд ирэхээрээ ажил явахгүй хэцүү байдаг шүү. Тэрнээс гадна энэ шийтгүүлж байгаа хүмүүсээр газар ухуулах мэтийн ажил хийлгэх бол юу ч биш. Харин нэг ч хүнийг оргуулж алдаж болохгүй. Хэрэв нэг л хүн болсон явдлыг биднээс өөрөөр яриад эхэлбэл түүхийг гуйвуулж орхино. Үүнийг сайд огт тэвчихгүй. Түүх бидний хэлснээр бичигдэх ёстой.”

Балган шорооны ойролцоо тушаал өгч байгаа офицерыг гараараа даллаад, “За хангалттай их шороогоор булчихлаа. Наад нүхийг чинь дахиад олон булна. Одоо болыгдоо” гэлээ. Тэгээд тэр Агваан руу эргэж, “Зүгээр л буудаад бул, буудаад бул, буудаад бул” гэж хэлээд инээлээ. “Энэ ажлын хамгийн амархан хэсэг нь юу гээч, Агваан аа?”

Агваан юу хэлэхээ мэдэхгүй мэлийснээ, “Мэдэхгүй” гэж арайхийн дуугарав.

“Хамгийн амархан ажил бол хүмүүст энэ бүх зүйлийг мартуулах. Тэдний хэн ч үүнийг санахгүй болно гээд төсөөл дөө. Хэдхэн жилийн дараа гэхэд өнөөдрийн чиний харсан үйл явдал хүний тархинд ч үлдэхгүй алга болсон байна. Санах гэж оролдоод угаасаа яах юм бэ, зовлонгийн нэмэр шүү дээ. Бид бүх эрхийг гартаа атгаж байгаа. Агваан чи бодоод үз. Бүх эрх, бүх баялаг, бүх ирээдүй бидний гарт байна. Ямар ч нохой хоол өгсөн хүнийхээ гарыг долоодог, тийм биз дээ?”

Балган Агвааны нүүр рүү цоо ширтээд царайных нь хувирлыг мэдэхийг хичээлээ. Баярласан өнгө өчүүхэн ч харагдсангүй. “Чи ч үнэхээр ядарсан байх шив” гэж тэр хэлэв.

“Та ч бас ядарч байгаа байх даа, дарга минь” гэж Агваан хариулав.

“Тийм ээ” гэж дэд хурандаа санаа алдаад, “Би ядарч үхэх гэж байна” гэв.

Балган хэсэг зуур өөрийнхөө хэлснийг эргэн бодлоо. Тэгснээ үгээ засч, “Нээрэн би нэлээд ядарч. Гурав хоног олигтой унтаагүй яваа юм байна шүү” гэлээ. Тэр залуу бичээч рүүгээ дахин нэг хараад, “Энд Даян дээрхийн хүрээнээс нэлээд олон лам ирчихсэн байгаа ш дээ” гэв.

Агваан өөрийг нь дэд хурандаа цоо ширтэж байгааг мэдэрч байлаа. Тэр нүүрэндээ ямар ч хувирал гаргахгүйг хичээв. *Би ч бас тэргээжлийн нууц хадгалагч байж чадна шүү, Балган!* гэж тэр дотроо ярив.

Балган үгээ үргэлжлүүлж, “Шинээр ирэгсдийг багтааж шингээх зай алга. Багахан зай гаргах гэж өнөө орой хэдэн хүн энд авчирлаа. Ер нь зохион байгуулалтын арга хэмжээ юм даа. Одоо бидэнд бүх зүйлийг баримтжуулах хэрэгтэй байна. Өнөөдрийн хүмүүсийг бүртгэлгүй орхиж болохгүй. Нөгөө тоо маань гүйцэхээ больчихно” гэж ажил хэрэгч байдлаар ярив.

Агваан Балганы үгэнд юу гэж хариулахаа мэдэхгүй байсан тул, “Би үнэхээр их ядарч байна” гэж ярианы сэдвийг өөрчиллөө.

Балган сонин өнгөөр уянгалуулан инээгээд Агвааны мөрийг алгадав. “Маргаашнаас эхлээд чи энэ аймгийн хувьсгалын эсэргүү нарыг устган цэвэрлэх ажилд оролцох нь байна шүү дээ. Зарим нь чиний таньдаг хүн байна даа, харж л байгаарай” гэж тэр инээнгээ хэллээ.

Балганы энэ үг Агвааныг аянганд ниргүүлэх шиг цочоож, тэр хэдхэн хормын өмнө юу харснаа дахин санав. *Саян алага Балганы хэлж байгаагийн дэргэд юу ч биш байж тагадгүй* гэж бодлоо.

Агваан хөлдүү мэт харагдавч дотроо уйлан залбирч байлаа. *Бурхан минь. Нутгаасаа ирсэн хүтүүсийг алах ял заах үйлийн үрийг эдлүүлсэнд орвол намайг өнөө шөнө тонилгож өгөөч. Маргаашийн айтшигт үйл явдлыг харсанд орвол өнөө шөнө үхсэн нь дээр* гэж тэр бодлоо.

Нүгэл үйлдэж байна гэсэн зовиур, гэмшилдээ дөнгөлөөтэй хэвээр Агваан Балганы хар машин руу орлоо. Түүний толгой эргэж, хамаар нь битүүрч Даян дээрхийн хүрээний лам нарыг, нутгийн танил ах нарыг яллахад оролцвол яана аа гэсэн айдсаас салахгүй байв. *Саяхан л тэднийг ах аа гээд явж байсан шүү дээ.*

Аллагын газраас тэднийг буцахад чив чимээгүй гүн хар нүх онгойн хоцорлоо.

Даваа мөрийг нь хэн нэг хүн зөөлөн дугтрахад сэрлээ. Нүдээ нээгээд хартал танил царай харагдав. “Баасан хүү минь” гэж тэр шивнээд, “Чи унтаж чадав уу?” гэв.

“Жаахан унтсан” гэж Баасан хэлээд, “Суух газар олсон боловч нэг

талаараа хөдөлгөөнгүй удаан байхаар хөл шархираад байна” гэв.

“Энд” гэж Даваа өндөсхийгээд, “Миний зайн дээр хэвт. Чи багтах байх. Би бослоо.”

“Гялайлаа, Даваа ах минь” гэж Баасан хэлээд Даваагийн зайчилсан нарийн зай руу шургав.

Мань хоёрын шивнээ бусдыгаа сэрээснээр хэсэг тасалдав.

Баасан өрөөг тойруулан харж “Даваа гуай, энд байгаа хүмүүс бүгд настай лам нар шив дээ” гэж тэр шивнэв. “Олон хүний бие муу байх шиг байна.”

“Миний ам цангаж үхэх нь” гэж Даваа омголтсон уруулаа жимийв. “Жаахан ч болов агаар оруулахгүй бол энэ муухай үнэрт бөөлжих нь ээ.”

Баасан энд ирээд олон хонож байгаа бололтой нэлээд том зайг эзлэн тухласан ламаас “Тэд бидэнд хоол цай өгөх болов уу?” гэж зөөлөн асуув.

“Өчигдөр өглөөнөөс хойш ус өгсөнгүй” гэж мөнөөх лам хариулаад, “Намайг тав хоногийн өмнө авчирсан ч одоо болтол идчих юм бараг өгсөнгүй” гэлээ.

“Ээ, сахиус минь” гэж Даваа уулга алдаад, “Уул нь миний насан дээр хэдэн хүүхэд маань том болчихоод жаргаж суух ёстойсон. Ус ч уух эрхгүй ийм газар ирж байх ч гэж дээ. Яахаараа хувь тавилан ингэж өргэдэг байна даа” гэж гүнзгий санаа алдан халаглалаа.

Даваагийн дэргэд хэвтэж буй нэгэн эр босов. “Та энд хэсэг хэвтэнэ үү дээ” гэж тэр сэтгэл тавих ажээ.

Өндөр настнуудынхаа дотор арай залуу нь сууж, босох зэргээр хөгшин лам нарыг хэвтүүлсэн байгааг Баасан анзаарлаа. Нэлээн олон хүний халзан толгойд үс сөрдийн ургаж хэн нь хар үстэй, хэн нь буурал толгойтой нь ялгагдахаар болсон аж.

“Биднийг ч харж үзнэ гэдэг өнгөрсөн байх. Намайг лав сарын өмнө авчирсан” гэж хоймор хавиас нэг лам хажуугийнхаа хүнд хуучлах нь сонсогдов. “Энэ өрөө рүү сум болгоноос л хүн орж гарч байна. Зарим нь Ренчинлхүмбээс, зарим нь Цэцэрлэгээс ч ирсэн. Тариалан, Ханхаас ирсэн улсууд бүр эрт хоригдсон болохоор одоо тэд маань юм ярьж ч чадахгүй болтлоо туйлдаад тэнд хэвтэж байна.”

Түүний ойролцоо нэлээд том зайд хэвтэж буй лам үгийг нь өлгөн шиг, “Хэргээ хүлээхгүй гэхээр ингээд хоол ундаар боогоод, бас гаргахаа

больчихдог юм байх чив. Тэр гэжүүд лам нараас болоод л биднийг давхар шийтгэж ус ч өгөхөө больж байх шиг байна. Цэргүүд бидэнд юу болж байгааг хэлэх биш. Дэмий л тааж суух юм даа” гэж ярих нь. Баасанд сонсогдоно.

Нар мандах болоогүй байсан авч Агваан унтаж чадсангүй. Шөнийн аймшигт яргаллын дүр зураг толгойноос нь салахгүй дахин дахин орж ирсээр байв. *Бусад хүтүүс тайван унтаж болоод байхад би яагаад унтаж эс чадна вэ* гэж тэр өөрийгөө зэмлэв. Тэгээд орноосоо босч дээлээ нөмрөөд гэрээс гарлаа. “Морь харчихаад ирье” гэж тэр гадаа үүдний дэргэд зогсож буй манааны цэрэгт хэлэв.

Агваан гэрийн ард байх модон жорлон руу алхлаа. Түүнийг таазгүй намхан жорлонд шээж зогстол Дотоод яамны цэрэг хажууд нь ирэн “Чи Арханы Агваан мөн үү? Чамайг нэг л таньдаг санагдаад байна” гэж тэр жорлонгийн гадаа морь харах гэж байгаа мэт зогсонгоо хэлэв.

Агвааны нурууны үс босчих шиг боллоо. Тэр хажуудаа зогсож буй залуу руу нүдээ онийлгон сэм харлаа. Энэ залуу түүнийг анх Балганы өрөө рүү дагуулж оруулсан хүн мөн байв. “Тийм ээ” гэж Агваан сулхан хариулаад, “Чи намайг яаж таньдаг юм бэ?” гэж арайхийн асуув.

Залуу өөдөөс нь инээгээд, “Би Зэрлэгийн Нямжав байна. Манай гэрийнхэн Даян дээрхийн хүрээнд очиж мөргөдөг байсан юм. Чи намайг санаж байна уу?” гэлээ.

Агваан цэргийн залууг сайтар харж хэсэг зогссоноо, “Тийм нээрээ чи Нямжав байна. Ийм газар уулзана гэдэг мөн хачин юм аа” гэж хэллээ.

Нямжав юу хэлэхээ мэдэхгүй байгаа бололтой хэсэг дуугүй байснаа, “Аймшигтай газар байгаа биз?” гэж хүчлэн хэлэв. Нямжав Агвааны нүд рүү хараад, “Чи сайн лам байсан. Энд юу юу болж байгаа тухай хэн нэгэн хүнд хэлчихмээр л санагдах юм. Мөн ч их юм болж байна даа. Гэхдээ буруу хүнд хэлчихвий гэж айх юм” гэлээ.

“Үүгээр мэдээлэгч олон байгаа юу?” гэж Агваан ийш тийш харан байж асуув.

“Би мэдээлэгч биш шүү, Агваан аа. Би тангараглая.”

Агваан хариу хэлсэнгүй.

“Үүнийг хар даа” гэж Нямжав цамцаа сөхөөд нурууг нь хөндлөн гулд ороолгосон урт сорвинууд үзүүлэв.

Агваан эргэн тойрныг дахин харлаа. Ойр хавьд хэн ч байхгүй байв. Түүний зүрх нь хүчтэй цохилж байлаа. *Битгий тэнэглэж үзээрэй, Балганы тавьсан урхи байж мэднэ* гэж Агваан өөртөө хэлэв. Гэвч энэ удаа түүний хоолойн өнгө өөрийг нь барьж өгч байлаа. Түүний сэтгэл үнэхээр хөдөлжээ. “Би ч бас мэдээлэгч биш шүү, Нямжав аа. Би ч бас энэ бүхэн рүү чам шиг л замаар орчихсон яваа хүн” гэж Агваан шивнээд өмдөө хурдхан доош болгоод шилбэнийхээ урт сорвийг үзүүлэв.

Өглөөний жавартай байсан хэдий ч Нямжав хөлөрчихсөн харагдана. Түүний нүдэнд нулимс хуржээ. “Агваан лам аа” гэж тэр хэлээд, “Энд шуурчин лам нар бас байгаа шүү” гэв.

Энэ залуу Балганы мэдээлэгч төн бол би өөрийгөө аль эрт бариад өгчихсөн байгаа. Одоо яриагаа таслалаа гээд нэтэргүй гэж Агваан бодоод, “Би мэднэ ээ. Би тэднийг харсан. Итгэмээргүй юм” гэж хэлэв.

“Бид ямар нэг юм хийж чадахгүй гэж үү?” гэж Нямжав асуулаа.

Агваан “юу ч чадахгүй” гэж хэлмээр байсан боловч Ренчин Бямбаев гуайн үг гэнэт толгойд нь орж ирэв. *Тамаас өөрийгөө зайлуулах гарц нээрэн бий болов уу?* гэж тэр бодлоо. Тэгээд, “Энд чи юу хийдэг вэ?” гэж асуув.

Нямжав хариулсангүй.

“Чиний хариуцсан ажил яг юу вэ?” гэж Агваан тодруулав.

“Аан, би дэд хурандаагийн зарим ажлыг зохион байгуулж, зарим хар гэрүүдийг манаж байгаа цэргүүдийг захирдаг юм. Намайг заримдаа цаазын тушаал гүйцэтгүүлэхээр явуулдаг. Буугаа буудахдаа нүдээ тас аньчихдаг юм” гэж Нямжав хэлээд биеэ сэгсрэн чичрэв. “Чи өөрөө юу хийдэг юм бэ, Агваан аа?”

“Би бүртгэл, бичиг цаас хөтлөнө. Хэн нь хорих ялаар, хэн нь цаазлагдах ялаар шийтгүүлэв гэдгийг бүртгэж бичих ажилтай. Миний бүртгэл яам руу явна. Өнөөдөр л ажлаа хийж үзнэ дээ.”

Холхон хүний ханиалгах сонсогдов.

“Хүн ирж байна” гэж Нямжав хойш алхаад, “Бид хоёр хамтарвал юм хийж чадаж магадгүй. Дараа заавал ярья” гэв.

Агваан түрүүлж бие засах газрыг орхив. Нямжав араас нь удалгүй гарлаа. Агваан гэр рүүгээ буцах замдаа элдэв бодолд дарагдлаа. *Хэрвээ ямар нэгэн арга чарга байгаа бол би хүн аврах хэрэгтэй. Гэхдээ таш*

болгоомжтой, ухаалаг хийдэг юм шүү гэж тэр бодлоо.

Өглөөний нарны анхны туяа Мөрөнгийн уулсын оройд тусав. Агваан зорилготой, баярлаж баясах юмтай болж байгаадаа хөөрч байв. Сэтгэл зүрх, хүн чанарыг нь тарчлааж байсан хүнд ачаа хөнгөрч эхлэх шиг санагдлаа.

Цагийн дараа гэхэд Агваан Балгантай хамт жижиг ширээний ард сүүтэй цай ууж, бууз идэн сууж байлаа. Балган юу ч ярилгүй буузаа бүтэн бүтнээр нь зузаан уруултай ам руугаа үмхэж байв. Тэр ууртай байгаа бололтой, хөмсөг зангиджээ. Агваан түүний юу бодож байгааг тааж мэдэхгүй байлаа.

Балганыг ийн зав чөлөөгүй идэж суух зуур Агваан яавал энэ тамаас хүний амь аварч чадахсан билээ гэж толгой гашилгалаа. Өөрийнхөө юу яаж хийхээ ч төсөөлөхгүй байгаа болохоор түүнд нэн ярвигтай санагдав. “Дэд хурандаа аа” гэж тэр хэлээд, “Би яг юу хийх юм бэ?” гэж асуув.

Балган аяганаасаа сая толгой өндийж Агвааны байгааг анх олж харсан мэт ширтэв. “Өнөөдөр чи тавиас дээш насны хоригдлуудыг бүртгэж хэрэг хөтлөх маягт гарга. Чамайг хэрэг хөтөлж байх зуур би тэднийг байцаана. Чи хариулт бүрийг алдалгүй бичиж авна.” Ингэж хэлээд дэд хурандаа нэлээд бодлогоширов. “Өнөөдөр байцаагдах хүний нэрсийн жагсаалтыг урьдчилж гаргах хэрэгтэй байна. Байцаалт дууссаны дараа шалгахад амар. Байцаалт болгоны дараа чи тусдаа нэг хүснэгт дээр байцаагдсан хүний нэрийг улаан юм уу хөх өнгийн харандаагаар бичнэ. Ямар өнгөөр бичихийг би хэлэмз. Өнөөдрийн хувьд чамд зөвхөн улаан харандаа хэрэгтэй.”

“Яагаад зөвхөн улаан гэж?”

“Яагаад гэвэл өнөөдөр зөвхөн цаазлагдах хүмүүсийг байцаана Хөгшин хүмүүсийг. Тэднийг амьд үлдээх ямар ч шаардлага байхгүй.”

“Тэгвэл хөх харандаа гэдэг чинь” гэж Агваан сулхан дуугаар эхлээд, “Амьд үлдэх хүмүүсийг тэмдэглэх өнгө гэсэн үг үү?” гэв.

“Тийм ээ” гэж дэд хурандаа хэлэв. “Чи хөх харандааг зөвхөн миний зөвшөөрөл өгсөн нэр дээр л хэрэглэнэ шүү. Ойлгов уу!”

“Ойлголоо, дарга аа.”

“Мэдээж чи ойлгож байгаа шүү дээ, Агваан минь. Чиний өмнө бүртгэл хөтөлж байсан хүн заримдаа үгнээс минь зөрж байсан. Надад тэднийг буудахаас өөр зам үлдээгүй юм. Тэгээд л чамайг яаралтай дуудуулсан юм. Харин чи бол ажлыг хурдан сайн хийж чаддаг залуу. Чи миний бүх тушаалыг ёсоор гүйцэтгэнэ гэж итгэдэг шүү.”

Агвааны зүрх зогсчих шиг болов. “Мэдлээ, дарга аа” гэж тэр хэлэв. *Дэд хурандаа тиний төрөн дээгүүр үргэлж өлийж байх нь. Яажшуухан цаазын ялаас ганц нэг хүнийг авардаг билээ* гэж тэр бодлоо.

“Бас нэг юм асуучих уу, дэд хурандаа?” гэж Агваан Балган руу инээмсэглэн харав.

“За тэг” гэж Балган нэмж нэг бууз үмхэнгээ хэлээд Агвааныг нүднийхээ булангаар харав.

“Хэрэв бидний улаанаар тэмдэглэсэн нэрсийг Чойбалсан сайд хөхөөр бичих ёстой байсан гэж үзвэл яах вэ?” гэж Агваан шаллаа.

“Чойбалсан сайд бүх хүнийг улаанаар бичээсэй гэж бодож байгаа. Үүнийг би итгэлтэй мэдэж байна” гэж Балган тачигнатал хөхрөв. “Тэр ч байтугай сайдын ширээн дээр маш том улаан харандаа байдаг юм. Түүнд хөх харандаа ер байхгүй. Улаанаар бичсэн нэрсийнхээ дагуу энд цаазыг гүйцэтгэнэ. Тэднийг үхсэний дараа сайд нэрийг нь хөх болгоно ч гэж байхгүй. Гэхдээ...” гээд Балган Агваан руу тонгойн дуугаа намсгаж, “Бид хоёрын хөхөөр бичсэн хүний нэрийг улаан болгох эрх харин байгаа шүү. Зарим хүнийг бид эндээс шоронд явуулж орхитол Улаанбаатарт очсон хойноо буудуулахыг үгүйсгэхгүй. Зөвхөн Чойбалсан сайд л хэн амьд үлдэхэв гэдгийг шийднэ. За хариулт хангалттай юу?” гэв.

“Мэдлээ, дэд хурандаа” гэж Агваан товч хариулав.

“Сайн байна. Өнөөдрийн байцаалтдаа бэлтгэе” гэж Балган өндийлөө. Тэр ногоон дүрэмт хувцас дээрээ суран бүсээ ороож ногоон малгайгаа тавив. “Чиний хурдан бичигт л найдъя даа, Агваан минь. Өнөөдөр дор хаяж тавин хүнийг байцаамаар байна. Нэг хүнд арван минут гэж тооцох юм бол хоёулаа арван цаг ажиллаж байж ард нь гарах нь. Бушуухан байцаалтаа эхэлье!”

Өрөөний хаалга онгойход шалан дээр хэвтэж байсан Даваа, “Пөөх, агаар орох яасан сайхан юм бэ!” гэж дуу алдав. “Үүдээр юу болоод

байна аа?”

“Би хараадахъя” гэж Баасан шивнээд хүмүүсийн мөрөн дээгүүр өлийв.

“Чимээгүй байцгаа” гэж цэрэг чангаар тушаалаа. “Миний заасан хүмүүс гараад байгаарай.”

Хамгийн удаан хоригдож ядарч туйлдсан гэж яригдаж байсан зургаан хоригдлын зүг хуяг зангахад тэд суун тусан ганхсаар хаалгаар гарч буутай цэрэгт туугдав. Хаалга тэр дороо хаагдав. Гарч явсан хүмүүсийн зайг хоромхон зуурт бусад нь эзэлж орхилоо. Баасангийн зай жаахан томорч дээшээ харан хэвтэх, суух бололцоотой боллоо.

“Тэд биднээс түрүүлж энэ тамаас гардаг азтай улс юм” гэж Баасангийн ард хэн нэгэн хэлэх сонсдов. Тэр Баасанг араас нь түлхээд, “Алив би үүд рүү явах минь. Эртхэн буудуулбал амар” гэв.

Баасан эргэж хартал яс арьс болтлоо турсан нэгэн өвгөн түүний хажуугаар гарч урагшлахыг оролдож байв.

“Энэ залуу хүү энд яагаад ороод ирчихээ вэ?” гэж туранхай өвгөн асуув. “Чи яагаад хөгшчүүлийн дунд явж байдаг билээ? Биднийг шууд цаазлах гээд ялгачихсан байгааг харахгүй байна уу?”

“Хөөе та нар амаа татацгаа!” гэсэн тушаал хаалганы гаднаас сонсогдлоо.

“Энэ залуу шархадсан юм байна” гэж Даваа Баасангийн баруун хөлийг хуруугаараа заан шивнэв.

“Бурхан өршөөг! Хүү чи хөгшин намайг тэнгэрт халихаас минь өмнө буян үйлдүүлэх гэж энд ирсэн байх нь” гээд өвгөн дороо суулаа. “Миний дээлэнд өвс ургамал, хойлогны мах байгаа. Алив наад шархаа үзүүл.”

“Гялайлаа ах аа” гэж Баасан шивнэв. “Таны алдрыг хэн гэдэгсэн бол ачит ах гуай?”

“Янжив оточ” гэж өвгөн хариулаад Баасангийн мөрийг түшин шархыг нь харахаар тонгойв. “Би Зөөлөнгийн хүрээний лам. За хүү минь, наад дээлээ сөх дөө.”

Баасан Янживт өвдгөө үзүүлэхээр дээлээ сөхөхөд шархнаас нь өмхий үнэр ханхийв. Эргэн тойрны хүмүүс “пөөх, паах” боллоо. Баасангийн дээлийн дотор бас өмд нь хөлийнхөө шарханд наалджээ.

Даваа босч зогсов. “Хүү минь, наадах чинь бүр болохоо байжээ. Муухай үнэртэй гэж жигтэйхэн юм. Чамайг бушуухан цэвэрлэхгүй бол

чи одоохон халуурч эхлэнэ. Тэгээд л чи дуусна шүү дээ.”

“Бид энэ хүүгийн хөлийг аврах хэрэгтэй байна. Одоо л эмчлэхгүй бол чи хөлгүй болж мэднэ, бүр амьд гарч ч чадахгүй болно” гэж Янжив хэлээд, “Алив, шээс нь хүрч байгаа хүн байна уу. Энэ залуугийн хөл рүү бушуухан шээгээд өгөөрэй. Шарх цэвэрлэх хэрэг байна” гэж зарлав.

Даваа Баасангийн дээлийг шархнаас хөндийрүүлж туслалаа. “Хүү минь чи наад шархаа ил байлга. Дээлээ тайл. Гутал өмдөө ч тайл.”

“Тэгэлгүй яахав. Ичих зүйл юу байхав” гэж Янжив нэмэв. “Наад шарх чинь хэдхэн цагийн дотор чамайг үхүүлж чадна шүү. Бүснээс доогуурх бүх хувцсаа тайлж үз.”

Хувцсаа тайлахдаа Баасангийн гар салгалж байлаа. Тэр өөрийгөө ингэтлээ сульдсан гэж мэдээгүй ажгуу. Мөн цус нэвтэрч хатсан өмдөө гуянаасаа салгахдаа тэр бүр ч их дагжин чичрэв. Хөл нь өөрийн захиргаагүй юм шиг бөнжигнөн чичирнэ. Баасан яаж ч хичээгээд хөлөө захирч чадахгүй байв. Нөжирсөн цус хөлийг нь даган гулгана. Баасан муужирч уначих гээд байх шиг санагдав. Тэр нүдээ анин хэн нэгний нурууг түшлээ.

“Наад хөлийг нь хөдөлгөөнгүй барьж байгаарай, би шээгээдэхье” гэж Даваа хажуудаа байгаа хоригдолд захив.

Баасанг хүмүүс тойрч түүнд туслахаар шавжээ. Нэг нь Баасангийн дээл хувцсыг хуурай газар руу зөөж, нөгөө нь түүнийг гараас нь, бас нэг нь хөлнөөс нь түшив. Хоёр ч лам Даваагийн жишээгээр шарх руу шээлээ. Хүн бүхэн л ямар нэг сайн зүйл хийх гэж тэнд цугларсан мэт байв. Янжив хүмүүсийг шээхтэй зэрэгцэн дээлийнхээ дотрыг урж Баасангийн шархыг цэвэрлэж байлаа.

Янживын гар хөнгөн, хурдан байв. Баасангийн шархыг угаангаа тэр бусдад зааварлаж байлаа. “Дахиад даавуу өг дөө! Торгон цамцнаасаа урт боодол хийгээд өгөх хүн байна уу. Одоо хэн нэг нь шээгээрэй. Сайн байна! Дахиад нэг шээчихвэл ч шарх цэвэрхэн боллоо шүү та минь.” Янживын заавраас өөр чимээ үгүй. Лам нар дуугүйхэн түүний үгэнд орж байлаа. Баасанг аврахаар ажиллаж байхдаа хөгшин лам нарын нүд сэргэсэн байв.

Баасан бугласан шархных нь булгилсан өвчин намдахыг гэнэт мэдрэв.

Янжив хангалттай боодлын даавуу бэлдлээ. Тэр боодлыг өвөр дээрээ тавиад шархны эргэн тойрныг шаламгай гараараа гялалзтал

цэвэрлэв. Баасан өвгөн Янживын яс арьс болсон туранхай урт гар шархан дээгүүр нь нисэх мэт хөнгөн хөдлөхийг ажиглангаа түүн рүү инээмсэглэв.

Янживт дээлийнхээ дотроос тасдаж өгөнгөө Даваа, “Яг энүүхэн хэсэгт нэмж жаахан шээс хэрэгтэй байх шиг харагдах юм” гэж шархны гол руу заалаа.

“Тийм байна, шээх хүн байна уу?” гэж Янжив хариу шивнэв.

“Шээх хүн байна уу?” гэж Даваа давтан, хүмүүс цааш нь ам дамжин асуулаа.

Хэн ч хариулсангүй.

Даваа хүмүүс дундуур алхаж асуултаа давтав. Хүмүүс дор дороо өөр өөр тайлбар хэлж байлаа.

“Би сая шээчихсэн.”

“Надад шээе гэсэн ч шээс алга.”

“Ус уухгүй болохоор шээс ч байхгүй болчихдог юм байна.”

“Түрүүн шээхэд час улаан шээс гарч байсан, минийх ч хор болох байх” гэж тэд хэллээ.

Даваа Баасан руу эргэж хараад толгой сэгсрэв.

“Шээх хүн алга даа” гэж Даваа Янживт шивнээд, “Наад хэсгээ цэвэрлэхгүйгээр өвсөө хийгээд үзэх үү?” гэв.

“Надад маш бага эм байна” гэж Янжив санаа алдаад, “Уг нь энэ хүүд бүгдийг нь хэрэг болгохсон. Энэ хэсгийг бүрэн цэвэрлэхээд цацвал ч мөн хурдан эдгэнэ дээ.”

“Би өөрөө шээвэл болох болов уу?” гэж Баасан асуулаа. “Миний өөрийн шээс буруудахгүй юу?”

“Хүүе бололгүй яахав дээ” гэж Янжив, Даваа нар зэрэг дуу алдав.

“Чамайг шээдгийг таг мартчихаж!” гэж Даваа инээнгээ шивнэв. “Наад шарх руугаа шээгээдэх хүү минь.”

Баасан шарх руугаа болгоомжтой шээж эхлэв.

“Залуу хүнийх гэсэндээ сайхан эд байна шүү” гэж Янжив хошигнон инээгээд, “Чи энэ тамаас амьд гардаг юм бол заавал авгай аваарай. Энэ азарганых шиг том зүйл чинь олон хүүхдийн эцэг болохоор заяасан нилавтай” гэв.

Баасангийн хацар час улайв. “Та миний шээсийг тасалдуулчихлаа” гэж тэр жуумалзлаа.

“Жаахан таслах нь харин ч хэрэгтэй байна” гэж Янжив Баасангийн

шархыг татаж сөхөөд шархны гол руу цэвэрлэв. “За одоо үргэлжлүүлээд шээ.”

Баасан өөр рүү нь цоо ширтсэн хүмүүсийн өмнө ичимхий эрхтнээ дэлгэн шээж байгаадаа зовон нүдээ аньж толгойгоо эргүүлээд шээсээ үргэлжлүүлэв.

“Битгий ичингүйр, хүү минь” гэж Даваа зөвлөөд, “Чи өөртөө маш сайн тусалж байна. Чамайг бид шархнаас болж үхүүлэхгүй шүү. Ямар ч байсан чи эндээс амьд гарна” гэв.

Янжив босч дээлийнхээ захыг хуу татлаа. Түүн дотроос хоёр ширхэг жижиг боодолтой зүйл гарч ирэв. Тэр нэгийг нь задлаад нунтаг цагаан зүйлийг шархны дээгүүр нямбайлан цацлаа. Түүн дээрээ урьдчилан базаасан байсан торго, даавууны өөдсөөс тавиад боов.

“Одоо үүнийг ид” гэж Янжив хоёр дахь боодолтойгоо дэлгэж Баасанд өгөөд, “Жаахан хойлогны мах” гэв.

Хатсан шувууны махыг Баасан ам руугаа цацав. Шувууны мах гайхамшигтай амттай санагдлаа. Тэр жаахан махны амтыг амандаа аль болох удаан тогтоохыг хичээсэн боловч хоромхон зуурт алга болчихлоо. *Ийт сайхан амттай зүйл ийт бага байх гэж* хэмээн Баасан бодов. Тэр хүч ороод явчих шиг санагдана.

“За, ах нь хийж чадах бүхнээ хийчихлээ” гэж Янжив инээгээд, “Чи том, хүчтэй эр байна. Амархан үхэхгүй шүү хэ” гэв.

“Янжив гуай минь, бурхан таныг өршөөг. Амийг минь аварч өгсөнд түмэнтээ гялайлаа” гэж Баасан шивнээд өвгөн ламыг тэврэн авав.

“Хүү минь чи урт наслах болтугай. Тэгвэл амийг чинь аварсны хэрэг гарахсан” гэж Янжив санаа алдав. “Хэд хоногтоо боодлоо авах хэрэггүй шүү. Одоо нэг хоёр хоногтоо хөлөө их хөдөлгөөд байлгүй хэвт. Бусдыг нь наад өвс чинь хийчихнэ.”

Хэн нэгэн Баасанд хувцсыг нь өгөв. Баасан дээлээ өмсөөд хуурай зай олж суув. Даваа дэргэд нь суулаа.

“Чамайг харахаар миний том охин бодогдоод байх юм” гэж Даваа хэлэв.

“Сэндмаа юу? Яагаад тэр билээ?” гэж Баасан асуув. Даваагийн нарийн өндөр хамар яг охиных шигээ харагдана.

“Хэрэв охин минь шархадсан бол яг чам шиг байж чадах байсан юм. Чи ганц ёо гэсэнгүй.”

“Танай Сэндмаа сайхан бүсгүй шүү” гэж Баасан санаа алдав. “Даян

дээрхийн хүрээнд Цагаан Дарь эх бүтээж өгөхдөө би танай охиныг харж зурсансан.”

“Нээрэн үү?” гэж Даваа уулга алдав. “Миний охин ямар азтай юм бэ! Одоо тэр Дарь эх тань Даян дээрхийн хүрээнд өлгөөтэй байгаа юу? Энэ холион бантангаас гарангуутаа охиныхоо дүртэй дарь эхийг заавал очиж харна аа.”

Баасан уртаар санаа алдав. “Даваа гуай, их муухай юм болоод байгаа” гэж хэлээд дахин санаа алдав. “Биднийг баривчлах үеэр тэд нар Даян дээрхийн хүрээг нураачихсан. Дотоод яамны цэргүүд манай хийдийг дотор гаднагүй задлаад Үүрийн голд урсгачихсан. Зарж борлуулж болох, хайлуулж авч болох үнэ цэнэтэй зүйлсийг нь ачаад аваад ирсэн.”

“Еэ нүгэл гэж! Ийм муухай нүгэл гэж бас байдаг аа!” гэж Даваа шивнэв. “Миний охины зурагтай Цагаан Дарь эх тэгээд голд урсаад явчихсан уу?”

“Тэгсэн байх аа” гэж Баасан толгой дохив. “Тэр ч байтугай бид нарын хамгийн сүүлд хамтарч бүтээсэн Даян дээрхийн сахиусыг маань голд урсгасан байна лээ. Гэхдээ түүнийг Сэндмаа аварсан байж магадгүй, голын захад өнгө нь ижилхэн нэг зүйл цухуйхыг би харсан.”

“Ашгүй дээ” гэж Даваа шивнээд, “Сахиусыг минь аварч Даян дээрх нутгийн ард олныг үүрдийн аюулаас хэлтрүүлсэн байгаасай гэж залбиръя” хэмээв. Даваагийн нүд нулимсаар дүүрэв.

“Манай сүм хийдүүд нуржунасан ч гэсэн бид сэтгэлдээ бурхантайгаа харьцаж залбирч болно шүү дээ, Даваа гуай. Улаан хувьсгалчид нэг л өдөр эрх мэдлээ алдана” гэж Баасан хариулав.

“Тэр ч тэгнэ ээ” гэж Даваа толгой дохиод, “Чам шиг залуу хүүхдүүд тэр өдрийг үзэж магадгүй, харин би үлдсэн жаахан насаа тэр сайн цагийн төлөө залбирч өнгөрөөхөөс” гэв.

“Даваа гуай, танай Арханы жижиг дацанг бас цэргүүд нураачихсан уу?” гэж Баасан зориг муутайхан асуув.

“Мэдэхгүй л дээ” гэж Даваа санаа алдаад “Би үхрийнхээ бэлчээр дээрээс баригдаад ирсэн болохоор дацан байтугай эхнэр хүүхдээ ч харж чадалгүй туугдсан” гэв.

Тэдний яриаг цоож цуурганы харжигнах чимээ тасалдууллаа. Шоронгийн өрөөний хаалга онгойж цэрэг орж ирэн хоригдлуудыг нэр цохож эхлэв.

Хэн нэг нь Баасанг нударлаа.

Баасан дээш харав. Хоригдол лам хаалга руу заав. Баасан үүд рүү хартал Янживын харцтай тулгарлаа.

“Янж..” гэж Баасан хашгирах гэтэл Даваа түүний амыг гараараа таглаж орхив.

Янживын туранхай гар хаалганы цаана гартлаа далласаар явлаа. Нарны гэрэлд гарч зогсоод Янжив эргэн харж алгаа дэлгэхэд цэлмэг тэнгэр өөд нисэх гэж буй жигүүртэн мэт харагдав.

Хормын дотор ногоон хувцастай өндөр цэрэг Янживыг халхаллаа. Хаалга чанга хаагдлаа.

Аймгийн Дотоод яамны мөрдөх газарт Агвааны ажиллах эхний өдөр хурдан өнгөрлөө.

“Чөтгөр шулам гэж! Жигтэйхэн өлсч байх чинь вэ” гэж Балган хэлээд, “Одоо дуусгая” гэв. Тэр хаалгаа онгойлгоод “Нааш нь хоол оруул!” гэж тушаалаа.

“Мэдлээ дэд хурандаа!” гэсээр гадаах цэрэг яаран гүйлээ.

Агваан өнөөдрийн бүртгэсэн нэрсийн жагсаалтаа эргүүлж харав. Тэнд хүмүүсийн нэрс, мяндаг тушаал, асуултад хариулсан нь бичигдэн үлджээ. Зузаан хуудаснууд дүүрэн улаан өнгөөр жирийтэл бичсэн нэмэлт жагсаалт бөөлжис цутгуулна. Тэр захныхаа товчийг тайлж урт амьсгаа авав. Улаан жагсаалтын сүүлийн дугаар тавь гэсэн тоо байв.

“Бид энэ хөгшин эсэргүүнүүдэд дэндүү их цаг зарцуулж байна” гэж Балган гомдоллов. “Өнөөдөр найм гэхэд дуусгана гэж төлөвлөж байсан ч бүтсэнгүй. Одоо шөнийн арван нэгэн цаг болж байхад Тахир Ногооныг дундлаа ч үгүй байж байдаг. Урагшгүй байна!”

Агваан харандаагаа тавилаа. “Дэд хурандаа, би гарч морь хараад ирье” гэж тэр зөвшөөрөл хүсэв.

“Яв яв!” гэж Балган үүд рүү зааснаа, “Хүлээж бай! Эхлээд надад өнөөдрийн жагсаалтыг өгөөдөх” гэлээ. Агваан түүнд олон муутуу цаасан дээр жирийтэл бичсэн жагсаалтыг өглөө.

Дэд хурандаа Агвааны ажлыг эргүүлж тойруулж харав. “Сайхан харагдаж байна шүү” гэж тэр хэллээ. “Маргааш дахиад бүхнийг улаанаар жагсаана.” Тэр ингэж зааварлаад Агвааны гарыг шүүрэн

атгаж, “Улаанаар бичсэн жагсаалт сүртэй харагдаж байгаа биз? Хоёулаа Тахир Ногоонд байгаа хөгшин төгцгүүдийг бушуухан дуусгаад залуу лам нарыг байцаана аа, удахгүй” гэв.

“Тэгье, нөхөр дэд хурандаа” гээд Агваан хаалга руу алхав. “Одоо бие засах газар руу явахыг зөвшөөрнө үү.”

Балган дуугүй гараа савчив.

Гадаа гарч ирэхэд од түгэж тас харанхуй болжээ. Зөвхөн шоронгийн хашаа л гэрэлтэй байв. Агваан конторынхоо ойролцоох жорлон руу яарангаа Нямжав хаагуур явааг хайв. Гэвч тэр харагдахгүй байлаа. Жорлонгийн намхан хананы цаанаас цухуйх Агвааныг хажуугаар холхих цэргүүд харж манана. Агваан нүдээ онийлгон шоронгийн хашаанд байгаа хар гэрүүдийг тооллоо. “Нэг, хоёр, гурав, дөрөв, тав, зургаа, долоо.... Хорь, хорин нэг.”

Гурван эгнээгээр долоо долоон гэр барьсан байна гэж Агваан тооцоолов. *Манай нутгийн лам нар аль гэрт нь байгаа юм бол? Хэн хэн байгаа бол? Аюуш ламтан энд байсан гэхээр Даян дээрхийн бусад лам нар ч бас байж таарна. Баасан лам байгаа болов уу? Хэрэв манайхан баригдаж ирсэн бол Тахир Ногоонд л бүү байгаасай. Тэнд байгаа лам нарыг улаанаас өөр өнгөөр бичих арга байхгүй шүү дээ* гэж Агваан бодлоо.

Агваан ажлынхаа өрөө рүү буцав. Ингэхдээ тэр Нямжавтай таарчих юмсан гэж хичээн удаан алхлаа. Тэр Нямжавыг конторын зүг, саяхан ухсан бололтой нүхний амсарт овоолсон шорооны хажуугаар алхаж явааг харлаа.

Эргэн тойронд олон цэргүүд байдаг, Нямжавтай яаж эвтэйхэн хоёр үг солих вэ, тэр шорооны араар түргэхэн орёё байз гэж Агваан бодлоо. Агвааныг овоолсон шорооны ард ормогц, “Таны товч уначихлаа” гэж Нямжав хэлээд унасан товч хайж байгаа мэт доош суув.

“Хаана уначихав аа” гэж Агваан хариу хэлээд Нямжавын дэргэд суув. Хоёр залуу газар ямар нэг юм хайх дүр үзүүлэв. Агваан нөгөө гараараа цамцныхаа товчийг мулт татав.

“Агваан аа,” гэж Нямжав амьсгалаа түгжин шивнээд, “Тахир Ногооны зуу гаруй хоригдлыг харуулдах үүргийг надад өглөө” гэв.

“Тэнд Даян дээрхээс хүн байна уу?” гэж Агваан шивнээд, “Бушуулаач” гэж бачимдлаа.

“Хөгшин лам нар байгаа” гэж Нямжав эхэлснээ нэг амьсгаа авч,

“Бас Баасан лам байна лээ” гэв.

“Баасан лам уу? Бурхан минь, тэр тэнд юугаа хийж яваад орчихов?”

“Шархадсан байна лээ.”

“Шархадсан гэнэ ээ?” гэж Агваан бодолхийлснээ, “Нямжав аа, чи ямар ч байсан Баасанг хар гэрт оруул.”

“Ойлголоо. Хөгшин лам нарыг яхав?”

“Тэд бүгд цаазлагдана. Тэднийг хэн ч аварч чадахгүй. Одоо явцгаая” гэж Агваан хэлээд атгандаа байгаа товчийг шороотой холив.

“Таны товч энд байж байна!” гэж Нямжав товчийг авч Агваанд өгөв.

Хоёр залуу босч ийш тийш харлаа. Цэргүүд манааны замаараа холхиж харагдана. Хашааны захад буй манааны өндөрлөг дээрээс нэгэн цэрэг мань хоёрыг анхааралтай ширтэх аж.

Агваан инээмсэглэн тоос болсон товчоо авч халааслангаа хэнэггүй царайлж, “Энд юун нүх ухаад хаячихаа вэ” гэж Нямжаваас асуув.

“Түрүүчийн дарга байхдаа энд хүнсний зоорь хэрэгтэй гэж ухуулаад хаячихсан юм. Газар нь хэтэрхий чулуутай болохоор олигтой ч доош явуулж чадаагүй орхисон. Балган дарга ирээд зоорины ажлыг зогсоосон. Одоо бүх ажил яллах, цаазлах дээр л төвлөрч байна” гэж Нямжав санаа алдав.

“Зоорь ухуулдаг дарга нь байсан ч болоосой. Хүн цаазалж байснаас чулуун зоорь ухаж байсан нь хамаагүй дээр байхсан” гэж Агваан инээхчээн аядав.

“Яая гэхэв дээ. Хөөрхий тэр дарга маань өөрөө цаазлуулчихсан болохоор...” гэж хэлээд Нямжав эргэлээ. Тэр ийш тийш харан хувцсаа нэг гөвөөд явж одов.

Агваан ч эргэж ажлын өрөөндөө орж ирэхэд шинэхэн хуушуурын ханхийсэн үнэр угтав.

“Энэ үнэрт согтох нь байна шүү, золиг гэж. Ходоод хонхолзоод бүр наалдах нь” гэж Агваан инээв.

“Наанаа зогс доо!” гэж Балган Агваан руу чичлэн тушаав. “Байрны урд чи юу хийгээд байв? Тэр цэргийг чи таньдаг юм уу?”

“Юу гэнэ ээ?” гэж Агваан хүчээр инээвхийлэв. “Аан, миний товч тэнд үсрээд уначихсан юм. Тэр цэрэг товчийг минь хайж туслалаа. Бүдэг дэнгийн гэрэлд амар олдохгүй байна лээ шүү.”

“Тэгэхлээр чи түүнийг таньдаггүй байх нь ээ?”

“Танихгүй. Гэхдээ дахиад харвал би танина аа. Тэр сайн залуу байх, тийм үү” гэж Агваан инээв.

“Хүнтэй мэдээтэй ярьж байгаарай” гэж Балган сануулаад, “Энэ цэргүүд сүүлийн үед зогсоо зайгүй хүн буудаж байгаа. Сул дорой хүмүүсийн үхлийг харж баяссаар байгаад өөрсдийгөө хорвоо дээрх хамгийн хүчтэй хүн гэж бодож байх вий. Би ч тэднийг тэгж бод гэж хөөргөж байгаа л даа. Гэхдээ сануулж хэлэхэд Агваан минь тэднийг өөртөө дэндүү бүү ойртуулаарай. Одоо тэдний хэн нь ч гэсэн аюултай, таамаглахын аргагүй болсон байгаа шүү” гэв.

“Санаа тавьсанд гялайлаа, дэд хурандаа.”

“Тэр юу ч биш. Энэ хүмүүсээс хол бай. Чи надад бүрэн бүтнээрээ илүү хэрэгтэй байна.” Ингэж хэлээд Балган тос нь гоожсон халуун хуушуур Агваанд өгөв. *Энэ хоёр доор чухам юу хийснийг би тэдэх хэрэгтэй. Тэд намайг алах гэж хуйвалдсан юм биш биз? Яалны сайдаас тийт үүрэгтэй яваа юм биш байгаа? Агваантай нэг гэрт байх хэрэг байна уу? Гэрээ өөрчлөх үү? Эсвэл харин ч цуг байж цагдах нь дээр ч юм уу* гэж Балган элдвээр бодов. Балган Агвааны харц юу илэрхийлж байгааг сэм ажиглалаа. Агваан түүн рүү дулаахан харж байх шиг санагдав.

“Энэ ямар сайхан амттай хуушуур вэ” гэж Агваан том хазангаа инээж байна.

Энэ Агваан яагаад инээгээд байна? гэж Балган гайхлаа. Тэгснээ хоолойгоо засан “Миний ор өнөөдөр маш тавгүй байлаа. Чи ч бас тухтай унтаж чадахгүй байх шиг байсан. Хоёулаа өнөө шөнө ороо сольж унтъя, тэгэх үү Агваан аа?” хэмээн тулгаж хэллээ.

“Таны л тааллаар болъё, дэд хурандаа. Миний хувьд ор л бол ор.” гэж Агваан хариулав.

Баасанг Тахир Ногооны шоронгийн өрөө рүү оруулснаас хойш гурав хоногийн дараа хаалга өдөртөө есөн удаа онгойж цэргүүд хүмүүсийг тав зургаагаар нь авч гарч байлаа. Шоронгийн өрөөнд үлдсэн цөөхөн хүнд зай завсар хангалттай их болжээ. Дөрөв дэх өдрийн өглөө гэхэд Даваа, Баасан хоёр дуртай талаараа тэнийн шалан дээр хөрвөөсөөр сэрлээ.

“Хүү минь, босоорой” гэж Даваа жижиг цонхоор гадагш ширтэнгээ хэлэв. “Урд шөнө олон буун дуу сонсогдохыг мэдсэн үү?”

“Би нэг юм сонсох нь сонссон” гэж Баасан хэлээд, “Гэхдээ юу дуугараад байгааг нь ялгаж салгаж чадаагүй юм. Ширүүн бороо орж байсан болохоор...” гэв.

“Би ч бас яг сайн ялгаж чадаагүй. Хүү минь, энийг хараач ямар сайхан нар гарч байна аа?” гээд Даваа цонхноос ялимгүй холдож, “Сайн харж ав хүү минь. Энэ сайхан зүйлийг нэг сайн хараад ав. Бидний харах хамгийн сүүлчийн нар минь ч юм бил үү” гээд цонх руу заав.

“Нар аа гэж...” гэсэн уужуухан өнгөөр Баасан хэлээд толгойгоо өргөн, “Аа яа яа. Ямар сайхан харагдана вэ. Өнөөдөр ч сайхан өдөр болох нь ээ” гэж хэлэхдээ яагаад ч юм нүүрэндээ мишээл тодруулжээ.

“Тэр тухайд ч харин эргэлзэж байна шүү. Тэнгэр яаж ч хувирч болно” гэж Даваа инээмсэглээд, “Өглөөний нарыг наранд бүү тооц, өсөхийн жаргалыг жаргалд бүү тооц гэдэг” гэв.

“Тэр ч тийм шүү” гэж Баасан зөвшөөрөөд, “Гэхдээ тэнгэр сайдна уу, муудна уу надад хамаа алга. Өнөөдөр бид энэ өрөөнөөс гарна, тэгээд хэзээ ч эргэж ирэхгүй” гэлээ.

Даваа Баасанг чанга тэврэв. “Цаг нь болтол муу юмны тухай ярихаа больё. Өөр бэлгэтэй юм ярья. Өнөөдөр хөл чинь яаж байна, хүү минь?” гээд Баасангийн хөлийг дарж үзэв.

“Хөл маань хамаагүй дээр болчихсон байна. Муухай үнэр байхгүй, цус шүүрэхгүй байна. Тэр ургамал үнэхээр сайн эд юм гээч” гэж Баасан хэлээд дээлээ өргөж үзүүлэв.

“Наад дээл, өмд чинь цусанд будагдаад аймаар болчихож” гэж Даваа толгойгоо сэгсрээд, “Диваажинд очихдоо ийм муухай хувцастай байна гэдэг муу шүү” гээд тайвнаар инээв.

“Өөр сайхан хувцас байдагсан бол өмсчихмөөр л байна. Даан ч байхгүй юм даа.”

“Хоёулаа дээлээ солих уу?” гэж Даваа асуув.

“Яалаа гэж дээ” гэж Баасан хэлээд, “Та яаж ийм муухай дээл өмсөж болох вэ?”

“Настай хүн хүсвэл муухай харагдаж болно оо, гэмгүй. Чи залуу сайхан эр. Чи сайхан харагдах ёстой. Миний охин Сэндмаа чамтай гэрлэсэн бол чи энд ирэхгүй ч байх байсан юм уу, бүү мэд дээ” гэж Даваа санаа алдав.

“Охин тань миний дүүтэй гэрлэсэн болохоор түүнийг аварсан ч юм бил үү” гэж Баасангийн хоолой чичрэв.

“Болд хүү ямар лам биш. Тэр тэртэй тэргүй амьд гарч таарна. Би чам шиг хүргэнтэй байсан бол хичнээн сайхан бол гэж гэнэт бодогдоод л ингээд хэлчихлээ” гэхдээ Даваагийн нүдийг нулимс бүрхэв.

“Миний дүү Болд сайн хүн. Та түүнтэй ойр байж үзсэн бол мэдэх л байсан” гэж Баасан санаа алдав.

“Чиний дүү чам шиг хүн бол миний охин дэндүү азтай юм байна. Би зээгээ үзэж чадсан ч болоосой гэж харамсах юм. Охинтой болох юм уу, хүүтэй болох юм уу, мэдэж ч чадсангүй” гэж Даваа хэлэв.

“Та зээ хүүтэй болсон шүү дээ, Даваа гуай” гэж Баасан шивнэв.

“Яалаа гэгчихэв чи?” гэж Даваа уулга алдав. “Чи яаж мэдэж байгаа юм?”

“Баригдаад явж байхдаа би зээ хүүг чинь боож авч амжсан юм. Том хүү төрсөн шүү” гэж Баасан инээв. “Хүү гарсан болохоор дүү маань ч ёстой нэг хөл нь газар хүрэхгүй хөөрсөн байх. Би дүүгийнхээ баярлаж байгааг харж амжилгүй туутдаад ирсэн.”

“Ээ бурхан Гончигсум минь” хэмээн Даваа чимээгүй инээд алдан нүднээс нь нулимс халин үрчлээг нь даван урслаа. Тэгээд “Амьдрал гээч зүйл яасан ч сайхан юм бэ дээ” хэмээн уярангуйгаар өгүүлж байлаа.

Баасангийн нулимс ч бас хацрыг нь чийгтүүлэн урсана. Тэр цонхоор гэрэлтэх үүлгүй хөх тэнгэрийг ширтэн нулимсаа барихыг оролдлоо. “Тийм ээ, амьдрал гэдэг үнэхээр сайхан” гэж тэр арайхийн хэллээ.

“Ишш Баасан минь, надад ийм сайхан мэдээ дуулгасныхаа шанд миний дээлийг аваач. Чиний цустай муу дээлийг ах нь өмсө. Эрлэгийн элч намайг ойлгоно” гээд Даваа босч дээл, өмдөө тайлж эхлэв. “Миний зээ хүүг боож авсан ээжийн хувьд чи миний сэтгэлийг ойлгож, өчүүхэн муу дээлийг минь авах ёстой” гэлээ.

“Даян дээрх минь” гэж Баасан инээгээд дээлийнхээ товчийг тайлж эхлэв. “Таны хөх дээл надад богинодох л байх даа. Гэхдээ сайхан харагдах байх...”

Үд дундын үед зузаан үүл нарыг халхаллаа. Хаалганы цаана хөлийн чимээ гарав. Даваа Баасангийн гарыг атгалаа. Цоож цуурга тасхийж

хаалга онгойлгоход өрөөнд цэвэр агаар сэнгэнэн орж ирэв.

Цэрэг өрөөг тойруулан харлаа. “Тэнд байгаа та дөрөв гар!” гэж Даваа руу заан тушаав.

Даваа удаанаар босов. Баасан түүнтэй хамт өндийхийг завдсан боловч Даваа түүнийг цочим хүчтэй гараар доош дарав.

Даваа Баасан руу харж, “Үхэх гэж бүү яар” гэж шивнээд, “Энэ удаад миний ээлж юм шиг байна” гэлээ.

“Яалаа гэж таныг ганцааранг явуулах вэ” гэж Баасан Даваагийн гарыг шүүрч авав. “Би тантай хамт явъя. Хэдэн цагийн зөрөөтэй үхэхэд ялгаа алга.”

“Чи амьд гарах ёстой” гэж Даваа шивнээд, “Бороо ширүүн орог гэж залбир. Энэ бол чиний оргох ганц боломж” гэв.

Даваа үүд рүү алхлаа.

Хоромхон хугацаанд цэрэг Давааг дөрвөн хөгшин ламын хамт гадагш нь түлхэн гаргаад хаалгыг чанга хаав.

“Оргох гэнэ ээ?” гэж Баасан амандаа бувтнав. “Бид оргох тухай огт ярьж байгаагүй шүү дээ. Би яаж оргож чадах юм бэ?”

Баасан цонхонд нүүрээ наан бохир шилний цаанахыг анх удаа анхааралтай ажиглав.

Байшингийн өмнөх талбай нээлттэй агаад нэлээн урд зүгт хар гэрүүд эгнээ эгнээгээр ярайжээ. Цэргүүд гэрийн дундуур нааш цааш холжих аж.

Энэ гэрүүдийн дундуур эргүүлүүдээс бултаад эвтэйхэн сүлжиж болох л юм гэж Баасан бодлоо. Тэгээд цааш нь яах билээ? Гэрүүд дунд атархан баригдчихтаар юм байна. Үхлийнхээ хугацааг хэдхэн хортоор л сунгасан болох юм биз дээ.

Даваагийн сүүлчийн үг чихэнд нь хадав. “Ширүүн бороо орог гэж залбир.” *Тэгэхлээр Даваа гуай энэ тухай бодсоор байсан байх нь ээ! Эцсийн төчийг хүртэл бодлоо нууж байсан нь ямар учиртай юм бол? Өдөр болгон л тэнгэр ажиглаад байсан нь ийм учиртай байж гэж Баасан харанхуйлж буй тэнгэрийг харан бодлоо.*

“Хэрэв үнэхээр бороо ордог юм бол би үхлийг хэсэгхэн ч болов хуурахыг оролдё байз” гэж тэр бувтнав. “Богино хугацаанд ч болов амьд гардаг юм бол хэн нэгэн хүнд тус болж амжих ч юм бил үү” гэж дуулдахааргүй амаа хөдөлгөн ганцаараа ярингаа зузаан үүлсийг ширтэв. “Даваа гуай минь, би таны төлөө оргоё. Сэндмаагийнхаа төлөө

би үүнийг чадъя.”

Баасан сууж шархаа тандан шинжиллээ. Шарх нь үнэргүй болсон байх агаад өнгө нь хувирч эдгэрэх шинжтэй болжээ. Гэвч арьсны эрүүлжиж байгаа хэсэг эмзэг, нимгэн байв. Хэрэв би хурдан гүйвэл шарх маань задарч цус алдах юм байна даа гэж тооцооллоо.

Баасан Даваагийн дээлийн дотрыг уран хөлөө боох урт боодол гаргаж авав. Тэгээд гуя, өвдөг хэсгээ хэд хоногийн өмнө Янживын боож өгсөнтэй адил дангинатал боов.

Давааг байцаалтын өрөөнд орж ирмэгц, “Наад сандал дээрээ гараад суу!” гэж Балган тушаал буулгав.

Даваа мөрөөр татсан өндөр сандлыг түшиж зогсоод гар дээрээ биеэ өргөж дээш татах гэсэн боловч хүч хүрсэнгүй. Тэр дахин оролдлоо. Биеэ тэр өндөр дээр гаргах аргагүй ажээ.

Балган Давааг зогс гэж дохив. “Наад дээл чинь яачихсан юм? Яагаад чи бөөн цус болчихоов?” гэж Балган асуулав.

“Би цусаар шээгээд байгаа. Бөөр муутай” гэж Даваа хариулав.

Энэ мөчид цаасан овооны цаана сууж буй залуу хүн Даваа руу ширтэв. Түүний нүүр дэндүү танил санагдаад явчихлаа. *Бөө Одын хүү юу даа* гэсэн бодол харван орж ирэхэд Даваа нүдээ цавчрав. *Ийт адилхан хүүхэд гэж бас байдаг аа? Одын хүү яалаа гэж энд явж байхав дээ, өдийд Түвдэд байх ёстой хүн чинь... Байз байз... Бөө Од хүүгээ явуулж байхдаа туу совин татаад, туу зүүд зүүдлээд байна гээд байсансан, тэр нь үүнийг өгүүлсэн юм болов уу* гэсэн олон зүйл Даваа бодож амжив.

“Агваан, чи наад харандаагаа барь. Бүхнийг улаанаар бичнэ шүү!” гэсэн Балганы дуу Даваагийн бодлыг тасалдуулав.

Түүний нэрийг бас Агваан гэдэг юм байна. Энэ хүү Одын хүүхэд төн болов уу? Даян дээрхийн лам Дотоод яатны байцаагч болно гэж байх уу? Хэрэв тийм юм байдаг бол энэ дэлхий дээр болохгүй юм гэж үгүй болжээ. Ээ, Даян дээрх тинь дээ. Даваа ийнхүү лам хүн алуурчдын эгнээнд явж байж болох тухай бодонгуут гар нь улам сулраад явчихан. Тэгээд ч тэр өндөр сандал дээр гарах даалгаврыг хэзээ ч биелүүлж чадахгүйгээ мэдэрлээ.

“Наадхаа зод! Сандал дээр гартал нь зод!” гэж Балган үүдэнд

зогсож буй хоёр цэрэгт тушаав.

Юу юуны туханд хүрэлгүй хоёр залуухан цэрэг Давааг тал талаас нь өшгичиж эхлэх нь тэр. “Хөдөл, хөдлөөч чи” гэж Балган чанга тушаав. Даваа газар уналаа. Тэр зодуурын завсар Агвааны зүг харав. Залуу лам цаасныхаа араар нугдайжээ. Урт улаан харандаа л цухуйж байв.

Хоёр цэргийн нэг нь Даваагийн хүзүүнээс угз татан босгоод хоолойг нь уургалав. Даваа уургалсан олсыг даган сандал өөд мацлаа.

Балган тачигнатал хөхрөв. “Хараач тэр. Үнэхээр хүсэх юм бол гарч чадах л байсан байна шүү дээ.”

Өндөр сандал дээр гараад Даваагийн хөл агаарт дүүжигнэн толгой нь эргэж уначихмаар оргилоо. Тэр өрөөг тойруулан харав. Хойморт Сталин, Чойбалсан нарын зураг байх аж. Даваа Чойбалсангийн зураг руу ширтэв. Тэр, Чойбалсангийн нүүр рүү нулиммаар санагдсан боловч тэгэх юм бол газар дээрээ буудуулна гэдгээ мэдэж байв.

“За тэгэхлээр” гэж Балган өндөр сандлыг тойрон алхангаа эхлээд, “Нэр, овог, хаанаас ирсэн, хэдэн настайгаа хэлээдэх” гэв.

“Болийн Даваа. 64 настай. Эрдэнэбулган сумаас ирсэн.”

“Шашны хэргэм зэрэг чинь юу билээ?” гэж Балган алхаагаа удаашруулав.

“Надад хэргэм зэрэг байхгүй. Хорин жилийн өмнө Даян дээрхийн хүрээг орхиж хар болж гарсан билээ” гэж Даваа тайван хариулав.

“Даян дээрхийн хүрээг орхих үедээ ямар хэргэмтэй байсан бэ?”

“Аврагч”

“Аврагч гэдэг чинь юу хийдэг юм?”

“Хүмүүсийг эмчилдэг. Эмнэлгийн хүн гэсэн утгатай тушаал юм даа”

“Хүрээнээс гарахдаа тавин малтай гарсан уу, хорин таван малтай гарсан уу?” гэж Балган асуув.

“Хүрээнээс гарч байгаа дунд тушаалтай лам нарт өгдөг тооны малыг л авч гарсан. Хорин таван толгой байсан шиг санаж байна. Олон жил өнгөрсөн болохоор мал маань зэгсэн өссөн л дөө” гэж Даваа үнэнээсээ хариуллаа.

“Мал чинь Гэндэнгийн үед их өсөв үү?” гэж Балган хурдан нэмж асуув.

“Тэгэлгүй яахав. Ерөнхий сайд Гэндэнгийн үед татвар гувчуур гэж бараг байхгүй болохоор үнэхээр сайхан малаа өсгөж авсан” гэж хэлэх

зуураа Даваа амнаас нь гарсан үг бүрийг нь бичиж авч буй Агвааны гар чичирч байгааг анзаарав.

“За тэгээд тэр олон өссөн малаасаа Гэндэн сайддаа аваачиж өгч байв уу?”

“Үгүй ээ. Харин нэг л удаа их хүрээ орж малын буянаасаа Ганданд өргөл барьц өгч байсан даа.”

“За одоо буу. Байцаалт дууслаа” гэж Балган хаалга руу заан тушаав. “Үүнийг ачааны машин дээр гарга”

“Даваа сандлаас буунгаа, “Намайг хааш нь аваачих гэж байгаа юм бэ?” гэв.

“Чамд хэлэх албагүй шүү. Гэхдээ чи мэдмээр байвал өөрийг чинь Хар зураа гэдэг газар руу явуулна аа. Одоо гар!” гэж Балган дуугаа өндөрсгөв. “Ачаа дүүртэл машинаа хүлээлгэж байгаарай.”

“Энэ чинь яана гэсэн үг вэ? Би гэм зэмгүй нь тогтоогдсон гэсэн үг үү?” гэж Даваа асуув.

“Үгүй ээ. Чи буруутай. Дөнгөж сая чи өөрийгөө эх орноосоо урвасан Гэндэнгийн хамсаатан, Гандангийн Ёнзонхамбын бүлэгт ажилласан гээд хэргээ хүлээчихлээ. Одоо нүднээс далд ор!” гээд Балган Давааг үүдний цэргүүд рүү түлхэв. “Дараагийн хүнийг оруул. Наадхаа машинд ач” гэж Балган хашгираад Агваан руу эргэж “Үүнийг хувьсгалын эсэргүү Ёнзонхамба юмуу Гэндэнгийн аль нэгний нь хамсаатан гээд биччих. Лам байсан болохоор Ёнзонхамбын хамсаатан гэвэл сайн таарна” гэж зааварлав.

“Би хэний хамсаатан гэнэ ээ? Намайг ямар хэрэг хүлээсэн гэчихэв? Яагаад намайг буруутай гээд дүгнэчихэв ээ?” гэж Даваа өөрийг нь урт буу тулган тууж яваа хоёр цэрэгт үглэн эргэн асуув. “Та нар учрыг нь мэдэх үү, хүүхдүүд минь?”

Хоёр цэрэг хариу хэлсэнгүй. Тэд буугаараа Давааг ёврон түргэн явахыг шаардлаа.

Даваа байшингаас хөөгдөн гарч гадаа байгаа нэгэн ачааны машины тэвшин дээр гарав. Тэнд өрөөнийх нь хоригдлууд сууж байлаа. Машины тэвш хараахан дүүрээгүй байх агаад хоригдлууд тэвшний хана налан суух буюу тэвшний голд хэвтэх ажээ. Тэдний гарыг ард нь хүлсэн байв.

Давааг тэвшин дээр авиран гарч ирэнгүүт хоёр цэрэг гарч ирээд түүний хөлийг өөр нэгэн хоригдлын хөлтэй холбон хүлэв. Мөн гарыг

нь ард нь хүлж орхилоо.

Даваа хүлгийг дагуулан харахад тэр уяагаар машин дээр байгаа хүн бүхнийг холбосон мэт үргэлжлэн харагдаж байлаа. Хэн ч дуу гарсангүй. Машины өнцөг бүрт цэргүүд манах аж.

Гэнэт Даваа дээр борооны дусал унав. Тэр дээш харлаа. Зузаан хар үүл тэнгэрийг бүрхсэн байлаа. “Баасан минь чи азтай хүү шүү. Энэ машин руу битгий ирээрэй” гэж тэр шивнэлээ.

Үдшийн харанхуй нөмөрчээ. Гадаа хүчтэй орох аадар бороо, цахилгаан цахилахыг Баасан жижиг цонхоор харж зогслоо. Тэнгэр тэр чигээрээ нуран орж ирж байна уу гэлтэй ус цутгаж байв. Аянга ниргэх хүчтэй дуунаар Баасан хаалга онгойхыг ч анзаарсангүй.

“Эсэргүүнүүд бүгд гарцгаа! Энэ өрөөнд байгаа бүх хүн гар. Бушуул!” гэж чангаар тушаах сонсогдов. “Гарангуут өөдөөс чинь харж байгаа хаалга руу гүйгээд! Тэнд очингуут жагсаж зогсоорой!” гэж Дотоод яамны цэрэг толгой дээгүүрээ утгласан том малгайтай цувны доороос нойтон нүүрээ шувтран зааварлав.

“Бушуу хөдөл, хөдөл!” гэж өөр нэг нь үг нэмэв.

Баасан өрөөнөөс гармагц харанхуйд шаагин орж байгаа ширүүн бороонд нүдүүлэв. Хөл нь газар гишгэнгүүт ус, шавартай хутгалдлаа. Замын хонхор, дээврийн доогуурх газар гол мэт дүүрч усанд автжээ. Хөшиг шиг орох бороонд хэдхэн алхмын цаадах газар ч харагдахгүй байв. Хар гэрүүд хэр зайтай байгаа нь багцаа төдий харагдаж байв. Хоригдлууд борооноос хоргодох хаалга руу гүйлдэцгээв. Өвчтэй хөлөө чирсэн Баасан тэдний араас ус цалгиулан хазгай муруй зам татуулан урагшлав. Гэнэт тэр эрүүл хөлөөрөө нэлийсэн шавхай дунд гишгэх гэтэл нүх таарч халтиран Баасанг ангал руу авч одох нь тэр. Ангал нэг алд орчим гүнзгий агаад хоромхон зуур тэр хэсэг усаар дүүрэв. Баасан зөнгөөрөө гараараа толгойгоо даран ангал руу бөхийн нуугдав. Тэр хүмүүсийн алхаж, гүйх чимээг сая сонсох сэхээ оров. Түүний нуруун дээр хоёр ч удаа хүмүүс гишгэлэн өнгөрөх нь тэр. Баасан шавартай усан дунд улам нугдайн нуугдлаа.

Баасан нүдээ тас анин шавар дотор хэсэг хэвтлээ. Ширүүн бороо харанхуйтай нийлэн түүнийг нууж усан дотор байгаа хавтгай чулуунаас

өөрцгүй харагдуулж байв. Хүмүүс нүүр толгойгоо далдлан гүйлдэх зуураа Баасанг анзаарахгүй өнгөрсөөр байлаа.

Хөлийн чимээ намдлаа. Хаалга тасхийтэл хаагдав. Баасан босохыг яарсангүй. Тэр өнгөрсөн зуны ширүүн аадар бороог санав. *Сэндтаа тэгэхэд Даян дээрхийн сахиусаа аврах гэж хүрээ рүү гүйсэнсэн. Бид хоёр тэр бороонд ятар сайхан байлаа. Тэр үе минь хичнээн өөр байж вэ!* гэж Баасан бодов.

Баасан сая л аажмаар толгойгоо өндийлгөн эргэн тойрноо харлаа. Хэн ч харагдахгүй байв. Дэнгийн гэрэл энд тэнд бүүдийх боловч гэрлийн тусгал орчныг гийгүүлэхээсээ өнгөрчээ. Бороо ширүүн ороод зогсохгүй хүчтэй салхилж гэрлийг сарниулж байлаа. Баасан сэмээрхэн ангалаас гарч шоронгийн хашааны харанхуй булангийн зүг мөлхөв. Хар гэрүүдийн ойролцоох хашааны дүн харанхуй хэсэгт хүрээд тэр босч явав. Тэгээд бушуухан хашаанд наллаа. Баасан гараа өргөж үзтэл хашааны шургааг гарынх нь үзүүрээс хамаагүй өндөр байв.

Нэг унь шиг ют олоод авчих ютсан гэж тэр бодов. *Эсвэл хашааны хойт тал руугаа шургааг арай намхан байж тагадгүй...ялангуяа хаалганы ойролцоо* гэж Баасан тооцоолон урагш мяраав.

“Феодал чи энд юу хийж явдаг билээ?” гэх дуу яг ард нь гарах нь тэр. Хэн нэгэн хүн түүний захнаас татаад авав.

Баасан эргэж хартал яг түүний толгой тушаа цахилгаан гялсхийж урт буу барьсан цэргийн царай харагдав.

“Баасан, чи юу?” гэж Нямжав дуу алдахад тэнгэр нижигнэтэл дуугарлаа. “Би чамайг байцаалтын өрөөний үүдэнд хайгаад...” гэх түүний үгийг Баасан сонсож амжсангүй.

Нямжавын юу хэлснийг Баасан ойлгож ч амжаагүй байтал Нямжан түүнийг угз татан чирээд хамгийн ойрын нэгэн гэр рүү түлхэв.

“Эндээ байж бай! Толгойгоо цухуйлгаад үзээрэй, чи. Ойлгов уу. Амьтай чинь ярина шүү!” гэж Нямжав тэнгэрийн дуунаас ч чанга муухай дуугаар Баасангийн араас зандарлаа. Тэгснээ Баасанд ойртож, “Наад гэр рүү чинь дахиад хоригдол орж ирнэ. Яаж явж орж ирснээ цаадуулдаа уг алдав аа!” гэв.

“Яагаад...” гэж Баасан эргэж хараад асуулт асуух гэж оролдов.

Нямжав Баасангийн нүүрэн дээр гэрийн хаалгыг тасхийтэл хааж яриаг таслалаа.

Шөнө болоход ачааны машины тэвш дүүрсэн байлаа. Хөлдөж үхтэлээ даарч норсон Даваагийн хувьд борооны дусал болгон хутганы үзүүр шиг биеийг нь сийчиж байв. Түүний эргэн тойрны хөгшин лам нар бороонд туугдсан хонь шиг салхины уруу нугдайн ханиалгах нь ханиалгаж зогсоно.

“За боллоо. Хөдлөөд!” гэж хэн нэг нь тэвшний доороос тушаал өгөв. Цэргүүд зузаан борооны цув нөмөрцгөөсөн байх агаад машины тэвш рүү олноороо гарч ирэн захын эгнээнүүдийг эзлэн зогсоцгоолоо. Тэд бүгд буугаа цэнэглэн барьж хөөрхий лам нар руу өлөн бүргэдийн нүдээр цоо ширтэнэ.

Даваа толгойгоо өргөж урагш харлаа. Ачааны машины гэрэл харанхуйг зүсч, борооны ширүүн дуслууд Даваагийн нүүрийг эсгэв.

“Аянга...бороо...харанхуй...Бурхан минь тандаа мянгантаа гялайлаа!” гэж Даваа шивнэв. *Баасан ачааны машин дээр гарч ирсэнгүй. Бусад бүх хүн таань гараад ирлээ. Энэ үдэш хэтэрхий удаан үргэлжилсэн хэдий ч би одоо тайвширсан* гэж Даваа бодов.

Даваа хүлэгдсэн гарынхаа алгыг ар нуруундаа сэм хавсарлаа. Бороонд норсон хүлэг нь чангараад алга хавсрахад хэцүү болгожээ. Хуруунууд нь түүнд захирагдахгүй байв. “Бурхан минь, өнөөдөр хураа илгээсэнд баярлалаа. Даян дээрх минь, Баасан ламыг энэ тэвш рүү явуулалгүй үлдээсэнд гялайлаа” гэж тэр алга хавсран хэлэв. Тэр нүдээ аньж Сэндмаа охиныхоо төрүүлсэн хүүг ямархуу хүүхэд байгаа бол, Сэндмаа охин нь бүүвэйн дууг яажшуухан аялж байгаа бол хэмээн төсөөлөхийг оролдов.

Би өвөө болчих гэж! Би чинь өвөө болж шүү дээ! гэж тэр инээмсэглэв. *Миний цус шинэ үед датжжээ!* Даваа ингэж бодоод Баасангийн тээ хүүгийнх нь тухай ярьсан үг өгүүлбэр болгоныг эргэж санахыг хичээв.

Тэр өөрийгөө Арханы хөндийд морио унан таваргаж яваагаар төсөөллөө.

Жижиг бор хүү шилбүүр унан өөдөөс нь ирж явна.

“Өвөө! Өвөө!” гэж хөл нүцгэн хүү цангинасан хоолойгоор дуудав. “Хар даа! Миний морь таныхаас хурдан. Чүү чүү!”

“Хөөш залуу!” гэж Даваа ториноосоо буунгаа хэлээд, “Этээ чинь хаана байна, хүүхээ?” гэлээ.

“Тэнд” гэж хүү хэдэн модон амбаарын урд буй ааруул хатаасан цагаан гэр рүү бяцхан гараараа заагаад, “Этээ тогоо нэрж байгаа” гэв.

“Аанхаан. Архи нэрж байгаа юм уу” гэж Даваа догь хүүгийн өөдөөс инээлээ. “Танай эмээгээс архи гуйвал өгөх болов уу?”

“Өгнө өгнө, өвөө. Этээ танд нэрж өгч байгаа юм байхгүй юу.”

“Яасан сайхан хэрэг вэ. Чи гэрээсээ ийт хол юу хийж явдаг билээ, залуу минь?” гэж Даваа инээтсэглэн асуулаа.

“Би хилийн харуулд явж байна аа. Би чинь харуул хүн шүү дээ” гэж хүү эрүүгээ өргөн бардам төрх гаргав.

“Пөөх, тийт байсан юм уу?” гэж Даваа инээтсэглээд, “Чатайг харуул гэж би тэдээгүй шүү дээ. Харуул гэхээр юу юу хийдэг юм бэ дээ?”

Хүү хойт зүгийн битүү ой бүрхсэн өндөр уул руу заагаад, “Тэр уулын орой дээр гарч хилээ хардаг юм” гэв.

Даваа уул руу харлаа. “Пээ, тэр чинь шилбүүр унаж хүрэхэд ч баршгүй том уул байна даа. Тийт үү?”

“Би энэ шилбүүрээр зүгээр л сургууль хийж байгаа юм” гэснээ хүү хушуугаа унжуулж, “Өвөө, би жинхэнэ торь хэзээ унаж үзэх юм бэ? Би одоо гурван нас хүрчихсэн биз дээ” гэв.

“Нээрэн тиний хүү гурав хүрчихсэн бил үү? Хоёулаа эмээгээсээ нууцаар тиний торийг унаж үзэх үү?” гээд Даваа гараа тосов.

“Тэгье!” гээд хүү шилбүүрээ газар хаян Даваагийн алдалсан гар руу гүйж ирлээ.

“Этээдээ хэлж болохгүй шүү” гэж Даваа шивнээд хүүг сэвхийтэл өргөн эмээл дээр гаргав. “За ятар байна даа? Айж байна уу?”

“Ёстой гоё байна! Айхгүй байна!” гэж хүү цовоо дуугаар хариулав.

“Миний зээ хүү ч төн дөө!” гэж Даваа инээгээд торфо алгуур гэрийн зүг хөтлөв. Тэр зээ хүүгийнхээ шилбүүрийг газраас авч нуруугаа үүрлээ.

“Өвөө та уул руу явахгүй юм уу?”

“Үгүй ээ. Өвөө нь хурдхан харьж эмээгийнх нь нэрсэн шитийн архийг халуун дээр нь атсаар байна шүү. Харин чи ингэсгээд буугаарай” гэж Даваа хүд хүд инээлээ.

Гэнэт ачааны машин зогсч хоригдлуудыг тал тал тийш нь унагааж

эхлэв. Бороо цутгасан хэвээр байлаа. Цэргүүд ачааны тэвшийг хурдан задалж бүх хүнийг буулгав. Зарим хүний холбоос олсыг гялалзсан бууны хурц жадаар огтолж таслан хоригдлуудыг дээр дээрээс нь унагааж орхив. Даваа нэг хүн дээр унахад түүний дээрээс хоёр хоригдол дарж орхилоо.

“Бүгд босоод өгсүүр өөд алхацгаа” гэж цэрэг тушаалаа.

Даваа хамаг хүчээ шавхан босоод өгсүүр газар руу холбоотой хоригдлуудаа даган өгсөв. Ус хөл доогуур нь урсч, өөдөөс нь хүчтэй салхи салхилан бороо ширүүн нүднэ. Хамаг хувцас нь биед наалдсанаас алхаа болгон хэцүү, удаан байлаа. Тэр яг л бүх биеэ хутгаар сийчүүлж байх шиг л санагдаж байлаа.

Хагас цаг орчим ингэж өгсүүр, уруу газраар алхсаны дараа Даваагийн хэсэг зогсов. Даваа хэн нэгнийг яваач гэж түлхэхэд өөдөөс нь хариу түлхэв.

“Урд гүнзгий нүх байна. Цаашаа явж болохгүй байна” гэж хамт явсан хоригдол лам санууллаа.

“Нүх ий?” гэж Даваа амьсгалаа авах гэж оролдонгоо асуув.

“Аймаар том нүх.”

“Хэр зэрэг гүнзгий вэ?”

“Мэдэхгүй” гэж лам хариулаад, “Ёроолд нь зөндөө их ус туначихсан байна” гэлээ.

Даваа эргэн тойрноо ажиглав. Цэргүүд хоригдлуудыг урт цуваагаар авчирч том нүхний амсар дагуулан жагсаалаа. Гэрэл нааш цааш гялалзах мөчид Даваа сая л асар гүнзгий нүхний амсар дээр зогсч байгаагаа харав.

Буун дуу гэнэт нижигнэв. Даваагийн дэргэдэх нөхөр түүнийг холбоотой олсоороо чирэн ангал руу нислээ. Даваа гэдэс рүү нь сум орж халуу дүүгүүлэхийг хоромхон зуур мэдрэв. Тэр нүдээ анин Архан голынхоо хөндийг дахин нэг харахыг оролдов. *Бяцхан зээ хүү нь Даваагийн ториноос хэдийнэ буугаад шилбүүрээ унан цагаан гэрийн үг танаргаж харагдана. Даваа түүний араас гэрийн гадаа шогшин ирэв. Адъяа хаалгаа нээн гарч ирээд бяцхан хүүг тэврэн авч байна. Даваа торьноосоо бууж эхнэр рүүгээ нисэх тэт алхав.*

“Хань минь, би...” гэж Даваа Адъяад хайрын үгээ дуулдахаар

хэлэхийг оролдов. Үгээ дуусгаж амжаагүй байтал тэр шавар устай гүн ангал руу цүлхийн уналаа. Ус хүйтэн, түүний доорх газар хатуу байв. Бүх бие нь яйрч байгаа мэт өвдсөнөө ядарч туйлдсан хүчгүй байдал түүнийг нөмөрч хөдлөхийн аргагүй болголоо. Даваагийн бие цогцос, нүүр царай нь харанхуй ангал дунд аажмаар уусан алга болов.

Арван нэгдүгээр бүлэг

(1938 оны 5-6 сар)

Хөх харандаа

Өглөө болоход Баасан гэрийн зүүн талд хэвтэж байлаа. Шөнө орсон бороо ширүүн байсан ч Баасангийн биеийн дулаан илч норсон дээлийг нь хатааж эхлэв. Хэсэг хугацааны зайтай хоригдлууд гэрт нэмэгдэнэ. Шинээр ирсэн хоригдол бүхэн харанхуйд бодлогоширон чимээгүй сууна.

Эцэст нь нэгэн эр эхэлж дуугарав. “Намайг яагаад гэрээс гэр дамжуулаад байгааг ойлгосонгүй. Та нар юм мэдэж байна уу?” гэв.

“Сүрэнхорлоо юу даа!” гэж Баасан аажуухан урагшлав. “Би ч бас яагаад энд шилжээд ирснээ мэдэж чадсангүй. Чамтай нэг гэрт ороод ирэх гэж.”

“Баасан лам уу? Чи яг мөн үү? Чамайг ч өдийд алуулчихсан байх даа гэж айж байлаа. Алив наашаа дөхөж ирээд суугаач гэж Сүрэнхорлоо инээд алдав. “Хөл чинь яаж байна даа?”

“Миний хөл гайгүй шүү, гэхдээ бага сага өвчинтэй байна. Нэг сайхан лам ах тусалж хөлийг минь сайхан болгож өгсөн. Харин энд чамтай л адилхан төөрч орж ирчихээд байна” гэж Баасан аяархан хэллээ.

“За танилцъя. Миний алдар Сурмаадорж” гэж шинээр ирэгсдийн нэг, оодон дээлтэй, улаан орхимжоо толгой дээгүүрээ нөмөрсөн залуухан эр хэлээд, “Энэ цэргүүд биднийг хоосон гэр рүү хуваарилж хар гэрүүдийнхээ хүний тоог жигдэлж байх шиг байна. Биднийг улам нарийн хянаж байх гэж тэр. Нэг гэр яаж овоо хүнгүй байсан юм бол доо” гэж хуучлав.

“Намайг Догсомжий гэдэг юм” гэж урт хамартай өндөр лам уруул цорвойлгон ярианд оролцов. “Өчигдөр шөнө хэдэн хүн борооноор

оргохыг оролдсон гэж би дуулсан. Энэ хавьд байсан хоригдлууд хар гэрээ дотроос нь нэг зэрэг өргөж мөлхөж гарцгааж яваад баригдсан гэнэ.”

“Наадах чинь үнэн гэж үү?” гэж өөр нэг хоригдол асуув.

“Үнэн байлгүй дээ” гэж Сүрэнхорлоо дэмжээд, “Өчигдөр шөнө ч ойр ойрхон буун дуу гараад байсан. Бороо, салхинд буун дуу холилдож дуугараад аймаар байлаа шүү” гэж нүдээ бүлтийлгэж хацраа төмбийлгөн хэллээ.

“Тэр оргосон хүмүүсийн гэр нь энэ юм болов уу?” гэж Сурмаадорж асуув. “Тэгвэл ч дотор нь байсан хүмүүсийг яасан нь тодорхой биш үү?”

“Ядахдаа хагас нь ч гэсэн оргож чадсан байлгүй дээ” гэж Сүрэнхорлоо хэллээ.

“Би л лав олон буун дуу сонсоогүй. Цөөхөн хүн баригдаж олон хүн оргож чадсан байх” гэж Баасан нэмэв.

“За ямар ч байлаа гэсэн” гэж Догсомжий санаа алдаад, “Иймэрхүү юм болж гэрт зай гараад байгаа нь энэ байх. Энэ хар гэр миний түрүүчийн гэрээс хамаагүй зайтай байна.”

Хоригдлууд ийнхүү хуучилж шинээр гэрт хуваарилагдаж ирсэн нь сайны ёр уу, муугийн ёр уу хэмээн хэлэлцлээ. Гэр дүүрэн хүмүүсийн дүнгэр дангар ярих чимээн дунд Баасан Сүрэнхорлоод ойртон, “Тэд Даваа гуайг аваад явчихсан” гэж шивнэв.

“Яана даа хөөрхий Даваа гуай минь. Арханы дацан, Даваа бааван хоёроор ер нь яадаг байна даа. Тэрэн шиг гэмгүй хүн гэж энэ хорвоод үгүй байх” гэж Сүрэнхорлоо толгой сэгсрэн санаа алдав. “Чи өнгөрсөн хэд хоногт хаана байв?”

“Тахир Ногоонд” гэж Баасан шивнэв.

“Настай лам нартай юу? Яаж яваад тийшээ орчихоо вэ?” гэж Сүрэнхорлоо хариу шивнэлээ.

“Шархнаасаа болоод” гэж Баасан хариулав. “Энд ирэхдээ их доголж байлаа. Одоо арай гайгүй. Гэхдээ урд шөнийн бороо, бас нэг домч ламын хүчээр л би амьд мэнд сууж байна.”

“Настай лам нар тэнд олон байна уу?”

“Одоо хэн ч үлдээгүй. Тэд бүгдийг нь аваад явсан.”

“Бурхны авралаар чи хар гэрт хуваарилагджээ. Тэгээгүй бол настай лам нартай хамт алга болох ч юм бил үү” гэж Сүрэнхорлоо

шивнэв. “Бидэндээ сургаалтай мэргэн настай лам нар маань ногоон малгайтнуудын нүдэнд орсон тоос, шүдэнд орсон мах болчих гэж. Баасан амьсгалаа түгжин дуугаа намсгаад, “Их сонин юм болоод байна аа, Сүрэнхорлоо минь. Намайг энэ гэрт хуваарилаагүй. Намайг таньдаг нэг цэрэг гадаа байна. Тэр намайг ийш нь туугаад оруулчихсан.”

“Чамайг Тахир Ногооноос гаргаж аваад уу?”

“Би тэндээс оргох гэж яваад тэр цэрэгт баригдаад...” гэж Баасан дуулдах төдий шивнээд, “Намайг баривчилж барьж өгөх нь үү дээ гэж бодтол харин ийшээ орж бай гээд энэ гэр рүү түлхэж орхисон” гэв.

“Цэргүүд дотор бидний нөхөр байна гэж үү?” гэж Сүрэнхорлоо шивнэв. “Чи түүнийг таньсан уу? Таньсан бол их хэрэг болохсон.”

“Тас харанхуй, бороо ингэж ширүүн орж байхадби яаж таних вэ дээ. Нүүрээ цуваараа хаачихсан байсан.”

“Сонин л юм. Ямар ч байсан чиний амьд мэнд байгааг харах сайхан байна. Тэр цэрэг энэ тамаас гарахад туслах ч юм бил үү.”

“Хэрэв гардаг л юм бол...” гэж Баасан уртаар санаа алдаад, “Архан руугаа буцна аа. Өөрийн гэрээ барьж амьдарна.”

“Аанхаан” гэж Сүрэнхорлоо инээмсэглээд, “За тэгээд ч одоо бидний хүрээ хийд маань үгүй болчихлоо, хэний янаагүй нэг гэр барьж аваад малаа маллаад авгай авсан нь дээр байх даа” гэв.

“Би ч авгай авахыг яарахгүй ээ” гэж Баасан хэлэв. “Авах ёстой байсан авгайгаа би өөрөө алдсан хүн.”

“Хэнийг тэр вэ?”

“Дараа ярьж өгөмз.”

Гэнэт гэрийн хаалга савлан онгойж шинэ хоригдол орж ирлээ. Түүнийг босго даван унамагц ард нь хаалга тасхийтэл хаагдав. Шинэ хоригдол өндийгөөд хүмүүс рүү болгоомжилсон харцаар харав.

“Сайн явж байна уу” гэж Догсомжий уруул дэвсэн шинээр ирэгчийг угтав. “Чи аль гэрээс ирэв? Эсвэл гаднаас ирэв үү?”

“Цаана чинь хүмүүс оргосон гэж үнэн үү?” гэж Сурмаадорж ам уралдлаа.

Шинэ хоригдол хүн бүрийн нүүрийг сонжиж харснаа, “Би юм яримааргүй байна. Гэр болгонд мэдээлэгч байдаг юм байна гэдгийг мэдэж авсан. Хаширсан” гэв.

Сүрэнхорлоо шинэ хоригдол руу ойртон сууж, “Чамайг би бяруу аргамжиж явах үедээ харсан юм байна. Нээрэн танихгүй хүмүүсийг нэг

дор оруулж байгаа нь яриа чагнадаг арга байж мэднэ шүү” гэв. Тэгснээ Сүрэнхорлоо гэрт байгаа хүмүүсээ тоолж буй мэт тойруулж хараад, “Ер нь бие биеэ дэмий хардаж байхаар хэн нь танихгүй хүн бэ гэдгийг хоорондоо ярилцъя” гэв.

“Энэ хүнээс бусдыг нь би бие засах жагсаалын үеэр харсан юм байна” гэж нэгэн хоригдол Баасанг заав. “Чи хаанаас гараад ирэв?”

Баасанг хариулахаас өмнө Сүрэнхорлоо урдур орж, “Энэ эрийг би сайн мэднэ. Бид хамт өссөн, хамт баригдаж ирсэн. Баасан лам биднийг хэзээ ч матахгүй. Энэ хүн чин шударга эр” гэв.

“Тэгвэл наад хүн чинь хаагуур явж байгаад гэнэт гараад ирсэн юм?” гэж шинэ хоригдол шалгаав.

Баасангийн толгой эргэж хүмүүс өөр рүү нь хуруугаараа ээлж дараалан чичлэхийг муухан анзаарав. *Шархаа би хэт чанга боочихжээ* гэж тэр бодож амжив. Баасан уналаа.

Чийгтэй газар хэсэг хэвтсэний дараа тэр сэхээ оржээ. “Миний шарх...” гэж тэр хэлээд, “Би боохдоо хэтрүүлчихэж” гэсээр тэр өндийв. Баасан дээлийнхээ товчийг тайлан амьсгалаа гүнзгий авлаа. Тэгснээ тэр шархныхаа боодлыг үг дуугүй авлаа. Ярзайсан том шарх ангайж харагдана.

Шинэ хоригдол уулга алдав. “Еэ хөөрхий! Хардах шахсаныг минь өршөөгөөрэй. Яамны мэдээлэгч нарыг ингэж буудахгүй, харваас чи манай хүн байна. Наад шарх чинь хэлээд өглөө.” Тэрбээр бусад хоригдлууд руугаа хараад, “Бид бүгдээрээ ядарсан хүмүүс байх шиг байна. Бидний дунд мэдээлэгч ороод ирэх вий, цаашдаа болгоомжтой байх хэрэгтэй юм шүү. Оргох тухай үг чагнахын тулд энэ муусайн яргачид ямар муухай муухай аргатай гэж санана” гэж анхааруулав.

Баасан шархаа дахин боолоо. Шинээр ирсэн хоригдол сая өөрийгөө танилцуулав. “Намайг Чүлтэм гэдэг. Би Баян-Уулаас ирсэн гүрэмч хүн. Урд шөнө би ийм юм сонслоо” гээд Чүлтэм урагш тонгойн лам нарыг ойрт гэж дохив.

Хоригдлууд Чүлтэмийн зүг ойртон бөөгнөрөв.

“Нэг ч унь нурж унах чимээ гаргалгүйгээр гэрийг бүтнээр нь өргөнө гэдэг ямар хэцүү гэж санана! Гэхдээ ч тэр гэрт байсан хоригдлууд тэгж чадсан юм байна. Тэгээд нэг нэг унь бариад хашаа өөд авирч.”

“Тэд тэгээд оргож чадаа болов уу?” гэж Сурмаадорж асуув.

“Бүгд чадаагүй гэнэ. Гэхдээ нэг хоёр хүн оргосон юм байх.” гэж

Чүлтэм хэлэв. “Гэрт байсан хүмүүсийг оргосон оргоогүй бүгдийг нь буудсан гэнэ. Миний байсан гэрийн гадаа ярилцаж байсан хоёр цэрэг Харгис Балган аймаар ууртай байна гэгцгээж байсан. Хүн оргуулж алдвал Балган гэдэг даргын ажил нь их муу гэсэн үг байдаг гэнэ.”

“Тэгвэл түүнийг тэр Чойбалсан нь буудчихаасай” гэж Догсомжий хэлэв.

“Тэрийг буудвал ч Балганд нүглээ багасгахад нь хэрэгтэйсэн” гэж Сүрэнхорлоо нэмэв.

“Хамгийн аюултай нь харгис Балганд алуулахгүйн тулд хаанаас ч хамаагүй өөр хүн авчраад тоогий нь гүйцээчих гэж нэг цэрэг нь нөгөөдөө зөвлөж байсан шүү” гэж Чүлтэм нэмэв.

Энэ үед гэрийн хаалга гэнэт онгойв. “Муусайн феоdlууд цаанаа зогсоцгоо!” гэж цэрэг тушаав. Тэр гэрийн тотго тушаа бөхийн нүүрээ бүтээсэн нэгэн хоригдлыг өшгичин оруулав. Нүүрээ бүтээсэн хоригдол үхэдхийн уналаа. Цэрэг доторхи хүмүүсийг хальт хараад үүд тасхийтэл хаав.

Хоригдлууд дахин бөөгнөрцгөөлөө. “Нөгөөх оргосон хүн маань баригдаад ирж байгаа юм болов уу?” гэж Догсомжий асуулаа.

“Хаанахын хүн юм бол?” гэж Баасан нэмэв.

Сүрэнхорлоо газар унасан шинэхэн хоригдол руу дөхөөд, “Түүнийг өргөж суулгая. Толгойных нь боолтыг аваадахъя, амьсгал аваг.” гэв.

Сурмаадорж түүнд туслан шинэ хоригдлыг босгож, нүүрний хаалтыг нь нээхэд туслав.

“Ээ сахиус минь” гэж Догсомжий бүхнээс түрүүлж уулга алдав. “Эмэгтэй хүн байна!”

“Хөөрхийг зодож алах шахаж” гэж Сүрэнхорлоо хэлээд, “Өмдөндөө зөндөө их цус алдчихсан байна. Энд эмэгтэй хүний дом мэддэг хүн байна уу?” гэв.

“Би үзээдэхье” гэж Баасан урагшлав. Тэр ёолон буй бүсгүйн дэргэд суулаа. Тэгснээ бүсгүйн толгой дээгүүрээ нөмөрсөн том даавууны захаас ураад гэрийн хаяагаар урсах усанд норгов. Баасан бүсгүйн нүүрийг нойтон даавуугаар арчиж цэвэрлэв.

Гэнэт бүсгүй нүдээ бага зэрэг нээснээ, “Гараа тат, муусайн хувьсгалч хулгайч нар аа” гэж гараа атган Баасангийн нүүр рүү цохиж орхив.

“Байз, байз!” гэж тэр хэлээд, “Бид нар хувьсгалчид биш, лам нар

байна” гэв.

Бүсгүй аажим гараа буулгаад “Би хаана байна?” гэж лавлалаа.

“Хар гэрт” гэж Баасан хэлээд, “Чи бид нартай хамт шоронд орчихож” гэв.

Хоригдлууд бүсгүй рүү харан дор дороо чимээгүй сууцгаав. Бүсгүй намхандуу туранхай биетэй, үргэсэн согоо шиг омголон царайтай, онигор боловч гялалзсан хар нүд, өтгөн хөмсөгтэй, урт үс нь сэгсийсэн ч царайлгийг нь нууж чадаагүй ажээ. Бүсгүй лам нарыг нэгд нэгэнгүй ээлжлэн харав.

“Чи цус алдсан байна” гэж Баасан хэллээ.

“Харгис новшнууд!” гэж бүсгүй дуу алдаад, “Надад үүнийг норгоод өгөөч” гэж толгойгоо ороож байсан даавууныхаа хагасыг уран Баасан руу сарвайв. Баасан хаяагаар урсах булингартай усанд даавууг чийглээд эмэгтэйд өгөв.

Эмэгтэй хоригдол дээлээ сөхөн өөрийгөө цэвэрлэж эхлэхэд Баасан болон бусад лам нар харц бурууллаа.

“Өвдөж байна уу?” гэж Баасан эргэж харалгүйгээр асуув.

“Хамаг юмаа л юүлчих шиг боллоо” гэж эмэгтэй хэлэв.

Баасан чив чимээгүй болов.

“Одоо бүх зүйл дуусч байна” гэж эмэгтэй хэлээд, “Бүх юм сүйрсэн” гэлээ. Бүсгүй өөртөө дом хийж дуусаад дээлээ буулган гөвөв. “Одоо наашаа хар хар, би яачихав л гэж. Та нар чинь яасан ч ичимхий юм” гэж тэр аманцар маягаар хурдан хэлэв.

“Чамайг хэн ийм болгочихов, дүү минь” гэж Чүлтэм бусдаа түрүүлж асуулаа.

“Муусайн харгисууд” гэж бүсгүй товч хариулав. Тэгснээ тэр дээлийнхээ эмжээрээр оролдсоноо гэнэт дуугаа намсган, “Хүн тамлах, алах, хүчиндэхээс өөр хийж чаддаг юм эдэнд байдаг юм болов уу? Сүхбаатар жанжнаа үхсэнээс хойш энэ улаан хувьсгалчид гэж цусанд улайрсан чононууд болж” гэж дуржигнуулав. Бүсгүй ингэж хэлэхдээ нүд нь гялалзаж байв.

Лам нар түүний яриаг өлгөж авсангүйд уурласан бололтой бүсгүйн дуу жаахан чангарч, “Та нар бүгд лам юм шив дээ. Та нар өөрсдийгөө яана гэж бодно! Бүгдийг чинь алах гэж байна. Сүсэг бишрэл, сүм хийдийг чинь шатаагаад дууссан. Үг үйл чинь хүмүүст хүрдэг болохоор цаадуул чинь та нарыг устгаж аваад хүмүүсийг өөрсдийнхөө сургаалаар

явуулах гэж байна. Бурхан гэдэг нь Будда биш Ленин гэдэг хүн болсон. Сүм нь одоо Монгол Ардын Хувьсгалт Намын улаан гэр болсон. Бүх юм өөрчлөгдөж байна цаана чинь. Баян байсан айлууд малгүй болоод ядуурсан. Өл хоол залгахын эрхэнд үр хүүхэд чинь Монгол Ардын Хувьсгалт Намд элсч, ардын цэрэгт явж байна. Та нар үүнийг юу гэж бодож байна даа? Ганц ч гэсэн үг дуугар л даа” гэв.

Уранхай ноорхой дээлтэй жаахан бүсгүйн зүг бүх лам нар ширтэн амаа хагас ангайн таг болсон байлаа.

“Чи буриад эмэгтэй байна, тийм үү?” гэж Баасан асуув.

“Яаж мэдэв?” гэж бүсгүй дор нь буцааж асуув.

“Аялгаар чинь” гэж тэр хэлээд, “Бас чиний гал дөл чинь илчлээд өгч байна” гэв.

“Миний нөхөр энд хоригдож байгаа” гэж бүсгүй хэлэв. “Тэр маань буриад хүн болж төрснийхөө төлөө хувьсгалын эсэргүү болчихсон. Түүнийг баригдаад явангуут манай бүх малыг хураасан. Бүгдийг нь шүү! Муусайн дээрэмчид надад бүр юу ч үлдээгээгүй. Би хураагдсан морь малаа нууцаар дагасаар Мөрөнд орж ирлээ. Тэгсэн чинь энэ Мөрөнгийн хөндийд хөл гишгэх зайгүй мал дүүрсэн байсан.”

Лам нар бүсгүйн яриаг чагнахаар урагш сууцгаалаа.

“Тэгээд яасан?” гэж лам нар бараг л бүгд зэрэг асуув.

Бүсгүй дуугаа жаахан намсган яриагаа үргэлжлүүлэв.

“Би шөнө болтол морь, малын дунд нуугдсаар энэ шоронгийн хашаанд ойртож ирлээ. Хүмүүс энэ хашаанд л бүх хүнийг хориод байна гэж цуурч байсан. Нөхөр маань яг энд байгаа гэж би итгэлээ. Тэгээд би энэ дээлнээсээ урж аваад шоронгийн хашааны нэг шургаагнаас уяж орхисон. Миний хань бид хоёр хуримаа хийхдээ ижил өнгөөр дээл хийж өмссөн болохоор энэ дээлний өөдсийг тэр минь танина гэж би мэдэж байсан. Өөдсөө уяж орхичихоод Мөрөнд байдаг нэг эгчийнд очиж хонолоо. Энэ шоронгоос холгүй байдаг юм. Тэгээд эгчийнхээ байшингийн дээвэр дээр гарч ийшээ өдөр болгон харуулддаг, бүрий болохоор наашаа ирдэг ажилтай болсон.”

Бүсгүйн хараа тогтохоо байж эхлэв. Муужирч унах нь уу гэмээр жаахан ганхана. Тэгснээ түүний нүдэнд дахин цог гялалзав. “Хоёр хоногийн өмнө...” гэж тэр яриагаа үргэлжлүүлэв. “...би нөгөө хашаа руугаа ирсэн чинь миний уясан өөдөсний хажууд яг адилхан өөдөс шургаагны завсар цухуйж байсан. Би өөдсийг суга татаад үзтэл цусаар

“морь” гэдэг ганц үг бичсэн байлаа.”

“Тэгээд...?”

“Урд шөнө би эгчийнхээсээ хоёр ногт аваад хойшоо гарлаа. Гадаа бороо асгараад эхэлчихсэн байсан. Тэглээ ч гэсэн Дулааны энгэрийн баруунтайд нарийн замаар Хатгал руу их мал тууж байсан. Тэндээс би хоёр морь хулгайлж хадны ард нууж авч үлдлээ. Тэгээд нөгөөх хоёр морио ногтлоод сэмхэн явсаар шоронгийн хашаанд тулж ирээд нөхрөө хүлээсэн. Хүлээгээд л байсан. Гэнэт буун дуу гарч эхэллээ. Би явчихаж болох байсан боловч нөхрийгөө гарч ирнэ гэж итгээд хүлээгээд байлаа. Гэтэл дэндүү удаан хүлээчихэж” гэж бүсгүй санаа алдав. “Нөхөр минь биш харин Чойбалсангийн хасар басар гарч ирээд бариад авсан. Тэр муусайн ноход намайг урд шөнөжин, өнөө өглөөжин хүчиндлээ. Тэд намайг үхнэ гэж бодсон байх, би тэдэнтэй их тэмцэлдсэн.”

“Нөхөр чинь яасан бол?” гэж Сүрэнхорлоо асуув. “Нөхрийгөө яасныг мэдэж чадав уу?”

“Тэд түүний минь цогцсыг харуулж намайг тавласан” гэж бүсгүй хариулаад, “Гэхдээ түүний минь мах цусны тасархай надад үлдсэн. Би гурван сартай жирэмсэн” гэлээ.

“Энэ аймшигтай тамаас амьд гараасай даа” гэж Сүрэнхорлоо хэлэв.

“Амьд гарсан ч гараагүй ч би тэдэнд бууж өгөхгүй” гэж бүсгүй шүлсээ хаяв. “Би л лав та нар шиг хувь заяатайгаа дуугүй эвлэрч чадахгүй. Үхэхдээ тулах юм бол нэг ч гэсэн хувьсгалчийг хороогоод үхнэ” гэв.

Баасан өөрийн эрхгүй дотроо маань уншив.

Олон цаг өнгөрч харанхуй болмогц гэрийн хаалга онгойж буутай гурван цэрэг дайран орж ирэв. Нэг нь буугаа лам нарын зүг тулган бариад, нөгөө нь эмэгтэй рүү тулгалаа. Гурав дахь нь эмэгтэйг гулдчин чирэв.

Баасан Сүрэнхорлоог нудран, “Тэр намайг урд шөнө ийш нь оруулсан цэрэгтэй өндөр намаараа адилхан юм байна” гэж өөрсөд рүү нь буу тулган зогсох нэг цэрэг рүү заав.

“За алив одоо гар” гэж эмэгтэйг дугтарч буй цэрэг хэлээд, “Буриад гичий чинь амьд байх шив дээ. Тэгвэл чамайг одоо дахин нэг эдэлгээнд оруулаад өгнө дөө” гэж тэр тас тас хөхрөн бүсгүйг авч гарлаа.

“Би дахиад орно шүү” гэж хоёр дахь цэрэг араас нь даган гарахдаа инээв.

Нямжав буугаа буулган нөгөө хоёрыгөө даган эргэв. Тэр хаалгаар гарахдаа Баасантай харц тулгарав.

Хачин юм, түүний нүд их гунигтай байх шиг харагдлаа гэж Баасан бодлоо.

Хоёрхон хормын дараа хүмүүсийн ноцолдох чимээ гарч буун дуу тасхийв. Цэргүүд хашгиралдаж эхлэв.

“Наадхаасаа болгоомжлоорой”

“Миний буут авчихлаа шүү”

Тас няс! Буун дуу хоёр дараалан сонсогдсоноо хүмүүсийн пижигнэн гүйлдэх нэмэгдэж бас дахин хэдэн удаа буу тасхийв.

Баасан гэрийн хаалга руу дөхөхөд Чүлтэм түүний гарыг зуурч зогсоов. “Бид яаж ч чадахгүй, дүү хүү минь” гэж тэр санаа алдав.

Эсгий туурганы цаана хөлийн чимээ, хүний цогцос чирэх дуу, цэргийн хүмүүсийн илтгэх, ёслох нь сонсогдоно. Лам нар таг дуугүй суув.

“Дэд хурандаа!” гэж шөнө дундын үед дуудав.

Балган цочин сэртэл тэр хөлөрсөн байлаа. Намайг алах гэж ирж байна гэсэн бодол түүнд зурсхийхэд тэр “Агваан аа!” гэж харанхуйг цочоон хашгирлаа. “Сонсов уу тэднийг?” гэж нэмж аахилав.

Балган орноосоо суга үсрэн босоод гар буугаа шүүрч авлаа. “Агваан, босоорой. Гадаа түрүүлээд гар. Тэнд хүн дуудаад байна, би араас чинь явъя.”

“Мэдлээ” гэсээр Агваан орноосоо сугарч үүд рүү алхав.

Буутай хоёр цэрэг үүдэнд тулж ирэв.

“Наанаа зогсоцгоо!” гэж Балган Агвааны араас цэргүүдэд тушаав.

“Нөхөр дэд хурандаа!” гэж нэг цэрэг эхлээд, “Хашаанд үймээн гарлаа” гэв.

“Үймээн гэнэ ээ? Ямар үймээн, хэн гаргаад байгаа юм?”

“Буриад хоригдол.”

“Буриад хоригдол оо?” гэж Балган хэлээд, “Тэр яачихсан юм бэ?” гэв.

“Дэд хурандаа, нөгөө өчигдөр оройны оргодлуудад тусласан өнөөх буриадыг байцааж байтал...”

“Байцааж гэнэ ээ?” гэж Балган хэлээд, “Миний зөвшөөрөлгүй хэн байцаалт явуул гэсэн юм? Хоригдлыг хэн байцаа гэв?” гэж хашгичив.

Хоёр цэрэг өөд өөдөөсөө харав. “Нямжав байцаах гэж авч явж байгаад” гэж нэг нь хариулав.

Агваан найзынхаа нэрийг сонсмогц нүд нь том боллоо.

Балган чулуун хөшмөл царай гарган хоёр цэргийн илтгэлийг сонсоод, “Яахаараа эргүүлийн дарга миний зөвшөөрөлгүйгээр шөнийн цагаар байцаалт явуулж байдаг билээ?” гэв.

“Эмэгтэй хоригдол байсан юм” гэж цэрэг хариулаад, “Нямжан тэрнийг байцаахаасаа илүү оролдох гэж байсан бололтой” гэв.

“Тийм хэрэг үү?” гэж Балганы дуу зөөлөрснөө, “Нямжавыг дууд!” гэв.

“Тэр алагдсан, нөхөр дэд хурандаа”

“Алагдсан гэнэ ээ? Тэр чинь юу гэсэн үг вэ. Ямар чөтгөрөө хийж байгаад хэнд алагдаж орхив?”

“Тэр буриад хүүхэн бүр галзуурчихсан байсан, Нямжавын бууг булааж аваад түүнийг үг хэлэх сөхөөгүй буудаж орхисон. Бид тэр хүүхнийг газар дээр нь буудаж алсан” гэж нөгөө цэрэг нь илтгэлээ.

Балган хоёр цэргийг явж болно хэмээн тушаагаад гэртээ оров.

“Нямжав үхсэн гэнэ ээ?” гэж Агваан давтан хэлээдхэв.

“Чи түүнийг таньдаг байсан юм уу?” гэж Балган гэнэт Агвааныг сонжин харлаа.

“Мм. Тэр миний товчийг олж өгч байсан, сайн залуу байх шиг байсан.”

“Хн. Агваан чамд би хэлсэн шүү. Энэ цэргүүдээс хол бай гэж. Одоо миний юу хэлээд байгааг мэдэв үү? Тэд аягүй бол олуулаа тэр эмэгтэйг хүчиндэх гэж авч гарсан байх. Энэ явдлыг би сайн шалгана. Саян илтгэл хийдэг хоёрыг ч сэжиглэн шалгах хэрэгтэй. Нямжав эдэнтэй нийлж миний зөвшөөрөлгүй хүчин хийх гэж байсан бол тэнэг л байна. Нөгөөх хүүхэн нь дээрээ гаргаж байгаад буугий нь авчихаж л дээ” гэж Балган нааш цааш холхин ярив.

“Мэдэхгүй л дээ, юу болсон юм бол” гэж Агваан дуугарав.

“Юу болсон нь хамаагүй ээ. Яаж энэ явдлыг маргааш дарга нарт

тайлагнахыг бодох хэрэгтэй. Ялангуяа, намын дарга нарт хов хүргэхгүй байхыг бодохоос. Новш гэж.”

“Одоо хоёулаа ажил руугаа явах уу даа, тэгвэл?” гэж Агваан хөлөө ороож эхлэв.

“Үгүй ээ. Одоо унтацгаая. Маргааш их ажилтай. Залуу лам нарыг байцааж эхлэх гэдэг амаргүй болно. Жаахан ч гэсэн унтаж ав” гээд Балган ор руугаа оров.

Агваан орон дээрээ суугаад санаа алдлаа. *Нямжавгүйгээр хүний алийг би яаж аварна даа* гэж тэр бодов. Тэгтэл Балганы саяын хэлсэн “залуу лам нарыг байцааж эхлэнэ” гэсэн үг чихэнд нь дахин хадав. *Нямжав чи Баасанг хөгшин лам нарын байрнаас холдуулж чаджээ! Нээрэн үү?* гэж Агваан бодов. Түүний зүрх өөрт сонсогдохоор шахам булгилаад ирэв.

Агвааныг сэрэхэд хүмүүс ярилцаж байлаа. Тэр нүдээ шууд нээлгүйгээр яриаг чагнах гэж оролдов. Оросоор яриад байна уу даа, энд өглөө эрт оросоор хэн ярьдаг билээ. Гэгээ ч ороогүй байна гэж Агваан бодлоо.

“Агваан аа, босоорой. Тайлан чинь хэрэг болоод байна” гэж Балган Агвааныг дугтрав.

Агваан нүдээ аажим нээгээд харвал гэрийн хоймрын жижиг ширээний ард хоёр хүн сууж байв. Тэр түргэхэн босч хувцаслалаа.

“Би бэлэн боллоо, нөхөр дэд хурандаа” гэж Агваан ёслов.

Өндөр чийрэг орос эр, ёслолын хар хувцастай монгол эрийн хамт Балганы дэргэд сууж байлаа.

“Намын дарга аа, ийм явдал дахин хэзээ ч гарахгүй” гэж Балган ээрэв. “Манай цэргүүд шоронгийн хашаанд босогчидтой буудалцах тохиолдол өмнө нь гарч байсангүй. Тэд туршлагагүйтээд хэтрүүлсэн байна. Гэхдээ тэд дэг журмыг түргэн хугацаанд тогтоож барьж чадсан. Зөрчил гарвал цаг алдалгүй дор нь арга хэмжээ авч бай гэж би зааж сургасан байсан юм.”

Орос эр урт хуруугаар Балганыг заагаад, “Как же мы будем верить тебе когда твои солдаты не знают чего хочет твоя партия? Покажи нам что ты делал в прошлой недели?” (Нам чинь юу хүсч байгааг чиний

цэргүүд ойлгохгүй байхад чамд бид яаж итгэх болж байна? Өнгөрсөн долоо хоногийн турш юу хийснээ үзүүлчих дээ.) Балган өөрийг нь өрөвдөнгүй харцаар ширтэж буй Агваан руу харав.

“Миний бүртгэл баригч энэ байна” гэж Балган Агваан руу эрүүтээрээ дохиод, “Ажлын үр дүнгийн тухай тэр илтгэж чадна” гэв. Балган багласан бөөн бичиг бүртгэлийг харуулан, “Агваан аа, чи өнгөрсөн долоо хоногийнхоо тоо баримтыг хэлээдэх дээ” гэв.

“Эрхэм дарга нар аа” гэж Агваан тайлангийнхаа багц цаасыг заангаа эхлээд, “Одоогоор бид 207 хүнийг байцаасан. Өөрөөр хэлбэл, өдөрт гучаас дөчин хоригдлыг байцаасан гэсэн үг. Дэд хурандаа Балганы заавраар 185 хүний нэрийг улаанаар бичиж тайланд орууллаа. Хорин таваас дөчин таван насны 22 хүнийг хөхөөр бичсэн байгаа” гэв.

Агваан тайлагнаж дуусангуут Балган руу харав.

Балган намын дарга болон орос руу харав. Хэн нэгний ярихыг хүлээн Балган амьсгаагаа дарлаа.

Чэтгөр гэж! Агваан натайг Чойбалсан сайдын тушаал гарахаас өмнө дур тэдэж хүтүүсийг буудаж байгааг илчилж орхилоо гэж Балган бодов. Тэр Агваан руу харсангүй. Харин орос эрийн нүүрний хувирлыг анхааралтай ажиглан суув.

“Ха ха ха!” гэж орос эр нам гүмийг гэнэт эвдээд, “Этот мужик работает как целая отряда из НКВД! Поздравляю!” (Энэ эр чинь. Дотоодын Ардын Комиссарын газрын бүхэл бүтэн отряд шиг ажилласан байх чинь вэ! Баяр хүргэе!) гэв.

“Харин тийм байна. Баяр хүргэе” гэж намын дарга бас инээн, “Чиний ажлын хурд маш сайн байна. Ийм байна гэж бид огт санасангүй шүү!” гэж хэлээд намын дарга орос дарга руугаа харлаа.

“Баярлалаа, нөхөр дарга нар аа” гэж Балган инээмсэглэв.

Орос, монгол хоёр дарга бослоо.

Орос дарга ямар нэг зүйлийг монгол намын даргад хэлэв.

“Залуу чи сайн байна” гэж намын дарга Агвааны гарыг атган, “Манай орос зөвлөх чамайг магтаж байна.” Тэрбээр үүдээр гарах гэж явснаа эргэж харан, “Чам шиг цэгцтэй залуу цаашаа суралцах хэрэгтэй дээ. Ажилдаа өсч их юм сурахыг хүсвэл бид дэмжинэ шүү” гэв.

“За, дарга аа” гэж Агваан аяархан хариулахад хоёр дарга, Балган нар гэрийг орхин гарлаа.

“Өө нээрэн би нэг зүйл мартсан байна” гэж намын дарга эргэж

харав. “Дэд хурандаа Балган, чи хоригдлуудыг буудан хороохын өмнө машины задгай тэвшин дээр өдөржин суулгадаг гэж үнэн үү?” гэж намын дарга асуулаа.

Балган үл ялиг чичрэв. *За ингээд бүх зүйл эхэллээ. Тэр одоо л намайг Чойбалсангийн зөвшөөрөлгүйгээр хүн алсан гэж буруутгах нь. Чойбалсан сайдаас ирсэн тэр нууц захидал туршилт юм уу, урхи байж гэж тэр бодов.*

“Ажиллагааг түргэвчлэх гэж тэгдэг юм, нөхөр дарга аа” гэж тэр хариуллаа.

“Тэр хэлбэрээ өөрчил. Хүмүүс уулын орой дээр гарч дурандаж хамаатан садан, ойр дотнынхоо хүмүүсийг машины тэвшин дээр байхыг харсан байна” гэж намын дарга хэлээд цааш алхав.

“Тэгье дарга аа. Биелсэн гэж бодож болно” гэж Балган араас нь хэлэв.

Орос хар машины хаалга хаагдаж хоёр зочин явж одов.

“Ёох!” гэж Балган уртаар амьсгаагаа гаргаад толгойгоо сэгсрэн гэр рүүгээ буцав. “Чамайг улаан, хөхөөр нэр бичсэн гэж тайлагнаад унангуут би ч өөрийгөө дүүрчээ гэж бодлоо шүү” гэж Балган орж ирэнгүүт хэллээ.

“Би уул нь...” гэж Агваан ээрэв.

“Чи тэнэг амьтан, шал буруу бодож байна!” гэж Балган хашгирав. “Тэр хоёрт жаахан ч гэсэн тархи байсан бол намайг маршалаас өмнө шийдвэр гаргасан гэдгийг илчлэх боломжтой байлаа, тэнэг минь!”

“Би таны шийдэмгий, эрх мэдэлтэй байдлыг харуулбал сайн гэж бодсон юм.”

“Наадах чинь шал буруу!” гэж Балган ойртож ирээд долоовор хуруугаа Агвааны нүд рүү оруулчих шахан чичилж, “Дахин ийм зүйл хэзээ ч амнаасаа бүү гарга. Миний сайдтай яаж ойлголцож байгааг тэд ч мэдэхгүй, чи ч мэдэхгүй. Аз болоход энэ хүмүүс чиний тайлангийн сүүлийн хэсгийг анзаарсангүй. Тэдэнд тоо л чухал байж, тэр тоогий нь сонсоод бусдыг нь сонссонгүй” гэж хашгичив.

“Ойлголоо дарга аа” гэж Агваан арагшаа ялимгүй гэдийж нүдээ хамгаалав. “Алдаа гаргасныг өршөөж хайрла, дэд хурандаа.”

“За тэр ч яахав” гэж Балган гараа савлаад, “Уул нь чи сая намайг аварчихлаа. Би яг хэдэн хүн байцааснаа мэдэхгүй байлаа. Бүр тоогоо алдчихаж. Чи тэр бүх тооцоог цээжээрээ мэдэж байсан чинь сайн

байна” гэв.

“Баярлалаа” гээд Агваан орон дээрээ суув. *Даян дээрх минь! Дэд хурандаа бүх тооцоог цээжээрээ мэддэггүй юм байна. Үүнийг мэдэж авсан таань азтай явдал боллоо* гэж тэрхэн зуур бодож амжлаа.

“Агваан аа” гэж Балган дуугаа зөөллөн түүний дэргэд суув. “Бид байцаалтдаа зарим нэг зүйлийг өөрчлөх хэрэгтэй байна” гэж тэр хэллээ.

“Юуг өөрчлөх гэж?”

“Маргаашаас эхлээд бүх хүний нэрийг хөх харандаагаар бич. Тэгвэл би маршалаас өмнө цаазын шийдвэр гаргасан гэж харагдахгүй. Тэгээд байцаалтын явцад би алах ял оногдох хүмүүсийг улаанаар зур гэж хэлье. Чи тэдний нэрний доогуур улаанаар зурж бай” гэв.

“Ойлголоо” гэж Агваан инээдээ барьж ядан толгой дохив. *Энэ хүний сэтгэл санаа байнга өөрчлөгдөж байх юм. Ямар ч ааш нь удаан тогтохгүй. Түүний удирдлагаас түргэн гарах юмсан* гэж Агваан бодлоо.

“Өглөө босоход дэндүү эрт байна. Нар гартал хэсэг дугхийе. Энэ хоёр намайг бүр унтуулсангүй” гэж Балган хэлээд ор руугаа явлаа.

“Алив бос” гэж Балган Агвааныг дахин дугтарлаа. “Манайд дахиад нэг хүн ирчихээд байна. Чамайг таньдаг юм гэнэ.”

Агваан нойрмог нүдээ нухлан босч суугаад өглөөний зочныг сонжин харав.

“Сайн байна уу Агваан аа” гэж үл таних хүн хэлээд, “Чи намайг таньж байна уу, би Даян дээрхийн хүрээнд байсан шүү дээ” гэв.

Агваан энгийн ард хувцастай зочныг гайхан харав. “Өө тийм” гэж тэр арайхийн дуугараад, “Та Шархүү лам уу даа?” гэлээ.

“Сайн байна, Агваан!” гэж Балган хэлээд, “Шархүү манайд ажилладаг юм. Тэр манай цаашдын байцаалтын талаар маш сайхан санаа өгөхөөр ирсэн байна” гэв.

Шархүү Агваан руу харан инээмсэглэж, “Чамтай энд таарна гэж санасангүй шүү. Хамгийн сүүлд чи чинь Түвд рүү сургуульд явлаа гэж дуулдсан биз дээ” гэлээ.

“Тэр бол мянган жилийн өмнө болсон явдал” гэж Агваан хоржоонтой

дуугаар хариулав.

“За тийм ээ, тийм шүү” гэж Балган яриан дундуур орлоо. “Агваан, би чамайг манай мэдээлэгч Шархүүгийн ярихыг сонс гэж дуудаж босгосон юм. Чамд лав таалагдана даа. Бид Шархүүгийн зааснаар явах юм бол ажлаа маш хурдан ахиулж чадна” гэж Балган хэлээд, “Алив Шархүү ярь” гэж шавдуулав.

“Би сая хэд хоног хоригдол болж хар гэрт суулаа” гэж Шархүү эхлэв.

Балган маадгар царай гарган хөлөө сунгаж суулаа. Тэр Шархүүгийн яриаг таслан “Лам байсан хүнийг хэн мэдээлэгч гэж сэжиглэхэв дээ, тийм биз Агваан аа? Бид мэт нь тамлаад байхад хэлдэггүй үгээ манай Шархүү лам шиг мэдээлэгч шургуулчихад баараггүй хэлж байгаа юм даа” гэж хэлээд, “За тэгээд үргэлжлүүл” гэж тэр Шархүү рүү толгой дохив.

Дотоод яамны хоёр ажилтны өмнө тагнуул үгээ үргэлжлүүлэв. “Хар гэрт байгаа хоригдлуудын дунд есдүгээр Богд хаан удахгүй заларч хувьсгалт засгийн газрыг унагаах юм гэнэ гэсэн цуу гараад байна.”

“Есдүгээр Богд ий?” гэж Агваан өөрийн эрхгүй дуу алдан, “Энэ үнэн гэж үү?” гэж асуув.

Шархүү нүдээ онийлгов. “Үнэн гэж үү гэнэ ээ?” гэж тэр асуултыг давтлаа.

Сахиус тинь, би чинь юу хэлж орхив оо гэж Агваан бодов.

“Тэд нар үүнд итгэчихсэн байгаа нь ч харин үнэн юм шүү” гэж Балган өмнөөс нь хариулаад, “За үргэлжлүүл. Тэр Богдыгоо залрахад бэлтгэж яадаг гэлээ, хэл дээ. Агваан чамд энэ ёстой нэг сайхан сонсогдоно доо, харж бай” гэж инээд алдав.

Шархүү үгээ үргэлжлүүлэхээс өмнө Агваан руу хоромхон зуур ширтэв. Тэгээд урьдын адил сэтгэлийн хөдөлгөөнгүй дуугаар, “Хоригдлуудын ярьж байгаагаар, ялангуяа, өндөр цол хэргэмтэй лам нарын яриагаар бол, сүм хийдүүд сүүлийн үед өнгө төрхөө засч, хийдийнхээ хаалган дээр барын сүүлээр чимэг хийн есдүгээр Богдыг угтаж авах бэлтгэл ажил хийсэн байна” гэлээ.

“Тэгээд ямар маань уншдаг гэлээ?” гэж Балган хэлээд, “Тэр мааниа хэл дээ” гэв.

Шархүү дахин Агваан руу харан яриагаа үргэлжлүүлэв. “Бүх лам нарыг Нүржан Сольдэв уншуулдаг байсан байна. Агваан чи ч гэсэн

энэ номыг уншиж байсан биз дээ?” гэж дээлээ сольсон Шархүү лам асуулаа.

“Би тэр маанийг мэднэ ээ” гэж Агваан аль болох албаны дуугаар хариулаад, “Тэр бол үнэхээр есдүгээр Богд хааныг урин залсан маань юм шүү” гэв.

“Чи энэ маанийн учрыг мэддэг байсан юм уу?” гэж Балган асуув.

“Би Богд хааных нь тухай бараг мэддэггүй байсан. Намайг анх хүрээнд ирэхээс л уншуулдаг байсан тэр маанийг л мэднэ. Хүүхэд болохоороо цээжил гэсэн бүх номыг цээжилдэг л байлаа” гэж Агваан аль болох бүдүүн дуугаар хариулав.

Шархүүгийн харц сая Балган руу эргэв. “Нээрэн тийм л дээ” гэж тэр хэлээд, “Хүрээ хийдийн газар чинь том нохой яаж хуцна жижиг ноход ижилхэн л боргоно. Нэг тиймэрхүү л уур амьсгалтай газар байсан шүү” гэв.

“Тэр яахав, яахав” гэж Балган гараа савлаад, “Хамгийн гол асуудал бол энэ лам нараас маш цөөхөн асуулт асууж цаг хэмнэхийн зэрэгцээ баараггүй ялд унагаах л чухал байна. Одоо тэднээс сүүлийн үед сүм хийдээ сэргээж барих, чимэглэх ажилд оролцсон уу, Нүржан Сольдэв гэдэг ном уншсан уу гэж асуух хэрэгтэй юм байна. Хэрэв тийм гэж хариулбал тэднийг есдүгээр Богдыг залж хувьсгалт засгийн газрыг түлхэн унагаах гэсэн хуйвалдаанд оролцсон гэж шууд яллах боломжтой болно” гэж нүдээ гялалзуулан урсгав.

Агваан Шархүүгийн нүдэнд тодроод байгаа сэжгийг арилгах ямар нэг зүйл хэлэх ёстой гэдгээ мэдэж байлаа. “Богдыг ирнэ гэсэн цуу ярианд итгэдэг хүн одоо байдаг гэж үү дээ?” гэж Агваан доогтой дуугаар асуув.

“Бид тэрэнд итгэх, итгэхгүй чухал биш. Тэд ч итгэнэ үү, байна уу хамаагүй. Есдүгээр Богдтой ямар нэгэн шижмээр холбоотой байна гэдэг чинь Ардын засгийн газрыг унагаахыг хүсч байна гэж дүгнэж болно. Тэр л хангалттай” гэж Балган гараа алдлан тайлбарлав. Балган гараа атган, “Бид ч баараггүй барьцанд хүрчихлээ шүү!” хэмээн инээв.

Шинэ өглөөний нар тооноор тусмагц хар гэрийн хаалга онгойлоо. Ногоон ханцуйтай гар үүдээр цухуйж хоригдлуудын дунд

жижиг боодолтой зүйл хаяв.

“Өнөөдрийн хувь шүү” гэж цэрэг хаалга хаангаа хэлж амжлаа.

Сүрэнхорлоо боодолтой зүйлийг болгоомжтой онгойлгов. “Ааруул байна!” гэж тэр чанга зарлав. “Тэд биднийг хооллож эхэлж байна!” гэж тэр нэмэв.

“Биднийг өлсгөж үхүүлнэ гэж бодож байлаа шүү” гэж Сурмаадорж инээв.

“Ааруул цагааны үнэрт шууд согтох гэж байна” хэмээн Догсомжий урагш суулаа.

Хоригдлууд боодлыг тал талаас нь зууран уран алдав. “Хүн болгонд гурван ширхэг ааруул ногдох юм байна” гэж Сүрэнхорлоо тоолоод, “алив би тэгш тараагаад өгье” гэлээ.

Хоол өгч эхэлнэ гэдэг чинь биднийг алахгүй нь гэсэн үг үү? хэмээн Баасан бодлоо.

Эрдэнэ мэт ааруул хоригдлын гараас гар дамжин тараагдана. Баасан гурван ааруул аваад нэгийг нь амандаа шууд хийж орхилоо. Үлдсэн хоёрыг нь өвөртөө хадгалав.

Хаалга дахин нээгдлээ. Энэ удаад цэрэг гэрт орж ирэв. Ааруул хүлхсэн хоригдлууд гараа толгойныхоо ард авч харуулын тушаалыг хүлээлээ.

“Чи!” гэж тэр Баасан руу заагаад, “Байцаалтад ороод!” гэж тушаав.

Баасанг гарахад гэрийн гадаах агаар чийгтэй, хүнд байлаа. Газар нойтон, зөөлөн байв. Баасан хүлхэж байсан ааруулаа өвөртөө хийгээд Тахир Ногооны өмнө тунасан нуур шиг том шалбааг руу харав. Амийг нь аварсан шалбаагны цаахна Даваатай хамт хоригдож байсан өрөөнийх нь хаалга хагас онгорхой харагдана. Дотор нь хэн ч байхгүй бололтой. Тэр санаа алдав. “Тэд бүгд явцгаажээ” гэж Баасан шивнээд араасаа буу тулгуулан доголсоор байцаалтын газар ирлээ.

Урт буу барьсан хоёр цэрэг нэгэн өрөөний үүдэнд угтав.

Албаны өрөөнд ормогц Баасангийн нүд өндөр хөлтэй жижиг сандал дээр туслаа.

“За хө” гэж цэргийн ганган хувцастай, суран бүсэндээ гар буу зүүсэн хүн угтан хэлээд өндөр хөлтэй сандал руу зааж, “Та ийшээ суу” гэв.

Энэ чинь миний хөлийг буудуулсан харгис Балган гэдэг дарга байх чив. Намайг танихгүй байгаа юм байх даа. Сахал минь ургаад, Даваагийн хөх дээлийг өмсчихлөөр би өөр харагдаж байгаа юм болов уу? гэж Баасан бодов.

Баасан шархтай хөлөө чирэн сандал руу авирах гэж оролдлоо. Тэр нүдээ тас анин гараараа аль болох хүчтэй тулж арайхийн сандал өөд гарав. Тэнд суухад эвгүй байлаа. Биеэ аль болох эгцлээд өмнөх өрөөгөө ажиглав. Гэтэл тэнд Агваан сууж байх нь тэр!

Агвааныг цаас харандаа барин суухыг хараад Баасангийн нүд томорч уур хилэн гялалзаад ирэв. Агваан харин өөдөөс нь Даян дээрхийн хүрээнд байгаа мэт тайван тогтуун харцаар харж байлаа. “Ийм юм гэж байх ёсгүй!” гэж Баасан амьсгаагаа даран, нүдээ онийлгож өөртөө хэлэв.

“Овог нэр?” гэж Балган асуултаа эхэллээ.

“Намайг Баасан гэдэг. Аавыг минь Намсрай гэдэг.”

“Товч хариул. Чи хаанахын хүрээнд байсан бэ?”

“Даян дээрхийн хүрээ.”

“Нас”

“Хорин долоо”

“Шашны хэргэм тушаал”

“Унзад, бас хааяа гүрэмч хийдэг.”

“Унзад, гүрэмч лам юу хийдэг юм бэ?” гэж Балган Баасанг цоо ширтэн асуув.

Шархадсан тал шүүрэх гэж байгаа элээ шиг гэж Агваан Балганыг харан бодож суув. Баасан харин Балганы харцнаас дальдрахгүй байгаа нь харагдав.

“Би унзадын хувьд хүрээний дацангуудыг янзлах, будах, засварлах зэрэг аж ахуйн ажил хийдэг байсан. Бас ёслолын үеэр гоцлол хоолой гаргаж гүрэм хийдэг” гэж Баасан ажлаа танилцуулав.

“Чи хэний шавь байсан бэ?”

“Авга ах Цаг гавжийн шавь”

“Аан хаа” гэж Балган Баасанд ойртоод, “Чиний багш лам хувьсгалын эсэргүү хуйвалдаан хийснийхээ төлөө цаазаар авахуулсан гэдгийг мэдэж байгаа юу?” гэв.

“Үгүй, мэдээгүй” гэж Баасан тайван хариуллаа.

“Тийм байдаг байж. Тэгэхээр чи чинь маань уншихад тэргүүлж, гоцлодог байсан гэв үү? Ямар маанийг гоцолж дуулдаг байв?”

“Ёслолоосоо хамаараад өөр өөр маань гоцлодог.”

“Жишээлбэл чи Нүржан Сольдэв гэдэг маанийг гоцолж үзсэн үү?”

“Тэгсэн. Би тэр уншлагыг гоцлодог байсан” гэж Баасан хариулаад Балганы нүд гялалзахыг анзаарав.

“Ёнзон хамба Лувсанхаймчиг бүх сүм хийдэд Нүржан Сольдэв унших зарлиг буулгасныг чи мэдэж байсан уу?”

“Тийм ээ, мэдэж байсан. Тэр зарлигийн дагуу бид Даян дээрхийнхээ хүрээнд номоо хурдаг байсан.”

“Нүржан Сольдэв гэдэг номонд түргэн залрахыг уриалан дуулдаг гэж үнэн үү?”

“Үнэн. Нүржан Сольдэв гэдэг маань манай есдүгээр Богд болон хутагт хувилгаадын зөнгөөрөө түргэн залрахын залбирал гэсэн үг л дээ.”

Балган ширээ рүүгээ хурдан алхаж бас буцан холхив. Тэр харуулын цэрэг рүү дохин, “Наад феодлаа авч гараад хар гэрт нь буцаагаад хий” гэж тушаалаа.

Баасан сандлаас буунгаа Агваан, Балган нар руу болон ханан дээр байгаа Чойбалсаны зураг руу харж амжив.

Агваан биднийг барьж өгсөн юм болов уу? Энэ хүтүүст бидний нэр, уншдаг номыг Агваан л өгсөн байж таарах нь. Тэгээгүй бол энэ ноход ямар таань тэдэх билээ? гэж Баасан хаалгаар гарах зуураа бодов.

Түүнийг хаалгаар гарангуут Балган инээд алдаж, “Ямар гайхамшигтай юм бэ! Энэ тэнэг лам миний сонсохыг хүссэн бүх зүйлийг хэлээд өгчихлөө. Түүнийг цаазаар авахад ямар ч өө алга. Нэрийнх нь доогуур улаанаар будаадахаарай, Агваан минь. ха ха ха!” гэв.

Харин энэ үед хаалганы дөнгөж цаана гарсан Баасангийн зүрх хамаг чангаараа доргиж байлаа. Тэр яг юу болсныг ойлгож ч амжаагүй байтал түүний өмнө Сурмаадорж үүдэнд зогсож байгаа нь харагдав.

Агваан Баасангийн нүдэнд хорсол хурсан байхыг олж харав. Тэр Баасанг хайрлаж байгаагаа илэрхийлэхийг хичээж аль болохоор зөөлөн

хариу ширтлээ. Мөн харцаа Балган руу шилжүүлээд буцаж Баасанг ширтэх зэргээр өөрийгөө Баасангийн төлөө шүү гэдгээ ойлгуулах гэж хичээв.

Баасан намайг ойлгох нь бүү хэл дэндүү их үзэн ядаж байна гэж Агваан бодон санаа алдав. Баасан Нүржан Сольдэвийн тухай нэгд нэгэнгүй хариулж эхлэхэд Агвааны хурдан бичдэг үзэг нь хөдөлгөөнгүй боллоо. Тэгснээ Агваан үзгээ цаасанд хүргэлгүй зөвхөн бичиж байгаа дүр үзүүлэн хий хөдөлгөөд дараа нь цэг тавьж байгаа мэт үзгээ дарна. Балган Агвааны үйлдлийг анзаарсангүй, жагсаалтыг харъя ч гэсэнгүй, Баасанг байцаасан амжилтдаа баярлан үүд рүү дараагийн хүнийг үүдэнд түр байлгаж бай гэсэн дохио өгөөд, “Ямар гайхамшигтай юм бэ! Энэ тэнэг лам миний сонсохыг хүссэн бүх зүйлийг хэлээд өгчихлөө. Түүнийг цаазаар авахад ямар ч өө алга. Нэрийнх нь доогуур улаанаар будаадхаарай, Агваан минь, ха ха ха!” гэж Балган хөхрөв. “Хувьсгалын эсэргүү маань уншиж байсныгаа ийм дуртай нь аргагүй хэлээд өгнө гэж хэн саналаа! Энэ Нүржан Сольдэвийн тухай асуултыг мөн сайхан бодож олж шүү!” гэж тэр нэмлээ.

“Харин тийм ээ” гэж Агваан хэлээд, “Байцаалтын цаг богиносно гэж хэлж байсан тань үнэн байна” гээд Баасангийн нэрийн оронд аль хэдийн улаан зураастай байсан өөр хүний нэрэн доогуур улаан харандаагаар сэм зурчихлаа.

Балган Агвааныг анзаарах сөхөөгүй баярлан яриагаа үргэлжлүүлж, “Ухаантай байгаа биз! Хэнийг алах вэ, хэнийг амьд үлдээх вэ гэдгийгээ би өөрөө асуултаараа шийдээд явчихаж байгаа юм. Хэрэв бүгд саяын лам шиг байх юм бол тэднийг буудах хүртлээ сэжиг авахуулалгүй гэрт нь буцааж хийж байгаад дараа дуудаж гаргаад цааш нь харуулчихад амар болох юм байна” гэж Балган инээд алдлаа. “Ийм сайхан санаа өгсөнд чинь баярлалаа!” гэж Балган талархав.

Агваан хувхайрсан царай гарган, “Би танд энэ санааг өгөөгүй шүү дээ. Шархүү өгсөн” гэв.

“Үгүй ээ, чи өгсөн” гэж Балган инээгээд, “Тэр зүгээр л баталж өгсөн юм, үүнд санаа зовоод яахав. Чи чинь унтаж байхдаа их ярьдаг юм байна лээ” гэв.

“Ярих гэнэ ээ?” гэж Агваан амаа ангайлгав.

“Тийм ээ” гэж Балган ойртож ирээд тонгойж, “Өнөө өглөө орос зөвлөх, намын дарга нарыг явсны дараа би унтаж чаддаггүй. Тэгтэл чи

хурдан нам унтаад ямар нэг зүйл үглэж эхэлдэг байгаа” гэв.

“Би юу? Юу хэлсэн гэж?” гэж Агваан сандран асуув.

“Чи Нүржан Сольдэв гэдэг номыг дахин уншиж чадахгүй гэж хэлсэн” гэж Балган хариуллаа.

“Тэгсэн гэж үү?” гэж Агваан аль болох тайван хэлэв. “Таныг Шархүү ламаас тэр маанийн тухай асуугаад байсны учрыг одоо оллоо” гэж тэр нэмэв.

Агваан Баасангийн байцаалтыг зүүн гар дороо нууж Балганыг ширээ рүү харуулахгүйг хичээж байлаа. Тэр хөдөлгөөнөө хэвийн байдлаар харуулах гэж хичээхийн хэрээр зүрх нь оволзон чанга цохилж байв. *Даян дээрх тинь өршөө* гэж Агваан дотроо залбирав.

Балган халимгаа хойш илэн нүдээ анин тамшаалснаа, “За тэгээд зүүдлэхийг чи зүүдэл, хийхийг нь би хийе. Бид хоёрын ажил ч урагштай байна шүү” гэж тачигнатал инээгээд Агвааны мөрийг алгадав. “Алив дараагийн хоригдлыг оруул!” гэж Балган чанга дуугаар тушаав.

Улаан орхимжоо толгой дээгүүрээ бүтээж шар дээл нөмгөн өмссөн Сурмаадорж орж ирлээ. Балган нуруугаа үүрч, гялалзтал тослосон савхин гутлаараа модон шал доргиулан өндөр хөлтэй сандлын зүг алхлаа.

Өндөр туранхай биетэй цэрэг эр Баасанг хар гэр рүү түлхэн орууллаа. Баасан гэрт ороод Сүрэнхорлоо руу дохив. Баасангийн царай сааралтан сэтгэлийн хөдөлгөөнгүй болсон байв. Түүн рүү хоригдлууд дув дуугүй харна. Сүрэнхорлоо Баасанд дөхөн ирж суугаад үгийг нь хүлээв. Хүн болгон Баасангаас “юу болов?” гэж асуухыг хүссэн харагдавч Баасангийн шохой шиг болсон гунигтай царай, гуниг хурсан ногоон нүд ямар нэг муу юм болсныг илчилж байлаа. Баасан нүүрээ дарав. “Намайг цаазлана гэнэ” гэж тэр арайхийн шивнэв.

“Арай үгүй байлгүй. Чи яаж мэдээв?” гэж Сүрэнхорлоо асуулаа.

“Цаазаар авахад өө алга гэж дарга нь хэлэх шиг болсон” гэж Баасан санаа алдав. “Би тэр асуултуудад нэг л буруу хариулчих шиг боллоо” гэж Баасан гараараа нүүрээ арчив.

Баасан цааш олон үг ярьсангүй. Түүний чихэнд саяхан болоод

өнгөрсөн байцаалтын үг үсэг бүхэн сонсогдож, тэр чухам юут нь буруу хариулснаа ойлгож ядан бодлогоширов.

“Тэд нар юу асууж байна?” гэж Сүрэнхорлоо санаа алдан асуулаа.

“Тэнд нээрээ хэнийг харсан гээч?” гэж Баасан ярианы сэдвийг өөрчлөв.

“Хэн?”

“Агвааныг харлаа. Манай Агваан Дотоод яамны хүн болчихож.”

“Ямар Агваан?”

“Манай хүрээний Агваан. Од гуайн хүү.”

“Тэр чинь өдийд Түвдэд явж байгаа юм биш үү?”

“Үгүй байна. Цаадах чинь харгис Балган шигээ ногоон хувцас өмссөн До яамны хүн болж.”

“Сахиус минь!” гэж Сүрэнхорлоо дуу алдав. “Агваан нарт чи байцаагдаад алах ял авчихсан сууж байх гэж. Хорвоо гэж ямар цөвүүн болчихоов дээ.”

Хоёр найз нэг хэсэг чимээгүй болов. Баасан толгойгоо салаавчлан дээш харан хэвтэв. Тэр байн байн уртаар санаа алдана. Түүнд бүх зүйл өнгөрчээ гэдгээс өөр юу ч бодогдохгүй байлаа. Тэр Даваатай хамт Тахир Ногоонд байснаа санав. Даваа цаазаар авахуулах өдрийнхөө өглөө шоронгийн цонхоор сүүлчийнхээ өдрийн нарыг хэрхэн харж байсныг саналаа. “Сайхан нар байна, сүүлчийн удаа харж байгаа ч юм бил үү” гэж хэлж байсныг нь Баасан амандаа давтав. Баасан тооноор гялтаганах нарны туяаг нүүрэндээ аль болох удаан тусгахыг хүсэн дээш таг ширтэв.

Гэнэт “Баасан, дүү минь” гэж Догсомжий дуудав. Баасан өндийн хартал Догсомжий өмнө нь сууж байх агаад түүний ард олон лам ярайн Баасанг ширтэж байх аж. Догсомжий ясархаг гараараа эрүүгээ тулан, “Чамд хэцүү байгааг ах нь мэдэж байна. Гэхдээ чи байцаалтынхаа тухай яриад өгвөл нэг хүний ч болов амийг аварч магадгүй. Миний дүү сайн бодоод яг ямар асуулт дээр буруудчихав гэдгээ хэлээд өгөөч” гэх нь тэр.

“Нээрэн сайн бодож үз. Бидэнд зөв хариултыг бодох хугацаа маш бага байна” гэж бас нэг хоригдол нэмэв.

Баасан юу хариулахаа бодонгоо өврөө тэмтрэхэд идэж дуусаагүй

ааруул баригдлаа. Тэр ааруулаа амандаа хүлхэн, “За байз, нэр ус эхлээд асууж байна лээ. Гэхдээ тэр чухал зүйл биш байх” гэж ээрэн эхэллээ.

Энэ мөчид Сурмаадорж гэрт эргэж ирлээ. Гэрийн үүдэнд ойр суусан Дангаа хэмээх хоригдлыг зөрүүлэн авч гарав. Хаалга хаагдлаа.

Сурмаадорж Баасанг бодвол баяр баясгалантай харагдах агаад монгол суудлаар суугаадалганыхаа хээг нарны гэрэлд харав. Хоригдлууд түүнээс Баасангаас асуусан асуултаа ээлжлэн асууж эхлэв.

“Байцаалт нь хэцүү биш юм байна” гэж Сурмаадорж хэнэг ч үгүй хариулаад, “Нэр, хүрээ, мяндаг тушаал, бас багш ламын нэр асууж байна” гэлээ.

“Тэгээд л болоо юу?” гэж Сүрэнхорлоо тодруулав.

“Арай болоогүй ээ. Бас нэг ном уншиж байсан уу гээд байсан. Аа тийм Нүржан Сольдэв уншиж байсан уу гэж асуусан” гэж Сурмаадорж үргэлжлүүлэв.

Үүнийг сонсоод Баасан бараг огло үсрэх шахан өндөсхийлээ. Гэнэт Баасан ямар зальтай асуулт байсан гэдгийг мэдчих шиг болов. “Чи түүнд юу гэж хариулав?” гэж Баасан агдуу асуув.

“Уншиж байсан л гэж хариуллаа. Бүгд л уншдаг ном шүү дээ, тийм биз дээ” гэж Сурмаадорж Баасан руу харав.

“Энэ асуултыг надаас бас асуусан шүү” гэж Баасан хэллээ.

Сүрэнхорлоо Баасан руу хараад, “Ямар учиртай байж болохов?” гэж духаа үрчийлгэв.

“Есдүгээр Богд! Тэд есдүгээр Богд эргэж төрөхвий гэж айж байгаа байх!” гэж Баасан бодож олсон алтан үгээ хэлэв.

“Яагаад айж байгаа юм бол?” гэж Сүрэнхорлоо асуув.

“Айлгүй яах вэ. Би яг ойлголоо. Манай Даян дээрхийн хүрээний Хамба лам надад хэлж байсныг би одоо л ойлголоо” гэж Баасан учир зүтгүй дуржигнуулав.

“Юу гэнэ ээ? Би нэг л ойлгохгүй байна” гэж Сүрэнхорлоо дахин асуув.

Баасан уртаар амьсгаа аван яриагаа үргэлжлүүлж, “Нүржан Сольдэв номыг уншина гэдэг маань Монголын шашны их удирдагч эргэж төрөөсэй гэж хүсч залбирч байна гэсэн үг. Тэр удирдагч маань одоогийн хувьсгалт удирдагч нараас илүү ард түмний хайрыг татна. Тэнгэрт нэг нар байдаг шиг газарт ганцхан Богд байна. Тэр Богдыг минь залраад ирэнгүүт Чойбалсангаас хэн ч айхгүй болно. Тиймээс энэ

хувьсгалчид шашин сүм хийдийг минь шатааж есдүгээр Богдыг ирэх газаргүй болгох гэж байгаа байх. Тэгээд Чойбалсан гэдэг сайд өөрөө Богд болохыг хүсч байгаа юм байна” гэж бараг нэг амьсгаагаар дүгнэж орхилоо.

“Бид нар хувьсгалт засгийг унагаах гэж залбирдаг гэж үү?” гэж Догсомжий асуув.

“Магадгүй” гэж Баасан хариулаад, “Бид маань мэгзэмээрээ, Тэгш таван хүсэл гэх мэт уртын дуунуудаараа Богд хааныгаа эргэж ирээсэй гэж дуудсаар арван таван жилийн нүүр үзлээ. Наймдугаар Богдыгоо таалал болсноос хойш үргэлж л есдүгээр Богдыгоо хүлээсээр байна. Одоо болтол Богд маань тодрохгүй байгаагийн учир нь энэ хувьсгалчдад ч байж мэдэх юм” гэв.

“Тэгээд чи юу гэж хэлэх гээд байна?” гэж Сурмаадорж Баасангийн үгийг таслав. “Бид одоо маань уншсаныхаа төлөө цаазаар авахуулна гэж үү дээ? Тэд нар маань мэгзэм уншихыг л хоригловол болоо биш үү. Яагаад заавал цаазлана гэж хэмээн тэр асуулаа.

“Яг тодорхой мэдэх юм алга” гэж Баасан уртаар санаа алдан толгойгоо сэгсрээд, “Тэхдээ Нүржан Сольдэвийг уншиж байгаагүй гэж хэлбэл амиа аварч магадгүй гэж бодоод байна” гэж хэллээ.

Хоригдлууд юу ч дуугарсангүй. Бүх хүн нэг хэсэг бодолд дарагдлаа.

Сурмаадорж гэнэт мэгшин уйлж эхлэв. Тэр хоёр гараараа толгойгоо базлан бөөн бөөн нулимс дуслуулан уйллаа. Хэн ч түүнээс яагаад уйлсныг нь асуусангүй. Лам нар дор дороо санаа алдлаа. Сурмаадорж жаахан тайвшрав бололтой нүүрээ арчиж, “Хэрэв Баасангийн хэлж байгаа үнэн бол би маш буруу хариулжээ. Би өнөөдөр буудуулах нь гарцаагүй боллоо” гэв. Тэгснээ тэр алганыхаа хээг нарны гэрэлд барин дахин харж, “Уул нь миний амьдралын зам дуусах болоогүй л байх юм. Би урт наслана гэсэн төөрөгтэй хүн шүү дээ” гэлээ.

Гадаа хөлийн чимээ ойртож байгаа нь сонсогдлоо.

“Баасан минь, тэгээд надаас Нүржан Сольдэв асуувал юу гэж хариулна гэнэ ээ?” гэж Сүрэнхорлоо яаран асуулаа.

“Тийм маань огт мэдэхгүй гэж хэл” гэж Баасан шийдэмгий хариулав.

“Би худлаа хэлж чадах болов уу?” гэж Сүрэнхорлоо хөмсгөө өргөн духаа үрчийлгэв.

“Чи өөрийгөө авар. Бидэнд энд өөр аврал байхгүй” гэж Баасан хэллээ.

“Хариултаа буцаж очоод өөрчилж болдог байсан бол чи ч бас аврагдахсан, тийм ээ” гэж Сүрэнхорлоо Баасанг өрөвдөн харав.

“Би өнгөрсөн хүн. Харин чи амьд гарах ёстой” гэж Баасан Сүрэнхорлоод хэлэх зуураа Даваа хэдхэн хоногийн өмнө өөрт нь яг ингэж хэлж байсныг гэнэт саналаа. Түүний нүдэнд Даваа харагдмагц тэр хоромхон зуур хорвоогоос таслагдах шиг болж бодолд дарагдав. *Өршөөгөөрэй Даваа ах минь, би өөрийгөө баллачихлаа. Гэхдээ таны “амьд үлд” гэсэн гэрээсийг илүү олон хүнд хүргээд таныхаа араас очих нь. Би Сэндтаатайгаа дахиад хэзээ ч уулзахгүй нь* гэж Баасан бодлоо. Тэр толгойгоо өндийлгөн байцаалтад хараахан гараагүй байгаа лам нараа харав. Гуч орчим хүн үүд рүү ойртох хөлийн чимээг чагнан сууж байлаа. “Та нар амьд гарах ёстой. Худал хэлээд ч болов амьд гар. Энд юу болж байгааг гараад хүмүүст хэлэх хэрэгтэй” гэж Баасан бүгдэд дуулдахуйц хэлэв.

Сүрэнхорлоог орж ирэхэд Агвааны хацар улалзав. Өндөр хөлтэй сандал дээр гарах гэж тарган биеэ даахгүй бандаганах Сүрэнхорлоог Балганы цэргүүд бууны бөгсөөр нүднэ. Сүрэнхорлоо арайхийж сандал дээр суугаад хөлсөө арчив. Түүний царай айж балмагдсан харагдана. Өчүүхэн төдий хөдлөхөд нь сандал эвдрэх нь үү гэмээр яйжигнаж байв. Сүрэнхорлоо айсандаа нүдээ тас аньжээ. Энэ сандал дээрээс буухын тулд юу ч гэж хариулахад бэлэн байгаа нь царайнаас нь илт.

“Улсын өмч сүйтгэчихэв ээ, муу шар феодал!” гэж Балган хашгичив.

Харгис Балган овоо тайван байцааж байсан чинь дахиад уур нь хэлчихлээ. Сүрэнхорлоог ч одоо баллах байх даа гэж Агваан бодов.

Сүрэнхорлоо Балганы асуултад захирагдангуй ноомой дуугаар хариулав. Балган түүнийг чанга хариул гэж зандарлаа.

“Мяндаг тушаал чинь юув, чангахан хэлээрэй!”

“Надад мяндаг тушаал байгаагүй гэж хэлсэн шүү дээ” гэж Сүрэнхорлоо хариулав.

“Юу гэнэ ээ чи!” гэж Балган нүүрээ Сүрэнхорлоогийн нүүрэн

тушаа бараг наах шахаад, “Надад худлаа хэлнэ гэнэ ээ, муу лам!” гэж хашгичив.

“Үнэн шүү ноёнтон. Би ямар ч тушаалгүй. Хүрээний гал тогоонд туслахаас өөр ажил хийж үзээгүй билээ. Би ном уншиж чаддаггүй, төвд үсэг сурахгүй толгой муутай байсан болохоор гал тогооны зарц байсан” гэж Сүрэнхорлоо хэлэв.

“За боллоо боллоо!” гэж Балган хашгираад, “Танц асуулт нэмж асууя. Чи Нүржан Сольдэв уншдаг байсан уу?” гэв.

“Нүржан ямар юм гэнэ ээ?” гэж Сүрэнхорлоо асуув.

Агваан Сүрэнхорлоогийн жүжиглэхийг хараад золтой л инээд алдчихсангүй. *Сүрэнхорлоо чи сайн байна. Даян дээрхийн хамгийн толгойтой хөвгүүдийн нэг байсан хэрнээ ингэж сайн алиалах гэж! Балганд бүр итгүүлж орхилоо шив. Чиний атнаас гарч байгаа хариулыг цаасан дээр буулгах ямар сайхан байна гэж* гэж Агваан дотроо ярив.

“Чи надтай тоглох гээд байна уу?” гэж Балган гар буугаа сугалан цэнэглэж Сүрэнхорлоогийн том гэдсэнд тулгалаа. “Дахиад хэл, чи Нүржан Сольдэвийг уншиж байсан уу?” гэж Балган үгээ нэг нэгээр нь зөөн асуув.

“Би...би... түүнийг уншиж байгаагүй юм байна” гэж Сүрэнхорлоо ээрэн хэлээд, “Намайг ном уншдаг лам нарын суудалд суулгадаггүй байсан юм. Уншлагын үеэр боов бэлдэх, таваг идээ зөөхөөс өөр ажил хийж байсангүй, өршөөгөөрэй” гэв.

“За за, буу наанаасаа!” гэж Балган буугаа буцаав.

Сүрэнхорлоог сандлаас буух хооронд Балган Агваан руу дохиж, “Нэрний доогуур нь зурах хэрэггүй, хөх өнгөөр нь үлдээ” гэлээ. Балган өрөөнөөс гарч буй Сүрэнхорлоогийн араас “мангар мал!” гэж хараав.

Агваан Сүрэнхорлоогийн хөх өнгөөр бичигдсэн нэр рүү харлаа. Сүрэнхорлоогийн байцаалтыг бичсэн цаасаар нүүрээ даран үнэрлэж үзмээр санагдана. Бас бүх хүний хариулыг Сүрэнхорлоогийнхтой ижил болгож орхимоор. Тэр байцаалт эхэлсэн өдрөөс хойш анх удаа бичсэн зүйлдээ сэтгэл ийн дүүрэн байлаа. Агваан баяраа хэнтэй хуваалцахаа үл мэдэн Балганаас харц буруулж хоосон хана руу харлаа. Нүдний үзүүрт тээр дээрээс дүнхийх хоёр том жаазтай зураг торов. Агваан өлийн харвал Чойбалсан, Сталин нарын хөрөг дээрх нүд яг түүнийг дагуулан ширтэж байх шиг санагдав. Агваан бичсэн данс руугаа зурвас

харав. Сүрэнхорлоо, Баасан хоёрын хөх өнгөөр дурайх нэрийн хооронд Сурмаадорж, Дангаа гэсэн нэрс улаан зураастай харагдаж байв. Тэр баруун гараа үл ялиг хөдөлгөж Баасан Сүрэнхорлоо нарын нэрсийг жаазтай зурагны нүднээс нуун халхаллаа.

Арван хоёрдугаар бүлэг

(1938 оны зургадугаар сар)

Амьдрал үргэлжлэв

Сэндмаагийн хүү нэг сартай болох үед Даян дээрхийн хүрээний орчим Болдынх, Чулуунжийнх, Сумъяагийнх гэсэн гуравхан гэр үлдсэн байв.

Зуны ногоо дэлгэрч үнээ сүү орсноор Сэндмаа айлаас сүү гуйхгүйгээр цайны сүүтээ залгуулж эхэллээ. Болд, Сэндмаа нарын хоёр дахь үнээ тугаллаж тэднийх Чулуунжийгаас сүү авалтгүй хэмжээнд хүрч хэрдээ л элбэг дэлбэг болжээ.

Болдын гэрийн хаалгаар Үүрийн гол харагдана. Болд орон дээр сандайлан гутлаа өмсөнгөө хүүтээ хөхүүлж буй Сэндмаагаас, “Эхнэр, хүрээний эд зүйлсийг богцонд хийчихсэн үү?” гэж асуув.

“Хийчихсэн. Бас ээж та хоёрт жаахан ааруул боогоод. Ээж агуй руу мацахад ядарчих байх даа” гэж Сэндмаа хариулав. “Би та хоёртой хамт явж чаддаг ч болоосой” гэж тэр нэмэв.

“Дараа сард хоёулаа хамт явъя. Тэр болтол хэдүүлээ Үүрийн голоос дахиад зөндөө юм олох байх” гэж Болд хэлэв.

Сэндмаа хүүтээ орон дээр тавиад Болдын богцыг авч өгөв. “Болгоомжтой яваарай. Хорхойд хатгуулчихав! Даян дээрхийн сахиустаа залбирч яваарай” гэлээ.

Болд гэрээс гарч богцоо дүүрээд ээжтэйгээ хамт мордон Даян дээрхийн агуйг зорилоо.

Тэднийг явсны дараа Сэндмаа хоймортоо залсан Даян дээрхийн сахиусын барласан дүрд мөргөв. Тэгээд гүнгэрваа дээрээ тавьсан Алтангэрэлийн судрыг нээж үзэв. Судрыг нямбайлан баринтагласан торгыг дөрвөн тийш дэлгээд төвдөөр бичсэн том номоо зөөлөн иллээ.

“Чи юу хийж байгаа юм бэ?” гэсэн Чулуунжийн дуу ард нь сонсогдов.

“Судар л дэлгэж үзсэн юм. Хааяа нэг гэрэл оруулдаг юм” гэж Сэндмаа хэлээд Чулуунжийг суугаач гэж дохилоо. “Энэ номыг уншиж чаддаг ч болоосой” гэж Сэндмаа үргэлжлүүлэв.

“Наадхыгаа уншиж сурах зав чамд одоо алга” гэж Чулуунжий нээлттэй хаалга руу дохиод, “Үүрийн голоор хөтөлгөө морьтой хүн гараад ирж явна. Харж байна уу? Тээр тэнд!” гэж гараа өндөр өргөн заав.

“Ххм. Хэн байдаг билээ?” гэж Сэндмаа Алтангэрэл судраа баринтаглангаа үүд рүү яаран харав. “Том биетэй эмэгтэй хүн шиг л байна. Манай эндхийн хүн лав биш” гэж тэр хэллээ.

“Гоё тод дээлтэй, ганган гуталтай л хүүхэн байна. Хувьсгалт нам засгийн ажилтай хүн байх аа.”

“Хэн ч байлаа гэсэн гарч угтацгаая даа” гэж Сэндмаа хэлээд алчуураа аван толгой дээрээ боолоо. Чулуунжий, Сэндмаа нар гэрээс гарцгаав.

“Сайн байцгаана уу?” гэж үл таних эмэгтэй мэндлээд, “Та хоёрын хэн нь Сэндмаа вэ?” гэв.

“Сайн явж ирэв үү? Сэндмаа нь би байна” гэж Сэндмаа урагш алхаад, “Тухалж морил. Гэрт орно уу” гэж урилаа.

Үл таних эмэгтэй морьдоо уяад гэрт орлоо. Түүний харц унтаж буй нялх хүүхэд дээр тусав.

“Энэ бяцхан амьтан чинь Болдын хүү юу?” гэж тэр асуув.

“Тийм ээ. Амарбаяр гэдэг юм” гэж Сэндмаа түргэн хариулаад, “Таны алдар хэнсэн билээ?” гэв.

Том биетэй эмэгтэй чанга хөхрөв. “Нээрэн чи намайг яаж мэдэхэв дээ. Би Болдын том эгч Цэвэл байна. Чиний хуримаар ирж амжаагүй л дээ” гэж тэр хэлээд Сэндмаад сонинд боодолтой зүйл өгөв. “Наана чинь жаахан бэлэг сэлт, чихэр боосон байгаа” гэж Цэвэл тайлбарлав.

“Гялайлаа” гэж Сэндмаа инээмсэглэн бэлгийг аваад, “Та тэгэхлээр эндхийн хүн юм байна шүү дээ” гэж инээмсэглэв.

“Ээж хаачаав? Хойно байгаа гэр ээжийнх мөн үү? Болд малдаа явчихаа юу?” гэж Цэвэл асуулаа.

Сэндмаа Цэвэлд цай аягалан бариад, “Болд, ээж хоёр Даян

дээрхийн агуй руу явцгаасан” гэв.

“Тийм өндөр рүү ээж яагаад явж байгаа юм бол?”

“Эгч ээ та...” гэж Сэндмаа ичингүйрсэн шинжтэй эхэлснээ, “Даян дээрхийн хүрээ яасныг дуулсан уу? Аав, дүү нарыгаа ч бас?” гэж асуув.

“Би дуулсаан” гэж Цэвэл санаа алдав. “Дуулсан болохоор л ийшээ зорьж ирлээ. Би ээжийг Хатгал руу авч явмаар байна. Ийм олон аймшигтай зүйл болсон газарт ээжийг үлдээж сэтгэлийн шархыг нь өдөр болгон хөндөж байх хэрэггүй гэж бодоод” гэж Цэвэл ирсэн зорилгоо дэлгэв. Тэгснээ тэр цай оочлонгоо Чулуунжий руу сүрхий харлаа.

“За би ч гарч хэдэн тугалаа эргүүлбэ дээ” гэж Чулуунжий хэлээд тэр дороо гарч одов.

Чулуунжийг гарсны дараа Цэвэл хаалга руу ширтэн, “Та нарын малыг хураагаад явсан, ээж минь ядуурч гүйцсэн гэж дууллаа. Энэ үнэн үү?” гэж асуулаа.

“Тэгсээн. Мал хураагаад авчихсан. Та яаж дуулаав?” гэж Сэндмаа хариу асуув.

“Надад юм юм дуулдаад байдаг юм” гэж Цэвэл хариулаад, “Ээжийнд орж үзье дээ” гэлээ.

“Ээжийнх тэр байна” гэж Сэндмаа Сумъяагийн гэрийн зүг заав.

“Ээжийг ирэхээс өмнө би юмыг нь баглая” гэж Цэвэл үүд рүү алхсанаа Сэндмаа руу эргэж харав. “Ээж, Болд хоёр агуйд юу хийж явааг чи хэлсэнгүй?” гэж Цэвэл хэллээ.

“Тэд нар Үүрийн голоос гаргаж авсан шашны эд юмсыг агуйд нууж яваа” гэж Сэндмаа хариулав.

“Шашны юмс аа?” гэж Цэвэл зогтусан чанга асуугаад, “Болд бас баривчлагдахыг хүсээ юу? Чи яагаад нөхрөөрөө шашны юм зөөлгөөд байгаа юм? Тэр чинь баригдалгүй үлдсэн ганц дүү минь шүү дээ!” гэж зандрангуй хэллээ.

“Би тэр талаас нь бодсонгүй... бид тэр сайхан, учир утгатай зүйлсийг... эргэж иртлээ хадгалж байх гэж... нууя гэж бодсон юм.”

Цэвэл гарах гэснээ бүр больж сандалд эргэж суугаад Сэндмаан ширтэж, “Сэндмаа, наад эргэн тойрноо нэг хараадах даа. Танай энэ хавиас бүгд нүүгээд явсан байна. Та нараас бусад нь бүгд засгийн газрын

тушаал шийдвэрийг ойлгож мэдэрсэн байна. Та хэд л тэнэгээрээ голын захад үлдээд, бас хүрээний эд зүйлсийг уснаас авардаг мундаг амьтад болох гээд өөрсдийгөө аюултай байдалд оруулж байдаг. Хамгийн гол нь миний дүү, ээж хоёр баригдахаар ажил хийж явах ч гэж дээ!” гэж хэлэв. Цэвэл үргэлжлүүлэн дуугаа чангаруулж, “Сэндмаа, чи ер нь яасан сонин хүн бэ! Үүнийг бодож үзсэнгүй юу? Яахаараа дандаа муу юм дуудаж явдаг байна аа чи!” гэх нь тэр.

“Хүрээний эд юмс голын эрэг дээр гарч ирээд байгаа юм аа. Бид тэднийг цуглуулж хадгалах гэснээс өөр юм бодсонгүй. Муу цаг мөнх үргэлжилнэ гэж байхгүй. Сүсэгтнүүд хэзээ нэгэн цагт эндээ эргэж ирнэ шүү дээ.”

“Юу гэнэ ээ, чи?” гэж Цэвэл үгийг нь таслав. “Хувьсгалын эсэргүү юм ярихаа болиоч чи! Наад нүдээ нээгээч! Чи чинь яасан мэдрэлгүй хүн бэ. Энэ чинь шал өөр ертөнц эхэлчихээд байна, Сэндмаа. Урд уулнаасаа цааш юу ч байхгүй юм шиг сэтгэгдгээ больж үз.” Ингэж хэлээд Цэвэл толгой сэгсрэн шогшров. Тэгснээ Цэвэл мушилтаж, “Үнэнийг хэлэхэд чиний шашин шүтлэг яаж байнав надад огт падгүй. Гэхдээ миний ганц үлдсэн дүүд ямар нэг юм тохиолдвол чамтай л ярина шүү” гэж хэлэв.

“Таны ах, дүү нар, авга ах нар тань бүгд л шашны хүмүүс. Би тэднийг ч, шашныг ч биширч хүндэлдэг.”

“Биширч хүндлэх гэнэ ээ?” гэж Цэвэл дуугаа өндөрсгөөд, “Тэгж яривал миний ах Аюуш, аавын минь ах нар чамайг манайд бэр буусан өдөр баригдаад явсан шүү. Аав минь чиний хүүг төрөхөд баригдаад явлаа. Малаа ч тэр өдөр барлаа. Чи манайд ямар их муу ёрын гай дагуулж ирсэн хүн бэ?” гэж улам бухимдав.

“Цэвэл эгч ээ” гэж Сэндмаа хашиглан дуугаа адилхан чангаруулснаа, “Та тэгж бодож байгаа бол үнэхээр хэцүү байна. Би танай гэр бүлийнхнийг биширдэг. Би танайхныг хайрладаг” гэж хэлэхдээ хоолой нь зангирлаа.

Амарбаяр хүү уйллаа. Сэндмаа хүүгээ бушуухан шүүрч аваад энгэртээ тас наав.

Цэвэл дуугаа намсган, “Хэрэв чи үнэхээр манайхныг хайрладаг юм бол энэ газраасаа аль болох хурдан нүү. Дахин бидэнд битгий зовлон нэмээд бай” гэв. Цэвэл Сэндмаагийн хариу хэлэхийг хүлээлгүйгээр гэрээс гарч одов.

Сэндмаа тооно руу ширтэн хүүгээ хөдөлгөж “Бүү ай, бүү ай” гэж аялав. “Дахин зовлон бүү нэмэг, дахин зовлон бүү нэмэг” гэж тэр үглэн хүүгээ нааш цааш бүүвэйлэнгээ гэр дотроо холхин хаалгаар гадагш хааяа хааяа харлаа. *Болдын эгч нь бидэнд тохиолдсон явдлыг яаж ингэж бүгдийг сайн мэдэж байна вэ?* гэж Сэндмаа гэнэт бодлоо. Тэгснээ тэр хүүгээ тавиад Цэвэлийн Хатгалаас авчирсан бэлгийг задалж үзэв. Тэнд шил архи, том том мөсөн чихрийг сонинд боосон байлаа. Сэндмаа нэг мөсөн чихэр авч бурхныхаа өмнө тавив.

Тэгээд тэр бэлгийг орныхоо дээд шургуулганаас уут гарган хийв. Харин сониныг нь авч үзлээ. Бичиг мэдэхгүй Сэндмаад сонины эхэнд байгаа таван хошууны зураг, бас бөөн сахал болсон хоёр гурван хүний хөргөөс өөр үзээд ойлгочихмоор зүйл тэнд байсангүй. Эргүүлж хартал мөн л танихгүй бичиг дунд олон цэргийн хувцастай залуус ярайн зогссон зураг харагдав. *Засгийн газрын сонин харж байгаагүй юм байна шүү, ийт юм байдаг байх нь* гэж Сэндмаа бодоод, “Үүнийг би хэзээ нэгэн цагт уншдаг болно” гэж өөртөө амлав.

“Босоцгоо! Бүгд машинд суугаад!” гэж цэргүүд хашгирч сэрээв. Сүрэнхорлоо өндийж дэргэдээ хэвтэж буй Баасанг татлаа.

“Баасан минь, босоорой” гэж Сүрэнхорлоо шавдуулав.

“Одоохон бослоо, Сэндмаа минь” гэж Баасан бувтнав.

“Би Сүрэнхорлоо байна, сэрээч. Дахиад л нөгөө Сэндмаагаа зүүдлээд байх гэж” гээд Сүрэнхорлоо түүнийг улам хүчтэй дугтрав.

Баасан сая нүдээ нээж өндийв.

Сүрэнхорлоо Баасанг хөл дээрээ босоход нь туслаад, “Тэд гадаа дуудаж байна, доголохгүйг хичээгээрэй” гэлээ.

Олон хоригдол шоронгийн хашаанд гарч ирэн жагсчээ. Нүүрэн дээр нар тусаад нүд гялбуулна. Хашааны гадаа том машины дуу хүнгэнэнэ. Баасангийн нэрийг дуудаж машин дээр гарахыг тушаав. Тэр аль болох тэгшхэн явахыг хичээн шүд зууж машин дээр авиран гарлаа. Сүрэнхорлоогийн нэрийг бас дуудав. Хоёр найз нэг машин дээр цуг гарсандаа баяртайгаар бие бие рүүгээ ойртон зогсов. Хүмүүсийг нэмж ачсаар байв.

“Агваан, машиндаа ор. Түрүүлээд явж байя. Ачааны машины тоосонд дарагдалгүй өмнө нь явъя” гэж Балган зааварлах нь сонсогдов. Баасан Агвааны машины зүг хараад Сүрэнхорлоог нудрав. Агваан жижиг хар машиндаа орохоор тонгойхдоо мөрөн дээгүүрээ эргэн Баасан, Сүрэнхорлоо хоёрыг өөр рүү нь мэл гайхан ширтэж байхыг хараадхав. Тэдний харц хоромхон зуур мөргөлдөхөд Даян дээрхийн лам байсан Дотоод яамны бичээч машин руугаа гулган шилний цаана оров.

Удсан ч үгүй Баасан нарыг суулгасан ачааны машин дүүрч тэд хаа нэг тийшээ хөдөллөө. Том машины урд Агваан нарын суусан жижиг хар машин явна. Ачааны машины тэвшин дээр таван цэрэг буу агсан зогсох бөгөөд Баасангийн нүд Тахир Ногоон, хар гэрүүд, шоронгийн хашаанаас амархан салж чадсангүй. Шоронгийн хашаа аажмаар холдсоор байв. Мөрөнгийн төвийн айлууд өглөөний цайгаа чанаж байгаа бололтой, шоронгийн цаад руу нэлийх хөндийд аргал, түлээний шингэн хөх утаа суунаглана.

Баасан амьд гарчихсан яваадаа нэг л итгэхгүй байв. Өчигдөр шөнө ачигдаж буудуулна гэж бодож байсан боловч Дотоод яамныхан түүнийг дуудаагүй билээ. Харин нэг гэрт цуг байсан Сурмаадорж, Дангаа нарыг үнэхээр л аваад явчихсансан. Баасан Сурмаадоржийг харанхуй гэрээс гарахдаа хэнгэнэтэл уйлсныг, урт наслана гэдэг хувь заяандаа хичнээн их итгэж байсныгаа үглэн үглэн явсныг нь санан хамар нь шархирлаа. *Энд амьд гарсан танай гэрийнхэн бүгдээрээ Нуржан Сольдэвийн тухай бодлоготойгоор худал хэлсэн хүтүүс. Харин би л урд шөнө дуудагдаад буудуулчихсан байх ёстой хүн. Миний хариулт Сурмаадоржийнхтой яг адилхан байсан. Тэд Суртаадоржийг буудсан хэрнээ яагаад натайг амьд үлдээв?* Сурмаадоржийн урт наслах хувь заяа минийхтэй солигдоно гэж байдаг юм болов уу? гэж Баасан бодлоо.

Урт наслах тухай бодол толгой руу нь орж ирснээсээ хойш салахаа болив. Гэнэт амьдрал түүнд дахин утга учиртай болчих шиг санагдлаа. *Там шиг шоронд ч бай, аз жаргалтай орон гэрт ч бай амьд мэнд байж урт наслах гэдэг хувь заяа байдаг юм бол би юу хийх вэ* гэж Баасан гэнэт бодов. *Энэ цэргийн харгис дэглэмийг нураах ютсан* гэсэн бодол хамгийн түрүүнд орж ирлээ. Энэ бодол түүнд багш ламтныг нь санагдууллаа.

Түүний нүдэнд анх Даян дээрхийн хүрээнд шавилан суухаар арван

настайдаа авга ах Цаг гавжийндаа ирж байсан нь үзэгдээд ирэв. 1921 оны өвлийн эхэн сарын тэр өдөр цагаан нэхий дээл өмсөж уул шиг том биетэй болсон Цаг гавж авгыгаа дээрээс нь доош нь гүйлгэн харж “Ийм том, ийм мундаг хүн болох юмсан” гэж мөрөөдөж байсан нь саяхан бодогдоно. Бас Цаг гавж ах нь түүнийг шавиар оруулахдаа үсийг нь хутгаар хусч өгөөд халзан толгойгий нь угааж байсан нь санагдав.

“За тиний хүү сайн лам болж чадах уу?” гэж Цаг гавж ах нь асууж билээ.

“Чадна” гэж арван настай Баасан бодох ч үгүй хариулав.

“Сайн лам гэж ямар хүн байдгийг тэдэх үү?”

“Мэдэхгүй.”

“Тэгвэл чи яаж сайн лам болж чадах билээ. Лам хүн гэдэг чинь ариун үйлсийн төлөө зүтгэх сэтгэлийн тэнхээтэй, эдийн шунал, элдэв тачаалаас өөрийгөө болон хүтүүнийг ариусгах чадвартай хүн байдаг юм.”

“Аав таныг Богд хааныг залахад оролцож явсан гэсэн. Сайн лам болбол Богд хааныг харах уу?”

“Харалгүй яах вэ. Чамайг номоо сайн сурвал Да хүрээ рүү авч явж найтдугаар Богдод бараалхуулна. Богд хаан намайг сайн танина. Чи бол их азтай цагийн хүү. Чамайг төрөхөд Монгол улс тусгаар тогтнолоо Манжаас салгаж авч чадсан юм. Ах нь тэр тэтцэлд өөрийн биеэр оролцож явлаа. Найтдугаар Богдынхоо удирдлагаар лам хуврагууд бид нар зэвсэг барин тэтцэж эх нутагтаа эрх чөлөө, тусгаар тогтнолоо авчирсан юм шүү. Сайн лам хүн эх орноо хамгаалж тэтцдэг байх ёстой. Лам хүнд ухаан хэрэгтэй ч бас зориг, үнэнч эх оронч сэтгэл чухал шүү. Ялангуяа, харуулын бид нар лам хар гэлгүй хилээ хамгаалдаг шүү дээ” гэж Цаг гавж ах нь халзан толгойг нь илэн хэлэв.

Баасан багынхаа эл яриаг эргэн бодохдоо уртаар санаа алдав. Тэр машины донсолгоонд нааш цааш холбирах хоригдол лам нараа дагуулан харлаа. Мөн тэднийг манаж яваа цэргүүдийг харав. Цаг гавж ах тинь, таны үеийнхэн Манжийн дарангуйлалтай тэтцээд ялсан гавьяатай юм байж, харин Монголын төр нь дарангуйлахад лам хүн яаж тэтцэх ёстой юм бэ? Бид өөрийнхөө төр засгийн эсрэг тэтцэж, байлдаж яахан болох вэ? Харуул хүн хилээ хамгаалах ёстой гэдгээ хэлд орохоосоо өмнө ойлгосон байдаг. Харин өөрсдийгөө төрөөсөө яаж хамгаалдгийг хэнээс хэзээ сурах вэ? гэж Баасан бодлоо.

Түүнд хариу өгөх хүн байсангүй. Баасангийн “энэ дэглэмийг нураа” гэсэн анхны хүсэл тийм ч амархан биелэхгүй шиг санагдаад явчихлаа. Бас зүрхний угт үргэлж байдаг Сэндмаа нь өөр хүний эхнэр болсон, дурлал хичнээн асавч ханилан сууж болохгүй мухардсанаа тэр санав. Баасан арга барагдсан нүдээр орчныг харав. *Утга учиртай зүйл хийж чадахгүй бол урт наslaад яах билээ* гэж бодогдов. Машин дүүрэн хоригдол цэвэр агаарт цохиулан, донсолгоонд бүүвэйлэгдээд зүүрмэглэж эхэлсэн харагдана. Замын хоёр талаар зуны ногоо дэлгэрч үзэсгэлэнтэй өнгөлөг байх ажгуу. Ногооны үнэр Баасанг согтоож байлаа. Олон адуу туусан эрчүүд тэртээ дэнжийг дүүргэж чимсэн харагдав. Их мал сүрэг бүгд хойт зүгийг чиглэх ажээ. Баасангийн нүд сүргээс хоцрон яваа гүү, унаган дээр тусав.

Гэнэт тэр Сэндмааг Үүрийн голын эрэг дээр хамгийн сүүлд харснаа тодхон саналаа. Тэр элгэндээ хүүгээ тэврээд өөрийнх нь араас ширтэн зогссоор үлдсэн билээ. *Би урт наslавал Сэндмаагийн хүүд нот зааж өгч болох бус уу. Яг л Цаг гавж ах бидэнд үлгэр дотог тэт олон сонин сайхан зүйл ярьж өгдөг байсан шиг би хүүхдэд үлгэр ярьдаг ах нь байж чадна даа. Хүүхэд ээ гэж...Би ер нь өөрийн хүүхэдтэй болох болов уу...* гэж Баасан бодов. Тэгснээ түүний царай цонхийв. *Би эрх чөлөөтэй болоогүй байна, амьд эргэн ирж чадах болов уу даа. Энэ сайхан нутаг усаа эцсийн удаа харж байгаа ч ют бил үү* гэж тэр санааширлаа.

Баасан нарыг суулгасан цуваа Улаанбаатар хүрэх замын ид дунд явж байх зуур Даян дээрх хавийн нутаг хоосорч байлаа.

Сүүлийн хэдхэн өдөр чамгүй их зүйл өөрчлөгдсөн байв. Болдын ээж Сумъяа охин Цэвэлээ даган Хатгал руу нүүсэн бол Чулуунжийгийн ээж Янжмаагийн эм нь дуусч хөөрхий эмэгтэй таалал болжээ. Болд, Чулуунжий, Сэндмаа гурав талийгаачийг ууланд нутаглуулаад гурвуул хоёр гэрт хаяа залгаж хэд хоножээ. Мөн Арханаас Сэндмаагийн дүү Минжүүр нь мориор давхин ирж аавыг нь баригдаад явсан, малаа хураалгасан, бас дүү Бүргэд нь цэрэгт явж тэднийх цайны сүүний хэдэн үнээ шагналд нь авсан тухай дуулгав. Мөн Сэндмаагийн ээж Адъяа зээ хүү, охин, хүргэн гурваа Дээрхийн хүрээний дэргэд ганц гэрээрээ үлдэхвий гэж зовоод Архан руу ир гэж дуудуулсан байв.

Зуны нарлаг энэ өдөр Болдынх, Чулуунжийгийнх нар Архан руу нүүдэллэх болов. Сэндмаа, Болд нар гэрээнбуулган өмч хөрөнгөө үхэр тэргэн дээр ачлаа. Тэргэнд хөллөх шар байхгүй болсон учир Чулуунжийгийн гурван гунан үхрийг тэргэнд оруулах гэж Болд хэрдээ үйлээ үзэв. Тэдний нүүдэл урьд урьдынхаас удаан байлаа. Үүрийн голоо даган явсаар Зэрлэгийн голын хөндий хүрэв. Тэндээ хэсэг амраад ой модтой уулыг дахин нэг ухасхийлтээр давлаа. Урд хойт талаараа битүү модтой уулан дунд Арханы нарийн урт хөндий ногоорон харагдав. Болд нарын нүүдлийн цувааны гурван үхэр тэрэг, таван морь болон үнээ тугал нийлсэн арван хэдхэн мал Нарийн давааны ар талд гарангуут саатан зогслоо.

“Архан минь!” гэж Сэндмаа гараа алдлан дуудав. Тэр хүүгээ өргөн инээд алдаж, “Хар даа миний хүү, тэр бол Архан!” гэж нойрмог нялх хүүтэйгээ ярив.

“Буцаж ирсэндээ баярлаж байна уу, эхнээр?” гэж Болд Сэндмаа руу харав.

“Тэгэлгүй яахав! Харин чи?” гэж Сэндмаа инээмсэглэв.

“Би ч бас сэтгэл хөдлөөд байна. Миний өвөө энд зусдаг байсан гэнэ лээ. Аав маань түүнийг Арханаар дүүрэн бэлчсэн улаан үнээ, улаан ямаа ихтэй байсан гэж ярьдагсан” гэж Болд хүнгэнүүлэв. “Баян өвөөгийнхөө нутагт ядуурчихаад ирж байгаадаа нэг л гутраад байна” гэж тэр дуугаа намсган нэмлээ.

“Бид эндээ идээшинэ ээ, хонгор минь. Арханы зүлэг ногоонд ямар ч ядуу айлын мал сайхан тэнхэрч өснө. Мал өсөх хурдан шүү дээ” гэж Сэндмаа инээв.

“Тийм шүү. Нэг л мэдэхэд мал маань өсчихнө. Тэгээд энэ эргэн тойрны сайхан ой хангайг хараач ээ. Жимс гэдэг ч ёстой нэг байгаа байх даа” гэж Болд хэллээ.

“Тэгэлгүй яахав” гэж Сэндмаа инээлээ.

“Би анх удаа Арханд зусах гэж байна. Намайг энд дагуулж ирсэнд тань үнэхээр их баярласан шүү” гэж Чулуунжий ярианд оролцлоо.

“Чамгүйгээр бид угаасаа нүүж чадахгүй байлаа шүү дээ. Чиний хэдэн эр үхэр л хэрэг боллоо” гэж Болд хүд хүд инээж хариулснаа, “Тэр наашаа нэг хүн давхиад ирж байна. Хэн бэ?” гэж хойт зүгийг заав.

“Эрэгтэй хүн байна” гэж Сэндмаа саравчлан харсаар хэлэв.

Нуруундаа буу үүрсэн залуу эр нүүдэлчид рүү таварган ирэв. Залуу

мориноос шаламгай нь аргагүй үсрэн буугаад шууд л Сэндмааг зорин, “Сайн байна уу, Сэндмаа минь. За сайн явж байна уу?” гэж мэндчиллээ. Тэр Сэндмааг хүүтэй нь хамт тэвэрч аваад газраас хөндийртөл нь өргөв.

Болд гуч орчим насны энэ үл таних эр рүү цоо ширтэн гайхлаа. *Сэндмааг Архан руу авч ирдэг нь буруу боллоо. Надтай гэрлэхдээ тэр онгон байгаагүй шүү дээ. Энэ залууг нэг л харсан юм байна, аягүй бол энэ хүн Сэндмаатай уулзах гэж Дээрхийн хүрээний хонь хяргах үеэр зорьж очиж байсан юм болов уу?* гэж Болд бодов. Энэ үес Сэндмаа Арханы залуутай түүний эхнэр Маам гээчийн тухай хуучилж эхэллээ. *Ашгүй дээ, ямар ч байсан эхнэртэй эр байх нь* гэж Болдын санаа амрав.

Арханы эр сая л Болд руу эргэж, “Миний алдрыг Буучин гэдэг. Би чиний хуриман дээр бэр хүргэж өгсөн шүү дээ. Намайг таньж байна уу?” гэж инээмсэглэв.

“Даан ч тийм байх аа, нэг л үзсэн хүн байсан юм” гэж Болд дуу алдав.

“За Болд минь тэгээд надтай хамт анд явна биз дээ!” гэж Буучин Болдын мөрийг алгадан сэтгэлийн хөдөлгөөнтэй хэлэв.

“Би ч ан амьтан эргүүлж үзээгүй хүн дээ. Анд муу муу.” гэж Болд хариуллаа.

“Ан хийдэггүй гэдэг чинь юу гэсэн үг вэ” гэж Буучин чанга чанга хөхрөв.

“Буучин ах аа, Болд тантай анд явж чадахгүй бол миний хүүг том болохоор нь анд дагуулж явж байхгүй юу” гэж Сэндмаа хөхрөв.

“Энэ нялх амьтан уу?” гэж Буучин өлгийтэй хүүхэд рүү голонгуй хараад, “За даа, ганцаараа л андаа явж байя даа. Нэг хэсэгтээ л” гээд тэр толгой сэгсэрлээ.

Ийн хэлээд Буучин мориндоо мордон Болдынхны сая давж ирсэн Нарийн давааны зүг хөдлөв. Болдынхны нүүдэл зөөлхөн урагшилж Арханы зүлэгт ногоон хөндий рүү уруудлаа.

Тоос шороотой замд олон хоног явсны эцэст Баасан нарын хоригдлуудыг зэлүүд тосгоны захад байх чулуутай уулын аманд нэгэн шөнө авчирч буулгалаа. Тэнд нэгэн урт чулуун хашаан дотор мөн хэдэн

чулуун байшин байх нь харагдав. Машинаас буусан хүмүүсийг байшин руу тууж хүйт даасан өрөөнүүдэд оруулаад хаалгыг нь түгжив.

Маргааш өглөөнөөс нь эхлэн чулуун шоронгийн амьдралын хэмнэл ойлгогдож эхэллээ.

Баасан нарыг өглөөний нарнаар босгон гадаа гаргаж тоолох бөгөөд дараа нь тэднийг гал тогооны газарт аваачиж аяга хар цай, хуурсан гурил өгнө. Түүний дараа тэднийг хашаанаас гаргаж ууланд өдөржин ажиллуулна. Баасангийн хийх ажил нь лоомоор бул боржин чулуунуудыг ховхолж гаргах бөгөөд бусад нь чулууг уулын бэл рүү буулган замын хажуугаар өрөх ажгуу. Өдрийн төгсгөлд Жаргалантын сангийн аж ахуй хэмээх газраас том машин ирэхэд хоригдлууд мөн л чулуугаа машинд ачна. Жаргалантад цэргүүд олон байшин барьж байгаа гэж жолооч цэрэг ам алдах нь дуулдана. Шоронгийн манааны цэргүүд хоригдлуудын яриаг тэр дор нь тасалж захиран жагсааж тоолно.

Ингээд хувцас хунар нь урагдаж, туйлдатлаа ядарсан хүмүүс чулуун шорондоо жагсаалаараа эргэж ирээд аяга лаг будаатай хоол идэх бөлгөө. Үүний дараа тэднийг хүйтэн өрөөнд нь түгжинэ. Гадаа хэдийгээр зуны ид халуун өдрүүд үргэлжлэх авч шоронгийн өрөөнд үргэлж хүйт дааж голдоо ортол даарна.

Баасан энэ мэт амьдралаар арван жил амьдрахаар ял заагджээ. Тэднийг шоронд авчирсан өдрөө Балган жагсаалаар нь нэрийг нь дуудаж ялыг нь уншчихаад явсан юм. Сүрэнхорлоо, Баасан нар хоёулаа арван жилийн хорих ял авч нэг дор хоригдох болсон нь тэр байв. Тэд юуны учир гэмт хэрэгтэн болж, яагаад арван жил ийм хүйтэн шоронд хүнд ажил хийх болсноо ойлгоогүй хэвээр үлдсэн билээ. Ямар ч байсан лам учраас хувьсгалт засгийн газарт хэрэггүй байгаагаа л сайн мэдэж байлаа.

Дээрх маягаар хэдхэн хоноход Баасангийн гар хөл хэдэнтэй чулуунд няцлагдан хөхөрч, сайртан дорджээ. Сахал үс нь ургаж саяхан Даян дээрхийн хамгийн нүд булаам цэвэрхэн лам байсан гэж хэн ч итгэхээргүй ажээ. Хөл доголох нь улам хэцүүдэж хааяа халуурдаг болов. Гэвч түүн рүү эрлэгийн элч ирэхгүй байлаа. Үхэл яагаад ч юм түүнээс өнгөрөөд явчихжээ. Баасан халуурах, чулуунд цохиулах бүртээ, мөн харгис цэргүүдийн бууны бөгсөнд өртөх бүртээ үхлийн тухай боддог байсан авч сэхээд л ирсэн байдаг байлаа. Хатуу чулууг ховхлох үедээ доороос нь гарч ирсэн шоргоолжийг гишгэхгүй байхыг хичээнэ. Уулын

ягаан цэцгэн дээгүүр чулуу өнхрөхөд цэцэг амьд үлдэж чадаж уу гэж эргэн хардаг болов. Бяцлагдаж бөхийсөн цэцэг аажмаар өндийхөд Баасан тэсгэлгүй баярлана. Шөнөдөө хүйтэн шоронгийн хананы цаана нохой хуцахыг сонсоно. Бас хаа нэгтээ чоно улина. Чонын үүр хадтай энэ ууланд ойрхон байдаг бололтой. Амьдрал гээч баян, сонин зүйл хаана ч гэсэн үргэлжилсээр байдаг ажээ. Баасан жирийн үед үл анзаарагдам тэр амьдралыг өдөр тутам олж харан хань татдаг болжээ.

Арван гуравдугаар бүлэг

(1939 оны хавар)

Төөрсөн захидлууд

Баасан Улаанбаатарын ойролцоо байдаг Жаргалантын сангийн аж ахуйд байх улс төрийн хоригдлуудын шоронд ирснээс хойш найман сар болжээ. Зун, намар хэдийнэ дуусч, дараа нь өвөл болж өнгөрөхөд Баасангийн амьдрал огт өөрчлөгдсөнгүй. Өдөр бүр чулуу бутлах, зөөх ажилдаа нухлагдан өлсөх даарахын зовлонгоор хоногийг өнгөрөөнө. Хамт хоригдож байсан нөхдөөс нь хатгаагаар гурван хүн нас барж, нэг хүн чулуунд дарагдан амь үрэгджээ. Мөрөнд буудуулалгүй амьд гарсан нь зол боловч арван жил ийм маягаар амьдарна гэдэг хатуу даваатай учирчээ. Гэр орондоо хэзээ нэгэн цагт буцаж чадах эсэх нь улам бүр тодорхойгүй болж байлаа. Хэрэв гэртээсэн бол хаврын тэргүүн сарын энэ өдрүүдэд ээждээ очиж золгочихсон байх байв. Ээжийдээ өөрийгөө ямар ч байсан өдий хүртэл амьд байгаагаа, бас аав, ахад нь юу тохиолдсоныг бичих юмсан гэж Баасанд цагаан сараас хойш бодогдох болжээ. Баасан шоронгийн хуягаас цаас харандаа гуйж захиа бичихээр шийдэв. Тэгээд 1939 оны хаврын нэгэн дулаахан өдөр Баасанг гэр рүүгээ захиа бичихийг нь шоронгийн удирдлага зөвшөөрч цаас харандаа өгчээ. Баасан шоронгийн хүйтэн өрөөний дээрээс тусах жижиг цонхны гэрэлд захидлаа бичлээ.

“Амар байна уу, ээж минь.” гэж тэр эхлэв. “Хүү чинь сайн явна. Амьд мэнд байна. Та нар минь сайн сууцгааж байна уу, сайхан шинэлэн үү?”

Үүнээс цааш бичих гэтэл Баасанд элдвийн зүйл бодогдов. *Захидлыг затаас нь хэн нэгэн уншаад ээжийг тинь хэрэгт оруулчих юм биш биз?* гэж санаа зовлоо. Ар гэр рүүгээ захидал бичсэн хоригдлуудыг зодож

нүдэн захиаг нь замаас устгаж байсныг тэр энэ хугацаанд харсан билээ. Өнгөрсөн найман сарын хугацаанд ар гэр рүүгээ болсон явдлын тухай бичсэн хэн бүхнийг шоронгийн удирдлагууд хатуу цээрлүүлэн зовоож, шөнөжин чарлуулан тамлаж, буудна гэж заналхийлж байсан. Ингэж бодоход Баасангийн гар чичрэв. Хувьсгалчдад сэжиг төрүүлэхгүйгээр аав, ах нарынхаа тухай хэрхэн мэдээлэхийг хэсэг тунгаав. Тэр өөрийн үзсэн харсан зүйлээ үгээр яаж илэрхийлэхээ бодоод бодоод аюулгүй гарц олж чадсангүй. Гэнэт “Зураг зурья!” гэсэн мэргэн санаа орж ирэв. Энэ бол түүний сайн чадах зүйл билээ. Баасан зурж эхэллээ.

Баасан эхлээд аавыгаа модон дотор зурав. Түүнийг хадны дэргэд унтаж байгаагаар дүрсэллээ. Намсрай чулуу дэрлэн дээлээ нөмрөн тухтай унтах аж. Дараа нь тэр Таяаг морь унан давхиж яваагаар дүрслэв. Таяагийн унаж яваа морь эмээлтэй, Таяа ард дээлтэй байна. Түүний дараа тэр үүлэн дээр залбиран хөвж яваагаар Аюуш ахыгаа зурав. Мөн их, бага, дунд Дамба хэмээх гурван гавж авгыгаа Аюушийн хажууд үүлэн дээр хөвүүлэн зурлаа. Баасан хурдан хурдан хөдөлж харандаа нь цаас чихруулан дараагийн хүнийг зурав. Тэр бол Даваа байлаа. Давааг тэр бусдаас намхан байдлаар зурав. Түүнийг гар даллан тэнгэр дээгүүр нисэж яваагаар төсөөллөө. Ингээд Баасанд өөрийгөө зурах өчүүхэн зай үлдэв. Тэр өөрийнхөө нуруун дээр том чулуу байгаагаар зурлаа. Өрөөсөн гартаа таяг тулан нуруун дээрээ чулуу үүрээд нэгэн чулуун байшингийн хажуугаар алхаж яваагаар дүрслэв. Гэхдээ одоогийнхоо байдлаар үс сахлаа ургасныг зурсангүй. Лам дээлтэйгээ, халзан толгойтой, ээждээ танигдахаар цэвэрхэн байгаагаар өөрийгөө дүрсэлжээ. Зургаа дуусгаад ганц мөр бичих зай үлдэхэд “Та бүхэндээ мэхийн ёслосон Баасан” гэж бичлээ. Баасан захидлаа нугалаад “Хөвсгөл аймгийн Эрдэнэбулган сумын зургадугаар багийн малчин ээж Сумъяад. Хүү Баасангаас” гэж хаяглаад өвөртлөв.

Тэр шөнөдөө Баасангийн нойр хүрсэнгүй. Ойрд зураг зураагүй гар нь харандаанаас салахыг хүсэхгүй байлаа. Тэр шоронгийн ханан дээр ч хамаагүй зураг зурахыг хүсэв. Өрөөнийх нь хоригдлууд тавтай хурхирна. Баасан сэтгэл санаандаа хамгийн олон удаа дүрслэн бодсон, харанхуйд ч гэсэн зурж чадах тэр л сайхан зүйлээ таталгаж эхэллээ.

Маргааш өглөө нь харуулын цэрэгт захидлаа өглөө.

“Алив харандаа буцаа” гэж харуулын цэрэг захидлыг авангуут гараа тосов.

“Харандаа дуусчихсан” гэж Баасан хэллээ.

Цэрэг үгийн солиогүйгээр Баасангийн нүүр рүү цохиод авав. “Битгий худлаа хэлж харандаа авч үлдэх гээд бай. Гаргаад ир” гэж тэр хашгичлаа.

Баасангийн хамраас цус гарахад тэр алгаа тосон цусаа дуслуулан бөхийгөөд гараараа хана руу зааж, “Би тэнд зураг зураад дуусгачихсан” гэв.

Цэрэг шоронгийн өрөөнд ганцаараа орж харах гэснээ эргэн тойронд нь байгаа гучаад хоригдлыг сэжиглэнгүй харснаа хаалгаа хаагаад гарч орхив.

Хэдэн цагийн дараа хоригдлуудыг чулууны ажилд явуулсан хойгуур шоронгийн гурав дөрвөн дарга нар Баасангийн зурсан зургийг гэрэл тусган харлаа. Хүүхэд тэвэрсэн царайлаг монгол бүсгүй ногоон дарь эх шиг намбалаг суусан зураг шоронгийн харанхуй буланд нуугдсан байв.

“Үүнийг баллаад хаячих уу, дарга аа” гэж нэгэн офицер санал болгов.

“Хэрэггүй. Намын даргад үзүүлье. Намын дарга надад авьяастай хүн олоод өг гэж захиад байсан” гэж шоронгийн дарга хэлэв. “Харин түүний ар гэртээ бичсэн захидлыг та нар сайн шалгасан уу?” гэж дарга нэмж асуулаа.

“Шалгасан. Захиа ч гэж дээ, бараг юу ч бичээгүй баахан зураг зурсан байсан” гэж дээрх офицер хариулав.

“Тэгвэл түүнийг надад өг. Намын даргад үзүүлэх бүр ч сайн юмтай боллоо” гэж шоронгийн дарга хэллээ.

Чулуу зээтүүдэж байсан Баасанг хоёр хуяг үг дуугүй барьж аваад машинд чихэн суулгав. Баасан хаамаа явж байгаагаа мэдсэнгүй. Нэг л мэдэхэд тэр нэлээд олон байшин дунд иржээ. Цэргүүд түүнийг нэг эмнэлэг дээр буулгаад явж одов. Эмнэлгийн гадаах амбаарт түмтэн, саван, ус тавьжээ. Цагаан хувцастай сувилагч авгай Баасанг усанд орж, хоол идэж, шинэ дээл өмс гэж хэлэв. Тэгээд сувилагч Баасангийн үс сахлыг хусч, хөлийнх нь шарханд эм тавин боож арчлав. Баасанг овоо цэвэрхэн болмогц даргыг тэнд хүлээ гээд сандал зааж өглөө.

“Намайг яагаад угааж цэвэрлээд байгаа юм бол?” гэж Баасан удтал дуугүй байсны эцэст асуулаа.

“Чамтай ярихыг хориглосон” гэж сувилагч авгай товч хариулаад ямар нэг зүйл бичиж тэмдэглэн суув.

Удсан ч үгүй гадаа хэн нэгэн хөлөө дэвслэн тоосоо гүвэх чимээ дуулдаж, удалгүй цэргийн хувцастай хүн орж ирэв.

“Дарга энэ хүнийг аваад ир гэж байна” гэж намхан цэрэг хэллээ.

Даваа гуайтай ямар адилхан залуу вэ? гэж Баасан тэрхэн зуур бодлоо. Баасан босч цэргийг даган Жаргалантын гудамжаар алхав.

“Чи Хөвсгөлийн Эрдэнэбулган гэдэг сумыг мэдэх үү?” гэж Баасан цэргийн залуугаас явуут дунд асуув.

“Мэдэлгүй яахав. Би тэндхийн хүн. Намайг Бүргэд гэдэг” гэж намхан залуу хэллээ.

“Би Даян дээрхийн лам Баасан гэдэг хүн байна” гэж Баасан шивнэх шахуу хариу хэлэв.

“Мэднэ ээ, таныг дарга нар ярьж байна лээ” гэж Бүргэд хэлээд, “Бид тантай ярих хориотой. Гэхдээ би таныг сайн мэдэж байна. Миний эгч Сэндмаа таны дүүтэй гэрлэсэн” гэв.

“Чи Сэндмаагийн дүү юм уу?” гэж Баасан бараг дуу алдав. “Бурхан минь, чи хэзээ нутаг буцах вэ? Сэндмаад хэл хүргэж чадах уу?”

“Би буцах болоогүй. Удахгүй манай ангийнхан Халхын гол руу явах гэж байна. Тэнд очоод Японтой байлдаж ч магадгүй. Дайн болно гэж яриад байгаа. Би дайнд явах байх” гэж Бүргэд хэлээд, “Биднийг дайнд мордохоос өмнө энд цэргийн баяр анх удаа тэмдэглэх юм гэнэ лээ. Тэрэнд зориулж танаар зураг зуруулах гэж энд авчирсан гэж дарга нар ярьж байсан” гэв.

“Чи тэгээд мөд буцаж чадахгүй юм уу?” гэж асуухдаа Баасангийн нүүр гуниг дүүрээд ирэв.

“Бид одоо ярьж болохгүй. Хүрэх газраа ирлээ” гэж Бүргэд шивнэлээ.

Баасан даавуу, мод, будаг шунх хөглөрсөн жижиг байшинд орж явчихлаа. Бор даавуу дээлэн дээр мөртэй суран бүс живхийтэл ороож

суран цүнх унжуулсан халимагтай эр түүнийг угтав. Бүргэд үүд манан үлджээ.

“За нөхөр Баасан суу!” гэж савхин цүнхэт уриалгахан хэлж сандал руу заалаа.

Баасан сандалд дуугүй суув.

Савхин цүнхэт цүнхээ уудалж гурван зураг гарган Баасанд үзүүлэв.

“Энэ хүмүүсийг таних уу?” гэж тэр асуулаа.

“Харсан зурагнууд байна. Энэ хүнийг Ленин гэдэг бил үү? Нөгөө хоёрыг нь танихгүй юм байна, гэхдээ л олон харсан юм байна” гэж Баасан хариулав.

“За энэ бол Ерөнхий сайд Амар. Харин энэ хүнийг Сталин гэдэг юм. Нөгөө нэгийг нь чи зөв танилаа” гэв. Тэгснээ тэр цүнхнээсээ бас нэг цаас гаргаад дэлгэх зуураа, “Би энэ сум сангийн аж ахуйн намын дарга хүн. Чи бидэнд энэ гурван хүний хөргийг зурж өг. Яг энэ захиан дээрээ зурсан шигээ гоё зураарай” гэх нь тэр.

Баасан ээждээ бичсэн захиагаа намын даргын гарт байхыг хараад уг дуугарч чадсангүй. Тэр даргын даалгаварт ч “За” гэж хариулахаа мартжээ.

“Чиний захидлыг бид эд мөрийн баримт болгож авч үлдэнэ. Хоригдлыг шоронгоос нь гаргахад үндэслэл шалтгаан, дээд газрын дарга нарт харуулах баримт хэрэгтэй байдаг юм. Чи яг одоо шууд ажилдаа ор. Амар сайдыг өнөөдөр зураад надад шалгуулаарай” гэж намын дарга хэлээд Баасангийн хариултыг хүлээлгүйгээр босов. Тэгээд тэр Баасангийн зураг зурах даавуу, будаг, харандаа сэлтийг сайн зааж өгөөд гараад явлаа.

Баасан том зотон даавуун дээр Ерөнхий сайд Амарын хөргийг бийрлэж эхлэв. Намын даргын өгсөн зураг дээр Амар сайд дугуй хээтэй торгон дээлтэй, орос маягийн сийрсэн малгайтай нуруугаа үүрэн зогсох аж. Баасан Амар сайдын дээлийг хар ногоон өнгөөр төсөөлөн зурж, малгайг нь хар өнгөөр будлаа. Ерөнхий сайдын амгалан цагаан нүүр нь гэрэлтэйн дээр өөгүй учир түүнийг зурахад нэн хялбар байв. Амарын хөрөг өөрөө цаанаасаа амилахыг хүсээд байгаа мэт хурдан босч ирж байлаа.

Хэдэн цагийн дараа Баасан ерөнхий сайдын зургийг зурж дуусаад

хэсэг харж суув. Тэр жаазанд тэлж хадсан зотон даавуун дээрх сайдтай үг сольж болмоор санагдлаа.

Түүнийг ингээд сууж байтал гадаа олон хүний хөлийн чимээ гарав. Баасан бийрээ барьсан чигээр дараагийн даалгаврыг хүлээж авахад бэлтгэн гаднаас ирэгсдийг зүрхшээн угтав.

Хаалга онгойлоо.

Гялалзсан хар савхин хүрэмтэй, цэргийн өмдтэй, урт түрийтэй савхин гуталтай цэргийн гурван дарга орж ирлээ. Тэдэнтэй хамт өнөөх савхин цүнхэт дарга бас иржээ. Савхин цүнхтийн хэдхэн цагийн өмнө байсан эелдэг царай алга болсон байв.

“Тэр түүнийг хийгээд амжчихсан байж” гэж нэг цэргийн дарга хэлэв.

“Одоо тэгвэл авч гараад шатаах уу?” гэж бас нэг цэргийн дарга асуув.

“Шатаа шатаа” гэж өнөөх савхин цүнхэт намын дарга ширүүн тушаав.

“Хайран будаг, мэдсэн бол Ленинийг эхлээд зуруулж байдаг байж” гэж гурав дахь цэргийн хүн үглээд Баасангийн зурсан Амар сайдын зургийг авч үүд рүү хандлаа.

Баасан Амарын зургийг гадагш нь гаргаж байх зуур өөрийн эрхгүй хоолойгоо засан, “Юу болоод байгаа юм бэ? Наад зураг тань муухай болчихож уу?” гэж асуув.

Намын дарга гэнэт зогтусан, “Нээрэн чамд өгсөн Амарын гэрэл зураг хаана байна?” гэж асуув.

Баасан гэрэл зургийг өгөнгөө намын даргаас юм асуучихыг хүсэн нүдээ том болголоо.

Намын дарга савхин цүнхнээсээ өөр нэг зураг гаргаж, “Одоо Маршал Чойбалсанг нэмж зураарай. Гэхдээ хамгийн том жаазанд нь тааруулж зурна шүү. Маргааш гэрэл гэгээ сайтай үед зур. Чамайг манай цэрэг хонох газарт чинь хүргэж өгнө” гэж зааварчлав.

“За дарга аа” гэж Баасан арайхийн дуугарлаа.

Хаалга хаагдаж цэргийн болон намын дарга нар гарч одов. Баасангийн өрөөнд харанхуй нөмөрлөө. Түүний гарт энгэрээрээ дүүрэн одон зүүж, саравчтай цэргийн малгай өмсөн, ганган цацагтай мөрдөс зүүсэн Чойбалсангийн зураг үлдсэн байв.

“Харгис нохой Чойбалсан...” гэж Баасан шүднийхээ завсраар

шивнээд, “Очиж очиж чамайг зурах болчих ч гэж дээ...” гэж үглэв.

Үүд онгойж Бүргэд орж ирлээ. “За яваарай, Баасан ах аа” гэж Бүргэд хэлээд дагуулан гарав.

“Дүү минь, Амар сайдын зургийг шатаана гэж дарга нар чинь яриад гарлаа. Юу болоод байгаа юм бол?” гэж Баасан шивнэн асуув.

“Ерөнхий сайд Амар эх орноосоо урвасан тул өнөөдөр баривчлагдсан гэнэ. Түүнийг Орос руу ачаад явуулсан юм байх. Радиогоор тийм мэдээ явсан” гэж Бүргэд хариу шивнэв.

“Эх орноосоо урвасан гэнэ ээ? Тийм байх ёсгүй дээ. Худал хэрэг тулгаж байгаа байх...” гэж Баасан шивнэснээ, “Шинэ Ерөнхий сайд нь хэн болох юм бол?” хэмээн асуув.

“Маршал Чойбалсан Ерөнхий сайд болчихсон гэнэ.”

“Эхнээр, чи чинь энэ орой болсон хойно юугаа хийгээд байгаа юм бэ? Унтаач” гэж Болд орон дотроосоо дуудлаа.

Сэндмаа жижиг сандлын ард сөхөрч суугаад юм бичин тонгойсон байв. “Би юм бичиж байна. Нацагаар бичиг үсэг заалгачихсан чинь юм бичмээр санагдаад гоё юм байна” гэв.

“Юу бичээд байгаа юм бэ?”

“Ерөнхий сайд Амарт захиа бичиж байна.”

“Ээ бурхан минь! Чи алдаагүй сайн бичиж чадаж байгаа юм уу? Бөөн алдаатай захиа биччихэв дээ.”

“Би зөв бичиж байгаа. Нацаг намайг дүрмийн алдаагүй байна гэж байсан” гэж Сэндмаа хариулаад, “Хэнд ч гэсэн захиа бичиж болмоор л санагдаад байгаа юм” гэв.

“Ерөнхий сайд Амарт юу гэж бичээв?” гэж Болд асуулаа.

“Би уншаад өгөх үү?”

“Тэгээч”

“Сайн байна уу, Эрхэм Ерөнхий сайд Амар гуай,” гэж Сэндмаа эхлэв. “Би танаас өөрийн аав Болийн Даваа, хадам аав Насанцэрэнгийн Намсрай, хадам ах Намсрайн Аюуш, Намсрайн Баасан, Намсрайн Таяа болон хадам авга Насанцэрэнгийн Цаг, Насанцэрэнгийн Ширнэн, Насанцэрэнгийн Лувсандагва нарын тухай асуух гэсэн юм.”

“Даян дээрх минь өршөө! Чамайг бичиг үсэг сурах гэж зүтгээд

байсныг чинь одоо л ойлголоо” гэж Болд захиаг нь таслаад, “Тэгээд цааш нь унш даа” гэв.

Сэндмаа цааш нь ийн уншлаа. “Энэ хүмүүс маань өнгөрсөн зун Дотоод яамны цэргүүдэд баригдаад явсан юм. Тэд бүгдээрээ гэм зэмгүй хүмүүс. Ийм учраас тэднийг минь өршөөж суллаж явуулна уу гэж танаас хичээнгүйлэн гуйж байна. Манайхан бүгдээрээ харуул удамтай билээ. Харуулынхан үеийн үед эх орныхоо төлөө үнэнч зүтгэж ирсэн гэдгийг та мэдэх буй за. Тэгэхлээр, миний аав болон хадам аав, ах, авга нарыг эх орондоо үнэнч зүтгэж байсных нь төлөө өршөөн чөлөөлж өгнө үү. Таныг гүнээ хүндэтгэн ёслосон, Хөвсгөл аймгийн Эрдэнэбулган сумын наймдугаар багийн малчин Даваагийн Сэндмаа” гэж тэр захиагаа дуусгав.

“Хонгор минь, чи чинь ийм уран яруу бичдэг байсан юм уу?” гэж Болд босч ирэв. “Би чам шиг бичиж, уншиж чаддаг ч болоосой!”

“Би чамд зааж өгч чадна шүү” гэж Сэндмаа инээмсэглээд, “Тэхдээ чи надад эхлээд тусла” гэв.

“Туслах ий? Яаж?”

“Миний захиаг сум руу хүргээд өгөөч. Сумын холбоонд аваачаад өгчихвөл тэндээсээ Улаанбаатар руу явж болдог гэсэн” гээд Сэндмаа захиагаа нугалав.

Болд Сэндмаагийн дэргэд суун нүүрийг нь илээд, “Тэгье дээ. Би маргааш сум руу явъя. Харин одоо орондоо оръё” гэлээ.

Эгийн голын эрэг дээр байрлах Эрдэнэбулган сумын төвийн цөөхөн байшингийн дунд өргөн гудамжтай ажгуу. Болд сумын сургуулийн хашааны хажуугаар морио хөтлөн бөгтийн алхав. Хаврын хавсарга тавьж лоовуузан малгайг нь хийсгэн алдана.

“Болд ах аа” гэх Нацагийн дуу сонсогдоход Болд эргэн харлаа. Нацаг салхинд дэрвэх дээлийнхээ өвөрт гараа хийж урт ханцуйгаараа өрөөсөн гараа битүүлчихсэн гүйж ирлээ. “Та сумын төвд юу хийж яваа юм бэ?” гэж тэр асуув.

“Дүү минь сайн уу?” гэж Болд малгайгаа түшингээ Нацагийн хоёр хацар дээр үнсээд, “Хичээл сурлага өндөр үү? Хэзээ төгсөх гэж байна?” гэж асуулаа.

“Ирэх сард.”

Болд өврөө тэмтэрснээ салхинд туугдан аядаж, “Ахын дүү хоёулаа голын эрэг дор нэг юм ярья. Хүрээд ир дээ” гэж хэлэв. Нацаг түүнийг дагахад Болд зам зуураа, “Чи чинь улаан бүч зүүдэггүй юм уу? Пионерыуд та нар чинь улаан даавуу уячихаад байдаг биз дээ” гэлээ.

Нацаг шуугих салхинд Болдын үгийг бүрэн сонсоогүй бололтой. “Сэндмаа эгч сайн уу? Жаахан дүү маань сайн биз? Ээж сайн байна уу?” гэж баахан асуултаар буллаа.

“Манайхан бүгдээрээ сайн” гэж Болд инээгээд, “Хүмүүс ардын сургууль төгссөн хүн том дарга болдог гэж ярьцгаах юм. Чи тэгээд их том дарга болох гэж байна уу?” гэв.

“Тэгэх байх аа” гэж Нацаг хариу инээгээд, “Шалгалтаа онц өгвөл хоёр хүнийг сумын захиргаанд бүртгэгч бичээчийн ажилд авна гэсэн. Тэр ажилд орох санаатай их л хичээж байна” гэв.

“Сайн байна. Сайн сураарай” гэж Болд хэллээ. “Ингэхэд чи бичиг мэддэг хүн, Улаанбаатар руу баараггүй хаягийг нь тавиад захиа явуулаад өгч чадах уу? Би хот руу яаж захиа явуулдгийг сайн мэдэхгүй байна” гэв.

“Захиа гэнэ ээ? Хэн бичсэн юм бэ?”

“Эгч чинь.”

“Сэндмаа эгч үү? Бичиг бичээд сурчихаа юу?”

“Чи зааж өгсөн юм биш үү? Чамаас сурсан гэж байна лээ.”

“Нээрэн тийм л дээ. Гэхдээ эгчийг захиа бичдэг болчихсон гэхэд нэг л итгэхгүй байна шүү. Итгэмээргүй юм” гээд Нацаг инээд алдав.

Болд өврөөсөө нугалсан цаас гаргалаа. “За энэ. Ерөнхий сайд Амарт бичсэн юм.”

“Сэндмаа эгч бүр Ерөнхий сайдад захиа бичээ юу? Юуны тухай бичсэн юм бэ?” гэж Нацаг асуугаад Болдын гараас захидлыг шүүрэх шахам авч онгойлгов.

“Чи өөрөө нээгээд үз. Дүрмийн алдааг нь сайн хянаарай. Цаадах чинь алдаатай бичсэн байхвий?” гэж Болд Нацагийн захидал уншихын дэмжлээ.

Нацаг хөлөрч хайлсан голын захын мөсний ойроос том чулуу олж сандайлаад эгчийнхээ захидлыг уншингаа толгойгоо сэгсрэн байв.

“Эгчийн бичиг ямар муухай юм бэ, гэхдээ ямар ч алдаагүй бичсэн байна шүү” гэж Нацаг инээв.

“Нээрэн үү?” гэж Болд инээгээд, “Алдаагүй байна гэж эгчид чинь хэлж баярлуулъя байз. Ямар сайн хэрэг вэ” гэлээ.

Нацагийн инээж байсан нүүр аажмаар хувирч захидал уншиж дуусах үедээ уруулаа тас жимийгээд “За ах минь, энэ явуулж болохгүй захиа байна” гэж царайгаа төв болгон хэллээ.

“Яагаад тэр билээ?”

“Эгч хэдэн гэрийнхээ баригдаад явсан бүх хүнийг тооччихож” гэж Нацаг дуугаа намсган хэлэв. “Хэрэв ах та энэ захиаг явуулбал би сургууль төгсөөд ажилд орно гэдэг бүтэхгүй зүйл болох юм байна.”

“Яалаа гэж дээ! Чи яагаад тэгж бодоо вэ?”

“Сумын захиргааныхан хувьсгалд үнэнч хүмүүсийг ажилд авдаг юм. Тэд нар хувьсгалын эсэргүү нарын гэрээс хэнийг ч ажилд авахгүй гэсэн.”

“Чи хувьсгалын эсэргүүний хүүхэд биш шүү дээ. Манай гэрээс хэн ч эсэргүү биш. Тийм биз?” гэж Болд хэлээд Нацагийг ширтэв.

Нацаг санаа алдан, “Манай гэрээс хэн нэгэн баригдаагүй байсан ч болоосой гэж би боддог юм” гэлээ.

“Би ч бас тэгж боддог”

“Гэхдээ л тэд маань баригдаад явсан болохоор сургууль дээр намайг эсэргүүний хүүхэд гэж дууддаг юм. Эсэргүүний хүүхэд болохоороо би пионерт элсэх эрхгүй. Улаан бүч ч зүүдэггүй” гээд Нацаг дахин санаа алдав.

“Тийм байдаг байжээ?”

“Тийм ээ, ах минь. Пионерт элсээгүй ч гэсэн би сургуулиа бүхнээс илүү сайн төгсөнө гэж бэлтгэж байгаа. Пионериудын дуулдаг бүх дууг сурсан, бас яг тэд нар шиг ярьдаг болж байгаа.” Нацаг ингэж хэлээд эгчийнхээ захидлыг буцааж эвхэв. “Ах минь, энэ захиаг би л лав холбоонд аваачиж өгч чадахгүй. Холбооны хүн чинь намын гишүүн. Тэнд ирсэн хүн болгоны тухай манай сумын дарга нарт хэлдэг гэсэн. Намайг Ерөнхий сайд Амарт захиа явуулж байхыг харвал сургуулийн захиралд шууд мэдээлэл очно. Тэгээд ч бас эгчийн захиаг унших байх.”

“Чи энэ бүхнийг яаж мэдэж байгаа юм?” гэж Болд асуулаа.

“Манай дотуур байрны хүүхдүүд тэгж ярьдаг юм. Нэг найзын маань аав ээж нь Чойбалсан сайд, Амар сайд хоёрт захиа бичсэн гэсэн. Тэгээд манай найзыг сургуулиас нь удаа ч үгүй хөөсөн. Багш маань тэр

хүүхдийг эсэргүүний үлдэгдэл учраас хөөгдсөн гэж хэлсэн” гэж Нацаг хуучлав.

“Тэгвэл би энэ захиаг явуулж болохгүй юм биш үү?” гэж Болд асуулаа.

“Уул нь наад захиагаа устгаж орхисон нь дээр” гэж Нацаг хэлэхэд Болд толгой сэгсрэв. “Эсвэл та холбооны хүнд миний ах дүүгийн хүн гэдгээ дурсахгүйгээр захиагаа өгөөд үзэхгүй юу” хэмээн Нацаг хэллээ.

“Ах нь холбооны хүнтэй хамаагүй юм ярилгүй гаръя даа” гэж Болд хэлээд захидлыг өвөртлөв. “Холбоо хаана байдаг билээ?”

“Тэр өндөр шонтой улаан байшин” гэж Нацаг хуруугаараа заав.

“Аа харлаа. За ах нь явлаа” гээд Болд мордов.

Болдыг сумын холбоон дээр ирэхэд хоёр хүн чанга чанга дуугаар ярилцаж байлаа. Болд тэр хоёрын аль нь холбооны хүн гэдгийг мэдэхгүй учир мань хоёрын завтай болохыг хүлээн яриа чагнав.

“Тэр Ерөнхий сайд Амар гурван хүүхэнтэй байсан гэл үү?” гэж хөх дээлтэй эр сониуч дуугаар асуулаа.

“Тийм гэнэ ээ. Нэг хүүхэн нь японы тагнуул байсан гэнэ. Тэр хүүхнийг Монголоос нууц баримт бичигтэй хил гарах гэж явахад нь Чойбалсан сайд барьсан юм гэнэ” гэж бор дээлтэй хүн учирлан тайлбарлав.

“Пөөх яадаг билээ!” гэж хөх дээлт чангаар дуу алдаад, “Чи ийм яриаг хаанаас дуулаа вэ, хө?” гэж чихээ соотойлгов.

Бор дээлт хөх дээлт рүү тонгойж чихэнд нь ямар нэг юм шивнэхэд хоёр эр тачигнатал хөхрөв. Тэгснээ тэд Болдыг сая харсан байдалтай томоотой болцгоон бор дээлт ширээний ард очиж суулаа.

“За ямар хэргээр явна даа, залуу?” гэж бор дээлт асуулаа.

Болд бодлогошронгуй зогссоноо, “Зүгээр л явна” гэж бувтнаад, “Энд шинэ байшин харагдахаар нь юуны байшин юм бол гэж л сониучирхаж явна” гэхив.

“Аан энэ үү?” гэж бор дээлт хөмсгөө өргөөд, “Энэ бол манай сумын холбоо. Энд хүмүүс захиа явуулж, захиагаа авах гэж ирдэг юм. Танайд цэрэгт хүн бий юу? Цэргийн хүүхдүүдийн захиа л голдуу ирдэг юм даа” гэлээ.

“Тийм үү?” гэж Болд инээгээд, “Миний эхнэрийн дүү ардын цэрэгт

байдаг юм. Бүргэд гэдэг залуу бий. Түүнээс захиа ирчихсэн байдаг юм биш биз?” гэлээ.

Холбоочин хэдэн захиаг бүртгэж үзээд толгой сэгсрэн, “Одоохондоо алга даа” гэв. “Захиа ирвэл дараа сард сургуулийн хүүхдүүд тарах үеэр гэр гэрт нь хүргүүлээд өгчихье” гэлээ.

“За” гэж хэлээд Болд үүд рүү эргэлээ. Тэгснээ тэр эргэж хараад, “Та хоёр сая Ерөнхий сайд Амарыг гурван хүүхэнтэй байсан гэж ярив уу? Хөдөөний бид нар наадхыг чинь дуулаагүй юм байна шүү” гэв.

“Үүнийг угаасаа манай сумынхан дуулж амжаагүй байгаа. Би л өчигдөр Мөрөнд явж байхдаа радио гэдэг хар хайрцагнаас сонссон юм” гэж бор дээлт инээв. “Ерөнхий сайд Амар эх орноосоо урвасан гэнэ, тэгээд өчигдөр баривчлагдсан байна. Монгол улсыг Японы муж болгох гэж япончуудтай нууц хэлэлцээ хийх гэж байсан нь илчлэгдчихэж. Муухай байгаа биз?” гэж тэр хэлэв.

“Пээ” гэж Болд дуу алдаад гараараа өврөө өөрийн эрхгүй тэмтрэн Сэндмаагийн захиа бий эсэхийг шалгалаа. Болд энэ мөчид Нацагийн зөвлөгөөг дагахаар шийдэв. *Ерөнхий сайд Амарт энэ захиа хэзээ ч хүрэхгүй нь тодорхой боллоо. Үүнийг устгая даа* гэж тэр бодлоо.

Арван дөрөвдүгээр бүлэг

(1944 оны хавар)

Гандан сэргэсэн нь

Баасан улс төрийн хоригдол хэмээн нэрлэгдэж эхэлснээс хойш таван жил өнгөрчээ. 1939 оны хавар Бүргэдтэй санамсаргүй тааралдаж Чойбалсан нарын хөргийг Жаргалантын сангийн аж ахуйд ажиллаж байсан цэргийн ангийнханд зурж өгснөөсөө хойш шоронгийн гадна болж байгаа үйл явдалд Баасан дахин оролцсонгүй. Харин тэр нэгэнтээ нүүж Сэлэнгийн нутаг дахь Зүүнхараагийн улс төрийн шорон гээчид очжээ.

Зүүнхараагийн шорон Жаргалантынхаас хамаагүй том бөгөөд тэнд хийдэг ажил нь ч өөр байлаа. Зүүнхараад очсоноос хойш Хараа, Сэлэнгэ голоор мод урсган Улаанбаатарын зүг зөөх ажлыг хоригдлууд хийдэг болов. Бас хойноос урд зүг рүү өргөн зам тавих ажилд дайчлагддаг байлаа. Баасантай хамт хоригдож байсан хүмүүс өвчин, өлсгөлөн, усанд хөл алдаж, хад чулуунаас унаж эндэх нь нэг биш. Тавын зэрэг хоригдол оргож үзэв. Оргосон бүхэн баригдаж бусдынхаа нүдэн дээр буудуулна. Өрөөнөөс нь хоригдол орговол хамт хоригдож байсан нөхдийг нь гурав хоног хооллохгүй тамлана.

Баасан оргох тухай бодож үзсэн боловч бусдыгаа өлгүй болгон үхүүлэхээс эмээдэг байв аа. Гурав байтугай ганц хоногийн өл даахгүй болтлоо ядарсан хоригдлууд өрөөнд нь байх бөлгөө. Учир нь шоронд өдөртөө хоёр удаа өгдөг байсан хоол 1939 оны таван сараас эхлэн ганц болж цөөрчээ. Сураглахад, гадуур дайн болж байгаа гэнэ. Иймэрхүү мэдээг хааяа ганц нэгээрээ нэмэгддэг шинэ хоригдлууд болон гадаа ажлын үеэр ховорхон тааралдах малчид хэлж өгөх бөлгөө. Халхын гол хэмээх газар Монгол, Зөвлөлтийн цэргүүд япончуудтай байлдаж ялаад

маршал Чойбалсанг улс даяар магтан дуулдаг болсон гэнэ.

Тэр дайны сураг намжаагүй байтал 1941 оны зун Зөвлөлт Орос улсад их дайн гарч Гитлер хэмээх дайсантай байлдаж эхэлсэн гэж дуулдав. “Гитлерийн эсрэг байлдаж байгаа оросын ард түмэнд монгол хүн бүр морь мал, мөнгө төгрөгөө бэлэглэж байна. Та нар шиг хоригдлуудыг хооллох мах алга” гэж шоронгийнхон загнадаг болжээ. Тэдний энэ үгнээс л хоригдлууд их том дайн хаа нэгтэй болсоор байгаа юм байна гэдэг сураг сонсоно. Тэр дайнд хүн бүхэн малаа өгч байгааг тэд бас мэдэж авах бөлгөө. Дайны зарлага харваас их бололтой. Зөвхөн хоригдлуудын хоол багасах төдийгүй тэдэнтэй хааяа зам дагуу тааралддаг азарга азарга адууны тоо ч жил ирэх тусам багассаар байх ажгуу. Дайны сүүдэр гурван жил дарахад Монгол орон тэр чигээрээ ядуурч, улс төрийн хоригдлууд хамгийн түрүүнд өлсгөлөнгөөр үхэх нь тодорхой мэт санагддаг байлаа. Ийм байдлаар өл хоолгүй явсаар Баасан яс арьс болтлоо туржээ. Болдогсон бол шоронгоос бушуухан гарч дайн болж байгаа газарт очиж байлдаад, ядахдаа ганц удаа сайхан хоол идээд буудуулчих юмсан гэж тэр боддог болов. Гэвч улс төрийн хоригдлуудыг хэн дайнд итгэж явуулах билээ.

Улс төрийн хоригдол гэдэг үг өөрийг нь хадны мангаанаас ч аймаар болгосныг Баасан өнгөрсөн таван жилийн дотор хангалттай амсчээ. Улс төрийн хоригдол учир хоолыг хамгийн түрүүнд хасна, хамгийн хүнд ажил хийлгэнэ, улс төрийн хоригдол орговол хавь ойрын айлууд тэднийг орогнуулсныхаа төлөө улс төрийн гэмт хэрэгт орно. Улс төрийн хоригдолтой юм ярьсан цэрэг мөн л улс төрийн хэрэгтэн болдог ба улс төрийн хоригдол өвчин тусвал дарга нарын зөвшөөрөлгүйгээр ямар ч эмч тэдэнд олдохгүй. Ингээд өвчин тусвал үхлээс өөр тосч авах зүйлгүй, өлсгөлөнгөөр үхвэл өөрийн хохь, ажлаа хийж чадахгүй бол балга цай ч уух эрхгүй, бусадтай ч чөлөөтэй үг солих эрхгүй байдлаар бор хоногийг өнгөрөөж байлаа. Баасанд энэ бүхэн уртын урт хар дарсан зүүд шиг санагдана. Энэ хар дарсан зүүднээс хэн ч хэзээ ч сэрээхгүй мэт.

Гэхдээ Баасанд бас нэгэн өөр зүүд байдаг байлаа. Тэр бол түүний Даян дээрхийн сахиус урлаж байсан өдрүүдийн тухай дурсамж байв. Баасан 1937 оны тэр нэгэн сайхан зуны өдрүүдийг сэтгэлдээ дахин дахин ургуулан бодно. Тэр Сэндмаатай учирсан мөч бүрийг мянга дахин сэргээн бодсон ч ханана гэж үгүй. Зөвхөн Сэндмаагийн тухай бодол

л түүнийг амьд мэнд байж нутагтаа буцаж очих ёстой гэсэн хүчийг өгдөг байв. Тэр Сэндмаа, Болд хоёрыг одоо яаж амьдарч байгаа бол гэж төсөөлж чадахгүй ч Сэндмаа өөрт нь хайртай хэвээрээ гэдэгт үргэлж итгэнэ. Тэр өөрийг нь хүсэн хүлээж байгаа даа гэж Баасан өөрийгөө тайвшруулах дуртай байв. Сэндмаа хуриман дээрээ хэдий ууртай байсан ч өөрт нь хайртай хэвээрээ байсан гэж Баасан эргэн дурсч инээмсэглэх дуртай. Баасан Сэндмаагийн тухай хоригдол найзууддаа ярьж, нэгэн сайхан бүсгүй өөрийг нь хайрлан хүлээж байгаа гэж итгүүлчихнэ. Тэр байсхийгээд л бал чулуу юм уу шохойн чулуу олбол хувцсандаа нууж авч ирээд шоронгийн хүйтэн хананд Сэндмаагаа зурдаг байв. Түүний жижиг жижгээр зурсан Сэндмаагийн олон янзын зураг хоригдлуудад ч бас зугаатай үзмэр болно. Баасан дахиад таван жил Зүүнхараагийн шоронд байх юм бол өрөөнийх нь хана хөөрхөн Сэндмааг зурахад хүрэлцэхгүй болохоор болсон байлаа.

Хар цагаан эдгээр зүүд салаавчлан өдөр хоногийг өнгөрөөхдөө Баасан эрх чөлөөг цөхөртлөө хүлээнэ. Алсад морьтой исгэрэн яваа адуучин эрийг харж тэр атаархана. Дээгүүр нь дүүлэн нисэх шувууд ч бас хичнээн эрх чөлөөтэй гээч. Тэр ч байтугай бие дээгүүр нь гүйлдэх бөөс ч өөрийнхөө дураар яваа мэт. Ганц өдөр ч болов эрх чөлөөг эдлэхсэн гэж тэр мөрөөднө. Ганц хором ч болов морин дэл дээр дүүлэхсэн. Таяа дүү нь Эгийн голоос амьд гарч чадсан болов уу, тэр минь л хамгийн зөв шийдвэр гаргасан байж дээ гэж Баасан бодож оргоогүйдээ харамсах цаг ирдэг байв. Гэвч Таяа оргосноос болж гэм зэмгүй яваа малчин эрийг бэлчээр дээрээс нь баривчилсныг тэр эргээд л санана. “Үгүй ээ, би ямар ч байсан оргож болохгүй. Эрх чөлөөгөө тэвчээртэй хүлээх л хэрэгтэй. Хүлээх л хэрэгтэй. Хүлээх тэвчээргүй бол амьд гарч эрх чөлөөтэй болж чадахгүй...” гэж тэр өөртөө өдөр болгон хатуу хэлнэ.

Тэгснээ тэр өөртөө байгаа ганц эрх чөлөөгөө мэдэрдэг байлаа. Түүнд бодох сэтгэх эрх чөлөө нь байлаа. Ухаан бодол гэгч юутай агуу хорвоо билээ. Түүнийхээ хүчинд тэр бурхантайгаа харьцаж, хайрттайгаа учирч, очоогүй газар, хүрээгүй ирээдүйн тухай мөрөөднө хэмээн тэр бясалгах бөлгөө. Баасангийн бясалгал ихэвчлэн бурхандаа залбиран мөргөснөөр дуусдаг байв. Тэр ингэхдээ харанхуй шөнө нүдээ анин алгаа хавсарна. Даян дээрхийн хүрээний гол хийдэд унзад бүдүүн хоолойгоор гоцлон дуулдаг байсан маань мэгзэмээ тэр толгой дотроо

уруулаа ч хөдөлгөхгүйгээр уншдаг байлаа. Түүний уншлага өөрийн эрхгүй хоолойг нь даван тэсэрч гарчих гээд байх шиг санагдах удаа ч олон тохиолддог байв. Гэвч ингэх юм бол тэр дотоод яамны цэрэгт үг дуугүй буудуулна гэдгээ мэддэг байлаа.

Шоронгийн хананаас гадагш орших цэлгэр уужим нутагт нь Баасангийн эх орон нэгтнүүд дээр доргүй сорилтод орж байлаа. Бүргэд нарын шинэ цэргүүдээр эгнээгээ тэлсэн Монголын зэвсэгт хүчин Зөвлөлтийн армитай хамтран Номун хааны газрын төлөө 1939 оны зуны гурван сарын турш япончуудтай тулалджээ. Ялсан гэж ам бардам хэлж чадамгүй энэ дайнд Монголын цэрэг эзлэх гэж байсан ихээхэн газар нутгаа бараг л ялж байх явцдаа орхин Халхын голоор улсын хилээ тогтоохоос аргагүй болсон аж. Бүх тулаан гэнэт эхэлсэн шигээ гэнэт нэгэн өдөр зогссон нь Зөвлөлт, Япон хоёрын түр зуурын энхийн гэрээнээс болжээ. Чойбалсан лам нарыг хорооход Сталины үгэнд орсон шигээ Буйр нуур хавийн нутгаа орхин ухрах тушаал өгөхдөө ч Сталиныхаар болов. Учир нь Зөвлөлтийн баруун захад илүү том дайн эхлэх болчихоод байсан учир зөвлөлтийн цэргийг Монголоос яаралтай татаж авчээ.

1941 оны зургадугаар сарын 22-ны өглөө эх орны их дайн хэмээх нэгэн урт дайн Зөвлөлт Холбоот Улсад эхэллээ. Гитлерийн Герман Зөвлөлтөд халдаж, Зөвлөлт Социалист Бүгд Найрамдах Холбоот Улс хариу дайн зарласан энэ өдрөөс эхлээд Монголын амьдрал өөрчлөгджээ. Малчид дайнд мордоогүй ч Зөвлөлтийн улаан армид байгаа бүхнээ хандивлаж эхлэв. Улаан армид хандив хүлээн авдаг намын ажилтнууд айл, багуудаар уриа лоозонтой зочилж морь, мал, арьс үс, мөнгө төгрөг цуглуулдаг болов.

Энэ ажил одоо ч гурав дахь жилдээ үргэлжилж байлаа. Зөвлөлтийн улаан армид бүхнээ зориулж, Сталины үг бүрийг биелүүлж ирсэн Чойбалсан ажлынхаа үр дүнг сар бүр бахархалтайгаар радио, хэвлэл сонин, ухуулах хуудсаар мэдээлнэ. 1944 оны хаврын нэгэн өглөө Чойбалсан радиогоор мэдээлэл хийснийхээ дараа албан өрөөндөө орж ирэхэд Зөвлөлтийн танил зөвлөхүүд түүнийг хүлээж байлаа.

“Нөхөр Сергей тавтай морил” гэж Чойбалсан гараа алдлан

хоёр өндөр орос эрийг угтав. “Москвагаас ядарч ирцгээв үү? Манай “Хувьсгалт Монгол” танкийн цуваа хэр байна даа?” гээд Чойбалсан зочныхоо өөдөөс харан суулаа.

“Монголын танкийн цуваа их сайн явж байгаа шүү, Маршал Чойбалсан!” гэж Сергей хэмээх цэнхэр нүдэн царайлаг орос залуу хариулаад, “Монголчуудын хамгаалалцаж байгаа Сибирийн төмөр зам ч найдвартай сайн ажиллаж байгааг илтгэхэд нэн таатай байна” гэлээ.

Чойбалсангийн шадар бичээч гаднаас архи, хундага оруулж ирлээ. Тэрбээр гурван хундаганд архи дүүргээд гарч одов.

Орос, монгол дарга нар хундгаа тулгаад хоосолцгоов.

“Нөхөр Ерөнхий сайд, Монголд амьдрал ямар байна даа?” гэж Сергей яриаг үргэлжлүүлэв.

“Оросын бараа тасарчихаар манай амьдрал үнэхээр муудаж байна шүү дээ, Сергей минь” гэж Чойбалсан хэлээд толгойгоо хэдэнтээ сэгсрэв. “Цай байхгүй, гурил байхгүй, тамхи байхгүй, дэвтэр, харандаа, үзэг, сахар, даавуу даалимба байхгүй гээд тоочоод байвал их зүйл байна. Ер нь юм юмгүй хэцүү байна шүү” гэж Ерөнхий сайд дахин толгойгоо сэгсрэв. Тэгснээ тэр цонх руу ширтэж, “Үнэнийг хэлэхэд Сергей минь, бид чинь хуучны бүдүүлэг амьдрал руугаа орчихоод байна. Үс, арьсан хувцсаа өмсөөд махнаас өөр юм идэхгүй амь зуудаг хэдэн зэрлэг улсууд боллоо” гээд муухан инээв.

“Мах идэж байгаадаа баярла, нөхөр маршал. Манай Зөвлөлтөд хүмүүс төмс байцаагаар л голоо зогоож байна. Олон газар өлсгөлөн боллоо. Мах гэдэг зүйлийг мартсан” гэж Сергей хэлээд өөртөө нэг хундага архи нэмлээ. “Бидний бүх хөрөнгө нөөц тулалдаанд зориулагдаж байгаа. Олон улсын социализм, Орос эх орон маань, хутганы ирэн дээр байсаар байна шүү дээ” гэж тэр архи хөнтрөнгөө хэллээ.

“Мах маань арай ядан л хүрэлцэж байгаа” гэж Чойбалсан үргэлжлүүлээд, “Хэрэв дайн дахиад хоёр жил үргэлжилбэл бидэнд идэх юм үлдэхгүй нь бололтой. Хүмүүс маань байгаа малаа өгсөөр бүр хоосорч гүйцэж байна. Сүүлчийн ганц морио улаан армид өгөөд өороо явгарч байгаа хүн ч байна. Сайн дураараа морь малаа бариад ирдэг эхний жилүүдийнх шиг зүйл бага болсон учраас сүүлдээ бид чинь улаан армийн хандивыг хүчээр авч, заримдаа буу тулгахдаа хүрч байгаа шүү. Зөвлөлтийн дайны зардалд зориулж алт мөнгийг ч бүр хамж шимж

дууслаа. Гандан хийдийн хашаанаас Жанрайсэг гэдэг бурхныг нурааж ачууллаа. Богд хааны засгийн газрын үед тусгаар тогтнолын бэлэгдэл гэж тэр бурхныг байгуулсан байдаг юм. Үүнийг нураахад дотоодын эсэргүүцэл хичнээн их байж болохыг та төсөөлж байгаа биз дээ. Тэглээ ч бид улаан армид туслах ёстой гэсэн сэтгэлээр бүхнийг хийж байна” гэж тайлбарлав.

“Нөхөр генералисимус Сталин таны энэ сэтгэлийг өндрөөр үнэлнэ гэдэгт бат итгэж байна, нөхөр Маршал. Таны явуулсан алт мөнгө зэвсгийн нарийн үйлдвэрлэлд тун ч их хэрэг болж байгаа” гэж Сергей толгой дохив.

“Нөхөр Сергей, улаан армид аль болох их морь мал, арьс шир явуулах талаар би цаашид ч үнэнчээр зүтгэх болно гэдгийг нөхөр Сталинд дамжуулаарай.” Чойбалсан ингэж хэлээд дахин нэг хундага архи балгав. “Малчдын өгөөмөр сэтгэлийг дэвэргэхийн тулд олон сайхан жишээг бид өлгөн авч сурталчилгаанд ашиглаж байгаа.”

“Тийм үү? Жишээлбэл?”

“Жишээлбэл, баруун аймгаас нэг эмэгтэй таван мянган төгрөг, мянга таван зуун хонь, зургаан тэмээ, ерэн дөрвөн морь фронтод явууллаа. Нутгийн хүмүүс түүнийг Фронт Бадам гээд хочилчихож.”

“Фронт Бадам гэнэ ээ” гэж Сергей хөгжин инээгээд, “Тэр чинь нөгөө арван морио Сталин хүүд, хорин морио Гитлер хүүд бэлэглээ гэж хэлдэг авгай биш биз?” гэж асуулаа.

“Тэр чинь мөн шүү. Тэр эмэгтэй олны өмнө тэгж хэлсэн гэж манай төлөөлөгчид хэлээд байгаа юм. Яахав Сергей минь, манай монголчууд угаасаа ялагдаж байгаа хүнийг өрөвдөж талд нь ордог зантай хүмүүс. Тэр бол цэвэр монгол зан. Тийм болохоор л Бадам гуай ялагдаж яваа Гитлерт илүү олон морь өгье гэж байхгүй юу” гэж Чойбалсан инээлээ.

“Гэхдээ маршал аа, би нэг зүйл ойлгохгүй байна” гэж Сергей дуугаа хүйтэн болгоод, “Гитлерт туслая гэж хэлсэн хүнийг та яагаад шийтгэхгүй байна вэ?” гэв.

“Зөвлөлтийн армид мянга таван зуун хонио өгч байгаа хүнийг би яаж шийтгэх юм бэ? Тэгэх арга алга” гэж Чойбалсан хэлээд, “Тэр эмэгтэй Зөвлөлтийн улаан армийг ялуулахын тулд байгаа бүхнээ, олон тооны мал хандивлах талаараа бусаддаа сайн үлгэр дуурайл болж байгаа” гэв.

“Тэр авгайн үг Москвад хүрсэн байхыг бодоход Монголын бүх

малчдад хүрээ байлгүй. Ийм бодолтой хүмүүсийг өөгшүүлж яасан ч болохгүй шүү, маршал аа.”

“Битгий хэтэрхий хатуу зан гарга, Сергей” гэж Чойбалсан инээгээд, “Тэр тэнэг малчныг минь зүгээр л орхичих. Хөөрхий минь яаж олон мал хандивлах вэ гэж л бодсон хүний үг шүү дээ. Одоо ч бид нар тэднийд яваад очвол тэр дахиад л зуун хонь нэмж хандивлаж чадах хүн” гэв.

“Тэр авгай ер нь яахаараа тийм олон малтай байдаг билээ? Та чинь хар шар феоdllуудын бүх малыг хураагаад авчихсан гээд байгаагүй бил үү?” гэж Сергей асуув.

“Хамгийн их үймээнтэй аймгууддаа хөрөнгө хураалтыг маш сайн явуулсан. Гэхдээ зарим аймагт хувьсгалт засгийн бодлоготой тэрсэлдсэн зүйл бага гарч хүмүүс дуулгавартай байсан. Тийм газруудад малаа хураалгаагүй хүн илүү олон бий” гэж Чойбалсан тайлбарлалаа.

“Намайг хэдэн жил яваад ирэх хооронд та маш их өөрчлөгдсөн байна шүү, нөхөр Маршал” гэж Сергей нүдээ онилгон уруулаа жимийлээ.

“Тийм гэж үү? Би яачихаж?”

“Гучаад оны сүүлчээр та буруу ярьсан хүн бүхэнтэй хатуу тэмцэж чаддаг байсан. Буруу талд байгаа хүмүүсийг яаж хатуу цээрлүүлдгийг тань би их л тодхон санаж байна” гэж Сергей хэлэв.

“Аан тэр жилүүд үү?” гэж Чойбалсан санаа алдав. “Одоо чинь дайн болж байна шүү дээ, нөхөд минь. Миний толгойд Зөвлөлтийн армийг яаж хоол унд, дулаан хувцас, унах морь, алт мөнгөөр хангах вэ гэдгээс өөр бодох юм алга. Бас тэгээд “Монгол Ард” гэдэг онгоцны бригад, “Хувьсгалт Монгол” танкийнхаа цувааг босгох гэх мэт бодох зүйл их байна.”

“Маршал та санаа зоволтгүй” гэж Сергей инээмсэглээд, “Таныг ийн өөрчлөгдсөн байхыг харахад харин ч таатай байна. Одоо цагт бүх зүйлийг ялалтад зориулж байгаа тань түмэн зөв. Ялангуяа, суртал ухуулгыг сайжруулах нь зөв. Таны явуулж байгаа суртал ухуулгын ажил амжилтад хүрч, олны дэмжлэгийг авч чадаж байгаад тань Кремль сэтгэл маш хангалуун байгаа” гэлээ.

“Үүнийг сонсоход таатай байна, Сергей” гэж Чойбалсан хундагуудыг дүүргэлээ.

“Маршал аа, бид энд нэгэн тусгай даалгавар дамжуулахаар ирсэн

юм” гэж Сергей дуугаа төв болгон дэргэдэх нөхөр рүүгээ хараад “Дмитрий чи үүнийг маршалд тайлбарлаач” гэв.

Маршал орос эрийн яриаг дуугүй чагнав.

“Энэ чухал даалгаврыг биелүүлэхийн тулд та буруу үзэлтэй хүмүүсийг тэвчих хэрэгтэй болох нь дээ. Энэ бол маш чухал даалгавар, цаашдаа Монголын ирээдүйд ч хэрэг болж мэдэхээр чухал даалгавар шүү” гэж Дмитрий хэмээх орос яриагаа эхэллээ.

Чойбалсан Сергей, Дмитрий нарт хундагатай архийг өгөнгөө, “Нөхөр Дмитрий, үргэлжлүүл” гэв.

Орос эр Чойбалсангийн нүд рүү эгцлэн харж, “Та буддын шашны зарим хийд, зуны орд өргөөнүүдийг сэргээж, тэдгээр газруудад лам хуврагуудыг суулгаж ажиллуулах хэрэгтэй байна” гэв.

“Сүм хийдүүдийг сэргээх ий? Лам нарыг ажиллуулах гэнэ ээ? Ямар чөтгөр нь шүглэхээр би тийм зүйл хийх болж байна?” гэж Чойбалсан хундагатай архиа барьсан чигээрээ хөшиж орхив. “Сергей, хэрэв Сталин намайг сүм хийдээ сэргээ гэж тушаах байсан юм бол яах гэж миний гарыг хэдэн мянган ламын цусаар будаж хаясан юм бэ?” гэж тэр уурлан хашгичлаа.

“Сталин үүнийг хүсээгүй юм” гэж Сергей дуугаа өндөрсгөлгүйгээр уужуу тайван хэлээд, “Тэр таныг ганц өдрийн дотор нэг хүнд үзүүлэх зорилгоор хоёр гуравхан газрыг л ажилд оруулаадаг гэж гуйсан юм” гэлээ.

“Ганцхан өдөр гэнэ ээ? Хорвоо дээр ямар хүнд бид тэгтлээ үйлчлэх болдог байна?”

“Америкийн Нэгдсэн Улсын дэд ерөнхийлөгч.”

“Америк аа? Америкийн Нэгдсэн Улсын дэд ерөнхийлөгч Монголд ирэх гэж байгаа юм уу? Яах гэж?”

“Маршал та тайван байж үз” гэж орос эр Чойбалсангийн хундагыг авч ширээн дээр тавиад, “Манай дайны холбоотон болоод байгаа Америкийн Нэгдсэн Улсын дэд ерөнхийлөгч Хятад, Оросын дорнод хязгаарт энэ зун зочлох гэж байна. Тэр аяллынхаа явцад Монголд ганцхан өдөр саатна. Тэр танай улсад хонохгүй байх” гэж Сергей тайлбарлалаа.

“Америкчууд тэгээд хэзээ ирэх юм?” гэж Чойбалсан сандлаа налан хойш суув.

“Дэд ерөнхийлөгч Уалласын Монголд хийх айлчлалын тов хараахан

гараагүй байна. Гэхдээ тэд Монголд ирвэл шашин шүтэх практик ямар байгааг үзэх гэж ирэх нь гарцаагүй гэсэн мэдээлэл бид аваад байна. Бас монголчууд өөрсдөө Монгол улсаа удирдаж чадаж байна уу гэдгийг үзэх байх. Танайх тусгаар тогтнолоо хүлээн зөвшөөрүүлэх гэж олонтаа хандаж байсны тань хариуд энэ бүхнийг нүдээр ирж үзэх гэж байгаа биз. Тэгэхлээр та энэ боломжийг ашиглах хэрэгтэй. Хэдийгээр америкчууд өөдгүй хөрөнгөтнүүд боловч фашизмын эсрэг дайнд бидний гол түнш болоод байна. Америк нөхдүүдэд оросууд бид өөрсдийгөө тэдний хэлээд байдаг тэр империалист колончлогчид биш гэдгээ харуулах боломж гарч ирж байгаа юм. Дэд ерөнхийлөгч Хенри Уаллас гэдэг хүн бидэнд их нааштай ханддаг эр. Түүнийг амархан урвуулж чадахгүй ч бас ятгаж болохуйц хүн. Түүнд хэдүүлээ Потемкиний тосгоныг харуулаад буцаахад л болж орхино” гэж Сергей хэллээ.

“Тэгэхлээр бидний зорилго бол Монгол улсын тусгаар тогтнолыг америкчуудаар хүлээн зөвшөөрүүлэх явдал гэж ойлгож болох уу?” гэж асуухдаа Чойбалсангийн нүд сэргээд ирэв. “Түүнд би албан ёсоор урилга явуулах уу?” гэж тэр асуулаа.

“Ёслолын талын асуудлыг дараа нь тусдаа ярилцъя. Харин таны хувьд хамгийн яаралтай хийх ажил бол сүм хийдүүдийг сэргээх” гэж Сергей хэлээд, “Нөхөр маршал та ямар хийдүүдийг сэргээе гэж бодож байна?” хэмээн асуув.

“Улаанбаатарт байгаа Гандан хийд, Хархорумын Эрдэнэ-Зуу хоёрыг сэргээвэл ямар вэ?” гэж Чойбалсан санал болголоо.

“Болж байна” гэж Дмитрий толгой дохиод, “Хоёр хийдийг дүүргэх лам хангалттай олдоно гэж бодож байна уу?” гэв.

“Манайд өөрсдийн лам нар бий. Дотоод яамны ажилтнууд” гэж Чойбалсан хэлээд, “Тэд маань улс төрийн талаасаа хамгийн найдвартай” гэв.

“Сайн байна” гэж орос эр инээмсэглэв. “Хийдийг сэргээж барихад хэний хүчээр хийх гэж байна? Сүм хийдүүдийг хуучны загвар, ном ёсоор нь сэргээчих хангалттай хүч бий юу?”

“Түүнийг харин мэдэхгүй байна шүү” гэж Чойбалсан хүндээр санаа алдаад, “Манай хотын барилга байгууламжийг ихэвчлэн орос зохион бүтээгчид, японы олзлогдогсод, хятад ажилчид, монгол цэргүүд бүтээж байгаа. Тэдний аль нь ч сүм хийд сэргээж чадахгүй л болов уу” гэлээ.

“Танай яамны лам нар яагаав?”

“Тэд чинь сайн уншиж бичдэг гэдгээрээ л яаманд үлдсэн хүмүүс. Сүм хийд барьж чаддаг хүн бидэнд хэрэг болно гэж би яаж мэдэхэв дээ. Тэднийг чинь устгахын төлөө л явлаа шүү дээ” гэж Чойбалсан дахин санаа алдав.

“Хоригдол лам нар чинь чадахгүй юм уу? Улс төрийн хоригдлууд хангалттай олон байгаа биз дээ?” гэж Сергей асуулаа.

“Хоригдлууд гэнэ ээ?” гэж Чойбалсан бодлогоширсноо, “Байж болох л юм. Тэднийг чинь тэгээд Улаанбаатарт яаж байлгах билээ дээ” гэв.

“За байз, тэд чинь одоо хэдэн жил хоригдож байгаа юм? Гучин долоо, гучин найман оноос тоолбол зургаа, долоон жил болцгоож байгаа биз дээ, тийм үү?” гэж орос эр хуруу даран тоолж үзлээ.

Чойбалсан толгой дохив.

“Тэдний дундаас авьяас чадвартай хэдийг нь ялгаж авчраад ажлаа хийлгээд эрт суллана гэж амла. Хэдхэн сарын дотор л сүм хийдүүдийг сэргээх нь чухал байна. Хамгийн гол нь ажил хийж үнэхээр чаддаг хүмүүсийг олж ирэх хэрэгтэй.”

Маршал босч ирлээ. “Тэгвэл би одоохон Дотоод яамныхандаа үүрэг өгч авьяас чадвартай лам нарыг Улаанбаатар, Хархорум руу яаралтай зөөж авчир гэж тушаая” гээд тэр Сергей, Дмитрий нарт гараа өгөв.

Сергей Маршалын гарыг атгангаа, “Нэг зүйл асуухаа мартчихаж” гээд хэсэг чимээгүй болж гараа татан авав. “Та яагаад Чойжин ламын сүм, Богд хааны ордон хоёрыг нураагаагүй үлдээсэн бэ?” гэж Сергей үгийн далимд хэлэх мэт хайхрамжгүй байдлаар асуув.

Чойбалсан инээмсэглэв. “Тэднийг нураах гэж байтал дайн эхэлчихсэн юм. Тэгээд дотоодынхоо нөөцийг Зөвлөлтийн улаан армид туслахад чиглүүлэх гээд тэр сүмүүдэд гар хүрч амжсангүй. Бидэнд сүм шатаахаас илүү зам барих ажил чухал болоод ирсэн гэсэн үг” гэж тэр тайван дуугаар тайлбарлав.

Сергей Чойбалсанг нэвт ширтээд, “Аргагүй дээ. Ойлгож байна.” гэж хэллээ.

Чойбалсангийн зочид өрөөнөөс гарлаа. Маршал үүдээ хаагаад ширээ рүүгээ буцах зуур хөмсгөө зангидаж, “Монгол хүн энэ улсыг удирдаж байгаа цагтаа Богд хааны өргөө, түүний дүү Чойжингийн сүмийг нураана гэж байхгүй. Тэд бол шашны ч юм биш. Монгол улсын

тусгаар тогтнолын амин сүнс хоргодож буй газрууд. Оросууд та нар ч бас Ариун Василийнхаа сүм, Өвлийн ордноо хэзээ ч нураахгүй шүү дээ, Сергей гуай!” гэж ганцаараа яриад өөртөө архи хундагалан авч хөнтөрлөө.

Сүрэнхорлоо шоронгийн өрөөний бяцхан нүхэн цонх өөд харж, “Гадаа муухай салхитай байх чинь. Өнөөдөр дахиад хоолгүй өнжвөл ч тавьж байгаа замаа дагаад хийсээд алга болохоор байна даа” гэж шогшрон өрөөн дэх арав гаруй хоригдлыг сэрээв.

“Хэлэн дээр тавих юм өгдөг ч болоосой. Биднийг ер нь алах гээд сүүлийн хоёр хоног хооллохоо байчих шиг боллоо. Өлсөж үхсэнд орвол хийсээд алга болчих юмсан” гэж цагираглаж хэвтсэн Баасан ч үглэв.

“Би чулуу татаад үзэх үү? Биднийг алах нь уу, яах нь вэ гэдгийг таагаад үзье” гэж Сүрэнхорлоо инээснээ, “Гэхдээ миний хэдэн чулуу сүүлийн үед худлаа гараад байгаа юм” гэв.

“Чулуу чинь юу гэж гараад байна?” гэсээр Баасан өндийн завилж суулаа.

“Сайхан мэдээ дуулна л гэж гараад байх юм. Бараг л суллагдах шахуу юм буугаад хүн хуурдаг боллоо” гэснээ Сүрэнхорлоо босч жижиг нүхэн цонхоор гадагш ширтэнгээ, “Тэр гадаа байж байгааг харахад сайхан мэдээ ирэх ямар ч шинж алга. Бөөн салхи шуурга, үүл харанхуйлаад л. Бараг л энэ муу хүйтэн өрөөндөө хоргодож байх нь илүү сайхан ч юм шиг” гэв.

“Чулуунд чинь сайхан бууж байгаа бол тайвшраад наашаа суу л даа” гэж Баасан өөр рүүтээ дохиод, “Чи ингэж нааш цаашаа холхиод байх юм бол ходоод чинь улам л хонхолзоно шүү” гэв.

“За за, тэгье дээ” гэж Сүрэнхорлоо хэлэв. Тэгснээ тэр дуугаа намсгаж, “Өнөө өглөө шоронгийн хуягууд хонгилоор хөлхөхгүй яасан юм бол? Бид нарыг эзгүй шоронд үлдээж байгаад бөмбөгдөх гэж байгаа байх” гэлээ.

“Тэд нэг газар л хуралдацгааж байгаа биз, эсвэл энд тэнд түймэр гараад тэднийг дайчлаад аваад явсан байх. Бид нараар түймэр унтраалгана гэж байх биш” гэж Баасан хайхрамжгүй хэлээд залбирч байгаа мэт хурууныхаа үзүүрүүдийг чимхэн гараа өвдөг дээрээ дэлгэлээ.

“Хуягууд үнэхээр байхгүй бол, хэдүүлээ сэмхэн оргочих юмсан, тэгэх үү?” гэж Адъяахүү хэмээх онигор нүдтэй, ясархаг эрүүтэй, туранхай өндөр хоригдол ярианд оролцлоо.

“Оргох ий? Болохоор бол оргоцгооё л доо” гэж хоригдлууд дуу нэмэв.

“Хаашаа оргох юм бэ?” гэж Сүрэнхорлоо чанга асуулаа.

“Сүрэнхорлоо чи сонсч бай” гэж Адъяахүү хэлээд, “Чиний наад чулуун дээр чинь гараад байгаа азтай мөч чинь энэ байна. Хуягуудыг байхгүй дээр хэдүүлээ оргож чадна” гэж гараа зангав.

“Нээрэн тийм байна шүү” гэж Сүрэнхорлоо үглээд, “Гэхдээ яаж оргох билээ” гэв.

“Надад санаа байна” гэж Баасан хэллээ.

“Хэл л дээ, түүнийгээ!”

“Бид хаашаа ч оргохгүйгээр ялаа бүтэн эдлээд гарна. Биднийг яаж ч зовоосон түүнийг даван туулаад гэртээ нүүр бардам харина. Орговол бид хүний нүүр чөлөөтэй харж, үлдсэн амьдралаа тайван өнгөрөөж чадахгүй.”

“Наадах чинь олигтой санаа биш” гэж Адъяахүү хэлээд, “Баасан минь, тэд бидний хугацааг дуусгаад чөлөөлнө гэдэгт би л лав итгэхгүй байна. Хугацаа дуусахаас өмнө бид аль эрт өвчнөөр юм уу, өлсгөлөнгөөр үхэж дуусна. Эсвэл бид ташуурын сур, бууны бөгсөнд үхэж таарах байх” гэлээ.

Баасан нүдээ анив. “Итгэл байвал бүхнийг давж болно гэдгийг бид харуулах хэрэгтэй. Лам нар бид үзэн ядалтыг ч бас давж гарч чадна шүү дээ. Хэрэв хувьсгалчид биднийг үзэн яддаг учраас алж талж, хорьж цагдаж байгаа бол хариуд нь тэднийг үзэн ядах хэрэггүй. Бид тэднийг тэвчиж, өршөөж ч болно шүү дээ” гэж тэр завилж суусан хэвээр хүүрнэв.

“Юу гэнэ ээ?” гэж Сүрэнхорлоо царайгаа минчийлгэв. “Цус, алт мөнгө, албан тушаалд шунасан Чойбалсангийн зэрлэг нохдыг өршөөнө гэв үү? Алуурчдыг өршөөнө гэж үү? Чи жаахан солиорсон байх аа” гэж Сүрэнхорлоо дуугаа өндөрсгөн хэллээ.

“Дуугаа аяд, Сүрэнхорлоо” гэж Баасан төв дуугаар үргэлжлүүлэв. “Гавж лам нар маань бидэнд юу сургадаг байсныг чи сана даа. Бурхныхаа сургаалыг сана. Хэтэрхий их хайр, хэтэрхий их үзэн ядалт бол зовлонгийн үндэс гэж бидэнд сургадаг байсныг санаач” гэж тэр

тайван хэллээ.

“Надад номлох яахав, өөрийгөө хичээ” гэж Сүрэнхорлоо тавлангуй инээгээд, “Хэт их хайр гэж чамд л байдаг байх, тэр чинь чиний зовлонгийн үндэс мэдэв үү” гэж цухалдав.

“Хүүе эрчүүд минь, тайвширцгаа” гэж Адъяахүү босч ирэв. “Баасангийн зөв юм шиг байна. Ер нь бид хугацаагаа дуустал тэсэцгээсэн нь дээр юм байна. Ямар ч байсан нэг өрөөний бид арван хоёр биенээ зовоохгүй байцгаая.”

“Чшшш!” гэж үүдний ойролцоох хоригдол бусаддаа дохио өгөв. “Хүн ирж байна!”

Хонгилоор хөлийн чимээ наашлах сонсогдов. Шоронгийн өрөөний хаалга онгойход гурван цэрэг, нэг лам дээлтэй хүнтэй зогсож харагдав.

“Лам хүн...” гэж Сүрэнхорлоо сэмхэн бувтнаад, “Тэвчээргүй зан гаргасныг минь өршөөгөөрэй Бурхан багш минь. Та байгаагаа сануулах гэж нааш нь элчээ илгээж...” гэж тэр амандаа түргэн түргэн үглэж бурхнаас өршөөл хүслээ.

“Бүгд босоцгоо. Гадаа гараад жагс!” гэж цэрэг тушаав.

Хоригдлууд шоронгийн хашаанд эгнэн жагслаа. Хаврын салхи тэднийг хийсгэх шахан улина. Тэднээс гадна бусад өрөөний хоригдлууд ч гарч ирж жагслаа. Ойролцоогоор зуугаад хоригдол жагсчээ. Жагсаалын урд цэргүүд таран зогсч буугаа бэлэн онилсон байх бөгөөд тэдний гол дунд шоронгийн дарга нуруугаа үүрэн ийш тийш харж байв.

“Баасан, энэ ламаар бидний хойдохыг уншуулах гэж авчирсан байна. Одоо бид нарыг шууд буудах нь” гэж Сүрэнхорлоо шивнэв.

“Харж л байя” гэж Баасан хариу шивнэв. “Зуугаад хүнийг зэрэг буудахад энэ хэдэн цэрэг цөөднө. Хэрэв бууддаг л юм бол олуулаа урдаас нь дайраад тэднийг бариад авч болохоор харагдаж байна” гэж тэр хэллээ.

Шоронгийн дарга салхи сөрөн чангаар хашгирч, “Эсэргүү хоригдлууд та нар сонсч бай. Та нарын дотор мужаан, зураачийн ажил хийж байсан, хүрээ хийд барьж байгуулж, засварлаж байсан хүмүүс байвал урагш алхаад” гэж тэр тушаав.

“Яадаг билээ, чи минь л гарах болж дээ, Баасан” гэж Сүрэнхорлоо

дахин шивнэв.

“Хоёулаа хамт урагш алхъя” гэж Баасан түргэхэн хариу шивнэв. Баасан нөгөө тал руугаа нударч, “Адъяахүү, чи ч бас хамт урагш алх тэгэх үү?” гэв.

“Би мужааны ажил насандаа хийж үзээгүй” гэж Адъяахүү цааргалав.

“Би ч бас” гэж Сүрэнхорлоо хэллээ.

Энэ зуур арван хоёр хүн урагш алхсан байлаа.

“Өөр хүн байна уу?” гэж шоронгийн дарга хашгирав.

“Бушуухан гурвуул урагш алхъя. Бурхантайгаа хамт байх эцсийн боломж ч юм бил үү” гэж Баасан шивнээд, “Би гурван хүний ажил хийж чадна, та хоёр хамт яваад явбал яв” гэж хэлэв. Баасан ингэж хэлүүтээ хариу хүлээлгүй урагш алхлаа.

Адъяахүү, Сүрэнхорлоо нар бие бие рүүтээ нэг харснаа хамт урагш алхацгаав.

Арван таван хоригдлыг ачааны машин хашааны гадна хүлээж байлаа. Баасан машин өөд авирах зуураа ногоон хувцастай цэргээс цэргээс, “Биднийг хааш нь аваачих гэж байгаа юм бэ” гэж асууж амжив.

Цэрэг эр ширүүн салхинаас нүүр буруулангаа, “Улаанбаатар руу” гэж товч хариуллаа.

“Улаанбаатар гэнэ ээ!” гэж Баасан дуу алдав.

Энэ мөчөөс хойш болсон гурван сарын үйл явдал жаргалтай зүүд мэт үргэлжлэв. Баасангийн амьдралд сүүлийн таван жил ийм сайхан ажил, урлан бүтээх үйлс тохиолдоогүй билээ. Гэрээсээ баригдаж гарснаас хойш зургаан жил болоход тэр анх удаа ингэж уужуухан амьсгалж, жинхэнээсээ амьд байгаа мэт санагдаж байлаа. Баасан бүх зүйлийг Сэндмаад бушуухан хэлмээр санагдав. Түүний гарт харандаа цаас олдож, тэр захидлаа хичээнгүйлэн бичиж дуусгалаа. Баасан бичсэн захидлаа дахин нэг уншиж үзэв.

“Миний хайрт Сэндмаа минь, Би одоо Гандан хийдийн орой дээр суугаад Улаанбаатар хэтээх тот хотын хөл хөдөлгөөнийг харан байна. Өдөөс тинь Богд хаан уул дүнхийнэ. 1944 оны зуны энэ өдөр Туул голын

хөндий дэндүү сайхан ногоорч агаарын үнэр тансаг ариухан байх юм. Би Гандан хийдийг сэргээх ажилд гар хутхилгүй оролцож байна. Ятар сайхан байна гэч!

Хайрт минь, чатаасаа холдсоор зургаан жил өнгөрчээ. Чиний минь амьдрал яаж өөрчлөгдсөнийг төсөөлөх ч үгүй явна, би чинь. Миний боож авсан нөгөө хүү одоо ч тот эр болоо биз дээ. Чи минь дахин хүүхэд төрүүлсэн байх гэж бодож байна. Би тэгж л хий хардах юм даа. Тэр нэгэн өглөө би Хамба ламтай уулзаад чамдаа гуйлга хүргүүлэхийн оронд хүрээндээ түр үлдэхээр шийдсэн юм. Тэр өдрийг өөрчилж чаддагсан ч болоосой гэж би одоо болтол харамсдаг. Би шууд л сүй хадагаа явуулах ёстой байсан гэж одоо ч харамсч байна.

Хэдийгээр би чамтай гэрлэж чадахгүй ч, зүрх сэтгэл минь үргэлж чатайгаа хайрлаж байна. Би чатайг насан туршдаа хайрлах болно. Энэ зургаан жилийн дотор би их өөрчлөгдсөн. Эр хүн, ер нь хүн өөрийнхөө төлөө тэтгэх ёстой юм байна гэж би ойлгодог болсон. Эргэж ирээд би чатайгаа гуйвал чи минь надтай гэрлэх болов уу? Би одоо Гандан хийдийг сэргээх ажилд оролцож байна, энэ өдрүүдэд чамтайгаа хамт Даян дээрхийн сахиусыг бүтээж байсан минь улам их санагдах юм. Чатайгаа би хичнээн их санаж байна гэч. Чатайгаа дахин нэг удаа ч болов тэврэхсэн, тэгээд хэзээ ч чатайгаа тэврээсээ алдахгүй байх юмсан. Хоёулаа бүх үнэнийг Болдод хэлээд гэрлэе гэвэл чи зөвшөөрөх үү?”

“Хүүе Баасан, чи харандаа аваад дээшээ гарчихав уу?” гэж Сүрэнхорлоо доороос дуудлаа. “Нааш нь шидээдэх дээ. Энд хэмжээсээ тэмдэглэх хэрэг гараад байна.”

“За одоохон” гэж Баасан хэлээд захианыхаа төгсгөлийг бушуухан таталгав. “Хайрт минь, дахин нэг удаа зав гарч харандаа олдвол би захиагаа үргэлжлүүлэе. Чиний хайрт Баасан” гэж тэр дуусгалаа.

Баасан жижиг харандааг хэсэгхэн цаасанд ороогоод доош шидэв.

“Наанаа хийх хэмжээсээ дуусгачихсан уу?” гэж Сүрэнхорлоо хашгирлаа.

“Дууссан, одоо буулаа” гэж Баасан хариуллаа.

Баасан бичсэн захиагаа дахин нэг уншиж үзээд нүдээ анин Сэндмаа захиа уншиж байгаагаар төсөөлөв. Энэ захиагаа чамдаа хүргэж чаддаг ч болоосой гэж тэр бодлоо. Тэгээд тэр захиагаа амандаа чихлээ. Ам дүүрэн цаас зажилсаар Баасан нарийхан шатаар доош буув.

“Баасан, чи наашаа ирээд үүнийг хараад өг дөө. Би зөв хийж байна

уу?” гэж Адъяахүү дуудав.

Баасан шатны гишгүүрээс газар үсрэн бууж ирээд Адъяахүүгийн эвлүүлж буй хийдийн хаалгыг үзээд, “Ммм” гэж толгой дохив.

“Чи чинь юу идээд байна аа?” гэж Адъяахүү сониучирхан харав.

“Юу ч биш ээ” гээд Баасан захиагаа улам чангаажлав. Тэгснээ тэр амнаасаа норж зажлагдсан цаасыг гаргаад ургаа модны ёроолын шороонд булав. “Би энэ модыг шүлсээрээ бордоод байгаа юм” гэж тэр инээлээ.

Дотоодыг Аюулаас Хамгаалах яамны Лам нарын хэрэг хариуцсан хэлтсийнхэн хэмээх орос хувцас, суран бүс, халимаг үсээр ижилссэн, янз бүрийн насны гучаад эрсийн эгнэн суусан сандлын эцэст хүртэл алхаад генерал Балган огцом эргэлээ.

“Тэгэхлээр та нарын дотроос лам байсан хүмүүсийг бид хоёр хийдэд хувааж суулгана. Ламын ажилдаа буцан орж байгаа ажилтан бүр яаманд өдөр тутмын мэдээ өгч байх болно. Та нар бол засгийн газрын нүд, чих нь гэсэн үг. Феодлуудын аливаа эсэргүүцлийн төлөвлөгөө сэргэх, хүмүүст зар тарахаас та нар урьдчилан сэргийлэх үүрэгтэй. Хэн хэн сүм хийдүүдээр очиж байна, хэн хийдэд олон дахин ирж байна, хэн үнэн сүсэгтэйгээр мөргөл хийж байна гэдгийг бид мэдэж байх ёстой. Хийдэд мөргөл хийдэг хүмүүсийн нэр, нас, боловсрол, хаяг, тэдний мөргөл хийж байгаа шалтаг шалтгааныг та нар асуудаг байх хэрэгтэй, бичиж авч байх ёстой. Гэхдээ байцааж байгаа юм шиг асууж болохгүй. Лам хүний хувьд зураг төврийг нь зурахад хэрэгтэй гэж тайлбарлаад наадах мэдээллээ гаргуулж байгаарай. Ер нь л үнэмшилтэй байх хэрэгтэй. Ямар ч нөхцөлд өөрсдийгөө жирийн лам хүний байдлаар авч явцгааж бай. Танай хийдэд хангалттай төсөв гаргаж өгч туслана. Хүмүүст тайван сайхан лам нар шиг харагд, хүмүүс та нарыг хараад итгэтэл ажлаа сайн хийцгээ” гэж Балган удирдамж өглөө.

Балганы албатууд түүнийг анхааралтай чагнаж суулаа.

“Шинэ даалгавартайгаа холбогдуулж асуух зүйл байна уу?” гэж тэр асуув.

Агваан гараа өргөөд генералыг толгой дохимогц, “Бид хэзээ ажилдаа орох вэ?” гэв.

“Та нар тус тусынхаа хийдэд долдугаар сарын дөрвөн гэхэд орж жигдэрсэн байх хэрэгтэй. Ирэх гурван өдрийн турш та нар хийдийнхээ хурлын өрөөнд суудлаа хуваарилж, уншлагаа давтацгаа. Хэн нь цам бүжгээ хийх юм, хэн нь өөр юугаа хариуцах юм гэдгээ шийд. Хийдүүддээ байгаа хонх дамраа бүртгэ, хүрэлцэхгүй байвал яамнаас гаргуулж ав. Манай яамны агуулахад янз бүрийн шашны зүйлс зөндөө байгаа” гэж Балган хариуллаа.

“Бидний хэд нь Улаанбаатарт үлдэж, хэд нь Эрдэнэзуу явах юм бол?” гэж өөр нэг ажилтан асуув.

“Эрдэнэзуу руу байнга ажиллахаар арван хүн явна. Ганданд байнга суухаар арван таван хүн явна” гэж Балган цаас эргүүлж тойруулан харав. “Энд та нарын хуваарилагдсан жагсаалт байна. Аваад өөрсдийнхөө хуваарийг харцгаа” гээд Балган цаасыг захын хүнд дамжуулав.

Яамны ажилтнууд нэрсийн жагсаалтаас нэрээ хараад цааш нь дамжуулж үзэв.

“Одоо Эрдэнэзуу явах нь ширээний баруун захад сууцгаа. Гандангийнхан энэ зүүн талд бөөгнөр” гэж Балган тушаалаа.

Яамны ажилтнууд цаасыг түргэн дамжуулж үзээд хуваарилагдсан газар газар руугаа очиж суув. Агваан зүүн талд суулаа. Дотоод яамны ажилтнууд лам байх гуншингаа уншиж дор дороо нуг нуг инээж байв. Агвааныг “Зурхайч лам” хэмээн томилжээ.

“За ингээд дор дороо ажлаа хуваарилаад үз. Ямар хүн хаана дутагдаж байгааг намайг эргээд ирэхэд илтгэ. Гандангийнхан цам харайх гол үзүүлбэрийг бэлтгэнэ, Эрдэнэзуугийнхан мандал өргөх ёслолдоо голлон анхаараарай” гэж Балган хэлээд түр гарч одов.

Балганыг эргээд ирэхэд Гандангийн багийнхан ажил үүргээ хуваарилж дууссан байлаа. “Манайд гоцлол унзад хоолойт лам, цам харайхад зарим нэг хүмүүс дутаж байна, нөхөр хурандаа!” гэж дунд насны нэгэн ажилтан илтгэлээ. “Том хүрээ хийдэд хийж байгаа ёслолыг үнэмшилтэй болгохын тулд бидэнд олон лам хэрэг болох нь” гэж тэр нэмэв.

Балган ширээний ард лагхийн суув. “Үүнийг л мэдэх гэж та нарт эрт үүрэг өгч байгаа юм. За яг хэдэн лам нэмбэл наад хурал чинь үнэмшилтэй болох вэ?” гэж тэр асуув.

“Дор хаяж хорин таван хүн нэмэх хэрэгтэй байна. Гэхдээ унзад

хоолойтой хүн олох нь маш чухал” гэж Гандангийн багийн төлөөлөгч хэллээ.

“Юу гэнэ ээ? Ийм богино хугацаанд би хаанаасаа хорин таван лам олох юм?” гэж Балган уурсан дуугаа чангалснаа Агваан руу харж, “Гандан хийдийг сэргээж барьсан өнөөх хорин хэдэн лам нарыг авчраад суулгачихвал болох юм биш биз? За даа, тэр хэдэн түрж үхэх шахсан хоригдлууд ч ямар олигтой харагдав гэж дээ. Дэмий баахан сэжиг төрүүлчих байх” гэж угсруулав.

“Тэр хориод хүн дотор бидэнд таарах хоолойтой хүн байгаа юу?” гэж Агваан асуугаад, “Цамын бүжгийн буга болчих нэг өндөр хүн, унзад хоолойгоор гоцлочих нэг лам байхад ч их хэрэг болно шүү” гэв.

“Чи өөрөө гоцлочихож чаддаггүй юм уу? Чи чинь манайхан дотроо л сайн дуучин нь биз дээ?” гэж Балган буцааж асуулаа.

“Би уламжлалын дагуу зөв дуулж гоцолж чадахгүй. Тэгээд ч хоолой минь унзад биш” гэж Агваан толгойгоо маажив. “Цаанаасаа сайн зөв хоолойтой, олон жил гоцолж дуулж үзсэн хүн л хийхгүй бол болохгүй л дээ. Харамсалтай нь бидний дунд тийм хүн алга” гэж тэр нэмлээ.

“Тэр америкчууд юугаа ч мэдэхгүй ээ, та нарыг буруу дуулж байгаа юм уу, зөв маань уншиж байгаа юм уу гэдгийг хэн ч мэдэхгүй шүү дээ” гэж Балган хэлэв.

“Миний бодоход хэрэв тэр Америк ноён манай улсын шашны байдлыг судлах гэж яваа бол бурхны ном мэддэг хүн дагуулаад ирж мэдэх юм. Тэгж бодохоор бүх зүйлийг номын дагуу хийх нь дээр санагдаж байна” гэж Агваан үргэлжлүүлэв.

“Новш гэж!” гэж Балган зүхээд, “Хэрэв та нар Ганданд ажиллаж байгаа хоригдлууд дотроос гоцлон дуулах хүн олж чадахгүй бол өөрсдөө Зүүн хараа явж хүн шалгаж авч ирээрэй. Надад тийм цаг алга!” гэж тэр тушаалаа.

“Мэдлээ генерал аа!”

“Пөөх, бид юу хийж чадсаныг нэг хар даа” гэж Сүрэнхорлоо хэлэнгээ Гандан хийдийн сэргээн засварласан байрыг тойрон инээмсэглэн алхав.

“Бид ч сайхан хийжээ” гэж Адъяахүү түүний ард инээн дагав.

“Баасангийнхаа хүчээр зөндөө их мужааны ажил сурлаа. Чамтай ажилласны л хүч шүү дээ” гэж тэр ард нь яваа Баасан руу эргэж харав.

“Та хоёр ч юм сурахдаа урамтай улс юм. Нарийн ажлуудыг сайн хийж сурсан байна лээ шүү, та” гэж Баасан инээмсэглээд, “Харамсалтай нь бидний ажил ингээд дуусчихлаа. Дахиад л өнөөх харанхуй шорон руугаа явна гэж бодохоос дотор хүйт оргиж байна” гэж хэллээ. Тэгснээ тэр шинэхэн будсан хийдийнхээ байшин руу бахархалтайгаар харж, “Ямар ч байсан гурвуулаа хамт хэсэгхэн хугацаанд бараг л эрх чөлөөтэй байж үзлээ, тийм ээ” гэв.

“Бид нарт одоо үдийн хоол өгөх болов уу, эсвэл шууд шорон руу ачих болов уу?” гэж Адъяахүү асуугаад, “Эндхийн хоол шоронгийнхыг хавьтуулахгүй дээр юм аа. Хэдүүлээ бүр таргалаад царай засчихсан гээч” гэв.

“Өнөөдөр эндээ дахиад нэг хоол идвэл сайхан л байна” гэж Баасан инээд алдав. “Тэгээд бас хэдүүлээ Гандан хийдийн хурлын өргөөнд нь олбог дээр суугаад жинхэнэ лам нар шиг боовоо идээд цайгаа сороод суувал ч ёстой нэг диваажин гэсэн үг болно шүү, тийм ээ” гэж тэр үргэлжлүүлэв.

“За тэгж сэрүүн зүүдлээд ч яахав дээ” гэж Адъяахүү Баасанг нударч авав. “Чи ч уул нь сайн лам. Гэхдээ энэ насандаа хийдэд суух хугацаа чинь дууссан байх. Одоо зүгээр л тайван амьд байхаа бод” гэж Адъяахүү инээв.

“Тэгж бодохоор маш хэцүү санагдах юм” гэж Баасан санаа алдаад хашааны зүлгэн дээр суув. “Миний хамгийн аз жаргалтай үе минь хүрээ хийдтэй л холбоотой. Гандан хийдийг сэргээх энэ ажил хамаг дурсамжийг минь хөндөж орхилоо.”

“Тэр хар даа” гэж Сүрэнхорлоо яриа таслав. “Ачааны машин ирж байна, биднийг одоо ачих нь” гэж тэр үүд рүү заалаа.

“За ингээд Гандан минь баяртай шив дээ” гэсээр Баасан босч ирэв.

Хашааны хаалгаар нэг нь орос хувцастай, нөгөө нь цэргийн ногоон дүрэмт хувцастай хоёр залуу орж ирэв. Тэд хоригдлууд руу дохиж тэднийг жагсаад гэж тушаалаа.

Хоригдлууд хоёр даргын өмнө жагсах зуур Баасан орос хувцастай цэвэрхэн залууг цочирдон танилаа. *Агваан! Чи өнөөх л алуурчидтайгаа*

халт хэвээрээ шив дээ гэж тэр бодов.

Агваан хоригдлуудыг ажиглалаа. *Баасан, чи энд ирчихсэн юм уу. Мэдээж чат шиг уран хүн энд ирэлгүй яахав!* гэсэн бодол түүнд зурсхийв.

Бие биеэ таньсан хоёр залуугийн харц хоромхон зуур мөргөлдлөө.

До яамны офицер хоригдлуудын өмнө нуруугаа үүрэн зогсоод, “Миний ажилтнууд та нараас урьд өмнө хүрээ хийдэд хийж байсан ажлыг чинь нарийвчлан асууна. Хэрэв та нар худлаа хэлэх ахул хатуу шийтгэгдэнэ гэж мэдээрэй” гэж тэр зарлаад Агваан руу толгой дохиж, “За эхэл” гэв.

Агваан жагссан хоригдлуудыг гүйлгэн харснаа Адъяахүү рүү дохиж, “Чамаас эхлээ” гэлээ. Агваан түүний нэр, хэргэм зэргийг асуугаад хийдийнхээ ёслолын хурлуудад ямар суудалд сууж ямар үүрэгтэй оролцдог байсныг нь байцаав.

“Би оточ байсан” гэж Адъяахүү хэлээд, “Хамгийн арын эгнээнд сууж нийтээр унших уншлагыг даган шуранхайлдаг байлаа. Хурлын үеэр өөр тодорхой үүрэг хүлээж байгаагүй” гэв.

Агваан түүний үгийг хурдан хурдан тэмдэглэн авав. Баасан Агвааны хурдан бичиж байгааг ажиглан Даян дээрхийн хүрээнд байх үедээ ч Агваан хичнээн хичээнгүй лам байсныг нь санах.

“Одоо чи хариул” гэж дүрэмт хувцастай офицер Сүрэнхорлоо руу заав.

“Би ч лам нарын хоолыг бэлдэхээс өөр ямар нэг үүрэггүй байсан л даа”... гэж Сүрэнхорлоо эхлээд, “Гэхдээ...” гээд таг болов.

“Гэхдээ яадаг байсан гэж?”

“Хааяа нэг бүжигшүү юм хийдэг байсан юм” гэж Сүрэнхорлоо ээрэв.

“Ямар бүжиг?” гэж цэргийн хувцастай дарга хурдан лавлав.

“Цам харайх бүжиг. Тэнд би Догшин Улаан Сахиусын баг өмсдөг байсан юм.”

“Тийм үү?” гэж Агваан хөнгөхөн дуу алдаад түүнийг тэмдэглэж авав. Тэгснээ “Дараагийнх нь хариул” гэж тэр толгойгоо өргөлгүйгээр тушаалаа.

“Хурал номын үеэр би ихэвчлэн гоцлол дуу гаргадаг байсан” гэж хэн нэгэн хүчтэй царгиа хоолойгоор хариулав.

Агваан толгойгоо өндийлгөн харлаа. Баасан өөрийг нь ширтэн

хариулж байв.

“Аанха” гэж Агваан толгой дохин Баасангийн хариултыг бичиж авав. “Өөр юу хийдэг байсан бэ?”

“Өөр юм хийдэггүй байсан” гэж Баасан товч дуусгав.

“Чи бүжиглэж байгаагүй гэж үү?” гэж Агваан асуув, “Цам харайхад чи бугын бүжиг хийдэг байгаагүй юу?” гэж тэр нэмж дуржигнууллаа.

“Агваан, чи энэ хүнийг таньдаг байсан юм уу?” гэж цэргийн хувцастай офицер Агваан руу сүрхий харлаа.

“Үгүй л дээ” гэж Агваан түргэн хариулаад, “Зүгээр л энэ хүн бугын бүжиг хийчихмээр өндөр эр юм” гэв.

“Би бүжиг хийдэггүй” гэж Баасан баруун хөл рүүгээ заагаад, “Би шархдаад доголлон болчихсон юм” гэв.

“Аан тийм үү” гэж Агваан хэлээд, “Гэхдээ чиний гоцлол дуулдаг чинь бидэнд их хэрэгтэй мэдээлэл байна” гэв.

“Бидний хорих хутацааг сунгах гэж та нар ийм мэдээлэл авч байгаа юм уу?” гэж Баасан асууж орхив.

Агваан, офицер хоёр бие бие рүүгээ харав. Офицер толгой дохин ямар нэг зөвшөөрөл өглөө.

Агваан бичсэн тэмдэглэлээ ардаа барин хөлдөө зай аван, бие эгцлэн зогсоод, “Та нар урьд өмнө хийж байсан ажлаа Гандан хийдэд хийж өгвөл шийтгэл нэмэхгүй өнгөрнө. Та нар эхлээд саяын хэлсэн ажлуудаа бидэнд үзүүлж шалгуулах болно. Тэгээд тэнцвэл гурав хоногийн дараа Гандан хийдийг нээх тэр ёслолд оролцож болох юм.”

“Гурав хоногийн дараа гэнэ ээ?”, “Ганданд уншлага хийнэ гэв үү?” гэж хоригдлууд нэгнээ нудран шивнэцгээв.

“Тийм ээ, та нар жинхэнэ лам шиг байцгаана” гэж Агваан ямар ч нүүрний хувиралгүйгээр хариулаад, “За одоо дараагийн хүн хариулаарай” гэлээ.

Баасанг Гандан хийдийн номын ёслолд гоцлооч хийхээр бэлтгэл эхэлж байх тэр мөчид Архан харуулын нэгэн жижигхэн бор гэрүт төрөөд сар болж байгаа бяцхан хүү хавь ойрдоо шуугиан тариад байв. Тэр хүү ногоон нүдтэй, өндөр хамартай, шав шар үстэй бөгөөд хаанаас хэн ч орж ирээд харсан түүнийг “Ногоон Баасан дүрээрээ төржээ,”

зайлуул хойт дүр нь юм байлгүй” гэж уулга алдана. Энэ хүүгийн эцэг нь Болд, эх нь Сэндмаа бөлгөө. Шинээр төрсөн ногоон нүдтэй хүүд нэр хайрлаж амжаагүй аж.

Зургаан жилийн өмнө хөрөнгөө хураалгаж ядуурсны дараахнаас эхлэн сүүлийн дөрвөн жил дараалан цэрэг дайны хандив тасралтгүй нэхэгдэж жил жилд өссөн цөөхөн малыг нь Зөвлөлтийн улаан армид авч оджээ. Болд 1938 оноос өмнө цэрэгт нэгэнт явсан учир Монгол ардын хувьсгалт цэрэгт явсны шагнал болох олон тооны мал гэртээ авчирч үл чадна. Болдын ар гэрийнхэн эсвэл баривчлагдаж, эсвэл айлд бэр бууж нутгаас гарсан тул харж хандах хүнгүй болсон Болд хааяа улаан армид цугларсан малыг улсын хил хүртэл туух ажлаар Ханх явж өл залгах цөөхөн муу мал ажлын хөлсөнд авдаг байлаа.

Харин Сэндмаагийн дүү Бүргэд 1938 онд, бас нэг дүү Нацаг нь 1941 онд тус тус цэрэгт мордсоноор Сэндмаагийн ээжийнх овоо хэдэн малтай болжээ. Түүнийг дүү Минжүүр нь голлон маллаж чанга гарт атган Бүргэд, Нацаг хоёрыгоо хэзээ нэгэн цагт эргэж ирэхэд нь айлын дайтай айл болгох хэмжээний малтай байлгах гэж борви бохисхийлгүй чармайна. Минжүүр өөрөө ч өсөж олширсон малаасаа зохих хувиа авч Мишигтэй хуримлахыг хүсэх ажгуу.

Энэ зуур Болдын ам бүл дайны зардалтай уралдан нэмэгдсэнээр одоо тэднийх Архан голдоо байтугай, ойр хавийн зургаан харуулын нутагтаа хамгийн ядуу айл болжээ. Болд, Сэндмаа хоёр Баасанг баривчлагдах өдөр анхныхаа хүүтэй золгосон бол өдгөө тэр хүү нь зургаан нас хүрч, түүнийг хоёр ой хүрч байхад Гүнчин охин төрж, араас нь жил дараалан Тавцэцэг, Дулмаа гэсэн хоёр охин дүү мэндлээд амжсан ба одоо энэ шинээр төрсөн ногоон нүдтэй хүү Болдын тав дахь хүүхэд нь байлаа.

Сэндмаа, Болд хоёрт шинэ төрсөн ногоон нүдтэй хүүгийн талаар нутгийнхантайгаа ижилхэн хардлага төрсөн хэдий ч түүний хувь зохиолыг асуух гэхээр Од бөөд өгөх өргөл барьцгүй болтлоо ядуурсан тул хүүдээ хүнээс асуулгүйгээр Дэнзэндорж хэмээх нэр хайрлав. Болдынх шинэ хүүдээ нэр өгсөн тухай дуулсан Чулуунжий Сэндмаад таваг дүүрэн өрөм, ааруул барьсаар нэгэн өдөр орж ирэв.

“Сэндмаа минь, танайх шинэ хүүгийнхээ хувь зохиолыг Од бөөгөөс асуучихаа юу?” гэж Чулуунжий хэлэв.

“Асуугаагүй” гэж Сэндмаа хэлээд, “Чи чинь ийм том тавагтай идээ

бариад хаачих нь вэ?” гэв.

“Би чамайг мэдээд байсан юм аа. Од бөөгийнд очооч гэж хэлээд байхад та хоёр хүүдээ дур мэдээд нэр өгчихсөн шив” гэж Чулуунжий зандрангүй хэллээ.

“Од бөөгөөс асуусан асуугаагүй яахав дээ. Асууя ч гэсэн хүнд өгөх юм байх биш, бурхны тааллаар болдог юм нь болоо биз” гэж Сэндмаа дуугаа чичрүүлэн хэлээд тавагтай өрөм, идээ рүү харахгүй байхыг хичээв.

“Үгүй ээ, чи явж асуух хэрэгтэй. Хүмүүсийн яриад байгаа нь үнэн байна уу мэдээд өг. Баасан үнэхээр үхчихсэн байх гэж би бодохыг ч хүсэхгүй байна. Чи хүүгээ Баасангийн хойт дүр биш гэдгийг л мэдээд өг. Өөр юу ч хэрэггүй. Ганц тэрийг л мэдээд өг. Би чамд энэ тавагтай идээг өгье, үүнийг чи авч очоод Од бөөд өргөл барьц болгож өгчихөөд ир. Баасанг амьд байна уу гэдгийг асуучихаад ир” гэж Чулуунжий шавдуулав. “Хүүгээ авч явахаа мартав аа. Хүүг чинь тэмтэрч үзэх байлгүй” гэж тэр бушуухан нэмлээ.

Сэндмаагийн нүдэнд хоромхон зуур нулимс дүүрч ирэв. Чулуунжийгийн барьж ирсэн шинэхэн өрөмтэй идээнээс амсах эрхгүй гэдгийг өлөн зөмөг амьдарч буй нялх биетэй эх мэдэрч дотор нь палхийн уйлан алдсан боловч, энэ идээг Баасангийн тухай асуухад хэрэглэх нь гэсэн бодол түүнийг тайвшруулав. Сэндмаа нүдээ цавчран өмөлзөх гээд байгаа уруулаа тас жимийгээд цаашаа харан үг дуугүй хүүгээ өлгийдлөө.

Гомдсон, баярласан, цочирдсон аль нь үл мэдэгдэх чимээгүй хар нулимс түүний хацрыг даган урсаж хоёр мээм нь үл мэдэг чимчигнэв. Сэндмаа нэхий өлгийтэй хүүгээ тэврэнгээ нүүрэндээ нааж нулимсаа хуруугаараа сэм арчаад эргэв. Тэр Чулуунжийгийн нүүр рүү харалгүйгээр хүүгээ тэврээгүй сул гараараа тавагтай идээг авлаа.

Сэндмаа Чулуунжийтэй үг ч солилгүй Од бөөгийнх рүү алхаж одов.

“Хэцэс, гараа гаргаж идээ бэлдээд орж ирэхэд гялайлаа ч гэж хэлдэггүй байна шүү” гэж Чулуунжий араас нь бувтнав. “Заяахав, чиний хүү Баасангийн хойт дүр биш гэсэн мэдээтэй ирдэг л юм бол миний тавагтай идээнд баярлахгүй байсан ч болно” гэж тэр Сэндмаагийн араас нэмж шивнэлээ.

Чулуунжийн Болдын хаяанд олон жил амьдран явахдаа Баасанг үргэлж санасаар явсан нь үнэн билээ. Хэдий тийм боловч, унхиаатай, сэтгэл цөвгүй байсан уу гэвэл бас тийш биш. Үймээн самуунт жилүүдэд Дээрхийнхний сэтгэл санаа онхолтой, донхолтой, зарим эрчүүд ор онгойсон боловч амьдрал үргэлжилж л байв. Хөвгүүд өсч торнин, буйд газрынхны л аясаараа айл гэрийн хаалга татах, охид хүүхнүүдээ оролдож дэггүйтэх ч жам ёсоороо үргэлжилж байв. Тийм хөвгүүдийн зарим нь Болдынхоор өглөө үдэш буух нь цөөнгүй. Хааяа хааяа чингэж ирэхдээ мал сураглаж, энэ тэрхэн хэлэлцэхдээ Чулуунжийг л зорьж ирцгээхийг Болд, Сэндмаа хоёр хэдийнэ мэдэх боловч үл анзаарсан царай гаргаад уджээ.

Харин Сэндмаа өглөө эрт өрхөө татахдаа, үдэш оройтож ирсэн үнээ саахдаа Чулуунжийн гэрээс гарах эр эмийн явдлын дуу авиаг нэг биш сонссон бөгөөд, өнөөдөр ийнхүү ухаан орсон мэт гэмгүй царйлж Баасанг санагалзсанд нь баахан дургүй хүрч явлаа.

Сэндмааг ирэхэд Од гэрийнхээ гадаа сууж байв.

“Сэндмаа чи юу? Хүүтэйгээ ирээ юу?” гэсээр Од гэрээ тулан босов.

“Тийм ээ, би байна. Та намайг яаж танив?”

“Танилгүй яах вэ, нялх хүүхдийн хөөрхөн үнэр үнэртээд явчихлаа. Чамаас өөр нялх биетэй хүүхэн энэ хавьд алга” гэж Од хэлээд “Гэрт орцгооё” гэлээ.

Сэндмаа Одын араас орж эргэнэг дээр нь Чулуунжийгийн тавагтай идээг тавиад, “Энэ тавагтай идээг танд барья” гэв.

“Зүгээр дээ, Сэндмаа минь. Чи надад хоосон ч ирсэн болох байсан шүү дээ” гэж Од хэлээд лагс биеэрээ орон дээр завилан сууж, нүүр рүүгээ хар цацаг унжсан өдтэй малгайгаа орныхоо толгойн шургуулга дээрээс авч толгой дээрээ тавив.

Сэндмаа Одын гэрийн цэв цэвэрхэн өрсөн авдар шүүгээнүүд, цэмбийтэл шүүрдсэн шалыг тойруулан харангаа, “Та аавындаа саяхан очоод ирсэн гэв үү. Гочоо гуайн тэнхээ сайн уу?” гэв.

“Аав сайн сайн. Намайг авгай ав л гэж ятгаж байна лээ. Ганц өргөмөл хүүгээ дэмий хүлээгээд насыг ганцаараа барахаар өөрийн гэсэн төрсөн хүүхэдтэй бол гэнэ ээ” гэж тас тас инээв.

“Тань шиг буянтай сайн хүнтэй азтай л эмэгтэй гэрлэнэ дээ.

Танайхаар орж гараад байгаа нэг бүсгүй байгаа л гэж амьтан ярих юм, түүнтэйгээ ханилчихаач” гэж Сэндмаа хэлэв.

“Гэрлэх ч яахав болж л байна. Хүний жам юм хойно өөрийн үртэй болбол хичнээн сайхан байх билээ. Гэхдээ л муу Агваанаа өдөр болгон л хүлээх юм. Тэрнийгээ сайн сайхан явааг дуулчихвал ч авгай аваад хүүдээ дүү гаргуулаад хүлээж байх шиг жаргал алга” гэж Од инээмсэглэлээ.

“Агваанаас сураг гарахгүй л байна уу?” гэж Сэндмаа санаа алдав.

“Сураг алга. Долоон жил амьд үхсэн тухай ямар ч сураггүй шүү” гэж Од уртаар санаа алдлаа. Тэгснээ тэр суудлаа засан урагш тонгойж, “Одоо надад түүнтэй харилцах ганц л арга үлдээд байна” гэж шивнэв.

“Харилцах аа?” гэж Сэндмаа дуу алдаад, “Хаана байгааг нь ч мэдэхгүй байж яаж харилцах юм бэ?” гэлээ.

“Тэр нэг сүрхий арга бий” гэж Од хөхрөв. “Хэрэв би гэнэт л хүү маань тэнд энд тэгж явна, ингэж явна гээд яриад эхэлбэл чи намайг Агваантайгаа холбогдчихож гэж бодоорой.”

“Та сүнснийг нь дуудах гэж байгаа юм уу?” гэж Сэндмаа нүдээ том болгов.

“Үгүй ээ” гэж Од дуугаа бүдүүн болгон хойш гэдийгээд, “Гэхдээ ганц чамд л хэлж байгаа юм шүү” гэж шивнэнгээ урагш дахин тонгойв. Тэгээд Од гадаах хүнд дуулдахааргүй дуугаар, “Би түүнд өөрийнхөө ид шид, хүч чадлыг илгээх гэсэн юм” гэлээ.

“Тэгж болдог гэж үү?” гэж Сэндмаа хариу шивнэлээ. “Та өөрөө хүч чадалгүй болчих юм биш биз?”

“Магадгүй. Би үүнийг өмнө нь туршиж үзээгүй юм байна. Гэхдээ хэрэв би хүч чадлаа алдчихвал хүүтэйгээ харилцаж чадахгүй л дээ. Харин алдахгүй бол би түүнтэйгээ яг л сүнстэй харилцаж байгаа юм шиг чөлөөтэй ярьж чадна” гэж Од дуугаа тайван болгон тайлбарлалаа.

Сэндмаа санаа алдав. “Гайхамшигтай юм аа. Тэгээд та хэзээ Агваантай харилцах вэ?”

“Бороо орж тэнгэр дуугарч аянга цахилгаан ниргэхийг л хүлээж байна” гэж Од хэллээ.

“Од гуай...” гэж Сэндмаа дуугаа чичиргэн ярианы сэдвийг зориггүйхэн өөрчилж, “Танаас би хүүгийнхээ тухай асууж болох уу?” гэлээ.

“Бололгүй яахав дээ, дүү минь. За хүү нь яагаад байна?” гэж Од

малгайгаа засав.

“Энэ хүү маань зургаан жилийн өмнө баригдаад явсан хадам ах Баасантай маань учиргүй адилхан төрчихлөө” гэж эхлээд Сэндмаа унтаж байгаа өлгийтэй Дэнзэндоржийг Од руу харуулан тэврэв.

“Тэгээд?”

“Тэгээд Болд хүүгээ ахынхаа хойт дүр юм биш байгаа гэж санаа зовох боллоо. Хүмүүс ч бас тэгж шуугиад байх юм. Баасан амьд мэнд явдаг болов уу, яадаг бол харж үзэж өгөөч гэж танаас гуйх гэж ирлээ” гэж Сэндмаа хэлээд хүүгээ ялимгүй бүүвэйлэв.

Од хараагүй нүдээ хар цацагныхаа ард нуугаад дуу гаралгүй хэсэг суув. Тэгснээ ханын толгойд өлгөсөн арьсан тал хэнгэрэгээ авч хэсэг дэлдэн амандаа элдвийг үтлэн ганцаараа ярив.

Сэндмаа Одын хариут хүлээн тэвчээртэй суулаа.

“Баасан чинь нөгөө хийдийн гоцлон уншлагач ах нь мөн бил үү?” гэж Од гэнэт асуугаад толгойгоо үл ялиг сэжлэн нүүр рүүгээ унжсан хар цацгийг санжигнуулан тал хэнгэрэгээ чангарууллаа.

“Тийм ээ, тэр ах нь” гэж Сэндмаа түргэхэн хариуллаа.

Бөө тал хэнгэрэгээ нүдэхээ больж толгойгоо үүдэн тал руу гилжийлгэн ямар нэгэн чимээ чагнаж байгаа мэт хэсэг суув. “Би түүний хоолойг сонсож байна!” гэж тэр гэнэт хэллээ. Тэгснээ толгойгоо сэгсрээд дахин гилжийснээ, “Тийм ээ, яг мөн байна. Баасан лам чанга чанга маань уншаад гоцолж байна. Олон ламын дунд гоцолж байна” гэлээ.

“Маань уншаад ий? Яахаараа тэгдэг билээ?” гэж Сэндмаа гайхав. “Дотоод яамныхан лам нарыг маань мэгзэм уншлаа гээд бариад явчихсан, хүрээ хийдийг маань нураачихсан. Ийм байхад маань гоцлоно гэж үү дээ? Та маань уншиж байна гэж яг зөв сонсов уу?” гэж тэр дуугаа нарийсгав.

“Тэгэлгүй яахав. Яг зөв сонссон” гэж Од инээмсэглээд, “Нүүрийг нь харж чадахгүй байна, гэхдээ дуу нь яг мөн. Бас ууланд түүний сүнс харагдахгүй байна. Тэгэхээр Баасан амьд мэнд байна гэсэн үг” гэлээ.

“Сахиус минь. Тийм болог. Таны хэлсэн үнэн байг!” гэж Сэндмаа өлгийтэй хүүгээ тэвэрсэн гараараа алга хавсран залбирав. Тэгснээ тэр хоолойгоо засаад, “Од гуай, Баасан тэнгэрийн оронд очоогүй хэрнээ бурхны ном уншаад гоцолж байгаа гэдэг нэг л үнэмшилгүй юм. Тэр маань одоо цагт амьд мэнд байж энэ хувьсгалт засгийн шийтгэлээс

мултарч хийдэд шавилна гэж байх уу? Нэг л ойлгомжгүй санагдах юм” гэлээ.

“Мэдэхгүй л дээ” гэж Од хэлээд тал хэнгэрэгээ хананд өлгөөд орноосоо босов. Тэгээд яг хараатай хүн шиг гэр дотуураа алхан Сэндмаагийн дэргэд ирж сууснаа, “Миний хэлж чадах юм гэвэл Баасан ламын дуу хэзээ язааных шигээ л тод сайхан дуулдаж байна. Сүнс нь биендээ байна. Үүнээс илүү юм хэлж өгч чадахгүй нь дээ” гэлээ. Тэгээд гараараа бяцхан хүүгийн өлгийг илээд, “Наадах хүү чинь харин эрдэмтэй сайн хүн болно доо. Ном сайн сургаарай” гэлээ.

Сэндмаа Одынд очоод ирсний орой хар үүл бүрхэж усан бороо цутгав. Өрхийг нь татсан эсгий гэрийн ширээр бүтээгээгүй хэсэгт нь дусаал пол пол хийн гоожиж, онгорхой хаалгаар бүүдгэр харанхуйн дунд ус хувингаар цутгах мэт асгарна. Болдын Чулуунжийд хашааны мод татаж өгөхдөө олж ирсэн жаахан борцоор Сэндмаа хоол хийж нөхөр, дөрвөн хүүхэддээ аягалаад өөрөө нялхыгаа хөхүүлэв. Гэнэт цахилгаан цахилж галаа тойрон тоодойтол суусан гурван жижиг охины нүүр гэрэлд тодроод ирэв.

“Ээж ээ, яг дээрээс цахилж байна. Ямар аймаар цахилгаан бэ?” гэж зургаан настай Амарбаяр хүү нь хэлж дуусаагүй байтал нижигнэсэн ихээр тэнгэр дуугарлаа. Болд том аягатай хоолоо газар тавиад дээш өлийж хамаг чангаараа “Аа! Аа! Аа!” гэж хашгирав.”

Дөрөв, гурав, хоёр настай охид нь аавынхаа дуу, тэнгэр нижигнэх их чимээнээс айсан бололтой хоолоо орхин гүйлцэж ээжийнхээ хормой доогуур ирж хөлөөс нь зуурцгаав. Тэнгэрийн дуу намдлаа.

“Аав аа та яагаад муухай хашгираад байгаа юм бэ?” гэж дөрвөн настай Гүнчин ээжийнхээ өвдөгний цаанаас цухуйнгаа асуув.

Болд хоёр гараа сунган охид руугаа зөөлөн хараад, “Миний охид нааш ир. Аавынхаа өвөр дээр бор шувуу шиг бөөгнөрч сууж байгаад цуг хашгир. Тэнгэр дуугарахаар би энд байна шүү, намайг битгий ниргээрэй гэж хашгирдаг юм. Тэгэхгүй бол тэнгэр биднийг андуураад ниргэчихвэл яана” гэж цагаан шүдээ яралзуулан инээв.

Охид аавынхаа завилж суусан өвөр рүү гүйлдэн очиж том дээлийнх нь хормойг дүүргэлээ. Амарбаяр ч аавынхаа дэргэд ирж наалдан

суулаа.

“За одоо дахиад цахилгаан цахихаар яах билээ?” гэж Болд инээв.

“Хашгирна!” гэж охид дуу нийлүүлэн хэлээд жиг жиг хөхрөлдөв.

Энэ мөчид цахилгаан хэд хэдэн удаа угсран гялсхийлээ. Удсан ч үгүй араас нь тэнгэр сүртэйгээр удаан нижигнэв. Болдын хүүхдүүд аавтайгаа цуг дээшээ өлийн, нүдээ тас аниад, амаа байдгаараа ангайж “Аа!” гэж хоолой нийлүүлэн хашгирав. Сэндмаа өлгийтэй хүүхдээ хөхүүлэнгээ нүдээ анин алга хавсарчээ. Түүний уруул үл мэдэг хөдлөн маань мэгзэм уншиж байлаа.

“Аав аа, хашгирах ёстой гоё юм байна. Би тэнгэр дуугарахаас айхаа больчихсон” гэж Гүнчин инээхэд Болд охиныхоо толгойг илэв.

Энэ үед хоёр настай Дулмаа босон галын дэргэд очоод хоолоо авч идэнгээ гал руу заан ямар нэг юм шулганав. Гэнэт гал дүрс дүрсхийн оч хаялан гялалзлаа.

“Ээж ээ, Дулмаа яагаад байна аа?” гэж Гүнчин асуув.

“Галын бурхантай ярьж байгаа юм” гэж Сэндмаа тайлбарлав.

“Галын бурхан гэж байдаггүй, тийм ээ аав аа” гэж Гүнчин эргэж харав.

“Ээжээсээ асуу. Бурхны юмыг ээж нь илүү мэддэг юм” гэж Болд инээлээ.

“Ээж, энэ гал дотор бурхан байхгүй тийм ээ? Энэ чинь зүгээр л гишүү, аргал хоёр шатаж байгаа тийм ээ” гэж Гүнчин тулга руу заав.

“Галын бурхан гэж байдаг юм” гэж гурван настай Тавцэцэг хошуугаа цорвойлголоо. “Байдаг гэж ээж хэлсэн” гэж тэр нэмэв.

“Ээж, галын бурхан гэж яг байдаг юм уу, байдаггүй юм уу? Дулмаа сая галын бурхантай ярьсан юм уу, зүгээр л үүглэсэн юм уу, та хэлээд өгөөч” гэж Гүнчин шалгаав.

“Та нар хар даа” гэж Амарбаяр Гүнчин рүү хуруугаараа заагаад, “Энэ Гүнчин дандаа ингэж гөжүүд зан гаргадаг юм. Нэг юм шалгаахаараа ерөөсөө салдаггүй шүү” гэж хэзээ язааны том хүн шиг зэмлэхэд,

“Тэгээд яагаав дээ. Би бурхан байдаг юм уу, үгүй юм уу мэдмээр байна. Та мэддэг юм бол хэлээд өгөөч” гэж Гүнчин ах руугаа харав.

“Бурхан байхгүй ээ байхгүй” гэж Амарбаяр хэлээд, “Бурханд итгэвэл аюултай гэж хүмүүс ярьж байна лээ” гэлээ.

“Хүү минь тэгж ярьж болохгүй” гэж Сэндмаа хэлээд, “Бурхан гэж байдаг юм. Түүнд заавал итгэж найдаж явах хэрэгтэй. Өөр найдаж

итгэх юмгүй болсон үед бурхан л та нарыг аварна” гэв.

“Тэгвэл бурхан яагаад бид нарыг дандаа хоолгүй ядуу байлгаж байгаа юм бэ?” гэж Амарбаяр хэлэв. “Хүүхдүүд намайг ядуу Болдын ноорхой хувцаст гэж шоолдог” гэж хэлээд хүүгийн хоолой зангирав.

“Хүүхдүүд минь одоо унтацгаая” гэж Болд хэлээд, “Алив бороонд хувцсаа норгочихолгүй нүцгэн гүйлдэж гарч шээчихээд орондоо ор” гэж тэр гунигтайхан яриаг тасаллаа.

Хүүхдүүдээ нүцгэлээд гүйлдэн гарахад Сэндмаа нялхыгаа орон дээр тавиад газраар дөрвөн хүүхэд, Болд нартаа ор засав. Удсан ч үгүй Болд хамгийн түрүүнд орондоо орж унтлаа. Хүүхдүүд ч орондоо орцгоов.

Сэндмаа хүүхдүүдийнхээ хөл тушаа суугаад Амарбаярын гарыг илж, “Миний хүү айлын хүүхдүүдийг ядуу гэж шоолбол битгий гутарч байгаарай. Бид нар ядуу ч бай, баян ч бай үнэнч шударга хүмүүс шүү дээ. Тийм хүнийг хэн ч гутааж чаддаггүй юм. Мэдэв үү.” гэлээ.

“Ээж, бид нар удмаараа шударга харуул хүмүүс тийм ээ” гэж Гүнчин ярианд оролцов.

“Тэгэлгүй яахав. Ёстой нэг үнэнч шударгаараа шалгарсан учраас биднийг итгэж харуул хийлгэхээр явуулсан юм шүү дээ” гэж Сэндмаа хэлэв.

“Та тэгвэл манайхан яаж анх харуул болсон тухай ярьж өгөөч” гэж Амарбаяр инээмсэглэн асуув.

“Тэгээч ээж, та дахиад харуулын домог ярьж өгөөч” гэж Гүнчин босч суув.

“Эртээ урьдын цагт Чингис хаан гэдэг агуу том хаан Их Монгол улсаа нэгтгээд Орхоны хөндийд суурьшжээ” гэж Сэндмаа эхлэв. Тэр Гүнчинг эвтэйхэн оронд нь хэвтүүлэнгээ үлгэрээ үргэлжлүүлээ. Хүүхдүүд нь ээжийнхээ олон удаа ярьж өгсөн үлгэрийг дахиад л анхлан сонсч буй мэт амтархан чагнав.

“Чингис хаан нэг удаа аравт, зуут, мянгатын дарга нараа дуудаж, “Та нар надад өөрийнхөө хамгийн үнэнч сайн хүүт хоёр хоёр үнэнч сайн найзтай нь авчирч миний хишигтэн цэрэг болго” гэж тушааж гэнэ ээ. Ингээд Чингисийн хишигтэн цэрэгт орохоор газар газрын хамгийн үнэнч, хамгийн шударга, эзэн хаанаасаа хэзээ ч урвахгүйгээр зүрх зоригтой байлдаж чадах эрчүүд цугларсан юм гэдэг. Хожим Чингис хааныг бурхан болсны дараа хишигтэн цэргийн үр сад Орхоны хөндийг

дүүргэн суудаг болжээ. Их хааны байгуулсан улс таван зуун жилийн дараа гэхэд урд талаасаа Манжийн эзэмшилд булаагдаж, ар талаас нь Оросын казахууд нутаг тасалж эхэлсэн байна. Буриадуудыг Оросын харьяанд ордог үеэр Монголын ноёд, түшмэдүүд Манжийн хаанд бараалхаж Монгол улсынхаа хойт хилийг найдвартай манах цэрэг томилуулахаар шийдэв гэнэ ээ. Ингээд хоёр зуун тавь орчим жилийн өмнө монгол ноёд Чингис хаандаа үнэнч зүтгэж байсан хишигтэн цэргийнхний үр удмынхнаас нэг зүйлийг аминчлан хүсч гэнэ.” Сэндмаа ингэж хэлээд дуугаа намсган хүүхдүүддээ хандаж, “Та нар унтчихсан уу?” гэж асуув.

“Унтаагүй” гэж Гүнчин, Амарбаяр хоёр хэллээ. Дулмаа, Тавцэцэг нар нам унтжээ. Болд ч бас хурхирч эхлээд байлаа. “Ээж ээ, тэгээд цааш нь яриач” гэж Гүнчин шавдуулав.

“Алтан ургийн ноёд хишигтэн цэргийн үр садаас ингэж хүсчээ. Та нарын эцэг өвгөд Чингис хаанд үнэнч зүтгэж явсан тул Орхоны хөндийд нутагласан билээ. Одоо улс гүрэндээ туслах та нарын ээлж боллоо. Манай улсын хойт хилээр наян найман харуулын нутаг гаргах гэж байна. Тийшээ очиж суурьшицгаа. Гэхдээ нэг зүйлийг тангарагла. Хил дээр монгол цэргийн байнгын харуул очихоос нааш та нар харуулын нутгаа орхиж нүүж болохгүй. Бас зөвхөн та нар харуул хийгээд дуусахгүй, та нарын үр хүүхэд, ач гуч чинь үеийн үед, үрийн үрд харуул байх болно гэдгээ тангараглаж чадах нь л харуул болж болно гэж тэд хэлж гэнэ ээ. Ингээд Орхоны хөндийн олон айл Хархорумын Ноён толгойд гарч эрхий хурууныхаа цусыг дусаан үнэнч харуул байхаа тангараглаад хойт зүгийг чиглэн нүүдэллэв гэнэ ээ. Хүүхдүүд та нарын аавын талын өндөр дээд өвөг Дулаан Бошгот гэгч бөө хүн тэдний дунд байсан гэнэ. Миний өөрийн талынхан ч бас харуулууд юм даа. Дулаан Бошгот өвөө нь Архан харуулын нутагт ирээд Арханы овоог босголцжээ. Тэгээд буриадуудтай жил болгон уулзан найрлаж эв модны наадам хийдэг болж гэнэ. Тэр цагаас хойш өнөөдрийг хүртэл аав ээжийн чинь удмынхан харуул хүний яс чанар, үнэнч шударгын тангарагийг одоо болтол зөрчөөгүй нэр төртэй амьдарч яваа юм. Ийм учраас баян ядуу байх бол цаг зуурын хэрэг. Үнэнч шударга байх бол мөнхийн тангараг юм шүү хүүхдүүд минь. Үүнийг л зөрчиж удам судрынхаа нэрийг хугалж болдоггүй юм шүү” гэлээ.

“Ээж ээ, бид нар хэнд үнэнч байх ёстой юм бэ?” гэж Амарбаяр

гэнэт асуув.

“Харуул хүмүүс Монгол улсынхаа газар нутгийг хамгаалах тангарагтай юм. Газар шороондоо үнэнч бай” гэж Сэндмаа хэлээд хүүхдүүдээ хучив. “Бас хүнд хэзээ ч бүү худал ярьж бай. Мөнгө хөрөнгөнд хууртаж болохгүй, ном эрдэмд илүү шамд. Та нарын удамд олон эрдэмтэй ах нар бий, миний хүүхдүүд тэд нар шигээ эрдэмтэй хүмүүс болцгоож чадна” гэлээ.

“Би ерөөсөө худлаа хэлж байгаагүй ээ” гэж Амарбаяр хэлэв.

“Би ч гэсэн” гэж Гүнчин нойрмогдуу бувтналаа.

“Миний хүүхдүүд сайн харуул болж чадна аа. Өвөг дээдсийн нэрийг хэзээ ч хугалахгүй сайн хүмүүс болно. Ээж нь сайн мэдэж байна” гэж Сэндмаа хэлээд хүүхдүүдийнхээ духан дээр үнсэв. “За одоо унтацгаа” гээд тэр бослоо.

Сэндмаа унтарч байгаа галын дэргэд суув. Галын сүүмгэр гэрэлд юм бичиж болмоор харагдлаа. Тэр эргэнэгийнхээ доороос нэг цэвэрхэн хуулсан үйс авлаа. Тэгээд орны хөлийн шургуулганаас жижигхэн харандаа гаргав. Үйсэн дээр 1944 оны 7 сарын 3 гэсэн он сар тавилаа. Харандаа нь муу гарах тул Сэндмаа шүлсээрээ норгов. Норсон харандаанаас ягаан өнгө гарч үйсэн дээр тодорно.

Сэндмаа эргэн тойрноо харлаа. Харанхуйд түүний хүүхдүүд болон нөхөр нь бөх нойрсож байлаа. Охид хучлагаа яржээ. Хэсэг зуур гадаа шиврэх бороог тэр чагнав. Тэнгэр дуугарч аадар цутгаж байснаа больж бороо хааяа хааяа зөөлхөн шивэрч бараг зогсох нь уу гэмээр дуулдана. Сэндмаа тэр нэгэн бороотой шөнө Баасангийн биед анх шүргэснээ бодов.

“Хайрт Баасан минь” гэж захидлаа эхэллээ. “Энэ бол чамдаа бичиж буй зуун арван дөрөв дэх захиа. Бичиг үсэг сурснаасаа хойш зав л олдвол чамдаа захиа бичтээр санагдах юм. Чи миний захидлуудыг авахгүй ч гэсэн надтай зүүдэндээ учирч чаддаг болов уу? Би үргэлж л чатайг зүүдлэх юм даа.”

Сэндмаа хэсэг зуур юу бичихээ бодож санаа алдав. Тэгснээ тэр үйсэн дээрээ тонгойж захидлаа үргэлжлүүлээ.

“Өнөөдөр чатайг хаа нэгтээ алс холын сүт хийдэд таань уншиж байна гэж Од бөө хэллээ. Энэ үнэн байгаасай гэж ятар их хүсч залбирч байна гээч! Хэрэв чи минь үнэхээр зовж зүдрэлгүйгээр бурхандаа залбирах

эрхтэйгээр хийдэд сууж байгаа бол санаа минь амарч байна.

Баасан минь, би чамтайгаа хэзээ нэгэн цагт эргэж уулзах болов уу гэж дандаа бодох юм. Чамтай дахин уулзах тэр төчид чи намайг таних болов уу, надад хайртай хэвээр байх болов уу, яах бол? Харин би чатайг үргэлж хайрлана. Яагаад гэвэл чи миний анхны бөгөөд жинхэнэ хайр. Чамд дурласан шигээ өөр хүнд дурлаж чадахгүй юм байна. Чатайгаа хайрлаж явбал чи минь амьд тэнд эргээд ирж чадах юм шиг санагдах юм. Чатайг амьд тэнд эргээд ирсэн хойно би нөхрөөсөө өөр хүн бодолгүйгээр шулуухан амьдарч чадна аа. Ганцхан чи минь амьд л эргэж ирээрэй. Чиний бэрх аян замд миний өчүүхэн сэтгэл хэрэгтэй бол хайраа би харатгүй зориултаар байна. Чамд өмнө нь дэтий уурлаж, готдоож явсан бол уучлаарай. Бүхнийг уучлаад амьд тэнд эргээд ирээч дээ.

Миний амьдрал дажгүй сайн. Хүүхдүүд минь тэрсхэн болохоор эднийгээ хооллох гэж Болд минь их л ажиллах юм. Даан ч дайн болж байгаа болохоор хүтүүсийн өгдөг хөлс нь дэндүү бага болж дээ. Бас танай үүгээр хүн хүлээгээгүй айл гэж алга. Болд бид хоёр баригдаад явсан та нарыгаа цөхөртлөө хүлээнэ. Ээж дүү нар таань Бүргэд, Нацаг хоёрыгоо цэргээс ирэхийг хүлээж байна. Од гуай Агвааныгаа хүлээсээр л байгаа. Равдан гуайнх Бадагч гэдэг хүүгээ хүлээдэг юм. Агваан яваад долоон жил, Бүргэд, та хоёр яваад зургаан жил сураггүй байна. Нацаг сургуулиа төгсөөд ажил хийж чадалгүй хоёр жил болсон. Түүнийг эсэргүүний хүүхэд гээд ажилд аваагүй. Одоо дүү минь цэрэгт яваад гурван жил болж байна. Цэрэгт яваад ирвэл ажил олдож тагадгүй гэж ээж, дүү нар минь найдах юм. Харин миний бодлоор биднээс энэ эсэргүүний үлдэгдэл гэдэг нэр хэзээ ч салахгүй юм шиг байна. Гэвч бидний амьдралын өчүүхэн бэрхшээл чиний минь баригдаад явсантай зүйрлэх ч ютгүй жижиг зүйл шүү дээ. Чи минь яаж шуухан яваагаа дуулгаж чаддаг ч болоосой. Чатайгаа амьд тэнд эргэж ирнэ гэж хүлээсээр сууна шүү. Би чамдаа хайртай. Сэндмаа чинь.”

Сэндмаа үйсэн дээр бичсэн захидлаа цээжиндээ наав. Тэр нүдээ анин уртаар санаа алдлаа. Тэгээд захидлаа нүүрэндээ наан үг бүрийг нь үнэрлэхийг хичээв. Дараа нь тэр захидлаа аажимхан өөрөөсөө холдуулж гал руу зөөлөн хийв. Хуурай үйсний үзүүр унтарч байгаа цог руу ормогц дөл болон сүүмэлзсэнээ чад чадхийн асч гэрэл гаргалаа. “Галын бурхан минь, түүнийг минь хамгаалж яваарай” гэж Сэндмаа

шатаж байгаа үйс рүү ширтэнгээ шивнэв. Гал хэсэгхэн дүрэлзсэнээ унтарч сүүмгэр утаа өрхний завсраар унах борооны цөөхөн дусалтай зай булаацалдан дээш хөөрөн алга болов.

Нялх хүүхдийн уйлагнах дуу гарлаа.

“Үр минь өлсөө юу?” гэсээр Сэндмаа дээлийнхээ товчийг тайлан эргэж хүүгээ тэврээд мээмээ амлуулав.

Маршал Чойбалсан шаагин асгарах бороог ширтэн цонхоор харж зогслоо. “Генерал Балганыг дууд! Цаг агаарын мэдээ аваад ир гэж хэл” гэж тэр тушаав. Түүнийг дахин цонх руу эргэхэд цахилгаан гялсхийж аянга нижигнэв.

Балган өрөөнд орж ирээд ёслолоо. Түүний мөрөн дээр том алтан таван хошуу гялалзана.

“Нөхөр генерал, гадаа юу болоод байна?” гэж Чойбалсан ууртайгаар асуув.

“Нөхөр маршал аа, хүчтэй аадар бороо орж байна. Монгол улсын нутгийн хагас нь нэлдээ бороотой байна” гэж Балган номхон зогсон илтгэв.

“Бороо орж байгааг мэдэж байна, нөхөр генерал. Энэ бороо хэзээ дуусахыг мэдэж байгаа хүн байна уу?”

“Бид мэдэхгүй байна, нөхөр...” гэж Балган хариулах гэв.

“Мэдэхгүй байна гэдэг чинь юу гэсэн үг вэ!” гэж Чойбалсан хашгиран яриаг нь таслуулаад, “Хорин дөрвөн цаг хүрэхгүй хугацаанд Америкийн Нэгдсэн Улсын дэд ерөнхийлөгч ирэх гэж байхад чи энэ чөтгөрийн бороог яаж зогсоохоо мэдэхгүй байна гэдэг чинь юу гэсэн үг вэ. Түүний айлчлал Монголд хичнээн чухал гэдгийг ер нь чи ойлгож байна уу?” гэж тэр ууртайгаар урсгаж гарав.

“Би мэдэж байгаа, маршал аа. Цаг агаарын мэдээг дахиад нэг лавлая. Аадар бороо уг нь удахгүй зогсдогсон” гэж Балган аль болох тайван хариулахыг хичээв.

“Удахгүй гэв үү? Өдөржин орж байхад!” гэсээр Чойбалсан цонх руу дахин харав. “Тэр хийдийн ёслолын бэлтгэл юу болж байна? Маргаан хоёр хүрээнд хурал хурахад бэлэн үү?”

“Хоёулаа бэлэн, нөхөр маршал аа” гэж Балган хэлээд, “Өнөөдөр

бүх лам нар дээл хувцсаа хүлээж авсан” гэв.

“Таны лам нар итгэлтэй, найдвартай байж чадна биз, генерал аа?”

Балганы нүд шийдэмгий байдалтай болов. “Манайхан найдвартай байгаа. Хоригдол лам нарыг америк зочдоос холуур суулгахаар зохицуулсан. Та манай Агвааныг мэдэх бил үү? Зөвлөлтийн дотоодыг хамгаалахын сургуульд сураад ирсэн манай сайн ажилтан залуу шүү дээ. Тэр яамныхаа бусад нөхөдтэй хамт хоригдлуудыг харж манаж байгаа. Ямар нэгэн аюултай үйлдэл гарахгүй гэдэгт би бат итгэж байна. Хоригдлууд зочидтой харилцах оролдлого хийвэл хатуу шийтгүүлнэ гэж сануулга авсан байгаа” гэж тэр урсгалаа.

“Сайн байна, генерал аа. Ажлыг ингэж бүрэн сайн хийж чаддаг учраас чи үргэлж миний дэргэд байгаа хэрэг” гэж Чойбалсан Балган руу инээмсэглэл бэлэглэв. Тэрбээр Балганы ганган мөрдөс дээр алгадаад, “Ганданг тэр чигээр нь нээлттэй үлдээе. Ер нь бодоод байхад шашны газарт өөрийн хүнтэй байх нь дотоодын үймээн самуун гаргах сэдлийг дор нь барьж болох сайн арга шиг санагдаад байна. Чи өөрийнхөө хүмүүсээс хамгийн найдвартайг нь Ганданд тэр чигээр нь үлдээж байнгын мэдээлэгч болго” гэв.

“Мэдлээ, маршал аа.”

“Тэр Агваан гэдэг залуу чинь Ганданд юу хийж чадахаар нөхөр вэ?”

“Агваан уу?” гэж Балган бодсоноо, “Цаадхыг чинь зурхайч болгоё гээд хуваарилчихсан байгаа. Зурхайч нарт хүмүүс хамаг нууцаа ярьж өдөр сар асуудаг биз дээ” гэв.

“Яг зөв. Ганданг байнгын ажилтай болгохын хажуугаар хийх ажил их байна. Дайн дуусахад энэ дэлхий ертөнц өөрчлөгдөж бид социалист ертөнцөд амьдарч эхэлнэ. Их том том өөрчлөлт гарна, генерал Балган! Бид хоёрт яаралтай ярилцах зүйл их байна” гэж Чойбалсан инээд алдав.

Генерал даган инээлээ. “Би танд зүтгэхэд бэлэн, нөхөр маршал аа” гэж тэр намуухан хэлэв.

“Жишээлбэл, энэ Богд хааны ордон, Чойжин ламын сүмийг яахав? Эднийг америкчуудад юу гэж тайлбарлах вэ?”

“Надад нэг бодол байна, нөхөр маршал аа”

“Хэл хэл”

“Ренчин Бямбаев доктор дээрх хоёр барилгыг үндэсний музей

болгооч гэж санал тавьж байсан шүү дээ. Түүний хэлснийг дагаад музей болгочихвол Чойжин ламын сүмд яагаад лам байхгүй байна гэх мэтчилэнгийн хэцүү асуултаас мултарч болох юм шиг санагдаж байна” гэж Балган тайлагнав.

“Тэр зөв шүү” гэж Чойбалсан Балганы гарыг нудраад, “Оросуудыг ч бас гайхшруулъя. Тэгэхээр энэ музейнүүдэд чинь хэнээр тайлбар хийлгэдэг билээ? Тэдний түүхийг мэдэх хэн байна?” гэв.

“Одоогоор Ренчин Бямбаеваас өөр хүн олдохгүй л байх даа. Цаадах чинь англиар ч, оросоор ч ярьчихна.”

“Болж байна. Цаадхыг чинь ашиглая” гэж Чойбалсан үгээ удаан зөөж хэлээд, “Гэхдээ түүнийг улс төрийн хувьд алдаагүй ярьж байгаа эсэхийг нь яаж шалгах билээ? Цаадах чинь буриад хүн, бас их үндсэрхэг. Орос дарга нарын дургүйг хүргэх юм ярьчихвий” гэв.

“Суртал ухуулгын яам, Намын суртал ухуулгын хэлтэст саяхан Зөвлөлтөд сураад ирсэн залуучууд зөндөө байгаа. Тэднийг Ренчин Бямбаевын яриаг хяна гээд томилчихъё” гэж Балган дор нь санал гаргав.

“Тэгье, генерал аа. Яг тэгж хий. Намаас хэдэн залуучууд олж ирээд түүний дэргэд тавь. Тэгээд Ренчин Бямбаевыг музейн манаач нарын ахлагч болгож нэг өдөр ажиллуул. Түүнийг манаачаас дээр гаргахгүй байвал оросуудад ч таатай байх биз.”

“Яадаг билээ, би хоцрох нь” гэж үглэсээр Агваан орноосоо суга үсрэн бослоо. Тэр цонхны хөшиг нээн харвал нар хэдийнэ дээр хөөрчээ. “Ашгүй дээ, нартай сайхан өдөр байна” гэж Агваан шивнэв.

Агваан нүүрээ яаран угаагаад шавар пийшиндээ гал түлэв. Гал дээр тогоо тавьж ус хийлээ. Цайгаа ийн болох хооронд тэр шар өнгийн лам дээлээ гарган өмсөв.

“Бурхан минь, лам дээлээ дахин өмсөх энэ мөчид би хичигдэн аз жаргалтай байгааг аав минь мэддэг ч болоосой!” гэж тэр толгоонд харангаа шивнэлээ.

“Хүү минь! Аав нь чатайг сонсч байна” гэж Од чангаар хэлэв.

Агваан огло үсрэн улаан орхимжоо газар алдчихав. Тэр гайхал тасарсан нүдээр эргэн тойрноо харлаа. “Аав аа?” гэж Агваан аши

мэгдсэн хэрнээ сониучирхсан дуугаар дуудлаа.

“Юу гээв хүү минь. Чи намайг дуудав уу?” гэх Одын тод дуу сонсогдов.

“Үгүй ээ, би...” гэж Агвааны нүүр хувхай цайлаа. *Би яагаад гэв гэнэтхэн аавтай яриад байна аа? Бурхныхаа үйл хэргээс урвасныхаа төлөө би шийтгүүлж байгаа юм болов уу* гэж Агваан тэрхэн мөчид бодлоо.

“Чи намайг дуудсан шүү дээ, хүү минь” гэж Од чанга хэлээд, *“Чатайг аав аа гэж дуудах болгонд би сонсоод байна”* гэв.

Агваан сая хөл дээрээ эгц зогсов. Тэр яах аргагүй аавынхаа дууг сонсч байлаа. Тэр сая л сэхээ авч, *“Аав аа, та сайн сууж байна уу?”* хэмээн намдуухан асуулаа.

“Аав нь сайн сайн, хүү минь” хэмээн Од инээд алдаж, *“Манай Архан нэлдээ ногоороод сайхан зун болж байна”* гэлээ.

“Архан гэнэ ээ?” гэж асуухдаа Агвааны зүрх булгилав. *“Аав аа, би тантай ингээд яриад байна гэж үү? Ямар хачин юм бэ?”* гэж тэр толгой сэгсрэв.

“Тийт ээ, миний хүү. Миний хүү сайн сонсогдож байна.”

“Ийм юм баймааргүй л юм. Аав минь би ер нь зүүдлээд байгаа байх аа. Эсвэл нэг л ид шид бид хоёрыг яриулаад байх шиг байна. Хол байгаа хоёр хүн хоорондоо ярьж болдог ганцхан л зүйл байдаг юм. Түүнийг утас гэдэг” гэж Агваан хүүрнэлээ.

“Тийт үү?” гээд Од инээд алдаж, *“Тэгвэл хоёулаа ингээд л утас гээчээр чинь ярьчихаж байя”* гэв.

“Үгүй ээ, аав. Утас гэдэг чинь хоёр хүний хооронд утсан шугам татаад тусгай багажинд холбосон байдаг юм. Та бид хоёр одоо утасгүй холбогдоод яриад байна шүү дээ” гэж Агваан толгой сэгсрэв.

“Утасгүй холбогдох! Ха ха!” гэж Од инээгээд, *“Утасгүй холбоо гэдэг чинь харин гоё үг байна даа”* гэв.

“Аав та яг одоо юу хийж байна?” гэж Агваан шивнэв.

“Чатайг шивнэхээр надад улам сайн сонсогдож байна шүү” гэж Од хэлээд, *“Аав нь одоо гэрийнхээ урд нарлаад сууж байна. За хүү минь, Түвд улс тэгээд хэр зэрэг гоё юм байна, яриад байгаарай. Миний хүү сайн сурч байна уу? Өв хойноос нэг торьтой хүний чимээ гараад уналаа. Болд ирж байна шүү дээ. Хүүе Болд оо, сайн явж байна уу?”*

“Аав аа?” гэж Агваан дуудав.

Хариу гарсангүй.

“Аав, аав?” гэж Агваан дахин дуудлаа.

Бас л хариу сонсогдсонгүй.

Гэнэт Агваан хагас нүцгэн байдалтай ганцаараа ярин зогсож байгаагаа анзаарав. *Сахиус минь! Би галзуурч байгаа юм биш байгаа! Бушуухан хувцаслах минь!* гэж тэр бодлоо. Гал дээр ус буцлах боргилсон чимээ гарч байлаа.

Саяхны хачин зүүд шиг үйл явдалд цочирдсон Агваан тогооныхоо жийргийг ч авахаа мартан халуун тогоог улаан гараараа өргөөд гаргачихлаа. Тэгснээ тэр мөн л нүцгэн гараараа пийшингээ таглав.

“Ээ бурхан минь! Би чинь сая юу хийчихэв ээ?” гэж Агваан алгаа дэлгэн гараа харлаа. “Халуун тогоо өргөхөд гар минь огт өвдөж түлэгдсэнгүй гэж үү?” хэмээн тэр гайхшрав. Зузаан зэс тогоо улайстлаа халсан хэвээр пийшингийн хажууд уур савсуулна.

Агваан болгоомжтой урагш дөхөөд халуун тогоог дахин нэг удаа бариад авав. “Ээцг!” гэж тэр дуу алдан түлэгдсэн гараа тэр дор нь татлаа. Тэгээд хуруугаа савтай хүйтэн усанд бушуухан дүрлээ.

“Би яагаад түрүүнд нь гараа түлээгүй юм бол?” гэж Агваан гайхшран толгойгоо сэгсрэв. Агваан толгойгоо сэгсэрсэн хэвээр улаан орхимжоо ороолоо.

Усанд орж, үс сахлаа хусуулж цэмцийсэн хоригдлууд лам дээл өмсөцгөөн Гандан хийдийн гол дуган руу цувран алхацгааж байв. Баасан тэдний дунд байх ажээ. Хорь гаруй хоригдол Цотоод яамны лам нартай нийлэн дуганы голын хаалган дээр цугларан зогсов. Ижилхэн орхимж, дээлээр гоёцгоосон энэ лам нарын хэн нь яамны ажилтан, хэн нь хоригдол гэдгийг ялгаж таних аргагүй харагдана. Гандан хийдийн голын дуганы хаалга онгойлоо.

Сониуч хүмүүс бөөгнөрч шавжээ. Үнэн сүсэгтнүүд алга хавсран залбирч зогсоно. Саяхан сэргээсэн шинэхэн хийдийн хаалгаар лам нар цуван орцгоолоо.

Арцны танил үнэр ханхийн угтав. Баасан өөрийн эрхгүй зүүн гараа өргөн залбирав. *Тийм ээ, энэ зүүд биш байна. Яг үнэнээсээ болж байна* гэж тэр дотроо ярилаа. Лам нар суудлаа чимээгүйхэн эзэлцгээв.

Үүдэнд гэсгүй лам зогсоод хүмүүсийн хөдөлгөөнийг зохицуулангаа, “Орцгоо, сууцгаа хүмүүс ээ, өнөөдөр их билэг дэмбэрэлтэй сайн өдөр. Гандан хийдээ сэргээн засварлаад дахин нээж байна. Сүсэгтэн олон, хүүхэд багачууд минь ороод суудлаа эзэлцгээ” гэж зарлаж байв.

“Сүрэнхорлоо” хэмээн Баасан дэргэдээ суух найз руугаа налан шивнээд, “Энэ хүмүүс бид нарыг хоригдол гэж мэдэж байгаа болов уу?” хэмээн асуув.

“Яаж мэдэв гэж дээ, хөөрхий” гэж Сүрэнхорлоо хариулаад, “Бид нар хуучных шигээ л сайхан лам нар харагдаж байгаа байх” гэв.

“Биднийг ингэж дахин лам болгоод байгаа нь нэг л биш ээ. Хөөрхий сүсэгтэн олныг маань хавханд оруулж байгаа юм биш байгаа?” гэж Баасан дахин шивнэв.

“Юу гэнэ ээ?” гэж Сүрэнхорлоо үл ойлгосон царайгаар нүдээ эргэлдүүлэв.

“Яахав дээ. Дотоод яамныхан наашаа ирсэн энэ сүсэгтэн олны нэрийг бичиж авч байгаад дараа нь шийтгэх юм биш биз гэж л бодоод. Энд цугларсан хүмүүс манай Даян дээрхийн хуралд цугладаг хүмүүсээс ч цөөхөн байна. Тэгэхлээр ихэнх хүн Ганданд ирэхээсээ айж байгаа байх гэж бодсон юм.”

“Сахиус минь! Тэгвэл бид чинь сүсэгтнүүдээ барьж өгдөг хавхны ажил хийж байгаа хэрэг үү?” гэж Сүрэнхорлоо уулга алдлаа.

“Тийм биш шүү” гэж хэн нэг нь арын эгнээнээс шивнэв.

Биднийг араас чагнаж байж! гэж Баасан бодоод, *одоо ч өнгөрсөөн* гэсэн айдас зурсхийв. Баасан зориг муутайхан эргэж харвал Агваан ард нь инээмсэглэн сууж байв.

Агваан алгаа хавсран эрүүн тушаагаа өргөөд үл ялиг толгой мэхийлээ.

Баасан завилан суусан Агвааныг харан хоолойгоо засаад үл мэдэг хариу мэхийв. Тэгээд тэр бушуухан урагш харж ширээ сандлаа ширтлээ. Гандангийн гол хийдийн хуучин шинэ тавилгууд өнгө хослон алаглаж байв. Өмнө нь өнөөдрийн уншлагад хэрэглэх ном судрыг дэлгэн тавьжээ.

Хагас цаг орчмын дараа гол хийдийг лам ард нийлсэн хүмүүс пиг дүүргэлээ. Хурал эхэлж нэгэн хэвийн дүнгэнэсэн маанийн уншлага хийдийн ханыг цуурайтуулав. Хааяа нэг цан цохих, хэнгэрэг дэлдэх хосолно.

Баасангийн гоцлох ээлж болоход тэр царгиа содон дуугаар төвдөөр бичсэн мааниа уншаад судраа эргүүлэв. Дөч орчим тооны лам араас нь төвд хэлээр дүнгэнэн уянгалуулав. Энэхэн мөчид Гандан хийд бурхны номын дуунд дахин сэргэж хийд дотор байрлуулж, чимсэн бүх зүйл утга учиртай болж ирлээ. Даян дээрхийн хүрээнээс баривчлагдсанаас хойш анх удаа Баасан аз жаргалтай лам болов. Тэр үнэн зүрхнээсээ бурхан багшийгаа магтан дуулж байлаа.

Хурал эхлээд цаг орчим болж, Гандан хийдийн том өргөө арц хүжийн утаанд униартан, хонх дамрын дуунд сэргээд, лам нарынхаа уншлагад ид уярч байтал хийдийн гол хаалга хоёр тийш дэлгэгдэх нь тэр.

Үүд хавийн хүмүүсийг албаны хувцастай хоёр хүн эелдэгхэнээр хатавч руу чиглүүлэн дохиж шинэ зочдод зай гаргав.

Хамба ламын суудалд суугаа ламтан хонх дамраа цохиж уншлагыг түр завсарлууллаа.

Үүдээр алхан орж ирж буй зочид руу Агваан ихэд сониучирхан харлаа. Тэр маршал Чойбалсан, өөртэй нь хамт ажилладаг яамны хүмүүс бас танихгүй олон хүн ирж байгааг анзаарав.

“Бид нар танай уншлагыг тасалдуулчихав уу даа?” гэж өндөр биетэй, орос хувцастай гадаад хүн үл таних хэлээр асуусныг орчуулагч залуу орос хэл дээр буулгахад өөр нэг хүн монгол хэл рүү хөрвүүлэн хүмүүст ойлгуулав.

“Яалаа гэж дээ, хүндэт ноёнтон” гэж Хамба лам мэхийгээд тэр дороо гэсгүй лам руугаа дохив. Гэсгүй ламтан хадаг, аягатай сүү авчирлаа. Хамба хадаг, мөнгөн аягатай сүүт өндөр өргөн бариад урагш алхаж зочны өмнө ирэв. “Америкийн Нэгдсэн Улсын дэд ерөнхийлөгч ноён Хенри Уаллас та Монгол улсад тавтай морилж байна уу. Хүндэт эрхэм ноён, та болон Ерөнхий сайд Чойбалсан, мөн эрхэмсэг та бүгдийн бараа бологчид манай хийдэд зочилж байгаад бид гүнээ талархаж байна” гэж Хамба лам хэлээд хадаг, сүүгээ Уалласт өргөн барив.

Зуны нимгэн цайвар өмд, цамц, орос маягийн хүрэм өмссөн өндөр гадаад эр хүрэн торгон дээл өмсөж, сийрсэн малгай духдуулсан маршал Чойбалсан руу эргэж инээмсэглэв.

“Наадхаа та эхлээд амс, ноён дэд ерөнхийлөгч. Тэгээд дараа нь надад өгч болно. Би үүнийг бусдад дамжуулна” гэж Чойбалсан эелдгээр

тайлбарлав.

Хенри Уаллас инээсээр сүүг нэг балгах гэснээ, “Хариу мэндчилгээний үг хэлчихээд амсчихаж болдог юм уу?” гэж инээмсэглэв.

“Тэгэлгүй яахав, ноён дэд ерөнхийлөгч” гэж Чойбалсан хариу инээмсэглэлээ.

Хоёр удирдагчийн ийн ярилцах зуур хүмүүс чив чимээгүй болж амьсгаагаа даржээ.

“Монгол оронд анх удаагаа зочилж байгаадаа би маш их баяртай байна. Та бүхэнд Ерөнхийлөгч Рузвельт болон Америкийн ард түмний халуун мэндчилгээг дэвшүүлье” гэж Хенри Уаллас хэлээд, “Харамсалтай нь, миний айлчлал дэндүү богино болж байна. Гэлээ ч би Америк руугаа олон сайхан дурсамжтай явах нь. Түүний нэг нь яах аргагүй танай хийдэд зочилсон дурсамж минь байх болно” гэв.

Маршал дэд ерөнхийлөгчийг зочны хүндтэй суудал руу залах гэж дохин алдаж байтал дэд ерөнхийлөгч үгээ үргэлжлүүлэв.

“Манай хоёр ард түмэн фашизм, дарангуйлал, түрэмгийллийн эсрэг дайнд хамтдаа тэмцэж байна” гэж тэр хэлээд орчуулагч үгийг нь давтаж байх зуур хүмүүсийн нүд рүү харж байв. “Энэ дайн бидний ялалтаар дуусаасай гэж бид бүгд хүсэн залбирч байгаа. Манай ард түмнүүд, дэлхийн бүх хүн эрх чөлөөг бүрэн эдэлж, үг хэлэх, эвлэлдэн нэгдэх, шашин шүтэх, шударга шүүхээр шүүлгэх үндсэн эрх, эрх чөлөөгөө эдэлдэг байгаасай гэж бид мөрөөдөж байгаа билээ. Ийм ч учраас би монголчууд та бүхнийг өөрийн шашнаа шүтэх эрх, эрх чөлөөтэй байгааг харахад таатай байна. Бурхан та биднийг ивээг” гэж дэд ерөнхийлөгч үгээ дуусгаад мөнгөн аягатай сүүнээс том балгав. Тэгээд тэр сүүгээ маршалд дамжууллаа.

Маршал аягатай сүүг дув дуугүй балгаад Хамба ламд аягыг дамжуулав.

Хүмүүс эргэн тойронд чив чимээгүй болсон байлаа.

“Шашны хурал номон дээр шал өөр юм хэтэрхий их ярьчихав уу даа” гэж дэд ерөнхийлөгч маршалд хэлээд, “Биднийг энд авчирсанд их баярлалаа” гэж гарыг нь атгалаа. Тэгээд тэр гараа дээш өргөн хүмүүст хандаж, “Бидний хамтын ялалтын төлөө!” гэж чанга хэллээ.

Маршал Чойбалсан алга ташихад хүмүүс түүнийг дагав. Агваан алга ташин олныг дагалаа. Түүний нулимс бөмбөрч аяганаасаа халин

урсчих гээд байв. Агваан нулимсаа нуух аргаа олж ядан байхад хүмүүс түүнийг анзаарах сөхөөгүй байлаа.

Хамба лам Америкийн дэд ерөнхийлөгч, маршал Чойбалсан нарыг дагуулан хурлын ёслолыг танилцуулахын өмнө лам нар руу эргэж уншлагаа үргэлжлүүлэхийг дохив.

Баасан өнөөх чанга царгиа хоолойгоороо уншлагын салхийг хагалан гоцлолоо. Олон ламын жигд уншлага араас нь түрлээ. Баасангийн дуу олны дуун дунд ялгарахуйц царгиж тэдэнтэй нэг хэмд үргэлжилж байснаа дахин чангаар уянгалуулан гоцлолоо. Тэгтэл араас нь хонх дамар нижигнэж түүний дараа лам нарын өөр өөр өнгийн хоолой нийлэн түрэв.

Зочид хамбыг даган хийдийн хоймроор нар зөв тойрлоо. Чойбалсан залбиралгүйгээр цэх алхаж байв. Уаллас ноёнтон Чойбалсанг ажиглан ард нь мөн л цэх явлаа. Тэр өөрийнх нь араас явж байгаа орчуулагч залуус мөн л алга хавсрахгүйгээр явахыг анзаарав. Зөвхөн лам нар, мөн үүдээр суусан сүсэгтнүүд л алга хавсарсан байлаа.

“Танай улс их сонирхолтой юм. Би энд ганцхан өдөр саатаж байгаа нь харамсалтай” гэж дэд ерөнхийлөгч хийдийн гол хаалганд ойртож ирээд хэлэв.

“Таныг зочилж байгаадаа үнэхээр баяртай байна, ноён дэд ерөнхийлөгч” гэж Чойбалсан хэлээд, “Та нар буцахаасаа өмнө Хархорумд очиж Эрдэнэзуу хийдийг ч бас үзэж амжина” гэв.

“Амжвал маш сайн байна, маршал аа” гэж Уаллас хэлээд эргэн тойрныг дахин харлаа. “Энэ хийдэд хүмүүс олон жил байсан юм уу, маршал аа? Эсвэл шинэхэн барьсан юм уу?” гэж тэр асуув.

“Олон жил байлгүй яахав. Гараад хажууханд нь ёстой л олон жил хураасан их номтой судрын сан бий дээ. Бас зэргэлдээх байрнуудад лам нар амьдардаг юм. Лам нар сүм хийдээ байнга тордож байдаг хүмүүс” гэж Чойбалсан эгнэн суусан лам нар руу заалаа.

“Ерөнхий сайд аа,” гэж энгийн орос хувцас өмссөн Балган Чойбалсан руу тонгойгоод, “Цамын бүжиг эхлэхэд бэлэн болж байх шиг байна” гэв.

“Та ийшээ морил” гэж Чойбалсан америкчуудыг урин гадагш дохиод, “Танд цам харайх гэдэг зүйл их таалагдана гэж бодож байна. Монголын лам нарын хийдэг бүжиг байгаа юм” гэлээ.

Уаллас ноёнтон гадагш гараад номын сан гэж заасан барилга

руу хараа бэлчээв. “Маршал аа, бидэнд цаг маш бага байна. Энэ сүм хийдийн эргэн тойрныг үзэж ч амжихгүй нь. Би туслахаа энэ хийдийн номын санг үзээд ир гэж явуулмаар байх юм. Болно биз дээ?” гэж Чойбалсангаас асуув.

“Бололгүй яахав, ноён Уаллэс. Англи хэлний орчуулагч маань л харин хоёр талд ажиллаж хүрэлцэхгүй байх даа” гэж Чойбалсан цам харайх талбай руу харахыг яарав.

“Орос хэлтэй хүн байна уу? Миний ахмад Уэстфол оросоор ярьчихна шүү” гэж Уаллас хэллээ.

Чойбалсан дэргэд нь ирж зогссон Хамба лам руу харав. “Танайд оросоор яриад номын сангаа тайлбарлачих лам бий юу?” гэж тэр асуулаа.

Хамба лам Балган руу харахад Балган үл мэдэг толгой дохив.

“Маршал аа, манайд орос хэлтэй Агваан гэдэг нэг лам байдаг юм” гэж Хамба мэхийн хэллээ.

“Тэгвэл маш сайн. Тэр ламдаа ахмад Уэстфолд энэ хийдийнхээ орчмын үзье харъя гэсэн бүх зүйлийг үзүүл гэж хэлээдэх дээ. Тэр хооронд ноён Уаллас цам харайх ёслол үзэж саатах гэж байна” гээд Чойбалсан маадгар инээв.

“Их баярлалаа, маршал аа. Танайх их зочломтгой, нээлттэй, аятайхан газар юм” гэж Уаллас инээмсэглэв.

“Тэгэлгүй яахав, ноён дэд ерөнхийлөгч. Манай улс бол дэлгээтэй ном л гэсэн үг” гээд Чойбалсан Балган руу халт харав. Балган инээмсэглэн зогсч байлаа. Зөвлөлт Холбоот Улсын дотоодыг хамгаалах газрын сургуульд суралцаад ирсэн До яамны итгэлтэй мэдээлэгч лам зочдод үйлчилж байгааг бодохоор Балганы инээд нь багтаж ядаж байв.

Цам харайх ёслол эхлэхэд дэд ерөнхийлөгч туслахуудынхаа нэгийг дуудаж, “Ахмад аа, нэг лам өөрт чинь энэ газрыг үзүүлнэ, яваад эргэн тойрныг сонирхчихоод ир” гэв.

“Ойлголоо, ноёнтон.”

Дэд ерөнхийлөгч бараа бологчдынхоо хамт маршал Чойбалсантай

зочдын суудалд тухлан цамын бүжиг үзэж байх зуур ахмад Уэстфолтой залуу лам уулзлаа. Лам оросоор ярьж байв. “Ахмад аа, намайг Агваан лам гэдэг. Та манай хийдийн хуучин барилгуудыг үзэх хүсэлтэй байгаа гэж би ойлголоо. Хамт явах уу?” гэж Агваан мэхийв.

“Тийм ээ. Би танай номын сан, лам нарын сууцнуудыг үзмээр байна” гэж ахмад гараа сунгаад, “Намайг Жозеф Уэстфол гэдэг” гэв.

Хоёр залуу цугларсан олноос холдон номын сан байрлах дуганын барилга руу алхав.

“Та орос хэлийг хаана ийм сайн сураа вэ?” гэж Агваан яриа өдөв.

“Энэ бол нууц биш ээ. Би Орост төрсөн юм. Аав маань Цагаан хааны цэрэгт офицер байж байгаад Октябрийн хувьсгалын дараа цагаантнуудын талд орж Деникины армид байлдаж явсан хүн. Оросын иргэний дайн эхлэхэд би дөнгөж дөрвөн настай байсан. Цагаантнууд ялагдаад ирэнгүүт манай аав Севастополиос Константинополь руу зугтааж тэндээсээ Парис орсон гэдэг юм. Гэхдээ тэнд амьдрахад аав маань Оросоос зугтаж ирсэн эх орон нэгтнүүд дотроо байнгын хардлага сэрдлэгэд орж байж. Түүнээсээ залхаад амьдралаа цоо шинээр эхлэхийн тулд Америк руу гарсан юм гэнэ лээ. Ингээд л би Америкт өсч хоёр хэлтэй болчихсон юм” гэж Уэстфол хуучлаад, “Агваан аа, харин чи яаж орос хэл ийм сайн сурснаа хэлээч” гэв.

“Тусгай сургалтаар” гэж Агваан хэлээд жаахан сандарч байгаагаа нуухын тулд нэг гараа нөгөө гараараа атгав.

“Лам хүнд орос хэлийг тусгай сургалтаар заадаг гэж үү?” гэж ахмад асуув.

Агваан зогслоо. “Бид судрын сан дээр ирчихлээ, ноён Жозеф” гэж тэр хэлэв.

“За тэгвэл орцгоох уу?”

Агвааны цээж хүчтэй дэнсэлж байв. “Ахмад аа” гэж Агвааны хоолой чичирхийлэв. “Судрын сангийн хүмүүстэй нүүр тулахаас өмнө танд хэлэх чухал зүйл байна. Маш чухал зүйл” гэж тэр хэлэв.

“Тэгвэл хоёулаа эндээ зогсоод ярья. Чи байшингийнхаа гадаад байдлыг тайлбарлаж байгаа мэт ярь л даа.”

Агваан судрын сангийн байрны дээвэр, лам нарын сууцны зүг заангаа, “Та нарт үзүүлж байгаа энэ бүх хурал ном бол хуурамч жүжиг шүү” гэв.

“Тийм үү?”

“Энэ хийд, Эрдэнэзуу хийд хоёрыг та нарт үзүүлэх гэж сэргээн зассан юм. Биднийг эрх чөлөөтэй байгаа мэт харагдуулах гэж нүд хуурч үүнийг нээсэн. Таныг эндээс явангуут энэ хийд шашин шүтлэгээ хадгалж байгаа хэн бүхнийг тагнадаг, мэдээлдэг газар болно” гэж Агваан аяархан хэлэв.

“Бид ч тийм болов уу гэж сэжиглэж байсан юм, Агваан аа үргэлжлүүл дээ” гэж Жозеф барилгын гоё сайхныг бишрэн байгаа хүний дүрээр дээшээ харан толгой дохилоо.

“Маршал Чойбалсан Монголын бүх сүм хийдийг устгаж, тоносон. Тэнд байсан хэдэн арван мянган лам нарыг цаазласан. Бас буриадууд, Чингисийн алтан ургийн хүмүүсийг олноор нь алсан.”

“Чи үүнийг яаж мэдэж байгаа юм бэ?”

“Би бүхнийг нүдээрээ харж байсан юм. Би тэдний дотор нь ажиллаж байсан. Ямар ч хүч чадалгүй лам нар үхэхдээ залбирал мааниа уншаад буудуулж байхыг би олон удаа харлаа. Тэдний дээрээс шороогоор булаад дахиад л маргааш нь хүмүүсийг авчирч булдаг байсныг бүгдийг би гэрчилж чадна.”

Агваан хариу хүлээлгүйгээр номын сангийн дуганын хаалгыг онгойлголоо.

“Бурхан минь, тэгвэл бидний сонсч байсан мэдээлэл үнэн байх нь ээ. Агваан чи үүнийг хэлэх зориг зүрхтэй хүн юм” гэж америк офицер шивнээд дуган руу алхан оров.

“За энэ бол” гэж Агваан дуугаа чангаруулав. “Бид судрынхаа сангаар маш их бахархдаг юм даа. Энд ховор нандин төвд номын цутлуулга бий, манай шавь нар, багш ламтангуудад эдгээр ном судрууд гол эх сурвалж болдог юм” гэж албан ёсны тайлбар хийж эхлэв.

Агваан шашныхаа ном судар, үүх түүхийг ярихдаа нүд нь сэргээд ирэв. Хэдэн минут өнгөрснийг тэр анзаарсангүй. Нэг л мэдэхэд Дотоод яамны хоёр ажилтан лам номын сан руу орж ирээд түүнийг дуудаж байлаа.

“Агваан лам аа, Хамба лам таныг дуудаж байна. Америкчууд буцах болчихлоо гэнэ” гэж тэдний нэг нь дуган цуурайтуулан хашгирлаа.

Агваан явах цаг нь болсон тухай америк офицерт дуулгаад үүд рүү хандлаа.

“Аах. Энэ сайхан сонирхолтой сүм хийдээ ийм дэлгэрэнгүй тайлбарлаж өгсөнд чинь маш их баярлалаа, Агваан ламтан. Дэд

ерөнхийлөгчид би бүгдийг тайлбарлаж өгөхийг хичээнэ ээ. Цаг ямар хурдан өнгөрснийг ч мэдсэнгүй шүү” гэж Уэстфол инээлээ.

“Таны асуултуудад хариулж өгөх завшаан олдсонд би бас их баяртай байна” гэж Агваан мэхийв.

Удсан ч үгүй америк цэргийн дарга албаныхаа хүмүүстэй нийлэв.

Агваан лам нарынхаа дунд орж зогсов. Балган түүн рүү толгой дохиж байлаа. Агваан хариу инээмсэглэв. Энэ үед Чойбалсан, Уаллас нарын өмнө торгон дээлтэй нэгэн эр мэхийж, “Та бүхнийг Богд хааны музей руу дагуулж явахаар музейн ахлах манаач ирээд байна” гэж дэргэдэх хүнээ заахад урт даавуу дээлтэй, урт үстэй залуу мэхийн ёсолж байгаа нь харагдав.

Агваан тэр содон эрийг сонирхон ажиглалал Ренчин Бямбаев байх нь тэр. Агваан өөрийн эрхгүй америк төлөөлөгчдийг даган гүйж Ренчин Бямбаевтай үг солихыг яарав. Төлөөлөгчид Гандангийн хашаанаас гарч цуваа машиндаа суух үед Ренчин Бямбаевыг Агваан гүйцэж очлоо. Агваан түүний яг хажууд ирээд үг ч солилгүй тас ширтэн зогсов. Агвааны араас сониуч хүмүүс шавж ирэв. Гадаадын төлөөлөгчид, лам нар, сониуч сүсэгтэн олны баярлаж талархсан, дахин уулзахын ерөөл тавьсан дуу чимээ холилдож орчныг нэлээд шуугиантай болгож байв.

“Бид мөн ч сайхан жүжиг тоглож байна даа, тийм үү Агваан аа. Одоо ах нь тайзан дээр гарахаас” гэж Ренчин Бямбаев түүнд шивнээд нуг нуг инээв. Тэгснээ тэр машиндаа суунгуут, “Нээрэн чи өөрийгөө тамд очихоос аварч чадсан уу?” гэж асууж амжлаа.

Агваан буриад эрдэмтэн рүү инээмсэглэн хараад, “Би чадсан” гэж бардам хэлэв.

Машинууд тоос татуулан хөдөллөө.

Зочид явсны дараа Гандангийн хашаанд хүрд эргүүлж, мөргөл үйлдсэн сүсэгтнүүд хэсэг тухаллаа. Тэгсхийгээд хүмүүс тал тал тийш таран одов. Лам нарын хагас нь хаашаа ч юм явцгаажээ. Зөвхөн хоригдол лам нар хаачихаа мэдэхгүй хийлдээ хоцорсон байлаа. Тэд ямар нэгэн тушаалгүйгээр дураараа босч явж ч чадалгүй дор дороо завилцгаана.

“Баасан, ёстой сонин зочид байх чинь вэ, тийм ээ?” гэж Сүрэнхорлоо

суудлаа засангаа хэлэв.

“Америкийн Нэгдсэн Улсын дэд ерөнхийлөгч өө гэж” гэж Баасан толгойгоо сэгсрээд, “Маршал Чойбалсан түүнийг хаа ч явсан дагаж гүйгээд сүрхий байгааг нь чи ажиглав уу?” гэлээ.

“Бид нар лам дээлтэйгээ сууж байгаа нь гоё харагдсан байх даа” гэж Сүрэнхорлоо дээлэн дээрээ унасан арцны үнсийг цэвэрлэнгээ инээд алдаад, “Одоо эргээд шорон руугаа яаж явна даа. Энд мөн ч сайхан үнэртэй байна шүү” гэлээ.

“Энэ дэд ерөнхийлөгчийн яриад байсан англи хэлийг яаж сурах вэ гэж би бодоод суулаа” гэж Баасан хэлэв.

“Англи хэл гэнэ ээ? Нээрэн би англиар ярьж байхыг өнөөдөр л анх удаа сонслоо шүү.”

“Тэр хүн бид нарын тухай их сайхан зүйл яриад байх шиг байсан.”

“Нээрэн тэгсэн шүү, бид нарыг мааниа үргэлжлүүлээд унш гээд байсан.”

“Тэрнээс ч их юм хэлсэн байх. Зарим үгийг нь орчуулахгүй байгаа юм шиг санагдаад байсан. Тэр хүн бурхны тухай ямар нэг юм хэлсэн байх гэж би бодоод байлаа” гэж Баасан санаа алдав.

“Орчуулаагүй үгийг бид одоо бодоод бодоод яахав дээ” гэж Сүрэнхорлоо Баасанг налаад, “Харин маршал Чойбалсан хийдэд хүрээд ирэхээр ёстой нэг гайхширлаа шүү. Тэр ч лам дээлтэй биднийг харангуут шууд буудчих байх гэж айсан гэж яана аа” хэмээн шивнэв.

“Тэр америк бурхан шүтдэг хүн юм шиг санагдсан” гэж Баасан тааз өөд харан шивнээд, “Тэр бүр Чойбалсанг бидний өмнө авчраад мэхийлгэж чадаж байна гээч. Ёстой итгэмээргүй юм. Чойбалсанг хүрээ хийдэд авчрах тийм их эрх чадал хэнд байх билээ дээ!” гэлээ.

“Ер нь америкчууд гэдэг чинь хэн юм бэ?” гэж Сүрэнхорлоо сониучирхав.

“Америк гэж их л баян орон байдаг юм гэнэ лээ. Манай Аюуш ах тэгж ярьдаг байсан юм” гээд Баасан санаа алдав. “Хэрэв Аюуш ах маань байсан бол англи хэлийг сайн ойлгох байсан. Тэр маань зургаан хэлээр ярьдагсан.”

“Харин тийм ээ” гэж Сүрэнхорлоо санаа алдаад, “Гавж лам нар маань энд байсан бол бүгд л зочны яриаг ойлгоод гарна даа. Бид мэтийн боловсорч дуусаагүй лам нар юугаа ч ойлголгүй энд суугаад л...зүгээр үзмэр л боллоо доо” гэв.

Хоёр лам нэг хэсэгтээ дуутгүй болов. Нэгнийхээ бодол дурсамжийг хэн нь ч сарниулахыг хүссэнгүй.

Баасан нүдээ анин гэр дүүрэн хүний дунд хууч хөөрч байгаа мэтээр ургуулан бодов. *Өнгөрсөн дөрвөн сар хоригдол миний амьдралд тартагдашгүй зүйл боллоо. Гандан хийдийг сэргээлцсэнээ би хэзээ ч тартахгүй. Ганц өдөр ч болов жинхэнэ ёсоор дахин лам болж хурал хурснаа би яахан тартах билээ. Энэ өдөр л би амжиж бүхний төлөө залбирлаа. Ах дүү, нутаг нугынхан та нарынхаа төлөө, та нарын үр хүүхэд, үрийн үрийн чинь сайн сайхны төлөө залбирч авлаа. Би гэр бүлийнхнийхээ төлөө бас залбирлаа. Өвөг дээдсийнхээ сүнсийг амгалан байхын төлөө, үр хойч үеийнхэн минь сайн сайхан яваасай гэж залбирав. Монгол улсынхаа төлөө ч бас залбирлаа. Энэ дайн түргэн дуусаасай гэж төргөн залбирсан. Бас бурхан минь биднийхээ зүрхэнд, энэ нутагт минь үүрд байгаасай гэж би залбирлаа. Энэ туухай харгис хувьсгалт дэглэм бушуухан нураасай гэж би бурхандаа залбирав. Би бас... Сэндтаатайгаа амьд тэнд уулзах ютсан гэж үнэн сэтгэлээсээ залбирч амжлаа...*

Баасан нүдээ нээв. Гадаа цэргийн дарга нарын бие биедээ тушаал өгөх дуу тодрон ойртож байлаа. “Бүх хоригдлыг хойт гудамжинд аваач, хувцсыг нь солиул. Зүүнхараа явах машин тэнд бэлэн байгаа...”

Баасан саяхны амтат бодлоосоо салахыг хүссэнгүй. Тэр хойт хашаа руу очиж, лам дээлээ шоронгийн хар хувцсаар солин машинд ачигдах мөч бүхнийг бодолд дарагдан анзааралгүй өнгөрөөж байв. Тоостой замаар Зүүнхараа руу донслон давхисаар үдшийн бүрий эхлэхээс арай өмнөхөн чулуун ханатай, өмхий чийг үнэртсэн хүйтэн өрөөндөө эргэж ирлээ. Шоронгийн хаалга тасхийтэл хаагдан, өрөөнд бүүдгэр харанхуй нөмрөх агшинд Баасан сая л дөрвөн сар үргэлжилсэн тансаг сайхан зүүднээсээ сэрэх шиг боллоо.

Яг энэ мөчид Улаанбаатарын нөгөө захад, Амгалангийн дэнж дээрх нисэх буудлын талбай дээр байгаа нэгэн цэргийн онгоцны хаалга тушаа орос машинууд ирж зогсов. Онгоцны хоёр сэнс эргэлдэж эхэллээ. Өндөр америк эр машинаас бууж цувран зогссон албаны монгол эрчүүдтэй гар барин онгоцныхоо шат руу өгсөв. Тэр маршалын гарыг ч бас атгалаа.

“Эрхэм ноён дэд ерөнхийлөгч, одоо та манай орныг өөрийн нүдээр харсан хойно бидний мэндийг Ерөнхийлөгч Рузвельтэд хүргэхийн ялдамд манай улсыг бүрэн эрхт тусгаар улс байна гэдгийг хангалттай гэрчилж өгнө гэж найдаж байна” гэж маршал хэлэв.

“Биднийг халуун дулаанаар хүлээн авч зочилсонд тань маш их баярлалаа, ноён Чойбалсан. Монгол үнэхээр сайхан орон юм. Ерөнхийлөгчид би танай орны тухай дэлгэрэнгүй илтгэх болно” гэж Уаллас хэлээд Чойбалсангийн гарыг чанга атгав.

Дэд ерөнхийлөгч онгоц руугаа өгсөн орлоо. Суудал руугаа эргэхийн өмнө тэр Монголын албаны хүмүүс рүү дахин нэг гар даллав.

Уаллас суудалдаа суугаад дэргэдэх хүн рүүгээ харав.

“Ноён дэд ерөнхийлөгч өө” гэж ахмад Уэстфол эхлэв. Моторын дуу ахмадын дууг дарахуйц чанга нүргэлж эхэллээ. “Таны сэтгэгдэл ямар байна даа?” гэж Уэстфол хашгирах шахам асуув.

Хенри Уаллас цонхоор ногоорон харагдах хөндийг дагуулан харснаа, “Энд оросууд дэндүү их байна. Тэд оросуудыг биднээс нуухыг оролдож л байна, гэхдээ бүх түвшний удирдлагад нь оросууд байх шиг байна” гэж хариулав.

Залуу ахмад илүү ойртон налаад, “Ноён дэд ерөнхийлөгч өө, түүнээс ч ноцтой юм бас байна...” гэлээ.

Арван тавдугаар бүлэг

(1945 оны аравдугаар сар)

Бүх нийтийн санал асуулга

Сэндмаагийн бага хүү нэг нас хүрчээ. Шав шар үстэй, ногоон цэнхэрдүү нүдтэй Баасантай адилхан бяцхан хүү зуны ногоон дээр хөл нүцгэн гүйж хавийнхаа айлуудад орос жаал гэж өхөөрдүүлэх болов. Түүнийг Арханы голынхон “Орос оо”, “Орос оо” гэж дуудсаар сүүлдээ “Оогоо” гэх болжээ. Оогоо хөвгүүнийг нэг нас хүрдэг зун айлууд анх удаа Зөвлөлтийн улаан армид мал хунараа хандивлах хэрэг гарсангүй. Учир нь Зөвлөлтийн арми холбоотнуудынхаа хамт Гитлерийн армийг буулгаж авчээ. Дайн ялалтаар дууссан болохоор малчин айлууд 1945 оны хавар онд орсон эр эм мал, уналгын морио авч үлдэх боломжтой болж, хамгийн ядуу болчихоод байсан Болдынх хүртэл хэдэн тугал зэлэндээ хашиж, сүү таргаар тасрахгүй зусав.

Харин тэднийх намаржаандаа нүүхийн яг өмнөхөн олон сонин учралууд эхэлжээ. Тэр бол 1945 оны есдүгээр сар байв.

Гэнэт нэгэн шөнө Сэндмааг унтаж байтал сумын улаач нэг залууг дагуулсаар ирсэн байна. Сэндмаа үйс шүүрэн авч гал асаагаад үүдэнд ирсэн залуугийн нүүр рүү тулган хартал дүү Бүргэд нь байжээ. Сэндмаа галаа буулгаж чадалгүй хөшиж зогстол сумын улаач “Дүү чинь ирчихээд байхад наад нүүрийг нь түлэх нь үү. Галаа хаяач,” гэснээр Сэндмаа галаа тулга руу хаяж Бүргэд хэмээх долоон жилийн өмнө цэрэгт мордсон өдгөө хорин дөрвөн настай дүүгээ тэврэн авчээ. Бүргэд 1939, 1945 оны хоёр дайныг өнгөрөөгөөд оролцоод бөмбөг дэлбэрэлтээс болж чих нь хатуурчихаад ирсэн нь энэ байв. Бүргэдийг ирдэг шөнө Сэндмаагийн дүү Минжүүрийн хүлээсэн залуу Мишиг нь бас цэргээс иржээ.

Түүнээс хойш удаагүй байтал есдүгээр сарын бас нэгэн нарлаг өдөр

Сэндмаагийн нөгөө дүү их л өөр байдалтай буцан иржээ. Нацаг мөн л 1945 оны чөлөөлөх дайнд оролцон Зөвлөлтийн армитай эн зэрэгцэн байлдаж, Говь Хянганыг туулсан дайчин болсон аж. Нацаг дөрвөн жил алба хаасан цэргээсээ хорин хоёр настай шижигнэсэн залуу ирэхдээ эрүүл саруулаар барахгүй гоё ганган хувцастай, одон тэмдэгтэй, бас Монгол Ардын Хувьсгалт Намын батлахтай, орос хэлээр ярьж чаддаг болоод иржээ. Намын гишүүн Нацаг тэр дорхноо сумын хувьсгалт намын хороонд орлогч ухуулагчийн ажилд оров.

Цэрэгт явсан залуус ийн ирсэн нь айл бүхэнд баяр авчирсан боловч Даян дээрхийн хүрээний лам нарын сураг гарахгүй хэвээр л байлаа. Од бөө байн байн навсганасан хувцсаа өмсөж тал хэнгэрэгээ нүдэн тэрийн унаж байснаа “Агвааныгаа хийдэд ном уншиж байгааг сонслоо, хүү минь сайн явна” гэж босч ирэх болсон авч хүмүүс Одод тэр бүр итгэхээ больжээ. Үнэхээр л Агваан сайн яваа юм бол яагаад аавдаа ирэхгүй байгааг нь нутгийнхан эс ойлгоно. Амьд сайн яваа бүхэн эргэн ирж хүлээсэн хүүхнүүд гэрлэцгээж байхад лам нар л байдаггүй. Гэвч Сэндмаа Одод үнэхээр итгэхийг хүсч байв. Хэрэв Одын үг үнэн бол Баасан амьд байх ёстой. Баасан амьд байгаа бол заавал ирэх ёстой гэж тэр бодно. Ийм ч учраас холоос хүн ирэх тоолонд ганцхан хүнийг л бушуухан ирээсэй гэж хүсэх бөлгөө.

Ингээд сарын дараа, аравдугаар сарын арван тавнаар шинэхэн ухуулагч Нацаг хуримаа хийжээ. Хурим Эрдэнэбулган сумын төв дэх хоёр гэртэй хашаанд болов. Шинэ гэр нь Нацаг, түүний гэргий Намжил нарынх бөгөөд хуучин гэр нь Адъяагийнх ажээ. Адъяа малаа Минжүүр дээр орхиод бага охин Мандаагаа аван Нацагийнхтай хамт амьдрах болсон нь энэ байлаа.

Аравдугаар сарын энэ өдөр хурим сунжирсаар бүрэнхий болохуйн цагт хүмүүс тарж эхлэв. Хуримын зочид шингэрч зөвхөн Адъяагийн хүүхдүүд, бэр хүргэнүүд халуун бүлээрээ үлдсэний дараа нэлээд халмаг Бүргэд Нацагийг ойртоод суу хэмээн дуудав.

“За дүү минь ахдаа нэг юм тайлбарлаад өг” гэж Бүргэд халамцуухан эхлээд, “Монгол Ардын Хувьсгалт Намын орлогч ухуулагч гэхээр яг юу юу хийдэг хүн болж байна даа, чи?” гэв.

“Миний дүү” гэж Сэндмаа Бүргэдийг нудраад, “Дүүгийнхээ хуриман дээр байцаах нь уу даа” гэв.

“Хурим дууссаан. Зочид явцгаасан” гэж Бүргэд дуугаа чангаруулаад,

“Би төрсөн дүүгээ улаан хувьсгалчидтай нийлж юу хийх гэж байгааг нь мэдмээр байна. Яагаад миний дүү гэнэт ийм сайхан амьдралтай болчихов аан?” гэв.

“Ах аа, та яаж яриад байгаа юм бэ? Нацагийг битгий байцаагаад бай л даа” гэж Минжүүр Бүргэдийн ханцуйнаас дугтраад, “Та их согтсон байна” гэлээ.

“Дуугүй бай!” гэж Бүргэд Минжүүр рүү гараа савчаад, “Нацагаар яриулъя л даа. Чи бидэнд яг юу ухуулах гээд байгаа юм. Чиний ухуулгын ард ямар хорон төлөвлөгөө явах юм бэ, бид мэдмээр байна. Танай намынхан чамд итгэдэг гэж үү? Чамайг цэрэгт явахаас өмнө ажилд авдаггүй байсан хүмүүс яагаад гэнэтхэн чамд ийм өндөр цалин пүнлүү өгөөд унаав? Чи цэрэгт байхдаа юу сурчихаад ирэв?” гээд шалгааж гарлаа.

“Ах та охин дүү рүүгээ дэндүү бүдүүлэг загнаж байна шүү” гэж Нацаг хэлэв. “Миний ухуулгын ажилд таны бодож байгаа шиг хорон юм байхгүй. Би тэгш эрхийг хангахын төлөө ухуулга хийнэ. Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн адил ижил тэгш нийгмийн амьдралд оролцдог болно. Бас улс оронд болон дэлхий дахинд болж байгаа улс төрийн гол гол үйл явдлуудыг хүмүүс мэдэхгүй хоцордог, түүнийг би мэдүүлж тайлбарлах ажил хийнэ” гэж хэлээд ээж рүүгээ харлаа.

“Байз байз!” гэж Бүргэд үгийг нь таслав. “Чи эрэгтэй, эмэгтэй хүний тэгш эрх гэж юу ярьчихав? Ямар юманд тэгш эрх өгнө гэж яриад байна?” гэж Бүргэд урт гаансанд тамхи асаан тухлалаа.

“Бүх зүйлд тэгш эрхтэй байлгана” гэж Нацаг хэлээд, “Эмэгтэйчүүд сургуульд сурдаг болно. Манай эгч дүү нарыг хар л даа. Хэн нь ч сургуульд сууж чадахгүй байна. Гэтэл хөвгүүд бид сургуульд сураад бас цэрэгт явж зөндөө ном заалгаж байна шүү дээ” гэлээ.

Бүргэд тас тас хөхрөв. “За чи надад яг үнэнээ хэлчих дээ. Чи авгайгаа сургуульд оруулна гэх гээд байна уу даа?” гэж тэр Сэндмаагийн дэргэд орон дээр сууж буй шинэхэн бэр рүү харлаа. Урт үснийхээ үзүүрээр оролдон суугаа ягаан дээлтэй Намжил бүсгүй доош харав.

“Тэгэлгүй яах вэ! Би лав Намжилыг бушуухан ямар нэг сургуульд ороод хүссэн ажлаа олж хий гэж хэлж байгаа” гэж хэлээд Нацаг эхнэр рүүгээ инээмсэглэв.

“Дүү минь, чи үнэхээр сайхан сэтгэлтэй юм. Ингэж боддог бол овоо доо” гэж Сэндмаа дуу алдан ярианд оролцов. “Ер нь ухуулагч

гэдэг чинь зөв сайхан ажил юм биш үү” гэж тэр нэмлээ.

“Бүсгүй хүн богино ухаантай гэж...” хэмээн Бүргэд тамхиа сорсноо эгч рүүгээ харж, “Сэндмаа эгч минь та ч буруу юманд баярлаж байна даа. Нацагийн ажил цаанаа заавал нэг муухай зорилготой байгаа. Хувьсгалч коммунистууд заавал нэг муу юм нуусан л байж таарна. Улаан намынханд би л лав хэзээ ч итгэхгүй. Тэд нарын өгч байгаа чихэр болгон хорттой. Энэ хүмүүс хэдхэн жилийн өмнө хамаг малыг маань хамж дээрэмдээд, ах дүү, аавуудыг минь аваад явчихсныг бид мартаж болохгүй” гэлээ.

“Аав ах нар маань одоо болтол эргэж ирээгүй байна шүү дээ” гэж Болд ярианд оролцов. Болдын дуу ч бас нэлээд согтуу сонсогдож байлаа.

Бүргэд Болдыг харж толгой дохив. “Нээрээ мартсанаас, нөхөр орлогч ухуулагч аа. Манай Даян дээрх, Арханаас баригдаад явсан лам нар хэзээ ирэх вэ? Чиний аав чинь хэзээ эргэж ирэх юм бэ, намын ажилтан гуай?” гэж тэр Нацагийг дахин үгээр дайрлаа.

“Би түүнийг мэдэхгүй” гэж Нацаг хэлээд, Намжил руу харан хөмсгөө өргөв. Тэгээд тэр эхнэрийнхээ дэргэд ирж суув.

“Танай ах дүү нар чам руу яасан их дайрдаг юм бэ. Ийм сайхан ажилтай болчихоод амьдралаа аваад явж байхад баярламаар л юм” гэж Намжил Нацагт шивнээд, “Би ер нь гарлаа. Ахыгаа явахаар намайг ээжийнхээс ороод аваарай” гэв.

Намжил босоод гарч явчихлаа.

“Манай бэр гэнэт хаашаа яваад өгчихөв өө” гэж Бүргэд согтуу дуугаар сунжруулан хэлээд, “Түүнийг аваад ир. Энд бүгдээрээ гэр бүлийнхээ асуудлыг ярьж байна. Тэр бидний яриаг сонсог” гэж дуугаа өндөрсгөв.

“Дүү минь тайван бай” гэж Сэндмаа дуугаа хариу өндөрсгөлөө. “Бэр маань жаахан амраг. Гадаа сайхан агаартай байна, гадаа хэсэг зогсог л дээ. Харин би Нацагийн ярианаас нэг юм ойлголоо. Эмэгтэй хүнийг дэмжиж байгаа шинэ суртал гарч ирсэн юм байна. Үүнийг яриад явахад Нацаг ямар ч гэмгүй сайхан л ажил байна шүү дээ” гэж Сэндмаа инээмсэглэн хэлэв.

“Баярлалаа эгч ээ” гэж Нацаг Сэндмаа руу инээгээд, “Би үргэлж дэвшилттэй сайн зүйл ярьж явах болно, харж л байгаарай. Хэрэв миний ажил буруу тийшээ эргэвэл би ажлаасаа шууд л гарч орхино” гэв.

“Тэгвэл бид нар чиний юу ярьж байгааг шалгаж байя” гэж Бүргэд Нацаг руу хуруугаараа заан хэлээд, “Хэрэв чи тэр намынхаа даалгавраар мал хураах, хүн баривчлах ажил хийхийг оролдох л юм бол чамтай би ах дүүгийн тангараг тасарна гэж мэдээрэй. Ойлгов уу, чи!” гэлээ.

“Зөвшөөрч байна” гэж Нацаг хариулав. “Тэгж яривал би улам л сайхан мэдээлэл хүргэж өгөх хүн байна гэж мэд. Дараагийн долоо хоног гэхэд та нар надаар бахархаж эхэлнэ гэдэгт би огт эргэлзэхгүй байна, би хэзээ ч мал хураах тухай ухуулга хийхгүй, баривчилгааны ажилд хэзээ ч оролцохгүй гэж мэд. Харин их гоё өөр зүйл ярьж очих болно” гэлээ.

“Пөөх тийм үү?” гэж Бүргэд хэлээд, “Юу ярьж ирэх вэ?” хэмээн хэлээд зогисуулав.

“Би яриагаа хийх гэж очтолоо мэдээлэл тараахгүй байх үүрэгтэй л дээ” гэхцээд Нацаг инээмсэглэв.

“Хн. Яг улааны ухуулагч ч мөн дөө. Өнөөдөр хэлэх гурав хоногийн дараа хэлэхийн ялгаа юу байна аа? Одоо хэлчих л дээ, дүү минь” гэж Бүргэд дахин зогисуулав.

“Үгүй дээ, ах минь. Би ажлыг яг зөвшөөрсөн хугацаанд нь амжуулах ёстой. Би амлачихсан байдаг юм” гэж Нацаг инээсэн хэвээр үргэлжлүүлэв. Тэр бага зэрэг архи балгасандаа час улаан царайтай болсон учир инээхэд нь түүний цагаан том шүд яралзан тодров.

“За тэр зүйтэй” гэж Бүргэд инээв. “Амлалтаасаа ухрахгүй гэдэг зан чинь харин зөв шүү. Жинхэнэ эр хүн, жинхэнэ харуул хүн гэдэг ийм л байх ёстой. Харин хэнд юу амалж байхаа мэдээтэй байгаарай. Чи Ардын Хувьсгалт Намд ам өгөөд байх албагүй шүү” гэж тэр духаараа харан гаансаа зуув.

Бүргэдэд ээж нь халуун цай барив. Тэр цайгаа нэг балгаад амаа арчингаа Нацаг руу дахин харж, “За дүү минь. Эцсийн эцэст наад ажил чинь ёстой нэг аргаа барсан хүний хийх ажил шиг санагдаад байна. Болийн Даваагийн хүү амиа тэжээх малгүй болчихоод хоолоо олж идэхийн тулд аавыг нь бариад явсан намд ажиллаж байна гэж амьтан хүн ярих вий дээ. Шал ичгүүртэй юм. Танай дарга нар чинь чамайг эсэргүүний хүү гэж мэдсээр байж ажилд авсан нь их л сэжигтэй. Чи үнэхээр өөрийнхөө толгойгоор наад ажилдаа шийдээд орсон юм бол аавынхаа сургийг гаргаад бидэнд дуулгаадахаарай” гэлээ. Тэгснээ Бүргэд босч, “Ах нь одоо явлаа. Зантав гуайнд очиж хононо оо. Охинтой

нь би удахгүй гэрлэнэ. Гэхдээ чам шиг сайхан том хурим хийх хөрөнгө ахад нь байхгүй. Бид хоёр зүгээр л гэрээ бариад суулаа. За баяртай” гээд үүд рүү ганхав.

Нацаг санаа алдсаар хоцорлоо.

Болд, Сэндмаа нар өөд өөдөөсөө харан бас уртаар санаа алдав. Сэндмаа Бүргэдийн араас өндийж, “Бүргэд минь, харанхуй шөнө болсон хойно Үүрийн гол гарна гэж юу байхав. Ээжийнд хэдүүлээ хамт хоноод маргааш цуг гарцгаая” гэлээ.

Хуримнаасаа хэдхэн хоногийн дараа Нацаг үнэхээр л сайхан мэдээ авчирч нутгийнхнаа баярлуулан, ах дүү нарынхаа нүүрийг улайлгахгааргүй ажил хийж байгаа гэдгээ батлав. Тэр бүх нийтийн санал асуулга гэдэг зүйл болох тухай, санал асуулгад эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүс бүгд ижил тэгш эрхтэй оролцох тухай зарлал хүргэж ирсэн бөгөөд хамгийн гол нь санал асуулга амжилттай болбол Монгол улсын тусгаар тогтнол олон улсын хэмжээнд баталгаажих гэж байгааг дуулгажээ. Харуулынхан “Тусгаар тогтнол” гэдэг үгийг дуулаад Нацагийн үгийг цэрэг адил ёсчлон биелүүлэхээ амлацгаан, шинэхэн ухуулагчийн цаашдын ажил, амьдралд сайн сайхны ерөөл урсган үджээ. Нацагийн авчирсан зарлал ёсоор Архан Буурлынхан Зэрлэг хэмээх газар байрлах багийн төвд ирж саналаа өгөхөөр болжээ.

1945 оны аравдугаар сарын 20-ны өдөр Зэрлэгийн голд жавартай сэрүүн байлаа. Газар хөлдөж, цан хүүрэгтэй байх ба бэлчээрт байгаа мал салхины уруу харан зогсч нуруугаа бүүдгэр наранд ээж байв.

Архан хавийнхан болзсон юм шиг зэрэг мордоцгоосон тул Зэрлэгт бөөнөөрөө ирлээ. Эрэгтэй, эмэгтэй нийлсэн дөчөөд хүн дөрөө харшуулан Зэрлэгийн жижиг голыг гатлан багийн байр руу явцгаав. Багийн байр нь хаанаас ч харсан содон гурван гэр байх бөгөөд гэр болгоны үүдэнд улаан тут намирсан байх аж.

“Би ямар харагдаж байна, Сэндмаа?” гэж нүдгүй Од биеэ эгцлэн эмээл дээрээ цэх суув.

“Та их сайхан харагдаж байна” гэж хуримынхаа хөх торгон дээлийн өнгийг эргүүлэн шинэчлээд өмсчихсөн Сэндмаа инээгээд, “Таны урт

үс эмээлдээ хүрчихсэн байна. Хацар тань ягаарчихаж” гэв.

“Би чамайг энэ мөчид ганц удаа харж чаддаг ч болоосой” гэж Од санаа алдаад, “Тусгаар тогтнолынхоо төлөө саналаа өгөх гэж яваа хүн болгон над шиг ийм хөөрүү байгаа болов уу?” гэв.

“Бид бүгдээрээ баярлаад хөөрчихсөн явна шүү дээ, Од гуай” гэж аав, ах нарынх нь улаан орхимжийн даавууг олон жил хадгалж байснаа гаргаж, дээл хийснийг өмссөн Болд цайлган дуугаар ярианд оролцов. “Сэндмаагийн царай нь гэрэлтээд нүд нь гялалзчихаж. Бид нар чинь бүр шинэ дээл яаран сандран хийж өмсөцгөөлөө шүү дээ” гэж тэр хэлэв.

“Тэгээ юу?” гэж Од хэлээд, “Үнэхээр сайхан өдөр байна. Бушуухан шиг саналаа өгөх юмсан” гэлээ.

Арханыханулаан тугтай гэрүүдэд ойртож ирэхэд тэнд ойролцоогоор зуугаад хүн аль хэдийнэ цугларсан байв. Болд, Од, Иш, Буучин, Сандуй гээд Арханы эрчүүд түрүүлж саналаа өгөхөөр яаран хатируулцгаав. Чулуунжий, Сэндмаа хоёр морио сажлуулан ард хоцорлоо. Хоёр бүсгүй инээд алдан эрчүүдийн араас харав.

“Сэндмаа, манай эрчүүд үнэхээр хөөрчихжээ. Хүүхдүүд шиг уралдаад байх юм. Хараач, тэднийг!” гэж Чулуунжий инээнэ.

“Би ч бас догдлоод байх юм. Хоёулаа давхих уу?” гэж Сэндмаа хэлэв.

“Тэг тэг. Би л ганцаараа хөөрөхгүй байгаа юм байлгүй” гэж Чулуунжий морио улам удаашруулав.

Сэндмаа Чулуунжийг өгүүлбэрээ ч дуусгаж амжаагүй байтал морио давируулан давхичихлаа. Тэр улаан тугтай гэрүүдийн зүг салхи татуулан манаргаж эрчүүдийг гүйцэхээр одов.

“Инээдтэй юм” гэж Чулуунжий цэнхэр торгон дээлийнхээ ханцуйгаар нүдээ арчин хэлээд, “Хэдхэн хормын өмнө, хойно саналаа өгсний ялгаа гэж юу байхав дээ. Ингэж тоос босгож давхиж байдаг шал хөөрүү юм” гэж үглэв.

Сэндмааг мориноос буух мөчид Бүргэд санал өгөх гэрээс гарч ирж байв. Тэр байдгаараа инээмсэглэсээр эгч рүүгээ ирэв.

“Бүргэд ээ, санал яаж өгч байна?” гэж Сэндмаа асуув.

“Амархан юм байна. Гэр рүү ороод хурдхан саналаа өг” гэж Бүргэд инээсэн хэвээр зааварлав. Тэгснээ тэр дуугаа намсгаж, “Эгч ээ, би ч муу дүүгээ хуриман дээр нь дэндүүлчихэж дээ. Нацаг маань дотор гаднагүй гүйгээд л тусгаар тогтнолын санал авах ажилд тусалж байх юм. Дүүгээ

хараад бүр баярлаад хоолой зангирчихлаа” гэж Бүргэд хэлээд нулимс нь цийлэлзэв.

“Та хоёр минь эвлэрсэн бол ашгүй дээ. Би ч санаа зовж байлаа шүү. Манай Нацаг хол газар явж нүд тайлсан гэсэндээ зөв юм хийж байгаа байлгүй. Зөвлөлтийн цэрэгтэй урагшаа Говь цөл, Хянганы уулсыг туулж явсаар Цагаан хэрмийг харсан гэж ярьдаг юм байна лээ. Зөвлөлтийн сайхан сайхан хүмүүстэй бүр ах дүү шиг ойр явсан гэдэг юм” гэж Сэндмаа инээмсэглэв.

“Тийм юм байна. Дүү минь зөв хүмүүстэйгээ нөхөрлөж яваа бололтой. Би ч яахав. Халхын голын дайнд өрөөсөн чих хатуу болчихоод дараа нь халагдах хүртлээ Дамбадаржаад байсан япон хоригдлуудыг ачдаг машины жолооч болж ойр зуур явсаар цагийг барсан болохоор олон юмыг Нацагаасаа дутуу боддог болсон юм байна. Одоо л мэдлээ. Дүүгээ одоо л ойлголоо. Дүү минь энэ намдаа ажиллавал чиг ажиллаг, зүтгэвэл чиг зүтгэг” гэж Бүргэд хэлээд, “Харин би өөрийгөө л хичээе. Одоо Зантав гуайнх руу явлаа” гэв.

“Чи ч Зантав гуайнхаас бүр салахаа байжээ. Бэр болох хүүхний нэрийг хэн гэдэг юм бэ?” гэж Сэндмаа нүдээрээ инээв.

“Бүжин гэдэг юм” гээд Бүргэд мориндоо мордов.

Сэндмаа сая л санал авах гэрийн дэргэд ирлээ. Үүдэнд орох гэсэн хүмүүс шавсан байлаа. Залуухан эр өлийн зогсоод, “Гэрийн зүүн хана дагаад цуваад зогсоорой. Саналаа өгсөн хүмүүс гарахдаа баруун тийшээ яваад зай гаргаад өгөөрэй” гэж журамлаж байв.

“Нацаг, дүү минь” гэж Сэндмаа бахархалтайгаар шивнэв. “Бүргэдийн хэлдэг зөв шүү. Дүү минь зөв ажил хийж байна. Энэ ажлынхаа шугамаар Нацаг л аавынхаа сургийг гаргаж магад. Баасангийн сургийг ч бас...” гэж тэр өөртэйгөө ярилаа.

Нацаг олны хөлд төөрөлдөн зогсох Од бөөг хараадхав. “Алив хэн нэг нь Од бөөг хөтлөөд гэр рүү ороорой. Санал өгөхөд нь туслаарай” гэж тэр зааварлав.

Сэндмаа сая Одыг анзаарч түүний дэргэд гүйхээрээ очин гарыг нь барьж авав. Одын дүү Сэндмаатай уралдан ирлээ.

“Зүгээр зүгээр, би ахыг чинь дагуулаад оръё” гэж Сэндмаа хэллээ.

“Тэгвэл та санал өгснийхөө дараа бас ахтай хамт Архан явж чадах уу? Би Зэрлэгийн айлуудаар ороод буцъя. Найзууд цэргээс ирчихсэн

байна” гэж Одын дүү бүсгүй инээмсэглэв.

“Тэгье тэгье. Чи цэргээс ирсэн найзуудтайгаа тайван уулз” гэж Сэндмаа хариу хэллээ.

Сэндмаагийн урд зогсож байсан Болд эргэн харж мишээв. Болд, Сэндмаа хоёр залуу бүсгүйчүүд, цэргийн залуусын уулзалтууд олширч байгааг ойлгож байгаа байртай инээмсэглэн нүдээрээ ярилцав. Болдын хацар хонхойж инээсээр урагш харж санал авах гэр рүү дарааллын дагуу орлоо.

Удсан ч үгүй Сэндмаа, Од нарын орох ээлж болсныг Нацаг дохив. Сэндмаа дүүгийнхээ хажуугаар өнгөрөхдөө, “Бүргэд чамаар бахархаж байна гэсэн шүү. Би ч бас дүүгээрээ онгирч байна” гэж шивнэв.

Нацаг эгч рүүгээ мушийгаад, “Ахын үгийг хэлсэнд баярлалаа. Би та нарын нэрийг хугалахгүй ээ” гэв.

Сэндмаа Одыг хөтлөн гэрийн хаалгаар орлоо.

Гэр дотор баруун хатавчнаас эхлээд тойруулан тавьсан ширээ байх ба ард нь дээлэн дээр мөрөвчтэй суран бүс бүсэлсэн албаны хүмүүс сууцгааж байв. Сэндмаа Одыг хөтлөн захын ширээ рүү очив.

Ногоон дээл, цэргийн малгайтай, дайнд явсан хүмүүсийн зүүдэг одон тэмдэгтэй албаны хүн “Нэрээ хэлнэ үү” гэж эелдгээр асуув.

“Гочоогийн Од” гэж бөө хариуллаа.

“Гочоогийн Од...” гэж албаны хүн урт далбагар хуудастай, уйгаржин бичгээр бичсэн нэрсийг хуруугаараа заан гүйлгэн хараад, “За энд таны нэр байна. Одоо та бичиг мэддэг бол гарын үсгээ, бичиг мэддэггүй бол нэрийнхээ тушаа эрхий хурууныхаа хээг дараарай” гэв.

“Би бичиж чадахгүй. Эрхий хурууныхаа хээг даръя” гэж Од хэлээд, “Та надад наадхыгаа уншиж өгөхгүй бол би яаж хариулахаа мэдэхгүй шүү дээ, нүдгүй хүн болохоороо” гэв.

“Энд ганцхан асуулт байгаа. Таны нэрийн доор хоёр хариулт бий. Асуулт нь, “Та Монгол улсын тусгаар тогтнолыг зөвшөөрч байна уу?” гэж байгаа.

“Аан зөвшөөрөлгүй яахав. Зөвшөөрч байна” гэж Од бушуухан хариулчихлаа.

“Та сонсож бай. Хариулах болоогүй. Энд хоёр хариулт байгаа. Та аль нэгийг нь сонго.

“За за” гэж Од дуулгавартай болов.

“Хариултын эхнийх нь, би Монгол улсын тусгаар тогтнолыг

зөвшөөрч байна гэж байгаа. Хоёр дахь хариулт нь, би Монгол улсын тусгаар тогтнолыг зөвшөөрөхгүй байна гэж байгаа” гэж албаны хүн уншиж өглөө.

“Юу юу гэнэ ээ?” гэж Од гэнэт уурсав. “Хэн энэ хоёр дахь хариултыг зохиосон юм? Мэдээж хүн болгон л Монгол улсын тусгаар тогтнолыг зөвшөөрнө шүү дээ. Хоёр дахь хариулт ямар ч утгагүй зүйл байна. Би л лав хоёр дахийг хэзээ ч зөвшөөрөхгүй” гэж чанга дуугаар гараа савчин хэлж, гэр доторхи хүмүүсийг үймүүлэв.

“Од гуай та тайвшир” гэж албаны хүн бөөгийн гарыг барьж авав. “Бүх нийтийн санал асуулга гэдэг зүйл чинь энэ хоёр хариултыг аль алиныг нь агуулах ёс журамтай байдаг юм. Та үүнийг ойлго. Энэ бол маш чухал санал асуулга. Та өөрийнхөө дуртай хариултаа л тэмдэглэх. Таны дургүй зүйлийг хэн ч хүчээр тулгах гээгүй байна. Хүссэн хариултынхаа тушаа эрхий хурууныхаа хээг дараарай.”

“Тэгвэл тэр хоёр дахь хариултыг аваад хаячихаач” гэж Од хэлээд, “Над шиг нүдгүй хүн андуураад аймшигтай буруу хариун дээр хурууны хээгээ үлдээж нүгэл болохвий гэж айж байна” гэв.

“Алив залуу бүсгүй” гэж албаны хүн Сэндмаа руу дохиод, “Та наад хүнтэйгээ яваа юм бол хурууг нь зөв газар даруулаад өгөөч” гэв.

Сэндмаа Одын баруун гарыг барьж түүнийг эрхий хуруугаа хөхөвтөр ягаан өнгийн бэхээр чийглэсэн эсгий дээр норгоход нь туслав. Одын гарыг санал авах цаас руу дөхүүлэхэд тэр гараа татчих гээд байв.

“Од гуай, одоо надад итгээрэй” гэж Сэндмаа хатуухан дуугаар хэлээд, “Яг энд таны нэрийн доод тушаа, эхний хариулт дээр хурууныхаа хээг дарах гэж байна шүү” гэв.

“Сэндмаа, чи яг зөв барьсан биз?” гэж хэлэхдээ Одын гар чичрэв. “Би Монгол улсын тусгаар тогтнолын төлөө санал өгч байгаа биз? Хуруу минь яг зөв нүдэнд таарсан биз?” гэж угсруулан асуулаа.

“Тэгсэн” гэж Сэндмаа инээгээд, Одын чичирсэн эрхий хурууг хүснэгтийн эхний асуултын нүдэнд дарав.

“Та дөнгөж сая тусгаар тогтнолынхоо төлөө саналаа өгчихлөө” гэж албаны хүн Одод хэллээ.

“Тэгэлгүй өөр яах билээ” гэж Од чангаар хариу хэлээд, “За одоо Сэндмаагийнхаа саналаа өгөхийг нь хүлээж байгаад цуг гарья даа” гэв.

Сэндмаа санал өгөхөөр тонгойсноо, “Нээрэн энэ хоёр дахь хариултыг харахад ямар эвгүй юм бэ. Монгол улсын тусгаар тогтнолыг зөвшөөрөхгүй байна гэж санал өгдөг хүн гэж ер нь байх уу даа? Энэ мөр ер нь хэнд хэрэгтэй юм бол?” гэж хэлэв.

“Манай сонгуулийг ажиглаж байгаа гадаадын хүмүүс энэ мөрийг заавал байлга гэж шаардсан юм гэнэ лээ. Хачин эвгүй хариулт гэдгийг бид мэдэж л байгаа. Гэхдээ ийм юм шаардсан хойно яая гэхэв” гэж албаны хүн хариулав.

“Гадаадынхан гэнэ ээ? Ямар гадаадынхан?” гэж Сэндмаа шивнэв.

“Хятадууд” гэж албаны хүн хариу шивнээд, “Гэхдээ санал өгч байгаа бүх хүн тусгаар тогтнолыг дэмжиж байна. Айлтгүй.” гэж инээв.

Сэндмаа урт ишинд утсаар ороож тогтоосон үзэгний үзүүрийг хар шаазан савтай бэхэнд дүрээд санал авч байгаа цаасанд хүргэв. Түүний нүд баяраар бялхан гялалзаж байв. *Бурхан сахиус минь, тусгаар тогтнолын төлөө санал авч байгаа нь ямар гүн гүнзгий утга учиртай явдал вэ. Би нэрээ таш гоё бичих хэрэгтэй юм байна* гэж тэр бодлоо. Ингээд тэр тусгаар тогтнолыг зөвшөөрч байна гэсэн мөрөнд “Даваагийн Сэндмаа” гэж нэрээ хирдээ л уран гоёор бичлээ. *Намайг саналаа яаж өгснийг одоо гадаад дотоодын бүх хүн мэдэж авч болохоор боллоо* гэж тэр бодов. Сэндмаа үзгийг албаны хүнд өгөөд Одыг дагуулан гэрээс гарлаа.

Санал өгсөн өдөр яах ийхийн зуургүй өнгөрч нэг л мэдэхэд шөнө болжээ. Сэндмаа өөхөн дэнгийн гэрэлд хүүхдийн хөдсөн гутал шөрмөсөөр оёж сууна. Болдын урт амьсгаа сэрүүн юм шиг сонсогдох аж. Хүүхдүүд аль эрт нам унтжээ.

“Эхнээр, унтаач дээ. Юугаа хийгээд байгаа юм бэ?” гэж Болд нойрмог дуугаар хэлэв.

Сэндмаа зүүгээ хатуу хөдөснөөс татангаа, “Гүнчингийн гутлыг цас орохоос өмнө дуусгахгүй бол болохгүй байна” гэж тайван дуугаар хариулав.

Удсан ч үгүй Сэндмаагаас бусад нь гүн нойрондоо дарагджээ. Сэндмаа хүүхдийн гутлаа урлаж дуусаад орондоо орох гэснээ буцаж шургуулганаас урт харандаа, цагаан цаас гаргалаа.

Тэр дэнгийн гэрэлд ойртон сууж захидал бичиж эхлэв.

"Хайрт Баасан минь," гэж Сэндмаа уйгаржин монгол бичгээр хичээнгүйлэн эхэллээ. *"Өнөөдөр би таш их азтай байлаа. Нацаг надад хэдэн шинэ цаас, шинэ харандаа өгсөн. Цаасан дээр бичих ямар сайхан юм бэ. Дайн дууссанаас хойш юм юм элбэг болох шинжтэй"* гэж тэр бичив.

Болд ханиалгалаа. Сэндмаа цаасаа дээлийнхээ хормой доогуур хурдхан хийж охиныхоо гутлыг шүүрэн өвөр дээрээ тавив. Болд дахин нэг ханиалгаад эргэж харан унтлаа.

Сэндмаа хүүхдийн гутал барьсан хэвээр Болд руу харж жаахан суув. Тэгснээ гутлаа газар тавин цаасаа ил гаргаад үргэлжлүүлэн бичиж эхлэв.

"Баасан минь, чи минь амьд байж өнөөдрийн үйл явдлыг нүдээрээ харсан байх гэж үнэнээсээ найдах юм. Өнөөдөр бид нар Зэрлэг рүү явж улсынхаа тусгаар тогтнолын төлөө саналаа өгсөн. Санал өгсний дараа Нацаг надад, бид нарын саналыг таршал Чойбалсанд хүргэж өгсний дараа тусгаар тогтнолыг зарлах юм гэж хэлж байна лээ. Үүнийг чи мэдсэн үү? Нээрэн энэ захиа чамд хүрэхгүй л дээ. Гэлээ ч чи минь гэртээ амьд тэнд эргэж ирээд хүссэн бүхнээ ярилцах цаг ирнэ гэж итгэж байна. Чинийхээ хаана байгааг мэддэгсэн бол захигааа үргэлж л чам руугаа илгээж байх юмсан.

Баасан минь, таргааш бид өвөлжөө рүүгээ нүүх гэж байна. Энэ жил бид дахиад л Бууралд өвөлжинө. Хойт хилийнхээ уулсад ойрхон болохоор харуулынхаа ажлыг хийдгээрээ хийнэ. Би өглөө болгон улсынхаа хойт хил дээрээс цайныхаа дээжийг өргөж чатайгаа эсэн тэнд эргэж ирээсэй гэж залбирч хүлээсээр байх болно. Чи цэргийн залуус шиг нэг л өдөр гэнэт хүрээд ирэх байх даа.

Одоо цагт дайн байхгүй болохоор, бас тэгээд улс таань удахгүй тусгаар тогтнолоо баталгаажуулж чадах болохоор, бас үр хүүхдүүд таань эсэн тэнд өсч, нөхөр минь болон ар гэрийнхэн таань эрүүл саруул байгаа болохоор бурхандаа үргэлж талархаж явна. Гэхдээ л бурхнаасаа нэг зүйлийг үргэлж гуйж төргөх юм даа. Би бурхнаас чатайг минь надад амьд тэнд ганц удаа ч болов харагдуулаад өгөөч гэж гуйдаг юм. Ганцхан үүнийг л гуйж байна. Ганцхан чи минь амьд тэнд л байгаасай. Чи өөр хүнтэй гэрлэсэн ч бай хатаагүй, лат байна уу, хар байна уу бүр хатаагүй. Ганцхан чатайгаа амьд тэнд байгаа гэдгийг л мэдмээр

байна. Хэрэв чатайг минь надтай амьд тэнд уулзуулж өгөх юм бол би амьдралаас өөр ямар ч жаргал нэтж гуйхгүй гэж Даян дээрхийнхээ сахиуст атласан. Түргэн уулзахын ерөөл талбия.

Чатайгаа 2700 дахь өдрөө хүлээн суугаа Сэндмаа чинь."

Сэндмаа бичсэн захидлаа дахин нэг уншаад дэнгийн гал дээр барив. Цаас шатаж эхэллээ. Сэндмаа илгээж чадаагүй бас нэг захиагаа ийнхүү уламжлал ёсоороо галдаа өргөөд орондоо оров.

Арван зургадугаар бүлэг

(1945 – 1946 он)

Хөшөө

Гэнэт яагаад нийслэлийн зүг машинд сууж явах болсныг нь Баасанд хэн ч тайлбарласангүй. Тэр шоронгийн өрөөнөөсөө гэнэт дуудагдаж, машинд суух тушаал аваад гарчээ. Хоёр гар нь урдаа хүлэгтэй Баасан орос машины цонхоор замын хажуугийн уул талыг харан явав. Хүлэгтэй ч гэсэн ийм хол газар явахад сайхан байлаа. Урд суусан жолооч Баасантай нэг ч үг солихгүй аж. Өөрийнх нь хоёр талд суух цэрэг хааяа хоорондоо цөөхөн үг солино. Есдүгээр сарын налгар нар хөдөө талыг үзэсгэлэнтэй шаргал болгожээ. Уртын дуу ч дуулмаар санагдаад явчихав. *Өдийд төн ч олон хурим болж байгаа байх даа. Нутагтаа очвол найранд уригдаж дуу дуулах болов уу* гэж Баасан бодов. Тэгтэл нарийн шороон зам дуусч том зам руу орлоо. Улаанбаатарыг чиглэсэн гол зам бололтой. Замд хойт зүгийг чиглэсэн урт цуваа тасралтгүй хөврөх аж. Тэдний тоос тэнгэр баганадах агаад машин дүүрэн залуус огт сонсч дуулаагүй дуут хүнгэнэтэл дуулан хажуугаар зөрнө.

“Ямар их цэрэг буцаж байна аа” гэж Баасангийн дэргэдэх цэрэг дуугарав.

“Ихэнх нь орос цэрэг байна. Дайн дууссан болохоор гэртээ хариад л сайхан юм даа” гэж нөгөө нь бувтналаа.

“Бид нар хэзээ халагдах бол?” гэж эхний цэрэг цонх ширтэн буцаж буй цэргүүдийг харан санаа алдлаа.

“Болоогүй байх аа. Энэ цувааны тоосноос холуур яв. Зүлгэн дээгүүр давхичих” гэж нөгөө нь жолоочид тушаангуй хэлэв.

Хоёр цэргийн ярианаас Баасан дайн дууссаныг ямар ч байсан ойлгоод авав. Тэнгэрт тулсан тоос шороон дунд орос, монгол цэргүүдийн

нүүр царайг ялгаж харахад бэрхтэй байлаа. Гэвч машин машины цэргүүдийн дуулж яваа дуу өөр, тэдний хашгиралдаан, хөхрөлдөөн дунд орос, монгол үгс өөр өөр сонсогдох тул үнэхээр л орос цэргүүд хэмжээлшгүй олон тоогоор хойт зүгийг чиглэж байгаа ажээ.

Баасан хэзээ ингээд гэрийн зүг баяр жаргалтай буцаж байх бол гэж бодсон чинь сэтгэл нь жигтэйхэн шимшрэв. Тэгснээ гэнэт байдлын муугаар сэтгэж эхэллээ. *Би ямар нэг гэм хийчихсэн юм болов уу? Яагаад гэнэт намайг цохож авах болов? Эсвэл намайг тусад нь буудах гэж байгаа юм болов уу?* гэж Баасан эмээв.

Хэдэн цагийн дараа машин Улаанбаатарын хойт хэсэгт байрлах нэгэн цагаан байшингийн үүдэнд зогслоо. Баасангийн гарын хүлгийг тайлж байшин руу оруулав.

“Чоймбол гуай” гэж Баасанг авчирсан нэг цэрэг дуудаад, “Танд бид маш сайн хүн авчирлаа шүү” гэв. Энэ үед л Баасангийн сэтгэлд хургаад байсан айдас алга болох шиг боллоо.

“Сайн явж ирэв үү” гэж зөөлөн дуутай, туранхай намхан хүн Баасантай мэндлээд, “Таны тухай нэлээд дуулсан. Миний нэрийг Чоймбол гэдэг. Би саяхан байгуулагдсан урлалын газрын ажлыг удирдаж байгаа хүн. Хүмүүс манайхыг лам нарын артель гэдэг юм” гэлээ.

“Сайн. Та сайн байна уу” гэж Баасан аяархан хариу дуугарав. Тэгээд тэр гар руугаа тонгойсноо өөрийг нь авчирсан харуулын цэргүүдийг хальт харлаа.

“Хүүхдүүд минь гялайлаа” гэж Чоймбол цэргүүдэд хэлээд, “Одоо биднийг орхи доо” гэв.

Тэднийг гарч явсны дараагаар Чоймбол сандал авч өгөөд хаалгаа хаалаа. “Баасан лам та суу. Та намайг Чоймбол лам гэж дуудаж болно” хэмээн тэр инээмсэглэн жигд дуугаар үргэлжлүүлэв.

“Лам гэж үү?” гэж Баасан дуу алдав.

“Тийм ээ, би яг л чам шиг лам хоригдол байхгүй юу” гэж Чоймбол инээмсэглээд, “Гэхдээ бид одоо маршал Чойбалсангийн тусгай даалгавар биелүүлэх ажилтай учраас жаахан тусгай эрх ямба эдлэх болчихоод байгаа маань энэ” хэмээн үргэлжлүүллээ.

“Тусгай эрх ямба ий? Ямар тусгай эрх ямба байдаг билээ?”

“Бид хоёроос гадна гуч гаруй авъяаслаг лам нарыг энд тэндхийн шоронгоос авчруулж байгаа юм. Бид ирэх зуны наадам болтол энд

амьдарч, ажиллах болно” гэж Чоймбол лам Баасан руу өлийн хараад, “Нэг үгээр хэлэхэд бид бараг л эрх чөлөөтэй хүн шиг байна. Манай үүгээр шоронгийн хуягууд байхгүй, хоолны норм хэмжээ гэж байхгүй. Бид зүгээр л ажилчин шиг амьдарна гэсэн үг. Гэхдээ хааяа биднийг Чойбалсангийн шадар хүмүүс, орос зөвлөхүүд нь ирж эргэж тойрч үүрэг өгч байх болно” гэв.

“Бид тэгээд энд бүтэн арван сарын турш амьдарна гэж үү?” гээд Баасан өрөөг тойруулан харлаа. “Ямар ажил хийх юм?”

“Улаанбаатар хотын төв талбайг гангална” гэж Чоймбол инээв. “Зургийг нь гаргахаас өгсүүлээд, Сүхбаатар жанжны хөшөөг хийж урлана. Бас бид төв талбайн ойр байгаа барилга байшингуудын гадаад дотоод гоёл чимэглэлийг хийнэ. Хотын төвд олон сайхан шинэ байшин баригдаж байгаа. Тэгэхлээр бид мөн ч азтай байгаа биз дээ, тийм ээ?” гэж Чоймбол лам Баасан руу харлаа.

“Даян дээрх минь” гэж Баасан өөрийн эрхгүй шивнэв. *Монгол улсын нийслэл хотын төв талбайг шоронгийн хоригдол надаар хийлгэнэ гэдэг байж болох уу даа. Сэндтаад энэ тухай хэлбэл ч ёстой итгэхгүй байх аа гэсэн бодол юуны түрүүнд харван орж ирлээ.*

“Гэхдээ бид нэг зүйлд анхаарах ёстой” гэж Чоймбол дууныхаа өнгийг өөрчлөв. “Улаанбаатарын оршин суугчид биднийг шоронгийн хоригдлууд гэдгийг мэдэхгүй байх ёстой юм гэсэн. Бас бид гэрийнхэндээ юм уу, таньдаг хүмүүстээ Сүхбаатарын талбайг барьж байгуулсан тухайгаа хэлж огт болохгүй юм гэнэ лээ шүү. Хэрэв бид үүнийг ярьсан байх юм бол үр хүүхдэд маань хожим гай болно. Ямар ч байсан энэ засгийн үед ярьж болохгүй гээд бодчихоорой” гэж тэр шивнэх шахам нэмж хэллээ.

“Энэ бүхэн итгэхийн аргагүй сайхан юм шиг санагдаж байлаа шүү” гэж Баасан санаа алдаад, “Ямар ч байсан биднийг айлгаж, атгандаа байлгах шалтгаан тэдэнд байгаа л юм байна. Тэгэх ч болов уу гэж бодож байсан юм” гэлээ.

Үүнээс хойш хэдэн өдрийг Баасан нарын хэдэн лам төрөл бүрийн зураг зурж өнгөрүүлэв. Тэд морь унасан эр, арслан, морин хуурын толгой зэргийг хэд хэдэн янзаар зурж, тэр болгондоо Чоймбол ламтай

зөвлөлдөж засварлана. Чоймбол лам өнөөх зургуудыг Чойбалсангийн орос зөвлөхүүдэд хүлээлгэн өгнө. Олон дахин нааш цаашаа ийн санал явсны эцэст Сүхбаатарын талбай хэмээх шинэ талбай дээр цохионы орой дээр морьтой эр гараа сунган байгаа дүрстэй нэг хөшөө босохоор болж тогтжээ. Түүнийг тойруулан хорин дөрвөн арслан байхаар зурагт буулаа. Одоо л Баасан нар юу хийх гэж цугларснаа цаасан дээр дүрслэн харав.

Түүний дараагийн өдрүүд янз бүрийн шавар хэв хийхэд зарцуулагдав. Гадаа хүйт орж байгаа учраас хөшөө болон, хөшөөг тойрсон арслангуудыг шавраар шатаах аргагүй гэсэн шийдвэр гарчээ. Харин түүний оронд дулаан байранд бэлэн хэвэн дотор бетон гээч зүйлээр үндсэн дүрсээ гаргаж аваад түүнийгээ хавар дулаан орохоор нунтагласан боржин чулуугаар шавж чимэглэхээр тогтсон байна. Энэ шийдвэрийг Чоймбол ламтан Чойбалсанд туслахаар ирсэн Зөвлөлтийн архитекторч, барилгын хүмүүстэй зөвлөлдөж гаргасан байна. Ингээд Баасан нар өдөр бүр том жижиг, олон янзын хэв урлах ажилтай боллоо.

Аравдугаар сарын нэг өдөр Баасан нүцгэн цээжээ гарган суугаад шавраар арслангийн нүүрний хэв урлах боржин чулууг тээрэмдэж суулаа. Түүний шавар болсон гар түргэн түргэн хөдөлнө. Тэр ажилдаа улайрсан байв. Дэргэд нь хүн ирэхийг ч анзаарсангүй.

“Баасан, надаар туслуулах юм байна уу?” гэж лам дээлийнхээ бүх товчийг жимбийтэл товчилсон нэгэн залуу асуув. “Чи радиогоор явсан шинэ мэдээ сонсов уу?” гэж тэр нэмлээ.

“Ямар мэдээ?” гэж Баасан ажлаа зогсоогоод хөлсөө бугуйгаараа арчингаа асуув.

Лам дээлт Баасангийн хажууханд буй дөрвөлжин чулуун дээр сандайлан, “Ирэх бүтэн сайнд санал хураалт болох юм гэнэ” гэлээ.

“Би мэдээгүй шүү. Манай өрөөнд радио байх биш дээ” гэж Баасан тоомжиргүй хариулав.

“Би өнөөдөр Чоймбол ламтай хамт хотын төв яваад хүмүүсээс их гоё сураг сонслоо. Санал хураалт болох гэнэ” гэж лам дээлт давтав.

“Тэгээд тэр гоё сонингоо хэлээч дээ” гэж Баасан шавраа барилангаа асуув.

“Монгол улсынхаа тусгаар тогтнолыг дэмжиж хүн бүхэн саналаа өгөх гэнэ. Улс орон даяар хүн бүхнээс санал асуух гэнэ!” гэж лам дээлт

чулуун сандал дээрээсээ өндөлзөн алдан хэллээ.

“Нээрэн үү?” гэж Баасан дуу алдан огло харайхдаа хөлөө өндөр өргөж золтой л тээрмийн чулуундаа тороод уначихсангүй. “Тэгээд бид бас санал өгөх гэнэ үү?”

“Чоймбол ламаас асуухад бид нар санал өгөхгүй байх аа гэсэн” гэж лам дээлт хариулав.

“Яагаад болдоггүй юм бэ?”

“Хоригдол учраас. Чи чинь хоригдол гэдгээ мартчихаа юу, Баасан?” гэж лам дээлт ёжтой асуулаа.

Баасан толгой сэгсэрлээ. “Хоригдол ч бай, биш ч бай, энд бидний эх орны хувь заяаг асууж байна шүү дээ. Би санал асуулгад оролцох юмсан. Хэрэв тэгж чадвал энэ насандаа хийж байгаа хамгийн гайхамшигтай үйл явдал болохсон” гэж Баасан мөрөөдлөө.

“Гэлээ ч гэсэн бид амьд мэнд байж улсынхаа тусгаар тогтнохыг харна гэдэг сайхан хэрэг бус уу. Хэн ч тусгаар тогтнолын эсрэг санал өгөхгүй байх аа, тийм ээ?” гэж лам дээлт хэлээд, “Тэгээд чи бас бод доо. Хоёрхон жил хагасын дараа бид нар эрх чөлөөтэй болно. Ямар вэ дээ!” гэж лам дээлтийн нүд гялтаганаа.

Баасан толгойгоо сэгсрэн санаа алдаад, “Бүтэн долоон жил хагас өнгөрчихөж шүү дээ. Мөн ч явдаггүй удаан он жилүүд байлаа шүү. Ямар их цаг хугацаа, яасан их юм өөр болоо вэ. Одоо үлдсэн хоёр жил хагасаа иймэрхүү газар өнгөрүүлбэл азтай л хэрэг болох юм” гэлээ.

“Тэр үнэн шүү” гэж лам дээлт хариулаад, “Чи өөрийгөө хар л даа. Энд ирээд сар ч болоогүй сайхан таргалаад бас их том булчинтай, урт үстэй залуу болчихлоо шүү дээ. Чамайг лам байсан гэхэд хүн лав итгэхээргүй байна. Харин Чингисийн цэрэгт яваад ирсэн гэвэл үнэмшиж магадгүй” хэмээн цаашлуулав.

Баасан инээд алдав. “Гаднах дүр яах вэ. Дотроо бол би үргэлж л лам хэвээрээ байгаа. Өглөө орой болгон бурхандаа залбираад л. Бурхангүй энэ байдал хэзээ нэгэн цагт дуусна. Манай нутагт бурхан эргэж сэргэх тэр сайхан цагийг үзэх юмсан гэж боддог” гэж Баасан инээн хэлэв.

“Чи минь шоронгоос гарсан хойноо ингэж битгий л яриарай. Буцаад ороод ирж мэднэ” гэж лам дээлт сануулав. “Харин би гарангуутаа гэрлээд л тайван сайхан амьдарна. Ямар ч бурхан шашин ярихгүй, ямар ч байдлаар засгийн газартайгаа зөрчилдөхгүй, зүгээр л тайван амьдарч үзмээр байна” гэж тэр нэмлээ.

Баасан тээрэмдэгдээд гарсан нунтаг боржинг атган авч алгандаа үрснээ толгойгоо сэгсэрч, “Чи лам дээл өмсчихөөд ингэж ярьж байх ч гэж дээ” гэлээ.

“Лам дээл албаар өмссөн юм” гэж лам санаа алдаад, “Гэхдээ би эрх чөлөөтэй болмогцоо ийм дээл хэзээ ч өмсөхгүй. Зөвхөн шорондоо л өмсч байгаа юм. Шоронгоос гармагцаа би хэзээ ч лам байж үзээгүй юм шиг амьдарна” гэлээ.

“Лам байсныгаа яаж мартаж чадна гэж?” гэж Баасан гайхаад, “Амьдралаа ямар нэгэн агуу зүйлгүйгээр яаж төсөөлж чадна вэ?” гэлээ.

“Бодит амьдрал руу хар л даа, найз минь. Бид өөрсдөө л учрыг нь олж амьдрах хэрэгтэй байна. Тэгэхгүй бол дахиад л хэрэгт орно.”

Баасан барьж байсан хэсэг шороогоо газар чулуудаж орхив. Чам шиг үнэнч лам нар дахин уншлага хийхгүй юм бол бидний, ах дүүсийн маань, ер нь хүмүүсийн их нүглийг хэн нимгэлж өгөх юм” гэж тэр уурсав.

“Хүмүүс өөрсдөө л нүглээ нимгэлж дээ” гэж лам дээлт инээгээд, “Хувьсгалт засгийн номонд ч бас тэгж байдаг юм байна лээ шүү. Одоо цагт хүн бүхэн тэгш эрхтэй тул хүн бүхэн өөрсдийн хувь заяандаа эзэн болох хэрэгтэй гэнэ. Тиймэрхүү номлол гарсан байх чинь билээ” гэлээ.

Баасан гарынхаа шороог хувинтай усанд цэвэрлэнгээ, “Чи ч зөндөө их хувьсгалт ном уншиж, радио сонсдог юм байна, тийм үү?” гэж тэр лам дээлт рүү инээмсэглэн харав.

“Тэгэлгүй яахав” гэж лам дээлт хэлээд, “Тэр чинь их хэрэгтэй байдаг юм. Радиогоор урьд өмнө сонсч үзээгүй хачин сонин юм их ярина гээч.”

“Тэрүүгээр юу ярихав?”

“Өнгөний өвчин тусахгүйгээр яаж эрүүл зөв хурыцлын ажлаа хийхэв гээд л ярьж өгнө шүү дээ.”

“Өө за за. Чи ч лам байхаа болино гэж мөрөөдөөд байгаа чинь ийм учиртай юм шив. Гараад үүлэн борооны ажлыг ч хийж өгөх нь дээ” гэж Баасан тас тас инээв.

“Болохгүй нь юу байна?” гэж лам инээд алдав. “Амьдралаас ийм л жаргалыг эдэлж байсан нь дээр биз дээ.”

“Бурхан өршөөг” гэж Баасан толгой сэгсрэн хэлээд тээрмийнхээ

ард суулаа.

“Би ажлыг чинь тасалдуулчихав уу даа. Чи наадах чулуугаа ч ёстой нэг эдэлж байх шив дээ?” гэж лам дээлт хэлэв.

“Энэ эргүүлэхэд тийм ч зөөлөн хүрд биш шүү” гэж Баасан инээлээ.

“Баасан, бушуулаарай.” гэж Чоймбол лам артелийн үүднээс яаруулав.

“Одоохон” гэж Баасан хариулаад хүзүүндээ шавраар урлаж авсан дарь эх бурхнаа зүүж амжив.

“Наадхыгаа орхи оо. Хүзүүний сахиус чинь гай болж мэднэ” гэж Чоймбол сануулахад “Надад харин ч аз авчрах ёстой” гэж Баасан хариулаад дээлийнхээ дотор сахиусаа нуув.

“Чамд санууллаа шүү” гэж Чоймбол хүйтэн дуугаар хэлээд, “Одоо явахгүй бол хүмүүс хүлээгээд болохоо байлаа” гэв.

Чоймбол, Баасан нар гадаа хүлээж буй машин руу орцгоолоо. Гадаа бүрий болжээ.

“Чи сайхан цэвэрхэн харагдаж байна шүү. Хотын төвд ажиллаж байхдаа яг л одооных шигээ тайван байгаарай за юу” гэж Чоймбол анхааруулав.

“Би тайван байж чадна аа” гээд Баасан хүзүүн тушаагаа дарж, “Энэ маань ч намайг хамгаална” гэлээ.

Чоймбол Баасангийн баруун гарыг атгаад, “Хүзүүн дэх чинь биш, харин энэ чинь чамайг аварч, хамгаалж яваа юм” гэж шивнэв.

Машин том цагаан байшингийн өмнө ирээд зогсоход хоёр цэргийн хүн Баасан, Чоймбол нарыг дагуулан явав.

“Энэ чинь засгийн газрын ордон уу даа?” гэж Баасан гайхав.

“Тийм ээ” гэж Чоймбол хаалга руу яарангаа хариулаад, “Бушуу араас яв. Хурдхан эндэх ажилдаа оролгүй горьгүй. Ийш тийш сонниучирхалгүй яваарай” гэлээ.

Баасан уртаар амьсгал авч уушгаа намрын оройн сэрүүн агаараар дүүргээд Чоймболыг даган хүнд өндөр хаалгаар орж явчихлаа.

Зузаан хивс дэвссэн урт хонгил тэднийг угтав.

Хонгилыг даган цэргүүд номхон зогссон харагдана. “Ийшээ

яваарай. Маршал таныг хүлээж байгаа” гэж нэг цэрэг чиг заав.

Баасан золтой л уначихсангүй. Тэр хөдөлгөөнгүй болчихов.

“Баасан чи хоцролгүй яваач” гэж Чоймбол эргэн харлаа.

Баасан Чоймболын араас түргэн түргэн алхахад түүний доголон нь илүү анзаарагдана. “Та маршалын өрөө рүү явж байгаа гэж надад хэлэхгүй яасан юм бэ?” гэхэд түүний хоолой үл мэдэг чичрэв.

“Чамайг гэнэт гялайлгах гэж бодсон юм. Одоо чи түүнтэй биеэрээ уулзана” гэж Чоймбол хэлэв.

Баасангийн дотор палхийгээд явчихав. *Тэр алуурчныг энэ насандаа харахыг ч хүсэхгүй байна* гэж тэр хашгирмаар байлаа. Гэвч тэд маршалын өрөөний зузаан модон хаалганд нэгэнт тулж ирсэн байлаа.

Цэрэг хаалга онгойлголоо. Маршалын үүдний өрөөний хивс ихэд зузаан ажээ. Баасангийн хөл гэнэт хатуу шалнаас хөндийрөөд ирснээ мэдэрч байв. Цэрэг хувцастай эр лам нарыг өөр нэг өрөө рүү орууллаа.

“Наанаа сууж байгаарай, маршал одоохон ороод ирнэ” гэж залуу шадар бичээч намхан ширээний ард тавьсан сандлууд руу заагаад өрөөндөө үлдэн тэр хоёрыг эзгүй том өрөөнд орхив.

Өрөөний хана том том хөргүүдээр дүүрчээ. Сталин, Ленин, Сүхбаатар гурвын хөргийг Баасан таньж байлаа. Баасангийн нүд өөрийн эрхгүй өрөөнд байгаа том ширээ рүү чиглэв. Маршалын цэлгэр өрөөний гурван өндөр ширээ битүү цаасанд дарагджээ. Шалан дээр ч бас бөөн бөөн боодолтой дамбагар урт цаас овоорч харагдана.

Чоймбол овоорсон цаас руу эрүүгээрээ дохиод, “Энэ нөгөө санал асуулгын хуудаснууд байна” гэв.

“Ямар санал асуулга?” гэж Баасан өндийн харангаа асуув.

“Тусгаар тогтнолын санал асуулга” гэж Чоймбол хэлээд, “Маршал хүмүүсийн хариултыг нэгбүрчлэн шалгасан гэнэ лээ. Нэг ч хүн тусгаар тогтнолын эсрэг санал өгөөгүй гэсэн” гэв.

“Угаасаа хэн ч тусгаар тогтнолоо эсэргүүцэхгүй шүү дээ. Гэхдээ маршал тэр бүхнийг шалгаж байдаг хачин юм аа” гэж Баасан хайхрамжгүй хэлээд өрөөний голын ширээн дээр байгаа нэвсийсэн том саналын хуудаснуудыг очиж үзэв. Тэнд том том хүснэгт татаж олон хүний нэрийг жирийтэл бичсэн байх аж. Хүмүүс нэрээ нэг л мөрийг дагуулан бичиж бас тэр л мөрөнд хурууныхаа хээг тавьжээ. Баасан ойртож уншиж үзэв. “Би БНМАУ-н тусгаар тогтнолыг зөвшөөрч

байна” гэж тэр мөрөнд бичигдсэн байх ажээ. Баасангийн дотор огшоод ирэв. *Энэ санал асуулгад оролцох заяатай байсан ч болоосой* гэж тэр бодоод эргэтэл нүдний үзүүрт хүрэн зандан модоор хийсэн авсаархан хэмжээтэй бэх, үзэгний тавиур туслаа. Баасан сониучирхан ойртож түүнийг сонжиж харав. *Сайхан хийцтэй эд байна* гэж тэр бодлоо. Тэгтэл тэр ганган хар хүрэн зандан тавиур дээр зузаан том гээчийн улаан будгийн харандаа харагдах нь тэр.

Гэнэт Баасангийн толгойд долоон жил хагасын өмнө болж байсан явдал харван орж ирэв. Тэр нэгэн өдөр харгис Балганд байцаагдаад гарч явахад нь Балган араас нь “...Түүнийг цаазаар авахад ямар ч өө алга. Нэрийнх нь доогуур улаанаар будаадахаарай, Агваан минь. ха ха ха!” гэж инээсээр хоцорч байсан нь чихэнд тодхон сонсогдоод ирэв. *Улаан харандаагаар зур гэдэг нь алах ял өг гэсэн үг байж...* гэсэн бодол Баасанд харван орж ирлээ. *Гэхдээ намайг яагаад алаагүй юм бол...* гэж тэр хоромхон зуур гайхлаа. Тэр дахин Чойбалсангийн ширээн дээр байгаа том улаан харандааг харлаа. Өөр ямар нэг өнгийн харандаа байх ёстой гэж хайж нэлээд өлийв. Тэр хавьд улаанаас өөр өнгийн харандаа байхгүй байлаа. Гагцхүү эр хүний эрхий хуруу шиг бүдүүн хэрнээ төө орчим урт, хоёр талыг нь үзүүрлэсэн ув улаан харандаа л ганцаар голийж хэвтэнэ. *Алуурчин! Энэ хүн зөвхөн алах ял заадаг хүн байна!* гэж Баасан жигшин бодож бушуухан ширээнээс холдон Чоймболын дэргэд яаран ирж суулаа.

Энэ мөчид өрөөний хойт хаалга гэнэт онгойж зузаан биетэй, цацаг чимэглэлээр дүүрсэн цэргийн хувцастай, энгэрээрээ дүүрэн одон медальтай хүн шалавхийтэл алхсаар орж ирлээ.

“Маршал аа” гэж Чоймбол дуу алдан босч мэхийв.

Баасан түүнийг дагав.

“За Чоймбол гуай, ажил хэр зэрэг явж байна? Та суугтун” гэж Чойбалсан дохиод, “Энэ танд туслахаар ирсэн хүн үү?” гэж асуув.

Баасан нүдэндээ итгэж чадахгүй байлаа. Монголын хөрсөн дээр алхаж яваа хамгийн аймшигтай “ад зэтгэр”, өөрийг нь алахад бэлэн байсан улаан харандаат харгис эр, аав, ах дүү нарыг нь бөөнөөр нь хороосон өнөөх мангас, сүм хийдүүдийг нураалгасан бурхангүй нүгэлт албин өмнө нь ёслолын ганган хувцсаа өмсөөд малилзан инээж энгэрээрээ дүүрэн зүүсэн одонгоо гялалзуулж байлаа.

Чойбалсан Баасангийн гарыг дулаанаар атгаад түүний мөрийг

нөхөрсөг байдлаар алгадав. “Чи ч том эр байна шүү” гэж тэр инээлээ.

Чоймбол хоолойгоо засан, “Эрхэм маршал аа, таныг хэрхэн яаж зурвал дээр вэ?” гэж асуув.

“Энэ талаар зураач та нараас л асуух гэж бодож байна. Хөшөө минь Монгол Улсын Их Сургуулийн өмнө байрлах юм” гэж Чойбалсангийн нүд гэрэлтэв. “Би гучхан минут л зуруулж чадна. Түүний дараа маш их ажилтай байна. Та хоёр энэ хугацаанд амжиж зураг гаргаадаг” гэж тушаалаа.

“Ойлголоо, маршал аа. Та тэгвэл одоо зогсоод өгөх үү. Бид таныг тал талаас нь зураадахъя. Баасан таныг баруун зүүн талаас нь, би урд хойт талаас нь зурна” гэж Чоймбол хэллээ.

“Ингэж зогсвол болох уу?” гэж Чойбалсан хөлөө салган зогсоод баруун гартаа хуйлсан цаас барив. Тэр зүүн гараа өмднийхөө халаасанд хийжээ. “Энэ хуйлсан цаас маань Монгол улсын тусгаар тогтнолыг гадаад ертөнцөд хүлээн зөвшөөрүүлж чадсаныг илэрхийлэх болно. Болж байна уу?” гэж Чойбалсан инээв.

Яг энэ мөчид Баасан Чойбалсангийн зүрх өөрийнхтэй нь адилхан тусгаар тогтнол, Монгол улсаа гэж цохилж явдаг юм байна гэдгийг мэдрэх шиг боллоо. Баасан гэнэт Чойбалсанг маш гоё, яг энэ хоромд инээж байгаа шиг нь сайхнаар зурмаар санагдав. Түүний хэдхэн хормын өмнө Чойбалсанг үзэн ядаж байсан гомдол нь хаашаа ч юм хулжин оджээ.

Баасан, Чоймбол хоёр маршалын тал талд гаран ноорог хийж эхэллээ.

Баасан Чойбалсанг малгайнаас нь эхлэн зураад, түүний зузаан цээж, богино хөлийг яах ийхийн зуургүй цаасан дээр дүрслэн гаргав. “Өршөөгөөрэй, Маршал аа” гэж Баасан хоолойгоо засаад, “Би танд нэг үг хэлж болох уу?” гэлээ.

“Тэгэлгүй яахав, залуу минь. Та хоёр юу ч хэлж болно” гэж Чойбалсан инээхэд түүний хацар дээр жижиг нүх хонхойлоо. “Харин намайг удаан зогсооч гэж гуйж болохгүй шүү” гэж тэр сануулав.

“Мөхөс миний мунхаглан бодоход та урт хувцастай байх юм бол илүү сүрлэг харагдахаар байна” гэж Баасан хэлэв.

“Урт хувцас аа?” гэж Чойбалсан толгойгоо сэгсрээд, “Тэгэхээр бүс, одон медалиа яаж харуулах билээ?” гэж тэр хэлээд Чоймбол руу эргэж, “Та юу гэж бодож байна?” гэв.

“Баасангийн санаа зөв санагдаж байна шүү” гэж Чоймбол хэлээд, “Гэхдээ бас...” гэв.

“Гэхдээ бас юу гэж?” гэж Чойбалсан үгийг нь таслав.

“Бид таныг урт хувцасгүй, хувцастай аль алинаар нь зураад өгч болно. Та дараа аль дээр харагдаж байгааг нь сонговол зүтээр бус уу” гэж Чоймбол хэллээ.

Чойбалсан хуучин байдлаараа зогсоод, “За тэгвэл хурдхан зур. Би хоёр өөр хувцастай зогсоодохъя” гэв.

“За тэгье. Бид одоохон зураадахъя” гэж Баасан харандаагаа түргэн түргэн хөдөлгөж эхэллээ.

Чойбалсангийн царайд байнга инээмсэглэл тодорч байх бөгөөд түүнийг зурахад их урамтай байлаа. Баасан тийм харгис хүнээс ийм сайхан инээмсэглэл гарна гэж бас байдаг аа хэмээн гайхсаар маршалыг өөрийнхөө санасан хэмжээнд сайхнаар зурж дуусгав.

Удалгүй Чоймбол ч зурж дуусчээ.

“Одоо та урт хувцас нөмөрнө үү” гэж Чоймбол маршалаас хүслээ.

Чойбалсан ширээн дээрээс хонх авч жингэнүүллээ. Түүний шадар бичээч орж ирэв.

“Миний шинелийг аваад ир” гэж Чойбалсан тушаав.

“Мэдлээ” гээд бичээч залуу яаран гараад удалгүй урт хөхөвтөр саарал шинель барьсаар орж ирлээ. Тэрээр Чойбалсангийн шинелийг өмсгөж өглөө.

“Наадхаа битгий товчлоорой” гэж Чоймбол хэлээдхэв. “Зарим товчийг нь товчлохгүй бол гоё харагдах юм байна” гэж тэр нэмлээ.

“Маршал та гараа шинелийнхээ энгэр рүү хийвэл дээлтэй хүн шиг харагдах ч юм уу? Бас та энгэрээ нэлээд онгойлгоод өгвөл одонгууд тань сайн харагдах юм байна. Тэгээд зүүн гартаа цаасаа барина уу” гэж Баасан үг нэмэв. Чойбалсан Баасангийн хэлснээр зогслоо. “Яг болж байна” гэж Баасан толгой дохив.

“За хурдхан зураарай” гэж Чойбалсан хэлэх нь уурлаж эхэлж байгаа юм шиг санагдав.

Түүнд шинель өмсч, хамаг гавьяа шагналаа нэвсийсэн урт хувцсаар халхалж зогсох нь таалагдахгүй байгаа бололтой. Тэр тусмаа лам нараар юу хийж, яаж хөдлөхөө заалгаж байгаа нь эгдүүт нь хүргэчих шиг болов. Чойбалсангийн харц Баасан, Чоймбол нарын дээгүүр өлийж, тэр аль болохоор лам нар руу харахгүй байхыг хичээж байв.

Баасангийн хэдхэн хормын өмнө сайхнаар бодож байсан маршал нэгэнтээ өөрчлөгджээ. Одоо өмнө нь ууртай царайтай, харц дээгүүр, яравгар нэгэн зогсч байлаа. Яагаад ч юм тэр шинель өмсөхөөрөө харгис болдог юм шиг бодогдов.

Баасан, Чоймбол нарт Чойбалсанг инээлгэж, нүүр царайг нь өөрчилж зурах хугацаа байхгүй байлаа. Тэд өмнөө зогсч буй дарангуйлагчийг яг л байгаагаар нь бушуухан татлахаас өөр аргагүй болов. Баасан Чойбалсангийн баруун зүүн талаас, Чоймбол түүний урд хойт талаас хурдан хурдан зурав. Тэдний зураг өмнөх зургаасаа тэс өөр гарч ирж байлаа. Хоёр ламын харандаа цаасан дээр уралдан зураас хатгана.

Гэнэт өрөөний хана налуулан тавьсан өндөр хүрэн цагны хөхөө донгодож эхлэх нь тэр.

Лам нарын ажлаа дууссан эсэхийг ч асуулгүй Чойбалсан шинелээ тайлан, анх гарч ирсэн хаалгаа онгойлгов. Чойбалсан эргэж ч харалгүйгээр, “Энэ өрөөнд одоо хуралтай, та хоёр зургаа миний шадар бичээчид орхиод явж болно” гэж хүйтэн хоолойгоор хэлээд цаад өрөө рүүгээ орж хаалгаа тас савлаа. Тэр лам нарын зурсан зургийг харья ч гэсэнгүй.

Чоймбол зурагнуудыг эмхлэнгээ, “Баасан минь, чи юу л хийж орхив доо. Буудуулахыг хүсээ юу?” гэж шивнэлээ.

“Би яасан юм бэ?” гэж Баасан гайхшрав.

“Чиний тэр урт хувцас өмс гэдгээс болж маршал бүр уурлачихлаа. Ууртай хүнийг чинь инээлгэж зурж болдоггүй юм байна. Бүхнийг байгаагаар нь л зурлаа. Одоо ч хоёулаа дүүрсээн” гэв.

“Харин ч би аятайхан хэлсэн шүү. Жинхэнээр нь хэлэх юм бол урт хувцасгүй үедээ маршалын нуруу нь урт, хөл нь богино, бөгс хавтгай гээд их л муухай биетэй зураг болчих гээд байсан шүү дээ. Та тиймийг нь ажигласан биз дээ” гэж Баасан хэлэв.

“Тэглээ ч гэсэн бид хүний биеийг гоё болгоод өөрчлөөд зурчихаж чадна. Харин ууртай, хямсгар царайг яахан өөрчилж зурж чадах билээ дээ” гэж Чоймбол толгой сэгсрэв. “Чамайг дагуулж ирсэн биш би өөртөө лай хураачихлаа даа. Чи их аюултай хүн байна” гэж тэр санаа алдлаа.

“Үнэн юм үнэнээрээ сайхан. Энд айх юм байхгүй л байна шүү дээ” гэж Баасан шийдмэг хэлэв.

“Чи ч яахав айдаггүй юм байж. Харин би амьд харихаа бодож байна. Намайг нутагт минь олон хүн хүлээж байгаа. Бухын сүүлэн дээр хутга гэгчээр би өдий болтол ял эдэлчихээд одоо болсон хойно буудуулмааргүй байна” гэж Чоймбол үглэв.

Хоёр ламын ийн зураг эмхлэн, хоорондоо толхилцож байтал хаалга онгойж маршалын өрөө рүү албаны олон хүн орж ирэв. Баасан, Чоймбол нар тэдэнтэй шалавхан зөрөн гарч зурагнуудаа бичээч залуугийн ширээн дээр тавиад үүдний хонгил руу эргэлээ.

Энэ явдал болсноос хойш хэдэн сарын дараа лам нарын артелийнхан Сүхбаатарын хөшөө, түүнийг тойрсон арслангуудын хэвийг хийж дуусаад байтал бас нэгэн хөшөөний хэв хийх даалгавар авчээ. Чоймбол даалгаврын эх зургийг хүлээж авангуут хамаг чадлаараа Баасанг хашгичин дуудав.

Баасан шавар болсон гараа түргэхэн угаагаад Чоймболын өрөөнд гүйхээрээ ороход Чоймбол ламтан байдгаараа инээж, “Баасан чи үүнийг хар даа!” гээд нэгэн зураг үзүүллээ.

“Ээ Даян дээрх минь” гэж Баасан өөрийн эрхгүй дуу алдлаа. Түүний өмнө маршал Чойбалсан өндөр суурин дээр урт шинель өмсөн зогсоод баруун гараа энгэртээ хийж, зүүн гартаа цаас хуйлан бариад яравгардуу харцаар дээш өлийн ширтсэн зураг байж байлаа.

Баасан Чоймбол руу дуугүй харан нүдээ том болгов.

“Ийм юм гэж бас байдаг аа” гэж Чоймбол толгой сэгсрээд, “Маршалын хөшөөний сураг хэдэн сар таг болчихоор нь бид хоёрыг хэзээ буудах бол гэж хоногоо тоолж байлаа шүү” гэж тэр инээв.

“Одоо санаа тань амарч дээ” гэж Баасан хариу инээгээд, “Харин энэ хөшөөний муухай суурь бол бид хоёрын хийсэн “хэрэг” биш шүү” гэж тас тас хөхөрлөө.

Чоймбол лам бас тас тас хөхөрснөө гэнэт царай нь хувьсхийж, “Нээрэн маршал хөшөөний суурин дээр нэрээ бичүүлэхгүй юм байх даа?” гэж гайхлаа.

Баасан сая анзааран хартал хөшөөний суурин хэсэгт “1946” гэсэн тооноос өөр зүйл байхгүй байв. Тэр тоог маршал өөрөө бичсэн бололтой, “1946” гэсэн сариудуу том тоог улаан харандаагаар чанга дарж бичсэн байлаа.

Лам нарын артелийнхан янз бүрийн хэвээ хийж шалгуулж дууссаныхаа дараа хөшөө хийх заавраа Чойбалсангийн орос зөвлөхөөс эцэслэн авчээ. Сүхбаатар, Чойбалсангийн хөшөө болон төв талбайн арслангуудыг бетон гэгчээр цутгахаар болж, ингэхдээ шавар хэвнээс авсан гипс хэвэнд бетон зуурах болсон байна. Бетонон хөшөөний бүдүүн баараг дүрсний гадуур цементийг боржин чулууны үйрмэгтэй хольж зуурсан чулуун шавраар өнгөлж уран хийцийг чухамхүү чулуугаар нь түлхүү гаргах ажил хийв. Өвлийн эхэн сард эхэлж хаваржин үргэлжилсэн энэхүү ажил зуны эхээр дуусч, Сүхбаатарын талбай руу баримлуудыг зөөлөө. Баасан нарт талбай дээр ажиллах эрх байхгүй байв. Харин тэд талбайг засах үеэр Драмын театр гэгч нэгэн шинэ байшингийн баганыг урлах үүрэг авчээ. Нэгэнт дуу хөгжмийн газар юм бол морин хуурын толгой шиг зүйл баганын оройд байвал зүгээр гэсэн лам нарын саналыг дээд удирдлагаас ч зөвшөөрсөн аж. Ингээд Баасан зун болтол морин хуурын толгойг нийлүүлэн урлаж театрын баганын орой хийн ялынхаа бас нэгээхэн хугацааг лам нарын артельд өнгөрөөж байлаа.

Зуны нар маршалын өрөөг гийгүүлэн халууцуулж байв. 1946 оны зун дэлгэр ногоон сайхан зун болж байгаа нь цонхоор Богд уул ногоорон дуниартаж байгаагаас илт байв.

Маршал Чойбалсан хурал дууссаныг зарлав. Өрөөнд байгаа албаны хүмүүс өмнөх цааснуудаа цүнхэлцгээв.

“За ингээд Ардын хувьсгалын 25 жилийн ойн наадмын бүх зүйл цэгцэндээ орлоо. Өөр шагнуулах хүн байхгүй юу? Шагналаас өөр ямар зүйл дээр суртал ухуулгыг хүчтэй болгож болохов, санаа байвал хэлээрэй” гээд Чойбалсан босов.

“Мэдлээ” гэж албаны хүмүүс зэрэг шахам хэлэхэд цэргийн хувцастай хүн, “Наадам болохын өмнө хоригдлуудыг суллавал ямар вэ?” гэсэн санал гаргав.

“Хоригдол суллах аа?” гэж Чойбалсан буцаж суув.

Албаны хүмүүс бүгд даган суулаа.

“Таны эрх мэдэл, их хүчийг олонд мэдрүүлэх шийдвэр болж болох юм гэж бодлоо. Мэдээжийн хэрэг харгис гэмт хэрэг үйлдсэн хүмүүсийг

яахан суллаж болох билээ” гэж цэргийн хувцастай эр нэмэв.

“Тэгэхлээр хэнийг суллаж болох гэж, ахмад аа?” хэмээн Чойбалсан үгээ зөөн асуув.

Өрөөнд цугларсан арваад хүн бүгд санал гаргасан ахмадыг дуутгүй ширтэнэ.

“Яахав нөгөө... жишээлбэл... миний бодоход... энэ төв талбайг хийлцсэн лам нарыг суллагчид болох л санагдах юм. Тэд хоёр жилийн дараа тэртэй тэргүй суллагадад бидний мэдлээс гараад явчихна” гэж ахмад ээрч мууран хариулав.

Хуралд оролцогсод бүгд маршалын нүүрний хувирлыг анхааралтай ажиглав.

Чойбалсан “хн” гэснээ ярвайлаа.

“Тэгж болохгүй байх аа, маршал аа. Тэд чинь улс төрийн хоригдлууд” гэж хэд хэдэн албат уралдан эсэргүүцэв.

Маршалын царай зөөлөрч ирлээ. Тэр ахмадын санааг эргэцүүлж эхлэв бололтой.

“Нээрэн болж мэдэхээр юм байна” гэж өнөөх түргэн амт албатууд мөчийн өмнө хэлсэн санаагаа хувиргав.

Чойбалсан хэнийг ч сонсохгүй байгаа мэт сууснаа, “Миний хөргийг зурсан лам нар, бас энэ төв талбайг бүтээхэд оролцсон хоригдлуудыг суллах тушаал бэлд. Тэдэнд ажлын хөлсийг ч бодож олго.” гэв.

“Ёстой мэргэн санаа байна! Жинхэнэ сүр хүчтэй шийдвэр!” гэж албатууд зэрэг зэрэг маршалыгаа магтлаа.

Баасан гэнэт эрх чөлөөтэй болов.

Түүнийг суллагдсан тухай цэргийн дарга хэлсэн тэр мөчөөс эхлэн толгойд нь хөгжим хангинаж гарав. Тэр бодит амьдрал, бодол, зүүд гурваа ялгахгүй болж орхилоо. Толгойд нь уянгалах хөгжим тансаг сайхан бөгөөд эцэс төгсгөлгүй аж. Энэ хөгжим түүний гишгэсэн газар, хийсэн үйлдэл бүхэнд алдалгүй дагана. Хөгжмийн уянгалаг хэмнэл түүнийг тоосгон байшин руу очиж шинэ хувцас авахад нь дагав. Бас зүрхний цохилт мэт түргэн хэмнэлт аялгуу Дотоод яамны нярваас мянган төгрөг тоолж авахад нь бас мөшгөлөө.

Тэр яагаад гэнэт эрх чөлөөтэй болсон, яагаад түүнд ийм их мөнгө өгснийг хэнээс ч асууж зүрхэлсэнгүй. Гагцхүү түүнд болон хамт ажилласан хоригдол найзуудад нь зузаан зузаан боодолтой мөнгө атгуулахдаа нярав бүсгүй, “Ардын Хувьсгалын хорин таван жилийн ойн баяр хүргэе” гэж хэлсэн нь хариулт болж байлаа. “Маргааш сайхан наадаарай” гэж бүсгүй хэлээд зузаан ширэн цүнхээс боодол мөнгө авч өгчээ. Тэгээд тэр “дараагийнх нь” гэж дуудсаар хоцорсон билээ. Энэ бүх мөчид түүний чихнээс хөгжмийн аялгуу салахгүй дагасансан.

Баасан үүд рүү эргэтэл тэнд суусан бас нэг цэргийн хүн түүнд нэгэн хуудас цаас гардуулаад, “Улаанбаатараас гараад өөр сум аймаг руу зорчих бүртээ очсон газрынхаа Дотоод яамны салбарт бүртгүүлж энэ дээр тамга даруулна шүү” гэж зааварлахыг сонсов. Энэ зааврыг сонсоод хуудас цагаан цаасыг чичирхийлсэн гараар гардан авах үед чихэнд нь хангинах хөгжим гэнэт тасалдан зогслоо.

Баасан мөнгө, цагаан хуудсаа хамт боож өвөртөө хийгээд гадаа гарч цэвэр тунгалаг агаарыг цээжиндээ дүүртэл амьсгалав. “Бурхан минь гялайлаа танд. Би амьд мэнд байна, бас эрх чөлөөтэй болчихлоо” гэж тэр дотроо ярив. Гэнэт “Одоо би хаачих вэ” гэдэг асуулт түүний толгойд харван орж ирэв.

Баасан их хотын төвд зогсоод эргэн тойрныг харлаа.

Гунхсан сайхан гурван бүсгүй түүний зүг инээмсэглэн алхаж явав. Тэд торгон дээл өмсөж бэлхүүсээ дурдан бүсээр чанга ороожээ. Гурвуул тайрмал үс задгай унжуулсан байх бөгөөд хөвсгөр цагаан малгайг толгой дээрээ донжтой нь аргагүй хазгай тавьцгаасан байх аж. Уруул нь улаан сарнайгаас ч тод өнгөтэй байлаа.

Гурван бүсгүй Баасангийн хажуугаар өнгөрөөд жиг жуг хийн инээлдэв.

“Ёох, энэ доголлон хөгшин ямар аймаар ширтдэг юм бэ, бүр эвгүй санагдаад явчихлаа” гэж нэг бүсгүй нь чанга хэлээд инээд алдав.

“Залуу хүүхнүүд рүү харц унагаж байхаар замаа хараасай хөөрхий амьтан” гэж нөгөө нь үг нэмлээ.

“Маргааш гурвуулаа төв талбай дээр хэдэн цагт уулзах юм бэ?” гэж гурав дахь нь жингэнэв.

“Өглөөний аравт шүү” гэж эхний бүсгүй чанга хэлээд Баасан руу

ширэв татан эргэж харав. “Маргааш Сүхбаатарын хөшөөг нээх ёслолд хоцрохгүй ирцгээнэ шүү” гэж тэр хэлээд Баасангийн мэл гайхан ширтэж байгааг найзууддаа харуулах гэсэн бололтой нөгөө хоёрыгоо нудрав. Хоёр найз нь эргэн харснаар гурван бүсгүй Баасангийн мэлэрсэн нүүр рүү зэрэг ширэв татаад хөхрөлдөн цааш харцгаалаа.

“Тэгэхээр нөгөө хийсэн хөшөө маань маргааш арван цагт нээгдэх нь ээ” гэж Баасан амандаа бувтнан хоцров. Тэгээд тэр хүүхнүүдийн хэсэгхэн зуурт яриад өнгөрсөн зүйлийг эргэцүүлэн бодлоо. *Би их хөгшин хүн шиг харагдаж байгаа байх нь ээ. Би чинь дөнгөж гучин тавтай шүү дээ. Тэгж их бөгтийж ядарчихсан байгаа ют болов уу. Буцаад очиход Сэндтаа минь натайг бас ингэж хэлэх ют биш биз. Нэг тийшээ очиж үс зүсээ ялзалж усанд орох хэрэгтэй ют байна* гэж Баасан бодов. Тэр санаа алдлаа. *Хаашаа явахаа хэнээс асуух вэ* гэж тэр дахин толгойгоо гашилгав. Ойр хавиар нь өнгөрч байгаа хүмүүс нэг л яаруу, тэгээд ч таних хүн алга байлаа. Өөртэй нь хамт хоригдож байсан лам нарын артелийнхан яагаад ч юм бүгд хаашаа явах, юу хийхээ тодорхой бодчихсон мэт түргэн түргэн тал тал тийш одоцгоожээ.

Харин Баасан л цаг гаруй нэг газраа зогсч хотын хүмүүсийг ажиглан мэлрэв. Хотынхон дотор орос хүн олон байх ажээ. Бас олон монгол залуус орос маягийн хувцастай алхаж байв. Мөн л олон эрчүүд, хүүхнүүд дээлтэйгээ ганхаж гунхана. Тэдний дунд ядуу зүдүү хувцастай нь ч бас байв. Бүр гуйлга гуйсан хүмүүс ч төвөөр холхиж байдаг ажээ. Морьтонгууд хааяа гудамжийг эзэгнэн тоос татуулж харагдана. Морьтой хүн хажуугаар өнгөрөхөд морины хөлсний үнэр Баасангийн толгойг мансууруулах шиг болов. Тэр бушуухан морин дэл дээр гараад давхичихмаар санагдаж орхилоо. Гэвч доголон хөлтэй Баасан морьтой хүний араас ганц алхаж ч амжаагүй байтал морьтон эр давхиулаад алга болно.

Баасангийн нүдэнд гэнэт шар дээлтэй, улаан орхимжтой хүн тусав. Намуухан гишгэлэн алхаж яваа ламын дээл, орхимжийн намирааг Баасан ширтэхэд салхины аяс удааширч, орхимжийн хийсэх нь агаарт тогтох шиг санагдав. Гэнэт Баасангийн чихэнд уртын дууны тансаг аялгуу эгшиглээд явчихав.

“Тэгш таван хүсэл...” гэж Баасан толгойг нь дүүргэж буй аяыг танимгайрхан шивнэв.

Лам чихэндээ хөгжим сонсон байдгаараа инээмсэглэн буй

Баасангийн хажуугаар алхан өнгөрч хойт зүгийг чиглэн явав. Баасан инээсэн хэвээр хотын ламыг өөрийн мэдэлгүй дагачихлаа.

Удсан ч үгүй Гандан хийдийн давхар өндөр дээврүүд хойт дэнж дээр сүндэрлэн байхыг Баасан олж харлаа.

Гандангийн алтадсан оройд нарны гэрэл ойход Баасангийн цээж огшиод ирэв. *Би энэ ариун хийдийг сэргээхэд оролцсонсон. Гандан хийд одоо хүртэл ажиллаж байгаа байх нь ээ* гэж тэр сэтгэл догдлон бодлоо.

Хонх дамрын дуу, хүрд эргэх, маань мэгзэм унших дуун Гандангийн хашаанд ормогц тодорч байв. Баасан гол дуган руу яарлаа. Дуганы өмнө сунаж мөргөдөг модон вандан харагдав. Баасан түүнд хүрэнгүүт сунаж уналаа. Түүний гар өөрийн эрхгүй урагш тэнийж толгой нь ванданд шүргэн мэхийв.

“Бурхан багш минь, намайг өршөөлдөө багтаагаач” гэж Баасан нүдээ анин алгаа хавсран залбирав. “Бурхан багш та төөрсөн үр наддаа зүг чиг зааж өгөөч” гэж тэр гуйлаа.

Баасанд хэн ч хариу дохио өгсөнгүй. Хажуугаар нь өнгөрөх хүмүүсийн хөлийн чимээнээс өөр тоймтой зүйл сонсогдсонгүй.

“Бурхан минь, та байгаа биз дээ?” гэж Баасан шивнэн асуугаад сунаж дахин мөргөв. “Таныг байгаа гэдэгт би огтхон ч эргэлзэхгүй. Энэ нам засаг таныг устгахыг хүссэн ч та үүрд эргэж төрөх чадалтай. Би таныхаа авралаар амьд мэнд үлдлээ. Тандаа гялайлаа. Одоо надад таны ивээл, зүг чиг заах шид тань хэрэгтэй байна” гэж Баасан алга хавсран мөргөсөн хэвээр шивнэв. Тэр гараа дахин сунгаж толгойгоо ванданд наав. “Бурхан минь, байгаа бол та надад ямар нэг дохио өгөөч дээ. Энэ амьдралд би хаачих ёстой вэ, хэлж өгөөч” гэж тэр үргэлжлүүлэн гуйлаа.

“Ээж ээ, намайг дагаад яв. Зурхайч лам тийшээ байдаг юм” гэх залуу эрийн дуу Баасангийн дэргэд гарлаа.

Баасан толгойгоо өргөн хартал өндөр залуу эр дунд насны эмэгтэйг хөтлөн хажуугаар нь өнгөрч байв. Баасан босч бүсээ тэгшлээд тэдний араас алхав.

“Хүүе дүү минь” гэж Баасан дуудав. “Та нар зурхайч лам руу явж

байгаа юм уу?” гэж тэр асуув.

“Тийм ээ” гэж залуу хариулаад мөрөн дээгүүрээ эргэж харав.

“Би дагаад явж болох уу?” гэж Баасан хэллээ.

“Тэг л дээ. Ийшээ яваарай” гэж залуу урдах замаа заалаа.

Улаанбаатарт зурхайч лам байдаг байх нь ээ. Бүх зүйл хуучин цагийнх шигээ сайхан болжээ гэж Баасан бодоод, *Бурхан багш минь гялайлаа* хэмээн дотроо залбиран алга хавсран тэнгэр өөд харав.

“Ах аа, та зурхайчид очиж яах гэж байгаа юм бэ?” гэж залуу эр асуув.

“Нүүдэл хийх сайн өдөр асуух гэсэн юм” гэж Баасан хариулав.

“Одоо цагт нүүдлийг зурхайчаас асуухаа больчихсон шүү дээ” гэж залуу эр хэлээд, “Тийм ээ ээж ээ” гэв. Залуугийн дэргэд яваа авгай толгой дохив.

“Та нар зурхайчаас юу асуух гэж байгаа юм?” гэж Баасан хариу сониучирхав.

“Би аль эрт шашин шүтэхээ больчихсон хүн л дээ. Шашин шүтэх аюултай шүү дээ, одоо цагт. Бид хаширсан. Гэхдээ ээж маань намайг хийдэд очиж аавыгаа асуу гээд байдаг юм” гэснээ залуу эр дахиад л ээж рүүгээ харж, “Тийм биз дээ?” гэж лавлав.

“Одооны хүүхдүүдийн бодож ярьж байгаа нь үнэхээр дэггүй хачин шүү” гэж дөч нэлээд гарсан эмэгтэй гомдоллоод, “Тэд одоо бурханд итгэхээ больчихсон. Ерөөсөө итгэж бишрэх юм байхгүй болсон. Ярьдаг юм нь л улаан туг, оросууд. Орос хэл л сурч байвал өөр зүйлийг огт тоохгүй болсон байна” гэлээ.

“Тэгвэл та хүүгээ заавал хийдэд авчрах ямар хэрэгтэй юм бэ?” гэж Баасан асуув.

“Бэр гуйх өдрөө товлох гэж тэр” гэж эмэгтэй тайван хариулаад, “Миний хүү аавыгаа баригдаад явахад арван гурван настай байсан юм. Нөхрөөсөө олон жил ямар ч сураг сонссонгүй. Ганц хүү маань өсчихөөд байдаг, гэрлэх хуримлах асуудлыг нь зөвлөлдөх хүн алга. Эндхийн зурхайчийг их сайхан ааштай, сайн тооцож өдөр судар зааж өгдөг хүн байдаг гэж сонссон болохоор л наашаа зүтгэж гарсан минь энэ” гэж тайлагнав.

“Хүүгийн тань аавын тухайд хэцүүхэн юм болж дээ” гэж Баасан зөөлөн хэлээд, “Хүүдээ бэр гуйна гэдэг чинь сайхан үйл явдал байна даа. Хүүд тань аз жаргал ерөө дөө” гэлээ.

Баасан Даян дээрхийн хүрээний өдрүүдийг дахин нэг санаж, бэр гуйх ёстой байсан өдрөө хэрхэн Болдод алдсанаа дурсан санаа алдав. Хамба ламын гуйлт, Болдын мугуйд зөрүүдлэл, Аюуш ахынх нь зурхайн самбар гээд бүх зүйл түүний нүдний өмнүүр дахин урсахдаа зүрхийг нь зүсэх шиг боллоо.

“Ах аа, бид ирчихлээ. Энэ жижиг дацанд зурхайч суудаг юм” гэж залуу эр хэлээд жижиг ягаан байшин руу заав.

Баасан Даян дээрхийн тухай бодлоосоо түр салаад ягаан байшингийн хаалга руу харав.

“Та хоёр эхлээд ор. Би дараа нь асуух юмаа тухтай асууя” гэж тэр довжоон дээр сандайлан үлдлээ.

Агваан ирсэн хүмүүсийг “Гарч болно” гэж дохилоо. Залуу эр, эмэгтэй хоёрын өргөл болгон өгсөн нэг төгрөгийг тэр хоёр гардан авлаа.

“Баярлалаа, зурхайч ламтаан” гэж тэд гарахдаа мэхийцгээв.

“Дараагийн хүнийг ор гээд хэлчихээрэй” гэж Агваан гарч яваа хоёрт хэлээд номын тавиур руугаа очив. Тэр хананд байгаа тавиур руугаа харж зогсоод бүртгэлийн дэвтрээ хөтлөв. “Ээж Сэрнэн, 50 настай, малчин. Хүү Чанрав, 20 настай, төмөр замын ажилчин. Асуулт нь бэр гуйх өдөр. Төлбөр нэг төгрөг. Хаяг- Улаанбаатар хот, Туул гол, Дунд гол хоёрын дунд малтай зусч байгаа.” гэж Агваан жирэлзүүлэн бичлээ.

“Хм” гэж хоолойгоо засах шинэ хүний дуу Агвааны ард сонсогдов. Агваан бүртгэлийн дэвтрээ хааж тавиурынхаа дээд буланд тавиад эргэж харав.

“Сайн явж байна уу та” гэж Агваан ирсэн хүнтэй мэндчилээд сандал руу зааж “Та ийшээ суугтун” гэлээ.

Агваан олон давхар олбог дээрээ суугаад ирсэн хүний суухыг хүлээв.

Гаднын хүн хэлийг нь ойлгоогүй бололтой санагдав.

“Та суу суу” гэж Агваан үгээ давтаад ирсэн хүний нүүр рүү анх удаа харлаа. Агваан “Бурхан минь!” гэж уулга алдаад огло үсрэн босч ирэв.

Баасан уур нь оволзсон, яахаа мэдэхгүй болсон хачин харцаар

түүнийг ширтэж байв. Баасан үг дуугарахгүй хэрнээ уруул нь чичирч байлаа. Тэр бүр хоёр гараа атгажээ.

“Баасан, та мөн үү?” гэж Агваан сая дуугарч, “Бурхан минь, та амьд гараад ирээ юу, суллагдчихаа юу! Таныг суллагдсан байгаасай гэж бодож байсан ч нэг л итгэж өгөхгүй байна шүү” гэж тэр урсгалаа.

Агваан ширээнийхээ араас тойрч ирээд Баасанг тэвэрч авах гэв.

Баасан зангидсан гараа тавьсан ч Агваанаас дөлж хойш ухрав.

Агваан буцаж ширээнийхээ ард ирээд шал ширтэн суулаа.

Баасан зочны сандал дээр сая суув.

Агваан нүдээ хурдан хурдан цавчирч, “Та намайг энд байгааг яаж мэдэв?” гэлээ.

“Би мэдээгүй” гэж Баасан хүйтнээр хариулаад, “Би зурхайчтай уулзах гэж ирсэн юм” гэлээ.

“Тийм үү. Гандан хийдийн зурхайч лам нь би болсон шүү дээ” гэж Агваан хариулаад эмээнгүй дуугаар, “Миний тусалж чадах юм гэж байх болов уу даа” хэмээн хөмсөг доогуураа Баасанг ажиглав.

“Чи бол лам биш” гэж Баасан хэлэв.

“Би Гандан хийдийн лам шүү” гэж Агваан хэлээд, “Гандан хийдийг 1944 онд нээхэд та намайг харсан шүү дээ” гэлээ.

“Тэр чинь засгийн газрын тоглуулсан жүжиг байсан” гэж Баасан хэлээд, “Бид нар бүгдээрээ гадаадын хүнд жүжиг үзүүлсэн. Жүжиг шийд тоглочихоод өөрийгөө Гандангийн лам гэж итгээд байгаа юм биш биз дээ” гэж шүдээ зуув.

“Байз байз” гэж Агваан түргэхэн босч хаалга руугаа очив. Тэр гадаа хүн байгаа эсэхийг шагайж харлаа. Гадаа хэн ч байхгүй байв. Агваан үүдээ түргэн түгжээд суудалдаа буцаж суулаа.

“Баасан ах аа, тантай тухтай ярих чухал зүйл байна” гэж Агваан дуугаа намсган хэллээ.

“Би чиний ах биш. Муу урвагч!” гэж Баасан дуугаа чангаруулаад, “Харин миний жинхэнэ ах яасныг хэлээдэх. Аюуш ах минь хаана байна, Даваа гуайг хааш нь явуулсан чи! Даян дээрхээс баригдсан хүмүүс хаана байна? Чиний Мөрөнд хийж явсан цусан мөртэй ажлаар чинь чамайг алуурчин гэдгийг би мэдэж байна” гэж хашгичив.

“За би...” гэж Агваан Баасангийн нүд рүү харж дуугаа ялимгүй өндөрсгөөд нэг уртаар санаа алдсанаа, “Би бүхнийг мэдэж байгаа” гэж шивнэх шахам хэлэв. Тэр Баасан руу гараараа дохиод, “Хүссэн бүх

юмаа надаас асуу. Танд би үнэнийг хэлнэ. Танд би бүхнийг хэлж өгч чадна. Гэхдээ энд болохгүй” гэв.

“Юу гэнэ ээ. Яагаад энд болдоггүй юм. Одоо хэл” гэж Баасан уурсав.

“Өнөө орой манай гэрт хүрээд ир” гэж Агваан эхэлснээ, “Үгүй болохгүй юм байна. Гай болж мэднэ. Тагнуулууд харчих байх. Харин миний нэг найзынд хүрээд ир” гэж хэлэв.

“Хаана?”

“Улаанбаатарын зүүн хойт захад Дамбадаржаагийн хийдийн хашаанд эмнэлгийн байшин байгаа. Дамбадаржаагийн хийд одоо олзны япончуудын эмнэлэг болсон. Тэр хийдийн ойролцоо очингуут урд нь хэдэн цуваа гудамж бий. Хамгийн хойт талын гудамжны зүүн үзүүрт хөх хаалгатай хашаа байгаа. Тэнд харанхуй болохоос өмнө хүрээд ирээрэй. Би тэнд байж байх” гэж Агваан тайлбарлалаа.

“Чиний найз гэж хэн юм?” гэж Баасан асуугаад, “Дотоод яамны хүн биш биз?” гэв.

“Үгүй дээ. Эмэгтэй найз маань. Тэр маань япон хоригдлуудын сувилагч хийдэг юм. Би хааяа тэр хүүхэн дээр очиж хонодог юм” гэж Агваан муухан инээмсэглэв.

“За яахав. Би очъё. Чи миний ах дүүс, гэр бүлийнхний тухай яг үнэнийг хэлж өгнө шүү” гэж Баасан хэлэв.

“Мэдэж байгаа бүхнээ хэлнэ” гэж Агваан хэлэв. “Ингэхэд та зурхайчаас юу асуух гэж байсан юм бэ?” гэж тэр инээх гэж оролдлоо.

“Чам шиг зурхайчаас юу ч асуухгүй. Асуух юм уг нь байсан л байх” гэж Баасан хэлэв. “Гэхдээ нэг юм асуумаар ч юм уу?”

“Асуу л даа.”

“Чи зурхай мэдэхгүй байж яаж зурхайч хийж байгаа юм бэ?”

“Би сурчихсан юм. Би юмыг дор нь сурдаг шүү дээ” гэж Агваан нүдээрээ инээв.

“Тийм ээ, санаж байна.” Ийн хүйтнээр хэлээд Баасан Агвааны ард байгаа олон эгнээ номын тавиур дүүрэн ном судрыг гүйлгэн харав. Тэр бослоо. “Орой найзынд чинь уулзъя” гэж тэр хэлээд үүд рүү эргэв.

Агваан санаа алдаад босч үүдээ онгойлгож өгөөд, “Орой уулзъя” гэж өөртөө хэлэх мэт шивнэв.

“Манайд юун хүн ирэх болчихов оо? Муу хүн биш биз?” гэж Цэрмаа бүсгүй хувцсаа солингоо Агваан руу нүдээ том болгов.

“Тэр их сайн хүн. Мужаан хүн байгаа юм. Өнөөдөр ганц шөнө энд хононо” гэж Агваан тайлбарлав. “Чи гадаах жижиг амбаартаа л хонуулаад өгвөл болоо. Би тэр хүнтэй хамт амбаарт байж байгаад үүрээр өвөрт чинь ороод ирье.”

“Би тэрэнд түмпэн, ус бэлдэх ямар хэрэгтэй юм бэ?”

“Яагаад гэвэл маргааш наадам болох гэж байна” гэж Агваан хэлээд, “Тэр хүнийг наадам үзэхдээ цэвэрхэн байгаасай гэж л би бодсон юм. Надаас олон юм битгий нэмж шалгаа, хайрт минь. Надад зүгээр л итгэ. Тэр ямар ч гэм хийхгүй сайн хүн. Би гэртээ аваачих байсан боловч шөнө намайг яамны ажлаар дуудчихвий гээд ажлаас бултаад энд ирчихлээ” гэж нэмэв.

“Би хоолоо эмнэлэг дээр идчихсэн. Хүн ирэхээс өмнө хоол хийх үү, яах вэ?” гэж Цэрмаа асуув.

Хашааны хаалга нүдэх чимээ Агваан, Цэрмаа хоёрын яриаг тасалдууллаа.

“За өнөөх маань ирлээ” гэж Агваан үүд рүү яарав.

Хашааны гадна Баасан гоёмсог хар гуталтай, хүрэн дээлтэй зогсч байв. Тэр бас цоо шинэ цагаан сийрсэн малгай духдуулжээ. Нэг гартаа тортой зүйл барьж нөгөө гартаа шинэхэн таяг авч тулсан харагдана.

“Пөөх, энэ чинь! таныг арайхийж танилаа шүү” гэж Агваан гайхан дуу алдаад, “Хараач хөөе. Хэдхэн цагийн өмнөхөөсөө шал өөр болчихож гэм” гэв.

“Би явж байгаад нийтийн халуун ус гэдэг газар оллоо. Үсчин ч олсон. Тэгээд улсын хоршоо гээчийг жаал хэслээ” гэж Баасан мушилзав. “Би орж болох уу?” гэж тэр нэмлээ.

“Бололгүй яах вэ! Та орооч” гэж Цэрмаа том инээн Агвааны араас барив. *Ямар царайлаг тужаан бэ. Миний төсөөлж байснаас огт өөр хүн ороод ирлээ* гэж Цэрмаа бодоод гараа сарвайж, “Тортой юмыг тань би барих уу?” гэв.

“Халуун шүү” гэж Баасан толгой дохингоо баруун гар дахиа Цэрмаад өглөө. “Агваан та хоёртой хувааж идэх гэж хэдэн хуушуур авсан юм. Айлд өөр юу авч очихоо сайн мэдэхгүй болохоор” гэж Баасан хэлэв.

“Та яг зөв юм авчирч. Бид хоёр хоол хийгээгүй сууж байлаа” гэж Агваан тайлбарлав.

Оройн хоол чимээгүйхэн болж өнгөрлөө. Баасангийн харц хааяа Агвааныхтай тулгарч, хааяа Цэрмаа руу харна. Цэрмаа, Агваан хоёр хуушуурыг жижиг жижиг хазан идэх ба харин Баасан том томоор нь үмхэлнэ.

“Та Болд ах шиг иддэг болсон байх шив. Цаадхыгаа хаагуур байгааг мэдэж байгаа юу?” гэж Агваан нам гүмийг эвдэв.

“Мэдэхгүй байгаа” гэж Баасан хэлээд, “Сумын төв дээрээс л асууна гэж бодож байна” гэлээ.

“Би хоол идээд болчихлоо. Хуушуур авчирсанд баярлалаа” гэж Цэрмаа хэлээд ширээнээс босов.

Амаараа дүүрэн зүйл чихсэн Баасан хариу толгой дохисноос өөрийг хэлж чадсангүй.

Цэрмаа газар тайлаад орхисон Баасангийн дээлийг орон дээр хураах санаатай өргөтөл боодолтой зүйл унаадхав. Цэрмаа түүнийг газраас авангаа, “Энэ юу вэ?” гэж асуулаа.

“Мөнгө” гэж Баасан хариулав.

“Ийм их үү?” гэж Цэрмаа гайхаад, “Ийм том боодолтой мөнгө насандаа хараагүй юм байна. Хэдэн төгрөг ийм том болох вэ?” гэж тэр сониучирхлаа.

“Есөн зуун төгрөг орчим байгаа” гэж Баасан хэлээд, “Өнөөдөр зуун төгрөгийг нь би үрээд орхисон” гэв.

“Пээ, ямар ажил хийдэг хүн ийм их мөнгөтэй болдог юм бэ?” гэж Цэрмаа улам лавшрууллаа.

“Засгийн газрын ажил” гэж Агваан дундуур нь яаран оров.

Хоолны дараа Агваан Баасан нар Цэрмаагийн жижиг амбаарт орлоо. Таазнаасаа шилэн дэнлүү зүүж гэрэл асаасан тохилог энэ газар ороод Агваан өндөр түшлэгтэй сандал дээр суухад Баасан түүнийг дагалдан хажуудах түшлэгтэй сандалд тухлав. “Таныг ийм их мөнгөтэй яваа гэж би мэдсэнгүй шүү” гэж Агваан яриа эхэллээ.

“Танай яамнаас өгсөн мөнгө болохоор би чамд заавал хэлээд байх

албагүй гэж бодсон юм” гэж Баасан хариулав.

“Мөнгөө сайн нууж яваарай. Улаанбаатараар дүүрэн халаасны хулгайчтай шүү. Маргааш наадмын бужигнаан дунд болгоомжтой байгаарай. Хулгайч нар голдуу олуулаа явдаг юм” гэж Агваан сануулав.

“Би наадам үзэхгүй ээ. Гэр рүүгээ эртхэн гармаар байна” гэж Баасан хариулаад, “Хэрэв орон гэр гэж юм надад үлдсэн бол...” гэв.

“Баасан ах аа, хэрэв би таны оронд байсан бол буцаж хөдөө явахгүй байх байсан юм” гэж Агваан хэлээд, “Малчдын амьдрал удахгүй улам хэцүү болно. Хотод үлдчихээч. Хашаа гэр худалдаад авчих. Тань шиг уран гартай хүн улсын үйлдвэрийн газруудыг барихад оролцоод их цалин авч сайхан амьдарч болно. Янз бүрийн суртал ухуулга, соёлын ажлууд их гарч ирнэ. Тан шиг хүн одоо цагт мандаж чадахаар байна шүү дээ. Битгий нутаг буц” гэж Агваан ятгав.

“Малчдын амьдрал хүнд болно гэж юу гэсэн үг вэ? Дахиад баривчилгаа явуулах гэж байгаа юу?”

“Баривчилгаа болохгүй. Харин засгийн газраас таван жилийн төлөвлөгөө гэдэг шинэ зүйл эхлүүлэх гэж байна. Малчид улсад малын ашиг шимээ тушаах үүрэгтэй болно. Тэд мах сүү, ноос үс, ноолуур хөөврөөс авахуулаад малаас гардаг юм болгоноо улсад өгөх үүрэгтэй болно” гэж Агваан хэлээд, “Гэхдээ үүнийг тэдэнд зарлаагүй байгаа. Удахгүй зарлана байх” гэж санаа алдав. Тэгснээ Агваан Баасан руу ойртон тонгойж, “Баасан ах та сонс. Залуу улсууд ажил олж хийх гэж хот руу олноороо нүүж ирж байна. Тань шиг хүн малчин байснаас ажилчин болсон нь хамаагүй дээр. Хотод үлдэж үз. Улаанбаатарт амьдарсан хүний ирээдүй хамаагүй дээр болно шүү гэдгийг би мэдээд хэлж байна, ах минь” гэж үргэлжлүүлээ.

“Би яахаараа чамд итгэх ёстой гэж?” гэж Баасан үгээ удаан зөөж асуув.

“Яагаад гэвэл би танд нууц мэдээлэл задалж байна. Энэ бол яг үнэн мэдээлэл. Би ажлынхаа хамаг дүрэм тангаргаа зөрчөөд танд энэ нууцыг задалж байна” гэж Агваан хэллээ.

“Чи яагаад ийм юм хийж байгаа юм?”

“Танд л туслах гэж!”

“Чи над шиг ламд тусалж яах гэсэн юм?” гэж Баасан асуув.

“Яагаад гэвэл би таныг амьд мэнд гарч ирсэнд хагартлаа баярлаад

тэр. Таныг амьд эрх чөлөөтэй явж байхыг хараад би нүдэндээ ч итгэхгүй байна. Та одоо жаргалтай сайхан амьдрах хэрэгтэй” гэж Агваан угсруулахдаа нүдэнд нь нулимс цэлэлзэв.

“Агваан лам чи надад нэг зүйл хэлээдэх. Яаж яваад чи Дотоод яамны ажилтан болчихсон юм, яагаад би чамайг надад тусалж байна гэж итгэх ёстой юм, тэр олон сайн хүмүүст хийсэн гай барцадаа чи юугаар арилгах гэж оролдоод байгаа юм! Надад тустай царайлсны чинь цаана ямар нууц санаа байгааг хэлээд өг” гэж Баасан дуугаа чангаруулав.

“Надад ямар ч нууц санаа байхгүй, Баасан ах минь” гэж Агваан хариулаад, “Би ямар их жаргалтай байгаагаа үгээр хэлж үнэхээр чадахгүй байна. Би таныг хараад дэмий л хөөрөөд байна. Яг л Даян дээрхдээ буцаад оччихсон юм шиг сэтгэл догдлоод байна. Таныг би ганц тэврээ, тэгэх үү ах аа!” гэж Агваан сэтгэлийн хөдлөлөө нууж чадалгүй босов.

Баасан ухасхийн босч Агваанаас холдон алхаад, “Надад бүү хүр!” гэж бараг хашгирах шахам хэлээд, “Би Дотоод яамны ажилтантай тэврэлдмээргүй байна. Харин чи надад Аюуш ахын минь тухай хэлнэ гэсэн. Миний бусад ах дүүс, нутгийн олны тухай үнэнийг хэлнэ гэсэн. Түүнийгээ одоо хэлээдэх” гэж зандарлаа.

“Мөрөнд хоригдож байсан хүнтэй үг сольж үзнэ гэдэг миний хувьд хичнээн чухал гэдгийг та даан ч ойлгохгүй л дээ” гэж Агвааны хоолой чичрэв. “Таны амийг би аварсан юм шүү дээ. Бас өөр хэд хэдэн ламын амийг аварч чадсан даа” гэж Агваан уйлах нь уу гэмээр дуугаар нэмлээ.

“Худлаа!” гэж Баасан дахин нэг алхам ухрав. “Чи муу худалч!” гэж тэр дуугаа намсган таягаараа Агваан руу чичив. “Чи биднийг аврах нь бүү хэл анх мэдээлсэн байлгүй. Чамаас л болж бид баривчлагдсан байх. Одоо болсон хойно битгий худлаа аврагчийн дүрд тоглоод бай!” гэж Баасан уурслаа.

“Баасан ах аа, та суугаад сонсооч” гэж Агваан том биетэй эрийн дээлийн хормойноос доош татан хэлээд, “Та буудуулах хүний жагсаалтад орчихсон байсан. Таны нэрийг улаан өнгийн харандаагаар бичих ёстой байсан юм. Та байцаалтын үеэр асууж байсан асуултуудыг санадаг уу?” гэж Агваан асуув.

“Үг бүрчлэн санаж байна. Тэр асуултуудыг би хэзээ ч мартаж байгаагүй” гэж Баасан хэллээ.

“Тэгвэл та Нүржан Сольдэв уншдаг уу гэсэн асуултад яаж хариулснаа нэг хэлээдэх дээ” гэж Агваан толгойгоо өргөв.

“Би уншдаг гэж хариулсаан.”

“Ганцхан тэр хариулт тань таныг цаазаар авах жагсаалтад оруулахад хангалттай байсан юм, мэдэв үү” гэж Агваан хэлэв.

“Яагаад тэгж байгаа юм?” гэж Баасан бачимдан хашгирлаа.

“Тэр асуултад тань шиг хариулсан хүн болгоныг цаазласан. Зөвхөн над мэтийн бүртгэл хөтлөгч л цөөхөн хэдэн хүнийг аварч чадсан. Би таны нэрийг хөх өнгөөр зурж шоронд хоригдох хүмүүсийн жагсаалт руу оруулсан юм. Даян дээрхийн таван ламыг ийм маягаар аварч чадсан. Бас бусад хүрээнээс таван хүнийг аварсан. Би арваас олон хүний амийг аварч чадаагүй. Баригдчих гээд байсан юм. Миний чадлын хэмжээ тэр байлаа” гэж Агваан хэлээд доош харав.

“Миний ах яасан бэ? Даваа гуай яасан?” гэж Баасан асуув.

“Би Аюуш гавжийг яагаад ч аварч чадаагүй. Аюуш гавжийг цаазладаг өдөр би бүртгэлийн ажилдаа ороогүй байсан юм. Даваа гуайг аврах аргагүй байлаа. Дэндүү хөгшин, илтээр цаазлагдах жагсаалтад орсон байсан. Настай лам нарыг бүгдийг нь буудсан. Би сэжиг авахуулахгүйн тулд арван жил шоронгийн амьдралыг тэсээд амьд гарч чадах залуу хүмүүсийг л аварч чадсан.” Ингэж хэлээд Агваан Баасангийн нүд рүү харлаа. “Манай дарга маш сэжигч, харгис хүн байлаа. Тэр намайг байнга туршдаг байсан юм. Миний өмнө ажиллаж байсан бүртгэл хөтлөгч нар бүгд буудуулсан. Тийм учраас би их болгоомжтой байх хэрэгтэй байсан юм. Өчүүхэн л сэжиг төрүүлсэн бол тэр намайг эргэлзэхгүй буудах хүн байлаа” гэж Агваан жигд дуугаар хуучлав.

“Тэгэхээр Аюуш ахыг ногоон малгайтнууд буудсан байх нь ээ? Чи үүнийг яг мэдэж байгаа гэж үү? Түүнийг нас барахыг чи яг харсан юм уу? Түүнийг хаана хороосон гэж?” гэж Баасан шалгаалаа.

“Түүнийг үнэхээр буудаж алсан” гэж Агваан удаан хэллээ. “Ийм нүгэлт мэдээ дуулгасныг минь өршөөгөөрэй. Би Аюуш гавжийг үнэхээр аварч чадаагүй. Аюуш гавж, Даваа гуай, таны авга ах Цаг гавж, Ширнэн да лам, том Дамба, бага Дамба нар бүгдээрээ алагдсан. Тэднийг бүгдээрэнг нь буудсан. Хэдэн мянган гэм зэмгүй хүмүүс алагдсан. Тэр жил чухам юу гээч болж байсныг та төсөөлөх ч үгүй. Та бол амьд гарсан дэндүү цөөхөн азтайчуулын нэг” гээд Агваан санаа алдав.

Баасан энэ үгийг сонсоод хэнгэнэтэл уйлан нүүрээ дарав. “Би арай

ч ийм юм сонсоно гэж бодоогүй юмсан. Жаахан ч гэсэн найдаж явсан юмсан. Хөөрхий муу ах минь... Хөөрхий муу лам ах нар минь... Даанч дээ, Даваа гуай минь..." гэж тэр эхэр татан уйллаа. Баасангийн гашуун нулимс хурууных нь салаагаар доош урссаар байв.

Агваан түүнийг тайвшруулах санаатай гарт нь хүрэв.

Баасан гэнэт Агвааны захнаас зуурчихлаа. "Чи муу алуурчин!" гэж тэр хашгичлаа. "Чи миний ах дүү, төрөл садныг хаана буудсан бэ! Муу хувьсгалч алуурчид, ээ чааваас чамайг яая даа!" гэж Баасан уурсан гараа чангалав. Тэр босч Агвааныг захнаас нь татаж босгоод сэгсэрч гарав. Агваан тэмцэлдэн захаа тавиулах гэж оролдлоо.

"Би тэднийг алаагүй ээ" гэж Агваан ханиалгаад, "Баасан ах аа тавиач дээ" гэж гуйлаа.

"Чиний алаагүй гэдгийг би яаж мэдэх юм. Чи хэн нэгнийг алсан л байж таарна. Чи намайг аварсан гэдэг ч худлаа. Би чамд итгэхгүй байна. Надаас юу нуугаад яаж залилах гээд байгааг чинь л мэдмээр байна" гэж Баасан аахилан хэлээд Агвааныг улам чанга зууран сэгсчив.

"Баасан, Баасан ах аа" гэж Агваан хахаж цацан дуудаад, "Би Цэрэннадмид ламтанг бас аварсан шүү" гэж хэлж амжив.

"Цэрэннадмид лам гэнэ ээ" гэснээ Баасан Агвааны захыг сая нэг суллаж түүнийг газар буулгаад, "Тэр чинь чамайг Лхас руу сургуульд явуулна гээд аваад явсан лам биз дээ. Чи түүнтэй хамт Түвд рүү яваагүй гэж үү?" гэж асуулаа.

"Тийм ээ, тэр Цэрэннадмид ламтан" гэж Агваан улайж минчийсэн нүүрээ илэн хэлээд, "1937 оны намар Түвд явах гэж байхдаа би Дотоод яамныханд замдаа баригдсан юм. Таныг баривчлахаас нэг жилийн өмнө болсон явдал. Тэр үед би Цэрэннадмид багшийг оргуулж дөнгөсөн боловч өөрөө баригдаад тамлуулсан даа. Намайг тамлаж эрүүдэж байгаад Дотоод яаманд элсүүлсэн" гэж Агваан санаа алдаад хэсэг дуугүй болов. "Би тамхи татчих уу" гэж Агваан хэлээд Баасан руу харалгүй энгэрээсээ ганган соруултай тамхи гаргаж ирээд уугиуллаа.

"Надад нэг тамхи өг дөө" гэж Баасан санаа алдаад нэг тамхи авч зэрэгцэн баагиуллаа.

Хоёр эр тус тусдаа бодолд дарагдан тамхиа татав.

"Намайг Дотоод яаманд орсны дараа надаар унших, бичих ажил их хийлгэдэг байлаа" гэж Агваан тамхины утаа соронгоо намуухан

дуугаар хуучлав. “Би хүслээрээ Мөрөн яваагүй юм аа. Намайг тийшээ яв гэж тушаасан. Би хоёрхон сарын дотор хоёр мянган хүний хэрэг хөтөлж бичсэн. Хожим би Мөрөн явсандаа харин ч баярлаж байлаа. Тэнд очоогүй бол таны болон бусад хүмүүсийн амийг аврах боломж надад гарахгүй байх байсан билээ.”

“Чи түрүүн өнөөх хорлонтой асуултад над шиг хариулсан бүх хүнийг алах ял заасан гэж хэлж байсан. Нүржан Сольдэвийг уншиж байгаагүй гэж хариулсан нь яасан бэ?” гэж Баасан нэлээд уужирсан дуугаар асуув.

“Тэгж хариулсан бүх хүн шоронд явсан. Уншиж байгаагүй гэж хариулсан нэг ч хүнийг буудаагүй. Би хүн болгоны хариултыг маш сайн тэмдэглэж авч нэг ч хүнийг нэмж алуулахгүйн төлөө ихэд хичээсэн гэдгээ хэний ч өмнө тангараглаж чадна. Лам нар тэр асуултад “Мэдэхгүй, уншаагүй” гэж хариулахад би хичнээн их баярладаг байсан гээч” гэж Агваан хэллээ.

“Тэгвэл сайн л хэрэг болж” гэж Баасан санаа алдаад сандлынхаа түшлэгийг тухлан налав.

“Та яагаад ингэж асуугаав?” гэж Агваан Баасан руу харлаа.

“Тэгж хариулбал аврагдаж магадгүй гэж бодоод би хүмүүст зааж өгч байсан юм” гэж Баасан хариулав. Тэр уртаар амьсгал авч, “Би өөрийгөө алуулах болсон тухай сонсоод хар гэртээ буцаж орж ирэхэд сэтгэлээр мөн ч их унасан байсансан. Хүн бүгд сэтгэлээр унасан байсан. Намайг ямар нэг юм хэлээд өгөөч гэж тэд гуйгаад, би хэлсэн ярьсан хариултаа эхнээс нь дуустал тархиа гашилтал бодсон юм. Тэгээд ердөө ганц л эвгүй асуулт нь тэр Нүржан Сольдэвтэй холбоотой байх шиг санагдаад. Нэг гэрт байсан нөхдөд тэр асуултад мэдэхгүй гэж хариулаад үзээрэй гэж зааж өгсөн юм. Тэр хариулт тэднийг аврах байх гэж найдаж байлаа. Хар гэрээс хар гэр рүү бидний бодож олсон хариулт сэмхэн дамжсан. Тэр хариулт хүмүүсийг аварч чадсан гэдгийг одоо л сонсч сэтгэл минь жаахан ч гэсэн хөнгөрлөө” гэж Баасан хуучиллаа.

“Тийм ээ, та бараг хорь гаруй хүний амийг аварсан байна. Хориос ч илүү байж магад” гэж Агваан санаа алдаад, “Харандааны өнгө сольж байж хэдэн хүний амь аварснаас минь хоёр дахин олон хүнийг та аварч” гэв.

“Мөрөнд очсоныхоо дараа чи юу хийгээв?” гэж Баасан асуулаа.

“Би төвд хэлнээс орчуулга хийж байснаа дараа нь орос хэлний

орчуулагч болсон” гээд Агваан тамхиа удаан гэгч нь сорлоо. “Орос хэлийг би маш түргэн сурах хэрэгтэй болсон юм. Тэр л миний амийг аварч үлдсэн. Энэ нийгэмд бусдаас түрүүлж хэрэгтэй зүйлийг нь сурч чадвал амь аврагддаг юм байна. Коммунистуудад миний мэдлэг чадвар хэрэгтэй учраас намайг амьд үлдээсэн.”

“Чи яаж ингэж сийрэгхэн байж чадав аа? Даян дээрхээс явахдаа арван тавхан настай жаалхүү л байсан биз дээ. Хэдийдээ юм юмны учрыг тийм сайн ойлгож амжаа вэ?” гэж Баасан гайхлаа.

“Нэгэн мэргэн ухаантай хүнтэй шоронд хамт хоригдох аз таарсан юм. Түүний нэрийг Ренчин Бямбаев гэдэг байлаа. Тэр хүн хэд хэдэн хэл мэддэг, засгийн газрынхан түүнээс маш их юм асуудаг. Чойбалсан маршал өөрөө түүнийг алах тушаалд гарын үсэг зурсан хэрнээ юмаа орчуулуулахын тулд амийг нь хэлтрүүлж байхыг би шоронд байхдаа харсан юм. Тэр ухаантай хүн надад улааныханд хэрэгтэй юуг сурвал амьд үлдэж чадах вэ гэдгийг хэлж өгсөн. Дараа нь би Ганданд ирж ажиллахдаа зурхайн ухааныг үтэр түргэн сурч амжсан. Хэдийгээр би одоо Гандан хийдийн албан ёсны зурхайч лам боловч өдөр болгон ирсэн хүмүүсийн тухай Дотоод яаманд мэдээ өгдөг юм” гэж Агваан ярив.

“Чи яаж тэгж чадаж байна аа? Сүсэгтнийхээ тухай цуурах нь манай ёсонд халтайг чи мэднэ шүү дээ” гэж Баасан дуугаа өндөрсгөв.

“Манай ёс оо?” гэж Агваан хариулаад, “Энд манай юм юу ч байхгүй болсон, Баасан ах аа. Шашны юм гэж одоо байхгүй гэдгийг ойлгооч. Хэрэв та хуучнаараа юмыг төсөөлсөн хэвээр байх юм бол өөрийгөө хэрэгт хийнэ шүү” гэв.

“Шашны юм байхгүй гэхихээд чи яаж лам дээл өмсч зүрхэлж байна аа. Наад хуурамч дүр төрхөөрөө чи бурхан багшийгаа хилэгнүүлж, ариун бүхнийг бузарлаж байна!” гэж Баасан толгой сэгсрэв.

“Бидний бурхан аль эрт биднийг орхисон гэж мэд. Бурхад маань хаа нэгэн газар нойрсч байгаа” гэж Агваан хэлээд, “Бид энд хэдүүлхнээ үлдчихээд байна. Бурхангүйгээр амьдарч сурах хэрэгтэй байна” гэлээ.

“Бурхан биднийг хэзээ ч орхихгүй” гэж Баасан дуу алдав. “Өнөөдөр хүртэл намайг чам руу бурхан илгээсэн. Би Гандангийн хийдэд залбирал хийгээд байж байтал бурхан тэндээс надад чиг заасан. Бид бурхандаа итгэх итгэлээ хэзээ ч алдаж болохгүй” гэж Баасан ятгалаа.

“Үгүй ээ, Баасан ах аа. Та буруу ярьж байна” гэж Агваан хариулав.

“Би юу болж байгааг мэдэхтэйгээ болтлоо олон юм үзлээ. Хэзээ нэгэн цагт бурхад сэрж магадгүй л юм, гэхдээ ойрын үед биш, одоо бол бүр ч биш. Бид энэ байдалтайгаа зууралдахаас өөр гарц байхгүй. Монгол орон бүхэлдээ коммунистуудын гарт орсон. Монголыг тойрсон гадаад орнууд ч коммунистуудаас мөд салахгүй. Ийм байдалд амьдарна гэдэг шал өөр зүйл. Та орчиндоо аль болох түргэн нийц, тэгэхгүй бол удаан амьд явахгүй шүү. Танд хэлэх ганц зөвлөгөө энэ байна” гэж Агваан хариу ухуулав.

Баасан тамхиа соров. “Итгэл бишрэлгүй, сайн сайхан ертөнцийн тухай найдах найдваргүй бол амьдрахын хэрэг, амьдралын амт гэж байна гэж үү?” гэж тэр Агвааныг ширтэн асуув. Тэгснээ Баасан гэнэт дуугаа өөрчилж, “Байз байз. Нээрэн есдүгээр Богд маань юу болсон бэ? Түүнийг зарласан уу? Есдүгээр Богд хааныгаа тодруулчихвал монголчууд бид энэ хувьсгалчдаас салж болох бус уу?” гэж асуулаа.

“Та ямархуу араатантай тулгарчихаад байгаагаа төсөөлөх ч үгүй байна” гэж Агваан толгойгоо сэгсрэв. “Есдүгээр Богд гэж төрөхгүй мэдэвүү. Хувьсгалчид байгаа цагт шашин шүтлэг гэдэг зүйл тэр чигээрээ байхгүй болно. Одоо Зөвлөлт Холбоот Улс, Хятад улс хоёроор Монгол улсынхаа тусгаар тогтнолыг хүлээн зөвшөөрүүлчихсэн болохоор Чойбалсан гэдэг хүний алдар мөддөө буурахгүйгээр боллоо. Түүнийг алдаршуулах их ажлыг Суртал ухуулгын яам, намын хороод хийж эхлээд байна. Одоо Чойбалсанг хэн ч алуурчин гэж хэлж зүрхлэхгүй, бүгд түүнийг хайрт эцэг минь гэж дуудах болно. Та есдүгээр Богдын тухай зүүдэлж ганц шөнийн нойроо ч бүү хугасла. Энэ бол маш аюултай мөрөөдөл. Ийм мөрөөдөлтэй байсан учраас л шашны удирдагчид маань бүгд алагдаж, тэдний удирдлагаар Нүржан Сольдэвийг уншиж байсан бүх лам цаазлагдаад байгааг та ухаараач дээ.” Ингэж хэлэхдээ Агвааны сэтгэл нь хөдөлсөн байдалтай хоолой нь чичирхийлж байв. “Одоо энэ коммунистууд хэнээс ч айж ичих юмгүй ноёлж чадсан тул ганц тэд удаан дарангуйлах нь гарцаагүй боллоо. Бурхдыг тэд нойрсуулж орхилоо. Эзэн Чингис хааны үр садыг мөрдөж мөшгиж бариад бүгдийг устгаад дуусгалаа. Одоо Чингис хааны нэрийг ч хэлж болохгүй болсон. Тэрийг та мэдэж байгаа юу? Түүний тухай түүх намтрыг өөрчлөх их ажил өрнөөд эхэлчихсэн. Түүхийн номонд түүнийг харгис дайсан мэт дүрслэх юм байх. Чингисийн үр сад гэж гайхуулдаг болгоныг мөрдөж мөшгисөөр байгаа. Энэ улсад чухам юу юу болоод байгааг та ойлгох

хэрэгтэй” гэж Агваан үгээ дуусгав.

Баасан хэсэг дуугүй суув. Тэр тамхиа татаж дуусаад эрүүгээ түшиж хэсэг бодлогоширлоо.

Тэгснээ Баасан Агваан руу ширтэн, “Тэгвэл яагаад Ганданг ажиллуулаад байгаа юм бэ? Чи яагаад лам болчихсон юм тэгвэл?” гэж тэр асуув.

“Гандангаас өөр хийд Монголд байхгүй. Гандан ганцаараа ажиллаж байгаа. Таныг буцаад очиход Даян дээрхийн хүрээ ч байхгүй байх болно. Ганданд ажилладаг лам бид бүгдээрээ Дотоод яаманд тайлангаа тавьдаг юм. Гандан гэдэг чинь ганц шашны газар ч биш болсон. Бид бол улсын мэдээлэгч нар” гэж Агваан хэлээд, “Хайртай дотнын хүмүүсээ Гандан руу битгий явуулж байгаарай. Тэдний хэлсэн үг болгоныг, уншуулсан маань болгоныг бид мэдээлдэг юм шүү” гэлээ.

“Чи намайг мэдээлэх үү?”

“Үгүй ээ. Би чадахгүй” гэж Агваан хариулаад, “Би таныг нууцлана. Хөвсгөлийн суллагдсан хоригдолтой уулзах надад аюултай. Танд миний энд хэлж байгаа үг бүхэн миний аминд халтай. Миний танд ярьж байгаа энэ бүх зүйлийг та хэнд ч хэлж болохгүй. Та үүнийг тараавал би гэдэг хүн дуусна. Та ч бас дуусна” гэлээ.

“Хэнд ч хэлж болохгүй гэж үү? Би ээждээ ч хэлж болохгүй юу? Болдод ч хэлж болохгүй гэж үү?” гэж Баасан асуугаад, “Тэд надаас асууна шүү дээ. Тэд үнэнийг мэдэх юмсан гээд хүлээгээд л сууцгааж байгаа” гэв.

“Та яасан ч хэлж болохгүй шүү” гэж Агваан шийдэмгий хэлэв. “Хэрэв та тэдэнд миний ярьсныг хэлэх юм бол үүнийг сонссон хүн болгонд гай болно. Хүмүүс хов жив, сонин сайхныг дамжуулах гэж их яардаг. Үнэн юм сонсоогүй удсан хүмүүс бүр ч хурдан тараана. Баасан ах минь би гуйя. Тэд нарыгаа бодоод та энэ нууцыг хэнд ч бүү хэл” гэж Агваан захилаа.

“Тэгвэл чи яагаад энэ бүхнийг надад хэлээд байгаа юм бэ?” гэж Баасан гайхав.

“Таныг би удаан хүлээлээ” гэж Агваан санаа алдаад, “Тантай энэ аймшигт нууцыг хуваалцах гэж, сэтгэлийн хүнд дарамтаа хөнгөлөх гэж би таныг хүлээж байсан” гэв.

“Чамайг ингэж ярихаар нэг л итгэмээргүй санагдаад байна” гэж Баасан дуугаа хүйтэн болгов.

Агваан хариу хэлэлгүй босч зогсов. Тэр лам дээлийнхээ товчийг тайлж гутлаа тайлав.

“Чи яах нь вэ?” гэж Баасан асуулаа.

“Дэн унтрахаас өмнө” гэж Агваан бувтнаад, “Би танд үнэн хэлж байгаа гэдгээ батлаад өгье” гэв.

“Батлаад өгөх ий” гэж Баасан дуугаа намсгав.

“Үүнийг хар” гэж Агваан хэлээд Баасангийн өмнө дотоожтойгоо нүцгэн зогсов. “Лам дээлийн минь цаана юу байгааг хар, та” гэв.

“Ээ Даян дээрх минь өршөө” гэж Баасан Агвааны хөлөө дагасан хоёр том сорвийг харан дуу алдав.

“Энэ хоёр өшиглөхөд үүссэн сорви” гэж Агваан заагаад, “Харин энэ бол хутгалуулсан юм” гэж тэр зүүн гуяа эргүүлж үзүүлэв.

“Пөөх” гэж Баасан нүдээ том болгоод, “Тэд чамайг бүр тамлаж орхижээ” гэлээ.

“Үүнээс ч их сорви байгаа” гээд Агваан таталдаж эдгэсэн гараа Баасанд үзүүлэв.

“Махчин мангасууд!” гэж Баасан шүд зуун шивнэв. Тэр Агвааны үзэшгүй муухай таталдсан сорвийг гараараа зөөлхөн илж үзэхдээ шүднийхээ завсраас исгэрэх мэт чимээ гаргаж толгой сэгсрэн байлаа.

“Үүнийг хар даа” гэж Агваан гэдэснийхээ доод руу заагаад, “Би зодуулаад шээж ч чадахгүй болчихсон байхад эндээс хагалаад шээс авсан юм” гэж тэр жижигхэн боловч гүн сорви үзүүллээ.

Баасан гэнэт Агвааныг тэврэн авлаа. Агваан Баасанг хариу тэврэв.

Даян дээрхийн хоёр лам бие биеэ налан мэгшин уйлна.

Хэсэг хугацааны дараа Баасан гэнэт тэвэрсэн шигээ гэнэт холдов. “Нээрэн чи Шархүү ламтай хамт ажилласан юм биш биз? Шархүү лам Аюуш ахыг баривчлахад явж байсан. Тэр одоо хаана байна?” гэж хүйтэн дуугаар асуув.

Агваан дээлээ авангаа, “Тэр тамд байгаа” гэж тайван хариулав.

“Юу?”

“Бид нар Дотоод яамны Хөвсгөл аймаг дахь салбарт хамт ажилласан нь үнэн. Дараа нь бид яамны лам нарын хэлтэст хэсэг цуг байсан. Тэр мэдээлэгчийнхээ ажлыг сайн хийдэг зальтай хүн байсан шүү. Шархүү

Мөрөнгийн хар гэрт хоригдлуудтай хамт сууж оргож босох гэсэн оролдлогуудыг илрүүлдэг байсан. Мөн ч олон гэмгүй хүнийг ховлож алуулсан даа” гэж Агваан илтэд дургүй өнгөөр ярив.

“Тэгээд тэр одоо хаана байгаа юм бэ?”

“Намайг Эрхүүгийн сургууль төгсөөд буцах гэж байхад тэр тэнд сурахаар очсон юм. Бид хэд хэдэн удаа уулзаж ч байсан.”

“Тэгээд?”

“Би 1939 онд эргэж ирсэн. Тэр ирээгүй.”

“Тэр яагаад ирээгүй юм?”

“Түүнийг Ангар мөрөнд живж үхсэн байхыг сэргийлэхийнхэн олсон гэдэг юм. Согтуу байхдаа усанд уначихсан юм билээ.” Агваан ингэж хэлээд Баасан руу харав.

Баасан Агвааны сэтгэлийн хөдөлгөөнгүй нүдийг няхуур ажиглалаа.

“Тэр тэгээд зүгээр өөрөө явж байгаад усанд уначихсан хэрэг үү?” гэж Баасан намуухан дуугаар асуув.

“Тэгж л ярьцгаадаг юм” гэж Агваан хэлээд босч, “Хоёулаа Цэрмаагийн дорж цай уух уу даа” гэлээ.

Арван долдугаар бүлэг

(1946 оны долдугаар сар)

Тэгш таван хүсэл

Нар хур тэгширсэн зуны эхэн сар дуусахад Арханы гол үлгэрийн сайхан өнгөөр алагласан байлаа. Сэндмаа хөрш Буучингаа ирэхэд гэрийнхээ гадаа ааруул зүсч суув.

“Идээ арвин болог” гэж Буучин мэндчилэв. “Болд сумын төв рүү явахад бэлэн болоо юу?” гэж хөрш асуулаа.

“Болд бэлээн. Морио авчрах гээд явчихсан” гэж Сэндмаа хариулаад, “Та зодоглох гээд л байна уу?” хэмээв.

“Тэгэлгүй яахав” гэж Буучин мишээгээд, “Ноднингоос хойш цэргээс ирсэн харчуултай жаал ноцолдлоо. Бэлтгэл гэж янзын байгаа. Даага хөтлөөд ирж магадгүй шүү” гэж хөхрөв.

“Болд ч бас тэгж мөрөөдөөд л. Хүү маань Аянгыгаа түрүүлнэ гээд л сойж уясан хүн байгаа” гэж Сэндмаа инээв.

“Танай морь энэ жил уралдах гэж байгаа юм уу? Амарбаяр хүү өөрөө морио унах нь уу?”

“Тэгнэ гэнэ ээ. Хүү минь өдөр болгон л хурдан морио түрүүлж байна гэж зүүдэлж мөрөөдөж босч ирэх юм. Хурдан морины хүүхдүүд бүгд л тэгж мөрөөддөг байх даа” гээд Сэндмаа хөндийн адаг руу ширтэв. “Нөгөө хоёр маань ирэх болчихсон л юмсан. Яагаад ирэхгүй удаад байна” гэж тэр саравчиллаа.

Буучин бас саравчлаад, “Болд Аянгыгаа бас нэг удаа давхиулаад удчихаа юу” гэж тэр хөндийн баруунтайх задгай руу харлаа. “Өө, тэндээс хоёр хүн ирж явах шиг байна. Танай хоёр байх. Би гэртээ орчихоод эргээд ирье” гэж Буучин хэлээд Сэндмаагийн хариултыг ч хүлээлгүй гэрийн зүг нуруугаа үүрэн алхав.

Сэндмаа ааруул зүсэхээ азнаад хөндийн зах руу саравчиллаа.

“Тийм байх шиг байна. Гурвуулаа манайхыг чиглээд явж байна. Гурав дахь нь хэн юм бол оо?” гэж тэр ганцаараа ярилаа.

Баасан байна! гэсэн бодол цахилгаан адил харван орж ирлээ. Сэндмаа холоос ирж яваа морьтнуудыг дахин сайтар харлаа. *Бурхан минь, тэр ирж явна!* гэж таниад түүний зүрх багтаж ядан цохилгов. Баасан яах аргагүй хүү, нөхөр хоёртой нь зэрэгцэн ирж явлаа.

“За байз, байзаарай” гэж тэр ганцаараа мэгдэн сандран үглээд гэр рүүгээ оров. Тэр орныхоо өмнө өвдөг сөхрөн яаран суулаа. Гар нь салганан орны толгойн жижиг шүүтээг санд мэнд онгойлгов. Доторхи зүйлсийг нь самран байж самаа олоод Сэндмаа үсээ бушуухан задлаад чанга чанга дугтран самнав. Тэгээд тэр үсээ буцаан сүлжээд ар тийш нь шидлэв. Сэндмаа яарч сандарсан байдлаар орныхоо гудсан дороос жижиг толь гаргаж ирэв. Тэр нүүрээ гараараа шудраад нүднийхээ эргэн тойрныг болон уруулаа хуруугаараа зөөлөн илээд толинд нүүрээ харав. Тэр жижиг толинд зөвхөн түүний нүд харагдах бөгөөд нулимс нь бөмбөрч нүдийг нь халхлаад байв. Сэндмаа царайгаа аль болох төв болгон нулимсаа хуруугаараа сэмхэн арчаад дахин толиндоо харлаа.

Тэгээд тэр толио гудсан доогуураа буцааж хийчихээд өвдөг дээрээ сөхөрсөн хэвээр хоймрынхоо авдарны урд нэгэнтээ сунаж мөргөв. Авдар дээр нь хүрэн улаан гүнгэрваа байх ба гүнгэрвааны урд жаазалсан даавуун дээр Даян дээрхийн барласан сахиус байх ажээ. “Даян дээрх минь баярлалаа. Түүнийг минь амьд мэнд ирүүлсэнд баярлалаа” гэж Сэндмаа сунаж мөргөлөө.

“Ээж ээ. Аянга өнөөдөр сунгаанд дахиад түрүүлсэн шүү” гэх Амарбаярын цангинасан дуу гадаа хадав.

“Хүү маань морь унахдаа гарамгай болж байна шүү, ээж нь хараарай” гэх Болдын хөгжилтэй дуу түүнийг дагалдав.

Сэндмаа гэрээс гарлаа.

“Амарбаяр маань Аянгынхаа занг бүр мэддэг болчихлоо. Хэзээ амыг нь татахав, хэзээ сул тавьж өгөхөв гэдгээ өөрөө сайхан зохицуулаад байна гээч. Одоо ч бид хоёр наадамд явахад бэлэн боллоо. Бид хоёрын хүнс, майханг бэлдэв үү чи минь?” гэж Болд Сэндмааг угтан тайлан тавьсаар гэрийн гадаа мориноосоо буув.

Сэндмаа хагас ухаантай хүн шиг мэлэрч зогссоноо, “Бүх юм чинь бэлээн” гэж хэлэхдээ хоолой нь зангирав.

“Чи минь зүгээр үү?” гэж Болд ойртлоо. “Наад царай чинь яасан хувхай цагаан болчихоов? Юмнаас айчихаа юу?” гэж тэр асуулаа.

“Юу ч болоогүй ээ. Би айсан юм шиг байна” гэж Сэндмаа хэлэхэд Болд түүний мөрөөр тэврэв.

“Чи чинь бүр чичирчихсэн байна шүү дээ. Нээрэн чи зүгээр гэж үү?” гэж Болд Сэндмаагийн нүд рүү харав.

Сэндмаа Болдын тэврээс мултарч өвсөн дээр суугаад чичирхийлсэн хэвээр, “Би... би ер нь... би сүнс сүүдэр харсан юм шиг байна” гэж зүрхэн дээрээ гараа тавив. Тэгснээ тэр Болд руу харж, “Амарбаяр та хоёрыг холоос гурвуулаа ирж явна гэж хараад” гэж тэр үгээ зөөн хэллээ.

“Бид хоёр хоёулхнаа л явсан даа” гэж Болд Сэндмаагийн нуруут илэв. “Ямар сүнс нь чамайг айлгачихав аа. Ямархуу юм харагдсан бэ?” гэж тэр асуулаа.

“За тэр яахав” гэж Сэндмаа хүчээр инээгээд, “Би л буруу юм харсан байж. Одоо та хоёр минь орж замынхаа юмыг аваад морд доо. Буучин ах та хоёртой хамт явах гээд хүлээж байгаа” гэлээ.

“За тэгье тэгье” гэж Болд Сэндмаагийн нуруут зөөлөн алгадаад босов. Сэндмаа ч босч гэр рүүгээ түрүүлээд орлоо. Болд хаалгаар орохын өмнө өөрийнхөө ирсэн зүг рүү нүдээ онийлгон ширтээд сүнс гэхээр зүйл олж харсангүй. *Хачин юм даа. Миний харж чадахгүй юмнаас Сэндмаа ингэтлээ айчих гэж байх уу? Арханы гол сүнстэй гэж үү дээ? Үгүй байлгүй гэж тэр бодон толгой сэгсрэв. Ийт сайхан газарт туу сүнс хоргодох ямар ч үндэс байхгүй. Сэндмаа шувууны сүүдэр хөдлөхийг харсан байх. Аягүй бол бид хоёрын дээгүүр том шувуу нисээ биз гэж Болд бодлоо.*

Хэдхэн хормын дараа гэхэд Буучин, Болд нар аяны майхнаа дүүрэн, хурдан морь хөтөлсөөр Эг давааг чиглэн шогшууллаа. Аавтайгаа наадамд явахаар хөөрсөн бяцхан Амарбаяр араас нь үрээ унан дагажээ.

Буучин, Болд нар ойн захад орж ар гэрийн бараа харагдахаа больмогц энэ тэрийг намуухан хуучлав.

“Урьд шөнө Чулуунжийнхаар бас л нэг залуу буугаад мордоно лээ. Мөн ч олон харчуул эргэлдэх юм даа. Манай авгайгийн түүнд дургүй гэж жигтэйхэн” гэж Буучин сонин болгов.

“Харин тийм ээ. Манай хаяанд эрчүүд бөөгнөрөөд байхаар бидэнд ч гэсэн эвгүй юм. Хүүхэд олон болох тусам хөршийнхөө хүүхнээс зовдог болох нь. Чулуунжийг нэгэнтэй нь бушуухан суу гэж хэлж үзсэн, тоодоггүй юм байна лээ” гэж Болд хүүрнэлээ.

“Энэ олон харчуул бууж мордож байхад ядахдаа ганц хүүхэдтэй болчихгүй юм аа” гэж Буучин хэлээд, “Тэгвэл энэ хүүхэн жаахан томоожмоор юмсанж” гэв.

“Манай Сэндмаа байсан бол аль эрт жирэмсэлчихсэн дээ!” гэж Болд хүд хүд инээв.

“Танай Сэндмаа ч нээрэн үнэхээр олон төрөх юм даа. Хүүхдээ том болтол танайханд мөн ч их ажил байна. Гэхдээ ганц сайхан нь та хоёр бие биедээ үнэхээр таарсан сайхан айл шүү” гэж Буучин инээв.

“Аа мэдэхгүй” гэж Болд санаа алдлаа.

“Юу гэсэн үг вэ” гэж Буучин гайхаад, “Сэндмаа та хоёрт зөрөх юм байдаг гэж үү?” гэж дуугаа нарийсган хэрэгт дурлав.

“Зөрөх ч юу байхав. Гэхдээ манай Сэндмаагийн зөөлөн сайхан зангийн цаана нэг л ойлгомжгүй юм нуугдаад байх шиг байдаг юм. Би тэрийг нь ойлгохгүй ч байгаа юм шиг, түүнээс нь айгаад ч байх шиг санагдах үе гардаг юм” гэж Болд үнэн сэтгэлийн үгээ дэлгэв.

“Ямар сонин хэрэг вэ? Сэндмаа шиг хүнд бусдыг эмээлгэж, санаа зовоох юу байв аж гэж бодмоорсон. Сэндмаа үргэлж л сэтгэл санаа тайван амгалан байдаг шүү дээ.”

“Харин тийм. Цаадах чинь дэндүү тайван амгалан. Тийм болохоор нь заримдаа би айх юм” гэж Болд санаа алдав.

“Юунаас нь тэр билээ?”

“Сэндмаа ерөөсөө уурлахгүй. Юунд ч атаархаж жөтөөрхөхгүй. Сэтгэлээр унахгүй. Юу ч болж байсан тэр сэтгэл зүрхэндээ л бүхнийг хадгалчихна. Тэрийг нь уудалж мэдэх арга байхгүй”

“Гэхдээ цаадах чинь олон хүүхдийн чинь ээж болчихлоо. Одоо чи зүрх сэтгэлийг нь бүрэн эзэмдчихсэн гэсэн үг шүү дээ” гэж Буучин хэлэв.

“Магадгүй би хий юм бодоод байгаа байх. Нээрэн ч Сэндмаагийн талаар гоморхох ямар ч шалтаг надад байхгүй. Би ер нь их тэнэг юм

ярьж байгаа байх. Гэхдээ л хааяа би түүний биеийг нь тэврээд байж байхад сэтгэл санаа нь хаа хол яваад байх шиг санагдаад байдаг юм. Гэртээ түүнтэйгээ хоёулхнаа хэвтэж байгаа хэрнээ л сэтгэл нь хаана явна гэж хардчих гээд байх юм. Энэ ер нь утгагүй зүйл байх, тийм үү?” гэж Болд асуув.

“Сонин л юм” гэж Буучин толгой сэгсэрлээ.

“Харин тийм ээ. Сонин санагдаад байдаг юм. Ихэнхдээ Сэндмаа зүв зүгээр л дээ. Хааяа л тэр сонин байдаг юм. Жишээлэхэд, өнөөдөр Сэндмаа бүр хачин царайтай болчихсон, үсээ байдгаараа гоё самначихаад үүдэн дээрээ гарч ирснээ намайг өөр хүнтэй хамт ирж явсан гэж хий хараад яриад байсан.”

“Чи авгайгаа хий юмтай харддаг болчихож, хөөе” гэж Буучин тас тас инээгээд, “Ийм тэнэг юм бодож байхаар сайхан наадамлахаа бодсон нь дээр шүү. Чиний эхнэр ямар Чулуунжий шиг ор хөнжлийн донтой биш, юундаа санаа зовох вэ. Тайван байж үз” гэв.

“Ха ха” гэж Болд мушийгаад, “За тийм дээ” гэв.

Улаанбаатар хотын төвөөс урагш орших Богд хан уул, Туул голын завсар байх Яармаг хэмээх нарийн дэнж өглөө эрт хүмүүсээр дүүрчээ. Задгай зассан циркийн суудлууд өнөөдөр наадмын бөх сонирхогчдыг урин залах цэнгэлдэх хүрээлэн болж байв. Морины барианы газрыг хоёр өндөр цамхгийн хооронд зураас зуран тэмдэглэсэн аж. Морины бариа, задгай цэнгэлдэх хүрээлэнгийн хооронд тавь гаруй метр урт, хорин тав орчим метрийн өргөн талбайд сурын хасаа эгнүүлэн тавьж сурчдын талбайг бэлтгэжээ. Яармагийн хойт талаар хэдэн зуун гэр, майхнууд эгнэн ярайжээ. Мянга мянган хүн Яармагт очиж наадам үзэх, наймаагаа борлуулах, худалдан авахаар тийш зүглэнэ. Гэрүүдийн хооронд хөлхөлдөх хүмүүс сугадалцан бөөн бөөнөөрөө цэнгэлдэх хүрээлэнг зорино. Тэгснээ морины бариагаар орж гарч үзэгдэнэ.

“Энэ хоёр морь ямар үнэтэй вэ?” гэж Баасан наймаачнаас асуулаа.

“Нэг бүр нь гучин төгрөг” гэж бор царайтай зузаан эр цагаан мориныхоо дэлийг самнангаа хариулав. “Энэ хоёр маань Дархадын цагаан морьд байгаа юм. Хүйтэнд тэсвэртэй, чадал сайтай сайн угсааны морьд шүү” гэж наймаачин морьдоо магтав.

“Хазаар ногт нь ямар үнэтэй вэ?”

“Хоёр морийг хоёуланг авах хүнд хазаар ногтыг үнэгүй өгнө.”

“Эмээл чинь ямар үнэтэй вэ?”

“Арван төгрөг” гэж наймаачин хариуллаа.

Баасан зарагдаж буй бусад морьдыг явж үзэхээр хөдлөв.

“Манай эмээлийг авбал гурван эсгий тохом үнэгүй өгнө шүү” гэж наймаачин араас нь нэмж хэлэв.

Баасан наймаачин руу эргэж, “Наад богц чинь хэд гэж байгаа вэ?” гэж газар хэвтэж буй ширэн богц руу заалаа.

“Арван тав” гэж наймаачин дуугаа зөөлрүүлээд, “Хүлээж байгаарай, та энэ бүх зүйлийг нэгмөсөн авах гээд байна уу, үгүй юу?” гэж асуув.

“Надад бас жижиг майхан, тогоо хоёр хэрэгтэй байна” гэж Баасан хэлэв.

“Тэр хоёр чинь нийлээд хорин төгрөгөөр надад байна” гэж наймаачны дэргэд бараа зарж байсан туранхай эр хэлээд сампингаар тоо бодож, “Танд нэг зуун таван төгрөг байгаа юм уу?” гэж нүдээ том болгов.

Баасан боодолтой мөнгөө гаргаж ирээд, “Би бүгдийг нь зуун төгрөгөнд авъя” гэж хэлэв.

Хоёр наймаачин урд урдаасаа инээмсэглэн хараад, “тохирлоо” гэж баяртайгаар зэрэг хэлцгээв. “Яармагт ирээд ганц цаг ч бололгүй ихэнх юмаа зараад дуусчихна гэж үү дээ”, “Энэ наадам сайхан наадам байна шүү” гэж хоёр наймаачин инээд алдан нэгнийгээ нудрав.

Баасан наймаачдад мөнгөө тоолж өгөөд хоёр цагаан морь, ногт хазаар, эмээл богц, майхан тогоогоо аваад хөдөллөө. Шинэхэн эмээлдээ майхан богцоо ганзаглаад нэг цагаан мориндоо өөрөө мордов. Нөгөө морио хөтөллөө.

“Наймаа хийсэнд гялайлаа” гэсээр хоёр наймаачин Баасангийн хойноос даллан хоцров.

Морины нуруун дээр гармагц Баасан хүч орчих шиг боллоо. Олон жил морины нуруун дээр гарч байгаагүй болоод ч тэр үү, агаар хүртэл уушиг руу илүү чөлөөтэй орж байх шиг санагдав. “Намайг гүйцээрэй!” гэж тэр орилмоор байлаа. Баасангийн зүрх Сэндмааг анх харж байсан шигээ догдлон хурдан хурдан цохилно. Тэр өөрийн эрхгүй гараараа зүрхээ дарж уртаар амьсгаа авлаа.

Баасан “чүү” гэж морио давирав. Өндөр цагаан морь ухасхийн шогшиход Баасангийн магнай салхи зүсч, талын цэцгийн анхилам үнэрийг илүү хүчтэйгээр сорон амьсгалав. Чихэнд нь морин хуурын эгшиг хангинана. Эрх чөлөө, морин дэл, цэцэг дэлгэрсэн хөндий, эргэн тойрны хөгжим дууны чимээ, ганган хувцастай хүмүүсийн холхилдоон, хөхрөлдөөн Баасанг согтоож байлаа. Тэр яг л одоо уртын дууг хангинатал хадаамаар санагдана.

“Хүүе хоёр цагаан морьтой хархүү!” гэж настай хүн дуудах нь сонсогдов. “Хүү минь чи наанаасаа хараад өгөөч, хүмүүс цаана чинь юун дээр овоороод байгаа юм бол?” гэж нэгэн буурал өвгөн таяг тулсаар дэргэд ирж зүлгэн дээр суув.

“Мэдэхгүй л дээ” гэж Баасан настай хүн рүү харж инээмсэглэхэд цементэн суурьтай пирамид хэлбэрийн баганын сүүдэрт өнөөх хүн тухлан суусан харагдав.

“Цаад хүмүүс чинь маршал Чойбалсангийн тэнд овоороод байгаа юм биш биз, миний хүү очоод өвөөдөө хараад өгөөч. Ах нь маршал Чойбалсангаа тусгаар тогтнол авчирч өгсөнд нь талархах гэж энд ирсэн юмсан” гэж өвгөн хэлэв.

“Маршал Чойбалсан гэнэ ээ?” гэж Баасан мориныхоо амыг чанга татаад морь барианы цаахнатай бөөгнөрсөн хүмүүс рүү хараад, “Би тийшээ очиж харчихаад ирье” гэлээ.

“Гялайлаахүү минь. Би эндээ хүлээж байя, ахдаа ирээд хэлчихээрэй” гэж өвгөн хэлээд хөлсөө арчин суулаа.

Баасан морьтойгоо хүмүүсийн ард ирж зогсов. Хүрэн үйтэн хуар дээлтэй, цагаан сийрсэн малгайтай Чойбалсан бөөгнөрсөн хүмүүсийн дунд зогсч байлаа. Түүний хажууд энгэр бүсээрээ дүүрэн цаг унжуулж санжигнуулсан эр инээмсэглэн зогсч байв. Цагаан дугуй малгай духдуулсан үзэсгэлэнт залуу бүсгүйчүүд ч тэнд байх аж. Бас маршалтай хамт яваа бололтой ганган халимагтай албаны эрчүүд ч байв. Царайлаг залуу бүсгүйчүүд, албаны эрчүүдээр хүрээлүүлсэн маршалыг наадамчид сониучирхан харахаар шавжээ. Явган наадамчдын гадуур морьтой наадамчид ч бас шахалдан маршалыг хүрээлж байлаа.

“Та чинь яахаараа ийм олон цаг зүүж явдаг билээ?” гэж хүрэн үйтэн хуар дээлт маршал дэргэдэх эрийнхээ энгэрт санжигнах нэг цагийг заав.

“Аа, энэ маань Улаанбаатарын цагнууд аа, маршал минь. Цаг гэдэг

юманд дасах гэж их хэцүү юм” гэж шогч байрын эр чанга хариуллаа. “Хуучин бид нар чинь малаа цаг нар гэхгүйгээр маллаж болоод байдаг байсан, одоо үед үйлдвэр завод, сургууль соёлын газруудад заавал цагаар очих хэрэг гараад байна. Яг тодорхой цагийг мэдэж очно гэдэг явдалтай юм байна шүү” гэж тэр дуугаа уянгалуулан нэмлээ.

“Энэ олон цаг танай гэрийнхний хүн бүрийн цаг юм уу?” гэж Чойбалсан инээмсэглэн асуув.

“Үгүй ээ, бүгдээрээ миний цаг” гэж алиа эр хариулаад, “Би энэ цагнуудыг бүгдийг нь харж явдаг юм. Радио нэг цаг зарлана, цахилгаан станцын хонх өөр нэг цаг зарлана, үйлдвэрийн яндан бас өөр цагт дуугарна гээд бүх цагнууд зөрөөд байдаг юм шүү дээ” гээд алиа эр цагнуудаа үзүүлээ. “За энэ цаг маань радиогийн цагаар явж байгаа юм. Энэ цахилгаан станцын цагаар явж байгаа юм, энэ үйлдвэрийн цагаар явж байгаа, за дараагийн хоёр гурван цагийг өөр цаг зарлаж магадгүй гээд нэмээд авч явж байгаа юм даа” гэхэд эргэн тойрны хүмүүс нирхийтэл инээлдэв.

Чойбалсан ч чанга чангаар “ха ха ха” гэж инээд алдав. “Алив манай Эрчим хүч, Үйлдвэр хариуцсан сайд нар хаана байна?” гэж тэр албаны хүмүүс рүүгээ зангаад, “Энэ хүн нэг чухал юм хэлээд байна, нөхөд өө. Бид үйлдвэр, станц, радиогийнхаа цагийг тохируулж тааруулцгаая та минь. Хүмүүсийн толгойг ингэж эргүүлж байхаа болих хэрэгтэй” гэж тэр үүрэгдэв.

“Тэгвэл ч сайн хэрэг шүү, Маршал минь” гэж цаг зүүсэн алиа эр хэлээд, “Би тэгвэл илүү цагнуудаа зараад өөр юм авч хэрэглэж болох юм байна” гэлээ.

Чойбалсан дахин чангаар инээд алдаад, “За сайхан наадаарай, та” гээд олны дунд зам гарган урд зүг рүү алхав. “Алив хэдүүлээ сурын талбайд очъё. Би нэг хэдэн сайхан сум тавимаар байна” гэж тэр хэллээ.

Баасан Чойбалсангийн араас харсаар хоцров. Ганган хувцастай Чойбалсанг хаа ч явсан чимэглэж байгаа мэт нүд унагам гоолиг, царайлаг хүүхнүүд дагалдах ажээ. Хүмүүс маршалыг даган сурын талбай руу зүглэхэд Баасан сүүдэрт суугаад үлдсэн настай хүн рүү буцав.

“Ах аа, маршал одоо сурын талбай руу явчихлаа. Та тийшгээ очвол уулзаж чадах юм байна” гэж Баасан хэллээ.

“Гялайлаа хүү минь” гэж настай хүн босоод, “Чи маршалын сур харваж байгааг үзэхгүй юм уу? Маршал их мэргэн харвадаг юм гэнэ лээ шүү” гэлээ.

“Үзэхгүй ээ” гэж Баасан мориныхоо амыг эргүүлээд, “Яасан ч үзэхгүй” гэж амандаа шивнэв.

Настай хүн хэд алхан урагшилснаа, “Нээрэн хүү минь ахдаа энэ баганаан дээр байгаа үгийг уншаад өгөөч” гэж тэр сүүдэрт нь сууж байсан пирамид маягийн багана дээр бичсэн үг рүү заав.

Баасан тэнд бичсэн шүлгийг хараад,

“Эрх чөлөө, тусгаар тогтнолыг

Эх Монгол орон минь зуун зуунаар мөрөөдсөн

Их Сталины өгөөмөр тусламжаар

Эцэг Чойбалсан түүнийг авчирсан” гэж тэр уншлаа.

Баасан Чойбалсанг “эцэг Чойбалсан” гэж магтан уншсандаа гэнэт дургүй нь хүрэв. Тэр анх удаа эргэн тойрноо ярвайсхийн ажиглаж энд тэндгүй өлгөсөн уриа лоозонгуудыг анзаарлаа. Хамгийн том самбар дээр Чойбалсангийн хөрөг байх аж. Түүний хөрөгний ард улаан таван хошуу тодорно. Хөрөгний ойролцоо урт даавуу өлгөсөн байх ба дээр нь “Маршал Чойбалсангийн алдар бадраг!” гэжээ. “Эцэг болсон Чойбалсан та мөнх наслах болтугай” гэж бас нэг уриан дээр бичсэн аж. Нэлээд олон уриаг Баасан уншиж чадахгүй байв. Тэднийг сонин хөндлөн үсгээр бичжээ.

“Орос үсгээр бичсэн юм шиг байна” гэж Баасан өөртөө хэлээд хажуу тийш харвал хүзүүндээ улаан бүч зүүсэн арван тав орчим насны хүүхдүүд бөөнөөрөө явж буй харагдав.

“Миний дүү нар аа” гэж Баасан тэднийг дуудаад, “Тэр орос үсгээр бичсэн самбар дээр юу гэж байгааг уншаад өгч чадах уу?” гэж асуув.

“Тэр чинь шинэ үсгээр бичсэн самбар байна” гэж нэг хөвгүүн часхийтэл хариулаад, “Энхрий хайрт Монгол Ардын Хувьсгалт Нам мандтугай!” гэж бичсэн байна гэж уншиж өглөө.

“Тийм үү?” гэж Баасан толгой дохиод, “Тээр тэнд байгаа улаан даавуун дээр юу гэж бичсэн байна вэ?” гэж асуув.

“Би танд уншаад өгье” гэж өөр нэгэн хүү уриалгахан хэлээд, “Монгол Ардын Хувьсгалын 25 жилийн ой” гэж бичсэн байна гэв.

“Гялайлаа дүү нар минь” гэж Баасан хөвгүүд рүү гар даллаад морио давиран наадмын талбайгаас гарч явав. “Бүх юм Чойбалсан, улаан

хувьсгал, хувьсгалт намыг магтан дуулсан байх шив. Бурхан минь” гэж тэр үглэж явлаа. Баасан морио улам хүчтэй давираад, “Улаанбаатарт дахин нэг ч өдөр байх хүсэл алга, бушуухан Даян дээрх рүүгээ явах минь. Ээж дүү нартайгаа уулзах минь. Сэндмаа дээрээ очих минь!” гэж өөртөө хэллээ. Тэр хөгжилдөн наадаж байгаа олныг нэгэнтээ эргэн харлаа. “Сүхбаатарын талбайд очиж хийсэн ажлаа харчихаад, замын хоол унд базааж аваад нутгийн зүг хатируулъя даа” гэж тэр ганцаараа ярив.

Сэндмаа Даян дээрхийн хүрээ рүү очлоо. Тэр хүрээний хашаанд оронгуут залбирч эхлэв. Олон лам нар эгнэн зогсоод залбирал номоо алга хавсран уншиж байна.

Лам нар яагаад хийд дотроо уншлага хийхгүй байна вэ. Яагаад тэд гадаа хурлаа хурж байгаа юм бол? гэж Сэндмаа гайхлаа. Гэнэт Даян дээрхийн гол дуганы гоёмсог байшин үнс нурам мэт хийсэн алга болчихов. “Яана аа” гэж хэлж дуусаагүй байтал лам нар тэр дорхноо мод болон хувирч орхилоо. “Ээж ээ, яана аа” гэж Сэндмаа байдаг чадлаараа хашгирлаа.

“Сэндмаа, сэрээрэй. Яагаад чарлаад байна аа?” гэж Болд түүнийг сэгсрэн сэрээв.

“Юу гэнэ ээ?” гэж нулимсанд норсон дэрнээсээ Сэндмаа өндийлөө.

“Чи уйлаад байх юм. Юу зүүдлээ вэ?” гэж Болд нойрмогдуу асуув.

“Муухай зүүд зүүдлээд.”

“Надад зүүдээ ярьчих. Муухай зүүд ярихаар биелдэггүй юм” гэж Болд эхнэрээ илэв.

“Би Даян дээрхийн хүрээнд мөргөөд лам нарыг харж байтал хүрээний дуган алга болоод, дараа нь лам нар мод болж хувирчихлаа гэж зүүдэллээ” гэж Сэндмаа хэлэв.

“Хн” гэж Болд толгойгоо үл ялиг сэгсрээд, “Даян дээрх рүү очих цаг болчихсоны дохио юм болов уу. Хоёулаа тэнд очиж мод тарих уу?” гэж тэр асуув.

“Нээрэн тийм байх. Даян дээрх дуудаж байгаа нь тэр байх” гэж Сэндмаа хэллээ.

“Тийм байж магадгүй” гэж Болд санаа алдсанаа, “Би ч бас сүүлийн үед Даян дээрхтэй холбоотой зүүд зүүдэлдэг болчихоод байна. Гэхдээ миний зүүд бол сайхан зүүд, би биелэхээр нь хэлнэ ээ” гэж инээмсэглэв.

“Тийм үү? Юуны тухай зүүд гэдгийг ядаж хэлээч.”

“Хэлж болохгүй ээ. Биелэхээ больчихвол яана.”

“Зүгээр л ерөнхийдөө юуны тухай гэдгийг нь л хэлчих, тэгэх үү”

“Би энэ зүүдийг сүүлийн үед бүр дахин дахин зүүдлээд байгаа юм аа. Тэгээд энэ зүүдэндээ...” гээд Болд дуугүй болчихов.

“Тэгээд?”

“Үгүй ээ, ер нь ярьж болохгүй юм байна. Ерөөсөө биелэхээ больчихно. Харин хоёулаа өнөөдөр хүүхдүүдээ Чулуунжийд захиж орхиод Даян дээрх явъя, тэгэх үү?” гэж Болд өндийв.

“Тэгье, тэгье. Чулуунжийтэй би ярьчихъя” гээд Сэндмаа ч өндийлөө.

Тэр өдрийнхөө үдээс хойш Болд, Сэндмаа хоёр Даян дээрхэд ирлээ. Үүрийн гол үертэй, Даян дээрхийн хүрээний гол хийдийн хоёр өндөр багана гунигтайяа гозойж харагдана. Найман жилийн цас бороонд гандаж өнгө нь хуучирсан хоёр өндөр баганы хойт талд нь хөвд ургах шинжтэй чийгтэж ногоорчээ. Сэндмаа, Болд хоёр багануудыг тойрон мөргөөд тэднийг тэврэн залбирлаа.

Мөргөлөө хийж дуусаад хос залуу Дээрхийн голыг дагасан мод руу орж таван жижиг хус модыг ухаж авчрав.

Болд гурван модны нүхийг том лам нарын гудамж байсан газарт ухлаа. “Энэ гурван мод энд ургавал зохих байх. Нэг нь том Дамба Цаг гавж ахад, нөгөө нь жижиг Дамба Лувсандагва ахад, гурав дахь нь дунд Дамба Ширнэн да лам ахад” гэж тэр гурван модоо оноолоо.

Гурван лам авга нартаа мод тарьж дууссаны дараа Болд нэг модоо Даян дээрхийн гол хийдийн ойролцоо авчрав. “Аюуш ах энэ хавьд сууж ном уншдаг байсан юм. Энд Аюуш ахад зориулж мод тарья” гэж тэр хэлээд, “Харин тэр жижиг дацангийн суурь хавьд Баасан ахын модыг тарья. Ах тэнд л зургаа зурдаг байсан болохоор” гэж Болд санаа алдлаа.

Сэндмаа модны нүх ухалцангаа, “Аав, Таяа ах хоёртоо мод тарихгүй юм уу?” гэж асуув.

“Тарихгүй” гэж Болд хэлээд, “Таяа ах амьд мэнд байгаа, аав модон дотор нас эцэслэсэн, тэнд нь оршуулсан байгаа” гэв.

“Юу гэнэ ээ? Чи ийм зүйл мэдсээр байж энэ олон жил надад хэлээгүй гэж үү?” гэж Сэндмаа гайхаш тасарсан дуугаар асуув.

“Хэлэх гэхээр ерөөсөө болж өгдөггүй юм. Миний эгч Таяагаа нуух гээд хүнд битгий хэлээрэй гэсэн юм л даа. Таяа ах баригдаж явах замдаа оргоод амьд гарсан, одоо Хатгалд амьдарч байгаа. Би мал туухдаа очиж уулздаг юм. Цэвэл эгч Таяагаас Даян дээрхэд тохиолдсон явдлыг сонсоод тээр жилийн зун ирж ээжийг авч Хатгал явсан юм шүү дээ” гэж Болд тайлбарлав.

“Бурхан минь, нэг нь ч гэсэн оргоод амь мултарсан бол яамай даа. Аавыгаа нас барсныг чи яаж мэдсэн юм бэ? Бусад ах нар, авга нар чинь хаана явааг чи мэдэж чадсан уу?”

“Би Таяа ахаас л дуулсан жаахан зүйлийг мэднэ. Аавыг цэргүүд замд нь хороосон гэсэн. Бусад ах нарын тухай ямар ч сураг байхгүй” гэж Болд хэлээд, “Одоо харин энэ моднуудаа жил болгон эргээд байя, тэгвэл ах нар минь ямар явааг мэдэж болох ч юм бил үү” гэлээ.

Сэндмаа хамгийн сүүлийн модыг жижиг дацангийн буурин дээр тарихдаа энхрийлэн үнсэж, “Сайн ургаарай хус минь. Үхэж болохгүй шүү. Эзнээ амьд мэнд буцааж авчраарай” гэж шивнэлээ.

Буцах замдаа Сэндмаа, Болд хоёр Даваад зориулан бас нэг модыг Дээрхийн хүрээ орох дөрөлжийн доохно замд тариад гэр рүүгээ буцав.

Баасан олон хоног явсны эцэст долдугаар сар дуусч байх үед Мөрөнгийн төвд орж ирлээ. Найман жилийн өмнөх Мөрөн бараг өөрчлөгдөөгүй байв. Тэр Уран Мандалын хормойгоор доошлон бууж явахдаа мориныхоо амыг зүүн тийш нэгмөсөн эргүүлээд Эрдэнэбулганыхаа зүг рүү давхичихмаар байлаа. Гэвч энд тэр Дотоод яамны аймгийн салбарт бүртгүүлэх учиртай. Баасан санаа алдаж энгэртээ байгаа цагаан цаасыг тэмтрэв. Тэр морио сул тавин Тахир Ногооны зүг дуртай дургүй сажилсаар ирлээ. Олон хар гэр эгнүүлэн байсан шоронгийн том хашаа хумигдаж жижгэрчээ. Хашаанд хар гэр харагдахгүй байв. Тахир Ногооны үүдэнд улаан даавуун дээр бичсэн

“Монгол Ардын Хувьсгалын 25 жилийн ой мандтугай” гэсэн үгс гандаж бараг арилах шахжээ. Улаан даавуу нь ч нар бороонд элж цайвар ягаан өнгөтэй болсон байв.

Баасан морио хашааны шонгоос уяад хөндий хүйтэн Тахир Ногоон руу орлоо. Тэр ширээний ард сууж буй ногоон малгайтанд хуудас цагаан цаасаа дуугүй өглөө.

“Нэр чинь хэн бэ?” гэж ногоон малгайтан түүний нүүр рүү ч харалгүй асуув.

Баасан ногоон малгайтны ард байгаа цонхоор гадаах хашаа руу ширтэв. Энд мянга мянган хүн тамлагдаж байсны ул мөр гэхээр юм харагдсангүй. Баасан анир чимээгүй байж үрэгдсэн хүмүүсээс үлдсэн зүйл юу байгааг олж харчих санаатай нүдээрээ өрөө тасалгаа, хашааны харагдах хэсгийг нэгжлээ. Тэр ямар нэгэн чимээ анир ч болов сонсохыг хичээв. Тэгтэл түүний чихэнд тамлагдаж зодуулж нүдүүлж буй лам нарын уйлаан чарлаан гэнэт сонсогдов. *Ус... ус өгөөч, суух зай гаргаад өгөөч, идэх юм байна уу...агаар оруулаад өгөөч...* гэж ёлсон, уйлсан хүмүүс нэгнээсээ өрсөлдөн юм гуйх нь чихэнд хадав.

“Нэрийг чинь асууж байна, дүлий юм уу?” гэж ногоон хувцаст цэргийн хүний дуу чангарлаа.

“Намсрайн Баасан” гэж Баасан сая хариулав.

“Чи яг хэзээ суллагдсан бэ?” гэж цэргийн хүн асуугаад, “Чангахан хариулаадах” гэв.

“1946 оны долдугаар сарын 10-нд” гэж Баасан хэлээд, “Наад цаасан дээр тань бичсэн байгаа” гэж ногоон малгайтанд өгсөн цаас руугаа заалаа.

“Харж байна” гэж цэргийн дарга хэлээд Баасан руу өндийн харлаа. “Энд чамайг манай албаны хараан дор ажиллах нөхцөлтэйгөөр сулласан гэж бичсэн байна. Энэ юу гэсэн үг болохыг мэдэж байна уу чи?” гэж тэр эр албархуу асуув.

“Мэдэж байна” гэж Баасан эргэж харангаа хэлээд, “Танай албанд бүртгүүлж байх ёстой гэсэн үг байх” гэв.

“Танц түүгээр дуусахгүй шүү” гэж ногоон малгайтан офицер хариулаад, “Энэ бол чи жил болгон манайх руу ирж өөрийнхөө эд хогшил, өмч хөрөнгө, гэр бүлийн гишүүд, амьдарч байгаа хаягаа шинэчлэн бүртгүүлж байна гэсэн үг, ойлгов уу?” гэж тайлбарлав.

“Ойлголоо, дарга аа” гэж Баасан үгээ зөөж хариуллаа.

“Чи гэрлэсэн үү?”

“Гэрлээгүй. Шоронд орохоосоо өмнө би лам байсан хүн” гэж Баасан хэлэв.

“Гэрлэе гэж бодож байгаа юу?”

“Тэгэх л байх даа.”

“Суух хүүхний чинь нэр?” гэж ногоон малгайтан шинэ үсгээр хариултыг бичиж авангаа асуулаа.

“Юу гэнэ ээ?” гэж Баасан гайхав.

“Тод, чанга хариул гэж чамд анхааруулсан шүү. Чиний суух гэж байгаа эмэгтэйн нэр хэн бэ гэж асууж байна? Чиний ар гэрийн өмч хөрөнгийг бүртгэж авах гэж байна, наана чинь.”

“Би хэнтэй суухаа мэдэхгүй байна” гэж Баасан хариулав. *Ээ, бурхан тинь. Дахиад ямар гай таарах нь энэ вэ! Би Сэндтаагаа гэрлэе гэж гуйж болохгүй юм байна. Түүнийхээ амьдралд би лай болох нь* гэж Баасан бодож амжлаа.

“За яахав, дараа жил ирж бүртгүүлэхдээ эхнэрийнхээ нэр, хүүхэдтэй болбол хүүхдийнхээ нэрийг бүртгүүлнэ шүү” гэж ногоон малгайтан хэлээд Баасангийн хуудас цаас руу харж, “Чи хаана амьдрах гэж байна?” гэж асуув.

“Шийдээгүй л байна. Эрдэнэбулган сумандаа л нэг газар суурышина даа.”

“Тэгвэл чамайг одоогоор Эрдэнэбулган сумын харьяанд бүртгэж авлаа. Хэрэв хаягаа солих болбол сумынхаа даргад заавал бүртгүүлж байх ёстой шүү. Сумаасаа гарах болгондоо бүртгүүлэх хэрэгтэй, ойлгов уу” гэж ногоон малгайт дарга хэлээд Баасанд хуудас цаасыг нь өглөө.

“Ойлголоо” гэж Баасан хэлээд, “Би нэг юм асуучих уу” гэв.

“За тэг тэг.”

“Дотоод яамны тасагт, үгүй ээ танай энэ байгууллагад хэдэн жилийн турш бүртгүүлэх ёстой вэ?” гэж Баасан асуулаа.

“Бүх насаараа!” гэж хэлээд ногоон малгайт дарга босч ирэв. Түүний энгэр дээр нэлээд олон одон медаль гялалзахыг Баасан сая анзаарлаа. “Чамайг бид бүх насаар чинь харж, мөрдөж явах болно. Чи нийгэмд аюултай хүний жагсаалтад орсон мэдүүч?”

Баасан уртаар санаа алдав.

“Пөөх, би чиний өмч хөрөнгийг бүртгэхээ мартсан байна” гэж офицер хэлээд Баасанг суу гэж дохив. “Хэдэн малтайв?” гэж тэр

ширүүн дуугаар асуулаа.

“Гадаа байгаа хоёр мориноос өөр малгүй явна” гэж Баасан цонх руу заалаа. “Хоёулаа их насны цагаан зүсмийн морьд” гэж тэр нэмэв.

“Мөнгөтэй юу?”

“Энэ л байна. Долоон зуун төгрөг” гээд Баасан өврөөсөө боодолтой мөнгөө гаргалаа.

“Алив задлаад үзүүл. Би тоолоодохье” гэж офицер дохилоо.

Баасан мөнгөнийхөө боодлыг тайлаад аравт, тавтын дэвсгэртүүдийг дэлгэлээ.

“Долоон зуун арван таван төгрөг байна” гэж ногоон хувцастан тоолж үзээд, “Энэ их мөнгийг чи яаж олсон юм бэ?” гэж духаараа харлаа.

“Яамнаас өгсөн” гэж Баасан хэлээд, “Нийслэл хотод лам нарын артельд ажилласан лам нарт хөшөө байгуулсны хөлс гэж Дотоод яамнаас мөнгө өгсөн билээ” гэлээ.

“Ямар хөшөө?”

“Жанжин Сүхбаатар, маршал Чойбалсангийн хөшөө, бас чулуун арслангууд гээд урлалын ажил...”

“Аан хаа” гэж ногоон малгайтан малийгаад, “Чи чинь тэгэхлээр уран гартай хүн байх нь ээ” гэв.

“Урлалын ажил хийж явсан” гэж Баасан хариулав.

“Тэгвэл ч чи одоо энд нэмэлт асуултад хариулна шүү” гэж офицер ширээнийхээ нүднээс далбагар урт дэвтэр гарган бичиж эхлэв. “Чиний тухай нарийн мэдээллийг Аймгийн намын хорооны суртал ухуулгын тасагт хүргүүлэх ёстой болж байнавч хөөе” гэж тэр инээмсэглэн ямар нэг зүйл бичлээ.

“Энэ бүртгэлээр яах гэж байгаа юм бэ?” гэж Баасан асуув.

“Яах юу байхав. Намын суртал ухуулгын тасгаас хий гэсэн ажлыг нь хийж өгөх үүрэгтэй байхгүй юу” гэж ногоон малгайтан малилзлаа.

“Тэр тасагт ямар ажил гардаг юм бэ?”

“Чи дэндүү их юм асууж байна шүү” гэж офицер шинэ үсгээр удаан гэгч нь муруй сариу бичингээ хэлээд, “За Намсрайн Баасан гарын уртай гэж байгаа... Бас дуу дуулдаг уу ч?” гэж асуув.

“Дуу дуулдаг байсан” гэж Баасан шивнэх шахам хэлээд санаа алдав. “Одоо ч дуулна даа” гэж тэр нэмлээ.

“Болж байна, болж байна” гэж ногоон малгайтан нэмж хэдэн үг

сарийлгалаа. Дараа нь тэр дэвтрээ хаагаад, “Дотоод яам, намын суртал ухуулгын тасаг хоёр чамайг хэзээ ч дуудаж ямар ч ажилд дайчилж болно. Дайчилгааг эсэргүүцэж зөрчвөл улс төрийн хэрэгт дахиад татагдана гэж мэд. Чи ингээд бидний байнгын хараанд орлоо мэдэв үү ч” гээд бослоо. “Май энэ мөнгөө боогоод ав.”

Баасан босч мөнгөө баадагнаад өвөртөө хийв. Тэр өрөөнөөс эргэж харалгүй гарч одов.

Нацаг самбарын өмнө тэгшхэн зогсох залуу бүсгүйн хоёр сайхан хөлийг алдалгүй ширтэнэ. Хөл хаашаа л алхана, Нацагийн нүд түүнийг даган эргэлдэх аж. Ангийнхан нь түүний шуналтай харцыг анхаарах сөхөөгүй урдахаа бичнэ. Ганцхан Нацаг л самбар дээрхийг аль эрт бичиж сурчихаад ийн гоолиг хөлний араас шимтэн суулаа.

“За миний заасан үсгүүдийг хэлээрэй” гэж залуухан эмэгтэй багш самбар дээр заалтуураа хүргэв.

Ангид байгаа зургаан сурагч “А” гэж нэгэн зэрэг хэллээ.

“Нацаг!” гэж багш дуугаа өндөрсгөн, “Бусадтайгаа хамт дуугараач” гэж зандрав.

“Юу гэнэ ээ, аа тийм” гэхдээ тэр нойрноос сэрэх шиг боллоо.

Ангийнхан нь нирхийтэл инээлдэв.

“Хүүе Нацаг, гэрлээд ганцхан жил болж байгаа хүн хүүхний хөл рүү ширтээд байж болохгүй шүү” гэж ангийн нөхөр нь нударлаа.

“Авгайдаа богино дашинз өмсүүлчихээд гэртээ хөлийг нь ширтээч” гэж бас нэг нь шоглов.

“Сурагчид аа” гэж багш бүсгүй дуугаа өндөрсгөөд, “Битгий хичээл үймүүлээд байцгаа. Та нар чинь энэ сумын удирдлагууд. Намын боловсон хүчний гол цөм нь та нар. Хэрэв та нар орчин үеийн хувцас хунарт дасч чадахгүй юм бол нийгмийн хувьсгалт өөрчлөлтийг хүмүүст хэрхэн тайлбарлаж таниулж чадах болж байна?” гэж хэлэв.

Сурагчид чимээгүй болцгоолоо.

“Та нар шинэ үсгээ цээжлэхэд бүх анхаарлаа хандуул. Та нарын ажлын удирдамж, төлөвлөгөө, заавар, сонин хэвлэл бүгд шинэ үсгээр хэвлэгдэж ирэх гэж байна” гэж багш хэлээд, “Танай сумын намын үүр шинэ үсэг сурах талаараа хоцорч яваа. Тиймээс та бүхэн

цаг алдалгүйгээр шинэ үсгээ бушуухан эзэмших хэрэгтэй” гэж багш зааварлалаа.

“Ойлголоо багш аа” гэж Нацаг хэлээд, “Бид хурдан сурна аа. Эрдэнэбулганыхан толгойтой хүмүүс гэдгийг танд одоохон батлаад өгнө” гэв.

“Тэгвэл сайн л байна” гэж залуу бүсгүй самбар руу дахин заав. “Одоо энд бичсэнийг хуудас дүүртэл нь хуулаад бичээдэх” гэж тэр даалгалаа.

Сумын засаг захиргаа, намын үүрийн ажилтнууд шинэ үсгийн хичээлд сууж байх зуур сумын захиргааны байрны үүдэнд дарга нарыг хүлээсэн хүмүүс бөөгнөрч байлаа. Баасан тэдний дунд иржээ. Тэр захиргааны байрны захад өвсөн дээр завилан суугаад шоронд сурсан эрдэм болох тамхиа уугиулав. Улаан бүч зүүсэн хүүхдүүд урдхан талд нь харагдах сургуулийн хашаанд тоглоцгоож байлаа.

Дээрхийн хүрээнд хүүхдүүд шуугилдаад нэг ийтэрхүү байдагсан гэж Баасан бодов. Би хүүхэд байхдаа шавь банди нарыг тэвэг өшиглөө гэхээр нь зугтаагаад гүйчихдэгсэн. Тэд намайг Ногоон нүдэн лам гэж хочлоод л, Үүрийн голд цуг шумбая гэж хөөгөөд л... би тэднээр хочоо дуудуулахгүй гэж зугтаагаад л байдагсан. Хар нүдтэй төрсөн болоосой гэж харамсч, яагаад би ийт ногоон нүдтэй болчихов оо гэж уйлдагсан. Хөөрхий багын найз нөхөд тинь. Улаан хувьсгалчдын харгислалаас дэндүү цөөхөн таань амьд үлдэж дээ. Сүрэнхофлоо тинь Зүүнхараагийн шорондоо байгаа болов уу, эсвэл одоо эрх чөлөөтэй болсон болов уу?

Баасан ийн бодсоор суутал сумын хувьсгалт намын гишүүн шижигнэсэн залуус инээж хөхрөлдсөөр шинэ үсгийн хичээлээсээ тарцгаахыг анзаарсангүй. Дарга нарыг хүлээсэн ардууд захиргааны байшин руу орцгоожээ.

Нацаг хичээлээсээ хоцорч гарч ирээд ажил руугаа орохын өмнө захиргааны байрны захад Болд ах нь ирчихсэн суугааг таниадхав. “Болд ах аа” гэж тэр инээд алдсаар Баасангийн зүг хурдан хурдан алхлаа. “Та хэзээ ороод ирээ вэ?” гэж явуут дундаа асуув.

Баасан өөр рүү нь нэгэн залуу инээсээр ирэхийг хараад түүний асуултын сүүлчийн хэсгийг л сонсч амжив. Өөдөөс нь ирж буй залуу

тийм ч өндөр биш бөгөөд цэргийн хувцастай, энгэртээ медальтай, суран бүс живхийтэл ороосон туранхайвтар бор залуу байв. Яагаад ч юм тэр залуу өөр рүү нь ихэд инээмсэглэн алхах ажээ.

“Сайн байна уу та” гэж Баасан хүчээр дуугаа өндөрсгөсөөр босов.

“Өө, уучлаарай. Би таныг хүргэн ах Болдыгоо гэж бодлоо” гэж Нацаг хэлээд, “Би хүн андуурчихаж” гэж толгойгоо маажив.

Нацаг үл таних хүний дэргэдээс буцах гэснээ түүний гуниг дүүрэн харцтай ногоон нүдийг анзаарч гэнэт зогтусан, “Та.. та... Баасан лам биш биз?” гэж аяархан асуулаа.

“Мөн байна. Баасан ах нь байна. Миний дүү Аюуш ахын минь шавь байсан Нацаг мөн үү?” гэж Баасан баярлан асуулаа.

“Тийм ээ” гэж Нацаг гайхаш нь тасарч амаа хагас ангайсан хэвээр хариулаад, “Та миний өрөөнд ор л доо” гэв.

Баасан Нацагийг дагав.

Нийгэмд аюултай гэж бүртгэгдсэн энэ хүн сумын намын үүрийн өрөөнд, дэвшиж яваа намын суртал ухуулгын ажилтанг тэврэн уйлж байлаа.

“Ах минь, лам ах минь” гэж Нацаг цуврах нулимсаа арчаад, “Бид та нарыгаа хэзээ ч эргэж ирэхгүй нь гэж айж байлаа шүү дээ” гэж цурхирав.

“Дүү минь, чи уйлах ёсгүй хүн шүү дээ. Чи чинь намайг тэвэрч болохгүй том албаны хүн. Намын ажилтан хүн ингэж болдог юм уу” гэж Баасан нойтон хацраа шудрав.

“За ах минь, танд юу хэрэгтэй байна. Надад хэл. Би таны төлөө бүхнийг хийхэд бэлэн байна” гэж Нацаг сандал дээрээ суув.

“Одоогоор би сумын төвд бүртгүүлэх юм гэсэн. Тэгээд хүмүүстэй уулзаад хаана амьдрахаа шийднэ дээ” гэж Баасан хэлээд, “Манай ар гэрийнхэн хаана байгааг эхлээд мэдмээр байна” гэв.

“Наадуул чинь бүгд амархан” гэж Нацаг хэлээд, “Та суманд заавал өөрийн биеэр бүртгүүлэх гээд яахав дээ. Би таныг бүртгүүлчихье. Та эртхэн тайван амар. Эхлээд гэрийнхэнтэйгээ уулз” гэлээ.

“Ээж минь, Болд дүү минь хаагуур зусч байгаа бол?”

“Ээж тань Эрдэнэбулганд байхгүй. Цэвэл эгч ээжийг тань аваад Хатгал явсан гэсэн. Болд ах, Сэндмаа эгч нар Арханд зусч байгаа” гэж Нацаг тайлагнав.

Сэндмаагийн нэрийг сонсмогц Баасангийн зүрх булгилаад ирэв. “Сэндмаа” гэж тэр амандаа нэрийг нь давтлаа. Тэгснээ арай чангаар, “Би бушуухан Архан явъя” гэлээ.

“Тэгэлгүй яахав” гэж Нацаг инээгээд, “Эхлээд та манайхаар орж хоол цай идэж нэг хонооч” гэлээ.

“Хэрэггүй, хэрэггүй дүү минь” гэж Баасан яаран хариулаад, “Арханд харанхуй болохоос өмнө хүрэхээ бодож одоохон замд гаръя” гэв.

“Тэг дээ Баасан ах аа. Дараа ирэхээрээ манайд заавал очоорой” гэж Нацаг хэлээд ширээнийхээ хажуугийн шүүгээг онгойлгов. “Та энэ жаахан ааруул, боорцгийг ч болов аваад яв даа. Эхнэр маань намайг шөнө болтол ажилладаг гээд боорцог ааруул боож өгдөг юм” гэж боодолтой хүнс гаргаж Баасанд барив.

“Гялайлаа Нацаг минь. Нутагтаа эргэж ирэхэд мөн ч сайхан байна шүү” гэж Баасан инээв.

“Одоо тэгээд сайхан төвхнөөрэй, ах минь. Таныг явснаас хойш олон юм өөр болсон шүү” гэж Нацаг хэлээд уртаар санаа алдан Баасангийн тулж яваа таяг руу харав. “Тань шиг хүн алзахгүй ээ. Харин та хөлөө яагаав?” гэж Нацаг асуухад “Үүрийн гол үертэй байна уу?” гэж нь Баасан Нацагийн асуултыг сонсоогүй шиг байв.

“Зарим газраар гайгүй. Замын айлууд гарам заагаад өгнө дөө” гэж Нацаг хэллээ.

Болдтой хамт Даян дээрхэд очиж хус мод тарьснаас хойш Сэндмаагийн сэтгэл хамаагүй хөнгөрчээ. Тэр илүү аз жаргалтай болсон байв. Эргэж ирээгүй ах дүү нартаа зориулж ямар нэг юм хийсэн гэж бодох болсон ба ингэснээр одоогийнхоо амьдралд илүү их сэтгэл гаргахаар шийджээ. Сэндмаа шөнө хугаслан сууж үйсэн дээр захиа бичихээ болив. Үүний оронд тэр үдэш болгон орондоо эртхэн орж Болдтойгоо шөнийг сайхан өнгөрүүлэхээ хичээх болжээ. Сэндмаа Баасанд захиа бичдэг харандаагаа шатааж, цаасныхаа үлдэгдлээр гал ноцоов. Түүнд Болдоос сайхан эр хүн гэж байхгүй болтлоо тэр нөхөртөө дурлаж эхлэв. Бас хүүхдүүд нь Сэндмааг өдөр болгон инээлгэж аз жаргалын дээдийг бэлэглэнэ. Сэндмаагийн жаргалтай өдрүүд түүнийг дахин жирэмслүүлжээ. Болд эхнэрийнхээ хайранд уярч дуу аялан

явдаг болж, залуу гэр бүл том байшин мөрөөдөж эхлэв. Сэтгэл дагаад ч тэр үү Сэндмаагийн хэдхэн үнээ 1946 оны наадмаас хойш сүү ихтэй болчихжээ. Хүүхдүүд тараг цагаагаар дутагдахгүй болж эхэллээ.

Сэндмаа үнээ саах болгондоо ямар нэг дуу аялж аз жаргалтай байх болсон нь Болдыг үргэлж баясгаж байлаа. Болд эхнэрээ зургаа дахь хүүхдээ олчихоод байхад нь анх удаа уулзаж байгаа мэт хайрлан дурлаж, хажуугаар нь зөрөх болгондоо илж таалж нялууран нялхардаг болжээ. Сэндмаа ч Болдыг базалж чимхэлж өддөг болсон нь түүнийг бүр ч догдлуулна. Сэндмаа ийм сайхан хайраар нөхрийгөө анх удаа хайрлаж байгаадаа хэмжээлшгүй аз жаргалтай байв. Тэр хүүхдүүддээ үлгэр домог, харуулынхны тухай хууч ярьж өгч бушуухан унтуулаад нөхрийнхөө өвөр руу орох гэж яарах нь Болдыг үргэлж догдлуулдаг болов.

Ийм нэгэн аз жаргалтай зуны үдэш борооны дараах манан будан дунд намуухнаар дуусах тийш хэлбийж, баруун уулын цаана нар улаан туяа татуулан маргаашийн сайхныг бэлгэдэн байв. Сэндмаа үнээгээ эрт сааж дууссан болохоор сүүгээ хөөрүүлэхээр галаа нэмж суулаа. Онгорхой хаалгаар Арханы урдуул манан будан дунд халхлагдаж зөвхөн Сэнжин хад л будангийн наахна тодорсон байх аж. Сэндмаа халж буй сүүгээ тогооны ёроолд түлчихгүй гэсэндээ аль болох жигд самрахыг хичээж байлаа. Тэр сүүнийхээ чимээнээс ялгарч дуулдахааргүй намуухнаар, "...Хархан үс чинь цайгаад ирэхийн цагт ханилсан нөхөр чинь хэрэг болно, ай Сүнжидмаа" хэмээн дуулан суув.

Гэрийн нээлттэй хаалгаар гадаа Болдын нүдэх алхны чимээ сонсогдоно. *Болд байшингаа дуусгах гээд бүр шалдчихаж. Өнөөдөр бас л хүүхдүүдээ эрт унтуулья байз* гэж Сэндмаа бодон инээмсэглэв. Тэгээд дуугаа үргэлжлүүлэн аяллаа.

Гэнэт түүнд Баасан дуу дуулах шиг чимээ сонсдож бодлыг нь тасалдуулж орхив.

Үгүй шүү. Баасанг одоо дахин бодохгүй. Хоолойг нь март гэж тэр өөртөө тушаалаа.

Баасанг бүртөсөн тартах ёстой гэсэн бодол нь толгойд нь гэнэт хадан цуурайтах Баасангийн дууг дарж чадахгүй байв. Түүний дуу хоолой хөндий талыг дүүргээд бас Сэндмааг бүрэн эзэмдээд авах шиг санагдаж байлаа.

Сэндмаа сүүгээ самрахаа болиод дээр дээр цохилох зүрхээ чагнав.

Гадаах аlixны дуу ч бас намжжээ. Түүний зэрэгцээгээр Баасангийн содон чанга хоолой улам чангарч Тэгш таван хүсэл гэдэг уртын дуу улам ойртон хадаж байлаа. Сэндмаа чихэндээ итгэж ядан чагнав.

*“Зээ, тэгш таван хүсэл нь
Эрдэт бүрэн гүйцсэн
Тэнүүн уужит хангай таань
Тэнгэрийн оронтой адил*

*Агуужит тунгалаг ус төрөн
Алгуур их долгионтой
Яруу дуутай хун цэнгүүд
Тэнд хуран цуглана”*

Ийн дуулах дуу улам ойртлоо. Сэндмаа шанагаа орхиод гадагш гарлаа.

Болд байшин дээрээсээ хэдийнэ буусан байлаа.

Сэндмаа салхинд хийссэн хамхуул шиг нааш цаашаа учраа мэдэхгүй баахан гүйлээ. Яг хаашаа явах гэж байгаагаа тэр бодож тунгааж ч амжихгүй байв. Уртын дууны цуурай урд уулыг нүргээж байв. *Би хий юм сонсоод байгаа юм биш биз? Нөгөө сүнс харсан шигээ галзуурч байгаа юм биш байгаа?* гэж Сэндмаа биеэ чагнав.

Тэр сая л Болдыг мориндоо мордож байхыг олж харлаа.

“Болд оо, хаачих нь вэ?” гэж Сэндмаа хашгирлаа.

“Миний зүүд! Зүүд минь биелж байна, зүүд биеллээ” гэж Болд учир нь олдохгүй юм хариулаад морио давиран давхиад явчихав.

“Болд оо, хүлээгээч. Ямар зүүд вэ” гэж Сэндмаа араас нь дуудан гүйнэ.

“Чи сонсохгүй байна уу, Баасан ах дуулж байна! Миний зүүд биелж байна” гээд Болд улам урагшиллаа. Тэгш таван хүслийн тухай дуу улам чангаран үргэлжилнэ.

Сэндмаа сая л уртын дуу хаанаас гарч байгааг ялгаж эхэллээ. Баруун урд зүгээс эртний янаг Баасангийнх нь дуу тодорхой нь аргагүй сонсогдож байв.

Тэр Эгийн давааг чиглэн хар хурдаараа гүйлээ. Замд юу тааралдсаныг ч анзаарсангүй. Түүний хамаг анхаарал манан будангийн

цаана байгаа уул, даваа руу чиглэжээ. Тэр давааны хаа нэгтээ Баасан дуулж, Болд тэр зүг рүү давхих ба Сэндмаа замдаа таарсан Арханы голыг туучин араас нь жирийлгэв.

Сэндмаа удалгүй манан будан руу орж явчихлаа. Түүний зүг чигээ баримжаалж явсан уртын дуу зогсчихов. Удалгүй араас нь Болдын “ах аа” гэж хашгирах дуу ойг цуурайтууллаа. Сэндмаа Болдын дуу гарсан зүг рүү хурдаа нэмэн шамдаж байлаа. Ойд битүү манантай байхын хажуугаар Сэндмаагийн нүдийг нулимс бүрхэж байв. Сэндмаа нулимсаа арчин арчин мод сүлжин гүйсээр байлаа.

“Дүү минь!” гэх Баасангийн царгиа чанга дуу тун ойрхон сонсогдлоо. Тэгээд дахин “Дүү минь ээ!” гэж ой мод чангаар цуурайтав.

Сэндмаа ойн чөлөөнд орхисон хэдэн морьдыг сая олж харав. Морины хажууд ах дүү хоёр тэврэлдэн унаад, барилдаж байна уу гэмээр өнхрөлдөж байлаа.

Сэндмаа хацар руугаа дагасан нулимсыг арчилгүйгээр ах дүү хоёр руу алхан очоод хөдөлгөөнгүй зогсов.

“Баасаан” гэж тэр дуулдах төдий хоолойгоор арайхийн дуугарлаа.

Баасан Болдын гараас сугаран босч ирэхэд Сэндмаагийн зүрх цээжиндээ багтаж ядан чанга цохиллоо. Баасан дээлээ гөвж Сэндмааг дээрээс нь доош нь гүйлгэж харлаа. Сэндмаа саалийнхаа халтар дээлтэй, хөл нүцгэн зогсох ба үс нь байдгаараа сэгсийсэн байх ажээ.

“Сэндмаа чи мөн үү?” гэсээр Баасан түүн рүү доголлон дөхнө.

Сэндмаа Баасангийн нүд рүү цоо ширтлээ.

Баасан Сэндмаад тулж ирээд юу ч хэлэлгүй түүний нүүр рүүгээ унжсан үсийг хойш нь илэнгээ уруул, хацарт нь хурууныхаа үзүүрээр хүрэв.

“Сэндмаа минь” гэж Баасан сая нэг үг дуугарангуут түүнийг чанга тэврэн авлаа.

“Баасан минь... Чи минь” гэж Сэндмаагийн уруул дуу гаргахгүйгээр өмөлзөн хөдлөв. Тэр Баасангийн том мөрөн дээр толгойгоо тавин түүнийг тэврэн нүдээ анилаа. Баасангийн гар биеийг нь тас тэврэн ороосон нь нэн жаргалтай. Сэндмаа Баасангийн биеийг барилж үзэн, “Чи мөн гэж үү, энэ үнэн гэж үү?” гэж үглэн өвдөг дээрээ сөхрөн хөлийг нь тэврэв.

Баасан ч сөхөрч суулаа. “Би мөн байна, би эргээд ирлээ шүү дээ” гэж тэр шивнээд Сэндмааг дахин чанга тэвэрч авав.

Болд нулимсандаа норж гялтганасан нүүрээ нэг шудраад тэдэнтэй зэрэгцэн ирээд хоёуланг нь том гараараа тэврэн налахад түүний нойтон нүүр Баасан, Сэндмаа нарынхтай сүлэлдэв.

“Ах минь... хөөрхий муу ах минь эргээд ирчихлээ шүү дээ” гэж Болд чангаар эхэр татан цурхирав.

“Нээрэн ч Баасан лам дуугаа дуулаад явсан шигээ дуугаа дуулаад эргээд ирдэг байна шүү!” гэх эмэгтэй хүний дуу тэднийг цочоолоо.

Баасан толгойгоо дээш өргөн хартал ногоон торгон дээлийг шар дурдангаар жимбийтэл ороож, урт гэзгээ толийтол самнан унжуулсан Чулуунжий өндөр хүрэн морины нуруун дээр цэх суун манан дундах гурвыг дээрээс харж байлаа.

Нэгдүгээр дэвтэр төгсөв.

Хавсралт 1

Тэгш таван хүсэл
(уртын дуу)

Зээ тэгш таван хүсэл нь
Эрдэм бүрэн гүйцсэн
Тэнүүн уужим хангай маань
Тэнгэрийн оронтой адил

Агуужим тунгалаг ус мөрөн
Алгуур их долгионтой
Яруу дуутай хун цэнгүүд
Тэнд хуран цуглана

Сайхан үнэр ханхалсан
Даль, удвал цэцэг нь
Салхин талаас ганхах маань
Сэтгэлийн лянхуа сэргэнэ

Зүйтэй сайхан амтат
Зүйлийн олон жимс нь
Зүг бүр найган
Зогсон ядан ганхана

Тэнгэрийн хувцас адил
Нимгэн хөнгөн зөөлөн
Тийм зүйтэй сайхан
Зүлэг навч жигдэлж ургана

Дээд богдын дэргэд
Салалгүй дагая
Энэ жарган суугч маань
Номт тэнгэрийн жаргал буй

Очирдарь ламыгаа
Төрөл тутам дагаж
Омтгой үгүй номын биеийг
Олж төрөх минь болтутай.

Хавсралт 2.

(эх сурвалж: "Хөвсгөл аймгийн Цагаан ном")

“НҮРЖАН СОЛЬДЭВ”

1. Ом сайн амгалан болтугай!
Амгалангийн цог хоёр хэргийг хамтад бүтээгч бурхан ба
Авралын дээд түрлэх мөрийн овор чанарт дээдсийн ном хийгээд
Ашдын нөхөр ухаан хийгээд гэтлэхийн хотол чуулган төгс бурсан хувраг
Алимад хуурмаг үгүй гурван итгэл бээр өлзийг хайрла!
2. Эцэг зуун язгуурын түгээмэл эзэн Очир дарь бурхан
Эдүгээ ангир шарын өнгөн дор нэнд шүтэгч
Эзэн богд Лувсанчойжиннямын өлмийн лянхнаа
Эгнэш үгүй их ачийг тань зүрхнээсээ санан дурдмуй.
3. Элэр таван цөвийн цагийн зузаан харанхуйг
Их ялгуулсан Бурхны шашны нарны их гэрлээр
Эгнэгт төгс гийгүүлснээр амар жаргалыг арвитгагч
Илт үнэхээр утгын багш дор залбирлыг талбимуй.
4. Маш сайн зарлигийн лянхуа дор огоот баясаж
Манлай гүн утгын балыг шимсний их амгалангаар
Машид тийн согтуурсан их нууцын яруу дууныг
Магад зүг бүхнээ дуурсган зохиосон буяны садны ёст
5. Эрдэнэт лагшны жавхлантай нь огторгуйн чандманийн цог
Эгшиглэх зарлигийн яруу нь сайн хувьтын сэтгэлийг хангах эгшиг
Эрхэм гүн бөгөөд агуу таалал нь айлдал энэрлийн мэлмийн төгс
Ирэх одохын хоосонхүүн бэлгээр машид үгүй боловч
6. Энэ наандуу үзэлтийн усан нүдний нигуурт
Илбэ мөнх бусын гүн номыг үзүүлэхийн тухайд
Эрдэнэт номын агаарын жаргах уулнаа далдарвай
Эгнэгт цуврал үгүйн таалал нь төгс гүйцэх болтугай
7. Эцэс ёроол захгүй нигүүлсэн их далайн
Эцэж түрдэх үгүй давалгааны эрихс ар араасаа дарах мэт
Эдүгээ цагаас үл хэтрэх хувилгаан биеийн бүжиг наадмын
Эндүүргэ үгүй залуу саран ургах болтугай.
8. Ахин тодрох хувилгаан биеийн говидара модон
Ариун мэргэн сайны зуун мөчрийг илтэд мөшөөлгөж
Асар их зохионгүй үйлсийн анхилуун үнэрийг тараан түтээснээр
Ашид шашин амьтны сүр жавхлангийн цог болох болтугай.
9. Аврал хуурмаг үгүй гурван эрдэнийн адистэдийн хүч ба
Алимад ба бүрний сүсэг сэтгэлийн чуулганы хүчээр
Авирд энэ хойт хоёрын эгээрлийн сайн чуулган бүхэн
Ляндаа хичээлтгүй өсөөн хамтаар бүтээх болтугай.

Хавсралт 3.

(эх сурвалж: “Хөвсгөл аймгийн Цагаан ном”)

Хөвсгөл аймгийн харьяат хэлтэгдсэн хүтүүсийн зарим жагсаалтаас энэхүү зохиолд жинхэнэ нэрээрээ орсон баатруудын нэрийг тодотгон доогуур нь зурав. Үүнд:

1938 оны 5 дугаар сарын 06-ны өдөр шийтгэгдсэн 112 хүний нэрсээс:

1. Аюуш Намсрайн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 38, цааз, ёнзонхамба

1938 оны 5 дугаар сарын 27-ны өдөр шийтгэгдсэн хүмүүс:

1. Алтангэрэл, Гончигийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, тайж, 20-р хурал, нас 61, цааз, Гэндэн, Дэмид
2. Аюурзана Лэгшидийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, Тэсийн хүрээний аграмба, 20-р хурал нас 58, цааз, хувьсгалын эсэргүү
3. Арслан Шагдарын, Хөвсгөл, Баян-Хайрхан, Тэсийн хүрээний аграмба, нас 71, цааз, хувьсгалын эсэргүү,
4. Аюур Дэндүүгээгийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, эмч, гүрэмч, нас 58, цааз, ёнзонхамба
5. Аюуш Норжингийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, авралч, гүрэмч, нас 53, цааз, ёнзонхамба
6. Аюуш Төмөрийн, Хөвсгөл, Рашаант, авралч, гүрэмч, нас 37, цааз, ёнзонхамба
7. Баасан Уужийн, Хөвсгөл, Бүрэн, халх, нас 20, цааз, Гэндэн, Дэмид
8. Баасанжав Дамдинсүрэнгийн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, лам, 10 жил хорих, нас 34
9. Баатар Дарамжавын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, тамгын дарга, нас 44, цааз, ёнзонхамба
10. Баатар Очирын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, занги, нас 63, цааз, Гэндэн, Дэмид
11. Баатар Өлзийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гэвхүй, нас 33, 10 жил, ёнзонхамба
12. Бавуудандан Лувсангийн, Хөвсгөл, Арбулаг, зайсан, нас 67, цааз, Гэндэн Дэмид
13. Бадамсэд Ванчинжавын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, авралч, гүрэмч, нас 47, цааз, ёнзонхамба
14. Базардарь, Дүгэрийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, нас 53, цааз, хувьсгалын эсэргүү
15. Балган Амгалангийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, унзад, нас 32, цааз, ёнзонхамба
16. Балдай, Хүргэмээгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, нас 72, ёнзонхамба
17. Балдансэнгэ Пунцагийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гавж, нас 42, цааз, ёнзонхамба
18. Балданцогт Мижидийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, Тэсийн хүрээний гавж, нас 42, хувьсгалын эсэргүү
19. Балжинням Жанцангийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, гавж, нас 34, 10 жил хорих, хувьсгалын эсэргүү
20. Балжир Сосорын, Хөвсгөл, Баян-Уул, унзад, нас 68, цааз, хувьсгалын эсэргүү

21. Бат Аюурын Баянхайрхан, Хөвсгөл, Тэсийн хүрээний аграмба, нас 68, цааз хувьсгалын эсэргүү.
22. Бат Цамбын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, цааз, нас 59, ёнзонхамба
23. Батаа Цогтын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, аграмба, гавж, нас 63, цааз, ёнзонхамба
24. Батмөнх Балдангийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, нас 71, цааз, ёнзонхамба
25. Батмөнх Бутачийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, авралч, нас 59, цааз, ёнзонхамба
26. Батмөнх Дамбын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, хар, цааз, нас 35, ёнзонхамба
27. Бат-Очир Пунцагийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, маарамба, нас 55, цааз, хувьсгалын эсэргүү
28. Бизъяа Балдангийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, буриад, нас 35, цааз, Гэндэн Дэмид
29. Бумбаа Базарын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, Тэсийн хүрээний гавж, цааз, нас , хувьсгалын эсэргүү
30. Бумбаа Дадангийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, Тэсийн хүрээний гүрэмч лам, нас 54, цааз, хувьсгалын эсэргүү
31. Буян-Орших Жамбалхүүгийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, Бүгсээн хүрээний гавж, нас 42, цааз, хувьсгалын эсэргүү
32. Бямба Ванчингийн, Хөвсгөл, Рашаант, малчин, нас 44, цааз, ёнзонхамба
33. Ванчин Чойнжинжавын, Хөвсгөл, Баян-Хайрхан, Тэсийн хүрээний аграмба, нас 56, цааз, хувьсгалын эсэргүү
34. Вандан-Осор Вараановын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, буриад, нас 44, цааз, Гэндэн, Дэмид
35. Василов Хавтаевын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, буриад, нас 58, цааз, Гэндэн, Дэмид
36. Галсандаваа Дашдондогийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, Тэсийн хүрээний аграмба, цааз, хувьсгалын эсэргүү
37. Галт Пунцагийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, нас 49, цааз, ёнзонхамба
38. Гомбо Жигмидийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гавж, 10 жил хорих, нас 45, хувьсгалын эсэргүү
39. Гомбосүрэн Доржийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, гавж, нас 40, цааз, хувьсгалын эсэргүү
40. Гомбосүрэн Магнай, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, тайж, нас 46, цааз, ёнзонхамба
41. Гомбосүрэн Нямын, Хөвсгөл, Тариалан, захирагч, нас 51, цааз, Гэндэн, Дэмид
42. Гомпил Гүний, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, хар, нас 57, цааз, ёнзонхамба
43. Гонгор Ойдовын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гүрэмч, нас 70, цааз, хувьсгалын эсэргүү
44. Гончиг Бяруузаны, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, Тэсийн хүрээний гавж, нас 51, цааз, хувьсгалын эсэргүү
45. Гончиг Гомбожавын, Хөвсгөл, Баян-Уул, унзад, нас 40, 10 жил хорих, хувьсгалын эсэргүү
46. Гончиг Жигмидын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, маарамба, нас 47, 10 жил хорих, хувьсгалын эсэргүү
47. Гончигүрэн Хайдавын, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, гавж, нас 50, цааз, ёнзонхамба
48. Готов Баясаагийн, Хөвсгөл, Рашаант, хар, цааз, нас 34, ёнзонхамба
49. Готов Дэлхаагийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 54, цааз, ёнзонхамба

50. Гүнрэг Шагдарын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, нас 47, цааз, ёнзонхамба
51. Гэндэн Гомбосүрэнгийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, Тэсийн хүрээний гавж, нас 52, цааз, эсэргүү байгууллага
52. Гүргомбо Цэмбэлийн, Хөвсгөл, Рашаант, унзад, нас 57, цааз, ёнзонхамба
53. Гэлэг Батбазарын, Хөвсгөл, Рашаант, гэвхүй, 00 нас 49, цааз, ёнзонхамба
54. Гэндэн Чогсомын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, гэвхүй, нас 55, цааз, ёнзонхамба
55. Дасүрэнжав Даваасамбуугийн, Хөвсгөл, Рашаант, багийн дарга байсан, нас 36, цааз, ёнзонхамба
56. Даваа Болийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, авралч, нас 64, цааз, ёнзонхамба
57. Даваа Самбуугийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, цорж, цааз, нас 75, хувьсгалын эсэргүү
58. Дагвай Жамсрангийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, лам, нас 49, цааз, хувьсгалын эсэргүү
59. Дагвадорж Очирын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, гавж, нас 42, цааз, хувьсгалын эсэргүү
60. Дагвалувсан Намжилдоржийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, хар, нас 43, цааз, ёнзонхамба
61. Дагдан Лүндэгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, Бүтдгээн хийдийн лам, нас 43, цааз, ёнзонхамба
62. Дадаахүү Жамцын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, нас 38, цааз, ёнзонхамба
63. Дамбаа Эрдэнийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, нас 37, цааз, ёнзонхамба
64. Дамбадаржаа Жалцавын, лам, нас 49, цааз, Гэндэн, Дэмид
65. Дамбажав Магсарын, Хөвсгөл, Рашаант, эмч, гүрэмч, нас 50, цааз, ёнзонхамба
66. Дамбарэнцэн Ядамын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 58, цааз, ёнзонхамба
67. Дамбагэрэн Ойдовын, Хөвсгөл Бүрэнхаан, Жалханзын хүрээний гавж, нас 50, цааз, хувьсгалын эсэргүү
68. Дамбасүрэн Даваагийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, Лам, 10 жил хорих, нас 42,
69. Дамбий Батын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, багийн дарга байсан, нас 33, цааз, ёнзонхамба
70. Дамдинжав Гомбын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, гавж, нас 66, цааз, хувьсгалын эсэргүү
71. Дамдинжав Жамъянгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, дэлгүүрийн эрхлэгч, нас 39, цааз, ёнзонхамба
72. Дамдинсүрэн Дүгэрийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, гавж, нас 48, цааз, хувьсгалын эсэргүү
73. Дампил Хайдавын, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, гэвхүй, нас 43, цааз, ёнзонхамба
74. Дамцог Мөнхийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гэвхүй, нас 41, 10 жил, ёнзонхамба
75. Дангаа Рэнчингийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, мэйрэн, нас 67, цааз, Гэндэн, Дэмид
76. Данзан Жамсрангийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, унзад, нас 33, 10 жил, ёнзонхамба
77. Даржаа Онжоогийн, Хөвсгөл, Арбулаг, гавж, нас 59, цааз, хувьсгалын эсэргүү
78. Дашбал Товуугийн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, унзад, нас 55, цааз, ёнзонхамба

79. Дашдаваа Бэх-Очирын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 50, цааз, ёнзонхамба
80. Дашдоной Шагдарын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, ловон, нас 63, цааз, ёнзонхамба
81. Дашлай Жамъянгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, Тэсийн хүрээний маарамба, нас 52, цааз, хувьсгалын эсэргүү
82. Догмид Намсрайн, Хөвсгөл, Рашаант, малчин, нас 47, цааз, ёнзонхамба
83. Дондов Ажиймаагийн, Хөвсгөл, Рашаант, малчин, нас 44, цааз, ёнзонхамба
84. Донир Нацагийн, Хөвсгөл, Тэсийн хүрээний аграмба, нас 58, цааз, хувьсгалын эсэргүү
85. Донио Дамдингийн, Хөвсгөл, Бүрэн, занги, нас 66, цааз, Гэндэн, Дэмид
86. Дорж Ламжавын, Хөвсгөл, Рашаант, хар, нас 39, цааз, ёнзонхамба
87. Дорж Омогтын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, энгийн, нас 44, цааз, Гэндэн, Дэмид
88. Дорж Сандуйн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, Тэсийн хүрээний маарамба, нас 44, цааз, хувьсгалын эсэргүү
89. Дорлогсүрэн Зундуйн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, гүрэмч, нас 41, цааз, ёнзонхамба
90. Дугар Данзангийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, ловон, нас 47, цааз, хувьсгалын эсэргүү
91. Дугарсүрэн Дамдинжавын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гэвхүй, нас 47, цааз, ёнзонхамба
92. Дүгэржав Очирын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, нас 48, цааз, ёнзонхамба.
93. Дүгэрсүрэн Бизьяагийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, авралч, нас 59, цааз, ёнзонхамба
94. Дүгэрсүрэн Жамбалын, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, хар, нас 37, цааз, ёнзонхамба
95. Дэлгэр-Очир Дамдинжавын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, маарамба, нас 49, цааз, ёнзонхамба
96. Дэлэг Дондогийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, мээрэн, нас 69, цааз, Гэндэн, Дэмид
97. Дэндэв Сандуйн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, хар, нас 37, цааз, ёнзонхамба
98. Ёндонгомпил Буудайн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, мамбын гэвхүй, нас 27, 10 жил хорих, ёнзонхамба
99. Жадамбаа Бутачийн, Хөвсгөл, Цагаан-уул, аграмба, нас 62, цааз, хувьсгалын эсэргүү
100. Жадамбаа Жаалхамын, Хөвсгөл, Арбулаг, аграмба, нас 76, цааз, хувьсгалын эсэргүү
101. Жамбал Сүүлэнгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, Тэсийн хүрээний гавж, нас 51, цааз, хувьсгалын эсэргүү
102. Жамба Батмөнхийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гавж, нас 38, цааз, хувьсгалын эсэргүү
103. Чалцав Лувсангийн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмба, нас 31, 10 жил хорих, эсэргүү бүлэг,
104. Жамба Жамцын, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, аграмба, гавж, нас 56, цааз, ёнзонхамба
105. Жамба Найантайн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 69, цааз, ёнзонхамба
106. Жамсран Бадамын, Хөвсгөл, Баян-уул, хар, нас 35, цааз, ёнзонхамба
107. Жамсран Дашбалын, Хөвсгөл, Рашаант, малчин, нас 46, цааз, ёнзонхамба
108. Жамсран Долгорын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, хар, нас 56, цааз, ёнзонхамба

109. Жамсран Дуламын, Хөвсгөл, Баянхайрхан, Тэсийн хүрээний унзад, нас 41, цааз, хувьсгалын эсэргүү
110. Жамсран Жамъянгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, аграмба, нас 71, цааз, хувьсгалын эсэргүү
111. Жамсран Цогтын, Хөвсгөл, Рашаант, залан, түшмэл, нас 50, цааз, Гэндэн, Дэмид
112. Жамц Пүрэвийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гэвхүй, нас 53, цааз, ёнзонхамба
113. Жамъян Ванчингийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, хар, нас 56, цааз, ёнзонхамба
114. Жамъяндагва Галиндэвийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, хар, нас 60, цааз, ёнзонхамба
115. Жамъянжав Жамсрангийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, цогчин гэвхүй, нас 48, цааз, ёнзонхамба
116. Жамъянжав Самбуугийн, Хөвсгөл, Рашаант, малчин, нас 39, цааз, ёнзонхамба
117. Жамъянжав Эрэнчингийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, Унзад, нас 42, цааз, ёнзонхамба
118. Жамъянхорлоо Буянгийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, Тэсийн хүрээний аграмба, нас 41, цааз, эсэргүү байгууллага
119. Жанцан Гомбын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, аграмба, нас 74, цааз, хувьсгалын эсэргүү
120. Жанцан Доржийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гавж, нас 42, цааз, ёнзонхамба
121. Жигжид Ажбуугийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, мэйрэн, тайж, нас 70, цааз, Гэндэн, Дэмид
122. Жигжид Жаргалын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, хар, нас 55, цааз, ёнзонхамба
123. Жигжиджав Лувсанцэрэнгийн, Хөвсгөл, Их-Уул, гавж, нас 60, цааз, ёнзонхамба
124. Жигжидсүрэн Өлзийбадрахын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 40, цааз, ёнзонхамба
125. Жүгдэр Дондогийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, маарамба, нас 60, цааз, хувьсгалын эсэргүү
126. Загд Жалцавын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, Хөвсгөл, домч, авралч, нас 52, цааз, ёнзонхамба
127. Загд Зэгвийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, аграмба, нас 52, цааз, хувьсгалын эсэргүү
128. Загд Түмэнэлзийгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, аграмба, нас 64, цааз, хувьсгалын эсэргүү
129. Загдсүрэн Түдэвийн, Хөвсгөл, Бүрэн, ард, хар, нас 21, цааз, Гэндэн, Дэмид
130. Замбага Бутачийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, нас 63, цааз, ёнзонхамба
131. Зундуй Гүржавын, Хөвсгөл, Рашаант, авралч, гүрэмч, нас 58, цааз, ёнзонхамба
132. Зундуй Даржаагийн, Хөвсгөл, Цагаан-уул, гавж, нас 53, цааз, хувьсгалын эсэргүү
133. Зундуй Жамсрайн, Хөвсгөл, Тариалан, унзад, нас 38, 10 жил хорих, ёнзонхамба
134. Зундуй Түвдэнгийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, ловон, нас 59, цааз, хувьсгалын эсэргүү
135. Зундуй Цэндийн, Хөвсгөл, Рашаант, 10 жил хорих,
136. Зууннасан Дондогийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, ловон, нас 71, цааз, ёнзонхамба

137. Энхтэв Очирлан, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, Тэсийн хүрээний гавж, аграмба, нас 62, цааз, хувьсгалын эсэргүү
138. Энхтэв Тэмжаван, Хөвсгөл, цогчин, гэвхүй, нас 45, цааз, ёнзонхамба
139. Инг Гэндэнгийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, унзад, нас 62, цааз, ёнзонхамба
140. Инжамц Осорын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, унзад, нас 46, цааз, ёнзонхамба
141. Инсэнийн Сүрэнгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, авралч, гүрэмч, нас 33, 10 жил хорих, ёнзонхамба
142. Лувсан Батын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, Бүгдгээгийн хийдийн лам, нас 30, 10 жил хорих, ёнзонхамба
143. Лувсан Баярын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, гавж, нас 52, цааз, хувьсгалын эсэргүү
144. Лувсан Борын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, аграмба, нас 54, цааз, хувьсгалын эсэргүү
145. Лувсан Бутачын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, гавж, нас 45, цааз, хувьсгалын эсэргүү
146. Лувсан Бутачын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гавж, нас 54, цааз, хувьсгалын эсэргүү
147. Лувсан Гэндэнгийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, дэлгүүрийн эрхлэгч, нас 70, цааз, ёнзонхамба
148. Лувсан Гэндэнжамцын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, Бүтсийн хүрээний лам, нас 59, цааз, ёнзонхамба
149. Лувсан Дашийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, нас 48, цааз, хувьсгалын эсэргүү
150. Лувсан Сэрээтэрийн, Хөвсгөл, Алаг-эрдэнэ, унзад, нас 40, цааз, ёнзонхамба
151. Лувсан Шандийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, Бүтсийн хүрээний лам, нас 44, цааз, хувьсгалын эсэргүү
152. Лувсан Шаравын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, маарамба, нас 57, цааз, ёнзонхамба
153. Лувсангэндэн Зундуйн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, маарамба, нас 51, цааз, хувьсгалын эсэргүү
154. Лувсандагваа Гомбын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, маарамба, нас 60, цааз, хувьсгалын эсэргүү
155. Лувсандагваа Мөнхийн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, ловон, нас 72, цааз, ёнзонхамба
156. Лувсандамдин Худрайн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 43, цааз, ёнзонхамба
157. Лувсанжамц Нямын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, хамтралын дарга байсан, нас 32, цааз, ёнзонхамба
158. Лувсанжамц Мягмарын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, аграмба, нас 41, цааз, хувьсгалын эсэргүү
159. Лувсанцэрэн Тавхайн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, нас 44, цааз, ёнзонхамба
160. Лувсанцэрэн Чоймболын, Хөвсгөл, Баян-Уул, гэсхүй, нас 55, цааз, хувьсгалын эсэргүү
161. Лхамжав Бат-Очирын, Хөвсгөл, Баянхайрхан, Тэсийн хүрээний маарамба, нас 45, цааз, хувьсгалын эсэргүү
162. Лхагважав Луузангийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, Тэсийн хүрээний аграмба, нас 55, цааз, хувьсгалын эсэргүү
163. Лхамсүрэн Банзрагчийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, авралч, гүрэмч, нас 52, цааз, ёнзонхамба
164. Мажаа Дамчингийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, маарамба, нас 52, цааз, хувьсгалын эсэргүү

165. Маналжав Цогтын, Хөвсгөл, Баян-уул, нас 49, цааз, хувьсгалын эсэргүү
166. Мархай Цэмбэлийн, Булган, Тэшиг, Буриад, нас 58, цааз, Шаравт элссэн
167. Мижид Дансүрэнгийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, багийн дарга байсан, нас 47, цааз, ёнзонхамба
168. Мичиддорж Гомбодашийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, цааз, хувьсгалын эсэргүү
169. Мэгээнжав Даваагийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, Тэсийн хүрээний аграмба, нас 58, цааз, хувьсгалын эсэргүү
170. Мятав Гүржавын, Хөвсгөл, Раппант, хар, нас 47, цааз, ёнзонхамба
171. Наваан Мишигийн, Хөвсгөл, Их-Уул, Мөрөнгийн хүрээний лам, нас 29, 10 жил хорих
172. Наваан Цэгээний, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, гавж, нас 59, цааз, ёнзонхамба
173. Наваанжамба Шөнийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, аграмба, цааз, хувьсгалын эсэргүү,
174. Навааншарав Нацагийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, авралч, гүрэмч, нас 30, цааз, ёнзонхамба
175. Найданжав Хишигжаргалын, Хөвсгөл, Эрдэнбулган, ноён, нас 42, цааз, Гэндэн, Дэмид
176. Намдаг Жамбалжавын, Хөвсгөл, Баян-Уул, унзад, нас 54, цааз, хувьсгалын эсэргүү
177. Намдаг Хишигийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, нас 44, 10 жил
178. Намжил Гомбын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, аграмба, нас 56, цааз, хувьсгалын эсэргүү
179. Намжил Содовын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, унзад, нас 39, цааз, ёнзонхамба
180. Намжил Сойвын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, хар, нас 40, цааз, ёнзонхамба
181. Намсрай Банийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, хар, цааз, ёнзонхамба
182. Намсрай Пунцагийн, Хөвсгөл, Бүрэнхан, хар, нас 53, цааз, ёнзонхамба
183. Намсрай Цэрэнгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, унзад, нас 47, цааз, ёнзонхамба
184. Намсрай Рэнчингийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, сумын дарга байсан, цааз, ёнзонхамба
185. Намсрай Янживын, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, зайсан, нас 72, цааз, Гэндэн, Дэмид
186. Насан Галтын, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, орчуулагч, нас 48, цааз, эсэргүү
187. Нордог Тангадын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, нас 49, цааз, ёнзонхамба,
188. Ням Банзайн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, гавж, нас 40, цааз, хувьсгалын эсэргүү
189. Ням Чойжилын, Хөвсгөл, Алаг-эрдэнэ, ловон, нас 61, цааз, ёнзонхамба
190. Нямаа Шаравын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 64, цааз, ёнзонхамба
191. Нямбуу Балжиннямын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гүрэмч, нас 49, цааз, ёнзонхамба
192. Нямгаваа Чимэдийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гавж, нас 35, цааз, хувьсгалын эсэргүү
193. Нямдорж Дандангийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, лам, нас 56, цааз, хувьсгалын эсэргүү
194. Нямсүрэн Гомбожавын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, нас 45, цааз, ёнзонхамба
195. Ойдов Гивааны, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, малчин, нас 35, цааз, ёнзонхамба
196. Ойдов Минжүүрийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, маарамба, цааз, хувьсгалын эсэргүү

197. Огтор Пүрэгийн, Хөвсгөл, Их-Уул, маарамба, нас 66, цааз, ёнзонхамба
198. Огтор Цамдамжавын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, нас 30, цааз, ёнзонхамба
199. Пунцаг Дамбын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, хорины дарга байсан, нас 39, цааз, ёнзонхамба
200. Пунцаг Доржийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, аграмба, хувьсгалын эсэргүү, нас 56, цааз, хувьсгалын эсэргүү
201. Пунцаг Монхийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гэвхүй, нас 50, цааз, ёнзонхамба
202. Пунцаг Навсандангийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, захирагч, занги, нас 70, цааз, Гэндэн, Дэмид
203. Пунцаг Цогвын, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, унзад, нас 27, 10 жил хорих, ёнзонхамба
204. Пүрэв Риндангийн, Хөвсгөл, Намнан, залан, тайж, нас 64, цааз, Гэндэн, Дэмид
205. Пүрэвжиг Цэдэнгийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, бага сургуулийн захирал байсан, нас 45, цааз, ёнзонхамба
206. Пүрэвжиг Жамсрангийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, гэсгүй, нас 58, цааз, хувьсгалын эсэргүү
207. Риндэн Түвдэнгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, гавж, нас 54, цааз, хувьсгалын эсэргүү
208. Риндэн Түвшингийн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, цааз,
209. Риндэн Дапинов, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, буриад, нас 59, цааз, эсэргүү
210. Риндэн Шагдарын, Хөвсгөл, Баянхайрхан, аграмба, нас 61, цааз, хувьсгалын эсэргүү
211. Риндэн Баярын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, унзад, нас 55, цааз, ёнзонхамба
212. Риндэн Бутачын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, аграмба, нас 53, цааз, хувьсгалын эсэргүү
213. Риндэндорж Дамдинжавын, Хөвсгөл, Баянхайрхан, Зээрэмбэ, нас 49, цааз, хувьсгалын эсэргүү
214. Сад Шадан, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, унзад, нас 43, 10 жил, ёнзонхамба
215. Сачин Галтын, Хөвсгөл, Рашаант, багийн дарга байсан, нас 33, цааз, ёнзонхамба
216. Самбуу Ванчингийн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, зайсан, гэвхүй, нас 49, цааз, ёнзонхамба
217. Самбуу Должавын, Хөвсгөл, Баян-Уул, унзад, нас 61, цааз, хувьсгалын эсэргүү
218. Самбуу Рэнчингийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гэвхүй, нас 42, цааз, ёнзонхамба
219. Самгилан хэмээх Бат-Очир Намсраевын, Хөвсгөл, Цагаан-уул, буриад, нас 71, цааз, Гэндэн, Дэмид
220. Самдан Самдагийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гэвхүй, 10 жил, нас 37, ёнзонхамба
221. Санган Халтайн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, гэвхүй, нас 37, 10 жил хорих, ёнзонхамба
222. Сандуй Чулууны, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 53, цааз, ёнзонхамба
223. Сандуй Жадамбаагийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гавж, нас 62, цааз, хувьсгалын эсэргүү
224. Санж Лувсангийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, унзад, нас 36, цааз, ёнзонхамба
225. Санж Магнайн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, лам, нас 61, цааз, ёнзонхамба
226. Санж Өлзийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, хар, нас 36, цааз, ёнзонхамба
227. Санж Сономын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, аграмба, нас 67, цааз, хувьсгалын эсэргүү

228. Санжаажав Сампилын, Хөвсгөл, Их-Уул, мээрэн, нас 49, цааз, Гэндэн, Дэмид
229. Санжаапэрэнлэй Сэнджавын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, нас 51, цааз, ёнзонхамба
230. Санжид Готовын, Хөвсгөл, Рашаант, унзад, нас 29, цааз, ёнзонхамба
231. Санжжав Гаваагийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, унзад, нас 53, цааз, хувьсгалын эсэргүү
232. Санжмятав Сэдийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, мээрэн, нас 44, цааз, ёнзонхамба
233. Содном Чойдогийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, унзад, нас 59, цааз, хувьсгалын эсэргүү
234. Содномдаржаа Цогтын, Хөвсгөл, Баян-Уул, унзад, нас 30, 10 жил хорих, хувьсгалын эсэргүү
235. Содов Данзангийн, Хөвсгөл, Рашаант, цогчин, гөвхүй, нас 57, цааз, ёнзонхамба
236. Содов Сосорбарамын, Хөвсгөл, Рашаант, гөвхүй, зурхайч, нас 33, цааз, ёнзонхамба
237. Содов Цэрэнлхамын, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, маарамба, нас 39, 10 жил, хувьсгалын эсэргүү
238. Соном Равдангийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гавж, нас 56, цааз, хувьсгалын эсэргүү
239. Соном Солийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, хамтралын дарга байсан, нас 38, цааз, ёнзонхамба
240. Соном Түдэвийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, ловон, нас 58, цааз, хувьсгалын эсэргүү
241. Соном Янпилын, Хөвсгөл, Баянзүрх, зайсан, нас 65, цааз, Гэндэн, Дэмид
242. Сономдагва Доржийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, аграмба, нас 45, цааз, хувьсгалын эсэргүү
243. Содномдорж Рэнцэнгийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, тайж, нас 48, цааз,
244. Сосорбарам Гаадангийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, Тэсийн хүрээний зээрэмбэ, нас 59, цааз, хувьсгалын эсэргүү
245. Сосорбарам Сандуй, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, хар, нас 32, цааз, ёнзонхамба
246. Сэнгээ Дулмаагийн, Хөвсгөл, Рашаант, унзад, нас 53, цааз, ёнзонхамба
247. Сэрээтэр Бэхийн, Хөвсгөл, Рашаант, тайж, нас 32, цааз, ёнзонхамба
248. Сэрээтэр Долгорын, Хөвсгөл, Намнан, мээрэн, нас 68, цааз, Гэндэн, Дэмид
249. Сэрээтэр Түмэнбаярын, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, зээрэмбэ, цааз, хувьсгалын эсэргүү
250. Товуу Готовын, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, гавж, 10 жил хорих
251. Товуудорж Цэрэнгийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, зээрэмбэ, нас 49, цааз, эсэргүү байгууллага
252. Тогооч Аюушийн, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, гавж, нас 70, цааз, ёнзонхамба
253. Тогтох Намжилын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, мээрэн, нас 56, цааз, Гэндэн, Дэмид
254. Төгөлдөр Гүрсэдийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, хар, нас 41, цааз, ёнзонхамба
255. Төмөрбаатар Санжийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, нас 32, цааз, ёнзонхамба
256. Түвдэн Гомбожавын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, гавж, нас 72, цааз, ёнзонхамба
257. Түмэн-Өлзий Даваадоржийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, нас 52, цааз, хувьсгалын эсэргүү

258. Унаа Гэндийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, маарамба, нас 49, цааз, хувьсгалын эсэргүү.
259. Үсүник Баянжаргалын, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, гавж, нас 56, цааз, хувьсгалын эсэргүү
260. Хийдин Гонгорын, Хөвсгөл, Баян-Уул, ловон, нас 52, цааз, хувьсгалын эсэргүү
261. Хийдин Рэнцэнгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, мээрэн, нас 46, цааз, Гэндэн, Дэмид
262. Хандсүрэн Гүржавын, Хөвсгөл, Баянхайрхан, Тэсийн хүрээний аграмба, нас 52, цааз, эсэргүү
263. Хаянхярваа Аюурын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, багийн дарга байсан, нас 36, цааз, ёнзонхамба
264. Цагаанчулуу Наваанцэрэнгийн, Хөвсгөл, Бүрэн, мээрэн, нас 48, цааз, Гэндэн, Дэмид
265. Цогт-Очир Амарын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 51, цааз, ёнзонхамба
266. Цэвэг Гомбын, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, цогчин гэвхүй, нас 70, цааз, ёнзонхамба
267. Цэдэв Довдонгийн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, авралч, нас 58, цааз, ёнзонхамба
268. Цэдэн Бандийн, Хөвсгөл, Рашаант, унзад, нас 69, цааз, ёнзонхамба
269. Цэдэнсодном Гэндэнгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гавж, цорж, нас 67, цааз, ёнзонхамба
270. Цэнджав Лувсанцэрэнгийн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, гэвхүй, нас 65, цааз, ёнзонхамба
271. Цэрэн Гүнжингийн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, хар, нас 73, цааз, ёнзонхамба
272. Цэрэнбалжир Пунцагийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, нас 53, цааз, хувьсгалын эсэргүү
273. Цэрэндорж Нялварын, Хөвсгөл, Бүрэн, ноён, нас 64, цааз, Гэндэн, Дэмид
274. Чадраабал Олзвойн, Хөвсгөл, Рашаант, багийн дарга, нас 36, цааз, ёнзонхамба
275. Чойдог Лувсангийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, цааз, ёнзонхамба
276. Чойжав Нүдэнгийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, гүрэмч, нас 53, цааз, хувьсгалын эсэргүү,
277. Чойжав Равдангийн, Хөвсгөл, унзад, нас 47, 10 жил хорих, ёнзонхамба
278. Чойжип Бажууны, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, гавж, нас 69, цааз, ёнзонхамба
279. Чойжин Лхамсүрэнгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, зурхайч, нас 49, 10 жил хорих
280. Чойжинжав Самдагийн, Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ, унзад, нас 46, цааз, ёнзонхамба
281. Чойнзуур Чагжын, Хөвсгөл, Баян-Уул, Хажигын хүрээний аграмба, нас 38, цааз, хувьсгалын эсэргүү
282. Чунаг Гаваагийн, Хөвсгөл, Рашаант, тайж, нас 53, цааз, Гэндэн, Дэмид.
283. Чүлтэм Пүрэвжалын, Хөвсгөл, Рашаант, эмч, нас 37, цааз, ёнзонхамба
284. Чүлтэм Гончигын, Хөвсгөл, Рацаант, малчин, нас 53, цааз, ёнзонхамба
285. Шагж Шаравын, Хөвсгөл, Бүрэнтогтох, Бүтсийн хүрээний гавж, цааз, хувьсгалын эсэргүү
286. Шарав Чойжингийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, Зайгалын хүрээний лоовон, нас 55, цааз, хувьсгалын эсэргүү

287. Шаравдорж Мандалын, Хөвсгөл, Рашаант, авралч, гүрэмч, цааз, ёнзонхамба
288. Ядамсүрэн Балжингийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, гавж, нас 49, цааз, хувьсгалын эсэргүү
289. Ядамсүрэн Дамдинсүрэнгийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, унзад, нас 32, цааз, ёнзонхамба
290. Ядамсүрэн Даржаагийн, Хөвсгөл, Баян-Уул, Гандан хүрээний да лам, нас 60, цааз, хувьсгалын эсэргүү
291. Ядамсүрэн Жигжидийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, Хамтралын нарийн бичгийн дарга, нас 26, цааз, ёнзонхамба
292. Ядамсүрэн Лүндэнсүрэнгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, гавж, нас 43, цааз, ёнзонхамба
293. Ядмаа Бүрэнгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, аграмба, нас 67, цааз, хувьсгалын эсэргүү.
294. Яйчил Гомбосүрэнгийн, Хөвсгөл, Төмөрбулаг, тайж, нас 29, цааз, ёнзонхамба

1938 оны 06 сарын 03-ны өдөр шийтгэгдсэн хүмүүс:

1. Аюуш Мантайн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, феодал, 59, цааз, ёнзонхамба
2. Аюуш Эрэнгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, ард хар, 35, цааз, ёнзонхамба
3. Бааран Шагдарын, Хөвсгөл, Баян-Уул, гэвхүй, 37, 10 жил, ёнзонхамба
4. **Баасан Намсрайн**, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, унзад, 44, 10 жил, ёнзонхамба
5. Бадгар Бадамгар, Хөвсгөл, Тариалан, гэвхүй, 70, цааз, ёнзонхамба
6. Бадсамбуу Доржийн, Хөвсгөл, Тосон, унзад, 38, 10 жил, ёнзонхамба
7. Бажийдай Лхүндэвийн, Хөвсгөл, Бүрэнхаан, хар, 33, цааз, ёнзонхамба
8. Базаржав Сандагийн, Хөвсгөл, Цагааннуур, буриад, 48, цааз, эсэргүү
9. Балаан Самбуугийн, Хөвсгөл, Рашаант, хар, 70, цааз, ёнзонхамба
10. Балган Раднаагийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, 35, цааз, ёнзонхамба
11. Балдан Лувсангийн, Хөвсгөл, Улаан-Уул, гүрэмч, 65, цааз, ёнзонхамба
12. Балдан Чимидийн, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, гэвхүй, 37, цааз, ёнзонхамба
13. Балжин Монголын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, 59, цааз, ёнзонхамба
14. Бат Очир Дамдины, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, гүрэмч, 34, 10 жил хорих, ёнзонхамба
15. Бат Очир Сосорын, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 44, цааз, эсэргүү
16. Бизъяа Агсаны, Хөвсгөл, Арбулаг, гэвхүй, 49, цааз, ёнзонхамба
17. Бизъяа Лувсангийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, феодал, 65, цааз, ёнзонхамба
18. Бизъяа Сономын, Хөвсгөл, Чандмань, феодал, 75, цааз, ёнзонхамба
19. Бизъяа Цэмбэлийн, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 73, цааз, эсэргүү
20. Бүд Намжилын, Хөвсгөл, Чандмань, гэвхүй, 54, цааз, ёнзонхамба
21. Бүтэд Пүрэвийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, унзад, 34, 10 жил, ёнзонхамба
22. Бэгз Ерөөлтийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, унзад, 33, 10 жил, ёнзонхамба
23. Бэрдэй Цэвээний, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, унзад, 43, 10 жил, ёнзонхамба
24. Бямбаа Цогтын, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, аграмба, 57, цааз, ёнзонхамба
25. Ванчиг Эрхэмийн, Хөвсгөл, Тариалан, гүрэмч, 60, цааз, ёнзонхамба
26. Ванчинжав Содномдоржийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, 43, цааз, ёнзонхамба
27. Гаанжуур Жамцын, Хөвсгөл, Ханх, унзад, 48, цааз, ёнзонхамба

28. Ганжуур Жамц, Хөвсгөл, Ханх, гэсгүй, 37, цааз, ёнзонхамба
29. Галсан Моломын, Хөвсгөл, Улаан-Уул, гавж, 42, 10 жил, ёнзонхамба
30. Галсан Сандагийн, Хөвсгөл, Цагаан-Нуур, малчин, 55, цааз, эсэргүү
31. Галсанжамц Дамдинжавын, Хөвсгөл, Тариалан, гэсгүй, 52, цааз, ёнзонхамба
32. Ганжуур Цэдэвийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, гэвхүй, 48, цааз, ёнзонхамба
33. Гармаа Гучиевын, Хөвсгөл, Ханх, 60, цааз, эсэргүү
34. Гипаажинэн Чогсомын, Хөвсгөл, Чандмань, гавж, 51, цааз, ёнзонхамба
35. Гомбожав Гүрийн, Хөвсгөл, Чандмань, унзад, 38, 10 жил, ёнзонхамба
36. Гомбожав Намсрайн, Хөвсгөл, Тариалан, гэвхүй, 52, 10 жил, ёнзонхамба
37. Гомбосүрэн Сандаграгчаагийн, Арбулаг, унзад, 25, 10 жил, ёнзонхамба
38. Гончиг Балжийн, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, гүрэмч, 64, цааз, ёнзонхамба
39. Готов Мангалын, Хөвсгөл, Чандмань, феодал, 60, цааз, ёнзонхамба
40. Готов Сүрэнгийн, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, гавж, 41, цааз, ёнзонхамба
41. Гунгаажав Бизъяагийн, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 39, цааз, эсэргүү
42. Гүнчин Балдангийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, гэвхүй, 51, цааз, ёнзонхамба
43. Гүнчин Өлзийбаатарын, Хөвсгөл, Чандмань, гүрэмч, 49, 10 жил хорих, ёнзонхамба
44. Гүр Дэмбэрэлийн, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, гэвхүй, 45, 10 жил хорих, ёнзонхамба
45. Гүржав Цэндийн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, гүрэмч, 41, цааз, ёнзонхамба
46. Гүржав Цэндийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, лам, 52, цааз, ёнзонхамба
47. Гэндэн Батжаргалын, Хөвсгөл, Арбулаг, аграмба, 51, цааз, ёнзонхамба
48. Гэндэн Санжидын, Хөвсгөл, Баянзүрх, зурхайч, 68, цааз, ёнзонхамба
49. Гэндэн Сүрэнгийн, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, унзад, 31, 10 жил, ёнзонхамба
50. Гэндэндарам Дэмбэрэлийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, ард, 55, цааз, ёнзонхамба
51. Гэндэнсүрэн Чойжмаагийн, Хөвсгөл, Чандмань, унзад, 35, 10 жил хорих, ёнзонхамба
52. Даваа Мангалын, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, зайран, 33, 10 жил хорих, ёнзонхамба
53. Даваа Намжилын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, ард, 44, цааз, ёнзонхамба
54. Даваажав Замбагын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, ард, 32, цааз, ёнзонхамба
55. Дагва Нанжидын, Хөвсгөл, Баянзүрх, гүрэмч, 46, цааз, ёнзонхамба
56. Дагва Нанжидын, Хөвсгөл, Баянзүрх, гүрэмч, 46, цааз, ёнзонхамба
57. Далхаа Ванхутын, Хөвсгөл, Баян-Уул, феодал, 74, цааз, ёнзонхамба
58. Дамба Дандайн, Хөвсгөл, Улаан-Уул, зайран, 62, цааз, ёнзонхамба
59. Дамба Сүрэнгийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, ард, 43, цааз, ёнзонхамба
60. Дамбадаржаа Үрчгэрийн, Хөвсгөл, Арбулаг, гэсгүй, 43, цааз, ёнзонхамба
61. Дамдин Мормоны, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, малчин, 48, цааз
62. Дамдин Ядамын, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, хамба лам, 27, 10 жил хорих, ёнзонхамба
63. Дамдинсүрэн Жамсрангийн, Хөвсгөл, феодал, 55, цааз, ёнзонхамба
64. Дампил Жамцын, Хөвсгөл, Арбулаг, маарамба, 52, цааз, ёнзонхамба
65. Дангаа Данзангийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, ард, 35, ёнзонхамба
66. Дангаа Магнайн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, ард, 33, цааз, ёнзонхамба
67. Дангаа Мондооны, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, ард, 35, цааз, ёнзонхамба
68. Дандаг Бандийн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, гүрэмч, 68, цааз, ёнзонхамба
69. Данжин Долгорын, Хөвсгөл, Тосон, гүрэмч, 51, цааз, ёнзонхамба
70. Данзан Долгорын, Хөвсгөл, Тосон, гүрэмч, 51, цааз, ёнзонхамба
71. Даржаа Дондогийн, Хөвсгөл, Бүрэн, гүрэмч, 73, цааз, ёнзонхамба

72. Дариймаа Лувсангийн, Хөвсгөл, Чандмань, гэсгүй, 53, цааз, ёнзонхамба
73. Даш Баярын, Хөвсгөл, Тосон, умзад, 32, 10 жил, ёнзонхамба
74. Даш Панчуугийн, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 61, цааз, эсэргүү
75. Дашдорж Дамбын, Хөвсгөл, Арбулаг, аграмба, 58, цааз, ёнзонхамба
76. Дашзэвэг Бадамын, Хөвсгөл, Баян-Уул, ард, 42, цааз, ёнзонхамба
77. Дашлай Гончигийн, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, унзад, 40, цааз, ёнзонхамба
78. Дашлай Гончигийн, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, гэсгүй, 40, цааз, ёнзонхамба
79. Дашням Тугжийн, Хөвсгөл, Бүрэн, ард, 53, цааз, ёнзонхамба
80. Дашцэрэн Долгорын, Хөвсгөл, Тариалан, унзад, 37, цааз, ёнзонхамба
81. Довдон Жанцанбалын, Хөвсгөл, Рашаант, хар, 37, цааз, ёнзонхамба
82. Довжид Галсангийн, Хөвсгөл, Баянуул, маарамба, 54, цааз, ёнзонхамба
83. Дондог Дамдингийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, эмч, 69, цааз, ёнзонхамба
84. Дондогрэнцэн Гаваагийн, Хөвсгөл, Рашаант, тайж, 57, цааз, ёнзонхамба
85. Дондог Ховрогийн, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 56, цааз, эсэргүү
86. Дорж мөнхжаргалын, Хөвсгөл, Чандмань, гавж, 43, цааз, ёнзонхамба
87. Дорж Намхайн, Хөвсгөл, Чандмань, да лам, 57, 10 жил, ёнзонхамба
88. Доржсүрэн Батын, Хөвсгөл, Арбулаг, аграмба, 52, цааз, ёнзонхамба
89. Дорлигжав Дэмбэрэлийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, ард, 28, цааз, ёнзонхамба
90. Дугар Онигийн, Хөвсгөл, Бүрэн, аграмба, 54, цааз, ёнзонхамба
91. Дугар сандагийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, гүрэмч, 59, цааз, ёнзонхамба
92. дугар Сопсийн, Хөвсгөл, Улаан-Уул, гэвхүй, 50, цааз, ёнзонхамба
93. Дугар Цогбадрахын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, энгийн, 47, цааз, Гэндэн дэмид
94. Дугаржав Дашийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, унзад, 32, цааз, ёнзонхамба
95. Дутарсүрэн Арслангийн, Хөвсгөл, Рашаант, ард, 39, цааз, ёнзонхамба
96. Дүгэр Долгорын, Хөвсгөл, Рашаант, ард, 54, цааз, ёнзонхамба
97. Дүлзэн Сономын, Хөвсгөл, Ханх, гэвхүй, 71, цааз, ёнзонхамба
98. Дүлзэн Сэрээнэнгийн, Хөвсгөл, Улаан-Уул, гавж, 68, цааз, ёнзонхамба
99. Дэлэг Долгорын, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, гүрэмч, 56, цааз, ёнзонхамба
100. Дэлэг Жигжидийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, гэвхүй, 44, 10 жил, ёнзонхамба
101. Дэмбэрэл Гүндэнгийн, Хөвсгөл, Тосон, тайж, 69, цааз, ёнзонхамба
102. Дэмбэрэл Цагвын, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, хамба, 44, цааз, ёнзонхамба
103. Дэмбэрэл Насангийн, Хөвсгөл, Тосон, гэвхүй, 44, цааз, ёнзонхамба
104. Дэмбэрэл Дахайн, Хөвсгөл, Ханх, унзад, гэвхүй, 60, цааз, ёнзонхамба
105. Дэмбэрэл Жимаагийн, Хөвсгөл, Чандмань, унзад, 32, 10 жил, ёнзонхамба
106. Дэндэв Осорын, Хөвсгөл, Арбулаг, лам, 47, цааз, Гэндэн дэмид
107. Дэндэв Тодхааны, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, 52, цааз, ёнзонхамба
108. Ёндон Аюушийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, 29, цааз, ёнзонхамба
109. Ёндон Жанцангийн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, 50, цааз, ёнзонхамба
110. Ёндонжамц Дармаагийн, Хөвсгөл, Бүрэн, хар, 49, цааз, ёнзонхамба
111. Жадамбаа Дамбадоржийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, 34, цааз, ёнзонхамба
112. Жадамбаа Лувсандоржийн, Хөвсгөл, Арбулаг, гавж, 38, цааз, ёнзонхамба
113. Жадамбаа Балдайн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, хар, 42, цааз, ёнзонхамба
114. Жамба Бадамын, Хөвсгөл, Рашаант, гүрэмч, 39, 10 жил, ёнзонхамба
115. Жамба Мангалын, Хөвсгөл, Чандмань, гүрэмч, 51, цааз, ёнзонхамба
116. Жамбай Дандайн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, хар, 47, цааз, ёнзонхамба
117. Жамбал Сүхийн, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, аграмба, 57, цааз, ёнзонхамба
118. Жамбал Чонзойн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, феодал, 47, цааз, ёнзонхамба
119. Жамжаа Хашбатын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, лам, 26, цааз, ёнзонхамба
120. Жамсран Бадамын, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 47, цааз, эсэргүү

202. Нэрэн Пунцагийн, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, гэвхүй, 52, цааз, ёнзонхамба
203. Ням Данзангийн, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 32, 10 жил хорих, эсэргүү
204. Нямаа Авдайн, Хөвсгөл, Чандмань, феодал, 57, цааз, ёнзонхамба
205. Нямаа Магсарын, Хөвсгөл, Баянзүрх феодал, 62, цааз, ёнзонхамба
206. Нямдорж Ишпунцагийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, ард, 30, цааз, ёнзонхамба
207. Нямсүрэн Аюушийн, Хөвсгөл, Бүрэн, унзад, 35, 10 жил, ёнзонхамба
208. Нямсүрэн Аюушийн, Хөвсгөл, Бүрэн, лам, 35, 10 жил
209. Ойдов Буянжавын, Хөвсгөл, Тариалан, унзад, 46, 10 жил, ёнзонхамба
210. Оймбол Чимэгийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, феодал, 60, цааз, ёнзонхамба
211. Олзод Чойжийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, феодал, 61, цааз, ёнзонхамба
212. Оонжов Жигмэдийн, Хөвсгөл, Цагаан уул, ард хар, 27, цааз, ёнзонхамба
213. Осор Банзарын, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, гэвхүй, 44, цааз, ёнзонхамба
214. Очирбат Чойдогийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, ард хар, 50, цааз, ёнзонхамба
215. Өрнөх Жаргалын, Хөвсгөл, Баянзүрх, феодал, 62, цааз, ёнзонхамба
216. Пагма Навааны, Хөвсгөл, Арбулаг, унзад, 40, 10 жил, ёнзонхамба
217. Пунцаг Дамбын, Хөвсгөл, Бүрэн, гэвхүй, 41, 10 жил, ёнзонхамба
218. Пунцаг Рапхондогийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, ард хар, 39, цааз, ёнзонхамба
219. Пүрэв Бэхийн, Хөвсгөл, Раппаант, ард хар, 56, цааз, ёнзонхамба
220. Пүрэв Шампилопын, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 67, цааз, эсэргүү
221. Равдан Долгорын, Хөвсгөл, Тариалан, гавж, 46, цааз, ёнзонхамба
222. Рагчаа Чүлтэмийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, ард хар, 31, цааз, ёнзонхамба
223. Рэнцэн Соробарамын, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, лам, 45, 10 жил
224. Самбуу Амарын, Хөвсгөл, Ханх, унзад, 55, цааз, ёнзонхамба
225. Самбуу Бандийн, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, халх гүрэмч, 41, 10 жил, ёнзонхамба
226. Самбуу Бандийн, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, унзад, 41, 10 жил хорих, ёнзонхамба
227. Самбуу Санжмятавын, Хөвсгөл, Чандмань, гэвхүй, 60, цааз, ёнзонхамба
228. Самбуу Распутины, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 63, буриад, цааз, эсэргүү
229. Самбуу Цанлиг, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, гэвхүй, цааз, ёнзонхамба
230. Самбуу Цэвээний, Хөвсгөл, Бүрэн, Ловон, 76, цааз, ёнзонхамба
231. Самбуудагав Зэвэгийн, Хөвсгөл, Чандмань, гэвхүй, 55, цааз, ёнзонхамба
232. Самдан Дамдингийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, гүрэмч, 55, цааз, ёнзонхамба
233. Сандаг Нямын, Хөвсгөл, Раппаант, ард хар, 57, цааз, ёнзонхамба
234. Сандаг Цанжидын, Хөвсгөл, Баянзүрх, феодал, 70, цааз, ёнзонхамба
235. Сандаг Цэдэвийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, лам, 33, 10 жил
236. Сандаг Янживын, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, феодал, 65, цааз, ёнзонхамба
237. Сандуйжав Цэрэнгийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, лам, 36, 10 жил хорих
238. Санж Амарын, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, лам, 33, 10 жил хорих,
239. Санж Амарын, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, унзад, 33, 10 жил хорих, ёнзонхамба
240. Санж Ёндонгийн, Хөвсгөл, Ханх, унзад, 36, 10 жил, ёнзонхамба
241. Санжаа Доржийн, Хөвсгөл, Бүрэн, зайсан, 66, цааз, ёнзонхамба
242. Санжаасүрэн Занасүрэнгийн, Хөвсгөл, Чандмань, цэргийн ерөнхий сургуульд сурч байсан, 25, цааз, гэндэн дэмид
243. Санжид Жаргалын, Хөвсгөл, Чандмань, гэвхүй, 55, цааз, ёнзонхамба
244. Содном Баточирын, Хөвсгөл, Баян-Уул, феодал, 62, цааз, ёнзонхамба
245. Содномжамц Авидын, Хөвсгөл, Бүрэн, лам, 42, 10 жил
246. Содов Готовын, Хөвсгөл, Арбулаг, унзад, 56, цааз, ёнзонхамба
247. Соном Балданновын, Хөвсгөл, Улаан-Уул, буриад, 59, цааз, эсэргүү
248. Соном Лувсангийн, Хөвсгөл, Тариалан, гэвхүй, 49, цааз, ёнзонхамба

249. Соном Цэрэнжамцын, Хөвсгөл, Улаан-уул, гавж, 41, 10 жил, ёнзонхамба
250. Сономжамц Авидын, Хөвсгөл, Бүрэн, унзад, 42, 10 жил, ёнзонхамба
251. Сосорбарам Гүнсүрэнгийн, Хөвсгөл, Чандмань, унзад, 37, 10 жил хорих, ёнзонхамба
252. Сундуй Ламжавын, Хөвсгөл, Тосон, унзад, 35, 10 жил хорих, ёнзонхамба
253. Суурин Анжийн, Хөвсгөл, Баянуул тайж, 43, цааз, ёнзонхамба
254. Сүрэн Сандагийн, Хөвсгөл, Тосон, гэвхүй, 69, цааз, ёнзонхамба
255. **Сүрэнхорлоо Пүрэвийн**, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, 33, 10 жил, ёнзонхамба
256. Сэмжид Мядагийн, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, унзад, 49, 10 жил, ёнзонхамба
257. Сэнгэ Балжиннямын, Хөвсгөл, Рашаант, аграмба, 40, цааз, ёнзонхамба
258. Сэлэнгэ Рашийн, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, унзад, 44, цааз, ёнзонхамба
259. Таггад Гомбын, Цагаан-Уул, тайж, 61, цааз, ёнзонхамба
260. Товуудорж Жугнайн, Хөвсгөл, Баян-Уул, ард хар, 33, цааз, ёнзонхамба
261. Товуужав Намжилын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, ард хар, 51, цааз, ёнзонхамба
262. Тогтох Дуламын, Хөвсгөл, Тосон, ард хар, 43, цааз, ёнзонхамба
263. Тодгэрэл Доожийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, ард хар, 42, цааз, ёнзонхамба
264. Төмөр Бумбын, Хөвсгөл, Чандмань, унзад, 29, 10 жил, ёнзонхамба
265. Төмөр Санжийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, феодал, 67, цааз, ёнзонхамба
266. Төмөрбаатар Дэндэвийн, Хөвсгөл, Арбулаг, ловон, 58, цааз, ёнзонхамба
267. Төсөхий Гармаагийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, зайран, 60, цааз, ёнзонхамба
268. Туваанжав Жамъяангийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, ард хар, 29, цааз, ёнзонхамба
269. Туваанжав Жанцангийн, Хөвсгөл, Арбулаг, гавж, 48, 10 жил хорих, ёнзонхамба
270. Түмэн Гомбожавын, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, унзад, 39, 10 жил, ёнзонхамба
271. Увш Аюушийн, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 60 цааз, эсэргүү
272. Хайдан Навааны, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, ард хар, 41, цааз, ёнзонхамба
273. Хайнзан Галсангийн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, гүрэмч, 56, цааз, ёнзонхамба
274. Хайнзан Маамын, Хөвсгөл, Рашаант, ард хар, 47, цааз, ёнзонхамба
275. Халзан Очирын, Хөвсгөл, Алаг-эрдэнэ гавж, 50, цааз, ёнзонхамба
276. Хашчулуун Гомбын, Хөвсгөл, Арбулаг, гэсгүй, 27, 10 жил хорих, ёнзонхамба
277. Цамба Буяноршихын, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, ард хар, 44, цааз, ёнзонхамба
278. Цэнгэлэг Ёндонгийн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, гүрэмч, 56, цааз, ёнзонхамба
279. Цогт Гонгорын, Хөвсгөл, Цагаан-уул, ард хар, 42, цааз, ёнзонхамба
280. Цэвэг Гармын, Хөвсгөл, Бүрэн, унзад, 44, 10 жил хорих, ёнзонхамба
281. Цэвээн Агвааны, Хөвсгөл, Улаан-уул, буриад, 62, цааз, эсэргүү
282. Цэдэв Оюугийн, Хөвсгөл, Чандмань, гүрэмч, 56, цааз, ёнзонхамба
283. Цэдэндамба Сэнгийн, Хөвсгөл, Эрдэнэбулган, унзад, 34, 10 жил, ёнзонхамба
284. Цэнойдов Пэрэнлэйн, Хөвсгөл, Тариалан, гүрэмч, 55, цааз, ёнзонхамба
285. Цэнд Нямаагийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, феодал, 52, цааз, ёнзонхамба
286. Цэрэнваанчиг Будын, Хөвсгөл, Цагааннуур, буриад, 44, цааз, эсэргүү
287. Цэрэнжав Чойсүрэнгийн, Хөвсгөл, Ханх, буриад, 49, цааз, цуурхал
288. Чагдар Надмидын, Хөвсгөл, Баянзүрх, гүрэмч, 61, 10 жил, ёнзонхамба
289. Чагдар Цэндийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, зайран, 74, цааз, ёнзонхамба
290. Чагдар Шинэнгийн, Хөвсгөл, Арбулаг, гүрэмч, 37, 10 жил, ёнзонхамба

291. Чимгээ Раднаагийн, Хөвсгөл, Цагаан-уул, ард хар, 39, цааз, ёнзонхамба
292. Чимид Баньдхүүгийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, гэвхүй, 39, 10 жил, ёнзонхамба
293. Чиног Бадрахын, Хөвсгөл, Бүрэн, гүрэмч, 49, 10 жил, ёнзонхамба
294. Чогсомжав Мэндмаагийн, Хөвсгөл, Цагаан-уул, ард хар, 47, цааз, ёнзонхамба
295. Чойжамц Гармаагийн, Хөвсгөл, Улаан-уул, гүрэмч, 50 цааз, ёнзонхамба
296. Чойндон Зэвэгийн, Хөвсгөл, Цэцэрлэг, ард хар, 55, цааз, ёнзонхамба
297. Чойсүрэн Балжидын, Хөвсгөл, Ханх, гэвхүй, 57, цааз, ёнзонхамба
298. Чойхүү Дашийн, Хөвсгөл, Цагаан-үүр, зайран, 41, цааз, ёнзонхамба
299. Чулуун Сүрэнхорын, Хөвсгөл, Рашаант, ард хар, 39, цааз, ёнзонхамба
300. Чүлтэм Дашийн, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, гүрэмч, 73, цааз, ёнзонхамба
301. Чүлтэм Дүгэрийн, Хөвсгөл, Цагаан-Уул, тайж, 36, цааз, ёнзонхамба
302. Чүлтэм Ишийн, Хөвсгөл, Баянзүрх, 64, цааз, ёнзонхамба
303. Чүлтэм Наянтайн, Хөвсгөл, Мөрөн, лам, 37, 10 жил
304. Чүлтэм Түдэвийн, Хөвсгөл, Арбулаг, унзад, 35, 10 жил, ёнзонхамба
305. Чүлтэм Шаравын, Хөвсгөл, Рэнчинлхүмбэ, гүрэмч, 62, цааз, ёнзонхамба
306. Чүлтэмдамба Нанжидын, Баянуул, гэвхүй, 40, цааз, ёнзонхамба
307. Шагдар Гаваагийн, Рашаант, тайж, 49, цааз, ёнзонхамба
308. Шагжсамбаа Эрдэнийн, Хөвсгөл, Алагэрдэнэ, гүрэмч, 46, 10 жил, ёнзонхамба
309. Шарав Балжийн, Хөвсгөл, Чандмань, аграмба, 53, цааз, ёнзонхамба
310. Шарав Далайн, Хөвсгөл, Чандмань, гүрэмч, 40, 10 жил, ёнзонхамба
311. Шарав Ишийн, Хөвсгөл, Баянуул, гэвхүй, 51, цааз, ёнзонхамба
312. Шарав Цэвэгжавын, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, гэвхүй, 75, цааз, ёнзонхамба
313. Шарав Ширэндэвийн, Хөвсгөл, Тосон, гавж, 55, цааз, эсэргүү
314. Шинэн Бадрахын, Хөвсгөл, Арбулаг, гэвхүй, 41, цааз, ёнзонхамба
315. Шинээ Насангийн, Хөвсгөл, Баянхайрхан, тайж, 50, цааз, ёнзонхамба
316. Эрдэнэочир Тулгын, Хөвсгөл, Чандмань, унзад, 41, цааз, ёнзонхамба
317. Эрэнчин Гүргэний, Хөвсгөл, Цагаан-үүр, унзад, 38, 10 жил, ёнзонхамба
318. Эрэнчин Сосорбарамын, Хөвсгөл, Тосонцэнгэл, унзад, 45, 10 жил, ёнзонхамба
319. Ядам Балжиннямын, Хөвсгөл, Цагаан-Үүр, гавж, 41, 10 жил, ёнзонхамба